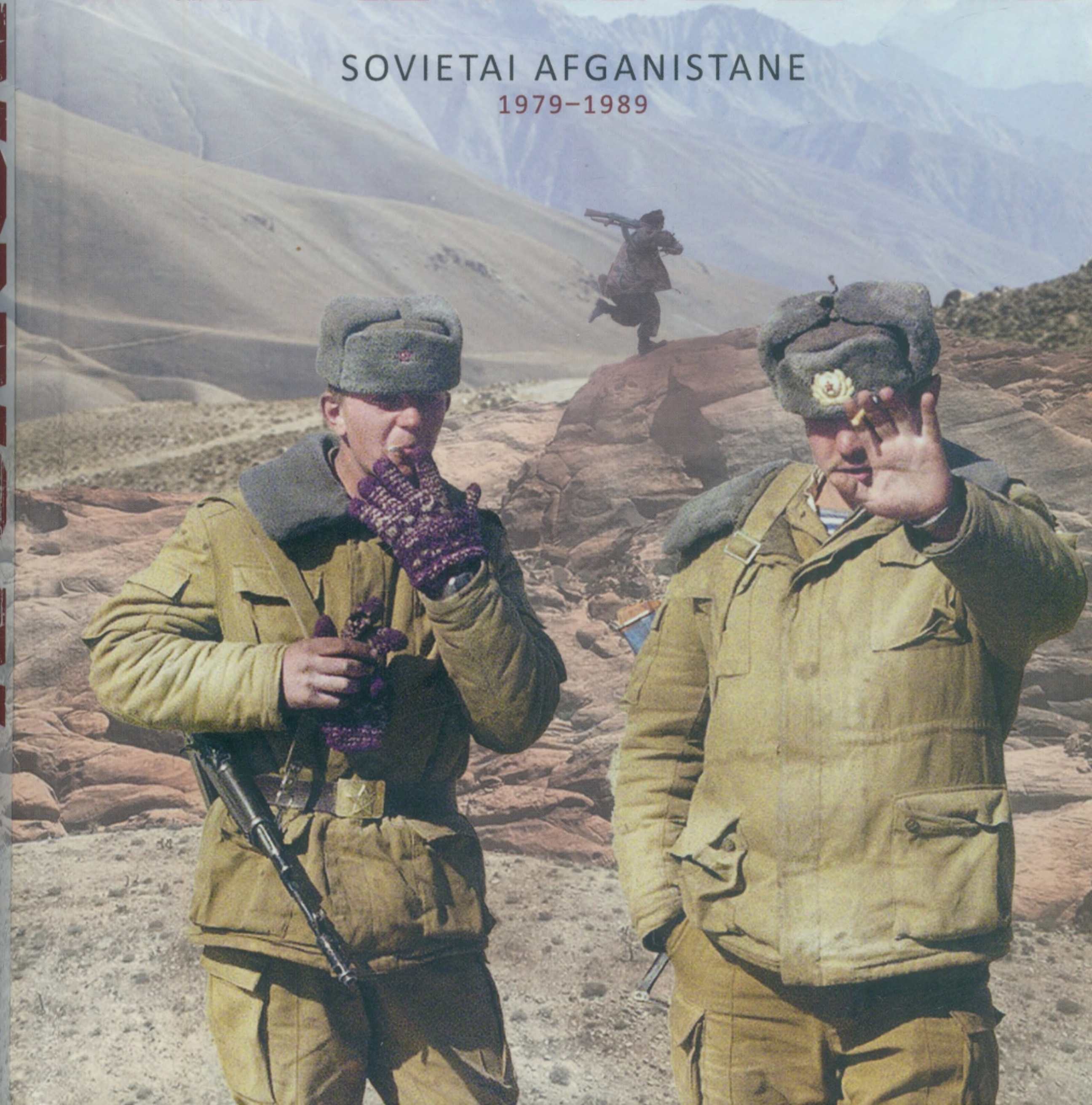
RODRIC BRAITHWAITE

AFGANCAI

SOVIETAI AFGANISTANE

1979–1989

„Informatyvi ir įdomi.“ Richard Norton-Taylor, *Guardian*

„Autorius yra vienas ryškiausių, emocionaliausių diplomatų, ėmęsis plunksnos.“ John Lloyd, *Financial Times*

„Apie tai, ką patyrė sovietai, buvo mažai papasakota. Autorius tai padarė puikiai.“ Michael Binyon, *The Times*

„Ši knyga užpildo spragą istorijoje apie užsienio šalių brovimąsi į Afganistaną.“ David Loyn, *Sunday Times*

„Autorius blaiviai ir kritiškai įvertino painią istoriją išsklaidydamas ne vieną šaltojo karo mitą ir klaidingą supratimą. <...> Ši puikiai ir patraukliai parašyta knyga išryškins įvykius, kurie nusipelnė daugiau dėmesio.“ Roger Moorhouse, *Independent on Sunday*

„Šios knygos autorius yra geriausias Didžiosios Britanijos ambasadorius, kada nors pasiųstas dirbti į Maskvą, <...> argi neįvyktų nuostabių pokyčių, jei mūsų vis jaunesnis ir nepatyręs politinis sluoksnis pasivargintų perskaityti šią knygą, suprastų, jog karas visada yra pragaras, ir liautųsi organizuoti konfliktus vien dėl to, kad juos suerzina tai, ką jie pamato per televiziją?“ Peter Hitchens, *Mails on Sunday*

„Autorius rašo aiškiai ir elegantiškai <...> visiems, kurie siekia protingo paaiškinimo, kodėl ir kaip mes vos po dviejų dešimtmečių įsivėlėme į konfliktą toje pačioje vietoje; geriausias būdas tai padaryti – perskaityti šį meistrišką veikalą.“ Victor Sebestyen, *Scotsman*

„Tai nuostabiai atkurtas žiaurus Afganistano istorijos tarpsnis, geriausias šiuolaikinio įvykio atpasakojimo pavyzdys, kur kiekvienas puslapis spinduliuoja autoriaus išmintį ir humaniškumą.“ Robert Fox, *Oldie*

„Autorius skrupulingai ištyrinėjo savo šaltinius – apie išsamų tyrinėjimą liudija kelios dešimtys puslapių nuorodų. Regis, autorius siekė parašyti tikslią šio karo ataskaitą.“ Dan MacCarthy, *Irish Examiner*

„Ši puiki sovietų veiksmų Afganistane studija yra kupina ypatingų asmeninių momentų, tačiau iš akiračio niekada neišleidžiama jos paskirtis, <...> ji parašyta ryškiu, elegantišku stiliumi, atitinkančiu geriausias užsienio reikalų pareigūnų tradicijas, <...> „afgancų“ gyvenimų tyrimas yra tikslus, informatyvus ir intriguojantis.“ Hugh MacDonald, *Glasgow Herald*

RODRIC BRAITHWAITE

AFGANCAI

SOVIETAI AFGANISTANE
1979–1989

Iš anglų kalbos vertė Edmundas Juškevičius

BRIEDIS
Vilnius
2019

Versta iš:
Rodric Braithwaite
AFGANTSY: The russians in Afghanistan 1979–89.
Profile Books Ltd, 2012

Leidinio bibliografinė informacija
pateikiama Lietuvos nacionalinės
Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos
duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-9955-26-675-4

Kai Džiliana gulėjo mirties patale, tvirtai, kaip jai įprasta, pasakė, kad aš net nedrįsčiau pagalvoti apie iškeliavimą paskui ją nebaigęs šios knygos.
Šią knygą skiriu jos drąsiai ir kilniai dvasiai.

TURINYS

AUTORIAUS ŽODIS

Afganas – Afganistano gyventojas; karštas smėlį nešantis pietvakarių vėjas.

„Afgancas“ – sovietų karys, dalyvavęs Afganistano kare.

Taip, 1979 metais savo karius į Afganistaną pasiuntė sovietų valdžia, antra vertus, tai galima laikyti ankstesnių Rusijos valdžių tradicijos, nuo seno puoselėjamos Rusijos sostinėje, tęsiniu. Dauguma kariavusiųjų Afganistane buvo rusai. Žodžius „sovietai“ ir „rusai“ stengiausi vartoti taip, kad šis subtilus skirtumas išliktų kuo aiškesnis, be to, šitaip siekiau atiduoti istorinę duoklę ir nerusų tautybės asmenims, kariavusiems Afganistane. Visgi retsykiais buvau neabejotinai nenuoseklus.

Taip pat vartojau tokius gatvių, miestų ir kitų vietų pavadinimus, kokie jie buvo aprašomuoju laikotarpiu.

PROLOGAS

Jauni vyrai eina į karą entuziastingai, nes jie niekada nebuvo mūšyje.

Tukididas[1]

Žinoma, eilinio kareivio akiratis daug labiau ribotas negu jo generolo. Antra vertus, pastarajam nepaprastai svarbu užtušuoti savo klaidas ir atkreipti dėmesį vien į tuos dalykus, kurie prisideda prie jo reputacijos. Eilinis kareivis neturi tokios nuostatos. Garbę ir šlovę kautynės gali suteikti tiktai aukšto rango karininkams. Paprastiems kareiviams, kurie kaunasi mūšio lauke ir kuriems gresia būti suluošintiems ar žūti, nėra kito atpildo, išskyrus narsiai atliktos pareigos suvokimą.

Eilinis Warrenas Olney, kuris priklausė Sąjungos kariuomenei ir 1862 metais dalyvavo Šailo mūšyje[2]

Čia jokiu būdu nėra išdėstyta viskas, kas man nutiko per dvejus Afganistane praleistus metus. Kai kurių dalykų aš nenorėjau atskleisti. Mes, „afgancai", tik tarpusavyje kalbamės apie dalykus, kurių nebuvusieji Afganistane gali nesuprasti arba suprasti klaidingai.

Vitalijus Krivenka[3]

Smurto protrūkis, kilęs Herate 1979-ųjų kovą, pranoko viską, kas buvo nutikę po prieš metus įvykdyto kruvino komunistinio perversmo. Visoje šalyje jau plito pasipriešinimas komunistams, tačiau ypač didelis sukilimas įvyko šioje provincijos sostinėje – mieste, kuris yra vienas svarbiausių Afganistano miestų ir labai senas islamo mokymo, muzikos, meno ir poezijos centras. Valdžia visiškai perėjo į sukilėlių rankas, bet po savaitės Afganistano vyriausybinės pajėgos, praliejusios daugybę kraujo, galiausiai vėl ėmė kontroliuoti miestą.

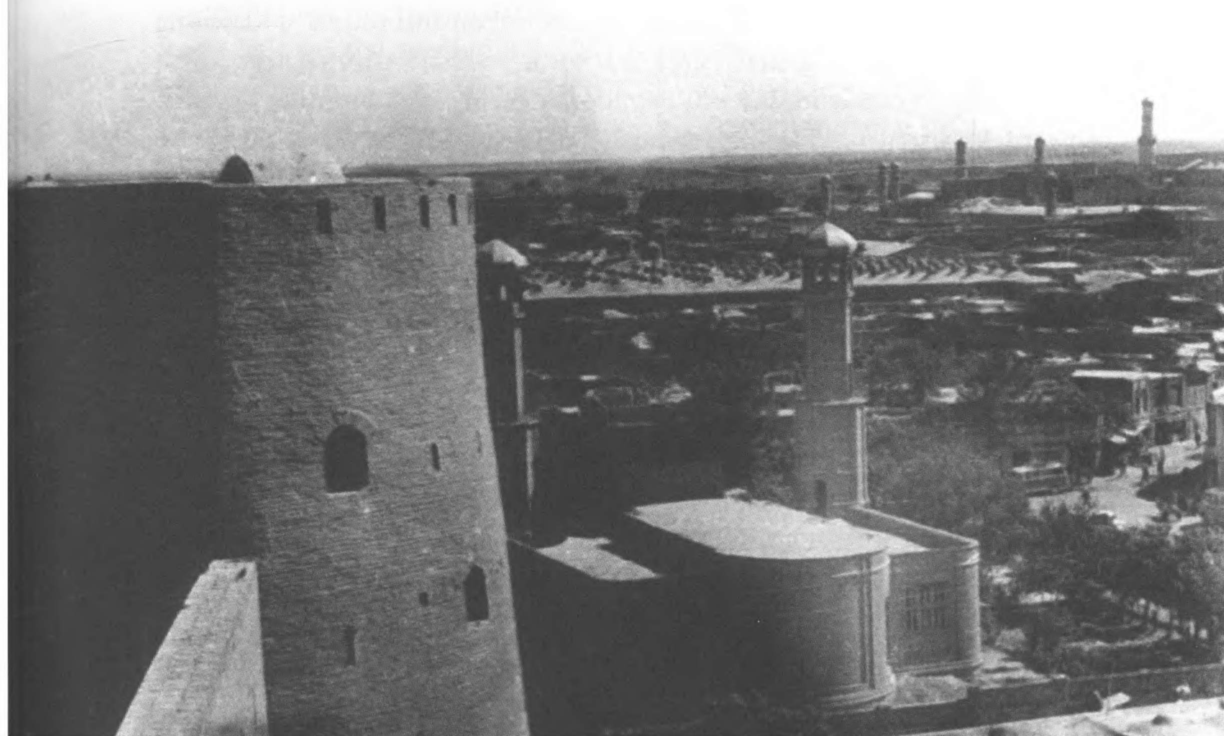
Komunistai žadėjo daug: „Mūsų tikslas buvo visoms neišsivysčiusioms pasaulio valstybėms parodyti pavyzdį, kaip iš feodalizmo galima peršokti tiesiai į klestinčią, teisingą visuomenę. <...> Mūsų pasirinkimas buvo ne tarp to, ar daryti dalykus demokratiškai, ar nedaryti. Jei mes būtume nedarę, daugiau niekas nebūtų daręs. <...> [Mūsų] pati pirmoji deklaracija skelbė, kad maistas ir pastogė yra esminės žmogaus reikmės ir teisės. <...> Mūsų programa buvo aiški: žemė – valstiečiams, maistas – alkstantiesiems, nemokamas išsilavinimas – visiems. Mes žinojome, jog mulos kaimuose mums regs pinkles, todėl savo dekretus leidome skubiai, kad masės galėtų pamatyti, kokie yra jų tikrieji interesai. <...> Pirmą kartą Afganistano istorijoje moterims buvo suteikta teisė į išsimokslinimą. <...> Mes joms pasakėme, kad jos yra savo kūno šeimininkės, kad gali tekėti už tų, kurie joms patinka, kad neturi gyventi įkalintos namuose kaip kambariniai gyvulėliai.“

Bet komunistai, žinodami, kad pamaldūs ir konservatyvūs Afganistano žmonės tokių idėjų nepriims džiugiai, nebuvo nusiteikę laukti. Jie tikėjosi pasipriešinimo ir siekdami jį numalšinti veikė negailestingai. „[Tai] nebuvo laikas elgtis švelniai. Pirmiausia mums reikėjo išlaikyti valdžią. Antraip būtume buvę sunaikinti, o Afganistanas būtų vėl nugrimzdęs į tamsą.“[4] Tad prasidėjo komunistinio teroro siautėjimas: žemvaldžiai, mulos, kitaip manantys karininkai, specialistai, netgi pačios Komunistų partijos nariai buvo masiškai suiminėjami, kankinami ir šaudomi. Kai draugai iš Maskvos dėl to protestuodavo, Afganistano komunistai atkirsdavo, kad tai, kas buvo veiksminga Stalinui, bus veiksminga ir jiems.

Egzistuoja įvairios versijos, dėl kokios priežasties kilo smurtas Herate. Tuo metu mieste buvo Šeras Achmedas Maladanis, kuris vėliau vadovavo vietiniam mudžahedų – musulmonų kovotojų su komunistais ir rusais – būriui. Pasak jo, atokaus kaimo valstiečiai įsiuto dėl komunistų sprendimo, kad jų dukterys privalo lankyti mokyklą. Jie sukilo, nužudė vietinius komunistus, taip pat tas mergaites ir patraukė į miestą.[5] Kiti teigė, jog sukilimas prasidėjo paraginus į Pakistaną pasitraukusiems politiniams emigrantams, kurie planavo pasipriešinimą, apimsiantį visą kraštą. Dar kiti sakė, kad sukilimui vadovavo maištaujantys kariai iš 17-osios divizijos – vietinės afganų karinės įgulos. Bet buvo ir tokių, kurie tvirtino, jog sukilimą organizavo agentai iš Irano.

Kad ir kuo buvo paremti tokie tvirtinimai, tiesa ta, jog aplinkinių kaimų vyrai kovo 15-osios, trečiadienio, rytą susirinko savo mečetėse, o paskui patraukė į miestą nešdami religinius šūkius ir mosikuodami senoviniais šautuvais, peiliais ir kitais greitosiomis pasigamintais ginklais. Žygiuodami jie naikino komunistinius ir valstybinius simbolius. Prie jų greitai prisidėjo ir Herato gyventojai. Minia plūdo į miestą pušų supamomis alėjomis, vedančiomis pro didingą tvirtovę ir keturis senovinius minaretus miesto šiaurės vakarų dalyje. Pro Maliki vartus jie nuskubėjo į naujus

Senovinio Herato miesto panorama.

miesto rajonus šiaurėje ir rytuose, kur buvo įsikūręs provincijos gubernatoriaus biuras. Maištininkai šturmavo kalėjimą, plėšė ir degino bankus, pašto skyrius, laikraščių redakcijas, vyriausybinius pastatus, siaubė turgus. Jie draskė raudonas vėliavas ir komunistų vadovų portretus, mušė žmones, kurie nevilkėjo tradicinių musulmoniškų drabužių. Oficialūs Komunistų partijos pareigūnai, taip pat ir vyriausybės nariai, buvo gaudomi ir žudomi.[6] Taip nutiko ir kai kuriems sovietų patarėjams, dirbusiems mieste ir nesugebėjusiems pabėgti. Iki pusiaudienio didžioji miesto dalis atsidūrė maištininkų rankose. Tą vakarą jie šoko turguose.[7]

Per kitus mėnesius ir metus istorija apie tai, kas nutiko Herate tomis kovo dienomis, išsipūtė iki sukrečiančio pasakojimo, kurį kurstė drąsių, bet nekritiškų Vakarų šalių žurnalistų pranešimai. Šie žurnalistai negalėjo patikrinti to, ką išgirsdavo. O buvo kalbama, kad gatvėmis tampė šimtus sudarkytų sovietų patarėjų kūnų, taip pat ir jų žmonų ir vaikų. Buvo pasitikinčiai tvirtinama, jog sovietų tolimojo veikimo bombonešiai dvi dienas bombardavo miestą. Taip pat buvo teigiama, kad per sukilimą ir dėl jo žuvo iki dvidešimties tūkstančių žmonių.

Sovietų karui Afganistane būdinga tai, kad labai dažnai faktus būdavo sunku nustatyti ir atskirti nuo prasimanymų. Didžioji dauguma skaičių, susijusių su įvykiais Herate, yra stipriai perdėti. Bet kokia bebūtų tiesa, tikrai žinoma, jog komunistinė vyriausybė Kabule iškart puolė į paniką ir paprašė Maskvos atsiųsti karinių pajėgų sukilimui malšinti. Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komiteto Politinis biuras šį klausimą svarstė ištisas keturias dienas. Buvo nuspręsta nesiųsti karinių pajėgų, užtat Afganistano vyriausybei suteikti papildomą karinę ir ekonominę pagalbą. Sovietų Ministrų tarybos pirmininkas Aleksejus Kosyginas Afganistano prezidentui Nurui Muchamadui Tarakiui pasakė: „Jei mes atsiųstume savo karines pajėgas, situacija jūsų krašte nepagerėtų. Priešingai – ji taptų blogesnė. Mūsų kariams reikėtų kovoti ne tik su išoriniais agresoriais, bet ir su dalimi jūsų liaudies. O žmonės už tokį dalyką neatleidžia."

Galiausiai Afganistano vyriausybė Herato sukilimą sugebėjo numalšinti pati. Tačiau sprogdiklis jau buvo padegtas ir nesiliovė smilkęs. Bruzdėjimai ir ginkluotas pasipriešinimas toliau plito po šalį. Vidiniai Komunistų partijos konfliktai darėsi vis žiauresni, kol galiausiai rugsėjo mėnesį ministro pirmininko Hafizulos Amino įsakymu buvo nužudytas Tarakis.

Rusams tai tapo paskutiniu kantrybės lašu. Stumiami žingsnis po žingsnio, daugiausia prieš savo valią, jie bandė suvaldyti situaciją. Jų sprendimai

Afganistano komunistų partijos įkūrėjas ir pirmasis komunistinis Afganistano prezidentas Nuras Muchamadas Tarakis. Jis nužudytas 1979 m. spalį.

buvo ydingi dėl neišmanymo, išankstinės ideologinės nuostatos, sujaukto mąstymo, nepakankamų žinių, skirtingų patarimų ir didžiulės įtampos, kurią kėlė įvykiai kaimyninėje šalyje. Galima tik pridurti, jog ekspertai, gerai pažįstantys Afganistaną – o jų Sovietų Sąjungoje tuo metu tikrai netrūko, – nebuvo nei pakviesti konsultuoti, nei informuoti apie valdžios ketinimus.

1979-ųjų gruodį sovietų karinės pajėgos plūstelėjo į Afganistaną. Specialieji sovietų kariniai daliniai (*specnazas*) užėmė svarbiausius objektus Kabule, šturmavo Amino rūmus ir jį nužudė. Sovietų vyriausybės ketinimai buvo kuklūs: užblokuoti pagrindinius miestus ir kelius, stabilizuoti vyriausybę, apmokyti afganų kariuomenę bei policiją ir atitraukti kariuomenę per šešis mėnesius ar vienus metus. Tačiau sovietai įsivėlė į kruviną karą, iš kurio ištrūko tik po devynerių metų ir penkiasdešimt dviejų dienų.

„Afgancai" – tai yra kariai, tiesiogiai dalyvavę mūšiuose, – buvo kilę iš visų Sovietų Sąjungos dalių: Rusijos, Baltarusijos, Vidurinės Azijos, Kaukazo ir Baltijos valstybių. Nepaisant didžiulių skirtumų, dauguma jų save

laikė sovietiniais piliečiais. Vėliau, kai Sovietų Sąjunga ėmė byrėti, šis požiūris pasikeitė ir buvę ginklo draugai pasijuto gyvenantys skirtingose ir kai kada priešiškose valstybėse. Kad vėl priprastų prie civilinio gyvenimo, daugeliui jų prireikė ne vienų metų. O kai kurie taip ir nepriprato.

Ir nė vienas nenusikratė atsiminimų apie kartu kariautą karą.

I DALIS

KELIAS Į KABULĄ

Ši šalis nepaprastai gerai pritaikyta pasyviam pasipriešinimui. Dėl kalnuoto landšafto, išdidaus ir laisvę mylinčio žmonių būdo, taip pat dėl normalių kelių stygiaus šią šalį labai sunku nukariauti ir dar sunkiau sutramdyti.

Generolas A. Snesarevas, 1921 m.

PIRMAS SKYRIUS

PRARASTAS ROJUS

Tam, kad patektų į Kabulą, rusams prireikė 250 metų. Britai pradėjo vėliau, bet ten pateko greičiau.

Abiejų nacijų ambicijas kurstė ta pati imperinė logika. Rusijos užsienio reikalų ministras kunigaikštis Gorčiakovas 1864-ųjų gruodį pareiškė: „Rusijos padėtis Vidurinėje Azijoje niekuo nesiskiria nuo visų civilizuotų valstybių, kurioms tenka susidurti su pusiau laukinėmis klajoklių gentimis, neturinčiomis pastovios organizuotos visuomenės. Tokiais atvejais visada atsitinka taip, kad labiau civilizuota valstybė dėl savo sienų apsaugos ir prekybinių ryšių būna priversta įgyvendinti tam tikrą viršenybę prieš tuos, kuriuos jų neramus ir nenusistovėjęs būdas daro nepageidaujamais kaimynais.“ Savo ruožtu šios naujos rimties sritys turi būti saugomos, kad jų iš išorės neniokotų įstatymų nesilaikančios gentys. Taigi Rusijos vyriausybė privalanti rinktis, ar diegti civilizaciją kenčiantiems nuo barbarų viešpatavimo, ar palikti savo valstybės pasienius anarchijai ir kraujo praliejimui. „Tokia dalia tenka kiekvienai šaliai, atsidūrusiai panašioje padėtyje.“ Britanija ir kitos kolonijinės valstybės, tarp jų ir Rusija, buvo „nenugalimai verčiamos – ne tiek dėl ambicijų, kiek dėl absoliučios būtinybės, – rengti tokius į priekį nukreiptus žygius“. Didžiausia problema, kaip teisingai užbaigia Gorčiakovas, yra nuspręsti, kur sustoti.[1]

Ginti Rusijos politiką Gorčiakovą, žinoma, skatino savanaudiškumas, nors jo analizė ir nebuvo iš piršto laužta. Rusai netrukus atnaujino veržimąsi į pietus. Dėl to ėmė veidmainiškai piktintis kitos imperinės valstybės, pačios bandančios realizuoti labai panašius kėslus kitur pasaulyje. Ypač niršo britai: antrojoje XIX amžiaus pusėje jie sukūrė romantišką mitą apie Didįjį žaidimą – tai yra apie Rusijos ir Britanijos politinį konfliktą Vidurinėje Azijoje. Šį mitą meistriškai išpopuliarino Kiplingas savo knygoje „Kimas“ (*Kim*), kur narsūs britų karininkai joja į Himalajų kalnus ir negyvenamas žemes šiauriau jų ir rizikuodami gyvybe žlugdo niekšiškas gudrybes niekingų rusų agentų, siekiančių nugvelbti iš imperinės britų karūnos indiškąjį brangakmenį.

Afganistanas šiuolaikinėje epochoje

Afganistanas, kurio nuo seno gviešėsi ir rusai, ir britai, yra viena anksčiausiai apgyvendintų vietovių pasaulyje. Čia buvo kryžkelė Vidurinės Azijos imperijoms iš šiaurės, Indijos subkontinentui iš pietų, Persijai iš vakarų ir Kinijai iš rytų. Šią teritoriją trumpai valdė Aleksandras Makedonietis. Paskui ją valdė budistų ir persų imperijos, kol XIII ir XIV amžiuose įsiviešpatavo Čingischanas (apie 1162–1227 m.) ir Tamerlanas (1336–1405 m.). XVI amžiuje šių vyrų įpėdinis Babūras įkūrė Mogolų imperiją. Jos sostinė buvo Delis, tačiau Babūras panoro būti palaidotas Kabule. Nepaisant nuolatinių karų, „didžioji dalis Afganistano kultūrinio paveldo išlieka sveika (nors ir yra pavojuje): jis tebėra vienas iš didžiausių kultūros lobynų visoje Azijoje“.[2]

Afganistano gyventojai pagal tautybę dalijami į puštūnus, tadžikus, chazarus ir kitas mažesnes etnines grupes. Kiekviena tokia grupė susideda iš genčių, kurių savitumą, kaip kad būdinga kalnuotiems kraštams, dažnai sąlygoja geografiniai ypatumai. Savo ruožtu gentis sudaro šeimos, dažnai priešiškai nusistačiusios vienos kitų atžvilgiu. Visi jie laikosi nuožmaus išdidumo, karingos narsos, garbės ir svetingumo etikos, pagrįstos kraujo keršto papročiu. Visuose lygiuose, nuo vietinės iki centrinės valdžios, politinius ir lojalumo klausimus reguliuoja šių grupių ir netgi atskirų šeimų susidūrimai ir sandėriai. Taigi egzistuoja labai menkas nacionalinės bendrystės jausmas, kuriuo remiantis būtų galima kurti funkcionuojančią unitarinę valstybę.

Ginkluoti afganai. XIX a. antrosios pusės nuotr.

Dauguma afganų yra sunitai – Suni islamo sekėjai. Puštūnai sudaro du penktadalius Afganistano gyventojų, o jų kalba, puštu, yra viena iš dviejų oficialių šalies kalbų. Daugiausia jų gyvena pietinėje krašto dalyje ir kaimyniniame Pakistane, anapus Diurando linijos – dirbtinės valstybinės sienos, kurią XIX amžiaus pabaigoje nustatė britai. Tačiau daug puštūnų taip pat gyvena šalies šiaurėje, kur jie buvo įkurdinti baigiantis XIX amžiui – tam, kad Kabului būtų lengviau valdyti kitas etnines grupes. Puštūnai visada save laikė tikraisiais afganais; taip juos traktavo ir užsieniečiai. Kai kurie šitaip mano iki šiol, bet kitoms etninėms grupėms toks požiūris kelia nepasitenkinimą.

Toliau pagal dydį besirikiuojančios etninės grupės – tai tadžikai (27 procentai gyventojų), gyvenantys šalies šiaurėje ir vakaruose, ir uzbekai (9 procentai), gyvenantys šiaurėje. Šios etninės grupės yra giminingos tautoms, gyvenančioms anapus valstybinės sienos; anksčiau tai buvo sovietinės respublikos – Tadžikija ir Kirgizija. Daug tadžikų ir kirgizų pabėgo į Afganistaną XX amžiaus trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose, kai bolševikai Vidurinėje Azijoje prievarta diegė savo santvarką. Tadžikai kalba dari kalba – afganiška persų kalbos versija. Ji yra antra oficiali Afganistano kalba.

Nazarai (9 procentai), laikomi mongolų palikuoniais, gyvena centrinės šalies dalies kalnuose. Kadangi jie yra šiitai, visi kiti jų nekenčia kaip bedievių. Nazarai visada buvo persekiojami ir jiems dažnai tekdavo žeminantis vaidmuo. Tačiau kai reikia, jie irgi būna patikimi kariai.

Naujausią Afganistano istoriją kūrė trys iškilūs valdovai: Achmedas Šachas Duranis (apie 1722–1773 m.), Dost Mochamedas (1793–1863 m.) ir Abduras Rahmanas (apie 1840–1901 m.). Jie ir jų įpėdiniai privalėjo nuolat spręsti keturis pagrindinius uždavinius. Pirmiausia jiems reikėjo išlaikyti nacionalinės vienybės pavidalą, nepaisant etninio susiskirstymo, vietinės savivalės ir smurto, provincijų satrapų arogancijos ir daugumos afganų pasiryžimo išsaugoti savo nepriklausomą gyvenseną, kad ir kokie būtų Kabulo valdžios planai ir ketinimai. Visiems Afganistano valdovams teko bandyti siekti kompromisų, o kai tai būdavo neįmanoma, jie tramdė nepaklusniuosius ir maištaujančiuosius dažnai pačiomis žiauriausiomis priemonėmis. Tai pavykdavo tik stipriausiems valdovams.

Antras uždavinys buvo saugoti šalį nuo išorinių jėgų niokojimo. Afganistano užsienio politikoje netikras neutralumas paprastai reiškė pasiruošimą atsiriboti nuo vieno grobuoniško varžovo mainais į saugumo garantiją ir didelį kyšį iš antrojo. Tokia politika dažnai nepasiteisindavo ir Afganistanas buvo ne kartą okupuotas. Tačiau okupantams paaiškėdavo, jog valdyti šią šalį jiems yra dar sunkiau negu vietiniams valdovams. Anksčiau ar vėliau įsibrovėliai nuspręsdavo baigti tą reikalą ir pasitraukdavo, o tai visada ir buvo tikroji Afganistano gynybinė strategija.

XX amžiuje Afganistano valdovai išsikėlė trečią ir tokį pat sunkų tikslą – modernizuoti šalį: jos kariuomenę, susisiekimo priemones, ekonomiką, valstybinį aparatą, švietimo sistemą. Taip pat buvo bandoma kai ką daryti dėl antraeilio moterų statuso. Tačiau reformos kaskart strigdavo, o dažnai ir visiškai žlugdavo susidūrusios su žmonių ir jų religinių bei bendruomenių lyderių konservatizmu. Reforma Afganistane – tai du žingsniai į priekį ir vienas, o kai kada du ar net trys – atgal.

Ketvirtas kiekvieno Afganistano valdovo uždavinys (ir išankstinė sąlyga siekiant išspręsti tris pirmuosiuos) visada buvo sugebėti išlikti gyvam. Afganistano valdovai keitė vienas kitą gluminančiai greitai, dažnai per labai trumpas laiko atkarpas. Nuo 1842 iki 1995 metų septyni iš jų greitėjančiu tempu tapo šeiminės nesantaikos, rūmų perversmo, minios įtūžio ar išorinės intervencijos aukomis. Tarp 1878 ir 2001 metų dar keturi buvo

priversti pasirinkti tremtį. Kiti apdairiai atsistatydino, kol dar reikalai klostėsi gerai.

Achmedas Šachas Duranis buvo puštūnas, kurį 1747 metais Kandahare išrinko karaliumi *Loja džirga* (didžioji genčių vadų ir religinių lyderių taryba). Pasakojama, kad jis, demonstruodamas ekstravagantišką ir simbolinį gestą, pasirodė žmonėms vilkėdamas pranašo mantiją, kuri buvo pagarbiai saugoma to miesto Mantijos mečetėje. Tas įvykis tapo Afganistano valstybės, daugmaž atitinkančios dabartines jos sienas, pradžia.

XVIII a. Afganistano vienytojo Achmedo Šacho Duranio portretas.

Iki savo mirties 1772 metais Achmedas Šachas Duranis spėjo sutaikyti vaidingas puštūnų gentis, užvaldyti didžiąją dabartinio Afganistano dalį, išplėsti savo imperiją iki Delio ir Persijos ir pelnyti Tautos Tėvo vardą. Tačiau valdant jo įpėdiniams, daugelis šių pasiekimų buvo prarasti. Puštūnų gentys vėl pradėjo kivirčytis ir imperija subyrėjo. 1775 metais Achmedo Šacho Duranio sūnus sostinę iš Kandaharo perkėlė į Kabulą, kur ji ir pasiliko. Jo vaikaitis Šudža Duranis (1785–1842 m.) 1809 metais pasirašė pirmą Afganistano sutartį su užsienio valstybe, kai jis ir britai susitarė remti vieni kitus persų ar prancūzų agresijos atveju. Po kelių savaičių jis buvo nuverstas ir pabėgo į Indiją. Per Pirmąjį britų ir afganų karą britai jį kariniu traukiniu parvežė atgal į Kabulą. Kai britai nusprendė nebedalyvauti kare ir pasitraukė, jis buvo nužudytas.

Dost Mochamedas, kuris pirmą kartą tapo Afganistano valdovu 1823 metais, buvo britų nuverstas siekiant jį pakeisti Šudža Duraniu, bet susigrąžino valdžią pasitraukus britams. Jis sėkmingai valdė šalį dar devyniolika metų, didžiąją to laiko dalį gerai sutardamas su britais. Bet po jo mirties 1863 metais šalis vėl nugrimzdo į pilietinį karą.

Tame kare pralaimėjęs mūšį, Abduras Rahmanas liko be kariuomenės ir be lėšų. Tada, globojamas rusų, pabėgo į Taškentą, kur išbuvo vienuolika metų. Vykstant Antrajam britų ir afganų karui, 1880 metais vėl tapo

Afganistanas tarp rusų meškos ir britų liūto. XIX a. pab. karikatūra.

Afganistano valdovu. Niūrus, pašaipus, beveik beraštis, bet nepaprastai protingas, Abduras Rahmanas buvo pasiryžęs pakeisti savo šalį taip, kad ji sugebėtų išlikti naujųjų laikų pasaulyje. Dėl žiaurių valdymo metodų jis imtas vadinti Geležiniu Emyru. Kaip ir daugelis jo įpėdinių, Abduras Rahmanas valdė remdamasis slaptąja policija – negailestinga ir visur esančia. Ši strategija buvo veiksminga. Jis įdiegė šiuolaikinės valstybinės biurokratijos pradmenis, padedamas britų modernizavo ir finansavo kariuomenę, meistriškai balansavo tarp britų ir rusų.

Abduro Rahmano įpėdiniai stengėsi Afganistaną toliau stumti modernizacijos keliu. Jo sūnus Habibula (1972–1919 m.) buvo nužudytas, o jį pakeitė Amanula (1892–1960 m.). Baigiantis Pirmajam pasauliniam karui jis, pasinaudojęs britų silpnumu, įsiveržė į Indiją. Britai ėmė bombarduoti Kabulą ir Džalalabadą ir privertė įsibrovėlius atsitraukti. Nė viena pusė neturėjo didelio noro kariauti ir po mėnesio karas nuslopo. Britai liovėsi šelpti Afganistaną ir prarado jo užsienio politikos kontrolę. Amanula skubiai užmezgė vaisingus ryšius su naująja bolševikų valdžia Maskvoje ir tapo pirmąja tai padariusia užsienio valstybe.

Paskui jis pradėjo įgyvendinti ambicingą reformų programą – tai buvo pirmojo Turkijos prezidento Atatiurko sekuliarizavimo reformų analogas. Amanula įsteigė ministrų tarybą, išleido konstituciją, paskelbė virtinę administracinių, ekonominių ir socialinių reformų, leido karalienei būti be čadros. Jo planai dėl moterų emancipacijos, žemiausios amžiaus ribos vedyboms ir privalomo mokymosi supykdė religinius reakcionierius ir išprovokavo trumpą sukilimą. Vyrai iš įvairių genčių sudegino karaliaus rūmus Džalalabade ir patraukė į Kabulą. 1929 metais Amanula pabėgo į Italiją.

Karaliumi tapo tolimas Amanulos giminaitis Nadyr Šachas (1883–1933 m.). Jis atkūrė tvarką, bet leido savo kariams plėšti Kabulą, nes neturėjo pinigų jiems sumokėti. Jam valdant iš Kabulo į šalies šiaurę buvo nutiestas kelias, einantis Salango perėja. Nadyr Šachas atsargiai vykdė reformų programą, kol jį 1933 metais nužudė.

Nuo 1933 iki 1973 metų Afganistaną valdė jo sūnus Zahyr Šachas. Tai ilgiausias stabilus laikotarpis naujausioje Afganistano istorijoje. Reformos buvo vykdomos toliau. 1949 metais išrinktas parlamentas ir vis daugiau nepriklausomos spaudos kritikavo valdančiąją oligarchiją ir konservatyvius religinius lyderius.

Paskutinis Afganistano karalius Zahyr Šachas,
valdęs kraštą 1933–1973 m.

1953 metais Zahyr Šachas ministru pirmininku paskyrė savo pusbrolį Daudą. Daudas buvo politinis konservatorius, bet reformatorius ekonominėje ir socialinėje srityse. Kitus dešimt metų jis darė stiprią įtaką karaliui. Gaudamas paramą iš Sovietų Sąjungos, Jungtinių Valstijų ir Vokietijos Federacinės Respublikos, Daudas statė fabrikus ir oro uostus, įrenginėjo drėkinimo sistemas, tiesė kelius. Jis modernizavo Afganistano kariuomenę; tam sąlygas sudarė sovietai - savo ginklais, amunicija ir afganų karių mokymais.

1963 metais Zahyr Šachas atsikratė Daudo, kad nuramintų konservatorius, įniršusius dėl jo flirtavimo su kairiaisiais ir sovietais. Bet karalius toliau vykdė politinę reformą. Jis įvedė konstitucinę monarchiją - su žodžio laisve, leidimu kurti partijas, moterų balsavimo teise, pradinio

mokslo garantija visoms mergaitėms ir berniukams. Moterims buvo leista studijuoti universitetuose, o moterims užsienietėms – juose dėstyti. Afganistano oro linijų bendrovėje „Ariana Airlines“ stiuardesėmis ir kitomis tarnautojomis dirbo moterys be čadrų. Atsirado moterų diktorių Kabulo radijuje, moteris buvo deleguota į Jungtines Tautas.

Per visus šiuos metus buvo nuosekliai vystoma švietimo sistema, bent jau sostinėje. 1904 metais Kabule atsirado Habibia koledžas – vidurinė mokykla, įkurta pagal elitinės Musulmonų mokyklos Britų Indijoje pavyzdį. Karalius Amanula jos abiturientus siųsdavo studijuoti į Paryžių ir kitas Europos šalis. 1932 metais įkurta Medicinos mokykla, kurioje palaipsniui susiformavo Teisės, Gamtos mokslų, Žemės ūkio, Švietimo ir Inžinerijos fakultetai. 1947 metais šis mokymo centras tapo universitetu. Dauguma vadovėlių buvo parašyti anglų, prancūzų ir vokiečių kalbomis; daug dalykų irgi dėstė tomis kalbomis. 1951 metais įkurtas Teologijos fakultetas, susijęs su islamišku al Azharo universitetu Kaire. 1967 metais Sovietų Sąjunga padėjo įkurti Politechnikos institutą, kuriame dėstė daugiausia rusai. Tolerantiško Zahyr Šacho režimo laikotarpiu įsikūrė studentų organizacijos Kabule ir Kandahare.

Daudas sparčiai plėtojo valstybinių mokyklų tinklą. Nuo 1950 iki 1978 metų besimokančiųjų skaičius pradinėse mokyklose padidėjo 10 kartų, vidurinėse mokyklose – 21 kartą, o universitetuose – 45 kartus. Tačiau ekonomika nesivystė taip sparčiai, kad visi diplomantai, kurių vis daugėjo, galėtų įsidarbinti. Daugelis jų gaudavo darbą tik nuolat besipučiančiame vyriausybės aparate. Jau ir taip varganų algų perkamoji galia septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose sumažėjo perpus. Gera žinia – tik ne konservatoriams – buvo ta, kad šioje didėjančioje biurokratų armijoje moterys sudarė apie dešimt procentų.

Amerikiečių mokslininkas Louisas Dupree'ė Kabulo universitetą pavadino „puikia nepasitenkinimo ugdymo vieta“. Kaip tik Afganistano universitetuose ir užgimė pirmieji politiniai judėjimai. Nuras Muchamadas Tarakis, Babrakas Karmalis ir Hafizula Aminas, 1965 metais įkūrę Komunistų partiją, pavadintą Afganistano liaudies demokratine partija (ALDP), buvo tie asmenys, kurie vaidino svarbų vaidmenį skatinant sovietus invazijai. Daug studentų, vėliau tapusių iškiliais antikomunistinio ir antisovietinio pasipriešinimo lyderiais, savo pirmuosius politinius žingsnius taip pat žengė čia: Burhanudinas Rabanis, Golbudinas Hekmatiaras, Achmedas Šachas Masudas – visi jie kartu mokėsi Kabulo universitete. 1968 metais

šio universiteto studentai sukėlė riaušes dėl konservatorių bandymų riboti moterų išsilavinimą. Riaušių, šįkart su aukomis, būta ir 1969 metais, kai imta protestuoti dėl mokymo įstaigų valdymo. Kabulo universitetas buvo trumpam uždarytas.

Socialinis ir politinis nepasitenkinimas didėjo jauniems afganams grįžtant iš užsienio, kur jie būdavo siunčiami įgyti techninio ar karinio išsilavinimo. Nuo 1956 iki 1978 metų beveik septyni tūkstančiai afganų studijavo sovietų aukštojo mokslo įstaigose. Pagal 1955 metų susitarimą su sovietais kasmet apie šimtą jaunų afganų keliaudavo į Sovietų Sąjungą ir Čekoslovakiją semtis karinių žinių.[3]

Visi šie instituciniai pokyčiai, nors iš esmės pagirtini, sulaukė menko Afganistano žmonių palaikymo. Kabule ir kai kuriuose kituose miestuose daugėjo išsilavinusių ir reformų norinčių afganų, tačiau jie turėjo labai mažą įtaką kaimams, kur ir toliau viskam vadovavo genčių vadai, žemvaldžiai ir mulos. Miestuose liberalų palaikomos reformos ir pažanga moterų emancipacijos srityje siutino religinius reakcionierius kaimuose ir kalnuose. O kai kirvis atsitrenkdavo į akmenį, visos reformatorių pastangos nueidavo perniek.

Imperinė Rusija veržiasi į pietus

Pradedant XVIII amžiumi aplink prieštaravimų draskomą afganų šalį ima sukti ratus nauji plėšrūnai. Rusija, užsitikrinusi savo sienų saugumą vakaruose nuo kaimynų iš Europos, o rytuose ir pietuose nuo klajoklių ir totorių, pasidavė imperinei logikai siekti tolesnio saugumo ir plėsti prekybą. Taigi ta logika rusus nukreipė į neaprėpiamas ir retai apgyvendintas stepes ir dykumas pietuose.[4]

Bet tai nebuvo ekspansija, nesutikusi pasipriešinimo. Rusams teko susikibti su vadinamosiomis turkų ir persų imperijomis. Jie greitai įsitikino, kad primityvesnės Vidurinės Azijos valstybės yra ir grėsmė, ir galimybė, ir barjeras jų ambicijoms, kurias jie puoselėjo Afganistano ir Indijos turtų atžvilgiu.

Petro I vaizduotę kurstė pasakojimai apie auksą, tariamai randamą Amudarjos upėje, kuri ilgainiui tapo siena tarp Afganistano ir Rusijos. Manoma, kad Chivos chanato valdovas norėjo tapti Petro I vasalu mainais už tai, kad Rusija jį saugotų nuo jo maištaujančių valdinių. Petras I įsakė Aleksandrui Bekovičiui-Čerkaskiui – leibgvardijos kapitonui ir atsivertėliui

musulmonui iš Šiaurės Kaukazo kunigaikščių giminės – išsiaiškinti daugiau. Petras I jam skyrė daugiau kaip šešis tūkstančius raitų vyrų, įskaitant kelis pirklius, taip pat ginklų, kad jis prie Amudarjos įrengtų fortus ir šitaip Chivos chaną priverstų padėti ieškoti aukso ir atverti prekybinį maršrutą į Indiją. Bekovičius pasiekė Chivą 1717-ųjų vasarą. Iš pradžių svetingai sutikęs atvykėlius, vėliau Chivos chanas Bekovičių ir jo vyrus klastingai nužudė, o Bekovičiaus galvą, prikimšęs šiaudų, nusiuntė Bucharos chanui. Po kelerių metų, 1728-aisiais, rusai pirmą kartą susikovė su afganais, kai jų kariai susidūrė su afganų kariais, įsiveržusiais į Persiją. Rusai nugalėjo.[5]

Amžiaus viduryje rusai suprato susidūrę su priešininku, kurio ambicijos prilygo jų pačių ambicijoms. Petro I laikais britai Indijoje tik prekiavo, tačiau rusai juos pradėjo vertinti rimčiau, kai po Plasio mūšio 1757-aisiais Ost Indijos bendrovė (*East India Company*) sustiprino savo padėtį jėga aneksuodama Indijos valstijas, primesdama savo sąlygas nominaliai nepriklausomiems Indijos valdovams ir išstumdama iš šalies varžovus prancūzus, olandus ir portugalus.

Per kelis kitus dešimtmečius prancūzai, trokštantys revanšo už pralaimėjimą Indijoje, siūlė Rusijai neapgalvotus įsiveržimo į Indiją per Persiją ar Afganistaną planus.[6] 1791 metais patarėjas prancūzas pasiūlė Jekaterinai II

Geležinkelio tiltas per Amudarjos upę. Ši upė buvo siena tarp Rusijos imperijos ir Afganistano. XX a. pr. nuotr.

per Bucharą ir Chivą pasiųsti į Indiją savo kariuomenę, kuri „ten nužygiavusi skelbtų, jog atėjo sugrąžinti musulmonams jų turėtą šlovę valdant Mogolams [ir šitaip] skatintų žmones sukilti prieš britus Indijoje tai žiniai sklindant".[7] Jekaterinos draugas ir buvęs meilužis Potiomkinas ją atkalbėjo nuo šio lengvabūdiško sumanymo.

Dar vienas panašus planas atsirado 1801 metais. Nors Prancūzija ir Rusija vis dar formaliai kariavo, Rusijos imperatorius Pavelas I pasiūlė Napoleonui bendromis jėgomis užpulti Indiją. Nelaukdamas atsakymo, Pavelas nurodė generolui Orlovui, Dono kazokų atamanui, su savo kariuomene „vienu ar visais trimis maršrutais per Bucharą ir Chivą žygiuoti į anglų valdas Indijoje, kurios yra anapus Indo upės". Kaip atlygį Orlovas galėsiąs prisigrobti Indijos turtų. Pavelas su nerimu pridūrė: „Mano žemėlapiai siekia tik Chivą ir Amudarją. Toliau jau tau pačiam reikės išsiaiškinti, kaip rasti anglų valdas ir jų pavergtus Indijos žmones."

Viduržiemį su daugiau kaip dvidešimčia tūkstančių vyrų Orlovas leidosi į žygį. Per pirmą mėnesį jo būrys, alkanas ir blogai aprūpintas, prarado penktadalį arklių ir nežinomą skaičių vyrų. Orlovas dar net nebuvo palikęs imperijos teritorijos, kai jį pasiekė įsakymas grįžti. Mat kovo 12 [24] d. ministrai nužudė Pavelą – uždusino jį nuolaidžiaujant jo sūnui ir (kaip mano rusai) aktyviai prisidedant britų ambasadoriui.[8]

Tokius avantiūristinius planus Sankt Peterburgo karštakošiai brandino dar ne vieną dešimtmetį. Tačiau blaiviau mąstantieji pritarė generolui Levinui Bennigsenui, kuris 1807 metais vadovavo Rusijos kariuomenei. Šis aristokratas, kilęs iš Hanoverio didikų, sakė, jog britai Indijoje sukūrė europinio stiliaus karinę sistemą, finansuojamą mokesčių mokėtojų pinigais. Tai kariuomenė, „turinti tokią pačią struktūrą kaip ir mūsų europinės kariuomenės, jai vadovauja anglų karininkai, ji puikiai ginkluota ir manevruoja su mūsų grenadieriams būdingu tikslumu". Praeityje azijiečių raitininkai veržėsi į Indiją per jos šiaurės vakarų sieną ir nukariavo Indijos subkontinentą, tačiau jie neturėtų jokių šansų prieš britų ir indų pėstininkus ir artileriją. Pasak Bennigseno, šiuo laikotarpiu jokia Europos kariuomenė negalėtų pasiekti Indijos subkontinento, nes britai valdo jūrų maršrutus, be to, logistinės problemos norint pervesti europinio stiliaus kariuomenę per Persiją ar Afganistaną yra neįveikiamos. Kadangi Bennigsenas pats vadovavo žygiui į šiaurės Persiją, jis gerai žinojo, ką kalba.[9]

Bet įsibėgėjant XIX amžiui rusai ėmė dar įtariau žiūrėti į grobuoniškus britų ketinimus Indijos šiaurėje. Britų pirkliai vis sėkmingiau konkuravo

Vidurinės Azijos rinkose. Čia visur buvo pilna britų agentų. Visa tai, mąstė rusai, tiesiogiai kenkia jų pačių teisėtiems interesams. Taigi jie pradėjo kruopščiau negu anksčiau ruoštis naujam žygiui į pietus.

Šį sykį jau nebandyta siųsti kariuomenės neturint žemėlapių ir remiantis vien gandais. Pagrindinė institucija, atsakinga už santykius su kaimynais iš Vidurinės Azijos ir už informacijos apie juos kaupimą, buvo Pasienio komisija, įsikūrusi Orenburge. Nuo 1825 iki 1845 metų jai vadovavo generolas Grigorijus Fiodorovičius Gensas (1787–1845 m.), iškilus orientalistas ir mokslininkas. 1834 metais Gensas pasiuntė vieną savo jauną karininką, natūralizuotą prancūzą Pierre'ą Desmaisonsą, kad jis, apsimetęs mula, kuo daugiau sužinotų apie Bucharos emyratą. Kitais metais Gensas į dar svarbesnę misiją išsiuntė Joną Vitkevičių (1798–1839 m.). Šis lietuvis, gimęs Kelmės rajone, Pašiaušės kaime, Rusijoje buvo žinomas kaip Janas Viktorovičius Vitkievičius. Jaunystėje už dalyvavimą prieš carą nukreiptoje organizacijoje jį nuteisė mirties bausme, bet dėl amžiaus – teturėjo šešiolika metų – atidavė į kariuomenę ir ištrėmė į Uralą, o paskui į Orenburgą. Kadangi buvo gabus lingvistas, jį pastebėjo, jam pakėlė laipsnį ir galiausiai nukreipė į Pasienio komisiją.

Kitaip negu Desmaisonsas, Vitkevičius nebandė apsimesti nesąs rusų karininkas, todėl keliavo vilkėdamas uniformą. Jis nusivylė sužinojęs, kad britų karininkas Alexanderis Burnesas (1805–1841 m.) atvyko į Kabulą anksčiau už jį. Tačiau Vitkevičius čia išbuvo keturis mėnesius stengdamasis sudaryti prekybinę sutartį su emyru Dost Mochamedu. Jis grįžo į Orenburgą su afganų pasiuntiniu ir su emyro prašymu finansiškai ir diplomatiškai padėti atremti britų brovimąsi į Afganistaną.

Orenburgo gubernatorius generolas Perovskis tai suvokė kaip puikią galimybę. Jis aiškino savo viršininkams, kad jei britams pavyks įsitvirtinti Kabule, tada „jiems liks tik vienas žingsnis iki Bucharos; jie įgis įtaką Vidurinėje Azijoje, mūsų prekyba bus sunaikinta; jie gali imti ginkluoti <...> mūsų kaimynus Azijoje prieš mus, duoti jiems parako, ginklų ir pinigų".[10] Rusijos vadovybė su juo sutiko ir vėl pasiuntė Vitkevičių į Kabulą su dovanomis ir slapta užduotimi rinkti informacijos. Vitkevičius grįžo į Kabulą ir sužinojo, jog Alexanderis Burnesas ir šį kartą jį aplenkė. Bet Burneso derybinėms pozicijoms buvo suduotas mirtinas smūgis, kai Indijos generalgubernatorius lordas Aucklandas (1784–1849 m.) Dost Mochamedui atsiuntė arogantišką ir neišmintingą ultimatumą, kuriuo grasino jį nuversti jėga, jei jis suartės su rusais ar dar kuo nors.

Lietuvių kilmės carinės Rusijos keliautojas, pirmasis pasiuntinys Kabule J. Vitkevičius.

Nenuostabu, kad Dost Mochamedas priėmė Vitkevičių kuo maloniausiai. Vitkevičius jam pasiūlė sudaryti aljansą su rusais garantuojant Afganistanui nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą. Bet kai jis grįžo į Sankt Peterburgą, caro vyriausybė išsižadėjo šio pasiūlymo – galbūt nenorėdama provokuoti britų. Vitkevičius nusižudė, o jo parsigabenti dokumentai dingo. Aiškių atsakymų, kodėl įvykiai pasisuko tokia keista linkme, nėra iki šiol.[11]

O tuo metu britų šnipai ir agentai plūdo dar toliau į šiaurę, skverbėsi į Vidurinės Azijos gilumą, į Bucharą, Chivą, Kokandą – į tas vietas, kurios daugiau kaip šimtą metų rusams buvo ypač svarbios. Vadovybė Sankt Peterburge pritarė generolo Perovskio nuomonei, kad sėkmingą prekybą per Vidurinę Aziją galima apginti tik karinėmis priemonėmis.

1839 metais, kai įsiplieskė Pirmasis britų ir afganų karas, rusai pasiuntė generolą Perovskį, kad jis priverstų paklusti Chivos chaną. Perovskio pajėgas sudarė trys pėstininkų batalionai ir trys kazokų pulkai, taip pat dvidešimt patrankų ir dešimt tūkstančių kupranugarių. Būrys buvo gerai aprūpintas, o žiemos sezonas pasirinktas sąmoningai siekiant išvengti dykumų karščio. Deja, žiema pasitaikė neįprastai rūsti, temperatūra nukrito žemiau trisdešimties laipsnių pagal Celsijų ir tai pražudė daugybę vyrų ir kupranugarių. 1840-ųjų birželį Perovskio būrio likučiai grįžo į Orenburgą.

Bet rusai nepasidavė. Pralaimėjimas Krymo kare (1853–1856) pakirpo jų sparnus Europoje, todėl jie savo energiją nukreipė į rytus ir pietus. 1854 metais Sankt Peterburgo universitete buvo įsteigtas Rytų kalbų fakultetas; šitaip Rusijoje prasidėjo garsi orientalistikos studijų tradicija. Gandai ir agentų pranešimai dabar bylojo apie britų ketinimus iš Persijos ar per Afganistaną plėstis Kaspijos jūros link ir toliau. 1857 metais kunigaikštis Bariatinskis, Rusijos karinių pajėgų Kaukaze vadas, perspėjo, kad „britai kruopščiai rengiasi karui ir puls iš dviejų pusių: iš Persijos įlankos pietuose ir iš rytų per Afganistaną. <...> Britų vėliavos pasirodymas Kaspijos jūroje bus mirtinas smūgis ne tik mūsų įtakai rytuose, ne tik mūsų užsienio prekybai, bet ir imperijos politinei nepriklausomybei". Rusų pareigūnai vėl puolė siūlyti įsiveržimo į Indiją planus; jiems nebuvo pritarta.[12] Santūresniame dviejų aukšto rango Rusijos kariuomenės štabo karininkų rašte „Apie nedraugiškų Rusijos ir Anglijos susidūrimų galimybę Vidurinėje Azijoje" buvo išmintingai sakoma, kad britai vargu ar rizikuos siųsti savo kariuomenę taip toli nuo vandenynų, kuriuose dominavo. Vis dėlto jie gali siekti politiškai pakenkti rengdami „slaptas intrigas mūsų musulmoniškose provincijose ir tarp Kaukazo kalniečių" ir kišdamiesi „į mūsų kaimyninių regionų" reikalus. Toliau rašto autoriai kategoriškai atmetė bet kokią idėją apie žygį į Indiją: aplinkinis maršrutas per Heratą būtų pernelyg sunkus aprūpinimo atžvilgiu, o žygiuojant tiesioginiu maršrutu per Afganistaną rusų įsibrovėliams galėtų būti labai lengvai pasipriešinta. Kol kas rusų pozicija turėtų būti grynai gynybinė. Šioms išvadoms, kurias iš dalies sąlygojo poreikis po pralaimėjimo Krymo kare be rimtos priežasties neprovokuoti britų, visiškai pritarė užsienio reikalų ministras Gorčiakovas.[13]

Gynybinė politika nereiškė, jog atsisakoma tolesnių bandymų veržtis į pietus siekiant ten apginti prekybinius interesus ir išstumti britus. Iš tiesų kai kurie karvedžiai ir strategai tokią strategiją atvirai pateisino. Po 1857-ųjų rusai, o ypač tą reikalą gerai išmanantis Užsienio reikalų

ministerijos Azijos departamentas, šiame regione suaktyvino informacijos rinkimą: buvo rengiamos mokslinės ekspedicijos, siunčiami agentai ir diplomatinės misijos. Vienai svarbiausių vadovavo Nikolajus Ignatjevas, ambicingas jaunas karininkas, kuris buvo karo atašė Londone. Grįžęs į Rusiją jis tapo Azijos departamento vadovu. Ignatjevas gerai sutarė su karingu karo ministru Dmitrijumi Miliutinu; kaip ir pastarasis, Ignatjevas manė, jog užsienio reikalų ministras Gorčiakovas nepakankamai energingai gina Rusijos interesus. Per kelis dešimtmečius Ignatjevo, pasisakančio už aktyvią Rusijos politiką rytuose, įtaka gerokai padidėjo.[14]

Kaupiantis naujai informacijai, slapti tyrimai vienas po kito liudijo, jog britai siekia įsitvirtinti Vidurinėje Azijoje ir iš ten išstumti Rusijos pirklius – taigi rusams tiesiog būtina užbėgti britams už akių. Ar britai iš tiesų turėjo tokių ketinimų, nėra taip svarbu. Svarbu tai, kad tas įsitikinimas paveikė ir iškreipė politikos formavimą Sankt Peterburge ir Orenburge, kaip kad Londone ir Delyje politikos formavimą paveikė ir iškreipė įsitikinimas, jog rusai ketina per Afganistaną žygiuoti į Indiją. Paranoja paveikė sveiką nuovoką visose keturiose šalyse.

Taigi rusai nusprendė, kad jų interesams Vidurinėje Azijoje visiškai apginti vien diplomatinių priemonių nepakaks. Laikui bėgant jie aneksavo ar primetė savo protektoratą visoms nepriklausomoms Vidurinės Azijos valstybėms. Buvo užimamas miestas po miesto: 1865 metais – Taškentas, 1868 metais – Samarkandas, 1873 metais – Chiva. 1881–1885 metais užgrobtos visos kitos žemės į rytus nuo Kaspijos jūros.

Vieno dabartinio britų istoriko nuomone, rusai, palyginti su britais Indijoje, šiuose kraštuose įvedė lengvesnį režimą: rusai buvę labiau korumpuoti ir prasčiau valdė; britai uždėję didesnius mokesčius ir savo valią dažniau primesdavę prievarta.[15] Pats juodžiausias rusų valdymo Vidurinėje Azijoje pavyzdys – Geok Tepės tvirtovės gynėjų ir taikių gyventojų žudynės vadovaujant generolui Skobelevui – nublanksta prieš Indijoje britų vykdytas skerdynes po sipajų sukilimo 1857 metais.

Situacija pasikeitė po Pirmojo pasaulinio karo. Britai pradėjo, nors ir nenoriai, rengtis pasitraukti iš Indijos, palikdami veiksmingas institucijas. Tai buvo palyginti taikingas pasitraukimas, nors britai negalėjo pabėgti nuo atsakomybės už baisumus, kilusius dėl Britų Indijos padalijimo. Vidurinėje Azijoje sovietai, pagal jų labai skirtingus aiškinimus, irgi bandė kurti šiuolaikines socialines ir ekonomines institucijas. Tačiau šimtai tūkstančių žmonių žuvo, dar daugiau pabėgo nuo prievarta brukamo naujo nuožmaus

Mūšis prie Geok Tepės. Rusų kariuomenė, vadovaujama generolo Skobelevo, 1881 m. šturmavo tvirtovę šalia Ašchabado.

režimo ir žemės ūkio kolektyvizacijos. 1991 metais, praslinkus keturiems dešimtmečiams po britų, išsikvėpę rusai atsisakė savo imperijos.

Imperinė Britanija veržiasi į šiaurę

O tuo metu britai, deklaruodami tokius pačius argumentus kaip rusai ir naudodami tokią pačią karinės galios, diplomatijos, klastos, papirkinėjimų, melo ir klastos taktiką, tęsė ekspansiją į šiaurę. Jie irgi siekė plėsti prekybą ir apginti savo imperines sienas. Jie taip pat nusprendė, jog vien diplomatinių priemonių nepakaks, ir šalino kliūtis savo kelyje nesibodėdami prievartos. XIX amžiaus pradžioje jie sėkmingai veržėsi į Indijos šiaurę, taip pat pasiekė Afganistano sieną. Netrukus jie pradėjo savintis afganų teritorijas; ypač skausmingas afganams buvo Pešavaro miesto praradimas, kurį britai iš pradžių atidavė savo sąjungininkui sikhui Randžitui Singhui, o paskui atsiėmė, kai 1849 metais aneksavo sikhų teritorijas.

Iki tol britai baiminosi prancūzų, remiamų persų, invazijos. Kai Napoleonas galutinai pralaimėjo, britai nusprendė, jog dabar didžiausią grėsmę jiems plečiant Indijos imperiją kelia Rusija. Britai svarstė, kaip šią grėsmę

Dramblių traukiama britų artilerijos baterija per Antrąjį britų ir afganų karą.

būtų geriausia atremti: ar paperkant afganų valdovus ir šitaip rusus paliekant be nieko, ar Kabului primetant savo atstovą – prievarta, jei reikės, – ir įvedant tiesioginį valdymą, kaip jie tai padarė Indijoje.

Nugalėjo jėgos pozicija. Prieš Pirmąjį britų ir afganų karą (1838–1842) britai išgalvojo priežastis, kodėl jiems būtina nuversti Afganistano valdovą Dost Mochamedą. Britai skelbė suklastotas ataskaitas, gaunamas iš Kabulo, ir vaizdavo Dost Mochamedą kaip itin priešiškai nusiteikusį britų atžvilgiu.[16] Jie pradėjo Antrąjį britų ir afganų karą (1878–1880) brutaliai, kone ciniškai, nors šį kartą ir nesigriebė apgaulės. Jų atstovų Kabule – Alexanderio Burneso 1841 metais ir Louiso Cavagnario 1879 metais – nužudymas buvo britų bauginimo politikos pasekmė ir galutinis karo pretekstas.

Britų puolimą stabdė ne tik afganų kariuomenė (ji buvo įveikiama), bet ir netikėtas visuotinis sukilimas, kuriam britai nesugebėjo rasti tinkamo atsako. Jie patyrė įspūdingų nesėkmių: 1842 metais neteko visos armijos, o 1880 metais Maivando mūšyje prarado dalį Kandaharo įgulos. Abu karai formaliai baigėsi britų pergalėmis, po kurių įvykdytos pamokomosios keršto akcijos. 1842-ųjų rudenį Kabulo centre britų „Atpildo kariuomenė“ iškorė įžymius miesto žmones ir sudegino XVII amžiaus turgų – „vieną iš didžiųjų Vidurinės Azijos kryžkelių, kur šiaurėje buvo galima nusipirkti šilko ir popieriaus iš Kinijos; rytuose – prieskonių, perlų ir egzotiškos medienos iš Indijos; vakaruose – stiklinių, keraminių, sidabrinių indų ir vyno iš Persijos ir Turkijos, taip pat vergų iš abiejų šių kraštų; <...> buvo kalbama, kad liepsnos po kariuomenės pasitraukimo dar dvi dienas kilo iki

dangaus".[17] Tarp kitų miestų ir kaimų, kuriuos britai irgi sunaikino ugnimi ir kalaviju, buvo nuostabus Istafilo kaimas, garsėjęs savo keramika, ir provincijos sostinė Čarikaras, kurį prieš metus nušlavė nuo žemės paviršiaus gurkhų kariai (kilę iš dabartinio Nepalo teritorijos ir kariavę britų pusėje). Ten buvęs britų karininkas motinai rašė: „Aš grįžau pusryčiauti ir bjaurėjausi savimi, pasauliu, o labiausiai – savo žiauria profesija. Iš tiesų mes esame tik samdomi žudikai."[18] Kabulo niokojimas 1879 metais nebuvo toks intensyvus, nors britai išardė dalį Bala Hisaro tvirtovės ir kartuvėse, įrengtose Cavagnario rezidencijos griuvėsiuose, pakorė keturiasdešimt devynis afganus už jų tariamą prisidėjimą prie jo nužudymo.[19]

Bet tai buvo Pyro pergalės ir britai galiausiai suprato, kad jie nesugebės įgyvendinti savo senos svajonės – prijungti Afganistaną prie Indijos imperijos. Kaip ir negalės išlaikyti savo statytinio Kabule, nes jiems teko susitaikyti su Dost Mochamedo grįžimu į karaliaus sostą po Pirmojo britų ir afganų karo ir su nepatyrusio ir galimai prorusiško Abduro Rahmano tapimu karaliumi po Antrojo britų ir afganų karo. Visgi didžiule kraujo ir pinigų kaina britai pasiekė savo svarbiausią tikslą: išlaikė Afganistaną išstumtą iš Rusijos įtakos sferos ir išsaugojo Indijos įtaką Afganistanui. Pasitelkę gentis, grasinimus ir apsaugą nuo kaimynų, britai sugebėjo Afganistano valdovus įtikinti pasilikti, net jei ir nenoromis, jų pusėje. Britai buvo atsakingi už Afganistano užsienio politiką dar aštuonis dešimtmečius – iki sutarties, kuri 1919 metais užbaigė Trečiąjį britų ir afganų karą.

Šis sąlyginis laimėjimas britams nepadėjo atsikratyti perdėtos rusų grėsmės baimės. Charlesas Marvinas, laikraščio *Newcastle Daily Chronicle* korespondentas, XIX a. devintajame dešimtmetyje ėmęs interviu iš daugelio rusų generolų ir aukšto rango pareigūnų, sakė: „Dauguma anglų žurnalistų, rašančių apie Vidurinę Aziją, asmeniškai nepažįsta Rusijos, nemoka rusų kalbos, <...> nieko neišmano apie rusų požiūrį į problemą ir remiasi tik ta išpūsta ir iškreipta informacija, kuri pasirodo laikraščiuose." Kai kurių britų politikų vartojama leksika buvo tokia pat nesaikinga ir atitrūkusi nuo logistinės tikrovės kaip ir kai kurių rusų karštakošių. Būgštaudamas, kad rusai, pasinaudodami karu su Turkija, gali užimti Konstantinopolį, Jungtinės Karalystės ministras pirmininkas Disraelis (1804–1881 m.) karalienei Viktorijai 1877 m. birželio 22 d. rašė: „Tokiu atveju Rusija privalo būti užpulta iš Azijos, į Persijos įlankos regioną reikėtų nusiųsti karines pajėgas, o Indijos imperatorė turėtų įsakyti savo kariuomenei Vidurinę Aziją išlaisvinti nuo maskviečių ir juos nustumti į Kaspijos jūrą. Mes turime

Britų pajėgų kariai Vidurinėje Azijoje. XIX a. pab. nuotr.

gerą įrankį – lordą Lyttoną [1831–1891 m.; karalienės vietininkas Indijoje 1876–1880 m.] – ir jis ten tikrai yra paskirtas su tokiu nusistatymu."[20] Tačiau blaiviau mąstantys britų pareigūnai suvokė, jog būtų sunku aprūpinti šiuolaikinę kariuomenę jai žygiuojant kalnų perėjomis ir Vidurinės Azijos dykumomis. Jų nuomone, labiau bijoti reikėjo to, kad britų kišimasis į svetimos šalies reikalus gali vėl išprovokuoti nevaldomą indų pasipriešinimą: britai dar nebuvo pamiršę Indijos sukilimo ir jo žiauraus nuslopinimo 1857 metais.

Herato miestas britams tapo strateginiu rūpesčiu. Kartais valdomas persų, o kartais afganų, Heratas, pasak britų pareigūnų, buvo „vartai į Indiją", per kuriuos į pietus įsiveržė Aleksandras Makedonietis, Čingischanas ir pirmasis Mogolų imperatorius Babūras. Britai bijojo, kad tai gali padaryti ir rusai. Dėl Herato valdymo tarp britų ir rusų du kartus vos nekilo

karas. 1837 metais rusai palaikė persus, užpuolusius šį miestą. Apsiaustis truko keturis mėnesius ir vyko, pasak tuometinių istorikų, „žiaurios neapykantos ir laukinio nežmoniškumo dvasia".[21] Apsiaustis pasibaigė, kai britų kariuomenė buvo dislokuota Persijos įlankos regione, kad įbaugintų Šachą.

1885 metais karo ir vėl vos nesukėlė krizė dėl Pendždos oazės, esančios prie Amudarjos upės, tarp Mervo ir Herato miestų. Afganai manė, kad Pendždos gyvenvietė, kuri rusų buvo vadinama Kuška, o dabar yra Turkmėnijos miestas Serhetabatas, priklauso jiems. Tačiau rusai vis tiek užėmė Pendždą pražudydami daug afganų. Britai perspėjo rusus, jog bet koks tolesnis judėjimas Herato link reikš karą. Britų patarti, Herato gynėjai nugriovė kelis šlovingus XV amžiaus pastatus, kad atsivertų erdvė užpuolikams apšaudyti. Iš tikrųjų rusai taip ir nepuolė ir dėl Abduro Rahmano išminties krizė baigėsi.

Britų ir rusų konkuravimas kalnuose į rytus nuo Afganistano persikėlė į XIX a. paskutinį dešimtmetį, o rusų ir afganų karių susišaudymai čia tęsėsi iki pat 1894-ųjų.[22] Tačiau Europoje didėjant įtampai dėl Vokietijos įsigalėjimo abi pusės nusprendė pažaboti savo teritorines ambicijas Azijoje. Britų ir rusų pasienio komisija sutarė, kad siena tarp Afganistano ir Rusijos imperijos eis Amudarjos upe. 1891 metais britai iš Abduro Rahmano taip pat išsireikalavo, jog jis pripažins Vachano koridoriaus suverenitetą; ši siaura pasienio sausumos juosta aukštai kalnuose – vietomis mažiau kaip dešimties mylių pločio – skyrė Kiniją, Afganistaną ir Rusiją. Abi šios sienos buvo strategiškai svarbios sovietų karo Afganistane metu.

Tačiau siena, kuri turėjo didžiausią reikšmę būsimai Afganistano tarptautinei ir strateginei padėčiai, buvo Diurando linija – dirbtinė siena, kurią 1893 metais nubrėžė aukštas britų vadovybės Indijoje pareigūnas. Šia linija puštūnų genčių teritorija pasienio zonoje buvo be skrupulų padalyta vieną jos pusę priskiriant Pendžabui (Indijos valstija), kitą paliekant Afganistanui. Vėliau visos Afganistano vyriausybės piktinosi dėl savo teritorijos, įskaitant Pešavarą, praradimo: Afganistanas buvo vienintelė valstybė, kuri 1947 metais Jungtinėse Tautose balsavo prieš Pakistano nepriklausomybės pripažinimą. Afganistano ministras pirmininkas, vėliau prezidentas Daudas kovojo už „Puštūnistano" reikalą, ragindamas grąžinti šaliai puštūnų žemes, atsidūrusias kitoje Diurando linijos pusėje. Pakistanas atsimokėjo tuo pačiu – visaip siekė destabilizuoti ir valdyti savo mažesnį kaimyną. Priešiškumas tarp šių valstybių daro itin neigiamą poveikį Afganistano reikalams ir XXI amžiuje.

Vietiniai gyventojai nekreipė dėmesio į Diurando liniją ir prisimindavo ją nebent verčiami. Jie vaidijosi, vertėsi kontrabanda, prekiavo ir abejingai kariavo abiejose sienos pusėse. XX a. trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmečiais britai bandė kontroliuoti sieną naudodami „žudyk ir bėk" taktiką: prieš nepaklusnias gentis rengė baudžiamuosius reidus, taip pat ir kaimų naikinimą iš oro. Sovietų pastangos uždaryti šią sieną 1979–1989 m. patyrė kone visišką fiasko.

Sovietų Sąjunga tampa geriausia Afganistano drauge

1907 metais Rusija ir Didžioji Britanija sutarė derinti savo veiksmus Persijoje (Irane), Afganistane ir Tibete. Rusai pasinaudojo laisvesne situacija žinioms apie tuos kraštus gilinti. Generolas Andrejus Snesarevas, Generalinio štabo akademijos profesorius, daug laiko praleido studijuodamas Vidurinės Azijos istoriją ir po ją keliaudamas, taip pat mąstydamas apie geopolitinę Afganistano svarbą šiame regione. Jis padarė išvadą, kad Afganistanas – tai košmaras užsienio įsibrovėliui, kad norint jį užvaldyti prireiktų nepateisinamai daug išteklių ir kad ši šalis, kaip manė kai kurie britų pirmtakai, iš tiesų yra

Carinės Rusijos užkarda pasienyje su Afganistanu. XIX a. pab. nuotr.

vartai į Indiją. 1921 metais išėjo Snesarevo knyga apie geografinius, etninius, kultūrinius ir karinius Afganistano aspektus. Knyga greitai dingo iš visuomeninės sąmonės, kai 1930 metais autorius buvo suimtas, nuteistas sušaudyti, paleistas ir 1937-aisiais mirė savo namuose. Bet šią knygą vėl išleido 1989 metais, po sovietų pasitraukimo iš Afganistano, ir nuo tada Snesarevas yra tapęs kone kultine figūra tiems, kurie domisi tuo kraštu.

Kai tik britai atsisakė Afganistano užsienio politikos kontrolės, Amanula 1921 metais sudarė Draugystės sutartį su besikuriančia Sovietų Sąjunga. Pastaroji įsipareigojo Afganistanui teikti finansinę paramą, įrengti telegrafo liniją tarp Maskvos ir Kabulo, atsiųsti karo specialistų, tiekti ginklų ir lėktuvų. 1926 metais buvo pasirašyta Nepuolimo sutartis, o 1928-aisiais atidarytas pirmas reguliarus oro maršrutas tarp Maskvos ir Kabulo. Herate ir Mazari Šarife įsteigti sovietų konsulatai.

Iki XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžios Sovietų Sąjunga tapo svarbiausia Afganistano prekybine ir politine partnere. Tiesa, kildavo ir konfliktų. Pabėgėliai iš sovietinių Vidurinės Azijos respublikų, persekiojami specialiųjų Raudonosios armijos padalinių, nuolat ieškojo prieglobsčio Afganistane. 1929-ųjų pavasarį rusai įsiveržė į Afganistaną bandydami grąžinti Amanulą Chaną į jo netvirtą sostą. Stalinas pasiuntė apie tūkstantį vyrų, perrengtų afganų kariuomenės uniformomis; jiems vadovavo buvęs sovietų karo atašė Kabule generolas Vitalijus Primakovas (1897–1937 m.), apsimetęs turkų karininku. Po įnirtingų mūšių rusai užėmė Mazari Šarifą, Balchą ir kitas vietoves, tačiau jie greitai prarado vietinių žmonių simpatiją ir Stalinas įsakė kariams grįžti, kai išgirdo, jog Amanula pabėgo iš šalies. 1937 metais Primakovas buvo sušaudytas, tapdamas dar viena Stalino vykdyto „priešų naikinimo" auka. Tačiau apskritai Rusijos santykiai su Afganistanu klostėsi pakankamai gerai.

Prieš pat Antrąjį pasaulinį karą vokiečiai bandė padidinti savo įtaką Afganistanui teikdami ekonominę ir karinę paramą – sovietams XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje įsiveržus į Afganistaną, šios šalies prezidento gvardija vis dar buvo su vokiškais šalmais. Karo metais Zahyr Šachas meistriškai laviravo tarp britų ir rusų, kurie sugebėjo pradėti sąveikauti šitaip žlugdydami nacių intrigas. 1943 metais Zahyr Šachas išvarė šalyje veikusius vokiečių agentus, kai juos demaskavo dviejų karo laikotarpio sąjungininkų – britų ir rusų – žvalgybos institucijos.[23]

Prasidėjus šaltajam karui Zahyr Šachas ir jo ministras pirmininkas Daudas sėkmingai kurstė Rytų ir Vakarų priešpriešą. 1953 metais JAV

valstybės sekretorius Johnas Fosteris Dullesas pasiūlė Vidurinėje Azijoje įkurti musulmoniškų šalių, įskaitant Afganistaną, sąjungą „Šiaurės aukštą" (*Northern Tier*), kuri taptų barjeru sovietų komunizmui. Dullesui nepavyko įkalbėti Afganistano vadovų prisijunti prie Bagdado pakto, pasirašyto 1955 metais. 1959 metais JAV prezidentas Eisenhoweris apsilankė Kabule. Amerikiečiai nutiesė betoninį plentą, per Kandaharą einantį iš Herato į Kabulą, įgyvendino daug edukacinių ir ekonominių projektų, tarp kurių ir drėkinimo sistema Helmando provincijoje. Amerikiečių domėjimasis Afganistanu sumažėjo XX a. septintajame dešimtmetyje, nes jiems vis daugiau rūpesčių kėlė įsitraukimas į Vietnamo karą.

Tačiau Jungtinės Valstijos nepasidavė. Valstybės sekretorius Henry'is Kissingeris 1974 ir 1976 metais lankėsi Kabule, o kadangi po 1945-ųjų sumenko britų įtaka, dabar sovietus jau baugino būtent amerikiečių kišimasis į Afganistano reikalus. Sovietų Sąjungos komunistų partijos pirmasis sekretorius Nikita Chruščiovas 1955 metais apsilankė Kabule ir padarė išvadą, jog amerikiečiai visaip vilioja afganus į savo stovyklą, nes jiems šioje šalyje rūpi įkurti karines bazes.[24] Tokie įsitikinimai iš dalies nulėmė sovietų vyriausybės sprendimą įsiveržti į Afganistaną 1979 metais.

Po Chruščiovo vizito sovietai paskelbė Afganistanui skiriantys 100 milijonų dolerių vystymosi paskolą;[25] nuo to laiko jie šiai šaliai vis dalijo paskolas ir subsidijas, rengė mokymus, teikė techninę ir karinę paramą. Sovietai taip pat plėtojo ryšius su maža, bet užgaidžia Afganistano komunistų partija – Afganistano liaudies demokratine partija. Netrukus ALDP skilo į dvi aršiai konkuruojančias frakcijas: *Parčam* („Vėliava"), kuri daugiausia palaikymo turėjo miestuose, ir *Chalk* („Liaudis"), daugiausia palaikoma kaimiškosiose vietovėse. Nors XX a. aštuntajame dešimtmetyje rusai įdėjo daug pastangų bandydami įtikinti frakcijas nenaikinti vienai kitos, jiems tai prastai sekėsi. Ši nesantaika nuodijo afganų politiką dar du dešimtmečius.

Smurtingi įvykiai, sudrebinę Afganistano vidaus politiką, rusams tapo didelėmis galimybėmis ir dar didesniais rūpesčiais.

Afganistano ministras pirmininkas Daudas, regis, tik ir laukė, kol karalius Zahyr Šachas jį atleis iš pareigų. Tai įvyko 1963 metais. O 1973-iaisiais, kai karalius atostogavo Italijoje, Daudas jį nuvertė surengęs kruviną valstybės perversmą. Daudą parėmė ALDP vadovai ir grupė komunistų karininkų, kurių pavardės dar iškils šioje knygoje: Kadyras, Vatandžaras ir Guliabzojus. Prezidento Zahyr giminaičiai, likę Kabule – viena iš princesių

Afganistano ministras pirmininkas Daudas. 1973 metais jis surengė valstybės perversmą ir tapo pirmuoju Afganistano prezidentu.

dalyvavo savo vestuvių ceremonijoje, – buvo be skrupulų išgrūsti iš šalies. Sovietų Sąjunga po dviejų dienų pripažino naują režimą. Nepaisant Daudo ryšių su komunistais, rusai pakankamai įtikinamai aiškino, jog komunistai prie perversmo neprisidėjo.

Zahyr Šacho konstitucija numatė, kad karališkosios šeimos nariams yra draudžiama vadovauti ministrų kabinetui. Tad Daudas panaikino monarchiją ir pasiskelbė prezidentu ir ministru pirmininku. Ankstesnį dešimtmetį pasmerkęs kaip „dirbtinės demokratijos“ laikotarpį, jis pažadėjo „revoliucines reformas“. Jo naujoje vyriausybėje buvo ALDP narių.

Būdamas tvirtesnis už Zahyr, Daudas valdė geležine ranka. Jis apribojo partijų ir studentų teises. Ankstesnis ministras pirmininkas mįslingomis aplinkybėmis mirė kalėjime. Įvyko šimtai areštų ir penkios politinės egzekucijos – pirmą kartą daugiau kaip per keturis dešimtmečius. 1977 metais Daudas prastūmė naują konstituciją, pavertusią Afganistaną prezidentine vienpartine valstybe, kurioje buvo leidžiama veikti tik jo paties partijai – Nacionalinei revoliucinei partijai.

Netrukus Daudo šnipai jį pradėjo įtikinėti, kad musulmoniškos jaunimo organizacijos ir radikalios Komunistų partijos grupuotės rengia jo nuvertimo sąmokslą. Daudas suskubo duoti atkirtį. Maskva įkalbinėjo

Afganistano komunistus remti Daudą ir perspėjo jį nepersistengti vykdant represijas. Nei Afganistano komunistai, nei Daudas į tai beveik nekreipė dėmesio.

1975-ųjų vasarą Hekmatiaras ir kiti Afganistano musulmonų lyderiai, remiami Pakistano ministro pirmininko Zulfikaro Bhuto, sukėlė virtinę maištų, kuriuos Afganistano vyriausybė lengvai numalšino. Musulmonų lyderiai buvo nuteisti mirties bausme, atsidūrė kalėjime arba pabėgo į Pakistaną, kur atsidūrė po Pakistano žvalgybos tarnybų sparnu. Daugelis išsigelbėjusiųjų, tarp kurių buvo ir Rabanis, Hekmatiaras, Achmedas Šachas Masudas, kartu studijavo Kabulo universitete. Vėliau jie suvaidino svarbų vaidmenį priešindamiesi rusams, bet tai jiems netrukdė kartkartėmis aršiai kovoti vieniems su kitais. Rusams 1989 metais pasitraukus iš Afganistano tarp jų kilo toks didelis konfliktas, jog iš esmės sugriovė šalį ir privertė nualintus žmones patikėti, kad už itin kruviną pilietinį karą bus geriau bet kas – šiuo atveju tai buvo talibai, radikalūs jauni islamo fundamentalistai, iškilę XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje.

Daudas siekė dviejų pagrindinių tikslų: įtvirtinti savo galią šalies viduje ir pagerinti jos pozicijas užsienyje. Abiem atvejais priemonė buvo kariuomenė, kurią jis labai stengėsi stiprinti. Kadangi amerikiečiai atsisakė padėti, Daudas ėmėsi senos taktikos – karines žinias ir ginkluotę perimti iš sovietų. Tūkstančiai afganų karininkų ir karo specialistų studijavo išsisklaidę maždaug septyniose dešimtyse Sovietų Sąjungos miestų.

Tačiau Daudas puikiai suprato, jog mažai šaliai yra pavojinga pernelyg kliautis vienu išorinės paramos šaltiniu. Jam priskiriama tokia frazė: „Mano tikslas – amerikietišką cigaretę prisidegti rusišku degtuku."[26] Jis stiprino ryšius su Irano šachu, kuris jam palankiomis sąlygomis pasiūlė 2 milijardų dolerių paskolą. Saudo Arabija pažadėjo paremti tik tuo atveju, jei Daudas mažiau bendradarbiaus su Sovietų Sąjunga. Daudas sustiprino kairiųjų partijų sekimą, uždarė kelias jų leidyklas, išstūmė kairiuosius iš savo vyriausybės ir paleido iš kalėjimo kai kuriuos konservatyvių pažiūrų politikus, ten įgrūstus po valstybės perversmo 1973-iaisiais. Vis dėlto ne vienoje provincijoje kilo ginkluotų dešiniosios opozicijos maištų, kai kada sunkiai atskiriamų nuo banditizmo.

O tuo metu Sovietų Sąjunga vis didino paramą Daudui. Afganų ir sovietų prekybos apimtys patrigubėjo. Valstybių vadovai keitėsi vizitais. Nikita Chruščiovas vėl apsilankė Afganistane 1960 metais, o jo įpėdinis Leonidas Brežnevas tai padarė 1964-aisiais. Dešimčiai metų buvo pratęsta Neutraliteto ir nepuolimo sutartis.

Ilgametis Sovietų Sąjungos lyderis L. Brežnevas spaudžia ranką savo pusbrolį Zahyr Šachą nuvertusiam Daudui.

1977-ųjų balandį Daudas atvyko į Maskvą, kur pasirašė dvylikos metų trukmės dvišalių sovietų ir afganų ekonominių ir prekybos ryšių vystymo sutartį. Tačiau šis susitikimas su Brežnevu baigėsi skandalu. Brežnevas paragino Daudą liautis lankstytis Vakarams ir išvyti iš Afganistano daugybę Vakarų šalių patarėjų. Įsikarščiavęs Daudas pareiškė esąs nepriklausomos šalies prezidentas ir užsienio patarėjų atsisakysiąs tik tada, kai pats nuspręsiąs, jog jų daugiau nebereikia.

Daudas ėmė ieškoti būdų atsikratyti priklausomybės nuo Sovietų Sąjungos. 1977-ųjų spalį JAV valstybės sekretorius Cyrusas Vance'as Vienoje susitiko su Daudu ir pakvietė jį apsilankyti Jungtinėse Valstijose. JAV ėmė didinti kreditus ir subsidijas Afganistanui. 1978-ųjų sausį JAV ambasada Kabule pranešė, kad santykiai su Afganistanu yra puikūs. Daudas priėmė Vance'o kvietimą, o amerikiečių karinio mokymo programų Afganistane apimtys padvigubėjo; šitaip buvo siekiama bent iš dalies atsverti sovietų paramą afganų kariuomenei. Pasak JAV ambasados, afganų vyriausybė taip pat bendradarbiaujanti kovojant su narkotikų verslu.

Šią stiprėjančią tendenciją sustabdė 1978 metais įvykdytas komunistų perversmas, kuris į valdžią grąžino vyriausybę, pasiryžusią per trumpą laikotarpį paversti Afganistaną modernia socialistine valstybe naudojant metodus, Stalino ištobulintus Rusijos ir Pol Poto Kambodžoje.

Prarastas rojus

Iki XX a. aštuntojo dešimtmečio Afganistane atsirado daug modernios valstybės užuomazgų. Ji buvo pakankamai saugi, joje galėjai keliauti, iškylauti ir apžiūrinėti įžymybes palyginti nelabai rizikuodamas. Užsieniečiai, prieš komunistų perversmą gyvenę Kabule – diplomatai, mokslininkai, verslininkai, inžinieriai, mokytojai, humanitarinės pagalbos darbuotojai, hipiai – vėliau tuos laikus vadino aukso amžiumi... kaip ir to menko vidurinės klasės sluoksnio atstovai, tuo metu vertęsi Kabule ir kituose didžiuosiuose miestuose.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje didžiojoje Kabulo senamiesčio dalyje, gatvėse, turguose ir mečetėse tebebuvo tiršta žmonių. Vis dar didingai stūksojo Bala Hisaro tvirtovė, kurioje daugiau kaip prieš keturis šimtmečius imperatorius Babūras pasakė: „Nuostabiausias klimatas pasaulyje... per dieną jūs galite nukakti ten, kur niekada nesninga. Bet per dvi valandas galite patekti ten, kur sniegas niekada neištirpsta."[27]

Miesto centre stovėjo įspūdinga Argo tvirtovė, kurią pastatė Abduras Rahmanas ir kuri regėjo daugybę smurtingų permainų Afganistano politikoje. Abduro Rahmano vaikaičio Amanulos pakviesti Europos architektai jam suprojektavo naują monumentalią sostinę, pietvakariniame miesto pakraštyje pastatė erdvius Darul Amano rūmus, o netoliese esančiose kalvose, Pagmano vietovėje, įrengė vasaros poilsiavietę su šveicariško stiliaus nameliais, teatru, Triumfo arka, golfo lauku ir dramblių lenktynių treku. Prie kelio, vedančio iš Darul Amano rūmų, stovėjo 1924 metais atidarytas Kabulo muziejus, kuriame buvo sukauptos vienos gausiausių Vidurinės Azijos meno ir artefaktų kolekcijos pasaulyje: keturiasdešimties tūkstančių metų senumo titnaginiai įrankiai iš Badachšano; daugybė aukso dirbinių iš Bagramo; stikliniai indai iš Aleksandrijos; senovės graikų ir romėnų statulos; dramblio kaulo raižiniai iš Indijos; islamo ir ankstesnių laikotarpių artefaktai iš Afganistano; viena didžiausių monetų kolekcijų pasaulyje; daugiau kaip du tūkstančiai retų knygų. Šiauriniame miesto pakraštyje stovėjo grandiozinė britų ambasada, XX a. trečiajame dešimtmetyje pastatyta

kaip britų galios simbolis. Lygiai tokia pat didžiulė sovietų ambasada buvo įsikūrusi pietvakariniame miesto pakraštyje, prie kelio į Darul Amaną.

Afganų turizmo biuro parengtame turisto vadove buvo sakoma: „Kabulas yra greitai augantis miestas, jame aukšti šiuolaikiniai pastatai glaudžiasi prie triukšmingų turgų ir plačių gatvių, kurios pilnos nuostabių turbanų, linksmai [*sic*] dryžuotų kaftanų, trumpų mokinukių sijonų, dailių veidų ir gaudžiančio transporto srautų.“[28]

Tai buvo laikai, kai Kabulas įėjo į Hipių taką ir tūkstančiai romantiškai nusiteikusių, rizikuoti linkusių ir dažnai neapdairių jaunuolių keliu iš Irano plūsdavo į Indiją per Heratą ir Kabulą susigrūdę išklerusiuose automobiliuose, kurie nuolat gesdavo ir būdavo taisomi išradingų vietinių mechanikų. Tie jaunuoliai siekė nušvitimo, narkotikų ir sekso, pragyveno iš nieko ir kartais mirdavo pakeliui.

Bet už šio trapaus fasado egzistavo tikrasis Afganistanas, dievobaimingų ir paprastų musulmonų kraštas, kuriame žmonių, šeimų, klanų ir genčių kivirčai tebebuvo sprendžiami senuoju smurtiniu būdu; kuriame moteris ir toliau gožė absoliutus vyrijos autoritetas; kuriame Kabule esančios vyriausybės raštai turėjo mažai galios; kuriame dar tik formavosi nacionalinio lojalumo idėja, turėjusi pakeisti šeimos ar vietinio lojalumo idėją.

Moterys Kabulo gatvėse. XX a. 7-ojo deš. nuotrauka.

1975 metais į Kabulą keliavęs Andrew Abramas šitaip aprašė tai, ką pamatė: „Iš lėktuvo pasipila jauni turistai iš Amerikos ir Europos šampūnu kruopščiai išplautomis galvomis ir plaukais, siekiančiais juosmenį. Jų apranga – „tautiniai“ afganų kostiumai (nors dar nemačiau taip apsirengusio nė vieno afgano), pagal užsakymą pasiūti afganiški batai, blizgučiais nusagstytos liemenės ir pagal užsakymą pasiūti odiniai maišeliai pinigams, kabantys ant pagal užsakymą pasiūtų odinių diržų. Visi jie, atrodantys labai panašiai, bastosi po Vištų gatvę (turistų gausiai lankomas turgus) ir ieško brangių suvenyrų, kad paskui rodytų mamoms ir tėčiams uždarame klube, o tada vėl išskristų siekti kito sterilizuojančio potyrio. Vakare jie sugrįžta į savo hipių stiliaus viešbučius, valgo vakarietišką maistą, išsirinktą iš prabangių, su klaidomis parašytų vakarietiškų valgiaraščių, ir rūko hašišą, kurio pristato besišypsantis personalas. <...> Koks švaistymas progos pamatyti, kaip gyvena kitokia kultūra! Jei tik jie praeitų pro tas begalines eksportinių kilimų parduotuves ir pro būdeles, prekiaujančias suvožtiniais su kupranugarių mėsa, tai pasiektų senamiestį ant Kabulo upės krantų ir išvystų dalį tikrojo Afganistano. Kabulo senamiestyje, išsiplėtusiame iki pusės jį supančių kalvų šlaitų, yra lygiai taip pat kaip Herate: vyrauja turgūs, purvas ir knibždėte knibžda žmonių. Krautuvėse pardavinėjama bet kas ir viskas, dirbtuvėse iš senų padangų gaminami batai ir kibirai, būdelėse gausu pigaus, bet tikro ir gero afganiško maisto.“[29]

Po sovietų invazijos 1979-iaisiais hipiai išvyko. Tačiau, išskyrus užsienio kareivių antplūdį ir kai kuriuos sugriovimus per mūšius, gyvenimas Kabule daugeliu atžvilgių mažai tepakito. „Net ir tuo laikotarpiu, – rašė viena moteris, – mes lankėme mokyklas. Moterys dirbo profesorėmis, gydytojomis ir vyriausybėje. Mes dalyvavome iškylose ir pobūviuose, nešiojome džinsus ir trumpus sijonus; aš planavau, kaip mano motina, baigti universitetą ir užsidirbti pragyvenimui.“[30] Tuo metu Afganistane buvęs britų žurnalistas Jonathanas Steele’as vėliau pasakojo: „1981 metais dviejuose Kabulo universiteto miesteliuose knibždėjo studenčių (kaip ir studentų). Dauguma studenčių netgi vaikščiojo be skarelių. Šimtai afganų jaunuolių išvyko į sovietų universitetus studijuoti inžinerijos, agronomijos ir medicinos. Kabulo viešbučio banketų salė vestuvininkų džiaugsmui kone kasdien veikdavo iki išnaktų. Klestėjo prekyba. Iš Pakistano riedėjo vilkstinės spalvingų sunkvežimių, gabenančių japoniškus televizorius, vaizdo magnetofonus, fotoaparatus ir muzikos centrus. Rusai niekaip nestabdė šio kunkuliuojančio privataus verslo.“[31]

Medicinos studentės.

Praėjus keliems mėnesiams po rusų pasitraukimo vienas žurnalistas rašė, kad Kabule, „nors jis tebėra karo miestas, tvyro kone šventiška atmosfera. Buvo birželis, vestuvių mėnuo, oras prisipildęs gėlių ir žiedų aromatų, Kabulo upė ištvinusi nuo tirpstančio kalnų sniego, o aš laižydamas ledus sėdėjau saulės šviesos užlietoje universiteto kavinėje su linksma mergina aukštakulniais bateliais ir pusiau šviesiais dažytais plaukais. Jos trumparankoviai marškinėliai su užrašu „Aš nesu su šiuo idiotu" jai buvo glaudžiai aptempę didžiules krūtis. Susipažinau su biurokratu ir šokau jo prabangiame bute surengtame pobūvyje, kuriame gerai žinoma dainininkė Wajiha brazdino savo gitara skendėdama jos rūkomų cigarečių dūmuose. Vieninteliai tikri karo ženklai, išskyrus daugybę uniformuotų vyrų (ir moterų) bei lėktuvų ūžesį, buvo apyaušrio eilės prie duonos parduotuvių, kai žmonės laukdavo dienos davinio – penkių duonos *naan* gabalų šeimai, taip pat muzika ir ideologinės kalbos, garsiai trimituojamos po visą

Afganistano komunistų partijos aktyvistės.

miestą medžiuose iškabintų garsiakalbių, iš kurių retsykiais keistuoliškai nuskambėdavo mankštos pratimų ritmai ir filmo „Meilės istorija“ (*Love Story*) melodijos“.[32]

Tačiau rojus jau buvo pasmerktas. Po rusų pasitraukimo kilęs pilietinis karas Kabulą pavertė griuvėsiais, o senąją gyvenseną nušlavė atvykę talibai, kurie nuslopino pilietinį karą. Rūmai ir viešbučiai buvo sunaikinti, muziejus apiplėštas – prapuolė ir visa kita: muzika, šokiai, moterų mokslas.

ANTRAS SKYRIUS

TRAGEDIJA PRASIDEDA

1978 m. balandžio 27 d. prezidentą Daudą kraugeriškai nuvertė afganų komunistai – nepavojingai skambanti Afganistano liaudies demokratinė partija. Nugalėtojai tai pavadino Balandžio revoliucija ir paskelbė pradedantys naują epochą, kuri pakeis jų šalį. Prabėgus daugiau kaip dešimtmečiui rusai vis dar ginčijosi, ar tai buvusi tikra revoliucija, ar tik valstybės perversmas. Tačiau generolas Liachovskis, karo, kuriame pats dalyvavo penkerius metus, metraštininkas, vartojo griežtesnį pavadinimą. Jam balandžio perversmas reiškė tragedijos pradžią ne tik Afganistanui, bet ir Sovietų Sąjungai.[1]

Keliose ataskaitose teigiama, kad ALDP vadovai nuo pat pradžių glaudžiai bendradarbiavo su Sovietų Sąjungos KGB (Valstybės saugumo komitetas), o dauguma jų buvo tiesiogiai pavaldūs sovietams.[2] Visgi nėra patikimų įrodymų, kad rusai vadovavo valstybės perversmui Afganistane. Tuo metu už KGB užsienio operacijas buvo atsakingas Vladimiras Kriučkovas, jis taip pat vaidino pagrindinį vaidmenį formuojant sovietų politiką Afganistano atžvilgiu; po nepavykusio bandymo 1991 metais nuversti prezidentą Gorbačiovą buvo suimtas. Kriučkovas tvirtino, kad KGB neturėjo nieko bendra su balandžio perversmu Afganistane,[3] ir nors jis nėra laikytinas labai patikimu liudytoju, jam pritarė kiti sovietų veikėjai, turėję galimybę žinoti KGB paslaptis.

Kad ir kaip ten iš tikrųjų buvo – kol KGB archyvai nėra atviri, nieko neįmanoma tvirtai teigti, – akivaizdu tai, jog afganų komunistai kone iš pat pradžių tapo rusams vis didesniu košmaru. Nors ALDP 1968-aisiais turėjo tik pusantro tūkstančio narių[4], rusai šios partijos negalėjo ignoruoti. Afganų komunistai skelbė atsidavimą marksizmo idėjoms ir lojalumą Sovietų Sąjungai, be to, sovietams jie galėjo tapti stipria korta sudėtingoje Afganistano vidaus politikoje. Tačiau jų politinės pažiūros buvo pernelyg naivios ir paprastos. Marksistinė teorija, kurią jie uoliai dėstė raštu ir iš tribūnų, menkai tiko šaliai, neturinčiai būtino, remiantis ta teorija, atributo – miesto proletariato. Joje taip pat nebuvo jokių klasikinės revoliucinės situacijos požymių. Galop nuspręsta atsisakyti teorijos ir sutelkti pastangas valdžiai užgrobti, o jau tada valdyti savaip.

Maža to, beveik nuo pat pradžių ALDP buvo susiskaldžiusi dėl ilgalaikės nesantaikos, kartais virsdavusios žudynėmis, tarp dviejų sparnų – *Parčam* ir *Chalk*.

Parčam frakciją daugiausia sudarė miestų intelektualai. Jai vadovavo Babrakas Karmalis – puštūnas, armijos generolo sūnus. Karmalis studijavo teisę Kabulo universitete ir kelerius metus buvo įkalintas už dalyvavimą studentų politinėje veikloje. Vėliau jis dirbo Švietimo ir Planavimo ministerijose. Jis padėjo 1965-aisiais įkurti ALDP, o vėliau tapo parlamento

L. Brežnevas glėbesčiuojasi su Afganistano liaudies demokratinės partijos CK pirmininku B. Karmaliu. 1981 m. Krymas.

nariu. Rusų kariškis, kuris kaupė afganų lyderių dosjė, teigė, kad Karmalis yra „emocionalus, linkęs griebtis abstrakcijų, užuot siekęs konkrečiai išanalizuoti klausimą. Jis menkai išmano ekonominius dalykus ir jais mažai domisi. Laisvai kalba angliškai ir šiek tiek moka vokiečių kalbą“.[5]

Chalk frakciją palaikė kaimiečiai ir puštūnų gentys. Jos lyderiai buvo Nuras Muchamadas Tarakis ir Hafizula Aminas. Tarakis išmoko anglų kalbos jaunystėje dirbdamas klerku Bombėjuje ir studijuodamas politinę ekonomiką Kabulo universitete. Aminas taip pat baigė Kabulo universitetą, o tada kurį laiką studijavo Kalifornijos universitete Niujorke. Grįžęs į Afganistaną dirbo mokytoju.

Ši priešpriešа turėjo tam tikrą teorinį pagrindą. Abiejų frakcijų tikslas buvo socialistinis Afganistanas, bet *Parčam* šalininkai manė, jog jų šalis socializmui dar nėra pribrendusi. Pasak jų, to tikslo reikėtų siekti palaipsniui ir bent jau iš pradžių kartu su kitomis progresyviomis jėgomis. *Chalk* atstovai, priešingai, teigė, kad artimiausias tikslas turi būti valdžios perėmimas jėga. Tuomet Afganistanui bus galima greitai primesti socializmą naudojant Stalino ir Mao metodus, kurie šiose atsilikusiose šalyse pasirodė esatys tokie veiksmingi.

Abi frakcijos įsteigė organizacijas savo idėjoms kariuomenėje skleisti. 1974 metais pulkininkas Kadyras, kuris suvaidino svarbų vaidmenį nuverčiant karalių ir buvo tvirtas *Chalk* šalininkas, kariuomenėje įkūrė slaptą Jungtinį afganų komunistų frontą, tapusį reikšminga užmaskuota jėga.

Kadangi sovietų vadovybė brangino santykius su Daudo vyriausybe, sovietų ambasadoriui ir vyriausiajam sovietų karo patarėjui buvo nurodyta neturėti jokių reikalų su ALDP lyderiais. Vis dėlto ryšius su jais palaikė KGB atstovas Kabule. 1974-ųjų sausį jam įsakyta atskirai susitikti su Tarakiu ir Karmaliu ir perduoti sovietų vadovybės „didelį nerimą“ dėl besitęsiančios kovos „už viršenybę“ tarp *Parčam* ir *Chalk* frakcijų, nes tai tik „pasitarnauja“ vidaus ir užsienio priešams. ALDP savo pastangas turėtų „sutelkti visapusiškai respublikoniško prezidento Daudo režimo paramai“.[6]

ALDP intrigos kariuomenėje ir vyriausybėje kėlė nerimą ir pačiam prezidentui Daudui. 1977-ųjų balandį jis rusams pranešė esąs susirūpinęs „dėl jam slaptųjų tarnybų teikiamos informacijos apie kairiųjų jėgų galimai rezgamus planus jį pašalinti iš valdžios“. Daudas įsakė suiminėti kairiojo ir dešiniojo sparno aktyvistus ir kalinti liūdnai pagarsėjusiame Puli Čarchi kalėjime rytiniame Kabulo pakraštyje. Šį kalėjimą pagal čeko projektą

pastatė vokiečiai; jis turėjo snaigės formą: iš centro kaip stipinai skleidėsi aštuoni korpusai, o jų galai rėmėsi į akmeninę sieną, sudarančią apskritimą. Ten, kur korpusai jungėsi su siena, buvo įrengti sargybos bokštai. Iš viršaus kalėjimas priminė vagono ratą. Korpusų stogai buvo dengti vario lakštais ir vakaro šviesoje žėrėjo kruvina spalva. Kalėjimo apsaugą sudarė trijų šimtų kareivių ir keturių tankų batalionas. Egzekucijos buvo atliekamos mažame kieme centrinėje kalėjimo dalyje; aukas nušaudavo gulinčias veidu į žemę, todėl sienose neliko kulkų žymių. Nors buvo pastatytas penkiems tūkstančiams kalinių, sovietų invazijos metais jame kalėjo mažiausiai dvylika tūkstančių žmonių.[7]

Nuolat spaudžiamos rusų, dvi ALDP frakcijos galiausiai nutarė susivienyti. 1977-ųjų liepą jos susitiko Džalalabade; tai buvo jų pirmas bendras posėdis po dešimties metų. Frakcijų nariai išrinko naują Centro komitetą ir Politinį biurą, generaliniu sekretoriumi paskyrė Tarakį, o jo pavaduotoju – Babraką Karmalį. Bet kitas *Chalk* frakcijos lyderis, Aminas, patyrė pralaimėjimą. Kai kurie oponentai jį apkaltino ryšiais su CŽV jam studijuojant Niujorke. Aminas aiškino tuo metu stokojęs pinigų, tad trumpam susidėjęs su CŽV. Rusai gavo susirinkimo stenogramos nuorašą ir po dvejų metų pateikė Aminui atitinkamą „sąskaitą“.[8]

Daudo nuogąstavimai pasirodė esantys visiškai pagrįsti: dabar ALDP jau iš tikrųjų planavo perversmą. Vienu iš pagrindinių perversmo šalininkų tapo pulkininkas Kadyras. Balandžio 17 d. įtartinomis aplinkybėmis buvo nužudytas Miras Akbaras Chaibaras, svarbiausias *Parčam* frakcijos ideologas. Vieni sakė, jog tai vyriausybės darbas, kiti manė, kad tai Amino provokacija. Kaip ten bebūtų, ši žmogžudystė ALDP narius paskatino veikti. Chaibaro laidotuvės virto didžiule demonstracija, kurioje dalyvavo dešimtys tūkstančių žmonių. Policija šiurkščiai išvaikė demonstrantus, o Daudas nurodė suimti ALDP lyderius. Balandžio 25-osios naktį buvo suimti Tarakis, Karmalis ir kiti. Aminas išvengė arešto pakankamai ilgai, kad spėtų savo žmonėms kariuomenėje perduoti signalą pradėti rengti perversmą. Kariuomenėje Aminui talkino Muchamedas Guliabzojus, jaunas karinių oro pajėgų leitenantas, kuris vaidino svarbų vaidmenį procesuose, nulėmusiuose sovietų invaziją ir po jos.

Komunistai ima valdžią

Kitą dieną kariuomenėje ėmė veikti *Chalk* frakcijos nariai ir šalininkai. Pirmiausia sujudo 4-oji tankų brigada, dislokuota prie Puli Čarchi kalėjimo. Brigadai vadovavo karininkas, itin atsidavęs prezidentui Daudui, tačiau Generalinio štabo vadas Muchamedas Rafis ir du batalionų vadai – Muchamedas Aslamas Vatandžaras ir Širdžanas Masduriaras – buvo vadovaujantys ALDP nariai ir pagrindiniai sąmokslo organizatoriai. Vatandžaras įtikino savo vadą, kad, atsižvelgiant į neramumus mieste, jo dešimt tankų turi būti aprūpinti šaudmenimis, jog prireikus galėtų paremti Daudą.

Apie pusiaudienį pirmoji tankų kolona atriedėjo prie Argo – prezidento rūmų miesto centre. Rūmai buvo pastatyti kaip tvirtovė, o ją saugojo du tūkstančiai kareivių ir tankai. Lygiai dvyliktą valandą Vatandžaras įsakė pradėti apšaudyti rūmus. Tuo metu pas prezidentą vyko kabineto pasitarimas. Daudas paragino ministrus gelbėti savo gyvybes ir išvykti. Gynybos ir vidaus reikalų ministrai nepastebimai išsmuko pro užpakalinį įėjimą ketindami organizuoti pasipriešinimą. Tačiau karinės pajėgos, lojalios *Chalk*, jau užiminėjo strategiškai svarbiausias miesto vietas, o vakarop prie 4-osios tankų brigados prisidėjo komandosų būriai. Daudui ištikima kariuomenė buvo neutralizuota, ALDP lyderiai išlaisvinti, karo lėktuvai iš Bagramo aviacijos bazės pradėjo bombarduoti prezidento rūmus.

Didžiulė sovietų ambasada pietiniame miesto pakraštyje pateko į kryžminę ugnį. Moterys ir vaikai pasislėpė rūsiuose, nes kulkos skraidė po ambasados teritoriją, kur vienas prieštankinis sviedinys jau spėjo nukirsti medį. Bet niekas nenukentėjo.[9]

Tą patį vakarą būrys komandosų įsiveržė į prezidento rūmus ir pareikalavo, kad Daudas sudėtų ginklus. Daudas šovė ir sužeidė jų vadą. Per kilusį susišaudymą – arba, pasak kai kurių pranešimų, susirėmimui jau pasibaigus, – Daudas ir visi jo šeimos nariai buvo šaltakraujiškai nužudyti. Gynybos ministras žuvo, kai diviziją, kurią jis vedė į miestą bandydamas pasipriešinti maištininkams, atakavo pikiruojamieji bombonešiai. Po įnirtingų mūšių įvairiose Kabulo vietose iki kito ryto pasipriešinimas liovėsi ir valdžia perėjo Afganistano liaudies demokratinei partijai. Žuvo keturiasdešimt trys kariškiai ir civiliai gyventojai; tarp sužeistųjų buvo ir Muchamedas Guliabzojus. Šis valdžios pasikeitimas Afganistane tapo kruviniausiu per visą XX amžių.

Nors sovietai kaltinami slapta vadovavę šiam valstybės perversmui, nėra aišku, kiek jie apie jį žinojo ir ar apskritai žinojo. Nepaisant jų nerimavimo dėl Daudo flirtavimo su Vakarais, sovietus tenkino tuometinės Afganistano vyriausybės politika ir nebuvo priežasčių įtarti, kad ji galėtų tapti nepakenčiama ateityje. Valstybės perversmas sovietų pareigūnams Kabule, tarp jų ir KGB atstovui, buvo tarsi perkūnas iš giedro dangaus. ALDP lyderiai nei juos informavo, nei su jais konsultavosi, nes jautė, kad tokiems sumanymams Maskva nepritars.[10] Vėliau Sovietų Sąjungos vadovo Brežnevo patarėjas diplomatiniais klausimais Andrejus Aleksandrovas-Agentovas pareiškė apie valstybės perversmą perskaitęs užsienio spaudoje. O generolas Gorelovas, vyriausiasis sovietų karo patarėjas, teigė, kad apie perversmą sužinojo tada, kai tą rytą atvyko į savo biurą Kabule. Jis išgirdęs šaudant, paskambinęs sovietų pareigūnui, konsultavusiam 4-ąją tankų brigadą, ir paklausęs, kas vyksta.[11] Kiti sakė, jog KGB agitavo ALDP narius rengti perversmą, bet jo nebuvo tikimasi bent iki rugpjūčio. Gali būti, kad ir šį kartą sovietų atveju dešinė ranka nežinojo, ką daro kairė. Antra vertus, tai

Prosovietinei Afganistano vyriausybei pavaldžių karinių pajėgų demonstracija su raudonomis vėliavomis.

nebuvo labai svarbu. Perversmas įvyko ir sovietų vadovybei neliko nieko kita, kaip tik teikti visokeriopą paramą naujai komunistinei Afganistano vyriausybei.

Nauja valdžia nedelsdama įsteigė Revoliucinę tarybą kaip aukščiausią politinį naujos Afganistano Demokratinės Respublikos organą. Valstybės galva ir ministru pirmininku tapo Tarakis. Karmalis buvo paskirtas jo pavaduotoju, Aminas – užsienio reikalų ministru; pareigas vyriausybėje taip pat gavo Vatandžaras, Rafis ir Kadyras. Nors postų skaičius vyriausybėje tarp *Chalk* ir *Parčam* frakcijų pasiskirstė vienodai, Aminas išlaikė įtakingus ryšius su kariuomene.

Gegužės 9 d. nauja vyriausybė paskelbė radikalią socialinių, politinių ir ekonominių reformų programą. „Pagrindiniais uždaviniais siekiant revoliucinių tikslų“ buvo nurodyti kova su neraštingumu; moterų lygiateisiškumo užtikrinimas; etninės diskriminacijos pašalinimas; didesnio valstybės vaidmens nacionalinėje ekonomikoje įtvirtinimas; „feodalinių ir ikifeodalinių santykių panaikinimas“. Tai skambėjo kaip nuosprendis žemvaldžiams, tradiciniams lyderiams ir muloms, ypač kaimo vietovėse. O dėl islamo, tai kai 1978-ųjų liepą su aplinkybių tyrimo misija Kabule apsilankė Kriučkovas, naujai iškeptas prezidentas pasakė, kad grįžęs po metų jis rasiąs mečetes tuščias.[12] Tai parodo, koks atitrūkęs nuo savo krašto tikrovės buvo naujasis režimas.

Pirmą kartą naujausioje Afganistano istorijoje į svarbius politinius postus paskirtos moterys. 1965-aisiais Anachita Ratebzad – pagal išsimokslinimą gydytoja, daug prisidėjusi prie ALDP įkūrimo ir priklausiusi *Parčam* frakcijai, – tapo viena iš tų keturių Afganistano parlamento narių moterų. Jos pirmasis vyras buvo Zahyr Šacho asmeninis gydytojas. Dabar ji tapo Babrako Karmalio partnere. Gegužės 28 d., iškart po valstybės perversmo, laikraštyje *Kabul Times* Ratebzad teigė: „Teisės, kurios iš prigimties privalomos moterims, yra vienodas išsilavinimas, vienodos darbo garantijos, vienodos sveikatos paslaugos ir laisvas laikas ugdyti sveiką kartą krašto ateities labui. <...> Moterų išsilavinimas ir švietimas dabar yra vyriausybės dėmesio centre.“ Kaip įspūdinga asmenybė, ji žavėjo pačius aukščiausius sovietų pareigūnus, rezidavusius Kabule, ir kol Karmalis buvo valdžioje, jie išlaikė su ja gerus santykius.

Sovietų atstovai Kabule buvo akivaizdžiai sutrikę dėl to, kas įvyko. Sovietų Sąjungos ambasadorius Aleksandras Puzanovas galiausiai pabandė įvykius

Anachita Ratebzad – socializmo ir marksizmo šalininkė, ALDP ir Afganistano revoliucinės tarybos narė vadovaujant Babrakui Karmaliui.

apibendrinti savo laiške Maskvai. Jame Puzanovas aiškino, kad griežtas Daudo valdymas lėmė „staigų prieštaravimų paaštrėjimą tarp Daudo režimo bei jo klasinių šalininkų ir esminių dirbančiųjų masės interesų, o tų interesų balsas buvusi ALDP". ALDP partijos veiksmai sulaukę „liaudies palaikymo". Toks primityvus marksistinis situacijos vertinimas iliustruoja charakteringą Maskvos požiūrį į šalį, kuriai ta ideologija beveik visiškai netiko. Tai nulėmė kai kurias vėlesnes sovietų politines klaidas, susijusias su Afganistanu.

Vis dėlto Puzanovas pripažino, jog nesibaigianti trintis tarp *Parčam* ir *Chalk* frakcijų jau kenkia naujojo režimo efektyvumui. Tai buvo pražūtinga yda, tad jis ir jo patarėjai naują Afganistano vadovybę ragino pašalinti egzistuojančius nesutarimus. Nors ir matė, kad tai nėra daroma, Puzanovas optimistiškai tvirtino, jog bendra situacija šalyje stabilizuojasi, nes vyriausybė ėmėsi priemonių prieš reakcingas vidaus jėgas.[13]

Jo optimizmas buvo nepagrįstas. Naujos vyriausybės programa priminė įprastą komunistinių panacėjų ir šaunių siekių kratinį. Net jei teoriškai programa atrodė žaviai, ji nebuvo gerai apgalvota, o Afganistano žmonės – jai visiškai nepasirengę, ypač kaimuose, kur ir gyveno didžioji jų dalis. Moterų išlaisvinimo ir mergaičių mokymosi propagavimas, nors

iš esmės ir pagirtinas, kirtosi su tais pačiais giliai įsišaknijusiais reakcingais prietarais, kurie kamavo Afganistano karalius, bandžiusius reformuoti šalį. Maištavimai prieš naują režimą prasidėjo iškart – ir miestuose, ir kaimuose. Valdžia ėmė prarasti kontrolę kaimo vietovėse.

Naujoji vyriausybė neturėjo jokio pagrindo, išskyrus nebent ryžtą, tad kai įtikinėjimai nepadėjo, ji griebėsi negailestingų represijų. Prievartos aukomis tapo ne tik žinomi opozicijos atstovai, bet ir vietiniai lyderiai bei niekuo nenusikaltę mulos. Nedelsiant buvo įvykdyta mirties bausmė keliems generolams, dviem buvusiems premjerams ir būriui asmenų, artimų Daudui – iš viso keturioms dešimtims. Per devynis mėnesius po valstybės perversmo šitaip susidorota su devyniasdešimt septyniais įtakingo mudžahedų klano vyrais. Islamistai, kuriuos buvo įkalinęs Daudas, 1979-ųjų birželį irgi sulaukė tokio paties likimo.[14]

Savo fanatizmu ir tikėjimu, jog konservatyvią šalį ir nepriklausomybe nepaprastai besididžiuojančius žmones galima priversti modernizuotis grasinant ginklu, Afganistano komunistai panėšėjo į Pol Poto režimą. Tačiau kitaip negu Kambodžoje, afganai nebuvo nusiteikę taikstytis su tokiais vyriausybės veiksmais. Ankstesni valdovai, tokie kaip Abduras Rahmanas, savo valdžią šalyje taip pat bandė įtvirtinti pačiais brutaliausiais būdais, tačiau jie sumaniai skelbdavosi esantys tikri musulmonai. Afganistano komunistai padarė lemtingą klaidą, kai neįvertino islamo galios ir jo įtakos šalies žmonėms.

Sovietų vadovai pasirenka strateginę kryptį

Žinios apie 1979 m. kovo 15 d. maištą Herate, pasiekusios sovietų ambasadą Kabule ir sovietų vadovybę Maskvoje, buvo šokiruojančios, bet fragmentiškos. Sovietus dar labiau klaidino savanaudiški Afganistano valdžios pranešimai. Vyriausiasis sovietų ekonomikos patarėjas Valerijus Ivanovas, rezidavęs Kabule, didžiąją tos dienos dalį praleido bandydamas susisiekti su sovietų specialistais, dirbusiais Herate. Jam pavyko pasikalbėti su dvidešimt penkių sovietų statybininkų vadovu; tai buvo gruzinas pavarde Magradzė ar panašia į ją. Nors telefono ryšys nuolat trūkinėjo, Ivanovas susidarė pakankamai aiškų vaizdą, kas vyksta Herate. Čia siautėjo minia, apsiginklavusi ietimis, lazdomis ir peiliais. Tie žmonės troško kraujo ir jiems artėjant Magradzė be paliovos maldavo: „Gelbėkite mus!“

Muchamadas Daudas bendrauja su sovietų ambasados Afganistane darbuotojais.

Ivanovas ne kažin ką galėjo padaryti, tačiau tiems vyrams ir jų šeimoms padėjo vyriausiasis sovietų karo patarėjas Kabule Stanislavas Katičevas ir Šachnavazas Tanajus, afganų karininkas, vėliau tapęs gynybos ministru. Jiems gelbėti buvo pasiųstas specialiųjų pajėgų būrys, taip pat senas T-34 tankas, sunkvežimis ir autobusas. Tankas praskynė kelią į oro uostą. Tačiau minia nesiskirstė ir pabėgėliai išskrido į Kabulą kaip stovi. Kol galėjo būti išsiųsti į tėvynę, jie gyveno ambasados mokykloje. Ivanovo žmona Galina jiems padėjo gauti drabužių.[15]

Taip pasisekė ne visiems. Vilnos pirkėjas rusas Jurijus Bogdanovas su savo nėščia žmona Alevtina gyveno priemiesčio name. Užpuolus miniai, jis permetė žmoną per tvorą pas savo kaimynus afganus. Jai lūžo koja, tačiau afganai ją paslėpė ir ji išgyveno. Bogdanovą mirtinai subadė. Dar žiauriau buvo nužudytas 17-osios afganų divizijos karo patarėjas majoras Nikolajus Biziukovas, kai maištą sukėlė dalis divizijos. Sovietų naftos gavybos specialistas žuvo nuo atsitiktinės kulkos išėjęs į gatvę pažiūrėti, kas dedasi. Nors Vakarų spauda ir Vakarų istorikai tvirtino, jog nužudyta iki

šimto Sovietų Sąjungos piliečių, tikėtina, jog tokių aukų iš viso tebuvusios trys. Ir tai, ko gero, nepadarė įtakos sprendimams, kuriuos paskui priėmė sovietų vadovybė.[16]

Išgirdęs apie maištą, Andrejus Gromyka, ilgametis sovietų užsienio reikalų ministras (jam tada buvo septyniasdešimt, o tame poste jis dirbo nuo 1957-ųjų), paskambino Aminui norėdamas išsiaiškinti, kas vyksta. Aminas pareiškė, kad situacija Afganistane normali, kad kariuomenė kontroliuojama ir kad visi gubernatoriai lojalūs. Aminas užsiminė, jog sovietų pagalba būtų naudinga, tačiau pavojaus režimui nėra. Gromyką ši „olimpinė ramybė“ suerzino. Vos po trijų valandų paskambinęs reikalų patikėtinis Kabule ir vyriausiasis sovietų karo patarėjas generolas Gorelovas informavo apie visiškai kitokią ir anaiptol ne tokią optimistišką situaciją. Pasak jų, vyriausybės pajėgos Herate, regis, patyrė krachą arba jas perėmė sukilėliai, kurių gretas dabar papildė tūkstančiai musulmonų fanatikų, diversantų ir teroristų, apmokytų ir apginkluotų pakistaniečių, iraniečių, kinų ir amerikiečių.

Kovo 17 d. įvyko Politinio biuro pasitarimas. Nei Sovietų Sąjunga, nei jos senyvų žmonių vadovybė nebuvo išties pajėgi susidoroti su iškilusiu iššūkiu. XX a. aštuntajame dešimtmetyje Sovietų Sąjunga jau dūlėjo iš vidaus. Šalies institucijos iš esmės išliko tokios pačios, kokias jas įsteigė Stalinas, ir buvo blogai prisitaikiusios prie sparčiai besikeičiančio pasaulio. Įžvalgūs stebėtojai, netgi pačioje sovietų vyriausybėje, aiškiai matė nuosmukio mastą. Tačiau radikalios permainos rūpėjo nedaugeliui. 1979-aisiais Sovietų Sąjunga Vakarų valstybes vertino kaip rimtą karinės ir ideologinės grėsmės šaltinį, kuris toks išliksiąs ilgam.

Menkai žinodami, kas iš tikrųjų vyksta Afganistane, sovietų lyderiai buvo niūrūs, atsargūs ir susikaustę. Toną davė Gromyka, Ministrų tarybos pirmininkas Aleksejus Kosyginas, gynybos ministras Dmitrijus Ustinovas ir KGB vadas Jurijus Andropovas. Visi jie buvo gabūs vyrai, tačiau kadangi priklausė Gromykos kartai ir savo karjeras pradėjo valdant Stalinui, jų mąstymą varžė seni ortodoksiniai marksistiniai-lenininiai stereotipai. Nė vienas iš jų nebandė ieškoti pažangesnių sprendimų.

Sovietų Sąjungos komunistų partijos generalinis sekretorius Leonidas Brežnevas iš pradžių neprisidėjo prie šių diskusijų, tačiau kai kurie partijos nariai jį konsultavo individualiai. Jis valdė jau daugiau kaip penkiolika metų, buvo paliegęs ir galiausiai tapo Maskvos inteligentijos pajuokos objektu. Tačiau nors Brežnevo sveikata paskutiniais gyvenimo metais visai

pašlijo, jis iki paskutinės dienos išlaikė įtaką, o jo žodis lemdavo galutinį sprendimą.

Ištisas keturias dienas sovietų lyderiai kamavosi spręsdami beveik neišsprendžiamas problemas. Koks jų tikrasis interesas Afganistane? Ką jie gali padaryti dėl sąjungininkų komunistų Kabule suktumo, žiaurumo ir nekompetentingumo? Kaip jie turėtų reaguoti į desperatiškus Kabulo prašymus atsiųsti kariuomenę ir padėti numalšinti maištą?

Visa tai vyko šaltojo karo fone, kuris taip dažnai sąlygodavo ir iškreipdavo politinės krypties formavimą ne tik Maskvoje, bet ir Vakarų valstybių sostinėse. Brežnevas vylėsi, kad priešpriešos su Vakarais mažinimas taps vienu iš didžiausių pasiekimų jo istoriniame palikime. Ir pradžių reikalai klostėsi visai neblogai. 1975 metais pasirašyta Helsinkio sutartis, rodės, sudarė palankias sąlygas įtampai mažinti ir santykiams tarp Rytų ir Vakarų reguliuoti. Artėjo prie pabaigos derybos dėl puolamosios strateginės ginkluotės apribojimo (SALT II). Bet tada reikalai pradėjo blogėti. Sumažėjo tikimybė, jog JAV Senatas ratifikuos tokią sutartį. Stiprėjo triukšmas dėl rusų Europoje dislokuojamų vidutinio nuotolio raketų SS-20, o Jungtinių Valstijų sąjungininkai šiame žemyne buvo vis labiau linkę sutikti su

Leonidas Brežnevas ir JAV prezidentas Geraldąs Fordas Vladivostoke 1974 m. pasirašo bendrą susitarimą (SALT sutartis).

amerikiečių raginimais leisti savo šalyse dislokuoti atitinkamą skaičių raketų „Pershing II".

Be to, buvo labai tikėtina, kad amerikiečiai nuolankiai nesitaikys su pažeminimu Irane, kai iš ten buvo išvarytas šachas, jų artimas sąjungininkas. Ar amerikiečiai negalėtų Afganistano vertinti kaip Irano pakaitalo ir kaip bazės, iš kurios turėtų galimybę grasinti Sovietų Sąjungai? Ar jie negalėtų įžengti į Afganistaną iš ten pasitraukus sovietams? Juk jie pasiuntė smogiamąją grupę su lėktuvnešiu į vakarinę Indijos vandenyno dalį tariamai tam atvejui, jei padėtis Irane dar pablogėtų. Bet ar tie laivai lygiai taip pat nepraverstų įgyvendinant tolesnius amerikiečių siekius Afganistane? Rusai tikrai nežinojo, jog Jungtinės Valstijos dar prieš Herato įvykius svarstė, kaip paremti afganus, maištaujančius prieš komunistų režimą. Visgi šaltojo karo logika lėmė, kad rusai bet kokiu atveju privalėjo reaguoti į amerikiečių veiksmus Sovietų Sąjungai jautriame pietiniame pasienyje, kaip kad amerikiečiai privalėjo reaguoti į sovietų raketų dislokavimą Kuboje. Rusai negalėjo atsisakyti Afganistano lygiai taip pat, kaip amerikiečiai XX a. šeštajame ir septintajame dešimtmečiuose jautėsi negalį palikti likimo valioje Vietnamo. Šios skausmingos paralelės nereiškė, jog sovietų lyderiams buvo lengviau priimti sprendimus, juolab kad situacija bet kokiu atveju nežadėjo nieko gera.

Politinio biuro nariai neabejojo, kad Sovietų Sąjunga turi padėti Afganistanui viskuo, kuo gali. Šios dvi šalys artimai draugavo šešis dešimtmečius ir dabar prarasti Afganistaną sovietų politikams būtų buvęs didžiulis smūgis. Blogiausia tai, kad jie tą kovo dieną pradėjo diskusiją menkai įsivaizduodami, kas iš tiesų vyksta. Kosyginas skundėsi, jog afganų lyderiai nėra nuoširdūs pasakodami apie tikrąją padėtį. Jis pareikalavo atšaukti ambasadorių Puzanovą ir pasiūlė Ustinovui ar generolui Ogarkovui, Generalinio štabo vadui, vykti į Kabulą ir nedelsiant išsiaiškinti, kas dedasi.

Ustinovas išsisuko nuo pasiūlymo. Pasak jo, Aminas prarado optimizmą ir dabar reikalauja, kad Sovietų Sąjunga išgelbėtų jo režimą. Bet taip tai padaryti? Didžioji dauguma afganų kariuomenėje yra pamaldūs musulmonai ir būtent dėl to jie perbėgo pas maištininkus. Kodėl Afganistano vyriausybė šiam veiksniui anksčiau neskyrė reikiamo dėmesio?

Andropovas pridėjo sukrečiamai niūrų situacijos vertinimą. Pagrindinė problema buvo Afganistano vadovų silpnumas. Jų strategija išliko ta pati – šaudyti savo oponentus, o paskui argumentuoti tuo, jog Lenino laikais sovietai irgi šaudė žmones. Jie nesuprato, kokiomis jėgomis galėtų

Hafizula Aminas.

kliautis. Jiems nepavyko išaiškinti nei armijai, nei tautai savo pozicijos. Buvo visiškai akivaizdu, kad Afganistanas nėra pribrendęs socializmui: religija tebeturi milžinišką įtaką, kone visi valstiečiai yra beraščiai, ekonomika – atsilikusi. Leninas sulaukė revoliucinės situacijos; Afganistane nieko panašaus nebuvo. Tankai negalėjo išspręsti politinių problemų. Jei revoliucija Afganistane galėjo būti palaikoma tik sovietų ginklo jėga, tai nebuvo tas kelias, kuriuo reikėjo eiti Sovietų Sąjungai.

Gromyka pradėjo nesitverti pykčiu. Afganų lyderių atsainumas sudėtingų įvykių atžvilgiu jau panėšėjo į detektyvą. Afganistano kariuomenės nusiteikimas vis dar buvo neaiškus. O gal afganų kariai ims priešintis

egzistuojančiai valdžiai ir sovietų karinėms pajėgoms, jei šios bus atsiųstos? Tokiu atveju situacija, švelniai tariant, taptų itin kebli. Net jei afganų kariuomenė išliktų neutrali, sovietų kariuomenei tektų okupuoti šalį. Tai turėtų pragaištingą poveikį sovietų užsienio politikai. Viskas, ką pastaruoju metu buvo nuveikusi Sovietų Sąjunga mažindama tarptautinę įtampą ir skatindama ginklavimosi kontrolę, nueitų perniek. Ir tai būtų nuostabi dovana Kinijai. Prieš Sovietų Sąjungą nusiteiktų visos neprisijungusios šalys. Gali neįvykti toks laukiamas Brežnevo susitikimas su JAV prezidentu Carteriu ir planuojamas Prancūzijos prezidento Giscardo d'Estaingo vizitas. Ir viskas, ką už tai gautų Sovietų Sąjunga, būtų Afganistanas su jo neadekvačia ir nepopuliaria vadovybe, atsilikusia ekonomika ir nesvarbiu vaidmeniu tarptautinėje arenoje.

Maža to, Gromyka pripažino, kad teisinis pagrindas bet kokiai sovietų karinei intervencijai yra labai abejotinas. Remiantis Jungtinių Tautų Chartija, šalis gali prašyti pagalbos iš išorės, jeigu ji tapo užpuolimo auka. Tačiau Afganistano niekas neužpuolė. Tai, kas vyko, buvo grumtynės šalies viduje, revoliucinė kova, vienos gyventojų grupės susirėmimas su kita.

Prieš intervenciją tvirtai pasisakė Andropovas. Jei sovietų karinės pajėgos įsiverš į Afganistaną, joms teks kariauti su žmonėmis, juos malšinti ir į juos šaudyti. Sovietų Sąjunga atrodys kaip šalis agresorė. Tai nepriimtina. Kosyginas ir Ustinovas jam pritarė. Ustinovas pranešė, kad sovietų kariuomenėje jau vyksta tam tikras atsargus pasirengimas intervencijos atvejui. Turkestano karinėje apygardoje buvo formuojamos dvi divizijos, dar viena formuojama Vidurinės Azijos karinėje apygardoje. Trys pulkai į Afganistaną galėtų būti pasiųsti nedelsiant, o 105-oji desantinė divizija – per dvidešimt keturias valandas. Ustinovas paprašė leidimo karines pajėgas dislokuoti prie Afganistano pasienio ir ten surengti taktines pratybas šitaip parodant, kad sovietų kariuomenė pasirengusi veikti. Tačiau Ustinovas pabrėžė, jog jis yra nusiteikęs prieš karių siuntimą į Afganistaną taip pat tvirtai kaip visi kiti. Juolab kad afganai turi dešimt divizijų ir to turėtų visiškai pakakti susidoroti su maištininkais.

O dėl Afganistano vadovybės reikalavimo atsiųsti kariuomenę, tai kuo ilgiau sovietų lyderiai apie tai mąstė, tuo jiems mažiau patiko ši idėja, nors nė vienas jos neatmetė visiškai. Bet tada jie išsakė argumentus Brežnevui, kuris leido aiškiai suprasti esąs prieš intervenciją. Jis rūgščia veido išraiška pridūrė, jog afganų kariuomenė byra, todėl Afganistano vyriausybės nariai tikisi, kad jų karą už juos kariaus sovietai.

Taigi galutinis sprendimas buvo siųsti Afganistanui karinius išteklius ir nedideles specialistų grupes siekiant „padėti afganų kariuomenei įveikti sunkumus". Penki šimtai specialistų iš Gynybos ministerijos ir KGB turėjo prisidėti prie tų penkių šimtų penkiasdešimties, jau esančių Afganistane. Sovietai duos afganams 100 000 tonų grūdų, daugiau mokės už iš Afganistano perkamas dujas ir atsisakys palūkanų už suteiktas paskolas. Jie taip pat protestuos dėl Pakistano kišimosi į Afganistano vidaus reikalus. Pasienyje bus dislokuotos dvi divizijos, tačiau sovietų karinės pajėgos į patį Afganistaną neįžengs.[17]

Kitą rytą Kosyginas paskambino Tarakiui ir pranešė apie Politinio biuro sprendimus. Tuo metu Afganistano lyderių ramumas jau buvo virtęs panika. Tarakis pasiskundė, jog penki tūkstančiai vyrų iš Herato įgulos perėjo į sukilėlių pusę su ginklais, amunicija ir ištekliais. Vyriausybines pajėgas dabar sudarė tik penki šimtai karių, kurie gynėsi įsitvirtinę Herato aerodrome. Jei neįžengs sovietų kariuomenė ir nebus duota ginklų, Heratas žlugsiąs per dvidešimt keturias valandas, o tada sukilėliai patrauksią į Kandaharą ir netgi Kabulą.

Naiviai remdamasis pagrindinėmis marksizmo dogmomis, Kosyginas patarė apginkluoti Herato darbininkus, smulkiąją buržuaziją ir tarnautojus. Esą reikia elgtis taip, kaip pasielgė iraniečiai, kurie atsikratė amerikiečių be išorinės pagalbos. Ar Afganistano vyriausybė negalėtų sukelti, tarkime, kokius penkiasdešimt tūkstančių studentų, valstiečių ir darbininkų Kabule ir jiems duoti papildomų ginklų, tiekiamų Maskvos?

Tarakis santūriai paaiškino, jog netgi Kabule darbininkų yra labai mažai. Kitiems gyventojams didžiulę įtaką daro islamistų propaganda, kuri vyriausybę smerkia kaip pagonišką. Afganistane paprasčiausiai trūksta apmokytų ekipažų, kad kariuomenėje būtų galima naudoti daugiau tankų ir lėktuvų, net jei sovietai jų duotų. Tarakis sovietams pasiūlė rusiškus tankus ir lėktuvus žymėti afganiškais ženklais, o jų įgulas sudaryti iš Vidurinėje Azijoje užaugusių kariškių, mokančių Afganistane vartojamų kalbų. Tada šią techniką reikėtų transportuoti į Kabulą, o iš ten nukreipti į Heratą. Kosyginas atsakė, jog ši gudrybė iškart paaiškėtų, be to, Politiniam biurui būtina visa tai aptarti. Tarakis pareiškė, kad kol Politinis biuras posėdžiaus, Heratas žlugs.

Afganistano revoliucinės tarybos pirmininkas Nuras Muchamadas Tarakis Maskvoje.

Tarakis buvo pakviestas į Maskvą pokalbiams ir į ją atvyko kovo 20-ąją, pirmadienį. Tą rytą Afganistano vyriausybinės pajėgos atsiėmė Heratą, tad tiesioginis spaudimas atlėgo. Pirmiausia Tarakis susitiko su Kosyginu, Ustinovu, Gromyka ir Ponomariovu, ilgamečiu SSRS komunistų partijos Centro komiteto Tarptautinio skyriaus vadovu. Kosyginas pabrėžė, jog Sovietų Sąjungą ir Afganistaną sieja tvirti, nenutrūkstami ir nesavanaudiški ryšiai, tačiau afganų vadovybei neturėtų susidaryti įspūdis, kad jos problemos gali būti išspręstos vieninteliu būdu: pasikvietus į pagalbą sovietų karines pajėgas. Tai pakirstų jos autoritetą savo žmonių akyse, sugadintų Afganistano santykius su kaimyninėmis valstybėmis ir pakenktų šalies tarptautiniam prestižui. Jei sovietų kariai įžengtų į Afganistaną, jiems tektų kovoti su vietiniais gyventojais ir afganai šito niekada neatleistų. Vietnamiečiai gynė savo šalį nuo amerikiečių ir kinų nesikliaudami užsienio kareiviais; Afganistanas turi daryti tą patį. O rusai jam padėsią kariniais ištekliais ir didžiuliu politiniu palaikymu prieš tokias priešiškas valstybes kaip Pakistanas, Iranas, Kinija ir Jungtinės Valstijos.

Tarakis sutiko, kad politika yra svarbiausia. Jis pareiškė – prieštaraudamas faktams, – jog daugybė žmonių palaiko vyriausybę ir jos reformas, bet tai įsiutinę Irano ir Pakistano reakcionierius, kurie apkaltino Kabulo vadovybę išdavus islamą ir surengė jos nuvertimo operaciją.

Pasak Tarakio, afganų kariuomenei skubiai reikia karinių sraigtasparnių, šarvuotųjų mašinų, ryšių įrangos ir žmonių, kurie tą techniką valdytų ir prižiūrėtų. Ustinovas atsakė, jog sovietai duos dvylika sraigtasparnių, tačiau jie bus be lakūnų ir įgulų. Kosyginas pridūrė, kad vietnamiečiai patys sugebėjo valdyti gaunamą ginkluotę. Deja, atrėmė Tarakis, daugelis sovietų apmokytų karininkų yra nepatikimi: jie pasirodė esantys Musulmonų brolijos arba Kinijos šalininkai.

Tokius dalykus, tarė Kosyginas, Tarakis turėtų susitvarkyti pats. Jis pasakė duosiąs Tarakiui draugišką patarimą: Afganistano vadovybė privalo plėsti savo politinę bazę. Turėdamas omenyje masinius sušaudymus ir kankinimus, kurie taip pykdė Politinį biurą, Kosyginas pridūrė: „Stalino laikais daug mūsų karininkų atsidūrė kalėjimuose. Bet kai prasidėjo karas, Stalinas buvo priverstas juos pasiųsti į frontą. Šie žmonės pasirodė esantys tikri didvyriai. Daugelis jų užsitarnavo aukštus karinius laipsnius. Mes nesikišame į jūsų vidaus reikalus, tiesiog norime išsakyti savo nuomonę dėl būtinybės rūpestingai elgtis kadrų atžvilgiu."

Tarakis į tai nereagavo, tik niūriai ištarė susidaręs įspūdį, jog rusai jo vyriausybei teiks visokeriopą pagalbą, išskyrus garantiją nuo užpuolimo. Kosyginas atrėmė tuos žodžius sakydamas, kad jei įvyktų ginkluota invazija į Afganistaną, tada iškiltų visiškai kitokia situacija. Tada jis paskubom išlydėjo Tarakį į susitikimą su Brežnevu.[18]

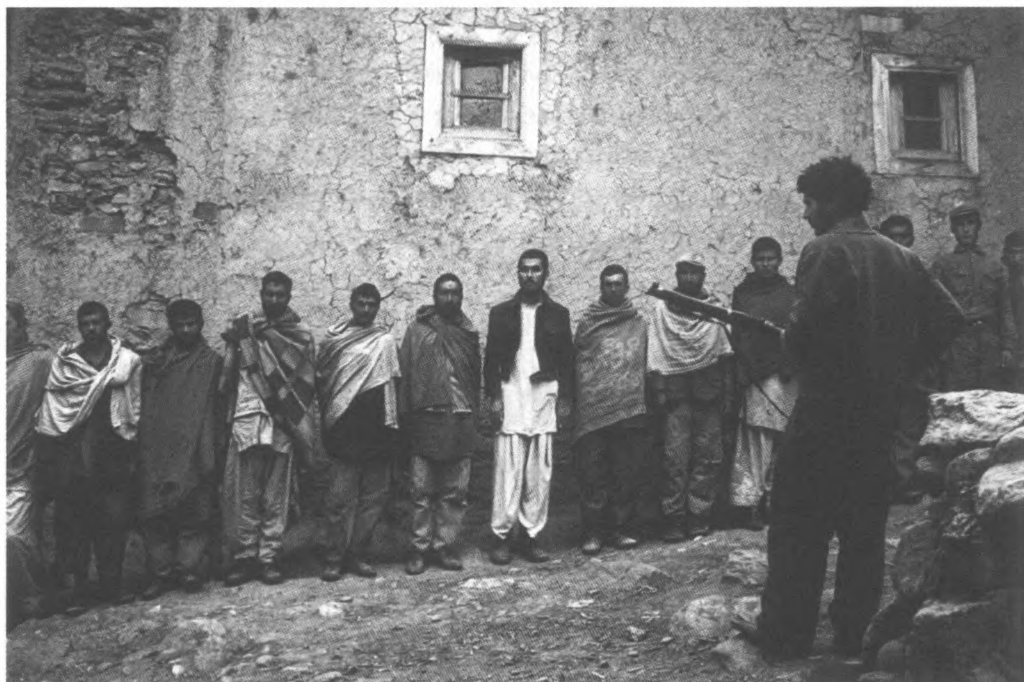
Po dviejų dienų Brežnevas savo kolegoms apibūdino tą susitikimą. Pasak Brežnevo, Tarakis atvyko į Maskvą „įsiaudrinusios būsenos, bet diskutuojant pamažu pralinksmėjo ir prieš pabaigą elgėsi ir protingai". Brežnevas jam ryžtingai pasakė, jog jo vyriausybė turi plėsti savo politinę bazę ir nustoti šaudyti žmones. Jis taip pat dar kartą pabrėžė, kad esamomis sąlygomis sovietai savo karių nesiųs. Kol kas bus gerai taip, kaip yra, pritarė Brežnevui Politinis biuras.[19]

Balandžio 1 d. Gromyka, Ustinovas ir Ponomariovas pateikė svarstymui politinį dokumentą. Didžioji jo dalis tiesiog apibendrino argumentus ir išvadas, dėl kurių jau buvo sutarta. Nors parašytas įprastu marksistiniu stiliumi, dokumentas pateikė ganėtinai blaivų ir tikrovišką situacijos

vertinimą. Jame teigiama, kad iš esmės tai yra politinio pobūdžio problema. Pirmiausia Afganistanas nebuvo pribrendęs plataus masto socialistinei revoliucijai, o naujo režimo lyderiai gerai nesuprato jiems iškilusių uždavinių. Jie buvo nepatyrę ir linkę persistengti; jie pasidavė kraugeriškai tarpusavio priešpriešai; negailestingomis represijomis prieš tikrus ir įsivaizduojamus kitaminčius jie atstūmė islamo dvasininkus, partiją, kariuomenę ir administraciją; jie pernelyg greitai judėjo į priekį vykdydami neapgalvotas socialistines reformas, nors joms priešinosi tie patys žmonės, kuriems jie siekė padėti. Dabar jie turėtų plėsti savo politinę bazę; jie turėtų nevaržyti religinės laisvės, išskyrus tuos atvejus, kai asmenys sąmoningai veikia prieš vyriausybę; jie turėtų laikytis lygybės įstatymams net kovodami su ardomąja veikla; turėtų parengti konstituciją, kuri sustiprintų žmonių demokratines teises ir reguliuotų šalies institucijų darbą. Šios nuostatos tapo pastovia sovietų politikos dalimi. 1985-aisiais jas perėmė Gorbačiovas, o paskutinis Afganistano komunistų lyderis Muchamedas Nadžibula bandė įgyvendinti Nacionalinio susitaikymo politiką, kurią jis inicijavo 1987 metais. Bet buvo jau per vėlu.

Tai buvo nebloga politika, kol jos laikėsi, tačiau 1979-ųjų vasarą jai iškilo pavojus. Kabulo vyriausybė visiškai nustojo taisyti savo veikimo būdus. ALDP draskė vidinės kovos, buvo toliau vykdomi plataus masto pasirinktiniai areštai ir egzekucijos. Birželio mėnesį Tarakis ir Aminas perėjo į ryžtingą *Parčam* frakcijos puolimą. Daug jos lyderių buvo išsiųsta į „garbingą tremtį" dirbti ambasadoriais: Nuras – į Vašingtoną; Vakilas – į Londoną; Anachita Ratebzad – į Belgradą, Nadžibula – į Teheraną. Mažiau įtakingus *Parčam* frakcijos lyderius, tokius kaip Keštmandas, Rafis ir Kadyras, suėmė, kankino ir nuteisė myriop, tačiau ėmus protestuoti sovietams šie nuosprendžiai buvo pakeisti įkalinimu.[20]

Nors ir ne tokio masto kaip Herate, šalyje toliau plito neramumai. Balandžio pabaigoje vyriausybei lojalūs afganų kariai Keralos kaime Kunaro provincijoje nužudė šimtus vyrų po partizanų išpuolių šiame rajone. Pasak neįtikinamų gandų, operacijai vadovavo sovietų konsultantai, persirengę Afganistano kariuomenės uniformomis. Gegužės 9 d. įvyko masiniai sukilimai šešiose provincijoje, tarp jų ir Kabulo. Birželio 23 d. sukilimas pirmą kartą įvyko sostinėje. Tūkstančiai žmonių dalyvavo demonstracijoje protestuodami prieš režimą; daugelis chazarų mažumos vyrų buvo ginkluoti peiliais, šautuvais ir automatais. Liepos 20 d. sukilėliai pabandė užimti

Vyriausybinių pajėgų kariai ir jų belaisviai – mudžahedų sukilėliai.

Gardezą, Paktijos provincijos centrą. Žuvo du sovietų patarėjai. Rugpjūčio 5 d. Bala Hisare, senovinėje tvirtovėje Kabulo pakraštyje, maištą sukėlė komandosų batalionas. Puolančius maištininkus sustabdė karinės pajėgos, lojalios vyriausybei.[21] Rugpjūčio 11 d. buvo atakuota ir patyrė didžiulių gyvosios jėgos nuostolių vyriausybės pėstininkų divizija; kai kurie išlikę gyvi kariai perėjo į sukilėlių pusę.

Vyriausybinės pajėgos daugmaž sėkmingai malšino sukilimus, tačiau vasaros viduryje vyriausybė kontroliavo galbūt ne daugiau kaip pusę šalies teritorijos.[22]

Vos tik Tarakis išvyko į Kabulą po susitikimo su Politiniu biuru kovo mėnesį, iš Afganistano vyriausybės vėl pasipylė prašymai: ji prašė karinių sraigtasparnių, prašė kovos mašinų, prašė šaunamųjų ginklų ir amunicijos. Šie prašymai atitiko pasiektą susitarimą ir sovietai juos uoliai tenkino.

Bet kiti prašymai to susitarimo akivaizdžiai neatitiko. Afganistano vadovybė vėl pradėjo maldauti sovietų vyriausybės atsiųsti karių, jei reikia,

perrengtų afganų kariuomenės uniformomis. Balandžio 14 d. Afganistano vadovybė paprašė atsiųsti iki dvidešimties sraigtasparnių su įgulomis, o birželio 16 d. – šarvuočių ir tankų, irgi su ekipažais, vyriausybės pastatams ir oro uostams Bagrame ir Šindande saugoti. Liepos 11 d. sovietų buvo paprašyta Kabule dislokuoti *specnazo* batalionų, liepos 19 d. – atsiųsti porą divizijų. Rugpjūčio mėnesį tokie prašymai plūdo toliau ir jų daugėjo.[23]

Per šiuos mėnesius sovietų ginkluotųjų pajėgų vadovybė suskilo. Vieni aukšto rango karininkai priešinosi intervencijai, bet kiti, tarp jų ir Ustinovas, buvo linkę jai pritarti. Tokiomis aplinkybėmis Generalinis štabas darė tai, ką daro generaliniai štabai: sudarinėjo planus; stiprino kariuomenę; ėmė rengti karines pratybas tokiomis sąlygomis, su kokiomis kariai susidurtų Afganistane, jei būtų į jį pasiųsti; pradėjo telkti karinius išteklius pasienyje. Gegužę generolas Bogdanovas, vyresnysis štabo pareigūnas, pabandė parengti sovietų karinių pajėgų įžengimo į Afganistaną planą. Jis padarė išvadą, jog prireiktų šešių divizijų. Kolega, pamatęs Bogdanovo planą, jam patarė jį paslėpti po užraktu, nes „antraip mes būsime apkaltinti pažeidę kaimyninės šalies suverenitetą“. Planas buvo ištrauktas iš seifo gruodžio pradžioje. Bet vietoje šešių divizijų rusai iš pradžių pasiuntė tris, paskui pridėjo dar vieną.[24]

Visgi pirmosios karinės pajėgos jau buvo atvykusios. 1979-ųjų vasarį teroristai pagrobė, įkalino Kabulo viešbutyje ir nužudė Jungtinių Valstijų ambasadorių Adolphą Dubsą, kai vyriausybės pajėgos nevykusiai bandė jį išlaisvinti. Tada rusai į Kabulą nusiuntė KGB apsaugos būrius, kad jie čia saugotų jos aukštus pareigūnus.[25]

Po Politinio biuro sprendimų, priimtų balandžio mėnesį, 5-osios gvardijos motorizuotųjų šaulių divizijos ir 108-osios motorizuotųjų šaulių divizijos padaliniai, vaizduodami karines pratybas, ėmė judėti Afganistano sienos link. Generolas Jepiševas, Sovietų Sąjungos gynybos ministerijos Vyriausiosios politinės valdybos viršininkas, kuris 1968-aisiais padėjo organizuoti sovietų invaziją į Čekoslovakiją, nuvyko į Kabulą suteikti patarimų ir pažadėti karinių išteklių. Tarakis ir Aminas vėl paprašė atsiųsti kariuomenę ir vėl sulaukė neigiamo atsakymo. Labai padaugėjo sovietų transportinių lėktuvų, skaidančių į Bagramą ir iš jo. Sovietų karo ir civiliai patarėjai toliau plūdo į Afganistaną. Sklandė gandai, kad čia per karines operacijas sraigtasparnius ir tankus valdo sovietų kariškiai. Sovietų pasienio karinės pajėgos vis dažniau įsiveldavo į konfliktus su sukilėlių grupėmis palei Afganistano sieną.[26]

Besimeldžiantis sukilėlis.

Dar viena sovietų karinė delegacija su generolu Pavlovskiu priešakyje į Kabulą atvyko rugpjūčio mėnesį. Generolas Pavlovskis vadovavo karinėms pajėgoms, įsiveržusioms į Čekoslovakiją. Pagrindinis jo tikslas buvo įvertinti afganų kariuomenės būklę bei jos veiksmus kovojant su sukilėliais ir pateikti rekomendacijas Aminui. Prieš išvykdamas į Kabulą, Pavlovskis gynybos ministro Ustinovo paklausė, ar planuojamas sovietų kariuomenės siuntimas į Afganistaną. „Jokiomis aplinkybėmis!“ – kategoriškai pareiškė ministras.[27] Pavlovskis liko Kabule iki spalio 22 dienos ir savo akimis matė įvykius, kurie baigėsi tuo, kad Aminas nuvertė Tarakį.

Afganistano vadovybė savo prašymus dažnai perduodavo per sovietų atstovus Kabule: ambasadorių Puzanovą, vyriausiąjį sovietų karo patarėją Gorelovą ir KGB atstovą Ivanovą. Kaip gyvenime neretai atsitinka, šie asmenys, tiesiogiai bendraujantys su savo „klientais“, kai kada būdavo labiau prijaučiantys jų kebliai padėčiai, negu savo viršininkų Maskvoje požiūriui. Jie dažnokai paremdavo Afganistano vadovybės prašymus arba

bent jau perduodavo juos be komentarų. Jepiševo vizito metu Aminas paprašė Gorelovo perduoti prašymą dėl sraigtasparnių su įgulomis. Ant Gorelovo pranešimo Generalinio štabo vadas Ogarkovas užrašė: „Tai neturėtų būti daroma." Politinis biuras jam pritarė, o Gorelovui buvo liepta priminti Afganistano vadovybei priežastis, dėl kurių šis prašymas atmestas. Kai atvyko Pavlovskis, Aminas jo paklausė, ar rusai galėtų į Kabulą atsiųsti diviziją; jai nereikėtų dalyvauti mūšiuose, tačiau jos buvimas leistų afganų divizijai užsiimti sukilėliais. Šis prašymas irgi buvo atmestas. Po mėnesio Gorelovas, Puzanovas ir Ivanovas pasiūlė savą idėją: sovietai prie Kabulo galėtų įkurti karinį mokomąjį centrą, panašų į tą, kokį sovietai turėjo Kuboje. Tai buvo suktas pasiūlymas, nes visi žinojo, kad tą „mokomąjį centrą" Kuboje sudarė kuo tikriausias karinis junginys – brigada.

Kariniai pasiruošimai

Savo ruožtu Sovietų Sąjungos gynybos ministerija jau buvo tyliai pradėjusi imtis priemonių, tiesiogiai susijusių su karinių veiksmų Afganistane tikimybe. 1979-ųjų balandį Sovietų Sąjungos GRU (Vyriausioji žvalgybos valdyba) nurodė Uzbekistano sostinėje Taškente suformuoti specialų batalioną, sudarytą iš tadžikų, uzbekų ir turkmėnų karių, užaugusių Vidurinės Azijos respublikose ir kalbančių tomis pačiomis kalbomis, kokiomis kalba žmonės kitoje Afganistano sienos pusėje. Bataliono vadu buvo paskirtas majoras Chalbajevas, kuris turėjo per du mėnesius baigti jo komplektavimą.

Šį karinį vienetą, greitai pradėtą vadinti Musulmonų batalionu, sudarė maždaug penki šimtai vyrų, surinktų iš visos Sovietų Sąjungos. Pagrindinis reikalavimas – mokėti bent vieną iš Afganistane vartojamų kalbų ir būti geros fizinės formos. Taip pat buvo pageidautina, kad kiekvienas karys turėtų dvi specialybes, pavyzdžiui, radisto ir minosvaidininko, sanitaro ir vairuotojo ir t. t. Batalioną aprūpino dviem zenitinėmis savaeigėmis kovos mašinomis „Šilka", kurios galėjo atakuoti ir antžeminius taikinius. Šią ginkluotę valdė slavai, nes tarp karių iš Vidurinės Azijos tokių specialistų nebuvo.

O KGB tuo metu suformavo du mažus savarankiškus *speznazo* padalinius, vėliau imtus vadinti „Alfa" grupe. Nusižiūrėjęs į britų specialiąsias pajėgas SAS ir kitus panašius darinius, 1974-ųjų liepą sovietų specialiosios paskirties pajėgas įkūrė Andropovas; jų paskirtis buvo kova su terorizmu

ir įkaitų išlaisvinimas. Šioms pajėgoms priklausė tik karininkai ir tik pasižymintys gera fizine forma ir aukštu intelektu.

Pirmas keturiasdešimties vyrų specialiosios paskirties būrys gavo kodinį pavadinimą „Zenit". Jis buvo pasiųstas į Kabulą vadovaujamas pulkininko Grigorijaus Bojarinovo, kuris kovojo Antrajame pasauliniame kare ir nuo 1961-ųjų KGB akademijoje skaitė paskaitas apie lokalinius karus. Iš pradžių „Zenit" įsikūrė sovietų ambasados mokykloje Kabule. Jo tiesioginis uždavinys buvo saugoti ambasadą ir aukštesniuosius sovietų bendruomenės pareigūnus. Paprašytas Amino, būrys taip pat mokė afganų karius, kaip kovoti su teroristais.

Rugsėjo mėnesį Bojarinovo būrys grįžo į Maskvą, bet jį pakeitė panašus būrys pavadinimu „Zenit-2"; jam vadovavo pulkininkas Poliakovas. Poliakovas ir jo karininkai nuolat žvalgė ir žymėjosi žemėlapyje pagrindinius

Prieš įsiveržiant į Afganistaną Sovietų Sąjungoje pradėti kurti vadinamieji musulmonų batalionai, į kuriuos rinkti daugiausia Vidurinės Azijos gyventojai. Šie 1978 m. lapkritį po parado Taškente nusifotografavę jaunuoliai dar nežino, kad netrukus atsidurs Afganistane.

Kabulo pastatus. Ši informacija tapo neįkainojama, kai atėjo laikas – o tai įvyko gruodį – jėga užimti Afganistano sostinę.

Liepos mėnesio pradžioje Ustinovas pasiuntė į Bagramą desantinį šturmo batalioną, kuris turėjo saugoti sovietų transportinius lėktuvus ir jų įgulas, o susiklosčius ypatingai situacijai pridengti sovietų patarėjų evakuaciją. Šie kariai, vadovaujami pulkininko Vasilijaus Lomakino, atvyko į Afganistaną kaip „techniniai patarėjai", o karininkai vilkėjo uniformas su seržantų skiriamaisiais ženklais; taip buvo siekiama nuslėpti padalinio kilmę ir struktūrą.[30] Tą veiksmą pastebėjo amerikiečiai, bet jie nusprendė, jog šių pajėgų užduotis iš tikrųjų yra Bagramo apsauga ir kad rusai neketina jų siųsti kovoti kur nors kitur Afganistane.[31]

Taigi baigiantis 1979-ųjų vasarai Afganistane jau buvo keli Sovietų Sąjungos kariniai padaliniai, kurie suvaidino svarbų vaidmenį pirmosiomis sovietų intervencijos į šią šalį dienomis. Atomazgą paspartino dramatiški politiniai įvykiai Kabule. Šitaip žingsnis po žingsnio, kad ir labai nenoriai ir kamuojant įtarimui, jog tai bus klaida, rusai galiausiai pasirinko karinę intervenciją į Afganistaną, nes nesugebėjo sugalvoti geresnės alternatyvos.

TREČIAS SKYRIUS

SPRENDIMAS VYKDYTI KARINĘ INTERVENCIJĄ

Prasidėjo sąmokslų ir atsakomųjų sąmokslų periodas. Visą vasarą ir rudenį Aminas savarankiškai rezgė painias intrigas, kurios baigėsi abipuse išdavyste ir tragedija. Sovietų vaidmenį šiuose įvykiuose tebegaubė dviprasmybės; net tų įvykių dalyviai nesutaria, kas už ką tada buvo atsakingas. Šiaip ar taip, dabar sovietų institucijos aktyviai kišosi į Afganistano vidaus politiką, kurios niekada iki galo nesuprato ir niekada iš tikrųjų nesugebėjo pakreipti sau naudinga linkme.[1]

Visoje šalyje blogėjant situacijai ir plečiantis aršiam pasipriešinimui komunistų režimui, grėsmingai didėjo priešpriešа valdančiojoje *Chalk* frakcijoje. Aminas savo rankose telkė vis daugiau galios. Nuo vasaros pradžios jis užėmė svarbius partinius ir valstybinius postus. Aminas buvo ALDP Politinio biuro narys, Centro komiteto sekretorius, ministras pirmininkas ir Nacionalinės gynybos Aukščiausiosios tarybos pirmininko pavaduotojas. Jis taip pat skyrė giminaičius ir patikimus asmenis į svarbius postus kariuomenėje ir saugumo organuose. Savo žentą pulkininką Jakubą jis sugebėjo padaryti Generalinio štabo vadu. Be to, Aminas stengėsi

pakirsti savo nominalaus viršininko prezidento Tarakio poziciją Politiniame biure jį atvirai kaltindamas pareigų nevykdymu.

Liepos 28 d. Aminas paskyrė į žemesnes pareigas kelis kabineto narius, kuriuos laikė kliūtimi savo siekiams, tarp jų gynybos ministrą pulkininką Vatandžarą ir vidaus reikalų ministrą majorą Mazduriarą. Jis perėmė vadovavimą Gynybos ministerijai ir pradėjo stumti iš sostinės karininkus ir dalinius, kuriais nepasitikėjo.

Tada ėmė formuotis Aminui priešiška grupė – vėliau Aminas ją pavadino „keturių gauja", – kurią sudarė Vatandžaras, Mazduriaras, buvęs saugumo tarnybos vadovas Asadula Sarvaris ir ryšių ministras Guliabzojus. Visi šie buvę karininkai dalyvavo sąmoksluose nuverčiant karalių 1973-iaisiais ir Daudą 1978-aisiais. Jie kreipėsi į Tarakį pagalbos, tačiau jos nesulaukė. Aminas dėl jų pasiskundė Tarakiui pareikšdamas, jog šie asmenys apie jį skleidžia melagingus gandus ir bando jį diskredituoti užsieniečių akyse. Valstybės saugumo tarnybos AGSA vadovas Achmedas Akbaris, kuris taip pat buvo Amino pusbrolis, rugpjūčio pabaigoje jam pasakė, kad Tarakis prieš jį rengia teroristinį aktą.

Kaip tik tuo laikotarpiu, o tiksliau, rugsėjo 1-ąją, KGB analitikai Centro komitetui įteikė raštą su kai kuriomis mintimis apie tai, ką būtų galima padaryti. Amino ir Tarakio vyriausybė, aiškino analitikai, praranda autoritetą. Afganistano žmonės yra vis labiau priešiški Sovietų Sąjungai. Tarakis ir Aminas ignoruoja sovietų atstovų raginimus plėsti režimo politinę ir socialinę bazę. Jie vis dar tiki, kad šalies vidaus problemas galima išspręsti karine galia ir masiniu teroru. Pagrindinė varomoji tokios politikos jėga esąs Aminas, tad reikia rasti būdą jį pašalinti iš valdžios. Regis, tai buvo pirmas kartas, kai aukščiausieji sovietų pareigūnai oficialiai ir aiškiai suformulavo Amino pašalinimo idėją.

KGB analitikų rašte toliau buvo rašoma, kad Tarakį reikėtų įtikinti formuoti demokratinę koalicinę vyriausybę. ALDP – kartu su *Parčam* frakcijos nariais, dabar nustumtais nuo valdžios, – privalo išlaikyti vadovaujantį vaidmenį, tačiau į šalies valdymą taip pat turėtų būti įtraukta „patriotiška" dvasininkija, tautinių mažumų atstovai ir inteligentija. Neteisėtai įkalintus žmones, taip pat ir priklausančius *Parčam* frakcijai, būtina paleisti. Tuo tarpu turėtų būti suformuota ir laikoma rezerve alternatyvi ALDP vyriausybė; į šį procesą reikia įtraukti vis dar tremtyje esantį Babraką Karmalį. Galima teigti, jog taip gimė planas, kuris buvo įgyvendintas gruodžio mėnesį.

Krizė pratrūksta

Nuo tada, kai Politinis biuras įsteigė Afganistano reikalų komisiją, kurią sudarė Gromyka, Andropovas, Ustinovas ir Ponomariovas, ji tapo pagrindine politinės krypties formuotoja šioje srityje. Komisija reguliariai posėdžiavo, dažnai kartu su sovietų atstovais, iškviestais iš Kabulo. Sprendimų priėmimo tempas gerokai paspartėjo.[2] Užsienio reikalų ministerija, KGB, Gynybos ministerija ir Centro komiteto Tarptautinis skyrius komisijai teikė analizes ir rekomendacijas, kurias ji nukreipdavo Politiniam biurui, kad šis vienaip ar kitaip apsispręstų. Bet kaip tai būdinga kone visoms vyriausybėms, nors teoriškai žinybų veiklų derinimas ir koordinavimas atrodė gražiai, tikrovėje ne viskas klostėsi taip sklandžiai. Žinybos ir toliau smarkiai nesutarė, o atsargių pareigūnų siūlomos kruopščios, tačiau kai kada prieštaringos analizės ir rekomendacijos buvo dažnai ignoruojamos arba atidedamos į šalį vadovų, turinčių savų idėjų.

Afganistano prezidentas Hafizula Aminas. Kabulas, 1979 m. gruodis.

KGB turėjo ilgametės bendravimo su Afganistanu patirties, nemažai slaptų kontaktų šioje šalyje ir savų idėjų, ką reikėtų daryti, tad daugeliu atžvilgių buvo pagrindinė žinyba. KGB daug investavo į *Parčam* frakciją ir palaikė jos politines nuostatas, nors ši frakcija teturėjo pusantro tūkstančio narių, o visa ALDP – penkiolika tūkstančių.

Kiti partijos nariai sudarė *Chalk* frakciją. Šiai frakcijai priklausė dauguma karininkų komunistų, su kuriais Aminas labai stengėsi palaikyti tvirtus ryšius.[3] Dėl tokios situacijos stiprėjo priešprieša tarp KGB ir kariškių požiūrių. KGB pritarė intervencijai ir norėjo pakeisti Aminą savu žmogumi – *Parčam* frakcijos lyderiu Babraku Karmaliu. Kariškiai buvo pasirengę taikstytis su Aminu, nes jiems atrodė, jog svarbiausia yra išlaikyti paramą karininkams, priklausantiems *Chalk* frakcijai. Daugelis jų karybos mokėsi Sovietų Sąjungoje ir turėjo gerų profesinių ryšių su savo kolegomis iš sovietų kariuomenės. Šiuos nesutarimus dar labiau didino prasti asmeniniai santykiai tarp aukščiausiųjų KGB ir kariuomenės pareigūnų, taip pat konkurencija tarp KGB ir ginkluotosioms pajėgoms priklausančios žvalgybos organizacijos GRU.

Ši priešprieša vis labiau trukdė rengti ir vykdyti galutinę strategiją – tiek priimant sprendimą įsiveržti į Afganistaną, tiek tuos devynerius metus po invazijos. Afganistano lyderiai, naudodamiesi šiais nuomonių skirtumais, toliau kurstė ALDP frakcijas vieną prieš kitą.

Žurnalistas Artiomas Borovikas, kuris vienas pirmųjų sovietų visuomenei papasakojo, kas iš tikrųjų vyko, sakė: „Man atrodo, jog viena iš mūsų problemų Afganistane buvo tai, kad Sovietų Sąjunga niekada neturėjo centrinio biuro, atsakingo už įvairias delegacijas, kurias siuntė svarbiausios institucijos: KGB, MID [Užsienio reikalų ministerija], MVD [Vidaus reikalų ministerija] ir Gynybos ministerija. Šių institucijų vadovai veikė savarankiškai, dažnai perduodavo Maskvai prieštaringą informaciją ir sulaukdavo prieštaringų nurodymų. Minėtos keturios institucijos turėjo būti vienijamos vadovaujant sovietų ambasadoriui, tačiau buvo tiek daug skirtingų sovietų ambasadorių, kad nė vienas iš jų neturėjo pakankamai laiko išsamiai susipažinti su reikalų padėtimi Kabule. Tabejevas, Možajevas, Jegoryčevas, Voroncovas – jie pakeitė vienas kitą per dvejų metų laikotarpį. Iš šių keturių vyrų tik Voroncovas buvo profesionalus diplomatas, įgijęs daug patirties Vidurinėje Azijoje. Kiti sėkmingai kilo karjeros laiptais įsitaisę partijos aparate ir neišmanė Vidurinės Azijos reikalų."[4]

Toks sovietų nesugebėjimas koordinuotai veikti Afganistane nebuvo unikalus reiškinys. Prieš keliolika metų, 1966-aisiais, JAV misija Saigone (dabartinis Ho Či Minis) pasižymėjo lygiai tokia pačia painiava. Tai lėmė skubus pajėgų telkimas, spaudimas iš viršaus, dažna personalo kaita, asmeninės silpnybės, prastas vadovavimas ir nuovargis. Amerikiečiai užsikrovė neapibrėžtų įsipareigojimų naštą, kuri, pasak vieno tuometinio Jungtinių Valstijų pareigūno, „galėjo mums nenorint ir nežinant nuvilioti į tam tikrą „revoliucinį kolonializmą“: mūsų tikslai – „revoliuciniai“, mūsų priemonės – pusiau kolonijinės“.[5] Daugmaž tą patį būtų galima pasakyti ir apie koaliciją Afganistane, kuriai Jungtinės Valstijos ėmėsi vadovauti po keturių dešimtmečių.

O tada pratrūko krizė. Tarakis turėjo skristi į Havaną ir ten dalyvauti Neprisijungimo judėjimui priklausančių šalių vadovų susitikime. KGB jį perspėjo neišvykti iš Kabulo, nes tuo gali pasinaudoti Aminas. Tarakis ignoravo perspėjimą ir rugsėjo 1 d. leidosi į kelionę. Beveik visą jo delegaciją sudarė asmenys, slapta palaikantys ryšius su Aminu; ypač majoras Tarumas, asmeninis Tarakio adjutantas, kuris suvaidino dviprasmišką – ir sau pragaištingą – vaidmenį kitų dviejų savaičių įvykiuose.

Tarakiui išvykus santykiai tarp Amino ir „keturių gaujos“ dar labiau pablogėjo. Bandydami išvengti suėmimo, tie keturi vyrai nenakvodavo namuose, jie taip pat pradėjo platinti proklamacijas kviesdami priešintis Aminui ir ragindami atkurti dviejų kariaujančių partijos frakcijų vienybę. Paskambinęs Tarakiui į Kubą, Sarvaris jį perspėjo, kad Aminas ruošiasi perimti valdžią.

Grįždamas iš Havanos, Tarakis rugsėjo 10 d. užsuko į Maskvą, kur susitiko su Brežnevu ir Gromyka. Brežnevas kritiškai įvertino Afganistano lyderių vadovavimą, „kuris kelia susirūpinimą ne tik jūsų draugams Sovietų Sąjungoje, bet remiantis mūsų turima informacija ir ALDP nariams. <...> Pernelyg didelės galios sutelkimas kitų rankose, net jei tai jūsų artimiausi padėjėjai, gali būti pavojingas revoliucijos likimui. Vargu ar yra racionalu, kai vienas asmuo užima išskirtines vadovaujamas pareigas šalyje ir dar valdo ginkluotąsias pajėgas bei valstybės saugumo organus“. Akivaizdu, kad Brežnevas turėjo omenyje Aminą, bet jei tai buvo užuomina, kad Maskva padėtų jį pašalinti, Tarakis tos užuominos nesuprato.[6] Jis tik dar kartą paprašė tiesioginės karinės pagalbos ir dar kartą išgirdo neigiamą atsakymą. Tarakis taip pat susitiko su Babraku Karmaliu, kurį KGB buvo

pargabenęs į Maskvą. Juodu aptarė, kaip būtų galima atkurti partijos vienybę ir atsikratyti Amino. Žinia apie šį susitikimą pasiekė Aminą, galbūt per majorą Taruną.

Tą vakarą savo būste Lenino kalnuose (dabar – Vorobjovo kalnai), nuo kurių atsiveria vaizdas į Maskvą, Tarakis susitiko su Aleksandru Petrovu, KGB pareigūnu, anksčiau dirbusiu Afganistane. Petrovas perspėjo Tarakį, kad Aminas prieš jį rengia sąmokslą. Tarakis atsakė: „Nesijaudink. Perduok sovietų vadovybei, jog šiuo metu aš visiškai valdau situaciją ir kad be mano žinios nieko neįvyks."[7] Prieš išskrisdamas iš Maskvos į Kabulą, Tarakis šį optimistinį patikinimą pakartojo Brežnevui.

Rusai anaiptol nebuvo tokie tikri. Tą patį vakarą GRU štabo karininkas pulkininkas Kolesnikas (tai kodinė pavardė, pasirinkta šiai operacijai; iš tikrųjų jis buvo Kozlovas, kuris vėliau suplanavo ir vadovavo Amino rūmų Kabule šturmui) nurodė Musulmonų bataliono vadui majorui Chalbajevui vykti pas savo vyrus Taškente ir parengti juos skrydžiui į Kabulą, kur jiems reikės saugoti Tarakį. Kolesnikas parodė Chalbajevui Tarakio nuotrauką ir pasakė: „Saugoti šį asmenį įsakė pats Brežnevas. Jeigu jis bus nužudytas, tada tau ir tavo vyrams gyviems geriau negrįžti." Kariams buvo liepta atiduoti visus savo dokumentus, persirengti Afganistano kariuomenės uniformomis ir būti pasiruošusiems išvykti bet kurią akimirką. Tačiau Andropovas jau svarstė įvairius Amino pašalinimo būdus, įskaitant jo pagrobimą ir pargabenimą į Sovietų Sąjungą. Jis įtikino Brežnevą ir Tarakį palikti Musulmonų batalioną ten, kur jis yra, bent jau kurį laiką.

Rugsėjo 11 d. Tarakis išskrido į Kabulą. Aminas jau buvo pradėjęs veikti. Tarakio lėktuvas turėjo visą valandą sukti ratus virš Kabulo, o tuo metu Generalinio štabo vadas Jakubas visiškai pakeitė saugumo priemones, kad jos būtų kontroliuojamos Amino žmonių.[8] Kai Tarakis galiausiai nusileido, jis iškart pareikalavo Amino pasakyti, kas atsitiko ministrams, sudarantiems „keturių gaują". Aminas atsakė: „Nesijaudink, jie visi gyvi ir sveiki." Tada juodu nuvyko į Centro komiteto būstinę mieste, kur Tarakis papasakojo apie savo kelionę į Havaną.

Kitą rytą triukšmas dėl keturių ministrų tęsėsi. Aminas pareiškė, kad ta ketveriukė bandė jį nužudyti, kai Tarakis buvo išvykęs. Juos teko išmesti iš pareigų ir nubausti. Tarakis paragino Aminą priimti jų atsiprašymą ir leisti dirbti toliau. Aminas atkirto, kad jei tie ministrai nepasitrauks, jis atsisakys vykdyti bet kokį tolesnį Tarakio nurodymą.

Tuo metu šie keturi ministrai veikė įsitaisę prezidento rūmuose – Abduro Rahmano Arge, kurį komunistai pervardijo Liaudies namais. Vatandžaras apskambino visus Kabulo įgulos vadus norėdamas išsiaiškinti, kurie iš jų yra lojalūs Tarakiui. Vadai apie šiuos kontaktų ieškojimus nedelsdami informavo pulkininką Jakubą, o šis pranešė Aminui. Guliabzojus pasiūlė Tarakiui prašyti, kad sovietų batalionas, dislokuotas Bagrame, būtų atsiųstas į Kabulą jam, Tarakiui, saugoti. Tarakis atšovė, jog tai nėra būtina, nes kivirčas slopsta. Bet kokiu atveju jam nedera slapstytis už sovietų šautuvų.[9] Guliabzojus pasakė, kad ryte Saugumo ministerijoje aidėjo šūviai, kai Amino vyrai atėjo suimti Sarvario; du žmonės buvo nušauti. Guliabzojus dar kartą paprašė Tarakio veikti, bet Tarakis jį ir vėl ramino teigdamas, jog viskas vyksta pagal planą. Tarunas apie šiuos keistus reikalus ištikimai informavo Aminą.

Tuo metu rusai vis labiau įsitraukė į visas šias peripetijas, nors dėl to jų įtaka įvykiams nedidėjo. Rugsėjo 13-osios vakarą keturi pašalinti ministrai atvyko į Sovietų Sąjungos ambasadą ir Tarakio vardu sovietų paprašė padėti suimti Aminą. Mažiau kaip po dviejų valandų iš prezidento rūmų į ambasadą paskambinęs Tarunas pranešė, jog į juos atvyko Aminas. Abu – Aminas ir Tarakis – pageidavo, kad rusai irgi ten atvyktų.

Rusai nusprendė, jog situacija tapo kritinė. Vėliau jie į Maskvą telegrafavo: „Negalima atmesti tikimybės, kad H. [Hafizula] Aminas gali įsakyti jam lojalioms karinėms dalims griebtis ginklo prieš Tarakį. Abi grupės bando gauti mūsų paramą. Mes savo ruožtu tvirtai laikomės pozicijos, kad Afganistano vadovybės darbą būtina normalizuoti laikantis pagrindinio partijos kurso, t. y. kolektyviai. Tuo pat metu abi grupes stengiamės suturėti nuo skubotų ir neapgalvotų veiksmų.“[10]

Tikėdamiesi nuraminti aistras, Puzanovas ir trys jo kolegos atvyko į prezidento rūmus. Tarakis ir Aminas jų laukė. Rusai perskaitė dar vieną Brežnevo kreipimąsi, raginantį siekti vienybės. Į kreipimąsi Tarakis reagavo perdėtomis liaupsėmis. Aminas pasekė jo pavyzdžiu ir netgi dar labiau pataikūniškais žodžiais patvirtino, kad jam yra garbė tarnauti vadovaujant Tarakiui. Ir jei dėl tarnystės Tarakiui ir revoliucijai jam prireiktų padėti galvą, jis būtų laimingas galėdamas šitaip pasiaukoti.[11] Keturi rusai išvyko užliūliuoti susitaikymo regimybės.

Vėliau jie išgirdo (ir pranešė Maskvai – klaidingai), jog Aminas ir Tarakis pasiekė kažkokį susitarimą. Rusai nežinojo detalių, bet didžiavosi savimi įsivaizduodami, kad jų apsilankymas ir Brežnevo kreipimasis pataisė

reikalus. Sovietų atstovai rašė: „Aminas nesiėmė radikalių žygių, nes buvo įtikintas, jog sovietai nepalaikys jokių veiksmų, kurie galėtų apsunkinti Afganistano vadovybės darbą ir pakenktų ALDP vienybei.“[12] Toks visiškai klaidingas situacijos vertinimas rodo, kaip menkai sovietų atstovai suvokė, kas iš tikrųjų vyksta Afganistane.

Kitą rytą Puzanovas ir jo trys aukšto rango kolegos vėl apsilankė pas Tarakį. Galiausiai Tarakis jiems atvirai papasakojo apie problemas, kurias jam kelia Aminas. Sovietų diplomatas Dmitrijus Riurikovas, dirbęs Puzanovo vyriausiuoju padėjėju ir vertėju, šį pokalbį užfiksavo dienoraštyje, kurį rašė savo ambasadoriui.

Tarakis rusams sakė: „Seniai pastebėjau, kad Aminas yra linkęs telkti galią savo rankose, bet tam neteikiau daug reikšmės. Vis dėlto pastaruoju metu ši tendencija tapo pavojinga.“ Toliau Tarakis kalbėjo apie Amino nepakantumą kritikai, apie tai, kokiais būdais jis siekė valstybinių pareigų, apie autoritarinį elgesį savo ministrų atžvilgiu, taip pat apie intrigas, kurių Aminas imasi keldamas savo giminaičius į svarbiausius vyriausybinius ir partinius postus. „Šalį valdo viena šeima, kaip tai buvo karaliaus ir Daudo laikais.“

Paneigdamas tai, ką sakė Brežnevui, dabar Tarakis pripažino dėl Amino turėjęs abejonių dar prieš kelionę į Havaną. Po sugrįžimo Sarvaris jį informavęs apie tris sąmokslus, kuriuos Aminas buvo pradėjęs rengti, bet sustabdė, kai suprato, kad jie atskleisti.

Tarakis rusams paaiškino, kad išvakarėse jo derybos su Aminu (kitaip, negu jie manė) nesibaigė jokiu susitarimu. Aminas vėl pareikalavęs pašalinti keturis ministrus. Tarakis jį apkaltino jų persekiojimu, dėl ko jiems tenka slapstytis. Jis, Tarakis, esąs vyriausiasis ginkluotojų pajėgų vadas, todėl Aminas privaląs paklusti jo nurodymams. Aminas šypsodamasis atsakė, kad yra priešingai – tai jis vadovaująs kariuomenei. Dabar, pridūrė Tarakis, jau negalima atmesti atviro konflikto tikimybės. Jis esąs pasirengęs ir toliau dirbti su Aminu, bet tik tuo atveju, jei Aminas atsisakys savo dabartinės represijų politikos.

Rusai pasiūlė į diskusiją pakviesti Aminą ir Tarakis jam paskambino. Kol jie laukė, KGB atstovas generolas Borisas Ivanovas užsiminė apie nuolat sklandančius gandus, jog rengiamas sąmokslas nužudyti Aminą, kai jis lankysis prezidento rūmuose. Tarakis išreiškė pasibjaurėjimą tokia idėja.

Tarakio adjutantas Tarunas išėjo pasitikti Amino. Po kelių minučių anapus durų kažkas ėmė šaudyti iš automatinių ginklų. Nuskubėjęs prie lango

Gorelovas pamatė Aminą, bėgantį savo automobilio link. Jo marškinių rankovė buvo kruvina.

Riurikovą pasiuntė išsiaiškinti, kas atsitiko. Tarunas tysojo ant laiptų, jo galvoje ir krūtinėje matėsi šautinės žaizdos. Netoliese voliojosi automatas. Laiptinė vis dar skendėjo parako dūmuose. Čia buvo ir Tarakio žmona: ji atėjo iš miegamojo pažiūrėti, kas vyksta.

Pasirodė Tarakio asmens sargybinis. Paskubomis kariškai pasisveikinęs jis papasakojo, kad kai Aminas pradėjo kopti laiptais, Tarunas, grasindamas savo pistoletu, paliepė Tarakio apsauginiams pasišalinti. Jiems atsisakius tai padaryti, Tarunas šovė į vieną iš jų. Apsauginiai jį akimirksniu nukovė.

Tada Tarakis paskambino Aminui ir jį patikino, kad visą tą įvykį nulėmė nesusipratimas su apsauginiais. Tačiau padėjęs ragelį, Tarakis rusams pasakė, jog tai buvo sąmoninga provokacija. Jis pritarė tam, kad rusai turėtų nedelsdami vykti susitikti su Aminu.

Visi afganai, dalyvavę tame susišaudyme ant laiptų, mirė iškart arba netrukus. Nė vienas rusas savo akimis nematė, kas atsitiko. Taip atsiveria galimybė dviem alternatyviems paaiškinimams. Pirmasis: viskas buvo iš anksto suplanuota Amino, kad jis turėtų dingstį suimti Tarakį. Antrasis: iš tiesų bandyta atsikratyti Amino, kuris netinkamai elgėsi. Vėliau Riurikovui labiau tikėtina atrodė pirmoji versija, mat Tarakis neturėjo įpročio problemas spręsti žudydamas, o Aminas buvo kilęs iš šeimos, pagarsėjusios tuo, kad nesantaikos atvejais ir regzdama politines intrigas naudojo kruvinus metodus.[13]

Nuskubėjęs į Gynybos ministeriją, Aminas savo kariams įsakė apsupti prezidento rūmus, nuginkluoti apsaugą ir suimti Tarakį. Po dviejų valandų Kabulo radijas pranešė, kad Tarakis ir keturi ministrai yra nušalinti nuo pareigų. Tą vakarą buvo suimta daug Tarakio žmonių, o kai kurie nušauti, tarp jų ir du apsauginiai, atidengę ugnį į Aminą. Tarakis savo žmonai sakė, kad Aminas jo nelies, nes draugai iš Sovietų Sąjungos jam neleis taip kvailai pasielgti. Tačiau netrukus porą uždarė mažesniame pastate, priklausiusiame rūmų kompleksui, ir pastatė sargybą. Patalpa, kurioje atsidūrė Tarakis su žmona, buvo seniai nenaudojama ir pilna dulkių. Tarakis ramino žmoną: „Viskas bus gerai. Man pažįstama ši patalpa. Čia apgyvendindavo kareivius. Dabar mūsų eilė.“ Tarakio žmona nedelsdama ėmė kuopti patalpą.[14] Vėliau ją perkėlė į atskirą pastatą. Kitus Tarakio šeimos narius ir jo asmeninį personalą po dviejų dienų iš prezidento rūmų išgabeno į Puli Čarchi kalėjimą.

Tą patį vakarą sovietų pareigūnai apsilankė pas Aminą. Jie išreiškė apgailestavimą dėl įvykusio susišaudymo ir gilią užuojautą dėl Taruno, „kurį jie pažinojo kaip tikrą Sovietų Sąjungos draugą", mirties. Tada Aminas išsakė savąją įvykių versiją ir pareiškė: „Esu įsitikinęs, jog mane norėjo nužudyti. Iki šio atvejo į mane buvo šauta daugiau kaip šimtą kartų. Dabar patys galite įsitikinti, ko norėjo Tarakis. Žinojau, jog rengiamas pasikėsinimas į mano gyvybę ir kad tam buvo pasiruošta, kai aš atvykau į oro uostą pasitikti Tarakio jam grįžus iš Havanos. Šiandien Tarakis siekė mane nužudyti. Jis tikrai neplanavo to daryti lankantis draugams iš Sovietų Sąjungos, tačiau pamiršo atšaukti savo nurodymus ir jo žmonės pradėjo šaudyti."

Rusai vėl išreiškė apgailestavimą, pabrėžė, jog būtina elgtis santūriai, ir pakartojo Brežnevo kvietimą siekti vienybės; partijos skilimas būtų pražūtingas afganų revoliucijai. Aminas atsakė, jog revoliucija nežlugtų ir be jo, jei tik ji turėtų sovietų palaikymą. Tačiau tikrovė buvo tokia, kad kariuomenė dabar paklustų jam, o ne Tarakiui. Vakarykščios Vatandžaro pastangos patraukti kariuomenę į Tarakio pusę nedavė rezultatų. Nepaisant to, Aminas dėl visa pikta nušalino nuo pareigų 4-osios ir 15-osios mechanizuotųjų pėstininkų brigadų vadus.

Aminas informavo rusus, jog Centro komitetas dabar susirinks tam, kad atleistų Tarakį iš pareigų, nors jis pats asmeniškai esąs prieš tai. Rusai pareiškė, jog sovietų lyderiai yra tvirtai įsitikinę, kad Tarakis privalo likti valstybės galva, o Aminas turi išsaugoti savo dabartinius postus. Jie nesuprastų, jei Aminas pašalintų Tarakį iš pareigų.

Aminas atsakė, kad jis pats yra visiškai pasirengęs paklausyti sovietų patarimo, tačiau reikalai per toli nuėję. Buvo pralietas kraujas (jis parodė rusams kraujo dėmes ant savo marškinių). Jo draugai kariuomenėje piktai reikalauja keršto. Rusai tvirtai pakartojo savo nuostatą, jog Afganistano vadovybėje privalo būti išsaugota vienybė, taip pat tarp Tarakio ir Amino. Jie paprašė Amino užkirsti kelią kitą dieną planuojamoms demonstracijoms, nukreiptoms prieš Tarakį.

Visą tą naktį Bagrame dislokuoto sovietų desantinio bataliono kariai praleido savo lėktuvuose laukdami nurodymo skristi į Kabulą ir išvaduoti Tarakį. Tačiau nei desantininkams, nei Musulmonų batalionui taip ir nebuvo įsakyta išvykti. O tuo metu Aminas nurodė, kad būtų numuštas bet koks lėktuvas, bandantis nusileisti aerodrome ar iš jo pakilti.[15] Ankstyvą kitos dienos, rugsėjo 15-osios, rytą Maskva specialiosios paskirties

ALDP generalinis sekretorius ir Revoliucinės tarybos pirmininkas H. Aminas per konferenciją po įvykdyto perversmo prieš Nurą Muchamadą Tarakį. Aminas sugebėjo išsilaikyti poste vos kelis mėnesius. 1979 m. gruodį buvo nužudytas.

būriui „Zenit“ įsakė būti pasiruošusiam operacijai prieš Aminą. Būrio kariai susirinko sovietų ambasados kieme, kur juos išsamiai instruktavo. Maždaug vienuoliktą valandą ambasados apsaugos karininkas pulkininkas Bachturinas jiems nurodė būti pasirengusiems išvykti po penkiolikos minučių. Tačiau šis būrys irgi nesulaukė įsakymo veikti: rusai išmintingai nusprendė, kad priešininkas Kabule turi triuškinančią jėgos persvarą.[16]

„Keturių gauja“ nusprendė slapstytis. Mazduriaras susirado savą slėptuvę, o Vatandžaras, Guliabzojus ir Sarvaris prisiglaudė vieno KGB karininko name. Grįžusi namo iš darbo, to karininko žmona juos rado savo svetainėje. Šiems trims vyrams saugų KGB būstą savo atsakomybe suteikęs KGB biuro Kabule vadovas Bogdanovas paskambino į Maskvą paklausti, ką jis turėtų daryti toliau. Jam labai palengvėjo išgirdus, kad Maskva pritaria

jo veiksmams. Trijulė buvo perrengta *specnazo* uniformomis ir apgyvendinta antrame namo aukšte.

Rugsėjo 16 d. pastate, apsuptame tankų ir kareivių, įvyko ALDP plenumas ir Revoliucinės tarybos posėdis. Tame pačiame pastate buvo sovietų karo patarėjo biuras; sovietų karininkai girdėjo garsius aplodismentus susirinkusiesiems priėmus nutarimą pašalinti iš partijos Tarakį ir keturis ministrus. Dar garsiau buvo plojama, kai Aminą išrinko į postus, kuriuos prieš tai užėmė Tarakis: Aminas tapo ALDP generaliniu sekretoriumi ir Revoliucinės tarybos pirmininku.[17] Visuomenei buvo pranešta, jog Tarakis pasiprašė atleidžiamas iš pareigų dėl prastos sveikatos ir kad į jo vietą išrinktas Aminas. Kitą dieną pasisakydamas per visuomeninį transliuotoją Aminas užsipuolė slaptąją policiją dėl įgaliojimų viršijimo ir pažadėjo, jog ateityje bus laikomasi lygybės įstatymams. Aminas nė karto neužsiminė apie Tarakį. Vėliau prisimindamas tuos įvykius, ambasadorius Puzanovas sakė: „Aminas apkvailino mus visus."[18]

Kitą dieną po susišaudymo, rugsėjo 15-ąją, Maskvoje Politinis biuras susirinko svarstyti, ką reikėtų daryti. Politinio biuro nariai priešais save turėjo memorandumą, parengtą Gromykos, Ustinovo ir KGB. Jame buvo pakankamai tiksliai nupasakota įvykių eiga Kabule: Tarakis nesugebėjo veikti ryžtingai ir Aminas be skrupulų pasinaudojo situacija. Dabar visi valdžios organai buvo jo rankose, o Politinio biuro raginimai – ignoruojami.

Gromyka rekomendavo susitaikyti su tuo, kas įvyko, ir bendradarbiauti su Aminu kartu siekiant jį atkalbėti nuo susidorojimo su Tarakiu ir jo sąjungininkais. Sovietų pareigūnai ir karo patarėjai turi ir toliau vykdyti savo pareigas, bet nesivelti į jokias Amino represijas. Išteklių tiekimas Amino vyriausybinėms karinėms pajėgoms turėtų būti sumažintas, išskyrus atsargines dalis ir amuniciją, būtiną operacijoms prieš maištininkus. Vieši sovietų vadovybės pareiškimai privalo išlikti grynai dalykiški ir be kokių nors komentarų.

Politinis biuras pritarė šiems Gromykos pasiūlymams ir nusiuntė į Kabulą atitinkamus nurodymus.[19] Vis dėlto rusai neketino savo pralaimėjimo priimti visiškai nuolankiai. Pirmasis jų veiksmas buvo operacija „Raduga" („Vaivorykštė") bandant išgelbėti tris KGB atstovų slapstomus afganų ministrus. Į Bagramą atskrido du sovietų lėktuvai – Il-76 ir An-12. Jie atgabeno sunkvežimį su trimis dėžėmis ir grimuotoją, kuris tuos tris vyrus turėjo padaryti panašius į asmenis nuotraukose, įklijuotose jiems

Bagramo aerodrome nusileidęs sovietų karinis transporto lėktuvas An-12.

paruoštuose sovietiniuose pasuose. Už operaciją atsakingas buvo pulkininkas Bogdanovas.

Leitenantas Valerijus Kurilovas iš „Zenit" grupės papasakojo, kaip viskas vyko: „Savo bazėje Balašichoje [Maskvos srityje] mes paruošėme tris konteinerius – tris medines dėžes, panašias į tas, kuriomis transportuojami ginklai. Dugnus išklojome čiužiniais, o dangčiuose ir šonuose išgręžėme skylių, kad ministrai neuždustų. Kai dėžės buvo atskraidintos į Bagramo oro uostą, jas dengtu sunkvežimiu su vietiniais numeriais nugabenome į namą, kuriame slapstėsi ministrai. Mes užblokavome vartus autobusu, o tuo metu ministrai įsiropštė į dėžes. Kiekvienas turėjo ginklą ir butelį vandens. Tada dėžes užkalėme. Paskui dėžes įkėlėme į sunkvežimį (dabar jos buvo kur kas sunkesnės) ir apdėliojome kartoninėmis dėžutėmis. Mūsų vaikinai, kai kurie civiliniais drabužiais, susėdo dengtame kėbule. Kiekvienas buvo ginkluotas automatu, pistoletu, granatomis ir turėjo dvigubą šaudmenų atsargą. Mes pasirūpinome pastiprinimu: mus lydėjo du automobiliai – žiguli ir UAZ, kuriuose sėdėjo septyni mūsų vaikinai. Šeši kariai važiavo autobuse, dar šeši – sunkvežimyje. Jei būtų kas nors atsitikę, mes būtume reagavę ir priešpastatę visą būrį žmonių. Bet mums to mažiausiai reikėjo. Mūsų užduotis buvo pasiekti Bagramą be incidentų ir pakrauti tas tris dėžes į lėktuvą. <...> Išvažiuojant iš Kabulo, kontrolės punkte afganai norėjo patikrinti mūsų automobilius. Mes pasiruošėme kovai, bet mūsų vadas Dolmatovas įsakė nešaudyti be jo leidimo. Jaunas aukštas karininkas išpuoselėtais ūsais pasikalbėjo su vairuotoju, o tada nuėjo prie sunkvežimio

galo ir praskleidė brezentinį uždangalą. Nors vertėjas jam sakė, kad kėbule nieko nėra, išskyrus dėžes su sovietų specialistų daiktais, karininkas vis tiek pabandė į jį įlipti. Tą akimirką jo ranką prispaudė sunkus Dolmatovo batas, o kai karininkas pakėlė akis, išvydo Dolmatovo kalašnikovą, nukreiptą jam tiesiai į galvą. Afganų karininkas atšlijo ir automobilių vilkstinei buvo leista važiuoti toliau. Septyniasdešimt kilometrų iki Bagramo įveikėme be jokių kitų incidentų. Oro uoste mūsų laukė milžiniškas transportinis „Aeroflot" lėktuvas, kurį apsupę saugojo *specnazo* kariai. Buvo nuleistas trapas ir sunkvežimis įvažiavo tiesiai į lėktuvo vidų. Mums pakilus į orą, aš kalašnikovo durtuvu-peiliu atvožiau dėžių dangčius. Visi trys vyrai buvo gyvi ir sveiki, tik šlapi nuo prakaito."

Paskui šie trys asmenys slapta išvyko į Bulgariją, kur slapstėsi name prie Juodosios jūros. Kad jų pėdsakai būtų pamesti, KGB paskleidė gandus, jog jie rado prieglobstį Irane. Vėliau Guliabzojus tvirtino niekada nepalikęs Afganistano ir niekur nekeliavęs dėžėje. Tačiau visi rusai, dalyvavę toje operacijoje, teigė priešingai.[20]

O tuo metu sovietų vadovybei vis daugiau nerimo kėlė KGB pranešimai apie tai, kad Aminas gręžiasi į amerikiečius. Šie įtarimai nebuvo be pagrindo. Rugsėjo 27 d. Aminas Jungtinių Valstijų pasiuntiniui Bruce'ui Amstutzui pareiškė, jog tikisi santykių pagerėjimo. Jo naujasis užsienio reikalų ministras Šachas Valis Niujorke daugmaž tą patį pasakė JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojui Davidui Newsomui. Rugsėjo 30 d. Amstutzas pranešė Vašingtonui, kad aukštas Afganistano užsienio reikalų ministerijos pareigūnas išreiškė norą gerinti santykius su Jungtinių Valstijų vyriausybe.[21]

Be to, Amino žmonės pradėjo vis drąsiau kritikuoti Sovietų Sąjungą. Spalio 6 d. susitikime su socialistinių šalių ambasadoriais (į kurį sovietų ambasadorius nebuvo pakviestas) Šachas Valis atvirai apkaltino Sovietų Sąjungą, o ypač ambasadorių Puzanovą, prisidėjus bandant rugsėjo 14-ąją nužudyti Aminą. Valis pareiškė, kad būtent Puzanovas paskambino Aminui ir patikino, jog jis gali nesibaimindamas atvykti į prezidento rūmus, kuriuose Puzanovas buvo susišaudymo metu.

Toks kaltinimas Maskvą įsiutino. Po trijų dienų Puzanovas ir jo kolegos atėjo Aminui perduoti Sovietų Sąjungos vadovybės protestą. Kaip vėliau pasakojo sovietų pareigūnai, Amino reakcija buvo „arogantiška ir provokuojanti. Kartais jis sunkiai tvardė savo įtūžį". Didžiąją susitikimo dalį jis

leido rusams įterpti vos vieną kitą žodelį. Valis, šaukė Aminas, tik pakartojo tai, ką jis, Aminas, buvo liepęs jam sakyti. Jo versiją galįs patvirtinti vertėjas, perteikęs Puzanovo žodžius, taip pat afganų pareigūnai, tuo metu buvę jo biure.

Rusai teigė jam skambinę tik po susišaudymo, kai teiravosi, ar gali pas jį atvykti. Aminas aprimo ir ėmė kalbėti taikesniu tonu: jis akivaizdžiai nenorėjo visiškai nutraukti santykių su rusais. Tačiau Aminas griežtai atsisakė viešai paskelbti, jog išsižada savosios įvykių versijos, arba pripažinti, kad jo atmintį galėjo paveikti tų įvykių sukeltas šokas. Toks išsižadėjimas, sakė jis, partijoje ir šalyje būtų suprastas kaip ženklas, jog jis pasidavė sovietų spaudimui.

Rusams išeinant Aminas tarsi pabandė atsiprašyti: „Gal per mūsų pokalbį šnekėjau pernelyg garsiai ir pernelyg greitai, bet aš, supraskite, užaugau kalnuose, o ten, kalnuose, mes šnekame būtent šitaip.“

Ne viešumoje Aminas sau leisdavo dar daugiau. Artimiausioje aplinkoje jis nesirinkdamas žodžių kaltino Puzanovą jam melavus tiesiai į akis: „Nenoriu jo nei matyti, nei su juo kalbėtis. Negaliu suprasti, kaip toks melagis, toks netaktiškas asmuo galėjo taip ilgai išbūti čia ambasadoriumi.“ Visa tai tapdavo žinoma rusams.[22]

Tarakio mirtis

Kai sovietų atstovai spalio 9 d. susitiko su Aminu, Tarakis jau buvo negyvas. Aminas nemanė privaląs jiems tai pasakyti. Tos pinklės, į kurias buvo įviliotas ir nužudytas Tarakis, prilygsta Shakespeare’o pjesės „Ričardas III“ intrigoms. Pagrindinį vaidmenį čia suvaidino prezidento apsaugos vadas majoras Džandadas, kuris studijavo Sovietų Sąjungoje ir neblogai mokėjo rusų kalbą. Nors jo užduotis buvo saugoti Afganistano prezidentą, jis jau palaikė glaudžius ryšius su Aminu.

Spalio 8-osios vakarą Džandadas į kabinetą pasikvietė tris vyrus iš savo komandos: prezidento apsaugos kontržvalgybos vadovą leitenantą Ekbalą, komunikacijos karininką kapitoną Vadudą ir politinio skyriaus vadovą leitenantą Ruzį.

Džandadas jiems pasakė:

– Artinasi bėda.

Ekbalas pagalvojo, kad tai galėtų būti koks nors imperialistinis sąmokslas. Bet Džandadas pareiškė visai ką kita:

– Centro komitetas ir Revoliucinė taryba nusprendė, kad Nuras Muchamadas Tarakis nusipelnė mirties bausmės. Jums yra patikėta užduotis įvykdyti šį nurodymą.

– Kiek man žinoma, – tarė Ekbalas, – Centro komiteto ir Revoliucinės tarybos nurodymai pateikiami raštu. Manau, prieš įvykdant šį nurodymą mums reikia atitinkamo dokumento.

– Nebūk kvailas, – atrėžė Džandadas. – Nori pasakyti, kad tau reikia dokumento? Centro komiteto plenumas jį išmetė iš Revoliucinės tarybos ir Centro komiteto. Jis jau ir taip yra miręs. Šis sprendimas niekam nėra paslaptis.

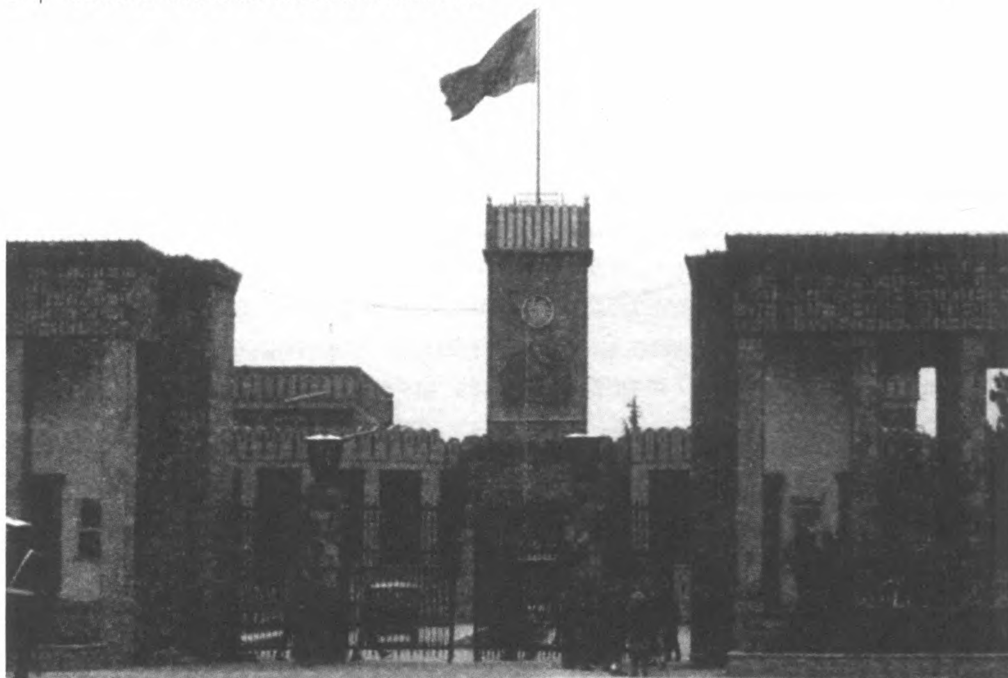
Ekbalas ir Vadudas užsiminė apie gandus, jog Tarakis bus išsiųstas į Sovietų Sąjungą. Džandadas pareiškė, kad rusai atsisakė jį priimti. Ekbalas ir Vadudas spyriojosi: jei Tarakis padarė nusikaltimą, faktai turi būti paskelbti per radiją. Džandadas juos patikino, kad tinkamu laiku tai bus padaryta, ir pridūrė:

– Partija turi savo paslapčių, kurių jums nė vienam nepriklauso žinoti. Darykite tai, kas jums įsakyta. – Tada jis pasiuntė Ekbalą nupirkti devynis jardus (8,23 m) baltos drobės įkapėms.

Amino žentas pulkininkas Jakubas nurodė, kad Tarakis būtų palaidotas šalia savo brolio. Ekbalas ir Ruzis šiaip ne taip surado tą kapą, atliko paruošiamuosius darbus ir grįžo į prezidento rūmus, kur jų laukė Vadudas.

Kai trijulė atėjo, Tarakis jau vilkėjo naktinius. Ruzis tarė: „Mes čia tam, kad jus perkeltume į kitą vietą." Tarakis paprašė perduoti žmonai šiek tiek pinigų ir papuošalų. Ruzis jam paliepė palikti savo daiktus – jie būsią grąžinti, kai ateis laikas.

Trijulė nuvedė Tarakį laiptais žemyn į kitą mažą kambarį, kuriame buvo sukrypusi lova. Tarakis atidavė palydai savo partijos nario bilietą ir laikrodį ir paprašė tuos daiktus perduoti Aminui. Ruzis paliepė Ekbalui surišti Tarakio rankas paklode, tada Tarakiui įsakė gultis į lovą. Tarakis neprotestuodamas pakluso. Ruzis ranka užspaudė Tarakiui burną ir liepė Vadudui surišti jo kojas; tuo metu Ekbalas sėdėjo Tarakiui ant kojų. Tada Ruzis uždėjo pagalvę Tarakiui ant veido ir prispaudė. Kai jis nuėmė pagalvę, Tarakis buvo miręs. Visas tas reikalas truko penkiolika minučių. Niekam nerūpėjo drobinės įkapės – jie susuko Tarakio kūną į antklodę, savo „Land Rover" nuvežė į kapines ir palaidojo. Kai trys vyrai raportavo Džandadui apie įvykdytą užduotį, jie ašarojo.[23]

Argo rūmai, komunistų pervadinti Liaudies namais. Būtent čia nužudyti du Afganistano lyderiai: Daudas (1978 m.) ir Tarakis (1979 m.).

Vėliau tą patį vakarą buvo oficialiai paskelbta, kad Tarakis mirė „po trumpos ir sunkios ligos".[24]

Maskvoje keičiasi nuotaikos

Tarakio nužudymas iš esmės pakeitė Sovietų Sąjungos lyderių mąstymą. Brežnevas į šią žinią reagavo ypač ūmiai. Jis buvo pasižadėjęs apsaugoti Tarakį. Brežnevas niršo: „Koks šunsnukis tas Aminas – nužudyti žmogų, su kuriuo jis įvykdė revoliuciją. <...> Kas dabar tikės mano pažadais, jei mano pažadai apsaugoti pasirodė esantys tik tušti žodžiai?"[25] Andropovas, pažemintas jo žinybos nesugebėjimo kontroliuoti įvykių, dabar buvo pasiryžęs pašalinti Aminą ir jį pakeisti sukalbamesniu Afganistano lyderiu.

Bet Afganistano vadovo nužudymas buvo ne vien asmeninis reikalas. Daug kas neaišku dėl tų įvykių, išskyrus vieną dalyką. Nepaisant daugybės sovietų patarėjų, priskirtų Afganistano karinėms ir civilinėms organizacijoms, nepaisant joms teikiamos didžiulės ekonominės, karinės ir politinės

paramos, sovietų vadovybė Maskvoje ir jos atstovai Kabule nesugebėjo daryti įtakos įvykiams Afganistane ir šiuo atžvilgiu pasirodė bejėgiškai. Jų žmogus Tarakis buvo pergudrautas ir sumokėjo savo gyvybe. Sovietų įtakos Kabule dabar beveik visiškai nebeliko. Aminas, galios žaidimo nugalėtojas, šalies vidaus situaciją valdė pasitelkdamas nevaržomą žiaurumą. Tai tapo iššūkiu, į kurį sovietai vargu ar galėjo nereaguoti. Kitus tris mėnesius viena iš sovietų strategijos formavimo varomųjų jėgų buvo noras atsigauti po pažeminimo ir pasiryžimas susigrąžinti įtaką įvykiams.

Dabar nusiteikimas Maskvoje įgijo naują kryptį: buvo svarstoma galimybė nuversti Aminą – jei prireiktų, panaudojant karinę intervenciją. Imta skirti daugiau dėmesio jau vykstančiam karinių dalinių perdislokavimui. Rugsėjo ir spalio mėnesiais į Maskvą diskusijoms buvo iškviestas vyriausiasis sovietų karinis patarėjas Kabule generolas Gorelovas. Jis susitiko su savo tiesioginiais viršininkais Ogarkovu ir Ustinovu, taip pat su Andropovu, Gromyka ir Ponomariovu. Antroje kelionėje į Maskvą Gorelovą lydėjo Vasilijus Zaplatinas, kuris nuo 1978 metų patarinėjo Afganistano kariuomenės Politinio skyriaus vadovui. Paklaustas apie Aminą, Gorelovas atsakė, kad jis esąs tvirtos valios, nepaprastai darbštus, itin puikus organizatorius ir vadina save Sovietų Sąjungos draugu. Tiesa, jis yra suktas, klastingas ir negailestingas. Visgi Gorelovas ir Zaplatinas manė, jog rusai su Aminu turėtų bendradarbiauti. Gorelovo pasiteiravus apie Afganistano kariuomenę, jis atsakė, kad ji gali susidoroti su maištininkais, nors ir neatitinka šiuolaikinių standartų. Paklaustas, ar Afganistano kariuomenė kovotų su sovietų kariuomene, Gorelovas patikino: „Žinoma, ne." Kaip paaiškėjo, jis buvo teisus. Bet Gorelovas tik vėliau suvokė šio klausimo esmę.

Žlugus jos politikai Afganistano atžvilgiu, Maskva tiesiog negalėjo nepradėti ieškoti atpirkimo ožių. Akivaizdūs kandidatai buvo sovietų atstovai Kabule. Lapkričio mėnesį Gorelovą pakeitė generolas leitenantas Magometovas, o vyriausiąjį Vidaus reikalų ministerijos patarėją generolą Veselkovą – generolas Kosogovskis. Žinant didžiulį Amino priešiškumą Puzanovui, jo kaip ambasadoriaus naudingumas vis tiek artėjo prie nulio, tad jį atšaukė į Maskvą ir išleido į pensiją. Nors Puzanovas buvo įtakingas Komunistų partijos narys, padaręs įspūdingą diplomatinę karjerą ir Afganistane praleidęs septynerius metus – daugiau negu bet kuris kitas sovietų ambasadorius prieš jį ir po jo, niekas iš valdžios nepasivargino jo paklausinėti ar pasiteirauti jo nuomonės. Jį pakeitė Fikriatas Tabejevas, Tatarstano

komunistų partijos Centro komiteto sekretorius, kuris atvyko į Kabulą lapkričio 26 d. Jį paskyrė į šias pareigas taip skubiai, jog jis beveik nieko neišmanė apie situaciją Afganistane – net nežinojo, kad ALDP yra skilusi į dvi frakcijas. Pirmąsias dienas Kabule Tabejevas praleido planuodamas Amino vizitą į Maskvą. Niekas jo neperspėjo, jog Maskva jau svarsto apie kitokį „bendradarbiavimą" su Aminu. O Aminas vis dar griežė dantį ant Puzanovo, to „parčamisto", kaip jis vadino buvusį sovietų ambasadorių. Per vieną pirmųjų susitikimų Aminas pasakė Tabejevui: „Tikiuosi, jūs padarėte tinkamas išvadas iš savo pirmtako likimo."

Generolo Zaplatino neatšaukė iki gruodžio 10 d., nes Maskvoje vis dar buvo tariamasi dėl galutinių sprendimų. Zaplatinas vėl patikino Ogarkovą ir Ustinovą, kad Afganistano kariuomenė yra linkusi bendradarbiauti. Pasak jo, Aminas nerodo nė menkiausių nelojalumo Sovietų Sąjungai ženklų. Ustinovas suirzęs tarė: „Jūs, esantys ten, Kabule, mums nuolat pateikiate skirtingus vertinimus. O mums čia reikia priimti sprendimus." Niekas neužsiminė apie kariuomenės siuntimą, nors Ogarkovas kažką sumurmėjo apie karinės operacijos galimybę. Zaplatinas tiesiai pasakė, jog nemato tokių veiksmų būtinybės.[26]

Taigi tie sovietų pareigūnai, kurie turėjo abejonių dėl karinės jėgos panaudojimo, buvo negirdimi ar ignoruojami. Regis, už Amino pašalinimą visą laiką pasisakė tik KGB atstovai Kabule. Kai krizė pasiekė aukščiausią tašką, sovietų pareigūnai, esantys Afganistano sostinėje, buvo asmenys, menkai ar visiškai neišmanantys šios šalies specifikos.

Sprendimas

Situacija Afganistane ir toliau blogėjo. Siekdamas dėl represijų suversti kaltę savo pirmtakui, lapkričio mėnesį Aminas paskelbė dvylikos tūkstančių žmonių, kurie buvo likviduoti po valstybės perversmo 1978-ųjų balandį, oficialų sąrašą. Nepaisant to, Aminas tik sustiprino terorą prieš savo oponentus. Ant savo darbo stalo jis laikė Stalino portretą ir atmetė sovietų protestus sakydamas: „Draugas Stalinas mums parodė, kaip sukurti socializmą atsilikusioje šalyje; būna skausminga šitaip pradėti, bet paskui viskas pavyksta tiesiog puikiai." Pasak vieno užsienio tyrinėtojo, laikotarpiu nuo komunistinio valstybės perversmo iki sovietų invazijos vien tik Puli Čarchi kalėjime mirties bausmė galėjo būti įvykdyta dvidešimt

septyniems tūkstančiams žmonių. Po invazijos masinės kapavietės rastos Herate ir Bamijane. Kitų šaltinių teigimu, 1979-aisiais Afganistane nužudyta penkiasdešimt tūkstančių žmonių ar net daugiau. Daug afganų ieškodami prieglobsčio pabėgo į Pakistaną ir Iraną. Kaip paprastai tokiais atvejais, patikrinti, ar šie skaičiai tikri, beveik neįmanoma.[27]

Nepaisant represijų, neramumai neslopo. Spalio viduryje vyko maištai 7-ojoje pėstininkų divizijoje, dislokuotoje Kabulo priemiestyje. Aminas naudojo reguliariąją kariuomenę ir oro atakas prieš gentis, nepaklūstančias jo įsakymams. Tų priemonių nepakako. Aminas kontroliavo tik 20 procentų šalies teritorijos ir ta dalis nuolat mažėjo.

Sovietų vadovybė vis dar dvejojo, ar pradėti didelę karinę operaciją. Neįvyko nieko, kas būtų galėję pakeisti jos prieš aštuonis mėnesius padarytą pagrindinę išvadą, kad sovietų kariuomenės įžengimas į Afganistaną turėtų pragaištingų pasekmių Sovietų Sąjungos prestižui. Visgi dabar sovietų nekontroliuojami įvykiai vystėsi taip sparčiai, kad pasirengimas jėga pakeisti Afganistano vyriausybę ėmė įgauti konkretų pavidalą.

Lapkričio pradžioje KGB į Maskvą pargabeno Babraką Karmalį ir kitus potencialius alternatyvios afganų vyriausybės narius.

Pirmas karinių pajėgų dislokavimas, tiesiogiai susijęs su galima operacija prieš Aminą, buvo patvirtintas gruodžio 6 d. Tą dieną Politinis biuras pritarė Andropovo ir Ogarkovo pasiūlymui pasiųsti į Kabulą penkių šimtų karių padalinį be jokių bandymų užmaskuoti jų priklausomybę sovietų karinėms pajėgoms – juk Aminas nuolat ragino rusus atsiųsti motorizuotųjų šaulių batalioną jo rezidencijai ginti.

Gruodžio 8 d. Brežnevas susitiko su Andropovu, Gromyka, Suslovu ir Ustinovu išsamiai aptarti situacijos ir įvertinti visus „už“ ir „prieš“ dėl sovietų karinių pajėgų invazijos į Afganistaną. Jokio rašytinio dokumento apie tą susitikimą kol kas nėra pasirodę.

Gruodžio 10 d. Ustinovas išsikvietė Ogarkovą į savo kabinetą ir jam pasakė, jog Politinis biuras priėmė preliminarų sprendimą ribotam laikotarpiui pasiųsti kariuomenę į Afganistaną. Ustinovas nurodė Ogarkovui parengti 75 000–80 000 karių dislokavimo toje šalyje planą. Ogarkovas ne tik nustebo, bet ir įtūžo. Jis nepritarė jokių karinių pajėgų siuntimui, nes nematė prasmės, be to, tokio dydžio karinės pajėgos vis tiek buvo per mažos numatytai užduočiai atlikti. Ustinovas piktai išbarė Ogarkovą: jo darbas yra ne mokyti Politinį biurą, bet vykdyti įsakymus.

Dmitrijus Ustinovas, Nikolajus Ogarkovas ir Čekoslovakijos Socialistinės Respublikos gynybos ministras Martinas Zuras per pratybas „Zapad-81".

Tą pačią dieną Ogarkovą į savo kabinetą išsikvietė ir Brežnevas. Čia jau buvo Andropovas, Gromyka ir Ustinovas. Ogarkovas pakartojo savo argumentus: Afganistano problemą reikia spręsti politinėmis priemonėmis; afganai niekada nepakentė užsieniečių buvimo savo žemėje; sovietų karinės pajėgos tikriausiai bus įtrauktos į karines operacijas, norės jos to ar ne. Į jo argumentus niekas nekreipė dėmesio, nors jį ir patikino, kad galutinis sprendimas siųsti karius į Afganistaną dar nėra priimtas.

Tą vakarą Ustinovas aukštų Gynybos ministerijos pareigūnų susirinkime pasakė, kad turėtų būti greitai nuspręsta panaudoti karines pajėgas Afganistane. Tada Ustinovas davė daug žodinių nurodymų, kuriuos Generalinis štabas transformavo į rašytinius įsakymus.[28] Buvo mobilizuotos prie Afganistano sienos esančios karinės pajėgos, iš visos Sovietų Sąjungos į Turkmėniją keliavo desantiniai ir kiti elitiniai daliniai.

Lemiamas Politinio biuro posėdis įvyko gruodžio 12 d. Jame dalyvavo Brežnevas, Suslovas, Andropovas, Ustinovas ir Gromyka. Dalyvavo ir daugiau asmenų, nors kalbama, kad jiems liepta pasišalinti.[29] Posėdžiaujantieji turėjo Andropovo ataskaitą apie Afganistaną, kurioje buvo sakoma, jog po Tarakio nužudymo situacija partijoje, kariuomenėje ir vyriausybės aparate tapo labai įtempta dėl Amino vykdomų masinių represijų.

Andropovas daug dėmesio skyrė stiprėjantiems Amino ryšiams su Vakarais. Jis sakė turįs įrodymų, kad Aminas kontaktavo su CŽV, kuri jį galėjo užverbuoti, kai jis septintajame dešimtmetyje studijavo Jungtinėse Valstijose. Pasak Andropovo, CŽV siekia sukurti „Naująją Didžiąją Osmanų imperiją", kuri apimtų ir pietines Sovietų Sąjungos respublikas. Jei amerikiečiai Afganistane dislokuotų raketas, sovietų priešlėktuvinės gynybos sistemos šiose respublikose nepajėgtų apsaugoti taikinių, tokių kaip Baikonūro kosmodromas. Afganistano urano ištekliai galėtų patekti į Iraną ir Pakistaną. Pakistanas galbūt pabandytų atplėšti pietines Afganistano provincijas. Jei Aminas iš tiesų pagrindine užsienio politikos kryptimi pasirinktų Vakarus, tai taptų rimta kliūtimi senam sovietų lyderių – Chruščiovo ir kitų – siekiui: paklusnų ir draugišką Afganistaną turėti kaip buferinę valstybę pietiniame Sovietų Sąjungos pasienyje. O dabar Afganistane vis stiprėja antisovietinės nuotaikos. Babrakas Karmalis ir kiti Afganistano tremtiniai prašo sovietų padėti pakeisti politinę situaciją šalyje – jei prireiktų, ir ginklo jėga. Sovietų Sąjunga turėtų veikti ryžtingai, pašalinti Aminą ir sutvirtinti režimą Afganistane.

Tie argumentai nebuvo visiškai iš piršto laužti. 1979 metais CŽV ekspertai nagrinėjo galimybę perkelti į Afganistaną elektroninės žvalgybos įrenginius, kurių veikimą Irane sustabdė Chomeinis.[30] Lapkričio pradžioje Teherane amerikiečių diplomatai buvo paimti įkaitais ir Jungtinės Valstijos tapo sunkiau nuspėjamos. Sovietų nuogąstavimai dėl įvykių Afganistane poveikio saugumui Sovietų Sąjungos Vidurinėje Azijoje pasirodė buvę ne be pagrindo, nes Tadžikistane ir Uzbekistane greta islamistų opozicijos pradėjo veikti iš pradžių mudžahedai, o paskui talibai.[31]

Vakarų ir netgi rusų istorikai linkę teigti, kad sovietų lyderiai buvo paranojiški arba kad jie išgalvojo priežastis siekdami pateisinti invaziją. Tai gali būti dalis tiesos. Tačiau įtemptoje šaltojo karo atmosferoje kiekviena pusė dažnai perdėdavo kitos pusės keliamą grėsmę ir geriau remdavosi „blogiausio atvejo" analize – taip buvo kur kas saugiau, užuot tiesiog tikėjusis geriausio. Vėliau apžvalgininkai daug reikšmės teikė sutapimui, kad Europoje dislokuoti „Pershing II" raketas NATO nusprendė pačią dieną, kai Politinis biuras priėmė lemtingą sprendimą dėl Afganistano. Atsižvelgiant į tai, koks sudėtingas ir painus yra tokio pobūdžio sprendimų priėmimas, mažai tikėtina, kad ši žinia būtų galėjusi padaryti didelį poveikį Politinio biuro nariams, net jeigu ji būtų pasiekusi juos laiku.

Taip ir neaišku, ar CŽV kada nors buvo užverbavusi Aminą ir ar jis išvis su ja kontaktavo, o gal tų gandų reikėjo tik dėmesiui nukreipti. 1979-ųjų pradžioje JAV ambasadorius Dubsas pasiteiravo savo CŽV grupės vadovo, ar Aminas buvo CŽV agentas, ir išgirdo tvirtą neigiamą atsakymą.[32] Rusai žinojo, jog nuo 1979-ųjų vasario Aminas penkis kartus susitiko su Jungtinių Valstijų pasiuntiniu Amstutzu, kuris po Dubso nužudymo laikinai ėjo ambasadoriaus pareigas. Rusai nesugebėjo išsiaiškinti, kas vyko tarp tų dviejų vyrų, visgi labai tikėtina, kad Aminas sekė Daudo pavyzdžiu ir stengėsi apsidrausti iš abiejų pusių.

Gali būti, kaip paskui tvirtino kai kurie amerikiečiai, kad Jungtinės Valstijos neturėjo tokių ketinimų Afganistano atžvilgiu, kokius jiems priskyrė rusai. Bet tuo metu rusai negalėjo šito tvirtai žinoti. Tad buvo, ko gero, neišvengiama tai, kad jie dabar rengėsi blogiausiam atvejui: priešo pozicijų ryškiam sustiprėjimui prie pat jų pietinės sienos.

Remiamas Ustinovo, Andropovas įrodinėjo, jog šių aplinkybių pakanka karinei intervencijai pateisinti. Toliau jis atkreipė dėmesį į tai, kad Kabule jau yra du sovietų batalionai: jų turėtų pakakti sėkmingai operacijai. Tai buvo itin optimistinis vertinimas, su kuriuo ryžtingai nesutiko sovietų kariuomenės vadai. Bet būtų protinga, kalbėjo Andropovas, turėti papildomų karinių pajėgų, dislokuotų arti sienos; jas būtų galima panaudoti, pavyzdžiui, prieš maištininkų būrius.[33]

Posėdžio dalyviai vieningai nutarė siųsti karines pajėgas. Posėdis nebuvo deramai oficialiai protokoluojamas. Černenka tiesiog užfiksavo jo sprendimą ranka surašydamas trumpą dokumentą, apsimestinai kukliai pavadintą „Situacija „A". Dokumentas skambėjo taip:

1. Pritarti vertinimams ir priemonėms, kurias išsakė draugai Andropovas J. V., Ustinovas D. F. ir Gromyka A. A. Leisti jiems daryti nedidelius šių priemonių pakeitimus jų vykdymo metu. Klausimai, kuriems reikia Centro komiteto sprendimo, turi būti pateikti Politiniam biurui iš anksto. Šias priemones vykdyti pavedama draugams Andropovui J. V., Ustinovui D. F. ir Gromykai A. A.

2. Įpareigoti draugus Andropovą J. V., Ustinovą D. F. ir Gromyką A. A. nuolat informuoti Politinio biuro narius apie tai, kaip įgyvendinamos šios priemonės.[34]

SSRS užsienio reikalų ministras A. Gromyka – vienintelis asmuo iš SSRS vadovybės, savo atsiminimuose papasakojęs, kaip buvo priimtas sprendimas dėl kariuomenės įvedimo į Afganistaną.

Vienintelis šio vidinio sprendžiančiųjų rato narys, palikęs istorijai asmeninę to įvykio apžvalgą, buvo Gromyka. Savo atsiminimuose jis rašė: „Šis kruvinas aktas [Tarakio nužudymas] padarė sukrečiantį įspūdį sovietų vadovybei. Ta žmogžudystė ypač prislėgė Brežnevą. Būtent tokiame kontekste galiausiai buvo priimtas sprendimas pasiųsti į Afganistaną ribotą sovietų karinių pajėgų kontingentą.

Kai sprendimas buvo priimtas, aš užėjau į Brežnevo kabinetą ir paklausiau, ar mums reikia oficialaus vyriausybės sprendimo, kuris būtų išsiųstas karinėms pajėgoms? Brežnevas nieko neatsakė, tik ištiesė ranką į telefoną: „Michailai Andrejevičiau, gal galėtumėte užsukti? Reikia pasikalbėti.“

Į Brežnevo kabinetą atėjo Michailas Suslovas, įtakingas Politinio biuro narys ir jo vyriausiasis ideologas.

Brežnevas jam paaiškino, apie ką kalbėjomės, ir pridūrė: „Tokiomis aplinkybėmis mes privalome priimti skubų sprendimą, ar ignoruoti afganų prašymą padėti, ar gelbėti liaudies valdžią ir veikti pagal Sovietų Sąjungos ir Afganistano sutartį.“

Suslovas pasakė: „Mes turime sutartį su Afganistanu ir mums reikėtų skubiai vykdyti joje numatytus įsipareigojimus. Dabar mes jau priėmėme sprendimą. Vėliau galime jį aptarti Centro komitete.“

Per preliminarius pasitarimus, vykusius prieš priimant galutinį sprendimą vykdyti karinę invaziją, Generalinio štabo vadas maršalas Ogarkovas išsakė nuogąstavimą, jog afganų kariuomenės padaliniai gali pasipriešinti. Iš pradžių buvo galvojama apie tai, kad mūsų pajėgos tiesiog padės vietiniams gyventojams apsiginti nuo ginkluotų grupių iš užsienio, taip pat juos parems maistu ir tokiais būtiniausiais dalykais kaip kuras, audiniai, muilas ir t. t.

Mes nenorėjome nei didinti savo kontingento, nei įsivelti į rimtas karines operacijas. Ir mūsų pajėgos iš tikrųjų buvo daugiausia dislokuotos miestuose.“[35]

Rusai numatė visus galimus neigiamus invazijos aspektus – kruviną įsivėlimą į žiaurų pilietinį karą, didžiulius gyvosios jėgos ir finansinius praradimus, tarptautinį pasmerkimą. Jie nuogąstavo, kad karinė intervencija į Afganistaną smarkiai pablogins Rytų ir Vakarų santykius. Bet baigiantis 1979 metams pastarajai aplinkybei jau neteikta tiek daug reikšmės. 1989-aisiais, itin svarbioje SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo sesijoje, Kriučkovas bandė paaiškinti, kokia buvo tuometinė situacija.[36] Pasak jo, įtampos mažinimo procesas užstrigo ir vėl prasidėjo ginklavimosi varžybos. JAV Senatas spyriojosi dėl puolamosios strateginės ginkluotės apribojimo (SALT II) sutarties ratifikavimo, o ta sutartis buvo esminis elementas didinant pasitikėjimą tarp dviejų galingiausių valstybių. Amerikiečiai šarvavosi moderniais ginklais, įskaitant bombonešius B-1 ir naujas MX raketas, ir vis uoliau stiprino strateginį embargą Sovietų Sąjungai. Kriučkovas sutiko, kad kai kurie amerikiečių veiksmai buvo atsakas į sovietų veiksmus, tačiau rusai tai suvokė kaip bandymą pakirsti strateginio pariteto principus, kurie jau tam tikrą laiką garantavo pakankamai stabilų pagrindą supervalstybių koegzistencijai. Rusams atrodė, jog jie turi mažai ką prarasti.

O po Tarakio mirties sovietams liko dar mažiau pasirinkimų. Bet kokiu atveju jų sprendimas įsiveržti į Afganistaną, tai vadinant savigyna ir pagalba draugiškai šaliai, neabejotinai reiškė rimtą politinę klaidą. Bet šis sprendimas nebuvo iracionalus, ir kol 1979-ųjų gruodį jį galutinai patvirtino, jis tapo beveik neišvengiamas. Todėl bevertė yra nuomonė, kuri patogi

kitiems tuometinio Politinio biuro nariams, taip pat nesuskaičiuojamai daugybei civilių, kariškių ir žvalgybos pareigūnų, įtrauktų į Afganistano reikalus, kad tai tebuvo slapta priimtas neatsakingas mažos gerontokratų klikos sprendimas.

Bet kokiu atveju tada sovietų valstybėje konsensuso mechanizmai dar veikė pakankamai gerai. Partijos plenume 1980-ųjų birželį Gromyka entuziastingai gynė sovietų politiką Afganistane. Tai politikai pritarė visi dalyvavusieji. Eduardui Ševardnadzei, būsimam Gorbačiovo užsienio reikalų ministrui, buvo karštai plojama, kai jis pasakė: „Visas pasaulis žino, kad Sovietų Sąjunga ir jos vadovas savo draugų nepalieka likimo valiai, kad mūsų žodžiai visada virsta darbais."

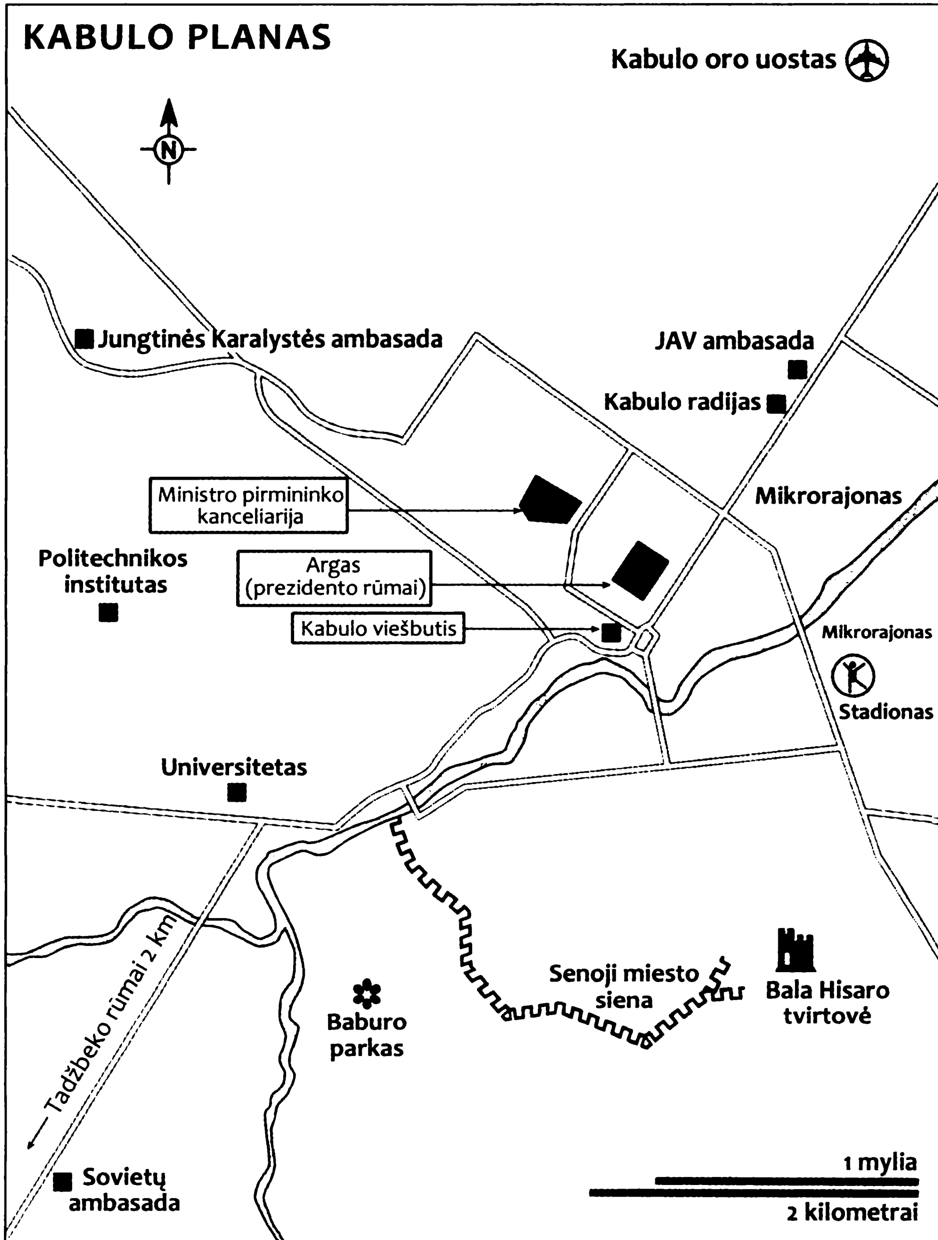
KETVIRTAS SKYRIUS

RŪMŲ ŠTURMAS

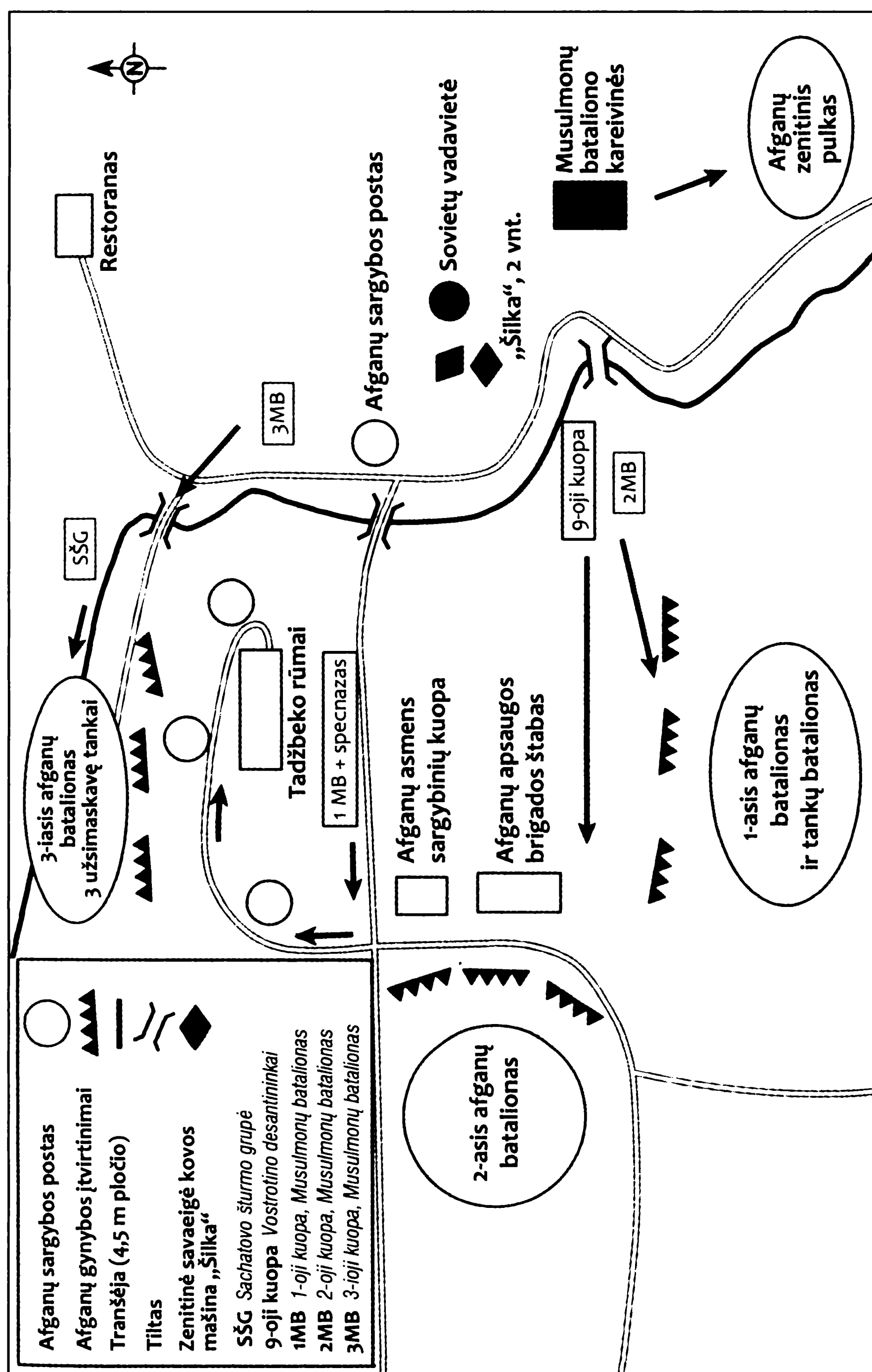
Stebėtina, bet Aminas, regis, nė neįtarė, kad reikalai Maskvoje pasisuko prieš jį. Iki paskutinės minutės jis vis prašė sovietų lyderių atsiųsti karių, kurie jam padėtų susidoroti su stiprėjančiu pasipriešinimu jo valdymui.

Praktiniai pasiruošimai jėga nuversti Aminą prasidėjo dar prieš priimant galutinį politinį sprendimą. Rinktinė žvalgų kuopa buvo nusiųsta sustiprinti 345-ąjį gvardijos atskirąjį desantinį šturmo pulką, jau esantį Bagrame. Kitas nedidelis „Zenit“ padalinys, apsimetęs inžineriniu, vadovaujamas pulkininko Golubevo, irgi atskrido į Bagramą, kur jį priskyrė Musulmonų batalionui. Dabar Afganistane buvo 130 „Zenit“ būrio karių. Šį kontingentą apgyvendino trijuose namuose, kuriuos sovietų ambasada išsinuomojo Kabule.

Gruodžio 4 d. generolas Kirpičenka, aukštas KGB pareigūnas, ir grupė karininkų iš desantinių pajėgų, vadovaujama generolo Guskovo, buvo išsiųsti į Kabulą planuoti Amino pašalinimo. Gruodžio 11 d. Guskovas parengė preliminarią užėmimo direktyvą „Dub“ („Ąžuolas“); „Dub“ buvo kodinis Argo rūmų, kuriuos Aminas pavertė savo rezidencija, pavadinimas. Operacijos vykdytojai – „Zenit“ būrio kariai ir Musulmonų bataliono kuopa. Rusai neturėjo pastato plano ir apie gynybinius pajėgumus žinojo tik tiek, kad prezidento apsaugą sudarė iki dviejų tūkstančių vyrų. Mažesnės

Kabulo planas. 1980 m.

H. Amino rūmų šturmas.

sovietų karių grupės turėjo užimti radijo ir televizijos pastatą, saugumo tarnybos būstinę ir kitus objektus Kabule.

Šioje plano fazėje buvo numatyta, kad *Parčam* frakcijos nariai ir šalininkai, vadovaujami Babrako Karmalio, turėtų pradėti valstybės perversmą, o sovietų karinė parama apsiribotų Afganistane esančiomis pajėgomis. Babrakas Karmalis su Anachita Ratebzad buvo slapta atskraidinti į Bagramą ir prisijungė prie Vatandžaro, Guliabzojaus ir Sarvario, kuriuos čia atgabeno keliomis dienomis anksčiau. Naujus atvykėlius įkurdino menkai šildomose slėptuvėse ir prastai maitino, daugiausia koše; dar buvo sūrio, dešros ir konservuotų maisto produktų – visa tai jų palyda nupirko prieš jiems išskrendant iš Maskvos.

Gruodžio 13-ąją, ketvirtadienį, sovietų vadai buvo instruktuoti apie puolimo objektus. Jiems pasakė, jog vietiniai gyventojai juos džiaugsmingai sutiks ir sukils prieš Aminą, o kareiviams liepta su vietiniais bendrauti kuo draugiškiau. Bagrame dislokuotoms pajėgoms įsakyta būti pasiruošusioms vykti į Kabulą.[1]

Tą vakarą Kabule dirbo karinis vertėjas Jevgenijus Kiseliovas, vėliau tapęs garsiu televizijos laidų vedėju. Taip pat buvo du budintys karininkai: pulkininkas ir jaunesnysis leitenantas. Apie septintą valandą į budinčių karininkų kambarį privačiam pokalbiui su pulkininku atėjo naujo vyriausiojo sovietų karo patarėjo generolo Magometovo vadas. Jam išėjus, sumišęs ir sunerimęs pulkininkas liepė Kiseliovui ir jo kolegai apeiti visų vyresniųjų karinių patarėjų – iš viso maždaug trijų tuzinų – namus ir jiems pasakyti, jog devintą valandą susirinktų būstinėje ir ten lauktų nurodymų. Nurodymai taip ir neatėjo, tad karininkai buvo paleisti namo. Po kelių dienų jaunas KGB karininkas Kiseliovui papasakojo, kad buvo planuojamas valstybės perversmas, bet paskutinę akimirką operacija atšaukta.[2]

Pasirodo, generolas Magometovas ir kiti aukšti sovietų atstovai atskleidė, kas vyksta, ir tai juos pribloškė, juolab kad jų niekas nesupažindino su KGB planu. Jie pareiškė Maskvai, jog tas planas yra bevertis ir negali būti įgyvendintas turimomis ribotomis pajėgomis. Be didesnės karinės galios planas galėjo lengvai žlugti ir sovietai Afganistane būtų kaip reikiant susikompromitavę.

Taigi operacija buvo atidėta, kol pavyks sutelkti daugiau pajėgų. Tarp sovietų kariuomenės vadų ir Maskvos politikų įsiliepsnojo nesutarimai dėl to, kokio dydžio pajėgų reikėtų. 1968 metais Sovietų Sąjunga į Čekoslovakiją pasiuntė aštuoniolika divizijų, kurias parėmė aštuonios Varšuvos

pakto divizijos – iš viso apie penkis šimtus tūkstančių karių, – nors Čekoslovakija buvo kur kas nuosaikesnė šalis, neturinti tradicijos ginklu priešintis svetimtaučiams, be to, čia, kitaip negu Afganistane, nevyko pilietinis karas.[3] Sovietų vadovybė ir KGB iš pradžių manė, jog darbas bus atliktas panaudojus kokius 35–40 tūkstančių karių. Generolai, suprantama, norėjo daugiau. Planavimo etape, spaudžiant Afganistane esančiam generolui Magometovui ir kitiems, karių skaičių padidino: karines pajėgas, gruodžio pabaigoje kirtusias sieną, sudarė maždaug 80 tūkstančių kareivių.[4] Bet ir tai toli gražu nesiekė to skaičiaus, kuris, kariškių nuomone, buvo būtinas. Vėliau rusų karo ekspertai apskaičiavo, jog reikėjo 30–45 divizijų tam, kad būtų uždarytos sienos, apsaugoti miestai, kelių tinklas ir kalnų perėjos ir eliminuota ginkluoto pasipriešinimo galimybė.[5]

40-oji armija įžengia

Spartėjant pasiruošimams, gruodžio 14 d. buvo įkurta SSRS gynybos ministerijos operatyvinė grupė, kuriai ėmė vadovauti pirmasis gynybos ministro pavaduotojas maršalas Sergejus Sokolovas – žmogus, jau įkopęs į aštuntą dešimtį, aukštas, griausmingo balso ir ramaus, tėviško būdo.[6] Grupė savo veiklą pradėjo Termize (šis Sovietų Sąjungos miestas buvo arčiausiai Afganistano sienos), bet netrukus išvyko į Kabulą ir ten pasiliko. Turkestano karinėje apygardoje jis iš naujo suformavo 40-ąją armiją, kuriai vadovauti paskyrė generolą Tucharinovą, nuo rugsėjo ėjusį tos apygardos vado pavaduotojo pareigas. Kadangi 40-ajai armijai buvo numatyti riboti tikslai, ribotas dydis ir ribotas buvimo Afganistane laikas, šias karines pajėgas viešai imta vadinti „ribotu sovietų kariuomenės kontingentu Afganistane". Šis kuklus pavadinimas propagandos tikslais buvo vartojamas visus karo metus, ir nors iš jo šaipėsi užsienio ir vidaus karo kritikai, jis dažnai vartojamas iki šiol.

Naujai užduočiai sukurtą karinio vadovavimo grandinę kamavo prieštaravimai. 40-oji armija veikė Afganistane, tačiau formaliai buvo pavaldi Taškente esančiam Turkestano karinės apygardos vadui, kuris savo ruožtu turėjo atsiskaitinėti Generalinio štabo vadui, esančiam Maskvoje. Operacijas Afganistane dažniausiai planavo būtent šių trijų organizacijų štabai. Tačiau vyriausiasis karinis pareigūnas Afganistane buvo Gynybos ministerijos operatyvinės grupės vadas, taip pat galintis prisiimti ir prisiimantis atsakomybę už operacijų vykdymą; jis bendraudavo tiesiai su Maskva

Sovietų divizijų išsidėstymas Afganistane. 1979–1989 m.

mažai dėmesio kreipdamas į Taškentą. Visgi dar buvo vyriausiasis sovietų karo patarėjas, kuris konsultavo Afganistano vyriausybę, vadovavo dideliam skaičiui sovietų karo patarėjų, priskirtų afganų kariuomenei, šios kariuomenės veiksmus koordinavo su 40-osios armijos veiksmais ir manė irgi esąs atsakingas už operatyvinį valdymą. Visa tai tik didino painiavą, jau ir taip būdingą sovietų politikai Afganistane, nes pasitarimai Maskvoje ir tarp įvairių sovietų atstovų Kabule vykdavo atskirai. Kartkartėmis piktai susikibdavo ir itin įtakingi asmenys: Gorbačiovas; generolas Varenikovas – amžiumi vyriausias generolas, vadovavęs Gynybos ministerijos operatyvinei grupei Afganistane (1984–1989 m.); Julijus Voroncovas, ambasadorius Kabule paskutiniais sovietų kariuomenės buvimo Afganistane mėnesiais. Tačiau problemos, kurias keldavo kankinantys ir prieštaravimų kupini strategijos derinimai, niekada visiškai neišnykdavo ir tik didindavo įtampą tarp senų varžovų – kariuomenės ir KGB.

Nors prireikė šiokių tokių improvizacijų, gruodžio 24 dienos pabaigoje 40-oji armija buvo daugmaž pasirengusi žygiui. Savo direktyvoje vadams Ustinovas tokiais žodžiais teisino šį sprendimą: „Atsižvelgiant į politinę ir karinę situaciją Viduriniuose Rytuose, teigiamai reaguota į paskutinį Afganistano vyriausybės kreipimąsi. Buvo nuspręsta kelis mūsų šalies pietiniuose regionuose dislokuotų sovietų karinių pajėgų kontingentus pasiųsti į Afganistano Demokratinės Respublikos teritoriją šitaip suteikiant internacionalinę pagalbą draugiškai afganų liaudžiai ir sukuriant palankias sąlygas užkirsti kelią galimiems prieš afganus nukreiptiems kaimyninių šalių veiksmams <...>.“[7] Tai tapo oficialiu sovietų vadovybės pasiteisinimu dėl karo Afganistane.

Gruodžio 25-osios vidurdienį Ustinovas įsakė: „40-oji armija ir karinės oro pajėgos Afganistano Demokratinės Respublikos valstybinę sieną turi kirsti sausuma ir oru gruodžio 25 d. 15.00 val. [Maskvos laiku].“[8] Sovietų invazija prasidėjo.

Stebina ne tai, kad buvo daug chaoso, o jo tikrai buvo, bet tai, jog, nepaisant milžiniškų administracinių ir logistinių problemų, sovietų kariuomenė įžengė į Afganistaną numatytu laiku. Antra vertus, sovietų Generalinis štabas visada net labai sunkiomis aplinkybėmis puikiai atlikdavo didžiulių karinių pajėgų perdislokavimą ir aprūpinimą, nors metodai dažnai būdavo nepaprąstai šiurkštūs ir skausmingi kareiviams. Šiaip ar taip, tai pasiteisino per Antrąjį pasaulinį karą. Nepaisant paskutinės minutės improvizacijų ir

Iš Sovietų Sąjungos į Afganistane esančią Bagramo oro bazę pristatoma ginkluotė ir kiti kroviniai.

didžiulių sunkumų, kuriuos kėlė vietovės ir klimato ypatumai, šie metodai veikė ir Afganistane. Tiesa, dėl organizacinių nesklandumų kai kuriems kareiviams teko žygiuoti alkaniems.[9]

O pagrindinis maršrutas, kuriuo įžygiavo sovietų kariuomenė, buvo kelias, vingiuojantis Afganistano pakraščiu, aplenkiantis kalnus ir jungiantis didingus šalies miestus, pradedant Balchu, kurį 1220 metais sugriovė Čingischanas, ir Mazari Šarifu su jo nuostabia šventykla, skirta pranašo Mahometo pusbrolio ir svainio Ali garbei. Toliau kelias prieš laikrodžio rodyklę vedė į Heratą, Kandaharą ir Kabulą. Tai buvo dalis Šilko kelio, kuriuo tūkstančius metų keliavo pirkliai ir kariuomenės; britai visą laiką bijojo, kad šiuo keliu rusai – arba persai ar prancūzai – gali įsiveržti į jų imperijai priklausančią Indiją. Naujausiais laikais rytinis senojo kelio lankstas nebeegzistavo, ir kol Nadyr Šachas XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje nenutiesė naujo kelio per Salango perėją, nebuvo normalaus kelio per Hindukušo kalnus iš Kabulo į Mazari Šarifą. Šeštajame dešimtmetyje amerikiečiai ir rusai varžėsi, kurie modernizuos senąjį kelią. Amerikiečiai nutiesė pietinį ruožą nuo Kabulo iki Kandaharo, o rusai nutiesė likusią dalį. Tuo keliu jau galėjo važiuoti lengvieji automobiliai, sunkvežimiai, o

prireikus ir tankai. Sovietų kariai jį praminė *betonka* (pagal rusišką žodį „betonas").

Pagal planą 5-oji gvardijos motorizuotųjų šaulių divizija turėjo įsivežti į Afganistaną vakariniu maršrutu – per Heratą ir Šindandą. 108-ajai motorizuotųjų šaulių divizijai reikėjo persikelti per Amudarją ties Termizu. 103-ioji gvardijos desantinė šturmo divizija ir Sovietų Sąjungoje likę 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko batalionai turėjo būti atskraidinti į Kabulą ir Bagramą. Buvo numatyta, kad šias tris divizijas sustiprins 860-asis atskirasis motorizuotųjų šaulių pulkas, 56-oji gvardijos atskiroji desantinė šturmo brigada ir tam tikras skaičius kitų padalinių. Per šešias savaites prie jų turėjo prisijungti dar viena motorizuotųjų šaulių divizija, 201-oji, ir papildomi smulkesni padaliniai.[10] Šioms karinėms pajėgoms buvo įsakyta kontroliuoti greitkelį ir pagrindinius administracinius centrus palei jį. Sovietų ambasadorius Tabejevas jau informavo Aminą, jog kariuomenė atžygiuoja. Kad veiksmai būtų tinkamai koordinuojami, 40-osios armijos vadas generolas Tucharinovas susitiko su generolu Babadžanu, afganų kariuomenės Generalinio štabo operatyvinio skyriaus vadu, aptarti situacijos Kundūze, pirmajame Afganistano mieste pakeliui iš Termizo.

Operacija prasidėjo naktį iš gruodžio 24-osios į 25-ąją, kai sovietų lėktuvai beveik be paliovos leidosi Bagramo ir Kabulo oro uostuose, į kuriuos jie skraidino 103-iosios gvardijos desantinės šturmo divizijos (iš Vitebsko) ir 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko karius. Per kitas keturiasdešimt aštuonias valandas į Kabulą buvo atskraidinta 7 700 vyrų, 900 karinės įrangos vienetų ir daugiau kaip 1 000 tonų išteklių. Vienas lėktuvas – Il-76, kurio įgulos vadas buvo Golovinas ir kuriuo skrido 48 desantininkai, – artėdamas prie Kabulo oro uosto trenkėsi į kalnus ir sprogo. Britų ambasada tame oro uoste turėjo savo stebėtojų. Juos nustebino, kad nebuvo net bandoma maskuoti to, kas vyksta. Oro uostas liko atviras įprastam transportui ir britai čia matė šešis sraigtasparnius su sovietų skiriamaisiais ženklais.[11]

Kitos dienos popietę karinės pajėgos iš Tadžikistano pradėjo keltis pontoniniu tiltu, kurį inžinerinis dalinys ne be sunkumų nutiesė per sraunią ir klastingą Amudarjos upę. Kareiviams buvo pasakyta, jog jie vyksta ginti nuo kontrrevoliucionierių paprastos afganų liaudies ir kad jiems reikia ten patekti, kol to dar nepadarė amerikiečiai. Kai kurie šauktiniai buvo nepatenkinti dėl atidėtos demobilizacijos, tačiau daugumą kareivių džiugino

būsimas nuotykis. Nors misiją vadino taikia, vieno bataliono kariams jų *politrukas* (politinis vadovas) pareiškė, kad jie turi eiti per Afganistaną su ugnimi ir kalaviju, o bataliono vadas pridūrė: „Jei į jus paleis bent šūvį, privalote duoti atkirtį iš visų turimų ginklų." Maršalas Sokolovas, Gynybos ministerijos operatyvinės grupės, tada dar buvusios Termize, vadas, atėjo išlydėti kareivių, kurie išžygiavo ašarojant moterims ir skambant karinei muzikai.[12]

56-osios gvardijos atskirosios desantinės šturmo brigados ketvirtas batalionas buvo pasiųstas į priekį užimti strategiškai nepakeičiamos Salango perėjos, kuri sovietų kariuomenės laukė jos maršrute į galutinį kelionės tikslą.[13] Tarp pasiųstų karių buvo šauktinis seržantas Sergejus Morozovas. Jam ir jo draugams paaiškėjo, jog neprireiks jokio mūšio, ir vieninteliai nukentėjusieji buvo du atsitiktinai sužeisti vyrai. Jie apsigyveno namukuose be langų, kuriuos kažkada pastatė darbininkams, tiesusiems kelią per Salango perėją. Viduržiemį tokiame aukštyje kaustė šaltis, bet kareiviai buvo atsigabenę krosnelių, kurioms kaulijo kuro iš pravažiuojančių automobilių kolonų. Daugiau jie nelabai ką turėjo veikti.[14]

Tada atėjo eilė 108-ajai motorizuotųjų šaulių divizijai, kuriai vadovavo pulkininkas Valerijus Mironovas. Divizijos karininkai jau buvo perskridę sieną sraigtasparniais ir išžvalgę maršrutą.[15] Po pavojingo momento, kai kolona įstrigo Salango tunelyje,[16] divizija gruodžio 28-osios rytą pasiekė savo dislokacijos vietą prie Kabulo. Iš pradžių diviziją pasitiko maloniai, tačiau santykiai pašlijo paaiškėjus, jog sovietų kariai čia pasiliks. Bjaurus incidentas įvyko vasario pradžioje, kai sovietų karinis patrulis už Kabulo pateko į pasalą: žuvo karininkas ir vienuolika karių, kurie visi buvo rezervistai. Bet apskritai tuos pirmuosius mėnesius divizija praleido ramiausiai per visą jos buvimo Afganistane laiką.

Vasario viduryje pasikeitė divizijos štabo vadas – juo tapo pulkininkas Borisas Gromovas. Jis dėl to nebuvo labai laimingas, nes čia atsidūrė tada, kai tikėjosi paaukštinimo. Pakeliui jis stabtelėjo Taškente, kur karininkai jau kalbėjo, jog Afganistane vyks tikri mūšiai, nors sovietų kariuomenės užpuldinėjimai buvo dar tik vos prasidėję. Gromovas atskrido į Kabulą sanitariniu lėktuvu nesmagiai jausdamasis, nes vilkėjo taikos meto pulkininko uniformą, kai kiti karininkai vyko persirengę karo metui skirtomis uniformomis. Kabule jam teko permiegoti lediniame lėktuve, nes daugiau nebuvo kur. Kitą dieną lėktuvas negalėjo išskristi dėl prie kilimo ir leidimosi tako prišalusių ratų.[17]

Sovietinių laikraščių apžvalga.

Perversmo planavimas

O tuo metu paties Afganistano padėtis darėsi vis painesnė. Gruodžio 20 d. Aminas iš Argo, prezidento rūmų Kabulo centre, persikėlė į Tadžbeko rūmus,[18] kur anksčiau glaudėsi Centrinis armijos korpusas. Tadžbeko rūmai stovėjo pietvakariniame Kabulo pakraštyje, tad galbūt Aminui atrodė, jog juos bus lengviau apginti. Juolab kad kai kurie KGB specialistai, patarinėjantys Aminui jo apsaugos klausimais, buvo apsistoję tuose rūmuose.

Tadžbeko rūmai pasižymėjo labai tvirta konstrukcija – jų sienos galėjo atlaikyti artilerijos ugnį, – o dabar dar ir skrupulingomis bei sumaniai organizuotomis gynybos priemonėmis. Visi į juos vedantys keliai, išskyrus vieną, buvo užminuoti, o vienintelis neužminuotas kelias turėjo sunkiųjų kulkosvaidžių ir artilerijos priedangą. Viduje rūmus sergėjo asmeninė Amino apsauga, kurią sudarė jo giminaičiai ir patikimiausi vyrai. Jie vilkėjo specialią uniformą, juos skiriančią nuo kitų afganų kareivių. Ryškiausi tos uniformos elementai buvo kariška kepurė su baltu apvadu, baltas diržas, baltas pistoleto dėklas ir balti rankogaliai.

Antrąją gynybos liniją sudarė septyni postai po keturis sargybinius, ginkluotus automatais, minosvaidžiais ir rankiniais kulkosvaidžiais. Sargybinius keitė kas dvi valandas. Išorinis rūmų gynybinių įtvirtinimų žiedas, patikėtas prezidentinės apsaugos kariams, kurių iš viso buvo maždaug 2 500, susidėjo iš trijų motorizuotųjų pėstininkų batalionų ir vieno tankų bataliono. Vienoje iš strateginių aukštumų užsimaskavę stovėjo trys tankai T-54, kurių ekipažai teritoriją priešais rūmus galėjo tiesiogiai apšaudyti iš pabūklų ir kulkosvaidžių. Be to, netoliese buvo priešlėktuvinės gynybos pulkas, ginkluotas dvylika 100 mm kalibro zenitinių pabūklų ir šešiolika sudvejintų priešlėktuvinių kulkosvaidžių, taip pat statybos batalionas, turintis maždaug tūkstantį vyrų. Pačiame Kabule dislokavosi dvi afganų kariuomenės divizijos ir tankų brigada.[19]

Tai buvo galingos karinės pajėgos, su kuriomis rusai planavo susiremti. Net ir sulaukus pastiprinimų, jau pradėjusių atvykti, Amino pašalinimas ir jo režimo sužlugdymas rusams turėjo reikšti labai drąsią karinę operaciją, ypač žinant, kad gerai ginkluoti priešininkai juos viršija skaičiumi.

Aminas ir Tadžbeko rūmai buvo pagrindinis taikinys, tačiau tam, kad kontroliuotų visą Kabulą, rusams reikėjo užimti Generalinį štabą, Radijo ir televizijos centrą, telegrafo pastatą, Vidaus reikalų ministeriją, Afganistano vyriausybinių pajėgų (*carandoj*) štabą, afganų Centrinio armijos korpuso būstinę Argo rūmuose ir karinės kontržvalgybos pastatą. Tai buvo lengviau įvykdoma karinė užduotis negu Tadžbeko rūmų užėmimas, tačiau šiai operacijai vis tiek reikėjo nemenkų pajėgų ir kruopštaus veiksmų derinimo.[20]

Gruodžio 18 d. Kriučkovas pasiuntė į Afganistaną generolą Jurijų Drozdovą, kad jis su KGB karininkais vietoje aptartų situaciją, išsiaiškintų, kas vyksta, o tada praneštų jam, Kriučkovui.[21] Drozdovas buvo Nelegalios žvalgybos valdybos vadovas, karo veteranas, kvalifikuotas lingvistas, anksčiau šnipinėjęs Vakarų Vokietijoje. Savo sunerimusiai žmonai pasakęs, kad

jo kelias dienas nebus, Drozdovas anksti ryte iškeliavo kartu su pulkininku Kolesniku iš GRU, trumpam grįžusiu į Maskvą. Drozdovo padėjėjas vežėsi portfelį; jį reikėjo perduoti juos pasitiksiančiam KGB karininkui. Tame portfelyje buvo tekstas kalbos, kurią Babrakas Karmalis turėjo pasakyti per radiją po Amino nuvertimo. Jie pamiršo portfelį Bagrame, tačiau kitą dieną laimingai atgavo.

Tą pačią dieną Musulmonų batalionas iš Bagramo atžygiavo į Kabulą ir apsistojo jo pakraštyje, mažiau kaip už mylios nuo Tadžbeko rūmų. Batalionas apsigyveno neužbaigtame pastate neįstiklintais langais. Buvo baisiai šalta, temperatūra nukrito iki dvidešimties laipsnių. Kariai užkamšė langų angas neperšlampamais apsiaustais, įrengė malkomis kūrenamas krosnis ir sukalė gultus. Afganai davė sovietų kareiviams kupranugarių vilnos antklodžių, o maisto buvo galima įsigyti vietiniame turguje.

Gruodžio 21 d. Magometovas pasikvietė Kolesniką ir Musulmonų bataliono vadą Chalbajevą ir jiems įsakė bendradarbiaujant su Amino prezidentine apsauga parengti Tadžbeko rūmų gynybos planą. O apie jokius dramatiškesnius planus užsiminta nebuvo. Kolesnikas ir Chalbajevas

Tadžbeko rūmai pietvakariniame Kabulo pakraštyje.

nuvyko pas majorą Džandadą, Amino apsaugos vadą. Jie greitai sutarė dėl to, kur įsitvirtins Musulmonų bataliono kuopos, taip pat dėl tilto nutiesimo per drėkinimo griovį, kuris sudarė natūralią kliūtį prieigai prie Tadžbeko. Džandadas rusams davė mažą japonišką radijo stotį, kad jie galėtų komunikuoti tiesiogiai. Du sovietų karininkai išžvalgė priėjimo prie rūmų maršrutus, afganų pajėgų išsidėstymą aplink juos ir pradėjo rengti savo planus.

Sovietų kariuomenė ir toliau plūdo į Afganistaną, įskaitant dar vieną specialiųjų pajėgų grupę kodiniu pavadinimu „Grom", kuriai vadovavo majoras Michailas Romanovas. Grupę sudarė apie trisdešimt vyrų iš „Alfa" grupės, KGB antiteroristinio būrio. Vyrai turėjo susirinkti per valandą; savo šeimoms sakė, jog vyksta į žiemos pratybas Jaroslavlyje, esančiame į šiaurės vakarus nuo Maskvos, taigi per Naujųjų metų šventes jų nebūsią. Jie neįsivaizdavo, jog jiems galėtų tekti įsitraukti į kokius nors tikrus karinius veiksmus. Kai šie vyrai rengėsi išskristi iš Maskvos asmeniniu Andropovo Tu-134, kažkas juos nufotografavo lipančius į lėktuvą. Tas asmuo buvo priverstas apšviesti savo fotojuostą.

Atskridusius į Kabulą juos trumpam apgyvendino ambasadoje, o paskui nusiuntė pas Musulmonų bataliono karius, įsikūrusius prie Tadžbeko rūmų. Čia jie sukalibravo savo ginklus ir persirengė afganų karių uniformomis, kurios daugeliui buvo per mažos. Vyrai prisisiuvo prie uniformų kišenes, kad galėtų turėti daugiau granatų ir šovinių dėtuvių. Kaip atpažinimo ženklą jie taip pat ant rankovių prisisiuvo baltus raiščius.

Bet scenarijus, numatytas sovietų kariuomenės dislokavimui Kabule, greitai turėjo drastiškai pasikeisti. Gruodžio 23 d. Kolesnikas ir Chalbajevas nuvyko į ambasadą pristatyti savąjį rūmų gynybos planą generolui Magometovui ir generolui Ivanovui. Visiškai netikėtai Ivanovas jiems pasiūlė apsvarstyti alternatyvų planą, numatantį rūmus ne ginti, bet juos užimti jėga. Šiam tikslui Kolesniko dispozicijon atitektų dvi specialiųjų pajėgų grupės – „Grom" ir „Zenit", Musulmonų bataliono kuopa ir vyresniojo leitenanto Vostrotino vadovaujama desantininkų kuopa iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko Bagrame. Rūmų puolime dalyvautų ir trys „keturių gaujos" nariai – Vatandžaras, Guliabzojus ir Sarvaris, kad tai neatrodytų kaip vien sovietų operacija.[22]

Atsižvelgiant į Tadžbeko rūmus saugančių afganų kareivių skaičių, net šis padidintas sovietų kontingentas vargu ar galėjo tikėtis nugalėti vien tik jėga. Dar reikėjo netikėtumo ir gudrybės elementų. Kolesnikas ir jo kolegos praleido visą naktį planuodami. Kitą rytą Kolesnikas pranešė

Magometovui, jog operacija galėtų būti tikrai sėkminga nebent tokiu atveju, jei dalyvautų visas Musulmonų batalionas.

Kolesniko planui buvo pritarta numatant jam suteikti jo prašomų papildomų pajėgų. Jis buvo paskirtas vadovauti operacijai, kuri gavo kodinį pavadinimą „Šturmas 333". Pagal planą dvi zenitinės savaeigės kovos mašinos „Šilka" turėjo apšaudyti rūmus, o Vostrotino desantininkai ir dvi Musulmonų baliono kuopos – neleisti pastiprinimui ateiti į pagalbą rūmų gynėjams. Kapitono Satarovo vadovaujamo prieštankinio būrio užduotis buvo neutralizuoti tris afganų tankus, saugančius rūmus. Tada viena Musulmonų bataliono kuopa ir specialiųjų pajėgų grupės „Zenit" ir „Grom" turėjo pradėti pačių rūmų šturmą. Iš pradžių operaciją buvo numatyta vykdyti gruodžio 25 d., bet ji atidėta iki gruodžio 27 d.

Generolui Ivanovui paprašius, paskutinę akimirką į operaciją įtrauktas pulkininkas Bojarinovas – tam, kad koordinuotų dviejų KGB grupių veiksmus. Jis buvo grįžęs į Kabulą tik išvakarėse ir neturėjo kada susipažinti nei su situacija, nei su žmonėmis.[23]

Kad išsklaidytų afganų apsaugos įtarimus, rusų kariai prie rūmų leido laiką vykdydami manevrus šalia savo pozicijų, šaudydami signalines raketas ir užvedinėdami kovos mašinas. Kai signalinės raketos buvo iššautos pirmą kartą, afganai sunerimo ir prožektoriais apšvietė sovietų pajėgų pozicijas. Majoras Džandadas atėjo pažiūrėti, kas vyksta. Rusai paaiškino, jog jie paprasčiausiai gludina karinius įgūdžius. Signalinės raketos apšviečia rūmų prieigas ir šitaip saugo nuo netikėtos atakos, o kovos mašinų varikliai užvedinėjami tam, kad neužšaltų. Afganų įtarimai ilgainiui išsisklaidė, nors jie skundėsi, jog variklių riaumojimas Aminui neleidžia išsimiegoti. Tokie apgaulingi veiksmai buvo atliekami tris kitas paras.

Gruodžio 26 d. Musulmonų bataliono karininkai savo kolegas iš prezidentinės apsaugos pakvietė į pobūvį. Virėjai pagamino plovo, o KGB parūpino degtinės, konjako, ikrų ir kitų delikatesų. Atėjo penkiolika afganų karininkų, tarp jų ir apsaugos vadas majoras Džandadas ir leitenantas Ruzis, kuris nužudė Tarakį įsakius Džandadui. Buvo daug išgerta už afganų ir sovietų draugystę. Sovietų padavėjai negailėjo degtinės afganams, bet rusams pylė tik vandenį. Neišlaikęs liežuvio už dantų, Ruzis vienam iš rusų pasakė, jog Tarakis buvo uždusintas paliepus Aminui. Džandadas išsiuntė Ruzį namo, o rusams paaiškino, jog jis pasigėrė, todėl prikalbėjo nesąmonių. Toliau pobūvis vyko be incidentų.

Rusai vis dar neturėjo išsamios informacijos apie vidinį Tadžbeko rūmų išplanavimą. Todėl rytojaus dieną, kurią buvo suplanuotas šturmas, Drozdovas įkalbėjo Jurijų Kutepovą, vyriausiąjį Amino asmeninės apsaugos patarėją iš KGB, įsileisti jį, Kolesniką ir Chalbajevą apžiūrėti rūmus. Drozdovas sugebėjo nusibraižyti visų pastato aukštų planus. Rusai paklausė Džandado, ar jo patarėjai iš KGB tą vakarą galėtų išeiti, nes rengiamas vakarėlis vieno sovietų karininko gimtadienio proga. Džandadas sutiko – ir tai galbūt išgelbėjo jų gyvybes.

Grupių „Grom“ ir „Zenit“ vadai majorai Romanovas ir Semionovas savo ruožtu ėmėsi žvalgyti vietovę, kuria jiems tektų vesti savo vyrus. Jų žvalgyba baigėsi farsu, vos nesužlugdžiusiu visos operacijos. Netoliese buvo šaunus afganų karininkų dažnai lankomas restoranas, iš kurio atsivėrė puikus vaizdas į Tadžbeko rūmus, jų prieigas ir gynybinius postus. Tą dieną restoranas neveikė, bet sovietų vadai susirado jo šeimininką ir pasakė, jog ieško vietos, kurioje su kitais karininkais galėtų atšvęsti Naujųjų metų sutiktuves. Apžiūrėję tai, ką jiems reikėjo, Romanovas ir Semionovas ketino grįžti į savo bazę, tačiau pakeliui buvo sulaikyti afganų apsaugininkų, kurie pabandė juos nuginkluoti. Po dviejų valandų apsaugos poste ir didelio kiekio arbatos jie sugebėjo įkalbėti afganus juos paleisti. Bet kurį laiką atrodė, kad jų vyrams gali tekti pradėti operaciją be savo vadų.

Nepaisant tokių sovietų karininkų šmirinėjimų, vėliau tie afganai, kurie liko gyvi po rūmų užėmimo, sakė netikėję, kad sovietai ruošiasi jų šturmui.

Kad būtų lengviau užimti rūmus, kitus objektus Kabulo centre ir paralyžiuoti pasipriešinimą, rusai nusprendė pakenkti Afganistano vyriausybės ryšių sistemai. Visi pagrindiniai kabeliai ėjo vieninteliu izoliaciniu vamzdžiu, nutiestu prie pat ryšių centro pastato Kabulo viduryje. Šis vamzdis buvo užklotas storu betono sluoksniu. Specialistai iš grupės „Zenit“ išžvalgė vietovę ir padėjo sprogstamuosius užtaisus. Sprogimo garsas turėjo būti ženklas pradėti šturmą.

Drozdovas ir Kolesnikas sukvietė savo vadus pasitarimui antrajame barako, kuriame bazavosi Musulmonų batalionas, aukšte. Jie pasakė vadams, kad Aminas išdavė Balandžio revoliuciją, jo nurodymu buvo nužudyta tūkstančiai žmonių, jis kontaktuoja su CŽV, dėl to jį reikia pašalinti.

Tada grupėms buvo nurodyti jų konkretūs uždaviniai, radijo šaukiniai ir atpažinimo signalai. Kiekvienas kareivis saugumo tikslais atidavė asmeninius dokumentus ir gavo tradicinį šimtą gramų degtinės, taip pat šiek

tiek dešros ir duonos. Dauguma jų buvo pernelyg susijaudinę, kad įstengtų valgyti.

Niekas įsakymų neaptarinėjo, bet kai kurie jautresni ar labiau ciniški stebėjosi: jei Aminas perėjo į amerikiečių pusę, kodėl jis kvietėsi į pagalbą sovietų, o ne amerikiečių karines pajėgas? Kai kurie manė, jog planas yra beprotiškas ir kad juos visus išžudys. Bojarinovas, vis dar nespėjęs išsamiai susipažinti su operatyviniais planais, akivaizdžiai nervinosi.[24] Beveik visiems kitiems nebuvo tekę dalyvauti mūšiuose. Vieni gėrė degtinę bandydami nuraminti nervus, kiti vartojo valerijoną, bet tai nepadėjo. Kai kurie kariai paliko nepatogias neperšaunamąsias liemenes, kad galėtų laisviau judėti.

Nuodai

KGB troško alternatyvos ginkluotos jėgos panaudojimui ir pasirinko nužudymo variantą. Bet bandymai buvo nesėkmingi. KGB snaiperiai planavo nušauti Aminą pakeliui į darbą, tačiau jiems teko nusivilti, nes afganai pakeitė apsaugos priemones. Gruodžio 13 d. KGB pareigūnai pabandė Aminą pribaigti įbėrę nuodų į pepsikolą. Amino nuodai nepaveikė.[25] Užtat sunegalavo jo sūnėnas Asadula, kontržvalgybos tarnybos vadas. Jis buvo išsiųstas į Maskvą gydytojams įtariant sunkią hepatito formą. Čia jį suėmė ir įkišo į kalėjimą „Matroskaja tišina“. Rusai Asadulą grąžino į Kabulą po Amino nuvertimo. Čia jis buvo kvočiamas, kankinamas ir galiausiai jam įvykdyta mirties bausmė.

KGB iki paskutinės minutės neatsisakė bandymų Amino atsikratyti tyliai. Likus kelioms valandoms iki šturmo, Aminas surengė kviestinius pietus partijos Politinio biuro nariams, ministrams ir jų šeimoms, kad jiems parodytų savo prabangius naujus rūmus ir atšvęstų Politinio biuro nario Pandžširio sugrįžimą iš Maskvos. Aminas buvo apimtas euforijos: galiausiai sovietai ėmė siųsti savo karines pajėgas jam į pagalbą. Jie priėmė jo versiją apie Tarakio mirtį ir susitaikė su pasikeitimais Afganistano vadovybėje. Pandžširio vizitas į Maskvą dar labiau sustiprino šiuos santykius. Aminas gyrėsi: „Sovietų divizijos jau pakeliui pas mus. Kabule leidžiasi desantininkai. Viskas klostosi labai gerai. Aš nuolat telefonu bendrauju su draugu Gromyka ir mes kartu sprendžiame, kokios pozicijos reikėtų laikytis kitų šalių atžvilgiu.“[26]

Tačiau kai ėmė valgyti, Aminas ir daug svečių neteko sąmonės. Džandadas telefonu kreipėsi pagalbos į Centrinę karo ligoninę ir sovietų ambasados polikliniką. Maistą išsiuntė ekspertizei, o afganų virėjus suėmė.

Taip sutapo, kad tuo metu Kabule lankėsi solidi sovietų karo gydytojų delegacija, vadovaujama pulkininko Aleksejevo. Jį ir pulkininką Kuznečkovą, gydytoją iš ambasados poliklinikos, iškvietė į rūmus, kad jie ten, be kitų dalykų, aplankytų ką tik kūdikio susilaukusią Amino dukterį.[27] Jie atvyko apie antrą valandą po pietų kartu su Kabule dirbančia gydytoja ir slauge. Juos neįprastai kruopščiai iškrėtė, bet greitai jie suprato kodėl, kai hole, ant laiptų ir kambariuose pamatė daug sėdinčių ir gulinčių žmonių. Atgavusieji sąmonę raitėsi iš skausmo. Juos akivaizdžiai apnuodijo; manoma, jog tai padarė ilgametis KGB agentas Michailas Talibovas, kurį infiltravo į Amino aplinką kaip virėją. Kriučkovas vėliau tvirtino, kad panaudota medžiaga tebuvo stiprūs migdomieji vaistai. Jei taip, tai kokia turėjo būti dozė?[28]

Sovietų gydytojus nuvedė pas Aminą. Jis gulėjo vienomis apatinėmis kelnaitėmis, atvėpusiu žandikauliu, užverstomis akimis. Aminas buvo apimtas gilios komos, jo pulsas buvo labai silpnas. Atrodė, kad jis miršta. Gydytojai nedelsdami ėmėsi darbo bandydami jį išgelbėti ir apie aštuonioliktą valandą sulaukta teigiamų rezultatų. Kai Aminas atsimerkė, jis paklausė: „Kas atsitiko? Ar tai buvo nelaimingas atsitikimas, ar diversija?"

Tą dieną rūmuose taip pat buvo Aleksandras Škiranda, kuris nuo 1978-ųjų Afganistane dirbo sovietų kariniu vertėju. Jis irgi valgė apnuodytą maistą ir sunkiai sunegalavo. Šešias savaites praleidusį afganų karo ligoninėje, jį galiausiai evakavo į Maskvos ligoninę. Jis negrįžo į kariuomenę, bet dar ne kartą lankėsi Afganistane kaip žurnalistas.[29]

Gydytojai, supratę, jog vyksta kažkas keista, slaugei ir gydytojai liepė grįžti į Kabulą, kad nebūtų bėdos. Žinoma, jie nežinojo, jog sužlugdė planą, kuriuo buvo siekiama palengvinti sovietų karinę operaciją pašalinant Aminą dar prieš jos pradžią.

Šturmas

Įvykis Džandadui sukėlė didžiulį nerimą. Jis sustiprino sargybos postus rūmų viduje ir aplink juos, taip pat liepė afganų tankų brigadai būti ypač budriai.

Tą dieną šturmo laikas buvo pakeistas septynis kartus. Bet apie aštuonioliktą valandą Magometovas įsakė Kolesnikui pradėti operaciją kaip įmanoma greičiau, nelaukiant sprogimo ryšių centro teritorijoje. Po dvidešimties minučių kapitono Satarovo vadovaujama šturmo grupė tyliai išvyko neutralizuoti trijų užsimaskavusių afganų tankų, kontroliuojančių rūmų prieigas. Paskutinę atkarpą vyrai įveikė brisdami per sniegą, siekiantį jų juosmenis. Afganų sargybinius greitai pašalino snaiperiai, o tankų įgulos buvo barakuose – per daug toli, kad spėtų pasiekti savo tankus, ir šie netrukus buvo užimti.

Maždaug 19 val. 15 min. iššautos dvi raudonos signalinės raketos šitaip pranešant apie šturmo pradžią. Rūmai buvo ryškiai apšviesti viduje ir iš išorės, be to, afganai raižė apylinkes prožektoriais. Ėmė šaudyti sovietų zenitinės savaeigės kovos mašinos „Šilka". Rūmų sienos buvo tokios tvirtos, kad dauguma sviedinių tiesiog atšokdavo nuo jų pažerdami granito nuolaužų, bet nepadarydami beveik jokios žalos.

Tada savo šarvuotosiomis kovos mašinomis pajudėjo į priekį 1-oji Musulmonų bataliono kuopa. Kartu vyko KGB specialiosios paskirties grupės, vadovaujamos Bojarinovo. Buvo įsakyta neimti belaisvių ir nestoti padėti sužeistiems kovos draugams: jų užduotis – užimti rūmus bet kuria kaina.

Beveik iškart jiems pajudėjus, sustojo viena Musulmonų bataliono BMP (kovinė pėstininkų mašina). Praradęs savitvardą, vairuotojas iššoko iš mašinos ir pabėgo. Jis grįžo kone akimirksniu: tai, kas dėjosi aplinkui, buvo dar baisiau.[30] Sovietų kovinės mašinos prasiveržė pro pirmą užkardą traiškydamos afganų sargybinius. Tada jas pasitiko smarki ugnis ir jų įgulos pirmą kartą išgirdo nepažįstamą, beveik nerealų garsą – kaip BMP šarvus žvangina kulkų kruša. Sovietų kariai ėmė šaudyti atgal iš visko, ką turėjo, bet netrukus nuo parako dūmų, kurių prisipildė mašinos, tapo beveik neįmanoma kvėpuoti. Nuo kulkų sueižėjo mašinų stiklai. Viena BMP buvo pamušta ir užsidegė. Kai įgulos nariai iššoko lauk, juos iškart sužeidė. Vienas vyras šokdamas paslydo ir mašina jam pervažiavo kojas. Kita BMP nukrito nuo tilto, kurį rusai nutiesė per drėkinimo griovį, ir

įgula liko įkalinta viduje. Vadas pabandė prisikviesti pagalbą per radiją, bet tai darydamas sugebėjo užblokuoti radijo ryšį, šitaip paralyžiuodamas viso bataliono komunikaciją.

Šturmuojančios pajėgos kovinėmis mašinomis privažiavo kuo arčiau rūmų sienų, tada kariai iššoko ir metėsi prie pirmojo aukšto durų ir langų. Sumaištis didėjo kas akimirką. Vieningas vadovavimas nutrūko, tad kariams teko savo iniciatyva veikti mažomis grupėmis. Juos sustabdė rūmų gynėjų ugnis, kurios prieš tai neįstengė nuslopinti sovietų „Šilkos“. Trumpam kilo panika ir sovietų kariai išbuvo sustingę kokias penkias minutes. Bet tada „Šilka“ galiausiai sunaikino kulkosvaidžio lizdą rūmų lange, iš kurio visą laiką skriejo kulkos. Vyrai susikaupė ir puolė pirmyn nešdamiesi šturmo kopėčias.

Jie įsiveržė į rūmus po vieną ar du, tarp jų ir Bojarinovas. Holas buvo ryškiai apšviestas ir gynėjai šaudė ir mėtė granatas iš antro aukšto balkono. Rusai peršovė didžiąją dalį elektros lempučių, bet kai kurios tebešvietė. Jie laiptais prasiskynė kelią į viršų ir ėmė „valyti“ antro aukšto kambarius automatų ugnimi ir granatomis. Rusai girdėjo, kaip rėkia moterys ir vaikai. Viena moteris šaukėsi Amino. Granatai nutraukus elektros laidą, užgeso ir likusios šviesos. Daugelis rusų jau buvo sužeisti, taip pat ir Bojarinovas.

Tadžbeko rūmų šturme dalyvavusios zenitinės savaeigės kovos mašinos ZSU-23-4 „Šilka“.

Rusų balti skiriamieji rankovių raiščiai dabar buvo vos įžiūrimi po purvo ir suodžių sluoksniu. Maža to, asmeninės Amino apsaugos vyrai ant rankovių irgi turėjo baltus raiščius. Tačiau įsiaudrinę rusai siaubingai keikėsi vartodami šiurkščiausius rusų kalbos žodžius ir tai jiems tamsoje padėjo atskirti savus. Tai taip pat reiškė, kad rūmų gynėjai, daugelis kurių buvo baigę Riazanės desantinę karo mokyklą, dabar pirmą kartą suvokė, jog kovoja su sovietų pajėgomis, o ne su afganų maištininkais, kaip galvojo iki tol. Jie pradėjo pasidavinėti ir, nepaisant įsakymo neimti belaisvių, daugumos jų buvo pasigailėta.

„Staiga šaudymas liovėsi, – vėliau prisiminė vienas „Zenit“ grupės karininkas. – Aš radijo ryšiu raportavau generolui Drozdovui, kad rūmai užimti, kad yra daug nukautų ir sužeistų ir kad pagrindinis reikalas atliktas.“[31]

Vykstant mūšiui pulkininkas Aleksejevas ir pulkininkas Kuznečkovas, du sovietų gydytojai, slėpėsi banketų salėje. Staiga koridoriuje jie pastebėjo Aminą. Baltais šortais ir marškinėliais trumpomis rankovėmis jis, apšviestas sprogimų ugnių, sunkiai ėjo apraizgytas vamzdelių ir pakeltomis rankomis, prie kurių vis dar buvo prijungti buteliukai su medicininiu tirpalu, „atrodantys kaip granatos“. Palikęs slėptuvę, Aleksejevas atjungė vamzdelius ir buteliukus ir pirštais užspaudė venas stabdydamas bėgantį kraują. Paskui jis nuvedė Aminą į bufetą. Pro šonines duris įbėgo vaikas; jis verkė ir savo mažais kumščiais trynėsi akis. Tai buvo Amino penkerių metų sūnus. Juodu įsitaisė prie sienos.

„Kariai internacionalistai" Tadžbeko rūmų prieigose. 1979 m. gruodžio 27 d.

Aminas vis dar nesuprato, kas vyksta. Jis liepė savo adjutantui paskambinti sovietų karo patarėjui pridurdamas: „Sovietai padės." Adjutantas atsakė, jog šaudo sovietai. Aminas sviedė į jį peleninę ir apšaukė meluojant. Bet kai pats pabandė susisiekti su Afganistano kariuomenės generalinio štabo vadu ir jam tai nepavyko, Aminas tyliai sumurmėjo: „Aš tai numaniau. Visa tai tiesa."[32]

Kaip jis žuvo, pasakojama įvairiai. Gal jį nužudė sąmoningai, o gal jis atsitiktinai pateko į susišaudymą. Viena iš versijų yra ta, kad jį nušovė Guliabzojus, kuriam buvo pavesta ši ypatinga užduotis.[33] Kai parako dūmai išsisklaidė, Amino kūnas gulėjo prie bufeto. Jo mažas sūnus buvo mirtinai sužeistas į krūtinę.[34] Jo dukrai peršovė koją. Vatandžaras ir Guliabzojus patvirtino, kad Aminas negyvas. Kai „Grom" grupės vyrai išeidinėjo, po jų batais žlegsėjo krauju permirkę kilimai. Vėliau tą vakarą Amino kūnas buvo susuktas į kilimą ir išgabentas palaidoti slaptame kape.

Iš viso mūšis truko keturiasdešimt penkias minutes. Daug greičiau susidorota su netoliese įsitvirtinusiais prezidentinės apsaugos padaliniais, nors irgi būta žiaurių susirėmimų. Žuvo penki Musulmonų bataliono ir 9-osios desantininkų kuopos kariai, dar maždaug trisdešimt penki buvo rimtai sužeisti.[35] Specialiosios paskirties KGB grupės irgi neteko penkių vyrų, įskaitant pulkininką Bojarinovą, prieš pat baigiantis mūšiui žuvusį nuo saviškių ugnies. Regis, jį nukovė sovietų kariai, vykdę įsakymą nušauti kiekvieną, kuris išeis iš rūmų, kol jie nebus visiškai užimti.[36]

Sovietų karo gydytojas pulkininkas Kuznečkovas, kuris gydė apnuodytą Aminą, irgi žuvo, kai į banketų salę buvo paleista kulkų papliūpa. Kai jo kolega pulkininkas Aleksejevas bandė įdėti savo kolegos kūną į vieną iš BMP, ekipažo nariai jam šiurkščiai atrėžė, jog priima tik sužeistuosius, o ne mirusiuosius. Visgi Aleksejevas sugebėjo juos įkalbėti išgabenti pulkininko kūną.

Pergalę pasiekę sovietai paėmė į nelaisvę pusantro šimto vyrų iš Amino asmeninės apsaugos būrio. Nukautųjų jie neskaičiavo. O nuo kadaise buvusių ginklo draugų krito tikriausiai apie pustrečio šimto afganų, gynusių Tadžbeko rūmus.

Sovietų kariai, sužeisti per rūmų šturmą, buvo gabenami į polikliniką šalia Sovietų Sąjungos ambasados. Patarėjo ekonominiais klausimais Valerijaus Ivanovo žmona Galina, suprantama, nieko nenutuokė apie tai, kas vyksta, kai tolumoje pasigirdo siaubingas papliūpų garsas ir mašinos ėmė

vežti žuvusiuosius ir sužeistuosius. Vieną tokią mašiną apšaudė ambasados apsauga, kuri irgi nežinojo, kas dedasi.

Visi sovietų ambasados gydytojai gyveno viename iš mikrorajonų, sovietų pastatytų kitoje miesto pusėje, todėl negalėjo atvykti į ambasadą. Studijuodama universitete, Galina lankė slaugių kursus, todėl ją pakvietė padėti. Vieninteliai kiti padėjėjai buvo ambasados odontologas, moteris, kuri dirbo slauge Antrojo pasaulinio karo metais, ir kelios kitos moterys. Apsilankė dar viena medicinos srityje gerai nusimananti moteris – mikrochirurgė, patarėjo orientalisto žmona, – bet pamačiusi, kas vyksta, apsisuko ir išėjo.

Iš pradžių ši maža komanda gyvuosius atskyrė nuo mirusiųjų. Tada odontologas, iš paskutiniųjų stengdamasis panaudoti tam mažai tinkamus savo įgūdžius, ėmėsi operuoti sužeistuosius, o Galina tvarstė žaizdas. Jai tai buvo pats baisiausias košmaras gyvenime. Netrukus ji grįžo į Maskvą, kur neįstengė suprasti, kaip žmonės gali nerūpestingai vaikštinėti gatvėmis, tarsi nieko nebūtų įvykę.[37]

Pasigirdus sprogimui ryšių centre, rusų pajėgos, apimtos išradingai skatinamo įtūžio, karštligiškai skubėjo užimti kitus Kabulo objektus.

Svarbiausias ir sunkiausiai įveikiamas taikinys buvo Generalinio štabo pastatas. Šią užduotį pavedė atlikti keturiolikai specialiosios paskirties būrio karių, lydimų Abdulo Vakilo, kuris vėliau tapo Afganistano užsienio reikalų ministru. Rusų šansus turėjo padidinti suktas planas. Tą vakarą generolas Kostenka, Generalinio štabo vado pulkininko Jakubo patarėjas, su kitais sovietų karininkais, tarp kurių buvo ir neseniai atvykusios 103-iosios gvardijos desantinės šturmo divizijos vadas generolas Riabčenka, atvyko į Generalinį štabą oficialaus vizito. Jie aptarinėjo abiem pusėms rūpimus klausimus su nieko neįtariančiu Jakubu, galingu vyru, kuris mokėsi Riazanės desantinėje mokykloje ir gerai mokėjo rusų kalbą. Riabčenkai nebuvo sunku elgtis natūraliai, nes jis nė nenutuokė, ką visa tai reiškia. Tuo metu kiti sovietų specialiųjų pajėgų karininkai pasklido po pastatą, vaišino cigaretėmis ten dirbančius afganų pareigūnus ir su jais šnekučiavosi. Kai nugriaudėjo sprogimas ryšių centre, jie įsiveržė į Jakubo kabinetą. Po grumtynių, per kurias buvo nukautas jo padėjėjas, Jakubas išbėgo į kitą kambarį, bet paskui pasidavė. Jį surišo ir paliko sargybos priežiūrai. Riabčenka sėdėjo apstulbęs ir sustingęs, o generolo Kostenkos vos nenukovė saviškiai.

Kova truko valandą. Kai ji baigėsi, Jakubo kabinete pasirodė Abdulas Vakilas. Jis ilgai kažką puštūniškai kalbėjo Jakubui, o paskui jį nušovė. Žuvo dvidešimt afganų, šimtą paėmė į nelaisvę. Kadangi afganų skaičius taip smarkiai viršijo rusų skaičių, jie buvo suvaryti į didelę patalpą ir surišti elektros laidu.

Nemaloni situacija susiklostė, kai po keturiasdešimties minučių sovietų desantininkų kuopa, atvykusi prie Generalinio štabo pastato savo šarvuotaisiais transporteriais, atidengė smarkią ugnį, kuri privertė viduje esančius grupės „Zenit" karius slapstytis, nes virš galvų švilpė trasuojančios kulkos, švytinčios tarsi raudoni skraidantys jonvabaliai. Bet tvarka buvo atkurta ir desantininkai padėjo užimti pastatą.

Sovietams reikėjo Radijo ir televizijos centro, kad Babrakas Karmalis galėtų kreiptis į liaudį kuo anksčiau. Rusai labai kruopščiai išžvalgė centrą gruodžio 27 d., o kad galėtų patekti į pastato vidų, kai kurie iš jų apsimetė automatikos specialistais. Per šturmą žuvo septyni afganai, dvidešimt devyni buvo sužeisti ir per šimtą pateko į nelaisvę. Rusų nuostoliai – vienas lengvai sužeistas karys.

Tadžbeko rūmai pastatyti 1920 m. Juose per sovietų specialiųjų pajėgų šturmą nužudytas prezidentas Hafizula Aminas. 1979 m. gruodžio 27 d.

Nė iš vienos pusės niekas nežuvo užimant telegrafo pastatą, o Centrinės armijos būstinės ir Karinės kontržvalgybos pastato gynėjai pasidavė be kovos. Nesulaukta rimto pasipriešinimo ir Vidaus reikalų ministerijoje, nors vienas rusų karys buvo sužeistas ir vėliau mirė. Puolantieji turėjo įsakymą suimti vidaus reikalų ministrą S. Paimaną, bet jis pabėgo vienais apatiniais ir pasiprašė prieglobsčio pas sovietų patarėjus.

Paryčiais šaudymai beveik liovėsi, be ne visai. Kai aukštesnieji karininkai, vadovavę rūmų šturmui, įvažiavo į miestą savo mersedesu, juos apšaudė nervingas ir karingai nusiteikęs jaunas desantininkas. Kulkos pataikė į automobilį, bet nekliudė buvusiųjų jame. Pulkininkas iššoko iš mersedeso ir trenkė tam kariui stiprų antausį. Generolas Drozdovas paklausė jauno leitenanto, vadovavusio grupei: „Tai tavo kareivis? Ačiū tau, kad jo neišmokei taikliai šaudyti.“[38]

Kai mūšis Tadžbeko rūmuose baigėsi, pulkininkas Kolesnikas juose įkūrė savo vadavietę. Pergalę pasiekę sovietų kariai krito iš nuovargio. Kadangi egzistavo tikimybė, kad afganų karinės pajėgos, esančios tame rajone, gali pabandyti atsiimti rūmus, rusai, kurių nervai vis dar buvo baisiai įtempti, pasirūpino išorine apsauga. Išgirdę šnarėjimą lifto šachtoje, jie pamanė, kad Amino žmonės pradėjo kontrataką pro įėjimus, vedančius į rūmus iš lauko. Puolę prie ginklų, jie ėmė pleškinti iš automatų ir svaidyti granatas.

Tai buvo rūmų katinas.[39]

PENKTAS SKYRIUS

PASEKMĖS

Kabulo gyventojams mažai rūpėjo tai, kas vyko tą dramatišką naktį. Jie buvo pernelyg pripratę prie šaudymų sostinėje, tad dauguma ramiai miegojo. Kai jie nubudo rytojaus dieną, Afganistanas turėjo naują valdžią, o prie suniokoto vyriausybinio ryšio kabelių vamzdžio berniukai kaip ir kasdien pardavinėjo cigaretes, lyg nieko nebūtų atsitikę.

Kai sostinė buvo užimta, Kabulo radijas perdavė iš anksto įrašytą Babrako Karmalio kreipimąsi į Afganistano liaudį. Jis pareiškė: „Šiandieną Amino kankinimo mašina sutraiškė jo nusikaltimų bendrininkus – primityvius budelius, uzurpatorius ir žmogžudžius, kurie nužudė dešimtis tūkstančių mūsų tautiečių: tėvų, motinų, seserų, brolių, sūnų ir dukterų, vaikų ir senolių <...>."

Paties Karmalio studijoje nebuvo: jis liko Bagrame saugomas KGB. Gruodžio 27-osios vakare, dar nesibaigus mūšiui dėl Tadžbeko rūmų, jam paskambino Andropovas ir pasveikino su pergale antrajame revoliucijos etape ir jo „paskyrimu" Afganistano Demokratinės Respublikos Revoliucinio komiteto pirmininku, nors to paskyrimo dar nebuvo patvirtinęs joks oficialus Afganistano organas. Kitą rytą Karmalis atvyko į Kabulą su šarvuotųjų kovos mašinų kolona, remiama trijų tankų, ir kelias pirmąsias dienas kartu su KGB jį saugoti paskirta komanda praleido pensione

sostinės pakraštyje. Sausio 1 d. atkeliavo Brežnevo ir Kosygino telegrama. Jie sveikino Karmalį jo „išrinkimo" į aukščiausius valstybės ir partijos postus proga.[1]

Atsivėrė Kabulo kalėjimų vartai ir į gatves pasipylė tūkstančiai kalinių, tarp jų ir Lutfula Latifas – parčamistas, prieš tai dirbęs Sveikatos ministerijoje. 1978-ųjų lapkritį jį suėmė, dešimt dienų kvotė ir kankino, o tada įgrūdo į Puli Čarchi kalėjimą. Likus trims dienoms iki sovietų įvykdyto valstybės perversmo, jis ir kiti kaliniai matė ir girdėjo, kaip oro uoste be paliovos leidžiasi rusų lėktuvai. Paskui vieną vakarą pusę valandos aidėjo šūviai, po kurių stojo tyla. Kalėjimo korpuso durys buvo išlaužtos, pasirodė keli afganų ir rusų karininkai, kurie paėmė į nelaisvę prižiūrėtojus ir vėl išėjo išsinešdami raktus nuo kamerų. Kaliniams prireikė visos paros, kol jie sulaužė užraktus. Kalėjimo kieme įvyko politiniai mitingai. Kitą naktį kaliniai praleido savo kamerose, bet rytojaus dieną buvo atsiųsti autobusai, kurie juos išvežiojo į namus. Paleido visus, nepaisant partinės priklausomybės.[2]

Prie Kabulo centrinio Puli Čarchi kalėjimo susirinkę afganai laukia, kol bus išlaisvinti jų artimieji, 1980 m.

Tačiau tai nereiškė areštų ir represijų pabaigos. Karmalio šalininkai pradėjo suvedinėti sąskaitas su politiniais priešais. Revoliuciniai tribunolai – tarsi Stalino laikų „troikos“ – suimdavo žmones, nuteisdavo ir jiems čia pat įvykdydavo mirties bausmę paleisdami kulką į pakaušį. Amino apsaugos vyrai buvo tarp pirmųjų aukų. Padalinių, likusių ištikimų Aminui, vadus suėmė ir kalėjimai netrukus vėl prisipildė. Rusai dėl to protestavo, bet Karmalis atšovė: „Kol jūs man laikysite surišę rankas ir neleisite susidoroti su *Chalk* frakcija, tol nebus vienybės mūsų partijoje ir vyriausybė negalės tapti stipri. <...> Jie mus kankino ir žudė. Jie mūsų iki šiol neapkenčia! Jie yra partijos priešai!“[3]

Tarakio žmoną kalino atskirame mažame Puli Čarchi kalėjimo komplekso pastate, kurį supo siena ir spygliuota viela. Dabar jos vietą užėmė Amino šeimos moterys (visi tai šeimai priklausę vyrai buvo išžudyti). Vyriausiajai Amino dukrai, sužeistai į koją per rūmų šturmą, atliko operaciją, o tada irgi įkalino kartu su naujagimiu. Paskutinis Afganistano komunistų lyderis Muchamedas Nadžibula šias moteris paleido iš kalėjimo po dvylikos metų – praėjus dvejiems metams po oficialios Afganistano karo pabaigos, kai jo režimui jau grėsė neišvengiamas žlugimas.[4]

Didžioji dauguma Kabule gyvenusių civilių žmonių iš Sovietų Sąjungos, žinoma, nenutuokė, kas iš tikrųjų vyksta. Apie rengiamą perversmą nebuvo informuotas net naujasis sovietų ambasadorius Fikretas Tabejevas. Jis apstulbo, kai sprogo ryšių kabelių vamzdis ir ambasadoje dingo šviesa. Jo žmona įtūžo, kad vyras buvo paliktas – tiesiogine žodžio prasme – tamsoje.[5] Tabejevas paskambino generolui Kirpičenkai ir pareikalavo paaiškinti, kas dedasi. Atsakęs, jog dabar tam neturi laiko, Kirpičenka pažadėjo viską papasakoti ryte.

Prieš Naujuosius metus Andrejus Grešnovas, karinis vertėjas, priskirtas 4-ajai afganų tankų divizijai, šiaip ne taip prasimanė eglutę, savo bute naujajame mikrorajone ją papuošė žaisliukais, nugvelbtais iš karininkų valgyklos, o ant sienos užrašė: „Laimingų Naujųjų 1980-ųjų.“ Kai jis užsuko į savo senąjį butą po devynerių metų, užrašas vis dar buvo. O tada Grešnovas jau kelias dienas tolumoje girdėjo nuolatinį gausmą, skleidžiamą Bagramo oro uoste besileidžiančių ir kylančių lėktuvų. Kaip ir visi, jis manė, jog tie lėktuvai skraidina pulką, kurį sovietų vadovybė buvo pažadėjusi atsiųsti į pagalbą Aminui. Iš tiesų lėktuvai skraidino ne pulką, o visą 103-iąją

gvardijos desantinę šturmo diviziją, taip pat 345-osios gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko karius, iki tol dar buvusius Sovietų Sąjungoje.

Baigęs darbą gruodžio 27-osios vakarą, Grešnovas pasiėmė butelį konjako „Belyj Aist" ir nuvyko pas savo draugą azerbaidžanietį Mamedą Alijevą, gyvenusį senajame mikrorajone. Alijevas turėjo prabangų japonišką televizorių su radiju, kurį jis mieste įsigijo mainais už atliekamą pistoletą. Juodu įjungė radiją. Dėjosi kažkas keista: eteryje buvo kelios stotys ir visos save vadino „Kabulo radiju". Viena stotis puštūnų kalba smerkė Amino ir Balandžio revoliucijos priešus. Kita, vos girdima dėl trikdžių, dari kalba tvirtino, jog valdžia perėjo į „sveikų partijos jėgų rankas".

Kai Grešnovas su Alijevu kepė bulves ir ginčijosi, kiek dėti druskos, prasidėjo šaudymas. Gatvėje už lango tapo šviesu kaip dieną. Jie puolė į balkoną ir kaipmat spruko atgal, nes aplinkui švilpė trasuojančios kulkos. Paskui tolėliau ėmė šaudyti tankai.

Grešnovas susiruošė į namus, nes jo, vertėjo, pagalbos galėjo prireikti sovietų patarėjams. Vos tik jis išsmuko pro duris, jį sulaikė stambus vyras su gobtuvu ir automatu, panašiu į užsienietišką. Grešnovas dari kalba išlemeno, jog privalo eiti dirbti, kad padėtų apginti režimą nuo kontrrevoliucinės išdavystės. Gryna rusų kalba jam buvo tyliai atsakyta: „Šiandien darbai baigti, vaikine. Dėkok savo motinai už tai, kad gimei šviesiaplaukis, antraip jau būtum nudėtas. Grįžk ten, iš kur išėjai." Nors Grešnovas pašėlusiai beldėsi, Alijevas ilgai neatidarė durų: jis bijojo, kad jį nušaus, nes buvo panašus į afganą. Vyrai praleido naktį stebėdami pro langą, kaip apsupami ir suimami civiliai ir kareiviai gatvėmis dardant sovietų šarvuočiams ir visame mieste aidint padrikiems šūviams.

Grešnovas grįžo į namus ankstyvą kitos dienos rytą. Ten, kur prie namo būta gėlių lysvės, dabar stovėjo prieštankinis pabūklas; jo vamzdis buvo nukreiptas į korpusą, kuriame gyveno Grešnovas. Kai kurių sovietų patarėjų žmonos nešė rusų kareiviams namuose gaminto maisto. Gatvėje Grešnovas sutiko Latifą, vairuotoją iš 4-osios afganų tankų brigados, kuris jam pasakė: „Tankai sugriovė televizijos stotį. Niekas neišgyveno." Garsiai nusikeikęs Grešnovas paklausė: „Kas tai padarė?" Tada jis suprato, koks kvailas buvo jo klausimas: be abejo, tai padarė rusai. Grešnovui prireikė šiek tiek laiko susivokti, kieno jis pusėje, tad kai Latifas pridūrė, jog vienas afganų tankas prieš tai spėjo sunaikinti sovietų šarvuotąjį transporterį, jis trumpam netgi apsidžiaugė.[6]

Aleksandras Suchoparovas, kuris nuo 1979-ųjų rugpjūčio buvo ALDP patarėjas, irgi negalėjo suprasti, kas tą naktį vyko. Jis kaupė informaciją klausydamas BBC ir kitų užsienio radijo stočių. Gruodžio 28-osios rytą sovietų desantininkai atvyko saugoti viešbučio, kuriame Suchoparovas gyveno. Jie buvo labai susijaudinę, bet taip pat gerai nenutuokė, kas atsitiko ir kodėl juos čia atsiuntė. Desantininkai Suchoparovo klausinėjo apie afganų papročius, miesto išplanavimą ir vietinių gyventojų požiūrį į sovietų karinių pajėgų atvykimą. Buvo šalta saulėta diena. Žmonės vaikštinėjo gatvėmis sveikindami vieni kitus ir džiaugdamiesi, jog nuvertė Aminą. Vėliau Suchoparovas rašė: „Jie šiltai sutiko mūsų kareivius, dovanojo jiems gėles ir vadino juos draugais ir išvaduotojais."[7]

Sovietų Sąjungos komjaunimo veikėjas Nikolajus Zacharovas į Afganistaną atvyko 1979-ųjų gegužę; jis turėjo padėti afganams įkurti komunistinio jaunimo organizaciją. Gruodžio 25 d. Zacharovas buvo oro uoste ir matė, kaip iš transportinių lėktuvų iškraunamos kovos mašinos, o apie jas būriuojasi kareiviai.

Sovietų kariai reguliuoja tankų eismą Kabulo prieigose 1980 m. sausio 7 d. Tankų įgulos užima pozicijas aplink sostinę.

– Tai mūsiškiai, – šūktelėjo Zacharovui jo vertėjas Abramovas.

– Turbūt išprotėjai, – atkirto Zacharovas. – Kaip čia būtų galėję atsirasti mūsų kariai?

– Jie tikrai mūsiškiai, – nenusileido vertėjas. – Pažiūrėk į raudonas žvaigždes ant jų žieminių kepurių.

Po trijų dienų Zacharovas savo dienoraštyje parašė: „Vakar, gruodžio 27-osios vakare, apie 18 val. 30 min., prasidėjo automatinių ginklų ir artilerijos ugnies protrūkis, kuris 19 val. 30 min. pasiekė maksimumą. Šūvių garsai sklido iš oro uosto ir Liaudies namų teritorijos, taip pat retsykiais iš netoliese esančio gyvenamojo rajono." O paskui jis kruopščiai persirašė oficialų Amino nuvertimo pateisinimo tekstą.[8]

Tai buvo išties drąsi, sėkminga ir, atžvelgiant į aplinkybes, „pigi" afera. Per pačią operaciją žuvo dvidešimt devyni sovietų kariai, keturiasdešimt keturi (įskaitant desantininkus, skridusius lėktuvu, kuris artėdamas prie Kabulo trenkėsi į kalnus) žuvo dėl nelaimingų atsitikimų, septyniasdešimt keturi buvo sužeisti. Afganų karinės pajėgos, žinoma, neteko daugiau: žuvo apie tris šimtus karių. Nebuvo civilių žmonių žūčių, nes rusai nenaudojo kovinių lėktuvų siekdami susilpninti pasipriešinimą. Beveik lygiai po dešimties metų, 1989-ųjų gruodį, amerikiečių karinės pajėgos įsiveržė į Panamą, kad nuverstų generolą Noriegą. Žuvusių karių skaičius abiejose pusėse buvo panašus į žuvusių Kabule, bet kadangi amerikiečiai naudojo kovinius lėktuvus, žuvo nemažai civilių gyventojų, nors dėl jų skaičiaus nesutariama iki šiol.[9]

Sovietų operacija atrodė sėkminga ir politiniu požiūriu. Buvo nuverstas despotiškas vadovas, o jį pakeitė asmuo, priimtinas Sovietų Sąjungai. Sovietų diplomatas Dmitrijus Riurikovas ir jo kolegos iš ambasados buvo pasiųsti tyrinėti vietinių gyventų nuotaikų. Jie pranešė, kad visi afganai, su kuriais jiems teko bendrauti, buvo patenkinti Amino pašalinimu. Visgi kai kurie afganai pridūrė: „Mes džiaugiamės jus matydami, bet jums bus tikrai patarta kaip galima greičiau išvykti."[10] Sovietų kariams sklindant po Afganistaną, visur situacija buvo tokia pati: juos džiaugsmingai sutikdavo, kartais net su gėlėmis, bet visada primindavo, kad dar malonesnis dalykas būtų jų išvykimas.

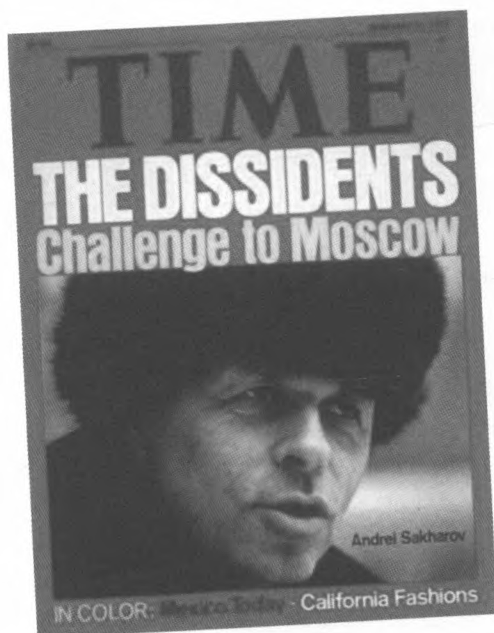

Nepažįstamame Afganistane...

Protestuojantieji ir skeptikai

Tačiau Sovietų Sąjungoje pirmieji protestai buvo išsakyti kone iškart. Saujelė disidentų – Andrejaus Sacharovo žmona Jelena Boner ir kiti – sausio 29 d. padarė pareiškimą. Jie visiškai atmetė oficialią įvykių versiją ir valdžios tvirtinimą, kad Sovietų Sąjungos žmonės iš visos širdies palaiko sovietų veiksmus Afganistane. Disidentai sakė: „Tai yra karas Afganistane, žūsta afganai, taip pat žūsta mūsų vaikinai – sūnūs ir vaikaičiai tų, kurie išliko gyvi per Antrąjį pasaulinį karą, ir tų, kurie iš jo negrįžo." Jie kreipėsi į prisimenančiuosius ankstesnį karą, prisimenančiuosius karą Vietname, į visus geros valios žmones pasaulyje ir ragino juos reikalauti, kad sovietų karinės pajėgos būtų išvestos remiantis rezoliucija, sulaukusia didžiulio palaikymo Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos nepaprastajame susirinkime.

Nobelio premijos laureatas Andrejus Sacharovas, kuris Sovietų Sąjungai padėjo sukurti vandenilinę bombą, irgi reikalavo, kad sovietų kariuomenė būtų išvesta, o ją pakeistų Jungtinių Tautų ar neutralios musulmonų pajėgos. Jis kvietė kuo didesniu mastu boikotuoti olimpines žaidynes, kurios netrukus turėjo vykti Maskvoje, ir griežtai kritikavo militaristinį mąstymą, nulėmusį invaziją į Čekoslovakiją, o šį kartą – į Afganistaną.[11] Už šiuos veiksmus Sacharovą ištrėmė į provincijos miestą Gorkį (dabar Žemutinis Naugardas). Tą vasarą iš Sovietų Sąjungos buvo išsiųstos Tatjana Goričeva ir Natalija Malačiuskaja, nes jos ragino sovietų šauktinius geriau rinktis kalėjimą, o ne tarnybą Afganistane.[12]

A. Sacharovas protestuoja prieš sovietų invaziją į Afganistaną.

Net aukščiausiame sovietų valdžios aparate kai kurie asmenys iš pat pradžių buvo kupini blogos nuojautos – ne tik dėl sovietų invazijos į Afganistaną padarinių, bet ir dėl pačios Sovietų Sąjungos likimo. Akademikas Olegas Bogomolovas iš

Pasaulinės socialistinės ekonomikos sistemos instituto, kuris buvo viena iš autoritetingiausių idėjų kalvių Maskvoje, sausio 20 d. Centro komitetui ir KGB vadovui Andropovui nusiuntė kandžią analizę pavadinimu „Kai kurios idėjos apie aštuntojo dešimtmečio užsienio politikos rezultatus (Tezės)". Daug dėmesio joje Bogomolovas skyrė Afganistano avantiūros pasekmėms. Jis aiškino, kad dabar sukilėliai galės kviesti afganus kovoti su netikėliais iš užsienio, taip pat su bedieviais Kabulo komunistais. SSRS įsivėlė į dar vieną konfrontaciją, šį sykį – ir taip neramiame pietiniame flange. Amerikiečiai, arabai ir kinai toliau didins paramą sukilėliams. Jau sumažėjo Sovietų Sąjungos įtaka Neprisijungimo judėjimui. Stringa įtampos mažinimo ir ginklavimosi kontrolės procesas. Nepatenkintos atrodo net kai kurios Varšuvos paktui priklausančios šalys. Invazija gali netgi sutaikyti JAV ir Iraną, nepaisant tarpusavio santykių krizės, kurią šios dvi valstybės dabar išgyvena.[13]

Visas šias kliūtis sovietų lyderiai, žinoma, aptarė prieš priimdami sprendimą vykdyti invaziją. Bogomolovo analizė pasirodė per vėlai, kad paveiktų įvykius, ir nesulaukė jokios reakcijos iš tų, kuriems buvo nusiųsta. Tačiau analizės autoriaus bent jau nenubaudė.

Maskvos orientalistikos institutas tęsė garbingas XIX amžiaus ir XX amžiaus pradžios akademines rusų orientalistų tradicijas. Afganistanui skirto instituto padalinio personalą sudarė mokslininkai, besigilinantys į visus šios šalies politinius, ekonominius ir socialinius aspektus. Prasidėjus karui, daugelį padalinio lingvistų nukreipė dirbti vertėjais ir specialistų patarėjais. Nebuvo jokios galimybės nuo instituto personalo nuslėpti, kas vyksta, o tas personalas beveik vienbalsiai pasisakė prieš karą. Tačiau politikai neklausė ir jų.[14]

Kai 1980-ųjų sausį sovietų užsienio reikalų ministro pavaduotojas lankėsi Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijoje, jam buvo įteikta istorinė ataskaita apie britų nesėkmes Afganistane. Sovietų pareigūnas atkirto: „Šį kartą bus kitaip." Deja, šitaip paprastai tvirtina tie, kuriems lemta pakartoti savo pirmtakų klaidas.[15]

Daugelį sovietų vadovybės aparate aukštus postus užimančių pareigūnų nauja situacija gąsdino. Centro komiteto sekretoriato Tarptautinių santykių skyriaus pareigūnas Anatolijus Černiajevas gruodžio 30 d. savo dienoraštyje rašė, jog visas pasaulis sutartinai pasmerkė Sovietų Sąjungos veiksmus. Sovietų pareiškimai apie pastangas mažinti įtampą pavirto tuščiais žodžiais. „Kam šito reikėjo? – klausė savęs Černiajevas. – Afganistano

liaudžiai? Žinoma, Aminas tą šalį galėjo paversti antrąja Kambodža, tačiau ar mes žengėme šį žingsnį skatinami vien tik revoliucinės filantropijos ir geraširdiškumo jausmo – žingsnį, kurį pasaulis prilygins Suomijos užpuolimui 1939-aisiais ir invazijai į Čekoslovakiją 1968-aisiais? Argumentas, jog privalėjome veikti, kad apgintume savo valstybines sienas, yra juokingas. <...> Man atrodo, jog Rusijos istorijoje, netgi Stalino laikais, nebuvo kito tokio atvejo, kai tokį svarbų sprendimą priėmė tokia maža žmonių grupė be jokių platesnių konsultacijų, diskusijų, svarstymų." Černiajevas kelias savaites bandė suvokti, kaip ir kodėl buvo priimtas lemtingas sprendimas, o tada apibendrino savo mintis: „Trumpai tariant, ant kortos pastatytas ne tik šalies prestižas, bet ir pats šalies egzistavimas, nes suiro visa valdžios sistema ir jos mechanizmai, aukščiausiasis vadovas psichologiškai neįgalus, o kiti lyderiai yra senyvi: jų vidutinis amžius sudaro septyniasdešimt penkerius metus. Ir nėra absoliučiai jokios išeities." Maskvos pareigūnai kėlė įvairias versijas, kas iš tikrųjų priėmė sprendimą siųsti kariuomenę į Afganistaną, bet Černiajevui išvada buvo akivaizdi: šį „nusikaltimą" įvykdė KGB vadovai, pasinaudoję Brežnevo bejėgiškumu.[16]

Netrukus po Naujųjų metų Anatolijus Adamišinas, perspektyvus Užsienio reikalų ministerijos pareigūnas, savo dienoraštyje rašė dar griežčiau: „Prieš kelias dienas mes pasiuntėme į Afganistaną savo karines pajėgas. Koks neįtikėtinai neapgalvotas sprendimas! Ir kas gi dedasi jų [sovietų vadovų] galvose?! Matyt, jie vienas kitam įrodinėja, kokie yra ryžtingi. Taip, pademonstruokime savo jėgą! Iš tiesų tai yra silpnumo, beviltiškumo veiksmas. Kokių galų mes veliamės į visiškai pralaimėtą žaidimą? Mes švaistome savo moralinį kapitalą, mumis galutinai nustos pasitikėti. Į tokią bėdą nebuvome patekę nuo Krymo karo praėjusiame amžiuje: visi yra prieš mus, o mūsų sąjungininkai – silpni ir nepatikimi. Jeigu jiems nesiseka valdyti savo krašto, tai mes jų nieko neišmokysime, nes patys turime žlugusią ekonomiką, nemokame tvarkyti politinių dalykų, nieko nesugebame deramai organizuoti ir t. t. Maža to, mes, regis, įsitraukiame į pilietinį karą, net jei jis yra kurstomas iš užsienio. Ar nieko nepasimokėme iš Vietnamo karo? Kodėl stengiamės vaidinti pasaulinio gelbėtojo vaidmenį, kai mums būtina gerai išsiaiškinti, ko mes norime vidaus ir tarptautinių reikalų srityse. Baisiausia, kad mūsų vadovams tai nerūpi. Jiems tik rūpi išlaikyti valdžią, apsukriai veikti šalies viduje ir demonstruoti aukštus ideologinius principus, kurių, beje, mes jau nebesuprantame patys. <...> Veiksmai Afganistane – tai mūsų vidaus reikalų kvintesencija. Pašlijusi ekonomika,

nuogąstavimai dėl Vidurinės Azijos respublikų, artėjantis suvažiavimas, įprotis problemas spręsti jėga – kokia tai socialistinė revoliucija, kokie jie revoliucionieriai? Ir tokia pati nežinomybė visose srityse. Kokią pagalbą jiems galime suteikti? Mes geriau sugyvenome su karaliumi [Zahyr Šachu]: jis bent klausė mūsų.“[17]

Pasaulio reakcija

Amerikiečiai, žinoma, įdėmiai stebėjo rusų veiksmus bandydami suprasti, ką jie yra sumanę Afganistane. Patikimiausias šaltinis buvo palydovinė žvalgyba, kuri amerikiečiams leido sekti sovietų karinių pajėgų išsidėstymą. Tačiau jiems teko skausmingai pripažinti, jog jie labai menkai nutuokia apie tai, ką reiškia vieni ar kiti sovietų žingsniai. 1978 m. rugsėjo 17 d. JAV prezidento padėjėjas nacionalinio saugumo klausimais Thomas Thomsonas savo viršininkui Zbigniewui Brzezinkiui nusiuntė memorandumą pavadinimu „Ką sovietai daro Afganistane?“ Atsakymas buvo tiesus: „Mes paprasčiausiai nežinome.“[18] Po Herato sukilimo amerikiečiai teisingai spėjo, kad rusai nebus linkę siųsti savo karių paremti nepopuliarios Afganistano valdžios.[19] Rudenį jie vis dar manė, jog rusų sutelktų karinių pajėgų pakanka tik savo piliečiams apginti, bet ne šaliai okupuoti. Nepaisant to, amerikiečiai pradėjo rengti planus tam atvejui, jei rusai vis dėlto įsiveržtų į Afganistaną.[20] Vėliau analitikai buvo kaltinami, jog nesugebėjo numatyti invazijos anksčiau. CŽV atliko savo veiklos analizę ir nustatė, kad tokios nesėkmės priežastis gana paprasta: rusai patys iki paskutinės akimirkos negalėjo apsispręsti, ar karines pajėgas apskritai siųsti, o jei siųsti, tai kada ir kokio dydžio. Taigi anksčiau pateikti patikimą situacijos įvertinimą nebuvę galimybės.

Nors turėjo daug mažiau žvalgybinių pajėgumų negu amerikiečiai, britai taip pat įdėmiai sekė įvykius. Jų manymu, Tarakio nužudymas padidino rusų invazijos į Afganistaną tikimybę. 1979-ųjų lapkričio pabaigoje vienas britų pareigūnas kone pranašiškai svarstė: „Ar nebūtų geriau bendrauti su socialistiniu režimu nei su islamistų reakcionieriais, kurie mums kelia problemų kitur?“[21]

Po invazijos dauguma britų ir amerikiečių analitikų buvo linkę sutikti, jog sovietų lyderiai jai ryžosi nenoriai, tiesiog siekdami užkirsti kelią savo pozicijų praradimui šalyje, kuri, kaip jie manė, teisėtai priklausė jų įtakos sferai. Ir prieš invaziją, ir po jos britų analitikai kategoriškai atmetė tuo

metu spaudoje populiarią idėją, jog rusai nusitaikė į neužšąlantį uostą Indijos vandenyne. Visgi jokių svarių įrodymų neatsirado iki šiol, išskyrus kelias užuominas vieno sovietų kariškio memuaruose: kad sovietų invazija buvo numatyta kaip pirmas žingsnis prieš užimant neužšąlantį uostą arba (ką irgi eskalavo Vakarų propaganda) prieš inkorporuojant Afganistaną į Sovietų Sąjungą.[22]

Vis dėlto abi šios temos sudarė stiprų elementą visuotinėje smerkimo kampanijoje, kurią pradėjo amerikiečiai ir britai. Pasak jų, sovietai savo staigiu, brutaliu ir neišprovokuotu įsiveržimu į mažytę kaimyninę šalį pažeidė tarptautinę teisę. Jie pareiškė, kad sovietų tvirtinimas, jog jų karines pajėgas pakvietė afganų liaudis, yra akivaizdus prasimanymas, kaip kad buvo prasimanyta prieš invaziją į Čekoslovakiją. Tai esąs dar vienas pavyzdys, rodantis nepasotinamą Sovietų Sąjungos imperinį apetitą ir rusų įsitikinimą, kad vadinamoji „Brežnevo doktrina" jiems suteikia teisę jėga laikyti šalis savame politiniame bloke.

Sovietais piktintasi nuoširdžiai, nors ir ne be šiokio tokio apsimetinėjimo. Amerikiečiai vis dar jautė nuoskaudą dėl pažeminimo Irane, kurio sostinėje ką tik buvo paimti įkaitais JAV diplomatai. Prezidentas Carteris, nusprendęs parodyti savo charakterį, patarėjui pareiškė: „Turėdami omenyje tai, kaip aš elgiausi su Iranu, jie [rusai] mano, jog man trūks stiprybės ką nors daryti. Jūs labai nustebsite pamatę, koks ryžtingas aš būsiu."[23] Gruodžio 28 d. jis viešai pasmerkė sovietus; savo kabineto nariams pasakė, jog rusų invazija yra „didžiausia grėsmė pasaulinei taikai nuo Antrojo pasaulinio karo" (ignoruodamas kur kas pavojingesnes Kubos ir Berlyno krizes Chruščiovo laikais); pakvietė pasaulį boikotuoti artėjančias Maskvos olimpines žaidynes; įvedė ekonomines sankcijas Sovietų Sąjungai. Didžiosios Britanijos ministrė pirmininkė Margaret Thatcher entuziastingai palaikė šias priemones.[24] Sausio 23 d. Carteris, skaitydamas metinį pranešimą „Apie Sąjungos padėtį", apkaltino Sovietų Sąjungą sąmoningai siekiant sukelti grėsmę Vakarų šalių naftos ištekliams. Jis taip pat sakė: „Tegul mūsų pozicija būna absoliučiai aiški: bet kokios išorinės jėgos bandymai įgyti Persijos įlankos regiono kontrolę bus traktuojami kaip išpuolis prieš gyvybiškai svarbius Jungtinių Amerikos Valstijų interesus ir mes tokį išpuolį atremsime panaudoję visas reikiamas priemones, taip pat ir karinę galią."[25] Šis bekompromisis pasisakymas, netrukus pradėtas vadinti „Carterio doktrina", pranoko kone visus sovietų lyderių nuogąstavimus,

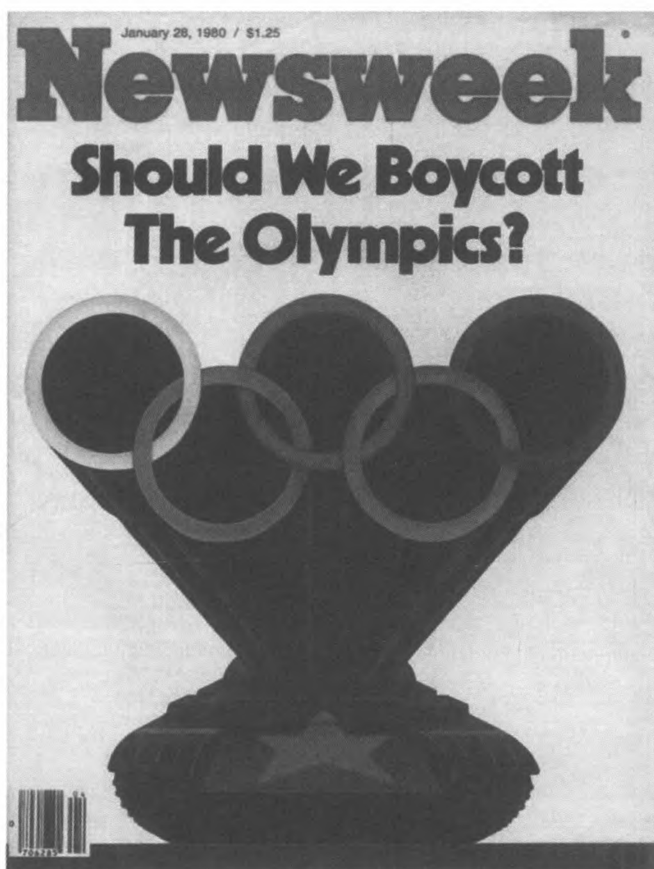

39-asis JAV prezidentas J. Carteris ir Didžiosios Britanijos premjerė M. Thatcher vieningai pasmerkė sovietų invaziją į Afganistaną.

kurie juos kamavo svarstant argumentus už intervenciją. Viltys išgelbėti tarptautinės įtampos mažinimo procesą visiškai žlugo.

Kaip ir pranašavo kritikai Maskvoje, nuo Sovietų Sąjungos nusigręžė neprisijungusios šalys. Sausio 14 d. 104 valstybės Jungtinėse Tautose pritarė amerikiečių rezoliucijai, smerkiančiai invaziją. Panaši rezoliucija buvo teikiama kiekvienais metais ir ją kaskart palaikė vis daugiau šalių.[26]

Olimpinių žaidynių boikotui nebuvo pritariama taip entuziastingai. Britų sportininkai atsisakė paklusti ministrei pirmininkei Thatcher, o Jungtines Valstijas dėl visiško žaidynių boikoto palaikė tik Kinija, Japonija, Vokietijos Federacinė Respublika ir Kanada. JAV prezidentui Carteriui

1980 m. sausio 28 d. „Newsweek" viršelis:
„Ar turime boikotuoti olimpiadą?"

savo šalies grūdų augintojams teko kompensuoti jų nuostolius, patiriamus praradus Sovietų Sąjungos rinką. Amerikiečių sąjungininkai taip pat nenoriai palaikė sankcijas, jei tai kenkė jų prekybiniams interesams. Antra vertus, sovietų vis tiek negalėjo priversti apsigalvoti nei olimpiados boikotas, nei ekonominės sankcijos. Sovietų Sąjungos politika Afganistano atžvilgiu nesikeitė.

Tada amerikiečiai ir britai ėmėsi praktiškesnių priemonių. Gruodžio 26 d., praėjus parai, kai sovietų kariai peržengė Afganistano sieną, Zbigniewas Brzezinskis, prezidento Carterio patarėjas nacionalinio saugumo klausimais, jam pasakė, jog rusams nedaug beliko siekiant įgyvendinti labai seną svajonę: turėti prieigą prie Indijos vandenyno. Tikriausiai tą akimirką ir gimė šis mitas. Brzezinskis manė, kad Afganistanas neturėtų tapti sovietų „Vietnamu", mat afganų sukilėliai, kitaip negu vietnamiečiai, yra prastai organizuoti, įskaitant ir vadovavimą, neturi nei gerai parengtos kariuomenės, nei centrinės valdžios, nei svarios paramos iš išorės. Bet kitus devynerius metus būtent su Vietnamo karu sovietų invaziją į Afganistaną lygino tiek amerikiečiai, tiek patys rusai. Brzezinskis taip pat sakė, jog reikia rasti būdų priversti sovietus už visa tai sumokėti.[27]

Tai nereiškia, kad iki tol amerikiečiai dykinėjo. Dar prieš Herato sukilimą 1979-ųjų kovą, kai net nebuvo keliamas klausimas apie galimą sovietų kariuomenės įžengimą į Afganistaną, CŽV pasiūlė pradėti teikti pagalbą stiprėjančiam antikomunistiniam pasipriešinimui. Kovo pabaigoje prezidentas Carteris išsakė nuomonę, jog reikėtų užbėgti už akių sovietų atsiradimui Afganistane, ir kai kuriems amerikiečių pareigūnams jau ėmė dingotis Vietnamo variantas. Vasarą Carteris nurodė CŽV skirti 500 000 dolerių pagalbai sukilėliams. Vėliau Brzezinskis pareiškė, kad nors tai nebuvo tyčinis veiksmas siekiant išprovokuoti sovietų intervenciją, visgi „mes sąmoningai padidinome tos intervencijos tikimybę".[28]

Arabų šalys ir Kinija taip pat atrodė linkusios padėti sukilėliams, tačiau esminį vaidmenį čia vaidino Pakistanas. Amerikiečiai susidūrė su dilema: jie spaudė Pakistaną, kad jis stabdytų savo branduolinės ginkluotės programą, tačiau tas spaudimas, naudojamas bandant priversti pakistaniečius paklusti jų, amerikiečių, valiai, visai nederėjo su pakistaniečių pagalbos Afganistane siekimu. Brzezinskis įtikinėjo Carterį, kad šis atsisakytų savo skrupulų ir Afganistano reikalui teiktų pirmenybę prieš branduolinio ginklo neplatinimą. Po sovietų invazijos tepraėjo kelios savaitės, o

JAV slaptųjų tarnybų darbuotojai jau spėjo susitikti ir aptarti praktinius pagalbos mudžahedams būdus su savo kolegomis britais, prancūzais ir vokiečiais.

Iš pradžių Jungtinių Valstijų parama mudžahedams buvo palyginti kukli. Prezidento poste Carterį pakeitęs Ronaldas Reaganas ir jo naujasis CŽV vadovas Williamas Casey'is, labai religingas vyras, tikėjo, kad krikščionybė ir islamas gali susivienyti prieš bedievius sovietus. Kongresmenas Charlie'is Wilsonas, kuris rinko paramą mudžahedams, sakė: „Vietname netekome 58 000 ir esame skolingi rusams tiek pat."[29] CŽV vadovas Casey'is tikslą suformulavo kitaip: nebūtina versti rusus lieti kraują, bet reikia siekti juos visiškai išstumti iš Afganistano. Amerikiečių programa sparčiai plėtėsi. Po 1985-ųjų jų tiekiamų ginklų apimtys padidėjo dešimteriopai; pakistaniečiai didžiąją tų ginklų dalį nukreipdavo radikalesnėms grupuotėms. Iki 1991-ųjų pabaigos, kai programa buvo sustabdyta, Jungtinės Valstijos sukilėliams suteikė paramos už 9 milijardus dolerių. Didžiulėmis sumomis prisidėjo ir arabų šalys.[30]

Mudžahedų reikalas išsiplėtė už JAV vykdomosios valdžios ribų, rado užtarėjų abiejose Kongreso partijose ir tapo pagrindine amerikiečių vidaus politikos tema. Net mažiausiai gerbiamų mudžahedų lyderių vaizdavimas didvyriais vėliau JAV vyriausybei trukdė lanksčiai derėtis su rusais, o amerikiečiams neleido aiškiai suvokti tikrosios prigimties tų jėgų, kurioms jie padėjo iškilti.[31]

Sovietai, be abejo, žinojo, kad jų kariuomenės perdislokavimai yra gerai matomi amerikiečių šnipinėjimo palydovams ir Vakarų šalių žvalgybos tarnyboms. Vėliau rusų generolai savęs klausė, kodėl amerikiečiai tylėjo, neprotestavo, nereiškė rimtų perspėjimų, ir padarė išvadą, kad Jungtinės Valstijos sąmoningai siekė įvilioti rusus į šį liūną.[32] Tai nevykęs pasiteisinimas. Prieš invaziją amerikiečiai tikrai ne kartą perspėjo rusus, jog negalės būti abejingi tam, ką Sovietų Sąjunga ketina daryti Afganistane. O jei tai buvo amerikiečių spąstai, vadinasi, rusams reikėjo parodyti daugiau išminties, užuot į juos patekus.

Didvyriai keliauja namo

Vyrams, kurie užėmė Tadžbeko rūmus, tas įvykis netapo labai ypatingas. Jie žinojo, kad dalyvavo svarbiame ginkluotame žygyje, antra vertus, tai buvo itin painus reikalas ir bėgant metams daugelis šturmo dalyvių vis

sunkiau prisiminė, kas būtent tada dėjosi. Vladimiras Grišinas iš Musulmonų bataliono sakė: „Dauguma dalykų išsitrynė man iš atminties. Kai pasakoja Didžiojo Tėvynės karo veteranai, aš stebiuosi, kaip gerai jie viską prisimena. Man įstrigo vos vienas kitas epizodas, pavyzdžiui, kelis mėnesius po šturmo aš vis dar, rodės, užuosdavau kūnų ir kraujo kvapą."[33] Vienas dalyvis vėliau kalbėjo, kad mūšis ant rūmų laiptų buvęs tarsi Reichstago šturmas Berlyne 1945-ųjų balandį. Kitas dalyvis, po kelerių metų aplankęs rūmų griuvėsius, stebėjosi, kokie siauri tie laiptai: iki tol jis prisiminė juos plačius kaip garsieji Odesos laiptai filme „Šarvuotis „Potiomkinas". Dar vienas šturmo dalyvis savęs klausė, ar gudrybė, panaudota prieš afganų gynėjus – tariamuosius ginklo draugus – neprilygo atvirai išdavystei. Jis ramino save mintimi, jog rusų kariai neturėjo kito pasirinkimo, tik nugalėti, ir kad pergalės nebūtų buvę galima pasiekti jokiu kitu būdu.

Šiuos karius vėliau imta laikyti didvyriais, kurie atvertė dar vieną šlovingą rusų karo istorijos puslapį. Tačiau tuo metu sovietų valdžia buvo nusprendusi, kad rūmų šturmo detalės turi likti paslaptimi; jos ir išliko paslaptimi kone dešimt metų. Šturmo dalyviai buvo prisaikdinti tylėti, jų heroizmas pagerbtas minimaliai pompastiškai ir jiems nesuteikta jokių lengvatų tarnyboje. Leitenantas Vostrotinas ir jo 9-oji kuopa iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko iki pat Naujųjų metų išvakarių neprisijungė prie savo dalinio, buvusio Bagrame. Bet jie leido laiką produktyviai: rinko įvairiausius daiktus, besimėtančius prie Tažbeko rūmų. Tai buvo rūmų apsaugai priklausę vokiški šalmai, televizoriai, kasetiniai magnetofonai, pistoletai, kilimai ir net siuvimo mašina. Visa tai jie pakrovė į sunkvežimį ir išsiuntė į Bagramą tam, kad papildytų ribotus karinės stovyklos patogumus. Deja, jų pulko vadas pulkininkas Nikolajus Serdiukovas nusprendė – turbūt remdamasis karo teise, – jog tai yra plėšikavimas. Iš karių atėmė jų trofėjus, o Vostrotinui pagrasino karo teismu. Šis poelgis jam kainavo medalį ir paaukštinimą tarnyboje, kurio jis tikėjosi.[34]

Sausio 4 d. grupių „Grom" ir „Zenit" vyrai sulipo į lėtą turbosraigtinį lėktuvą ir leidosi į kelionę, kuri jiems atrodė begalinė. Galiausiai jie pasiekė Dušanbę, Tadžikijos sostinę. Vyrai neturėjo nei jokių dokumentų, nei pinigų. Oro uoste juos pasitiko pulkininkas iš pasienio apsaugos pajėgų, kuris nebuvo nieko girdėjęs apie jų atvykimą. Įpykę vyrai jį ilgai įtikinėjo, kas esantys. Tada sužeistieji buvo nuvežti į Taškento ligoninę, kiti išvyko į Maskvą. Čia juos sutiko su pagarba, bet jiems buvo įsakyta jokiomis aplinkybėmis neprasitarti, ką jie veikė. Jie taip pat turėjo pasirašyti dokumentą

dėl paslapties neatskleidimo. Slaptumas buvo tokio lygio, kad net medalius – ne tiek daug, kiek tie vyrai tikėjosi, – jiems įteikė slaptai. Pulkininkui Bojarinovui, žuvusiam nuo „draugiškos ugnies", buvo suteiktas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas po mirties. Kriučkovas slapta nuvyko į Bojarinovo butą Maskvoje ir asmeniškai įteikė Aukso žvaigždės medalį jo žmonai ir sūnui.[35]

Tada vyrus dviem savaitėms išsiuntė į sanatoriją užmiestyje, kur juos gydė nuo streso. Kai kurie su stresu kovojo tradiciniu būdu – savo košmarus skandindami degtinėje. Ypač sunkiai grįžti į normalią psichinę būseną sekėsi Leonidui Gumeniui. Jis rašė: „Mane kankino siaubinga nemiga. Miegodavau ne daugiau kaip dvi valandas per naktį. Mano sapnai būdavo spalvoti, o prieš tai, kai jau atrodydavo, jog įstengsiu užmigti, pajusdavau išmatų, parako ir kraujo kvapą – mirties kvapą. Aš sugebėjau daugmaž atsigauti psichologiškai tik praėjus šešiems mėnesiams – po gydymo kurso Sočio sanatorijoje."

Musulmonų bataliono vyrai namo parskrido sausio 9 d. Prieš išlipant iš lėktuvo, KGB karo policijos pareigūnai iš jų irgi atėmė visus suvenyrus, kurių jie prisirinko po mūšio: durklus su ornamentais, porą pistoletų, tranzistorių, magnetofoną. Vėliau pasklido gandai, kad kariai parsigabeno juvelyrinių dirbinių, nugvelbtų iš Tadžbeko rūmų, bet iš tiesų jie neturėjo net asmeninių dokumentų, tik savo ginklus. Bet šie vyrai žinojo atlikę kai ką nepaprasta. Jie taip pat žinojo, jog jų vadovybė yra nusprendusi skrupulingai slėpti Amino nuvertimo aplinkybes. Vienas jaunas karininkas netgi baiminosi, kad jų lėktuvą gali numušti pakeliui į namus, šitaip sunaikinant visus įrodymus. Tokia keista, iracionali mintis daug ką parodė – parodė ne tik tų karių jaučiamą įtampą, bet ir tai, ką jie galvoja apie valstybę, kuriai buvo pasirengę ištikimai tarnauti.[36]

II DALIS

KARO NEGANDOS

„Mes bandėme mokyti afganus kurti naują visuomenę žinodami, kad patys to nesugebėjome padaryti. <...> Mūsų kariuomenei duodavo užduotis, kurių niekaip nebuvo įmanoma įvykdyti, nes jokia reguliarioji kariuomenė negali išspręsti sukilimo apimtos teritorijos problemų.“

Ivanas Černobrovkinas[1]

ŠEŠTAS SKYRIUS

40-OJI ARMIJA EINA Į KARĄ

40-osios armijos formavimas ir dislokavimas galėjo tapti improvizacijos triumfu, deja, įvyko virtinė rimtų nesusipratimų, kurie gal ir nebūtų daug reiškę, jei ši armija, nesiveldama į rimtus mūšius po metų su trupučiu būtų pasitraukusi iš Afganistano, kaip planuota iš pradžių. Bet kariams įsikūrus, trūkumai tapo skausmingai akivaizdūs: gyventi nepritaikytos patalpos, atsarginės aprangos stygius, neskanus ir nesveikas maistas, primityvi sanitarinė infrastruktūra. Lėšų, skirtų reikalams taisyti, taip ir nebuvo gauta. Dėl šių trūkumų kone žlugusi sveikatos priežiūros sistema armijai darė daugiau žalos negu priešų veiksmai.

Iš pradžių naujoji armija daugiausia susidėjo iš nesukomplektuotų padalinių, kurie priklausė karinėms apygardoms, esančioms prie Afganistano sienos. Šių padalinių branduolius sudarė vien tik kadriniai karininkai ir praporščikai, bet tuos dalinius turėjo papildyti daugiau kaip penkiasdešimt tūkstančių vietinių atsargos karių: karininkų, seržantų ir eilinių. Tarp jų buvo daug uzbekų ir tadžikų, ir kitaip, negu manė daugelis Vakarų apžvalgininkų, kariai iš Vidurinės Azijos pakankamai gerai kovėsi su savo bendratikiais iš Afganistano. Iš vietinių fabrikų ir *kolchozų* (kolūkiai) buvo rekvizuota apie aštuonis tūkstančius transporto priemonių. Net taksi automobiliai panaudoti kariams vežti.[1]

Už mobilizacijos vykdymą tapo atsakinga Vidurinės Azijos karinė apygarda su štabo būstine Alma Atoje (dabar Almata) ir Turkestano karinė apygarda su štabo būstine Taškente.[2] Šios dvi karinės apygardos iki tol niekada nevykdė panašaus masto operacijų; tokiai užduočiai taip pat nebuvo pasirengę nei vietinės valdžios organai, nei fabrikų ir *kolchozų* direktoriai, nei *vojenkomatai* (kariniai komisariatai), nei patys kariniai padaliniai. Slaptumo sumetimais visiems buvo sakoma, jog tai tėra mokymai, tad jų pagrindinis uždavinys, nekreipiant dėmesio į kokybę, yra parodyti, kaip greitai jie sugeba sukomplektuoti karinius dalinius. Labai trūko specialistų (šarvuočių vairuotojų, artileristų ir t. t.), nes vietiniai rezervistai, kaip ir dauguma karių iš Vidurinės Azijos, buvo tarnavę statybiniuose ar motorizuotųjų šaulių daliniuose, kur jie neturėjo galimybės tapti tokiais specialistais. Daugelio rezervistų nepavyko rasti dėl klaidingai užrašytų pavardžių ir adresų. Kiti įsigijo suklastotas medicinines pažymas arba pasislėpė, kad jiems nebūtų galima įteikti šaukimų. Daug rezervistų karininkų buvo studentai: jie niekada iš tikrųjų netarnavo kariuomenėje ir neturėjo praktinių karinių įgūdžių, nes šios srities dalykus jiems dėstė aukštųjų mokyklų karinėse katedrose.

1980-ųjų pavasarį 40-ąją armiją jau sudarė apie 81 tūkstantis karių, iš kurių 62 tūkstančiai priklausė priešakiniams daliniams, turintiems šešis šimtus tankų, pusantro tūkstančio pėstininkų kovos mašinų, beveik tris šimtus šarvuotųjų transporterių, devynis šimtus artilerijos pabūklų, penkis šimtus lėktuvų (su nejudamai įtvirtintais sparnais) ir sraigtasparnių. Civilinių transporto priemonių kratinys buvo greitai grąžintas savininkams, o rezervistus pakeitė profesionalūs karininkai ir šauktiniai. Šių karių buvimą Afganistane reglamentavo dvišalė Sovietų Sąjungos ir Afganistano vyriausybių sutartis. Ji numatė, kokios paslaugos turėtų būti teikiamos sovietų kariuomenei, kuriuose šešiolikoje miestų ji būtų dislokuota ir iš kurių penkių aerodromų sovietų lėktuvai galėtų vykdyti savo operacijas.[3]

Galiausiai 40-ąją armiją sudarė trys motorizuotųjų šaulių divizijos, desantinė šturmo divizija, keturi atskirieji motorizuotųjų šaulių pulkai (brigados), du atskirieji desantiniai šturmo pulkai (brigados), dvi specialiųjų pajėgų brigados, taip pat ryšių, žvalgybos, užnugario ir remonto padaliniai. Unikalu tai, kad ši armija turėjo nuosavą aviacijos korpusą su naikintuvais-bombonešiais, sraigtasparniais, transportiniais lėktuvais, lėktuvų remonto ir aerodromų apsaugos padaliniais. Tuo metu, kai šioje armijoje, įskaitant KGB pasienio dalinius ir Vidaus reikalų ministerijos

specialiąsias pajėgas, buvo daugiausia karių – vyrų ir moterų,– jų skaičius siekė 109 000. (Žr. 2-ą priedą „40-osios armijos mūšių sąrašas".)

Užduotis

Kai 40-oji suplūdo į Afganistaną, jai buvo iškelta, atrodytų, paprasta, aiški ir ribota užduotis. Ji turėjo įsikišti ir nutraukti žiaurius konfliktus Afganistano liaudies demokratinėje partijoje, taip pat paskubinti esmines permainas, kurių taip labai reikėjo radikaliai ir priešingus rezultatus duodančiai komunistų vyriausybės politikai. Užgrobti ar okupuoti šalį – tokio tikslo nebuvo. 40-oji armija turėjo užimti miestus bei juos jungiančius kelius ir iškart pasitraukti, vos tik Afganistano vyriausybė ir jos ginkluotosios pajėgos įstengs savarankiškai kontroliuoti padėtį šalyje.

Tai, kas turėjo panėšėti į apgalvotą strategiją, tebuvo šis tas daugiau už nerealų siekį. Rusai ganėtinai gerai suprato, jog Afganistano problemas galima išspręsti tik politinėmis priemonėmis. Pavyzdžiui, Andropovas iš

Sovietų tankai pakeliui į Afganistaną.

pat pradžių įrodinėjo, kad Afganistano režimo nereikėtų palaikyti sovietų ginklo jėga. Bet Sovietų Sąjungos vadovai taip pat vylėsi, jog galiausiai afganų liaudis įvertins pažadėtus privalumus: stabilią vyriausybę, teisę ir tvarką, sveikatos apsaugą, žemės ūkio reformą, šalies vystymąsi, vyrų ir moterų išsimokslinimą.

Tačiau jiems paaiškėjo, kad dauguma afganų teikia pirmenybę savo tradicijoms ir neketina jų keisti paliepus bedieviams užsieniečiams ir vietiniams netikėliams. Rusai nesiėmė ir negalėjo imtis spręsti šios esminės strateginės problemos. Žiaurus pilietinis karas, su kuriuo jie susidūrė, kilo gerokai prieš jiems atvykstant, truko dar septynerius metus po jų pasitraukimo ir baigėsi Talibano pergale 1996-aisiais. Šio karo metu nebeliko lojalumo ribų, pavieniai asmenys ir grupės pereidinėjo į abi puses ir pasitaikius progai vedė derybas dėl ugnies nutraukimo ar prekybinių sandėrių. Dar prieš pilietinį karą visose Afganistano partijose, jų lyderiams ar grupuotėms siekiant pirmenybės, prasidėjo kovos ir kraujo praliejimas. Rusai suvokė kariaujantys patį blogiausią karą – karą su sukilėliais; karą, kurio jie nesitikėjo, kuriam jų tinkamai neapginklavo ir neparengė. Visos pusės elgėsi žiauriai. Vyko egzekucijos, kankinimai, buvo naikinami civiliai gyventojai, jų kaimai ir jų gyvenimo būdas. Kaip ir visus kitus, įsibrovusius į Afganistaną – prieš tai ir po to – rusus pribloškė pasipriešinimo dalyvių jėga ir efektyvūs veiksmai, kurių poveikį jie pajuto kone iškart ir kurie jų viltis pavertė pajuokos objektu.

Ir rusai, ir afganai suprato, kad vieną dieną sovietai iškeliaus namo. O kai jie iškeliaus, afganams vis tiek teks dar ilgai gyventi savo šalyje kartu su kitais kraštiečiais. Netgi tie afganai, kurie atėjus sovietams karštai sveikino, palaikė ar tylėdami priėmė Kabulo valdžią, mąstė apie tai, kas jiems nutiks, kai sovietų nebeliks.

Sovietų vadovybės strateginis mąstymas turėjo ir kitą esminį trūkumą. Sovietų Sąjungos lyderiai nepakankamai įvertino – o gal to net nesvarstė – galimą savo šalies žmonių neigiamą požiūrį į ilgą ir akivaizdžiai betikslį karą tolimame krašte, juolab kad šiems lyderiams, suprantama, neteko susidurti su tokiu reiškiniu kaip masinis ir labai populiarus amerikiečių judėjimas prieš karą Vietname. Visgi didėjantis nusivylimas visuose visuomenės sluoksniuose, taip pat ir vadovybėje, tirpdė sovietų lyderių norą tęsti karą – žiaurų, brangų ir beprasmį.

Šių dviejų klaidingų apskaičiavimų pakako paversti niekais 40-osios armijos karinius laimėjimus.

Vadai

Savo gyvavimo laikotarpiu 40-oji armija turėjo septynis vadus. Tai buvo Jurijus Tucharinovas, Borisas Tkačas, Viktoras Jermakovas, Leonidas Generalovas, Igoris Rodionovas, Viktoras Dubininas ir Borisas Gromovas. 1975–1991 m. Afganistano ginkluotosioms pajėgoms patarinėjo kiti vienuolika sovietų generolų. Sukrėsti pažeminimo, kurį patyrė jų armija ir jų šalis, kai kurie šių vyrų vėliau aktyviai dalyvavo politiniuose įvykiuose, nulėmusiuose Sovietų Sąjungos žlugimą ir naujos Rusijos gimimą.

Šie karininkai buvo patyrę profesionalai, lankę Generalinio štabo akademiją. Jiems daug kam teko vadovauti – didžiuliams junginiams ir karinėms apygardoms Sovietų Sąjungoje, taip pat armijoms už šalies ribų. 1979 metais jie vis dar šildėsi 1945-ųjų pergalės prieš Vokietiją šlovės spinduliuose. Jiems mokėjo daugiau negu kitiems pareigūnams, išskyrus tuos, kurie priklausė KGB sistemai. Jie padėjo Sovietų Sąjungos vadovybei spręsti pagrindinį uždavinį – išlaikyti strateginį paritetą su Jungtinėmis

Generolas J. Tucharinovas – pirmasis sovietų 40-osios armijos vadas.

Valstijomis, o vadovybė sutiko jiems skirti didžiąją dalį šalies ekonominių išteklių su sąlyga, kad jie nesikiš į politinius reikalus. Kaip visi profesionalūs karininkai, šie vyrai gludino savo įgūdžius pratybose puoselėdami stiprų kario garbės, pareigos ir patriotizmo jausmą. Jiems rūpėjo šlovinga Rusijos karinė istorija. Jie laikėsi nuošaliai nuo civilių gyventojų, bet buvo tvirtai įsitikinę, kad šie neturėtų kištis nė į vieną karinių reikalų aspektą. Net gynybos ministras Dmitrijus Ustinovas jiems neatrodė visiškai tinkamas toms pareigoms. Nepaisant jo ilgamečio ryšio su kariuomene, jis buvo partinis biurokratas, o ne profesionalus karininkas.

Kai kurie iš šių generolų būdami žemesnio rango karininkais dalyvavo Antrajame pasauliniame kare, o daugeliui teko vykdyti karines užduotis Tolimuosiuose Rytuose, Viduriniuose Rytuose ir Afrikoje, kur Sovietų Sąjunga nešykštėdama teikė karinę paramą savo sąjungininkams komunistams, „progresyvioms" Trečiojo pasaulio vyriausybėms ir žmonėms, siekusiems išsivaduoti iš „kolonializmo jungo". Tose šalyse prarado gyvybę daug sovietų karininkų.[4]

Šie generolai 1956-aisiais Vengrijoje sėkmingai dislokavo septyniolika divizijų, o vėliau, 1968-aisiais, į Čekoslovakiją atsiuntė aštuoniolika divizijų, įskaitant aštuonias kitų Varšuvos pakto šalių divizijas. Kovodami su Vengrijos sukilėliais žuvo 87 sovietų karininkai ir 633 kareiviai. Čekoslovakijoje nevyko mūšių ir čia žuvo tik vienas sovietų karininkas ir vienuolika žemesnio rango karių. Kaip logistikos pratybos, tai atrodė didžiuliai laimėjimai, tačiau šis įspūdis buvo apgaulingas. Kitaip negu amerikiečių karo vadai, sovietų generolai neturėjo naujos didžiulių karinių pajėgų valdymo tikruose mūšiuose patirties. Be to, trūko amunicijos, mokymų, doktrinos ir žinių, kaip reikia kovoti su sukilėliais Afganistano kalnuose.

Nors mūšiuose žuvo keturi sovietų generolai,[5] pagrindinį smūgį teko atlaikyti pulkininkams, majorams, kapitonams, jauniems leitenantams ir, žinoma, paprastiems kareiviams. Į Afganistaną išvyko tik nedidelė karininkų dalis (mažiau kaip dešimt procentų) iš motorizuotųjų šaulių dalinių, sudariusių sovietų kariuomenės stuburą. Kiti, išsklaidyti po Sovietų Sąjungą ir Rytų Europą, turėjo būti pasirengę karui su NATO ir akylai stebėti Kinijos veiksmus.

Dauguma sovietų karininkų nuoširdžiai tikėjo, kad jų profesinė pareiga yra įgyvendinti Sovietų Sąjungos vadovybės siekius. Net jeigu jie būtų žinoję apie abejones, kurios sovietų vadovybę kamavo 1979-ųjų pabaigoje, jiems patiems jų nebūtų kilę, nes bent jau iš pradžių sovietų karininkams

iš tikrųjų atrodė, jog į Afganistaną vykstama ginti jo žmonių nuo kišimosi iš užsienio ir vietinių maištininkų. Ilgainiui iliuzijos sklaidėsi, bet kai kurie karininkai išliko idealistai. Pavyzdžiui, Anatolijus Jermolinas, išsiųstas į Afganistaną 1978-aisiais, kai buvo dar jaunas leitenantas, niekada neabejojo sovietų intervencijos būtinybe. Dvejonių atsirado vėliau, sugrįžus namo ir tapus postkomunistinės Rusijos parlamento nariu.[6]

O tuo metu į Afganistaną atvykę jauni karininkai, baigę Sovietų Sąjungos karo mokyklas, dažniausiai buvo pakankamai gerai parengti ar bent jau aprūpinti, kad galėtų semtis tų būtinų praktinių žinių, kurių įgyjama tik mūšio lauke.

Specialistai buvo rengiami papildomai. Baigusį akademiją Aleksandrą Karcevą metams išsiuntė gilinti žinių žvalgybos tarnybose. Bet tada GRU nusprendė, kad jiems reikia geresnės vietinės žvalgybos Afganistane. Techninės priemonės informacijai rinkti pasirodė esančios netinkamos. Oro žvalgyba atvyko per vėlai. Klausymosi stotys kalnuose prastai veikė. Į senų magnetofonų juostas buvo įrašoma daug svarbių pokalbių, tačiau trūko kvalifikuotų vertėjų tai medžiagai apdoroti. GRU nutarė, kad vienas iš sprendimų būtų sekti prancūzų humanitarinės pagalbos organizacijos

A. Karcevas 180-ajame motorizuotųjų šaulių pulke pozuoja su trofėjiniu ginklu.

„Gydytojai be sienų" („Médecins Sans Frontières") pavyzdžiu ir atrinktiems žvalgybos pareigūnams suteikti medicinos žinių. Jie vyktų į afganų kaimus ir sužinotų daug vertingos informacijos.

Taigi Karcevą du mėnesius konsultavo medicinos profesoriai iš Maskvos, jis taip pat atmintinai iškalė „Trumpą rusų–dari kalbų žodyną". Paskui jį išsiuntė į Turkmėnistaną, kur jis mokėsi alpinizmo, šaudyti, vairuoti kalnuose, taip pat šiek tiek daugiau sužinojo apie vietines kalbas. Tada jis, aprūpintas sovietiniu pasu ir sulaukęs antipatiško sovietų muitininkų dėmesio, iškeliavo į Kabulą, buvo priskirtas 180-ajam motorizuotųjų šaulių pulkui ir tarnavo Afganistane nuo 1986 iki 1988 metų.

Jį nukreipė į mažą karinį postą į vakarus nuo Bagramo. Čia jis dalyvavo reiduose, pasalose ir krėtė afganų namus – tai buvo tokių padalinių kasdienybė. Be to, Karcevas, siekdamas pelnyti netoliese buvusio kaimo, arba kišlako, vyresniųjų pasitikėjimą, naudojo įgytas medicinos žinias ir teikė kaimiečiams paprastas gydymo paslaugas, kurių jie nesulaukdavo iš valstybės institucijų. Veikdamas po šia priedanga, Karcevas galėjo gauti vietinės informacijos ir palaikyti saugų ryšį su Šafi vadinamu afganų agentu, studijavusiu Oksforde ir Japonijoje. Karcevas įtarė, kad Šafi yra Achmedo Šacho Masudo, mudžahedų vado Pandžšyro slėnyje, tarpininkas. Šafi paskatino Karcevą rimtai susidomėti rytų medicina; baigęs tarnybą, jis gerai panaudojo Afganistane įgytas žinias: Maskvoje įkūrė nuosavą masažo kabinetą.[7]

Koks tai karas?

Kaip ir visuose karuose, kurių esmė – baudžiamosios akcijos prieš sukilėlius, šiame kare nebuvo suplanuotų mūšių, nebuvo didžiulių puolimų, pergalių ar pralaimėjimų, nebuvo netvarkingų atsitraukimų, nebuvo net fronto linijos. Nebuvo ir daug erdvės karo menui normalia šių žodžių prasme. Tai taip pat nebuvo karas, apie kurį paprasta pasakoti. Ne, sovietų generolai nekariavo taip, tarsi vis dar vyktų Antrasis pasaulinis karas, nors neapsieita ir be to. Jie ilgai ir įtemptai mąstė apie šiuolaikinio karo niuansus ir tikėjo atlikę reikiamas korekcijas, leidžiančias tokį karą kariauti ir jame nugalėti. Bet jie klydo manydami, jog jei kariuomenė gerai parengta dideliam karui, tai ji be didelių pokyčių gali sėkmingai kariauti ir „mažus" karus. Įsitraukdami į karą Vietname šitaip galvojo ir amerikiečiai. Jie keitė savo taktikas, tačiau taip niekada ir neišsprendė problemos. Visgi sovietų kariuomenės vadai iš amerikiečių nepasimokė ir iš anksto neapgalvojo,

kaip būtų galima veiksmingai kovoti su mažomis, lengvai ginkluotomis, labai mobiliomis itin motyvuotų žmonių grupėmis – kovoti teritorijoje, kurią tie žmonės puikiai pažinojo. Kol įgijo patirties, 40-osios armijos karininkams ir kareiviams prastai sekėsi kariauti tokio pobūdžio karą. Bet net ir tada, kai daugelis sovietų karių prisitaikė prie naujų iššūkių, jų „laimėjimai" galiausiai panėšėjo į amerikiečių, niekaip nesugebėjusių įveikti savo nesugaunamų priešų.

40-oji armija atsidūrė teritorijoje, nė iš tolo neprimenančioje tų Europos lygumų, kuriose ją mokė kariauti. Ši šalis buvo tarsi specialiai sukurta partizaniniam karui, susirėmimams kalnuose, pasaloms prie kelių ir takų, baudžiamosioms ekspedicijoms, retoms masinėms tūkstančių afganų ir sovietų karių operacijoms siekiant išlaisvinti apsiaustą įgulą ar išstumti sukilėlius iš jų bazės, mudžahedų išpuoliams prieš sovietų ir Afganistano vyriausybės priešakinius postus, trumpiems mūšiams prie kaimų ar miestų pakraščiuose – sukurta naikinimui, atsikeršijimui, beribiam žiaurumui.

Įveikiant sudėtingą reljefą. Nuotraukoje matyti šarvuota žvalgybos mašina (BRDM) ir tankas T-62b.

Kalnai, sudarantys keturis penktadalius Afganistano, rytuose prasideda Pamyro aukštikalnių sistema Tadžikistano, Indijos, Pakistano ir Kinijos pasieniuose ir tęsiasi į vakarus beveik iki Irano sienos už Herato miesto. Jie dalija ne tik šalies teritoriją, bet ir žmones į savitas ir dažnai priešiškas etnines grupes, kurios kalba skirtingomis kalbomis, turi skirtingas kultūras ir didelį istorijos tarpsnį išpažino skirtingas religijas. Tuos kalnus raižo slėniai ir tarpekliai, pėsčiomis įveikiami vietinių valstiečių, piemenų, pirklių, kontrabandininkų, keliautojų, turistų, hipių ir partizanų su ginklų karavanais. Normalūs keliai yra prabanga: iki XX amžiaus jų vietoje tebuvo paprasčiausi takai, tinkami keliauti žmonėms ir nešuliniams gyvuliams, bet visiškai netinkami ratiniam transportui.

Šiuose kalnuose reguliarioji kariuomenė paprastai neturi galimybių įgyti pranašumo. Vietiniai gyventojai žino visus takus ir takelius, kurie dažnai veda stačiais šlaitais, yra patogūs pasaloms rengti, lengvai apginami ir sunkiai aptinkami. Maža to, šešiolikos tūkstančių pėdų (apie 4 900 m) aukštyje, kur vyko kai kurios kovos, kol tu nesi aklimatizavęsis, tave gali pakirsti kalnų liga. O jei tave sužeis, prireiks gal net šešių kovos draugų, kad jie, veikiausiai apšaudomi, tave nuneštų apačion, kur tau galbūt bus suteikta pagalba.

Čia net nedidelė ryžtingų vyrų grupė gali įveikti daug gausesnes priešo pajėgas: ji užima aplinkines aukštumas, užblokuoja karinės kolonos priekį ir pabaigą, o tada neskubėdama sunaikina priešą. Šitaip 1842-aisiais atsitiko britų „indusų armijai" kelyje, iš Kabulo vedusiame į rytus – per Džalalabadą Chaibero perėjos link. Daugiau kaip po šimto metų mudžahedai užimdavo aukštumas, kurių apačioje lėtai judėdavo sovietų karinės kolonos su nerangiais sunkvežimiais bei juos lydinčiais tankais ir šarvuotaisiais transporteriais, mina ar reaktyviniu sviediniu pamušdavo pirmą ir paskutinę transporto priemonę, o tada sistemingai sunaikindavo visas kitas.

Bet jei partizanai veikė taip paprastai, toks buvo ir atsakas, bent jau teoriškai. Britai išmoko naudoti „tada Azijoje karo mokslui dar naują taktiką, o būtent išstatyti sargybos postus aplinkiniuose šlaituose ir šitaip ginti kolonas, žygiuojančias kalnų tarpekliais. <...> Afridžiai [puštūnų gentinė sąjunga] vis dar atsimena tuos įvykius: pasak afridžių, tik kai [britų „indusų armijos" generolas] Pollockas įvaldė jų taktiką ir ją panaudojo savo kariuomenės žygiams, jam ėmė sektis".[8] Rusai ėmė naudoti tokią pačią taktiką gindami karines kolonas, vykstančias tarpekliais ar dykumų keliais; jie sraigtasparniais ar kitokiais būdais iš anksto pasiųsdavo *specnazo* karius

Siauru keliu tarp stačių uolų.

arba desantininkus, kad šie užimtų aukštumas, kur galėjo įsitvirtinti mudžahedai, pasirengę sustabdyti rusus ir neleisti jiems atsitraukti.

Dauguma afganų gyvena ne kalnuose ir ne senoviniuose miestuose, o kišlakuose, įsikūrusiuose žemumos juostoje, kuri vingiuoja šalies pakraščiu šiaurėje, nusidriekia į pietus pro Heratą, tada pasisuka į rytus ir per dykumą vėl pasiekia kalnus prie Kandaharo. Šis siauras žemės kaspinas sudaro apie 15 procentų visos šalies teritorijos, tačiau tiesiogiai žemdirbystei naudojama tik 6 procentai. Pagrindinė žemės ūkio produkcija: galvijai, kviečiai, medvilnė, vaisiai, riešutai, melionai, razinos ir, žinoma, aguonos.[9]

Nykų kraštovaizdį pagyvina sodrios žalumos lopiniai, tos „žydinčios, derlingos lygumos", pasak rusų rašytojo Aleksandro Prochanovo, „kur tarp sodų ir vynuogynų išsibarsčiusios gyvenvietės, sumūrytos iš auksaspalvių dumblo plytų, kur pilni šalto vandens rankomis kasti šuliniai, kur jauni ryžių daigai žaliuoja mažyčiuose, kruopščiai apdirbamuose sklypeliuose, kur dega ir liepsnoja žydinčios aguonos ir geltonos saulėgrąžos".[10] Po dviejų dešimtmečių vienas žurnalistas, su britų kariais atsidūręs pietinėje

Aukštai kalnuose besiilsintys prieš sovietus kovoję afganų mudžahedai. 1987 m. nuotr.

Į pasalą pakliuvę „kariai internacionalistai" atsišaudo iš visų turimų ginklų.

Helmando provincijoje, gražbyliavo netgi dar labiau: „Tas su Helmando upe besiribojantis siauras rėžis, kupinas vešlių pievų, drėkinimo griovių ir statinių iš dumblo plytų, dvelkia laiko netrikdoma ramybe. Čia jauteisi beveik kaip Toskanoje [Italijos sritis]."[11]

Tačiau patys kaimai dažniausiai atitinka bendrą gyvenseną. Gatvės siauros, namų stogai plokšti, o aklinos sienos atgręžusios pasauliui nykius fasadus. Namai pastatyti iš dumblo plytų, jos greitai sensta, todėl dažnai sunku pasakyti, kiek tiems namams metų. Jei sugriūva arba būna sunaikinti per bombardavimą, šie pastatai netrukus vėl pavirsta tuo pačiu gruntu, iš kurio juos kūrė. Tada atrodo, jog jų niekada nė nebuvo. Jei tuose kaimuose apsilankytumėte dabar, jums būtų sunku aptikti karo padarinių.

Aleksandras Karcevas šitaip apibūdino tipišką afganų kaimą, buvusį netoli jo karinio posto: „Kišlakas nebuvo didelis, jį sudarė apie dešimt įtvirtintų pastatų ir keli kiti namai, sumūryti iš dumblo plytų. Įtvirtinti pastatai stulbina savo dydžiu ir paskirtimi. Kalašachio žmonėms įtvirtinti pastatai yra įprasti būstai, kaip bet kuris kitas. Tokios vietos nė kiek nepanėšėja į žmonių perpildytus, purvinus miestus. <...> Šių statinių sienų aukštis siekia iki šešių metrų, o storis – iki metro. Jos sumūrytos iš dumblo

plytų. Tokią sieną ne visada pramuša net tanko sviedinys. Įtvirtinimo kampuose stovi stebėjimo bokštai – dviejų ar trijų aukštų. Vidinėje pagrindinės sienos pusėje įrengtos vieno ar dviejų aukštų gyvenamosios patalpos iš nedegtų plytų, paprastai išdėstytos [rusiškos] raidės „П“ forma. Prie šiaurinės sienos gyvenamųjų patalpų neįrenginėja, nes tai šalčiausia siena ir šildyti patalpas žiemą būtų neekonomiška. Čia labai sunku gauti kuro. Tik vienas kambarys turi kai ką panašaus į krosnį. Kaimiečiai kūrena kiziaką – džiovintą presuotą karvių ir kupranugarių mėšlą. Vien turtingiausi gali sau leisti šildytis malkomis.

Pirmame aukšte paprastai įrengiama virtuvė ir „svetainė“ valgymui bei svečiams priimti. Jos grindys būna išklotos dembliais, o kai kada ir kilimais. Keli kiti kambariai susisiekia su pagrindiniu kambariu: juose žmonės gyvena vasarą, nes dumblo plytų sienos nepraleidžia alinančio karščio.

Antrame aukšte yra kambariai, kuriuose žmonės miega, o žiemą ir gyvena. Jie paprastai įrengiami tiesiai virš virtuvės, kur ant atviros ugnies gaminamas valgis. Kamino nėra, tik daug mažų skylių visose vidinėse sienose; šitaip šiltas oras pasiskirsto po kambarius. Šie namai – kaip didžiulis gyvas organizmas, todėl nenuostabu, kad afganai prie jų taip stipriai prisirišę. Tolimajame „tvirtovės“ kampe yra aptvaras galvijams, o netoli virtuvės – didelis šulinys, vadinamas kiarizu. <...> Toks įtvirtinimas apima ne mažiau kaip 400 kvadratinių metrų. Paprastai jame gyvena tik viena šeima.“[12]

Afganų kišlakas ir prie jo artėjantis sovietų šarvuotis.

Sugriautas kišlakas ir sovietų tankas.

Sovietų kariai dirbamus laukus aplink kaimus vadino *zelionka* (karių žargonu tai reiškė vešlia augalija padengtą vietovę). Po sovietų atvykę britų kariai tokias vietas vadino žaliosiomis zonomis. Nors jos atrodė žaviai, žaliosiose zonose daugeliu atžvilgių buvo netgi sunkiau kovoti negu kalnuose. Dirbamoji žemė ir vynuogynai buvo laistomi šaltinių ir upių vandeniu, tiekiamu subtiliomis ir sudėtingomis drėkinimo sistemomis, kurias sudarė paviršiniai grioviai ir tuneliai, taip pat vertikalios šachtos. Pakelėmis nuolat slampinėjo vyrai, vilkintys marškinius ir ilgus afganiškus drabužius, su turbanais ar kitais vietiniais galvos apdangalais. Jie būdavo ginkluoti iki dantų ir sovietų kariai niekaip negalėdavo suprasti, kas jie yra: vietinio savigynos būrio nariai ar mudžahedai, tykantys lengvo grobio – gal ir vieni, ir kiti.[13]

Tie kaimai rusų kariams tapo tikru košmaru. Į juos afganų partizanai įfiltruodavo savo žmones, kurie netikėtai užklupdavo nieko neįtariančius priešus, o tada išnykdavo tuneliais, šitaip išvengdami atsakomųjų veiksmų. Čia kiekvienas namas ar kelias galėjo būti sumaniai užminuotas,

o gyventojai, iki tol atrodę taikūs, staiga virsti aršiausiais priešais. Kartą žvalgybos batalionas neatsargiai įžengė į kaimą žaliojoje zonoje. Kai batalionas po dviejų valandų iš jo ištrūko, dvidešimt penki jo kariai buvo žuvę, o keturiasdešimt aštuoni – sužeisti. Tokie dalykai beveik visada atsitikdavo dėl kvailo ar nedisciplinuoto elgesio.[14]

Nors dažniausiai kovos vyko padrikai, pagrindinis kiekvienos pusės tikslas buvo ganėtinai paprastas: blokuoti priešo tiekimo linijas. Rusai iš Sovietų Sąjungos sunkvežimiais gabenosi visą jiems reikiamą kurą, amuniciją ir didžiąją dalį maisto. Mudžahedai daugiausia ginklų, amunicijos ir kitų karinių išteklių per kalnus gaudavo iš Pakistano.

Kadangi tai buvo kova už kelius ir kalnų perėjas, tiek rusai, tiek sukilėliai be skrupulų naudojo didžiulius kiekius minų. Tačiau asimetriniame kare minos, sprogstamieji užtaisai ir pakelės bombos yra kovos priemonės, labiau tinkamos silpnesnei pusei, ir gali smarkiai pakirsti stipresnės pusės dvasinę būseną, kaip tai amerikiečiams paaiškėjo Vietname. Sukilėlius pasiekiančios minos buvo iš įvairių šalių – JAV, Didžiosios Britanijos, Italijos, Kinijos, be to, jie gaminosi minas ir patys. Didžiausios minos galėjo sunaikinti tanką ar pėstininkų kovos mašiną; mažiausios minos

Zelionkos. Taip praminti dirbami laukai.
Vaizdas iš sraigtasparnio Mi-8.

galėjo nutraukti pėdą. Rusai naudojo tankus, kurie priešakyje turėjo virbus minoms detonuoti. Be to, išminuotojai pasitelkdavo mokytus šunis, ieškojo minų rankomis – metalo detektoriai nelabai tiko, nes mudžahedai dažnai naudojo plastmasines minas. Sunkvežimių kolonoms ar kariniams padaliniams judant iš paskos sraigės tempu, jie vykdė išminavimo darbus ir, kaip sakoma, galėjo suklysti tik kartą.

Savo ruožtu rusai minavo apsaugines zonas prie savo pozicijų, taip pat tuos maršrutus ir kalnų kelius, kuriais keliaudavo sukilėliai. Teoriškai rusai turėjo tinkamus žemėlapius, rodančius vietas, kur jiems reikėtų padėti minų. Praktiškai tie žemėlapiai būdavo netikslūs, pasimesdavo arba išvis neegzistuodavo, todėl kai kada rusai nukentėdavo nuo savo pačių minų. Sukilėliai tokių žemėlapių nesivargino braižyti.

Rusai ne veltui tai vadino „minų karu“: Afganistane tebėra daug minų, kurių visos kariaujančios pusės prikaišiojo į afganų žemę sovietų invazijos metais ir po jo vykusio pilietinio karo laikotarpiu. Senos minos vis dar žudo, kai jas užkliudo žaidžiantys vaikai ar savo laukuose dirbantys valstiečiai.

Mudžahedai vengė atvirų kautynių ir smogdavo iš pasalų, kurios jiems suteikdavo pranašumo. Retsykiais jie imdavosi ryžtingesnių veiksmų – puldavo karines įgulas ir aviacijos bazes, o baigiantis karui bandė užimti miestus. Bet sovietų automobilių kolonos kursavo ir toliau, pagrindiniai keliai išliko atviri, ir kol rusai vis dar buvo Afganistane, mudžahedai neužėmė nė vieno miesto.

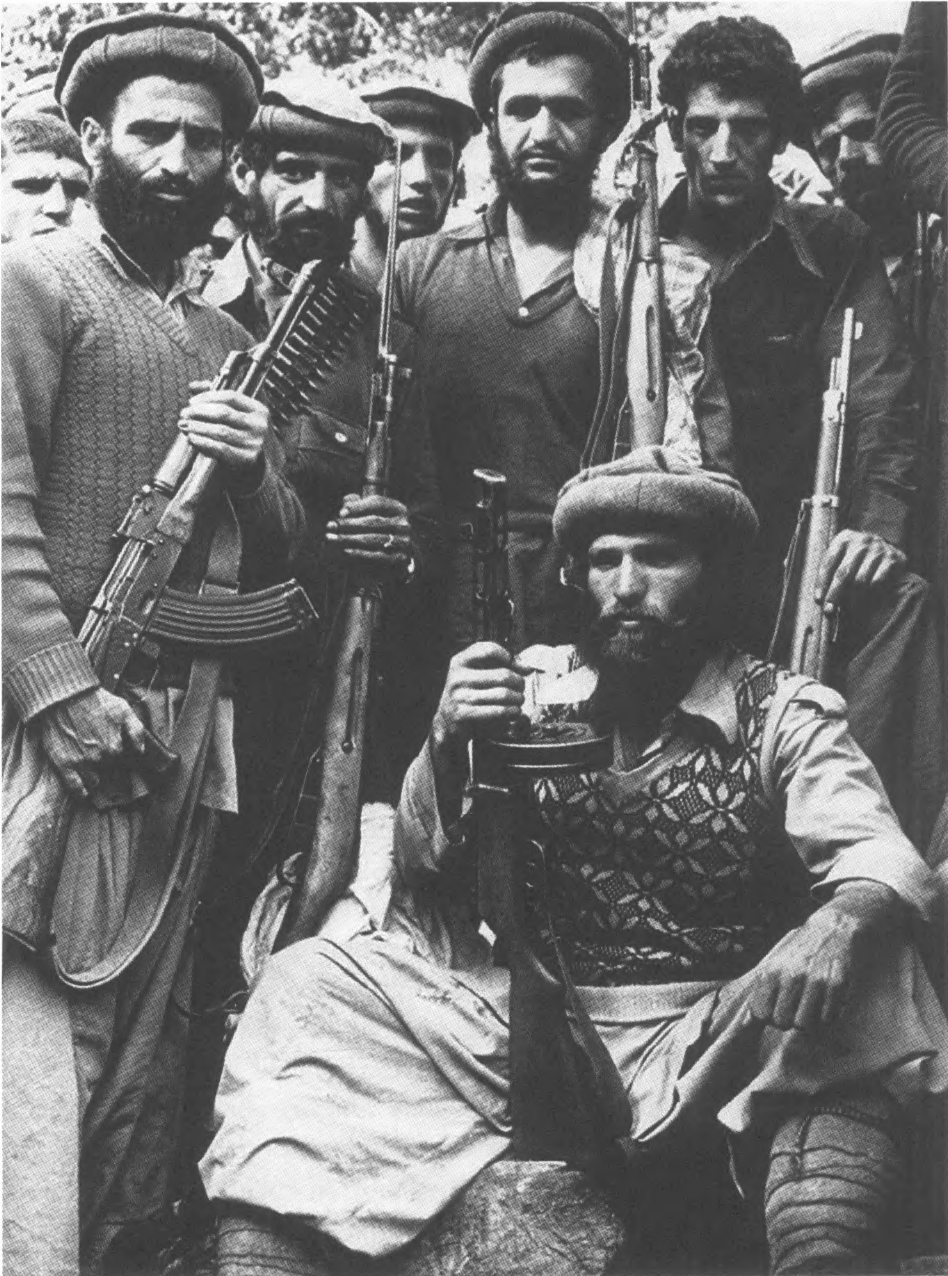
O rusai rengė reidus į kaimus, kurie buvo įtariami priglaudę sukilėlius; brovėsi į kalnus siekdami sunaikinti sukilėlių bazes ir išsklaidyti kovotojus; patys rengė pasalas; minavo mudžahedų naudojamus maršrutus. Jų operacijas rėmė 40-osios armijos transportiniai ir kovos sraigtasparniai, artilerija, naikintuvai-bombonešiai, taip pat ilgojo nuotolio bombonešiai iš Sovietų Sąjungos. Netgi jaunesnieji karininkai – leitenantai ir kapitonai, atsakingi už sargybos postus, – prireikus galėdavo išsikviesti pagalbon artileriją. Neišvengiamas rezultatas – daugybė žuvusių arba praradusių turtą civilių gyventojų.

Bet norint sėkmingai kovoti su mudžahedais ir jų efektyvaus kovojimo metodais, neatitinkančiais įprastų normų, reikėjo specialių įgūdžių, specialios taktikos ir specialių pajėgų – pajėgų, kurios sugebėtų veikti kalnuose

rengdamos pasalas partizanų grupėms ir pačios išvengdamos jų pasalų, taip pat blokuodamos maršrutus, kuriais keliaudavo sukilėlių karavanai. Nors įprasti motorizuotųjų šaulių padaliniai irgi dalyvavo tokiose operacijose, pagrindinį smūgį neišvengiamai tekdavo prisiimti motorizuotųjų šaulių divizijų ir pulkų elitiniams specialiųjų ir desantinių pajėgų būriams bei žvalgybos batalionams ir kuopoms. Šios pajėgos labai efektyviai kovojo ir aukštai kalnuose, ir žaliosiose zonose. Jų karių skaičius sudarė apie 20 procentų visos 40-osios armijos sudėties. Remiantis kai kuriais skaičiavimais, iš 133 šios armijos batalionų tik 51 nuolat dalyvavo operacijose. Kiti daugiausia laiko praleisdavo savo dislokacijos vietose arba lydėdami automobilių kolonas.[15]

Be šių reguliariosios armijos padalinių, Afganistano kare dalyvavo dar daug specialiųjų pajėgų būrių, įkurtų GRU, KGB ir Vidaus reikalų ministerijos. GRU įkurtos specialiosios pajėgos, žinoma, buvo gausiausios. 1985 metais įkurtą „specialių pajėgų grupę" galiausiai sudarė dvi brigados (kiekvienoje po aštuonis batalionus), atskiroji kuopa, atskirasis žvalgybos batalionas, keturios pulko žvalgybos kuopos, devyni žvalgybos būriai ir trylika kitų padalinių – iš viso trys tūkstančiai vyrų. 15-oji brigada buvo dislokuota Džalalabade, o 22-oji brigada dislokuota Asadabade, Kunaro provincijoje prie Pakistano sienos. 22-ąją brigadą iš Afganistano išvedė 1988-ųjų vasarą, kai pradėjo trauktis 40-oji armija. 15-oji brigada liko dengti galutinio atsitraukimo 1989-ųjų vasarį.[16]

Pagrindinis GRU specialiųjų pajėgų padalinių uždavinys buvo blokuoti mudžahedų tiekimo maršrutus kalnuose. Vis geriau pasirengdami kovoti su sunkiai aptinkamu priešu, šie kariai įgijo puikią reputaciją. Kęsdami Afganistano klimatui būdingą ekstremalų karštį ir šaltį, aukštikalnėse kamuojami kalnų ligos, remiami sraigtasparnių ir kovos lėktuvų, iš pasalų užpuldinėjami partizanų ir patys jas rengdami, jie darė viską, ką galėjo, siekdami sustabdyti karinių išteklių srautą iš CŽV ir pakistaniečių bazių, įkurtų anapus sienos. Jiems pavyko pasiekti įspūdingų rezultatų, pavyzdžiui, per vieną operaciją 1987 metų gegužę jie sunaikino didžiulį karavaną, nukovė 187 mudžahedus bei perėmė daug ginkluotės ir amunicijos. Tačiau, nepaisant visų jų ir kitų elitinių pajėgų pastangų, tesugebėta sulaikyti vos 15–20 procentų mudžahedų karavanų.[17] Vykdant pagrindinę užduotį – blokuoti priešo tiekimo maršrutus – jų laimėjimai nebuvo didesni už mudžahedų.

Sovietų gamybos ginklais AK, PPŠ ir Mosino sistemos šautuvais ginkluoti mudžahedai.

Žvalgybos problemos

KGB ir MVD Afganistane dislokavo daug mažiau specialios paskirties pajėgų, o jų svarbiausias darbas buvo rinkti informaciją, tai yra kurti agentūrinius tinklus tarp mudžahedų, tyrinėti genčių ir klanų santykius operacijų vykdymo vietovėse, aiškintis, kur yra mudžahedų bazės, jų tiekimo maršrutai ir ginklų sandėliai. Šioms pajėgoms taip pat buvo nurodyta ieškoti, imti į nelaisvę ar žudyti užsienio karinius specialistus, patarinėjančius mudžahedams; įtikinėti mudžahedų vadus kartu su savo būriais pereiti į vyriausybės pusę; sėti nesantaiką tarp priešo grupuočių, kad jos kariautų tarpusavyje, o ne su rusais; tokią taktiką paskutinio Rudyardo Kiplingo knygos „Stalkis ir kompanija" (*Stalky & Co.*) skyriaus herojus naudojo Chaibero perėjoje, jungiančioje Afganistaną ir Pakistaną.[18] Afganai, žinoma, žaidė panašų žaidimą ir teikė rusams melagingą informaciją provokuodami operacijas prieš savo asmeninius ar gentinius priešus.

KGB specialiosios paskirties būriai buvo grupės „Kaskad" dalis; tą grupę 1980-ųjų vasarą įkūrė Andropovas.[19] Ją sudarė maždaug tūkstantis KGB specialiųjų pajėgų karininkų, dislokuotų aštuoniose įvairiose Afganistano vietovėse. Šiems karininkams, kurie save vadino „kaskadininkais", draudė dalyvauti įprastinėse karinėse operacijose; jie buvo per daug vertingi, kad juos praradinėtų. Grupė „Kaskad" išbuvo Afganistane trejus metus, tada ją pakeitė panaši grupė „Omega", kuri išvyko po vienų metų. Tačiau iki karo pabaigos liko daug pavienių karininkų, priskirtų įvairioms specialiosios paskirties pajėgoms.

Vidaus reikalų ministerijos specialiosios paskirties būriai priklausė grupei „Kobalt". Ją daugiausia sudarė šios ministerijos kriminalinių nusikaltimų tyrimo skyriaus pareigūnai, įgudę gaudyti piktadarius po visą Sovietų Sąjungą. Jų darbas buvo padėti slaptajai afganų policijai – Valstybinei informacijos tarnybai, ChAD (*Chedmate etelaate doulati*), – ieškoti mudžahedų vadų. Jie irgi neturėjo dalyvauti įprastinėse karinėse operacijose. Afganistane buvo dvidešimt trys grupės „Kobalt" būriai, kurių kiekvieną sudarė iki septynių vyrų, aprūpintų šarvuotuoju transporteriu (BTR) ir radijo stotimi.[20]

Stulbinamai daug karininkų šiuose mažuose padaliniuose beveik nemokėjo vietinių kalbų ir turėjo kliautis vertėjais, kuriais dažnai tapdavo arčiausiai esančių sovietų dalinių kareiviai, kilę iš Vidurinės Azijos. Pasak vieno iš tų karininkų, tai sudarydavo keblumų bandant apklausti belaisvius. Kai

kurie iš jų buvo išsiųsti į Sovietų Sąjungą, kur juos dvejus metus intensyviai mokė reikiamų kalbų, o tada grąžinti į Afganistaną. Be to, šių pajėgų akivaizdžiai nepakako. Keturiasdešimties mylių ilgio atvira siena tarp Zabulo provincijos (Afganistanas) ir Pakistano turėjo septynis maršrutus, kuriais keliavo mudžahedų karavanai, gabenantys karinius išteklius. Nors 200 000 žmonių pabėgo nuo karo, čia vis dar buvo maždaug 150 000 gyventojų, daugiausia puštūnų, susiskirsčiusių į septyniolika genčių ir etninių grupių. Provincijoje veikė 145 mudžahedų būriai, iš viso apie 2–3 tūkstančius vyrų. Jie puldinėjo vyriausybei palankius kišlakus, rinko duoklę iš vietinių gyventojų, minavo Kabulo–Kandaharo kelią, vykdė teroristines operacijas. Visoje provincijoje tebuvo dvidešimt aštuoni KGB karininkai. „Kobalt" būrį sudarė penki karininkai ir trys pasienio kariuomenės vyrai. Juos rėmė tik dvidešimt septyni ChAD pareigūnai, kai iš viso ši tarnyba jų turėjo kone penkis šimtus. Dar talkino aštuoniasdešimt vyrų, priklausiusių vyriausybinėms pajėgoms, *carandoj*, tačiau jie buvo vietiniai gyventojai ir jų lojalumas kėlė abejonių.[21]

Žvalgybos ir saugumo problemos 40-ąją armiją kamavo per visą karą. Jos žvalgybos karininkai, siekdami vietinių genčių vadų bendradarbiavimo, juos saugojo nuo karinių operacijų, rėmė subsidijomis, duodavo maisto, vaistų ir amunicijos, teikė karines konsultacijas už tų vadų pasižadėjimus, kad jų kontroliuojamose teritorijose nebus pasalų, minų ir mudžahedų karavanų. Rusams pavykdavo užverbuoti agentų tarp kaimiečių, kurie pranešdavo apie mudžahedų grupių judėjimą ir ketinimus. Tačiau mudžahedai lygiai taip pat spaudė vietinius vadus ir šie susitarimai žlugdavo. Agentai labai dažnai buvo neraštingi, neišmanantys žemėlapių, plepalus pateikiantys kaip faktus. Užuot su jais komunikavus slaptomis priemonėmis, tekdavo bendrauti akis į akį, o tai buvo labai pavojinga.[22] Gausėjo dvigubų ir trigubų agentų. Kai kada konkuruojančios sovietų institucijos – KGB ir GRU – netyčia užverbuodavo tuos pačius asmenis ir jiems dvigubai mokėdavo už tą pačią abejotiną informaciją. Mudžahedai turėjo savų agentų prie sovietų bazių bei žygių maršrutų ir apie visus sovietų kariuomenės judėjimus nedelsdami pranešdavo savo vadams. Kadangi Afganistano kariuomenėje ir policijoje taip pat knibždėte knibždėjo mudžahedų agentų, rusai savo sąjungininkus apie bendras operacijas informuodavo tik paskutinę akimirką. Arba jiems sąmoningai pateikdavo klaidinančius operatyvinius planus, kuriuos „atitaisydavo" tik prasidėjus operacijai. Bet jei reikalai pakrypdavo į bloga, afganų kariškiai, suprantama, galėdavo kaltinti rusų patarėjus.

Sąjungininkai

Kartu su 40-ąja armija kovėsi Afganistano vyriausybinės pajėgos. Bent jau popieriuje jos atrodė grėsmingos. Prasidėjus invazijai 1979-aisiais, jas sudarė dešimt divizijų, aprūpintų modernia – jei ne moderniausia – sovietų ginkluote: lėktuvais, tankais, artilerija.[23] Karui artėjant prie pabaigos, Afganistano vyriausybinėse pajėgose jau buvo dvylika divizijų, taip pat padidėjo specializuotų brigadų ir mažesnių padalinių skaičius. Karines oro pajėgas sudarė septyni aviacijos pulkai, turintys trisdešimt naikintuvų, daugiau kaip septyniasdešimt naikintuvų-bombonešių, penkiasdešimt bombonešių, septyniasdešimt šešis sraigtasparnius ir keturiasdešimt transportinių lėktuvų. Daug afganų karininkų mokėjo rusų kalbą ir buvo gerai parengti Sovietų Sąjungoje.[24]

Tačiau buvo rimtų trūkumų. Padaliniai dažnai nenorėdavo kautis, nors jiems neblogai sekdavosi, jei juos remdavo sovietų pajėgos. Dauguma padalinių taip ir liko nesukomplektuoti – kai kada afganų diviziją sudarydavo ne daugiau kaip tūkstantis karių, tai yra dešimtadaliu mažiau, negu

Prosovietinės Afganistano vyriausybės pajėgos aptinka mudžahedų ginklų slėptuvę.

priklausė. Taip pat abejotinas buvo ir karininkų lojalumas. Tiek Amino, tiek Babrako Karmalio veiksmai karininkų atžvilgiu prilygo nuolatiniam ir sistemingam „valymui": kilus menkiausiam įtarimui, jog jie gali būti nelojalūs, juos kilnodavo iš vietos į vietą arba jų tiesiog atsikratydavo. Galiausiai daug karininkų pabėgo pas mudžahedus. Dėl menko atlygio, būdami prastai apmokyti ir neturėdami svarių priežasčių jaustis lojalūs Kabului, iš kariuomenės bėgo ir kareiviai. Dauguma jų grįžo į savo kaimus, kai kurie prisidėjo prie sukilėlių. Karo pradžioje dezertyravo ištisi padaliniai: dvi brigados iš 9-osios divizijos Kunaro provincijoje; trys batalionai iš 11-osios divizijos Džalalabade pietuose; viena brigada Badachšano provincijoje šiaurės rytuose.

Prieš 1980-uosius Afganistano vyriausybinių pajėgų karių skaičius nukrito iki 25 tūkstančių. Siekdama sustabdyti „nukraujavimą", vyriausybė sumažino į kariuomenę šaukiamų jaunuolių amžių; nenorinčiuosius tarnauti vertė tai daryti prievarta; iki trejų metų pailgino tarnybos laiką; mobilizavo jaunesnius kaip trisdešimt devynerių metų rezervistus. Po 1980-ųjų visa sudėtimi dezertyravo nedaug padalinių, pavienių pabėgimų irgi šiek tiek sumažėjo. 1982-aisiais bendras karių skaičius, bent jau formaliai, padidėjo iki 40 tūkstančių. Prieš sovietų pasitraukimą 1989-ųjų pradžioje šis skaičius siekė 150 tūkstančių.[25] Afganistano vyriausybės nuostata buvo maždaug tokia: jei per metus dezertyruoja ne daugiau kaip 30 procentų kareivių, tada dar viskas gerai; jei tas rodiklis labai padidėja, reikia susirūpinti; jei dezertyruoja 60 procentų, vadinasi, reikalai prasti.[26]

Kad tie rodikliai išliktų bent jau pakenčiamo lygio, 40-oji armija įsitraukė į veiklą, kuri vadinosi „operatyvinės priemonės padedant verbuoti naujokus į Afganistano Demokratinės Respublikos liaudies armiją". Rusų kareiviams labai patiko šios operacijos. Užuot vykęs į žygį, tu važinėjiesi, tau nereikia kilti į kalnus, o apšaudymo pavojaus beveik nėra, nes operacijos vyksta palyginti ramiose vietovėse: juk vargu ar gali ką nors užverbuoti į vyriausybės kariuomenę kaimuose, prijaučiančiuose mudžahedams. Be to, čia visada gausu šviežių vaisių ir daržovių, kurių galima prisirinkti; galvijų, kuriuos galima „išlaisvinti"; marihuanos, kurios galima įsigyti. Ir visas mėnuo be įprasto kareiviško ritmo! Šiose operacijose rusų motorizuotuosius šaulius lydėdavo vyriausybinių pajėgų padalinys ir vietinis ChAD „karininko batalionas", kurio daugumą sudarydavo vyrai, apmokyti Sovietų Sąjungoje.

Verbuotojų būriai išvykdavo du kartus per metus – praėjus mėnesiui po pavasario sėjos ir mėnesiui po derliaus nuėmimo rudenį. Afganų šauktiniams buvo numatyta tarnauti dusyk; pirmą kartą tai trukdavo trejus metus. Tada jie turėdavo dvejų metų pertrauką. Jei per tą laiką nesukurdavo šeimos (o tam reikėjo surinkti lėšų nuotakos išpirkai – ne kiekvienas išgalėdavo tai padaryti per tokį laikotarpį), jiems vėl tekdavo tarnauti ketverius metus.

Paprastai „savanoriai" būdavo tiesiog užspeičiami. Šarvuočių kolona apsupdavo kišlaką, į jį įžengdavo pėstininkai, lydimi afganų specialiųjų pajėgų, ir sugindavo gyventojus į pagrindinę aikštę priešais mečetę. Tada visus vyrus, tinkamus karinei tarnybai, o kai kada ir netinkamus, įrėmę automatus išvarydavo į artimiausias afganų kareivines. Rytojaus dieną viskas kartodavosi kitame kišlake.

Poilsis „valant" kišlaką.

Kareivinėse tiems vyrams nuskusdavo galvas (nors tai prieštaravo daugelio iš jų religiniams įsitikinimams), trumpai supažindindavo su ginklais ir rūsčiai paaiškindavo, kas jiems bus, jei nepaklus įsakymams. Per šešis mėnesius du trečdaliai šių naujokų pabėgdavo su savo ginklais, dažnai pas mudžahedus. Tiesa, kartais jie sugrįždavo; pasitaikė tokių afganų kareivių, kurie šitaip išvertė kailį net septynis kartus. 1984-ųjų pradžioje kaimų vyrai griebėsi naujos taktikos: jie pradėjo pavasarį ir rudenį mėnesiui išeiti į kalnus. Naujokų dramatiškai sumažėjo, verbuotojų būriai susidūrė su vis stiprėjančiu pasipriešinimu ir šis procesas prarado daug patrauklumo.[27]

Todėl nenuostabu, kad afganų kariniai daliniai buvo nepatikimi mūšiuose. Jei tik situacija tapdavo iš tikrųjų grėsminga, afganų kareiviai tiesiog viską mesdavo ir pabėgdavo. Rusai galėjo pasitikėti tik slaptosios afganų policijos, ChAD, vyrais, nes šie, žinodami, jog sučiupti nesulauks pasigailėjimo, neturėdavo ko prarasti.

Dauguma sovietų karių niekino savo sąjungininkus afganus ir stebėjosi, kodėl jie kovoja taip blogai – juk tie patys afganai puikiai kaunasi būdami mudžahedų gretose. Bet generolas Kucenka, kuris nuo 1984-ųjų rugsėjo iki 1987-ųjų rugsėjo konsultavo Afganistano kariuomenę, manė, jog toks vertinimas yra pernelyg primityvus. Jis teigė: „Kai atvykau į Afganistaną, jo kariuomenė buvo daugmaž pertvarkyta. Afganų karininkai neatrodė prastai ir buvo gerai ginkluoti." Pasak Kucenkos, afganų kariuomenei turėjo būti leista veikti savarankiškai. „Sovietų kariai tarnaudavo vos dvejus metus, tada juos pakeisdavo kiti. Tik nedaugelis jų perprasdavo vietinių genčių papročius. O afganų kariuomenės vadai buvo praleidę tarnyboje nuo penkerių iki aštuonerių metų ir gerai išmanė savo šalies žmonių psichologiją. Visgi mūsų strategai nusprendė, kad sovietų ir afganų karinės pajėgos turi kovoti išvien. Rezultatas – nesibaigiantys kivirčai ir abipusiai kaltinimai patyrus nesėkmę. Sovietų karininkai ėmė kalbėti: jei afganų kariai nenori kovoti su mudžahedais, tai kodėl jie [sovietų kariai] turėtų tai daryti?" Kucenka, kuris taip pat buvo bardas, vienas iš daugelio 40-osios armijos karių, kūrusių dainas apie karą, svarstė: „Galbūt kaip tik todėl 1984–1987 metais ėmė plisti pesimistinės dainos, ypač tarp kareivių."[28]

Užtat efektyviai, nors ir žiauriai, veikė ChAD. Ši tarnyba artimai bendradarbiavo su KGB atsiųstais patarėjais ir sovietų kariškiais tiek Kabule, tiek periferijoje. 1980–1989 m. Kabule, Maskvoje ir kituose Sovietų Sąjungos miestuose sovietų instruktoriai mokė trisdešimt tūkstančių afganų slaptosios policijos pareigūnų arba trumpalaikiuose kursuose, trukusiuose

Vyriausybinių Afganistano pajėgų kariai kartu su sovietų kolegomis derina bendrus veiksmus.

nuo dviejų iki šešių mėnesių, arba specialiose įstaigose, kur mokslas trukdavo iki dvejų metų.[29] Skirtingais pavadinimais ChAD funkcionavo iki 1996-ųjų, kai talibai užėmė Kabulą. 2001-aisiais prezidentas Karzajus šią tarnybą atkūrė dar kitokiu pavadinimu.

ChAD sėkmingai infiltruodavo savo šnipus į mudžahedų struktūras Afganistane ir Pakistane. Bet mudžahedai irgi ganėtinai efektyviai skverbėsi į ChAD ir armiją. 1985-ųjų gegužę buvo suimtas Generalinio štabo žvalgybos skyriaus vadovas generolas Chalilis, dešimt jo skyriaus karininkų ir aštuoni kiti pareigūnai. Juos apkaltino vadovavus šnipų tinklui, veikusiam mudžahedų vado Masudo naudai. Masudas gyrėsi, kad apie visas prieš jį rengiamas operacijos jam iš anksto pranešdavo jo agentai.[30]

Keturios karo fazės

Šis karas paprastai dalijamas į keturias fazes. Pirmoji truko nuo 1979-ųjų gruodžio iki 1980-ųjų vasario ir apėmė pradinį sovietų karinių pajėgų dislokavimą visame Afganistane.

Pagal pirmines Ginklo panaudojimo taisykles sovietų kariams buvo leidžiama tik atsakyti į ugnį, jei būtų užpulti, ir vaduoti sukilėlių į nelaisvę paimtus sovietų patarėjus. Tačiau gyvosios jėgos nuostolių ėmė sparčiai daugėti iš pat pradžių. Pirmoji pasala surengta vos atvykus sovietų kariams. Sausio viduryje afganų artilerijos dalinyje kilo maištas, per kurį žiauriai nužudyti trys tam daliniui priskirti sovietų patarėjai. Afganų kariškiai kreipėsi į rusus pagalbos. Už du nukautus rusų kareivius buvo nušauta apie šimtą afganų.[31]

Vasario 21 d. Kabule prasidėjo didžiulė demonstracija: kalbama, kad į gatves išėjo apie tris šimtus tūkstančių žmonių, kurie skandavo antivyriausybinius ir antisovietinius šūkius. Demonstracija tęsėsi rytojaus dieną ir tai buvo pats didžiausias protestas, kada nors vykęs Afganistano sostinėje. Rusai tvirtino, jog jį išprovokavo užsienio agentai, tarp jų ir CŽV pareigūnas Robertas Lee. Demonstrantai, užplūdę pagrindines gatves ir aikštes, patraukė į Argo rūmus, dabar tapusius Babrako Karmalio rezidencija. Buvo apgulti administraciniai pastatai, užpulta sovietų ambasada, žuvo keli Sovietų Sąjungos piliečiai. Minia plėšė parduotuves, naikino automobilius, padegė pagrindinį viešbutį. Pradėjo daugėti civilių gyventojų aukų. 40-osios armijos vadui buvo nurodyta užblokuoti pagrindinius kelius, vedančius į miestą, ir galiausiai demonstracijos tapo kontroliuojamos.

Bet tai buvo lūžio momentas. Maskva 40-ajai armijai įsakė „imtis aktyvių veiksmų kartu su afganų kariuomene, kad būtų nugalėti ginkluotos opozicijos būriai".[32] Kovo mėnesį Kunaro provincijoje prie Pakistano sienos rusai pradėjo savo pirmą didelę operaciją.[33] Bet vien šiuo pradiniu laikotarpiu 40-oji armija neteko 245 karių, vidutiniškai po 123 per mėnesį.

Sovietų transporto kolonos jau irgi buvo puldinėjamos pagrindiniuose tiekimo maršrutuose, vedančiuose iš Sovietų Sąjungos. Reaguodami į tai, rusai prie pagrindinių kelių, aplink miestus ir oro uostus įkūrė tolygiais intervalais išdėstytų ir tarpusavyje susijusių forpostų (*zastavų*) sistemą. Jie turėjo stebėti mudžahedų judėjimą, sergėti jėgaines ir naftotiekius, lydėti kolonas, o prireikus kviestis pastiprinimui kovos lėktuvus ar artileriją. Tokių forpostų, išsklaidytų po visą Afganistaną, buvo 862, o juose budėjo

Tarp upės ir kalno įrengtas, tanku sustiprintas sovietų kontrolės postas ir gyvulius genantys afganų valstiečiai.

per dvidešimt tūkstančių karių. Tai sudarė didelę dalį 40-osios armijos sudėties.

Tie forpostai tapo viena iš išskirtinių Afganistano karo ypatybių. Kai kurie buvo labai maži – juose budėjo ne daugiau kaip tuzinas kareivių. Pasitaikė atvejų, kai šių mažų įgulų personalų nekeitė net aštuoniolika mėnesių. Nemažai forpostų buvo įkurta neprieinamose vietose kalnuose, iš kur matėsi afganų kaimai ir tiekimo maršrutai – šiems kariams proviziją galėjo pristatyti tik sraigtasparniais. Forpostus nuolat puldinėjo: per aštuonis 1987-ųjų mėnesius – nuo sausio iki rugpjūčio – žuvo trys *zastavų* karininkai ir septyniasdešimt du kareiviai, dar 283 buvo sužeisti.[34] Visgi mudžahedai taip ir neužėmė nė vieno forposto, tačiau ne tiek dėl sovietų karių pasipriešinimo, kuris galiausiai vis tiek būtų buvęs palaužtas, kiek dėl to, kad tie kariai stengėsi gerai sutarti su aplinkinių kaimų gyventojais.

Gyvenimas *zastavose* buvo monotoniškas ir sekinantis. Prastas maistas, nykios pramogos, išskyrus privalomą lankymąsi „Lenino kambaryje" ir gal dar televiziją, taip pat nuolatinė baimė sunegaluoti ar būti užpultiems

priešo šiuos karius alino dvasiškai, fiziškai ir psichologiškai.[35] Jie ištvėrė ten, kur, pasak kai kurių iš šių vyrų, gal nebūtų išvėrę Vakarų šalių kareiviai, nes dauguma jų prieš tai Sovietų Sąjungoje gyveno sunkiai ir ankštai. Priverstinis artimumas mažame forposte, kartais trunkantis mėnesių mėnesius, nebuvo blogiau už priverstinį artimumą gyvenant komunaliniame bute.

Tuo metu Gynybos ministerijos operatyvinės grupės vadą Sokolovą pakeitė generolas Valentinas Varenikovas – Stalingrado mūšio veteranas, kietaširdis, užsispyręs ir prieštaringas asmuo. Jis apsilankė vienoje *zastavoje*, kuri buvo dislokuota viršukalnėje netoli Kabulo ir priklausė miesto išorinės gynybos sistemai. Vėliau Varenikovas rašė: „Sraigtasparnis virš *zastavos* apsuko ratą, paskui antrą, o tada pradėjo atsargiai žemėti bandydamas vienu šasi ratu nutūpti ant mažytės nusileidimo aikštelės; jos matmenys buvo maždaug 1,5 × 4 m. Vos tik ratas palietė uolą, mes trys iššokome iš sraigtasparnio, kuris iškart nuskrido <...>. *Zastavos* teritorija panėšėjo į netaisyklingą keturkampį. Iš trijų pusių ją supo stora siena iš smėlio maišų, atgabentų sraigtasparniais. Ketvirtos sienos nebuvo, nes būtent ten ant vienos „kojos" tekdavo leistis sraigtasparniams. Abiejuose tos gal kokių šešių kvadratinių metrų aikštelės galuose stovėjo du sunkieji kulkosvaidžiai DŠK. Laiptai vedė į dar vieną žemiau esančią aikštelę. Čia buvo 120 mm minosvaidis, krūva minosvaidžio sviedinių ir priedanga kariams. Iš šios aikštelės maždaug 45 laipsnių kampu leidosi takas su granito uoloje iškaltais laiptais ir storomis virvėmis abipus vietoje turėklų. Apačioje buvo dar viena aikštelė, maždaug tokio pat dydžio kaip viršuje, kur taip pat stovėjo sunkusis kulkosvaidis. Štai čia gyveno dvylika tos mažytės įgulos karių: čia jie ilsėjosi, turėjo virtuvę, vietas apsiprausti ir kitiems reikalams atlikti. Turėjo ir baldų – kėdžių, stalų, gultų. Visa tai buvo padaryta iš amunicijos dėžių."[36]

Antroji karo fazė apėmė laikotarpį nuo 1980-ųjų kovo iki 1985-ųjų balandžio. Abi pusės pasimokė ir pakoregavo savo veiksmus. Kai tiesioginiai susidūrimai su rusų pajėgomis privertė gerokai nukraujuoti, mudžahedai ėmėsi klasikinės partizanų taktikos: smok ir bėk, renk pasalas, minuok. 1980-ųjų vasarą mudžahedų būrys, apsistojęs vos už keturių mylių nuo Kabulo, atakavo 40-osios armijos štabą senuosiuose Amino rūmuose, jau suremontuotuose po apgadinimo per gruodžio šturmą.[37]

Kovos kalnuose.

1980-ųjų balandį pradėję pirmą didelio masto operaciją Pandžšyro slėnyje, rusai giliai įklimpo į liūną. Jiems buvo atsakyta tokiais galingais smūgiais, kokių jie nebuvo patyrę nuo Antrojo pasaulinio karo. Rugpjūčio mėnesį Tadžikistano pasienyje, Kišimo rajone, 201-osios motorizuotųjų šaulių divizijos žvalgybos batalionas pateko į pasalą ir prarado keturiasdešimt penkis karius. Iš Sovietų Sąjungos pradėjo vykti delegacijos, kurių nariai norėjo savo akimis pamatyti, kas vyksta. Tai sutapo su pirmaisiais muzikinių kolektyvų, turėjusių kelti rusų karių dvasią, apsilankymais. Per antrąją karo fazę sovietų karinės pajėgos neteko daugiausia žmonių – 9 175, tai yra vidutiniškai po 148 per mėnesį.

Trečioji fazė tęsėsi nuo 1985-ųjų gegužės iki 1986-ųjų pabaigos. Gorbačiovas pradėjo aktyviai derėtis dėl karių grąžinimo namo, taip pat buvo ieškoma būdų, kaip sumažinti aukų skaičių šiame vis nepopuliaresniame kare. Sovietų pajėgos siekė apsiriboti tuo, kad aviacijos ir artilerijos ugnimi

padės afganų pajėgų operacijoms, nors motorizuotųjų šaulių daliniai vis tiek buvo naudojami toms operacijoms paremti ir savo sąjungininkų kovinei dvasiai palaikyti. Specialiosios pajėgos – *specnazas* ir žvalgybos padaliniai – susikoncentravo į pastangas stabdyti ginklų ir amunicijos tiekimą sukilėliams iš užsienio. Bet net ir šios palaikymo operacijos dažnai virsdavo rimtomis ir brangiai kainuojančiomis kautynėmis: per trečiąją karo fazę žuvo 2 745 sovietų kariai, arba vidutiniškai po 137 per mėnesį. Tai buvo sumažėjimas, tačiau ne esminis. Trečiosios fazės metu prasidėjo kariuomenės atitraukimas; 1986-ųjų vasarą namo išvyko pirmi šeši sovietų pulkai – iš viso apie penkiolika tūkstančių karių.[38]

Tai taip pat buvo laikotarpis, kai mudžahedai, kurstomi Pakistano, vykdė reidus į Sovietų Sąjungos teritoriją dažniau nei kitomis karo fazėmis. Jie nepadarydavo daug žalos, tačiau amerikiečiai nuogąstavo, jog tai gali išprovokuoti neproporcingą sovietų atsaką. Amerikiečiai būgštavo ne be reikalo: kai vėliau 1987-ųjų balandį mudžahedų būrys prasiskverbė daugiau kaip dvylika mylių į šiaurę nuo Amudarjos ir raketomis apšaudė fabriką, sovietų ambasadorius Islamabade (Pakistano sostinė) įsiveržė į Pakistano užsienio reikalų ministeriją ir perspėjo, kad tolesni puldinėjimai sulauks skaudžių pasekmių. Reidai buvo atšaukti.[39]

Ketvirtoji, paskutinė, karo fazė prasidėjo 1986-ųjų lapkritį, kai sovietai Babraką Karmalį pakeitė nauju Afganistano vadovu Muchamedu Nadžibula. Aktyviai palaikomas rusų Nadžibula bandė įgyvendinti Nacionalinio susitaikymo politiką, numatančią bendradarbiavimą su nekomunistiniais politiniais ir religiniais lyderiais. Taip pat buvo iškeltas tikslas sukurti tokią afganų kariuomenę ir saugumo pajėgas, kad sovietų karinės paramos galiausiai nebereikėtų.

Bet tuo metu sovietų pajėgos ir toliau rėmė afganų kariuomenės operacijas. Visgi sovietų vadai dabar buvo pasiryžę iki minimumo sumažinti gyvosios jėgos nuostolius, be to, dažniau naudojo tolimojo nuotolio bombonešius. Jie slapta atskrisdavo iš Sovietų Sąjungos, tačiau siekiant to neatskleisti jų antskrydžiai buvo priskiriami afganų karinėms oro pajėgoms. Kartą, karui artėjant į pabaigą, iš tolimojo nuotolio bombonešio išsprūdo didžiulė bomba ir nukrito šalia afganų štabo būstinės. Kita bomba užmušė kelis tuzinus civilių gyventojų. Griuvėsiuose aptikus tos bombos fragmentų ir sąjungininkams išreiškus nepasitenkinimą, sovietai sudarė tyrimo komisiją. Bet incidentą užglaistė ir nieko nenubaudė. Bombonešiai

bandė naikinti mudžahedų pozicijas Faizabado, Džalalabado ir Kandaharo apylinkėse, iš kur 40-oji armija jau buvo pasitraukusi. Jie neefektyviai atakavo raketų paleidimo įrenginius, iš kurių mudžahedai dabar vis dažniau apšaudė Kabulą. Paskutinėmis karo savaitėmis sovietai intensyviai bombardavo mudžahedų vado Masudo pozicijas Pandžšyro slėnyje. Šia operacija pavadinimu „Taifūnas" siekta veikiau politinių, o ne karinių tikslų.[40]

Tačiau 40-oji armija daugiausia pastangų skyrė pasiruošimui pasitraukti iš šalies ir pačiam pasitraukimui, kuris galutinai baigėsi 1989-ųjų vasarį. Pasitraukimas vyko dviem etapais: nuo 1988-ųjų gegužės iki rugpjūčio ir nuo 1988-ųjų lapkričio iki 1989-ųjų vasario. Operacija buvo atliekama demonstruojant tuos pačius logistinius gebėjimus, kokius rusai demonstravo įžengdami į Afganistaną. Per šį laikotarpį žuvo 2 262 sovietų kariai, vidutiniškai po 87 per mėnesį.

Išvykstančių sovietų pajėgų sukilėliai rimtai nepuldinėjo, nes jiems dabar labiau rūpėjo grumtynės dėl valdžios naujajame Afganistane. Netrukus kilęs pilietinis karas buvo pragaištingesnis, bent jau Kabule, už bet ką, kas nutiko šalyje būnant sovietams.[41]

Generolas Liachovskis, nepailstantis Afganistano karo metraštininkas, pateikia niūrų 40-osios armijos veikimo vaizdą. Pasak jo, iki devintojo dešimtmečio vidurio ši kariuomenė, prilipusi prie savo šarvuočių slėnių keliuose, buvo ortodoksiškai inertiška. Nors vėliau jos veikimas patobulėjo, liko daug neišspręstų problemų. Padaliniai buvo nevisiškai sukomplektuoti, o nei dieną, nei naktį neapleidžianti įtampa dėl galimo mudžahedų antpuolio sekino fiziškai ir psichiškai. Kariams trūko ištvermės. Jie buvo blogai parengti. Jų ekipuotė neatitiko reikalavimų. Jauni vadai atsainiai žiūrėjo į saugumo ir žvalgybos reikalus, neišmanė taktikos dalykų, tad net jeigu jie ir užspeisdavo sukilėlius, šie labai dažnai sugebėdavo pasprukti. Liachovskis padarė triuškinamą išvadą, kad sovietų pralaimėjimas Afganistane, jų pirmajame kare po Antrojo pasaulinio karo, atskleidė Sovietų Sąjungos silpnumą, pakirto jos pasitikėjimą savo jėgomis ir išsklaidė mitą apie jos nenugalimumą karinėje srityje.[42]

Tai ne visai sąžininga. Nepaisant kritikos 40-osios armijos atžvilgiu, geriausi jos kariai tapo sunkiai įveikiamais kovotojais, kuriuos gerbė ir kurių bijojo jų priešai. Elitinių desantinių ir specialiosios paskirties padalinių kariai buvo vis geriau rengiami ir aprūpinami kovai su vaiduoklišku priešu. Edwardas Girardetas, daug laiko praleidęs su mudžahedais, rašė:

„Specialiosios pajėgos yra greitos, tylios ir mirtinai pavojingos. Vos per vieną reidą [1985 m.] gruodžio mėnesį jos nukovė 82 partizanus ir dar 60 sužeidė.“[43] Mudžahedų vadas Aminas Vardakas šitaip apibūdino tą rusų pasalą: „Jie atakavo naktį siaurame tarpeklyje. Kadangi jie naudojo duslintuvus, iš pradžių mes nesupratome, kad į mus šaudo. Bet tada mūsų žmonės pradėjo kristi.“[44]

40-oji armija buvo unikali savo struktūra. Jos paskutinis vadas generolas Gromovas sakė: „Iki tol per visą sovietų ginkluotųjų pajėgų istoriją jokia armija neturėjo nuosavų karinių oro pajėgų. Ši armija buvo ypač gerai aprūpinta specialiosioms pajėgomis – iš viso aštuoniais batalionais, įskaitant puikiai parengtus desantinius šturmo ir žvalgybos padalinius.“[45] Unikalu buvo ir šiai armijai iškeltas tikslas. Kitaip negu kai kurioms Vakarų valstybių armijoms, iki tol jokiai sovietų armijai neteko svetimoje šalyje kariauti plataus masto karo su sukilėliais. Kai tik misija Afganistane baigėsi, 40-oji armija buvo iškart išformuota. Ji laimėjo visus svarbiausius savo mūšius ir niekada neužleido savo pozicijų; tai buvo rekordas, kuris guodė jos vadus. Tačiau ji niekaip negalėjo padovanoti politinės pergalės, kurios iš jos tikėjosi tos šalies vadovai.

SEPTINTAS SKYRIUS

VALSTYBĖS KŪRĖJAI

Dar prieš sovietų karinėms pajėgoms persikeliant per Amudarją, armija rusų patarėjų jau buvo Afganistane ir bandė čia kurti „socializmą", kaip kad kiti užsieniečiai vėliau bandė kurti „demokratiją".

Jungtinės Valstijos, Sovietų Sąjunga, Vokietija ir kitos šalys jau seniai teikė Afganistanui įvairią pagalbą. Rusai buvo pranašesni tuo, kad galėjo remtis konkrečiu pavyzdžiu – Vidurinės Azijos respublikomis, kurioms jie jau ne vieną imperinio valdymo šimtmetį už lojalumą atsilygindavo įstatymų viršenybe ir tvarka, švariu vandeniu, sveikatos apsauga, visuotiniu berniukų ir mergaičių mokymu, ekonominiu vystymu, o elitui – svaiginančiomis perspektyvomis Maskvoje. Tačiau ši pažanga šioms tautoms daug kainavo: tai ilgai trukęs partizaninis karas XX a. trečiajame dešimtmetyje; gal milijonas prarastų gyvybių per kolektyvizaciją Kazachstane ketvirtajame dešimtmetyje; plačiai paplitusi korupcija; politinės represijos, kartais netgi žiauresnės negu kur nors kitur Sovietų Sąjungoje. Nepaisant to, vienas amerikiečių mokslininkas 1982-aisiais teigė: „Sovietų vadovybė gali teisėtai tvirtinti turinti vystymosi modelį, kuris leido pasiekti vieną didžiausių raštingumo rodiklių, geriausią sveikatos apsaugos sistemą ir aukščiausią gyvenimo lygį visame musulmonų pasaulyje."[1] Nors tų radikalių XX a. trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių priemonių jau tarsi ir nebuvo

galima naudoti, neatrodė, jog yra daug esminių priežasčių tam, kad dalykai, kurie buvo veiksmingi Vidurinėje Azijoje, neturėtų būti veiksmingi ir Afganistane.

Pagalbos projektai

Remiantis sovietų statistika, kuri nėra nei nuosekli, nei patikima, Sovietų Sąjunga 1954–1980 m. Afganistanui suteikė pagalbos už 1,5 milijardo rublių. Rusai iš tiesų daug padarė Afganistane – tai buvo jėgainės, drėkinimo sistemos, fabrikai, gamtinių dujų gręžiniai ir netgi grūdų talpykla-malūnas Kabule, kuris dar ilgai po karo buvo viena iš sostinės įžymybių. Daugelis šių įrenginių veikė padedant specialistams iš Sovietų Sąjungos. Rusai mokė ne tik sausumos ir karinių oro pajėgų karininkus, bet ir darbininkus, technikus ir inžinierius – remiantis sovietų vyriausybės duomenimis, tokių iki 1980 metų buvo per septyniasdešimt tūkstančių. 1979-aisiais ir 1980-aisiais rusai Afganistanui suteikė 500 milijonų rublių vertės ekonominę pagalbą kreditais, subsidijomis, transporto priemonėmis, kuru ir parama žemės ūkiui. 1987 metais sovietai Afganistanui skyrė 950 milijonų rublių dotaciją, šitaip tarsi sušvelnindami numatomą kariuomenės pasitraukimą. Sovietų pagalba Afganistanui buvo svari, tačiau tikrai ne įspūdinga, palyginti su jų parama visam Trečiajam pasauliui, kuri 1982–1986 m. siekė apytikriai 78 milijardus dolerių. Sovietų Sąjungos pagalba afganų kariuomenei, įskaitant išlaidas, susijusias su tiesioginiais sovietų kariniais veiksmais, sudarė 1 578 500 000 rublių 1984 metais, 2 623 800 000 rublių 1985 metais, 3 197 400 000 rublių 1986 metais ir 4 116 000 000 rublių 1987 metais, arba apytikriai 7,5 milijardo dolerių per ketverius metus. Jei palyginsime su visu sovietų kariniu biudžetu, tai jis iki pat 1989 metų siekė 128 milijardus dolerių. Remiantis rusų vyriausybės ataskaitomis, 1991-ųjų spalio 1 d. Afganistano skola Sovietų Sąjungai buvo 4,7 milijardo rublių – perpus mažesnė negu Indijos ir sudaranti tik dešimtadalį visos besivystančių šalių skolos Sovietų Sąjungai.[2]

Prasidėjus karui, rusai labai stengėsi tęsti pradėtus projektus, nepaisydami rimtų pavojų, kurie dažnai grėsė jų specialistams. Maždaug šeši tūkstančiai žmonių prie Džalalabado toliau įgyvendino milžinišką drėkinimo kompleksą, apimantį šešis didelius valstybinius žemdirbystės ūkius, kurie augino citrusinius vaisius, gamino augalinį aliejų, pieno produktus ir mėsą. Kompleksas taip pat apėmė užtvanką, didžiulį kanalą, hidroelektrinę,

Prieš pajudant šarvuotajai technikai, sovietų išminuotojai ieško minų. Karą Afganistane rusai vadino „minų karu". Abi pusės be skrupulų naudojo minas blokuodamos priešo susisiekimo kelius ir gindamos savo pozicijas. Mudžahedai puikiai išmanė minavimo meną (minų jie gaudavo iš Vakarų valstybių), taip pat patys gaminosi pakelės sprogmenis. Rusai kūrė įvairius minų aptikimo prietaisus, pagrindinis darbas teko išminuotojams ir specialiai apmokytiems šunims.

siurblinę, medžio apdirbimo gamyklą, džemo fabriką ir remonto dirbtuves. Tai buvo didžiausias ekonominis projektas šalyje, o gal ir didžiausias tokio pobūdžio projektas visose besivystančiose šalyse. Tačiau komplekso vieta tapo pavojinga: valanda kelio nuo Pakistano sienos, šalimais – dvi sovietų karių brigados ir aviacijos bazė. Mudžahedai puldinėjo ūkius, minavo vietinius kelius. Vyriausiasis specialistas B. N. Michanovas ir jo kolegos – iš viso septyniasdešimt aštuoni – buvo aukštos kvalifikacijos, daugiausia vidutinio amžiaus ir vedę. Jiems nuolat grasino, o jų bendradarbius afganus kartais pagrobdavo ir nužudydavo. Tačiau vyrai nemetė savo pareigų, į darbą nešėsi automatus, krepšius su papildoma amunicija ir rankinių granatų, kad prireikus galėtų gintis. Kompleksas gyvavo ir rusams išvykus, kol jį sunaikino mudžahedai po nepavykusio bandymo užimti Džalalabadą 1989-ųjų pavasarį.[3]

Kitas didelis projektas buvo Kabulo politechnikos institutas; šį projektą pavyko sėkmingai įgyvendinti iki karo pradžios. Vyriausiuoju rektoriaus patarėju tapo Aleksandras Luninas, jis taip pat vadovavo dėstytojams iš Sovietų Sąjungos – jų buvo per šimtą. Be trijų pagrindinių fakultetų – statybos, geologijos ir elektromechanikos, – institutas turėjo parengiamąjį fakultetą, į kurį priimdavo jaunuolius iš vargingesnių šeimų ir juos pagreitintai apmokydavo rusų kalbos ir kitų dalykų. Šis institutas veikė nepaisant grasinimų, apšaudymų, apgaulingųjų minų ir kolegų žūčių.[4]

Kabulo politechnikos institutas, pastatytas pagal sovietų architektų projektą ir už sovietų pinigus. 1969 m. nuotr.

Studentės Kabulo politechnikos institute. Per karą institutui vadovavo rektorius iš Sovietų Sąjungos, didelę dalį personalo sudarė iš SSRS siųsti dėstytojai.

Kiek ilgalaikės naudos visi tie pinigai davė afganų liaudžiai, sunku pasakyti. Prieš į valdžią ateinant komunistams, sovietų pagalba afganams buvo daugmaž apgalvota, tačiau paskui ją iškreipė ideologijos nulemtas – ir galiausiai pasirodęs bergždžias – bandymas kurti „socializmą".[5] Iš pat pradžių daug programų buvo sugalvotos neatsižvelgiant į vietines sąlygas. Dar daugiau jų per trisdešimt kovų metų tiesiog išnyko. Materialius išteklius, kurie buvo parama afganų liaudžiai, išsidalijo privatūs asmenys arba juos užgrobė mudžahedai.

Kitaip negu tikėjosi rusai, visos šios pastangos jiems davė mažai politinių dividendų. Jie beveik neturėjo įtakos įvykiams, nulėmusiems Tarakio nužudymą nurodžius Aminui. Rusai nusprendė Babraką Karmalį tvirtai laikyti savo rankose, bet tai sukėlė naujų problemų. Sovietų patarėjų gausa, smulkmeniškas vadovavimas net kasdieniams jų „globotinių" reikalams užmušė atsakomybės ir iniciatyvumo jausmą. Kam rizikuoti, jei draugai iš Sovietų Sąjungos yra pasiruošę rizikuoti už juos? Susidūrę su kišimusi visuose karinio ir civilinio administravimo lygiuose, afganai dažnai tiesiog truktelėdavo pečiais ir leisdavo rusams perimti krūvį. Muchamedas

Nadžibula, po 1986-ųjų tapęs Afganistano prezidentu, šitaip atpasakojo tipišką jo ministrų kabineto pasitarimą: „Mes sėdime prie stalo. Kiekvienas ministras ateina su savo [sovietų] patarėju. Pasitarimas prasideda, diskusijos tampa karštos ir patarėjai pamažu vis artėja ir artėja prie stalo. Mūsų žmonės atitinkamai vis tolsta nuo jo ir galiausiai prie stalo lieka vien patarėjai."[6]

Patarėjai

Daugelis sovietų patarėjų nuoširdžiai tikėjo savo misija – padėti vietiniams žmonėms – ir buvo labai entuziastingai nusiteikę tos misijos atžvilgiu. Vladimiras Snegiriovas tiesiog džiūgavo atvykęs į Afganistaną: „Gali būti, kad mums teko laimė pamatyti vieną iš nuostabiausių ir tragiškiausių šio amžiaus pabaigos revoliucijų." Paskui jis 1982-ųjų kovą Kabulo stadione stebėjo, kaip buvo švenčiami afganų Naujieji metai, o vėliau rašė: „Tai pribloškiantis kontrastas, kuris įmanomas tik čia: daugelis moterų tribūnose savo veidus slepia po čadromis – koks primityvus, viduramžiškas prietaras. Bet stadione leidžiasi parašiutininkai, o tarp jų yra ir moterų, kurios užaugo šiame krašte. Čadra ir parašiutas. Nereikia būti pranašu, kad numatytum parašiuto pergalę."

Bėgant mėnesiams ir metams Snegiriovą, kaip ir daugelį jo kolegų, ėmė kamuoti klausimas: kodėl šiai iš esmės demokratiškai, gerais ketinimais pagrįstai revoliucijai taip aršiai priešinasi daugybė afganų? Praėjus daugiau kaip dviem dešimtmečiams – po pilietinio karo, talibų viešpatavimo ir amerikiečių invazijos – Snegiriovas liūdnai pripažino, koks naivus jis buvo: jis pats gyveno žlungančioje orveliškoje santvarkoje, neturinčioje ateities. „Bet vizijos išliko: laisvė, lygybė, brolybė. Socialinis teisingumas. Šalin dirbančiosios klasės engėjus! <...> Šiaip ar taip, mūsų šalis buvo didžiulė ir vis dar atrodė galinga. Taip, visi vienodai neturtingi, užtat nėra baisaus skurdo, pilna pramonės gigantų, kanalų, hidroelektrinių. Jei ne mūsų sklerotiški vadovai, tokie kaip Brežnevas, viskas klostytųsi kitaip. Štai kaip aš galvojau, štai kaip galvojo daugelis mano amžiaus žmonių. Kai atvykome į Afganistaną, mes, net nespėję apsižvalgyti, ėmėme daryti tai, ką save ruošėme daryti visus ankstesnius savo gyvenimo metus. <...> Čia [Afganistane] laikas tarsi ėjo priešinga kryptimi. <...> Bet dabar šiame krašte atsirado valdžia, kuri troško žmones išvaduoti iš jų prietarų, suteikti galimybę vaikams

lankyti mokyklą, valstiečiams savo laukus arti ne jaučiais, bet traktoriais, moterims žiūrėti į pasaulį ne pro čadros plyšį akims, o atvirai. Argi tai ne revoliucija? Argi tai nėra ateities mūšis su jau beveik pasmerkta praeitimi? Ir aš dalyvavau tame mūšyje.“[7]

1979-ųjų vasarą Afganistane labai padaugėjo įvairiausių patarėjų ir humanitarinės pagalbos darbuotojų iš Sovietų Sąjungos. Šalį užplūdo partijos patarėjai; kariniai patarėjai; techniniai patarėjai; patarėjai jaunimo reikalų klausimais iš sovietų komjaunimo organizacijos; profsąjungų patarėjai – nepaisant to, kad Afganistane net nebuvo darbininkų klasės; patarėjai iš Sovietų Sąjungos laivininkystės ministerijos, nors Afganistano upės beveik netiko laivybai.[8] Patarėjų buvo visose ministerijose, fabrikuose, transporto įmonėse, bankuose ir mokymo įstaigose. Afganistano užsienio reikalų ir Vidaus reikalų ministerijose sovietų patarėjų skaičius tikriausiai siekė šimtus.[9] Prieš karą Afganistane dirbusiems sovietų specialistams nedaug mokėjo, netgi palyginti su specialistais iš kitų socialistinių šalių; pastarieji galėjo uždirbti net ir 1 000 dolerių per mėnesį. Bet po invazijos sovietų specialistų atlyginimai padidėjo maždaug iki 700 dolerių per mėnesį – tai buvo daug daugiau, negu jie uždirbdavo savo šalyje. Niūriai juokaudami rusų specialistai šį atlyginimo padidėjimą vadino „pinigais karstui“.[10]

Paprastai į Afganistaną patekdavo kvalifikuoti specialistai, bet pasitaikydavo ir entuziastų diletantų. Sovietų Sąjungos gyventojai čia taip pat vyko savanoriškai, nors dėl skirtingų priežasčių: vieni buvo idealistai, kiti troško nuotykių, dar kiti naudojosi vienintele galimybe apsilankyti užsienyje, o dar kiti tikėjosi prasigyventi. Antra vertus, daugelis, jei ne dauguma, asmenų, tapusių patarėjais Afganistane, beveik neturėjo kito pasirinkimo. Karinės ir partinės-politinės sričių specialistams buvo tiesiog įsakoma vykti į Afganistaną. Kitus kvietė prisidėti savanoriškai ir didžioji dalis tai norom ar nenorom darė, nes atsisakymas galėjo sužlugdyti jų karjerą.

1980-ųjų pabaigoje Afganistane susikaupė 1 600–1 800 sovietų karinių patarėjų, tarp jų 60–80 generolų. Kiekvienam afganų armijos batalionui buvo priskirti trys ar keturi rusų karininkai, kiekvienam pulkui – keturi ar penki, kiekvienai divizijai – vienuolika ar dvylika, žinoma, su vertėjais.[11] Jie vilkėjo Afganistano karių uniformas ir gavo didesnes algas negu 40-osios armijos karininkai. Patarėjai per vienus metus galėjo sukaupti pinigų automobiliui, per dvejus – įnašui už kooperatinį butą; karininkai, gaunantys „sovietinę“ algą, tokiems dalykams turėdavo taupyti kur kas

ilgiau. Nenuostabu, kad reguliarioji sovietų kariuomenė neapkentė karinių patarėjų. Pasak vertėjo Valerijaus Širiajevo, kuris buvo priskirtas vienai afganų divizijai, žodis „neapkentė“ nėra joks perdėjimas. Kai kurie rusų daliniai prie įėjimų į savo bazes turėjo išsikabinę tokį užrašą: „Šunims ar patarėjams įeiti draudžiama.“

Reguliariosios kariuomenės karininkų požiūris pasikeitė paaiškėjus, kad jų darbas gali būti labai pavojingas. Du generolai – generolas Vlasovas ir generolas leitenantas Škidčenka – 1982-ųjų sausį žuvo nukritus sraigtasparniui, iš kurio jie vadovavo afganų karinei operacijai Chosto mieste. 1983–1984 m. žuvo kas trečias patarėjas, priklausęs Širiajevo divizijai. Tačiau vis tiek pasitaikydavo atvejų, kai sovietų kariai atsisakydavo priimti į savo sraigtasparnius sužeistus patarėjus – jeigu jie dirba afganams, tegul afganai juos ir evakuoja.[12]

Tarp civilių patarėjų daugumą sudarė Afganistano liaudies demokratinės partijos patarėjai. 1983 metais ALDP Centro komitetas turėjo aštuoniasdešimt sovietų patarėjų, neskaitant penkių dešimčių vertėjų. Jie aktyviai

Vyriausybei lojalių pajėgų kariai ir jų patarėjai – rusai.

dalyvavo partijos ir vyriausybės veikloje, dažnai rašė kalbas aukštiems afganų pareigūnams, kurios paskui būdavo verčiamos į puštūnų ar dari kalbas, kad politikai jas galėtų perskaityti.[13] Šie patarėjai nebuvo specialiai rengiami jų misijai, išskyrus vienos savaitės įvadinį kursą. Regis, buvo manoma, kad ideologiniai ortodoksai, tariamai gerai dirbę Sovietų Sąjungoje, lygiai taip pat gerai dirbs ir Afganistane. Bet iš tikrųjų jie dirbo taip pat blogai ar net dar blogiau. Daugelis ALDP patarėjų buvo menkos erudicijos, ypač ankstyvaisiais metais, kai į Afganistaną žiūrėta kaip į patogią vietą atsikratyti tų, kurie nesugebėjo pasiekti reikiamo lygio Sovietų Sąjungoje. Be kelių pagarbos vertų išimčių, paprastai jie neturėjo jokių žinių ar supratimo apie šalį ir tiesiog bandė taikyti Afganistanui senus politinius ir organizacinius receptus, kurie jau buvo neveiksmingi pačioje Sovietų Sąjungoje.

Idėja siųsti į Afganistaną komjaunimo instruktorius kilo iškart po valstybės perversmo 1978-ųjų balandį. Tarp 1979-ųjų gegužės ir 1988-ųjų lapkričio Afganistane instruktoriais dirbo maždaug šimtas Visasąjunginės Lenino komunistinio jaunimo sąjungos, arba tiesiog komjaunimo, veikėjų. Jie turėjo užduotį sukurti jaunimo judėjimą kišlakuose ir miestuose.[14] Visi šie instruktoriai teoriškai buvo savanoriai, surinkti iš visos Sovietų Sąjungos. Jie sulaukdavo netikėto skambučio: „Buvo pasiūlyta jus rekomenduoti kelionei „anapus upės“ (tai buvo pripažintas eufemizmas).[15] Tada jiems paaiškindavo, kad jie turės padėti Afganistano jaunimo demokratinei organizacijai, kurią rusai vadino DOMA (*Demokratičeskaja organizacija molodioži Afganistana*). Po šešių savaičių trukmės intensyvaus Afganistano istorijos, kultūros, tradicijų ir kalbų kurso juos išsiųsdavo – iš pradžių į Kabulą – „dirbti“.

Komjaunimo atsiųsti instruktoriai veikė susiskirstę į grupes: vieni buvo atsakingi už afganų vaikus ir paauglius, kiti – už ideologinius ir tarptautinius reikalus, dar kiti – už leidybą, o dar kiti – už provincijas. Bet pirmiausia jie pasirūpino visais deramais DOMA valdžios simboliais įsteigdami partijos Centro komitetą ir daugybę skyrių: organizacinį, politinio darbo masėse, karinių-patriotinių reikalų, darbo tarp „jaunųjų pionierių“, tarptautinių reikalų, finansų, bendrųjų administracinių reikalų. Šie instruktoriai įsteigė komitetus provincijose ir 1981 metais atidarė Centrinius pionierių rūmus dalyvaujant Babrako Karmalio bendražygei Anachitai Ratebzad. Jie išdalijo dešimt tūkstančių sovietų rašytojo Nikolajaus Ostrovskio knygos

Afganistano pionierių ir sąjunginių desantininkų draugystė. Propagandinė nuotr.

„Kaip grūdinosi plienas" vertimų – šis klasikinis socialistinio realizmo kūrinys apie pirmąjį Stalino inicijuotą penkmečio planą turėjo galutinai sugluminti tuos „laiminguosius", kuriems teko laimė jį gauti. Kai 1988-ųjų pabaigoje komjaunimo instruktoriams teko dingti iš Afganistano, jie tvirtino, jog DOMA turi 220 000 narių, nors skeptikai galėtų pamanyti, kad tas skaičius buvo išpūstas dėl dvigubo skaičiavimo metodikos.

Nikolajus Zacharovas buvo vienas pirmųjų tokių instruktorių, atvykusių į Afganistaną. Kai jis išlipo Kabulo oro uoste ir iškart pateko į susišaudymą, jo iliuzijos dėl savo misijos greitai išsisklaidė. Jam tapo visiškai akivaizdu, kad naujieji kolegos yra nusiteikę veikti savaip. Savo dienoraštyje Zacharovas užsirašė tokius per daug įkaušusio DOMA sekretoriaus Abdurahmano žodžius: „Tam, kad pasiektume galutinę pergalę, mes užkirsime kelią bet kokiems vidinės opozicijos žingsniams, net jei mums tektų braidžioti po kraują."[16] Afganų jaunimas, net ir įstojęs į DOMA, buvo vilčių neteikianti „medžiaga", stipriai veikiama islamistinių, maoistinių ir nacionalistinių pažiūrų. Instruktoriai savo idėjoms skleisti neturėjo

lėšų. Jų rekomendacijos nelabai rūpėjo nei Afganistano valdžiai, nei atsakingiems sovietų pareigūnams. Metodai, kurie galbūt buvo veiksmingi Sovietų Sąjungoje, visiškai netiko Afganistane. Dar 1981-ųjų gruodį vienas instruktorius liūdnai pripažino: „Kopijuojant komjaunimo sistemą kadrų valdymo srityje neatsižvelgiama į realias aplinkybes. Nors tam tikslui buvo parengta instrukcija, šioje šalyje nėra bendros kadrų sistemos ir viena iš priežasčių yra ta, kad jie [kadrai] neperspektyvūs."[17] Todėl nenuostabu, kad instruktorių pastangos buvo bergždžios.

Daugumai patarėjų, žinoma, reikėjo vertėjų. Kai kuriuos vertėjus atsiuntė iš Tadžikistano ir Uzbekistano, kur žmonės šnekėjo kalbomis, panašiomis į Afganistano kalbas. Kiti atvyko iš elitinių Maskvos ir Leningrado (dabartinis Sankt Peterburgas) mokslo įstaigų, kuriose buvo vykdomi pasaulinio lygio Afganistano, jo istorijos, tautų, kalbų ir kultūros tyrinėjimai.

1979-ųjų birželį Jevgenijus Kiseliovas, Maskvos valstybinio universiteto Orientalistikos fakulteto studentas, pasirengė savo baigiamiesiems egzaminams. Paprastai Sovietų Sąjungoje absolventai dirbdavo „pagal paskyrimą"; Kiseliovas turėjo tapti naujienų agentūros TASS korespondentu Kabule. Bet jis buvo netikėtai iškviestas į dekano kabinetą, kur du asmenys civiliniais drabužiais jam ir dar keliems jo fakulteto studentams pareiškė, jog visi „paskyrimai" anuliuojami. Visi, kurie studijavo persų ir puštūnų kalbas, bus siunčiami į Afganistaną dirbti vertėjais. Paskui su jais bendravo du pulkininkai – elegantiški, rafinuoti, tipiški štabo karininkai, – kurie priminė Kiseliovui ir jo bendramoksliams, kad jie kaip studentai privalo atlikti karinę tarnybą. Taip ir įvyko. Liepos 12 d. juos nuskraidino į Kabulą, o tada nukreipė į Afganistano kariuomenės padalinius, kur jiems teko vertėjauti sovietų kariniams patarėjams. Vertėjai vilkėjo afganų karines uniformas ir jiems, kaip ir patarėjams, mokėjo daugiau negu tokius pačius laipsnius turintiems sovietų karininkams. Kiseliovą ir penkis kitus vertėjus apgyvendino trijų kambarių bute naujame mikrorajone, kuris, ką tik baigtas statyti, dar neturėjo normalios infrastruktūros. Kambarių grindys buvo betoninės, jie neturėjo nei čiužinių, nei pagalvių, nei paklodžių, tik metalines lovas. Kiseliovas sugebėjo mieste gauti šiek tiek antklodžių ir čiužinių, o paskui jie susimeistravo šiokių tokių baldų.[18]

Andrejus Grešnovas tikėjosi baigti savo studijas Kabule, bet dar nebuvo išlaikęs Sovietų Sąjungos komunistų partijos istorijos egzamino, o be šito apie jokį keliavimą į užsienį negalėjai nė svajoti. Jis šiaip ne taip išlaikė tą egzaminą, tada Afrikos ir Azijos studijų institute dar išklausė trumpą

kursą apie tai, kaip Sovietų Sąjungos pilietis privalo elgtis užsienyje, ir jau tarsi galėjo keliauti. Bet, užuot įgyvendinęs savo svajonę ir tęsęs studijas, Grešnovas išgirdo kategorišką nurodymą, jog jis vertėjaus afganų kariuomenėje. Jei atsisakys, išlėks iš universiteto. Po dviejų savaičių, net nelaikiusį baigiamųjų egzaminų, Grešnovą išskraidino į Kabulą. Vos išlipus iš lėktuvo, jam paaiškėjo, kad persų, arba farsi, kalba, kurios jį mokė universitete, neturi beveik nieko bendra su dari kalba, o būtent ja buvo šnekama Kabulo gatvėse: jis net nesuprato, ką kalbėjo oro uosto darbuotojai. Paskui jį apgyvendino tame pačiame bute kaip ir Kiseliovą.[19]

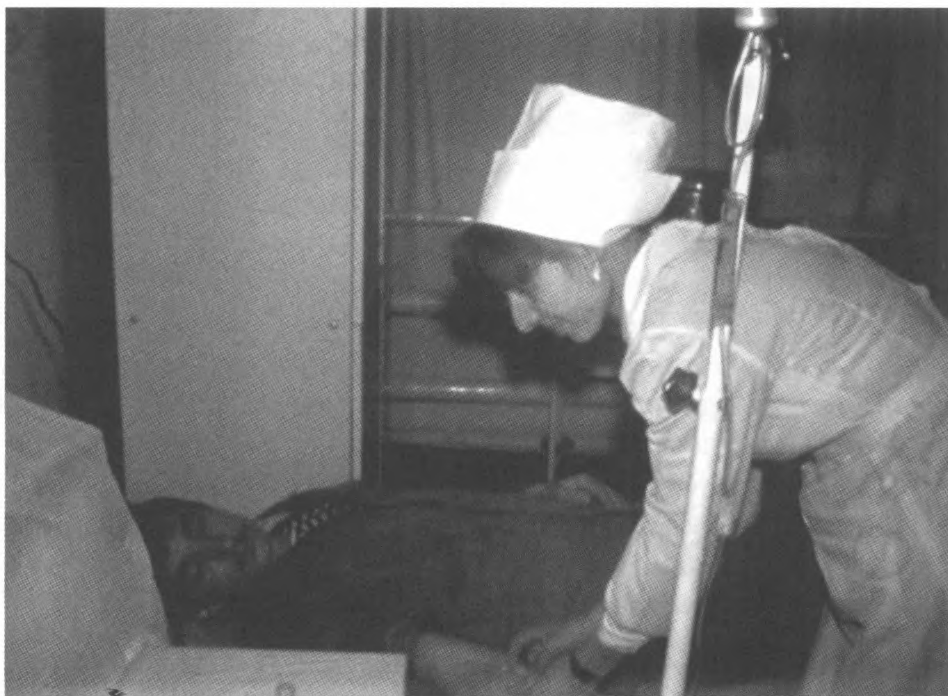
Moterys

Karo metu moterys vyko į Afganistaną dėl įvairių priežasčių. Jei buvo kariškės, tai jas ten paprasčiausiai išsiųsdavo, norėdavo jos to ar ne. XX a. devintajame dešimtmetyje moterys sudarė tik šiek tiek daugiau kaip 1,5 procento bendro Sovietų Sąjungos ginkluotųjų pajėgų karių skaičiaus.[20] Kitaip negu tos moterys, kurios Antrajame pasauliniame kare tapdavo naikintuvų ir bombonešių pilotėmis, tankų vadėmis ar snaiperėmis, šios moterys tarnavo štabuose (archyvarėmis, šifruotojomis ir vertėjomis), Puli Chumrio ir Kabulo logistikos bazėse, karo ligoninėse ar karo lauko medicinos punktuose (gydytojomis ir slaugėmis). Civilės moterys į Afganistaną pradėjo vykti 1984 metais ir čia dirbo sekretorėmis, kanceliarijose, pulko bibliotekose, kariniuose sandėliuose ir skalbyklose, „Voentorge" (sovietų karinių parduotuvių tinklas). 66-oji atskiroji motorizuotųjų šaulių brigada netgi turėjo mašininkę, kuri savo pagrindinį darbą derindavo su kirpėjos darbu.[21]

Savanorės turėdavo įvairių motyvų. Daug gydytojų ir slaugių vyko dirbti į karo ligonines ir karo lauko medicinos punktus skatinamos profesinio atsidavimo ir pareigos jausmo. Kai kurios norėjo rūpintis sužeistaisiais švilpiant kulkoms, kaip darė jų pirmtakės per Antrąjį pasaulinį karą; atvykusios į Afganistaną, jos greitai susidūrė su siaubingais karių sužalojimais.[22] Kitos čia keliavo dėl asmeninių priežasčių – žlugo jų santuokinis gyvenimas arba verkiant reikėjo papildomų pinigų. Afganistane jos buvo reguliariai ir veltui maitinamos, taip pat gaudavo dvigubą algą.[23] Dar kitas į Afganistaną traukė nuotykių troškimas: įsidarbinti užsienyje dislokuotų karinių pajėgų sistemoje atitinkamų pažinčių neturinčioms netekėjusioms moterims buvo vienas iš nedaugelio būdų kur nors išvykti iš Sovietų Sąjungos. Kitaip negu

kariškės, civilės moterys, jei joms nepatikdavo Afganistane, galėjo bet kada nutraukti kontraktą ir per savaitę jau būti namuose.

Lena Malceva į Afganistaną atvyko skatinama nuoširdaus idealizmo, trokšdama nuotykių ir tam, kad prisidėtų prie savo šalies pagalbos afganų liaudžiai. Ji buvo devyniolikmetė Taganrogo medicinos instituto studentė. 1983 metais ji nusiuntė straipsnį į laikraštį *Komsomolskaja pravda*, kuriame teigė, kad buvusiems jos mokyklos draugams – mergaitėms ir berniukams – norėjosi išbandyti save ir užsigrūdinti. „Maža to, – rašė ji, – mes visi norėjome būti pasirengę ginti savo Tėvynę – atsiprašau už tokį pompastišką stilių, bet tiesiog nesugebu to išsakyti kitaip. <...> Kodėl noriu vykti dabar? Na, tai gali skambėti kvailai, bet aš bijau, jog ten [į Afganistaną] pateksiu per vėlai. Ten dabar taip sunku, vyksta nepaskelbtas karas. Maža to, vieną dieną būsiu mokytoja, bet jei atvirai, aš tam dar nesu pasirengusi. Gali mokyti tik tas, kuris turi gyvenimiškos patirties. <...> Ar ten tikrai galėsiu būti naudinga? (Vėl pompastika, bet kaip kitaip man pasakyti?) Aš noriu padėti tos šalies liaudžiai ir mūsų žmonėms, jau esantiems ten.“[24]

Iš SSRS į Afganistaną atsiųsta medikė rūpinasi sužeistu tautiečiu.

Savanorės privalėjo kreiptis į vietinį *vojenkomatą*. Daugelis tikėjosi išvykti į Vokietijos Demokratinę Respubliką, bet ten buvo mažai laisvų vietų, o *vojenkomatų* karininkams buvo nurodyta, kiek savanorių reikia išsiųsti į Afganistaną. Tad jie moteris įkalbėdavo arba priversdavo vykti būtent ten.

Nors moterys nedalyvavo mūšiuose, retsykiais jos patekdavo į susišaudymus. Afganistane karo metais dėl priešo veiksmų, nelaimingų atsitikimų ar ligos mirė keturiasdešimt aštuonios darbuotojos ir keturios praporščikės iš Sovietų Sąjungos.[25] 1 350 moterų už tarnybą įteikti valstybiniai apdovanojimai.[26] Du trečdaliai moterų, kurios 1986 m. lapkričio 29 d. žuvo, kai virš Kabulo oro uosto numušė lėktuvą An-12, skrido į savo pirmąją darbovietę Džalalabade. Viena buvo atvykusi į Afganistaną prieš šešiolika dienų, o dar viena – vos prieš šešias.[27]

Kaip ir kareivius, moteris iš pradžių nusiųsdavo į paskirstymo stovyklą Kabule, o tada būdavo sprendžiama, kur jas nukreipti. Kai kurioms iniciatyvioms moterims taip pabosdavo laukti, kad jos imdavo pačios tvarkyti reikalus. Dvidešimtmetė Svetlana Rykova įsiprašė į lėktuvą, skridusį iš Kabulo į Kandaharą, o paskui įkalbėjo sraigtasparnio pilotą ją nuskraidinti į Šindandą Afganistano vakaruose, kur buvo didelė aviacijos bazė. Jai pasiūlė dirbti karininkų valgykloje, bet ji atsisakė ir laikėsi tol, kol tapo laisva vyriausiojo finansininko pavaduotojo vieta. Rykova dirbo Afganistane nuo 1984-ųjų balandžio iki 1986-ųjų vasario.

Tatjana Kuzmina buvo netekėjusi moteris, vos pradėjusi trečiąjį gyvenimo dešimtmetį. Iš pradžių ji Džalalabade dirbo slauge, bet paskui įsigudrino gauti darbą Kariniame agitaciniame propagandiniame būryje. Tatjana buvo vienintelė moteris tame būryje, kuris aplink Džalalabadą gyvenusiems kalnų gyventojams dalijo maistą, vaistus, propagandinius leidinius, rengė koncertus, padėjo sergantiesiems ir gimdyvėms. Kai rytojaus dieną ji jau turėjo visam laikui grįžti į Sovietų Sąjungą ir nedalyvavo jokiuose būrio renginiuose, ją paskandino kalnų upėje. Jos kūną rado po dviejų savaičių.[28]

Kai Lilija, aukštos kvalifikacijos mašininkė, Sovietų Sąjungoje dirbo vienos karinės įgulos štabe, jos alga buvo tokia maža, kad pinigų neužtekdavo iki mėnesio galo, tad ji prisidurdavo rinkdama ir parduodama butelius. Lilija net negalėjo nusipirkti normalių žieminių drabužių. O 40-ojoje armijoje ji buvo šiltai aprengta ir sočiai pamaitinta – iki tol moteris net nedrįsdavo pagalvoti, jog kada nors galės šitaip gyventi.[29]

Afganistane tarnaujančių moterų ir kariškių vestuvės.

Afganistane daug vienišų moterų iš Sovietų Sąjungos susirado antrąsias puses ir čia susituokė, net jei vykdamos į šią šalį ir neturėjo tokio ketinimo. Viena jų kalbėjo: „Visos mes, moterys, jaučiamės vienišos ir vienaip ar kitaip nelaimingos. Pabandykite kaip aš išgyventi gaudami 120 rublių per mėnesį, ypač jei norite padorių drabužių ir įdomių atostogų kartą per metus. Žmonės dažnai sako: „Jos ten vyksta tik tam, kad susirastų vyrą." O kas čia bloga? Kam tai neigti? Man trisdešimt dveji ir aš esu vieniša."[30] Santuokas galėjo oficialiai užregistruoti tik sovietų valdžios atstovai Kabule. Jauna pora iš 66-osios atskirosios motorizuotųjų šaulių brigados, dislokuotos Džalalabade, vos tik išvykusi į oro uostą žuvo nuo prieštankinio sviedinio. Natašai Glušak su sužadėtiniu, brigados ryšininkų kuopos karininku, pavyko pasiekti Kabulą ir užregistruoti savo santuoką. Užuot į Džalalabadą parskridę, juodu nusprendė grįžti šarvuotuoju transporteriu – BTR. Šį susprogdino nuotolinio valdymo mina. Buvo rasta tik viršutinė Natašos kūno dalis.[31]

Moteris skaičiumi gerokai lenkiančių vyrų požiūris į jas buvo įvairus. 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko vadas pulkininkas Antonenka sakė: „Mūsų pulke slaugėmis, laboratorijos asistentėmis vandens

valymo stotyje, padavėjomis, virėjomis, bufetininkėmis, pardavėjomis dirbo keturiasdešimt keturios moterys. Mes neturėjome kraujo atsargų. Kai pulkas grįždavo iš mūšio ir būdavo sužeistų, tos moterys kai kada duodavo savo kraujo. <...> Mūsų moterys buvo nuostabios ir vertos didžiausių pagyrų."[32]

Itin svarbų vaidmenį vaidino slaugės ir gydytojos. Viena slaugė prisiminė, kad kai kartą kareiviai atnešė sužeistą kovos draugą, jie, užuot išėję, pasakė: „Mums nieko nereikia, merginos, bet ar mes galime truputį tiesiog pasėdėti šalia jūsų?" Kita prisiminė, kaip jaunas vaikinas, kurio draugą sprogimas suplėšė į gabalus, niekaip negalėjo liautis jai apie tai pasakoti.[33] Kai telefonistė iš Kabulo viešbučio apsilankė kalnų *zastavoje*, kurioje budėję vyrai kartais mėnesių mėnesius nematydavo jokio pašalinio žmogaus, *zastavos* vadas jos paprašė: „Panele, gal jūs galėtumėte nusiimti kepuraitę? Aš nemačiau moters visus metus." Visi kareiviai atėjo iš apkasų tik tam, kad pažiūrėtų į jos plaukus. Viena slaugė vėliau pasakojo: „Čia, namuose, jie turi motinas, seseris ir žmonas. Dabar jiems mūsų nereikia, bet ten jie mums kalbėdavo tokius dalykus, kurie šiaip jau niekam nesakomi."[34]

Jaunas karininkas, išrašytas iš Kabulo centrinės infekcinės ligoninės, kurioje jį gydė iškart nuo trijų ligų – šiltinės, choleros ir hepatito, užmezgė romaną su jį prižiūrėjusia slauge. Pavydus kolega karininkas jam piktai pasakė, kad ta mergina yra ragana. Ji nusipiešia meilužių portretus ir pasikabina ant sienos savo kambaryje. Visi trys jo pirmtakai žuvo mūšiuose. Dabar ji pradėjo piešti ir jo portretą. Karininkas beveik patikėjo tuo prietaru. Visgi slaugė taip ir nebaigė piešti jo portreto, o jis buvo tik sužeistas, bet nežuvo. Vėliau karininkas liūdnai sakė: „Mes, kariai, buvome labai prietaringi, ypač karui įsibėgėjus." Išvykęs iš Afganistano, jis prarado su ja ryšį, tačiau visada išsaugojo pačius šilčiausius atsiminimus apie ją.[35]

Apskritai slaugės nesulaukė beveik jokio oficialaus pripažinimo už tai, ką nuveikė Afganistane. Prabėgus dvidešimčiai metų po karo Aleksandras Chorošavinas, tarnavęs Faizabade dislokuotame 860-ajame atskirajame motorizuotųjų šaulių pulke, pasipiktino sužinojęs, kad Liudmilai Michejevai, kuri 1983–1985 m. jo pulke dirbo slauge, nėra suteikta jokių lengvatų, nors jos buvo suteiktos net mažiausiai to vertiems Afganistano karo dalyviams.[36]

Į Afganistaną atvykusios moterys labai dažnai patirdavo nepakeliamą spaudimą iš vyrų, pasirengusių naudoti net tik meilikavimus, bet ir bauginimus. Daug Afganistano karo dalyvių apie jas kalbėjo su antipatija ir

Moterys ir karas. Iš Sovietų Sąjungos į Afganistaną atvykusios moterys dažniausiai darbavosi medicinos tarnyboje.

panieka. Jie vadino jas *čekistėmis*, turėdami omenyje, kad jos parsiduodavo už čekius – specialią valiutą, kurią sovietai naudojo Afganistane. Kai kurie pripažino, jog moterys, vykusios į Afganistaną dirbti slaugėmis ir gydytojomis, tai galėjo daryti iš tauriausių paskatų, tačiau tik nedaugelis geru žodžiu atsiliepė apie sekretores, bibliotekininkes, pardavėjas ar skalbėjas. Pasak kritikų, šios moterys į Afganistaną vyko tik dėl vyrų ir pinigų.

Pačios moterys visada piktinosi, jog yra šmeižiamos. Jos griebdavosi įvairių gynybos priemonių. Kai kurios susirasdavo vieną globėją, kad prie jų nelįstų kiti vyrai.[37] Antrojo pasaulinio karo metais daug sovietų generolų, pavyzdžiui, Rokosovskis ir Žukovas, turėjo meilužes, kurias imta vadinti „karo lauko žmonomis“ (rus. *pochodno polevaja žena – PPŽ*). Jos keliavo su jais iš pozicijų į pozicijas. Vėliau ši tema buvo atgaivinta: Afganistano „karo lauko žmonos“ su atjauta pavaizduotos rusų rašytojo Andrejaus Dyševo romane „PPŽ“ (orig. *ППЖ*), pasakojančiame apie savanorę slaugę Giuliją Karimovą ir jos meilužį kapitoną Gerasimovą.[38]

Karinis vertėjas Valerijus Širiajevas manė, jog visa tai tik rodė socialinę tikrovę pačioje Sovietų Sąjungoje. Daugelis vyrų buvo kilę iš provincijos ir į moterį žiūrėjo kaip į savo auką, su kuria galima šiurkščiai elgtis. Tačiau bent jau Afganistane sovietų partiniai veikėjai sąmoningai nebandė kištis į žmonių tarpusavio santykius, kaip būtų tai darę Sovietų Sąjungoje. Šioje srityje įtampa buvo neišvengiama: „Kuo mažesnė įgula ir kuo mažiau moterų, tuo didesnė konkurencija, kuri kai kada baigdavosi muštynėmis, dvikovomis, savižudybėmis ir mirties ieškojimu mūšyje.“[39]

Ne visos moterys į Afganistaną keliavo tik dėl to, kad norėjo pasitarnauti savo valstybei. Kai kurios čia atvyko su savo vyrais afganais, dažnai studentais, kuriuos sutiko savo tėvynėje. Galina Margojeva buvo ištekėjusi už inžinieriaus Hadžio Huseino. Juodu liko Kabule per visus režimo pasikeitimus, per pilietinio karo baisumus ir talibų siautėjimus. Pora gyveno savo bute mikrorajone prie gyvenamųjų namų statybos kombinato, buvusio netoli oro uosto. Tania ištekėjo už Nigmatulos, afganų karininko, kuris mokėsi Sovietų Sąjungoje ir vedė ją nepaisydamas jos šeimos ir savo paties artimųjų priešinimosi. Jų pirmas vaikas gimė Minske. Po penkerių metų jį išsiuntė iš pradžių į Kabulą, paskui į Kandaharą, o tada į Heratą. Režimai keitėsi, o Nigmatula vis tarnavo: divizijoje – valdant Nadžibulai, brigadoje – valdant mudžahedams ir vėl divizijoje – valdant talibams. Visą tą laiką Tania buvo kartu su juo. Ji nešiojo čadrą, išmoko farsi kalbą, bet liko ateistė. Kai žuvo trys Nigmatulos broliai, ji paėmė į savo šeimą devynis našlaičius ir augino juos su savo vaikais.[40]

Gyvenimas ir mirtis Kabule

Kabule po aštuntos vakaro galiojo komendanto valanda, buvo nesaugu lankytis didelėje miesto dalyje, naktimis nuolat vyko susišaudymai. Nors sostinėje knibždėte knibždėjo karinių įgulų, o gatvėmis visą laiką patruliavo kariškiai, policija ir šarvuočiai, retsykiais mudžahedai čia vis tiek rengdavo atakas. 1981-ųjų sausį jie nusigavo taip arti vyriausiojo sovietų karinio patarėjo namo ambasados kvartale, jog galėjo jį apšaudyti iš rankinių prieštankinių granatsvaidžių. Tą pačią parą jie nesėkmingai puolė pagrindinę jėgainę, buvusią maždaug už dvidešimt penkių mylių nuo Kabulo. Kitą dieną buvo susprogdintas kino teatras ir sovietų knygynas. Per kelias kitas paras įvyko daugiau kaip du šimtai teroristinių išpuolių didžiausiuose Afganistano miestuose.[41] 1983 metais bomba, padėta po

stalu Kabulo universiteto valgykloje, užmušė devynis dėstytojus iš Sovietų Sąjungos, tarp jų ir profesorę.[42]

Žmonės visada nešiojosi asmeninius ginklus, o kiekvienas gyvenamasis korpusas turėjo ginkluotą apsaugą. Nepaisant to, sostinė laikyta pakankamai saugia tam, kad pareigūnai ir kariniai patarėjai čia atsivežtų gyventi savo žmonas ir šeimas. Jų gyvenimo lygis paprastai buvo aukštesnis, negu būtų buvęs tėvynėje. Dauguma gyveno mikrorajone, gaudavo gerą algą, juos laiku pasiekdavo siuntiniai ir laiškai. Vaikai lankė ambasados mokyklą, kuriai teko dirbti trimis pamainomis, kad visus sutalpintų, bet ji vis tiek buvo perpildyta. Ambasadoje ar Sovietų kultūros rūmuose rodė naujausius rusų filmus.

Ambasados parduotuvėje asortimentas buvo ribotas ir pareigūnų žmonos galėjo įsigyti tik tų prekių, kurios atitiko jų vyrų rangą. Tad jos daug laiko praleisdavo apsipirkinėdamos senajame mikrorajone veikusiame vietiniame turguje, arba *parvanistkoje* (žodžių *parva nist* – „nieko baisaus" – surusintas variantas). Čia jos rasdavo vakarietiškų plataus vartojimo prekių ir drabužių, kokių nė viena nebuvo mačiusi tėvynėje. Dalis tų daiktų į turgus patekdavo iš siuntų, kuriomis Vakarų šalių pagalbos organizacijos bandė mažinti skurdą Afganistane. Jos negailestingai derėdavosi dėl dėvėtų džinsų, palaidinukių ir suknelių kainų, nepaisydamos sovietų valdžios atstovų grasinimų, jog jas tiesiog išsiųs atgal į Sovietų Sąjungą, jei joms rūpės vien pirkiniai. Nereikia nė sakyti, kad tie grasinimai nedarė poveikio.[43]

Saugumo situacijai pablogėjus, moterų veiksmų laisvę buvo pradėta labiau riboti. Kai Džalalabade kelias moteris nužudė, joms buvo uždrausta eiti į miestą be ginkluotos palydos. 1986-aisiais joms pradėta neleisti be palydos lankytis net miestų, tokių didelių kaip Kabulas, centruose. Visgi kai kurioms rusėms ta Afganistano turgų – siūlančių didžiulę vakarietiškų prekių ir dizainerių kurtų drabužių įvairovę – pagunda būdavo pernelyg stipri, kad jai atsispirtų. Nepaisydamos kliūčių, drąsiausios ir neatsakingiausios rasdavo būdų patekti į turgus. Kai kurioms atrodė, kad jeigu jos vaikštinės po turgus nepraverdamos burnos, tai jas palaikys misionierėmis iš Vakarų, kurioms, kaip jos klaidingai manė, mudžahedai nieko nedaro.[44]

Sovietų patarėjai mudžahedams niekada nebuvo ypatingas taikinys, tačiau žūčių pasitaikydavo. Geologą Jevgenijų Ochrimiuką išsiuntė į Afganistaną 1976-aisiais, kai jam ėjo jau šešiasdešimt ketvirti. Tuo metu Afganistane išvis tebuvo kelios grupės patarėjų iš Sovietų Sąjungos. Ochrimiuką paskyrė vadovauti geologų komandai, ieškojusiai gamtinių išteklių,

Sąjunginis patrulis Kabulo gatvėje.

ypač gamtinių dujų. Prasidėjus karui tyrinėti atokiose provincijose tapo per daug sunku, tad Ochrimiukas su kolegomis persikraustė į Kabulo apylinkes, kur ieškojo vandens ir statyboms tinkamų naudingųjų iškasenų.

1981 m. rugpjūčio 18 d. jis išėjo iš savo buto mikrorajone, kad nuolatinis vairuotojas jį valdišku automobiliu nuvežtų į jo biurą, kuris buvo maždaug už mylios. Bet jis ten taip ir nenuvyko. Vėliau rusai sužinojo, kas atsitiko. Ochrimiukas leido vairuotojui pavėžėti porą giminaičių. Tai buvo gudrybė. Tie vyrai Ochrimiuką paėmė į nelaisvę, kad jį pabandytų iškeisti į vieno vietinių partizanų vado brolį, kurį buvo sučiupusi vyriausybinė kariuomenė. Ochrimiukas parašė savo žmonėms, jog pagrobėjai jį penkias dienas vedė į slaptavietę aukštai kalnuose, ir prašė atsiųsti sraigtasparnį jo paimti, kai bus susitarta dėl apsikeitimo. Deja, partizanų vado brolis jau buvo nušautas. Tada vyko ilgos derybos dėl išpirkos, bet baigėsi be rezultatų. Ochrimiukui metus prabuvus nelaisvėje, prancūzų komunistų laikraštis *L'Humanité* pranešė, kad partizanai jį nužudė. Jo žmona prašė jam Maskvoje pastatyti paminklą, tačiau valdžia nesutiko.[45]

Aleksejus ir Marina Muratovai pirmą kartą į Afganistaną atvyko 1970 metais – daugiausia dėl to, kad jiems reikėjo pinigų. Maskvoje jie abu dirbo jaunesniaisiais moksliniais darbuotojais universitete, turėjo du sūnus ir šiaip ne taip išsiversti jiems padėdavo Aleksejaus tėvai. Kabule Aleksejus ėmė dėstyti Politechnikos institute, o Marina įsidarbino sekretore. Jiems patiko tas kraštas, jo žmonės ir jie ten praleido trejus metus.

Tada prasidėjo karas. „Mes iš pat pradžių supratome, – vėliau pasakojo Marina, – kad ši invazija yra nusikaltimas. Ir kai grįžome į Afganistaną 1981-ųjų rudenį, nuolat jautėme gėdą – gėdą dėl savo šalies, kuri čia pasiuntė savo karius tam, kad žudytų ir būtų žudomi.“ Tuo metu ir Aleksejus, ir Marina dirbo Kabulo politechnikos institute. Marina padėdavo pasirengti afganų studentams, ketinantiems studijuoti Sovietų Sąjungoje.

Juodu priprato prie karo sąlygų – nuolatinių šaudymų, elektros tiekimo sutrikimų, miegojimo šalia lovos pasidėjus automatą. Taip pat priprato prie sunkaus gyvenimo žmonių iš Sovietų Sąjungos bendruomenėje, kur galėjai būti išsiųstas namo už menką kryptelėjimą nuo bendros politinės linijos ir kur tavo tiesioginiai viršininkai nekentė afganų ir be saiko girtuokliavo.

Politechnikos instituto teritorijoje gyvenusių sovietų specialistų ir jų šeimų veiksmai buvo griežtai kontroliuojami. Apie pavojų pranešdavo iššauta signalinė raketa, trys ilgos automato papliūpos ir prie sargybos posto pakabinto bėgio gabalo smarkus trankymas metaliniu strypu. Priklausantieji vietiniam gynybos būriui užimdavo savo pozicijas, kiti pasislėpdavo. Visos šviesos butuose turėjo būti užgesintos. Apie tai, kad pavojus praėjo, pranešdavo pavieniais smūgiais į bėgio gabalą, žodžiu arba per radiją, kuris butuose privalėjo būti visą laiką įjungtas.

Politechnikos institutą dažnai apšaudydavo, be to, personalas turėjo būti akylus ir saugotis bombų ir apgaulingųjų minų, kurios galėjo būti paslėptos po stalais ar kertėse. Kartą Marina pakėlė kišeninį žibintuvėlį, nors iš tikrųjų tai buvo sprogstamasis įrenginys. Laimė, jis nesuveikė. Ji retai matė kraujo praliejimą, bet buvo netoliese, kai prie parduotuvės nušovė ambasados darbuotoją, prieš tai pasiėmusį iš mokyklos savo sūnų. Vaikas sėdėjo prie tėvo kūno keturiasdešimt minučių, kol jį galiausiai nuvedė.

Baigiantis tretiems karo metams, Aleksejus ir Marina ėjo apsipirkti. Už instituto teritorijos ji atkreipė dėmesį į jauną afganų sargybinį, kuris į ją keistai žiūrėjo. Marina pagalvojo, kad jis galbūt apsvaigęs nuo narkotikų. Grįždama į institutą ji parkrito ir tik po kelių akimirkų suprato, jog tas vyras į ją šovė. Šalia gulėjo jos vyras. Jis merdėjo. Gelbėjant jos koją,

Marinai buvo atlikta dešimt operacijų. Jos studentai lankė ją kiekvieną dieną; vienas jų iš Mazari Šarifo miesto šalies šiaurėje netgi atsivežė savo tėvą, kad jis už ją melstųsi.[46]

Gyvenimas ir mirtis provincijose

Dirbti provincijose buvo sunkiau ir pavojingiau negu Kabule. Patarėjai turėjo važinėti keliais, kuriuos mudžahedai nuolat minuodavo. Vienai komjaunimo instruktorių grupei patekus į pasalą, žuvo moteris. Herate patarėjams buvo leidžiama keliauti tik šarvuočiais, tačiau jų dažnai trūkdavo, tad patarėjams tekdavo keliauti paprastais automobiliais. Ir nors šarvuotis gali keleivius apsaugoti nuo kulkų, jis negali apsaugoti nuo pakelės minų. Visgi Heratas turėjo vieną pranašumą: jei kam pritrūkdavo degtinės, galėjai pasiųsti specialų pasiuntinį jos pargabenti iš Kuškos logistikos bazės, iki kurios buvo tik trys valandos kelio.[47]

Darbas provincijoje buvo ne tik pavojingas, bet ir slegiantis. Logaro provincijoje komjaunimo instruktoriai atskleidė, jog čia nėra nė vieno kaimo, palaikančio Kabulo valdžią. Mokyklas lankė vos 2,5 procento vaikų.[48] Aleksandras Jurjevas 1984–1986 m. gyveno Kandahare: jis pasisiūlė čia atvykti, kai buvo sunkiai sužeistas jo pirmtakas Griša Semčenka. Jis aprašė Kandaharą savo dienoraštyje: „Tai labai gražus miestas, tačiau pusė jo sunaikinta, ištisos gatvės ir kvartalai pavirtę griuvėsiais, o išlikę pastatai nusėti sviedinių skeveldrų ir kulkų žymių. Labai pavojinga kur nors važiuoti: sukilėliai ne tik apšaudo iš žaliosios užmiesčio zonos, bet ir rengia pasalas pačiame mieste. Visi vaikščioja su užtaisytais šaunamaisiais ginklais. Maža to, mes kontroliuojame tik du iš šešių administracinių miesto rajonų. Kitus keturis kontroliuoja sukilėliai, o kelias, kuriuo turime važinėti, veda per tuos rajonus."[49]

Bet namiškiams Jurjevas rašė ganėtinai džiugiai: „Viskas man yra gerai. Gyvenu priemiestyje atskirame name, kurį pastatė amerikiečiai. Mūsų darbo diena gana trumpa: nuo 8–9 val. iki 14 val. Kartais per savaitę turime dvi ar tris laisvas dienas." Šie raminantys žodžiai nebuvo netiesa, bet jie slėpė tikrąją padėtį. Namą iš tiesų pastatė amerikiečiai, kurie kažkada įrenginėjo vietinį oro uostą, bet jame neveikė vandentiekis, nebuvo nei šviesos, nei šildymo, o tą teritoriją apšaudydavo kelis kartus per dieną. „Per apšaudymus turi pasirūpinti, kad tarp tavęs ir gatvės būtų dvi sienos. Tu guli ant grindų užsivilkęs neperšaunamąją liemenę, užsidėjęs šalmą ir tikiesi,

jog sviedinys nepataikys tiesiai į namo perdangą." Nuo Jurjevo namo iki vietinio DOMA komiteto būstinės, kur jis dirbo, buvo kelios mylios. Tą kelią nuolat minuodavo: kiekvieną savaitę jame kas nors išlėkdavo į orą. Kas rytą tuo keliu pravažiuodavo tankai su virbais minoms detonuoti, tada šalikelėje išstatydavo kareivius ir jau būdavo saugu važiuoti. Paskui kareivius atitraukdavo ir kelias vėl atsidurdavo sukilėlių rankose. Štai kodėl Jurjevas grįždavo į namą iki keturioliktos valandos. Jei vykdavo rimtas susirėmimas, būdavo geriau išvis nekelti kojos į lauką: tokios dienos ir tapdavo „laisvomis".

Bet ir darbo dienomis visur aidėdavo šūviai ir sprogimai. Savo dienoraštyje Jurjevas rašė: „[1985 m.] rugpjūčio 10-ąją ir 11-ąją dienomis vyko mūšiai. Daug žuvusiųjų ir sužeistųjų. Mes atidarėme Instituto DOMA centrinio komiteto jauniesiems darbuotojams filialą. <...> Kalbėjo draugas Chanifas. Jis pasakė, kad šis filialas atidaromas karo įkarštyje, bet tai yra būtina, nes jauniems žmonėms reikia mokytis revoliucijos teorijos ir ją taikyti revoliucinėje kovoje. Atvirame ore, tiesiog gatvėje, aš filialo studentams surengiau pirmą pamoką: „DOMA vieta ir vaidmuo afganų visuomenės politinėje sistemoje."[50]

Kartais komjaunimo instruktoriai ištisas savaites neišgirsdavo nė vieno rusiško žodžio. Ne kiekvienas įstengė atlaikyti nervinę įtampą. Aleksandras Gavrija, buvęs Afganistane nuo 1982-ųjų spalio iki 1985-ųjų spalio, o paskui dar nuo 1988-ųjų balandžio iki tų pačių metų lapkričio, vėliau pasakojo: „Kaip būtų galima apibūdinti sąlygas, kuriomis mes gyvenome? Na, pavyzdžiui, Čagčarano miestas, Goro provincijos centras. Jis giliai įsiterpęs į kalnus ir į jį skrendančius sraigtasparnius numuša, todėl belieka keliauti ginkluotoje kolonoje, kuriai gali tekti skintis kelią kaunantis. Kartą šitaip atvykęs užsukau pas Sašą Babčenką, vieną iš mūsų instruktorių. Staiga už sienos pasigirdo garsus, baisus, tiesiog žvėriškas staugimas. Aš griebiausi savo ginklo. Saša pasakė: „Nesijaudink, tai instruktorius iš kito buto. Jis kiekvieną vakarą prisigeria ir staugia. Vaikinai jį tuoj nuramins."[51]

Sukilėliai kontroliavo kaimo vietoves, jei ne dienomis, tai naktimis. Efektyviai dirbti tarp valstiečių buvo mažai galimybių. Kaip, žinoma, negalėjo būti dirbama ir su proletariatu, nes Afganistanas beveik neturėjo pramonės. Tad instruktoriai daugiausia steigė vietines partines ir jaunimo organizacijas, padėjo mokykloms ir rengė vaikų vasaros stovyklas. Vienas svečias iš Sovietų Sąjungos vietinėje mokykloje išrėžė kalbą apie tai, kaip sovietų vaikai padėjo savo tėvams kovoti su vokiečiais berdami smėlį į jų

kulkosvaidžius ir tankus. Klausantieji, žinoma, ištempė ausis. Divizijos vadas kaip reikiant įsiuto: „Kad daugiau tokių rėksnių nebūtų per mano pistoleto šūvį!“[52]

Jusufas Abdulajevas, kitas jaunas instruktorius, šitaip pasakojo apie savo keliones po provincijas 1981-ųjų vasarą: „Situacija labai sudėtinga. Liaudies valdžia [Kabulo režimas] kontroliuoja tik regionų centrus. <...> Visų pastangos nukreiptos kovai su sukilėliais. Pabandžius atidaryti mokyklą, jie sulaužė rankas ir kojas keturiems vaikams. Jaučiamas stiprus priešiškumas žmonėms iš Sovietų Sąjungos ir rusų kariams ir dėl to dažnai būna kalti jie patys. Sukilėliai sudegino aštuoniolikos automobilių koloną, gabenusią maistą, kurį rusų kariai buvo konfiskavę tam, kad parduotų. Afganų kariuomenės ir *carandoj* – nė ženklo. Kovoja tik mūsų karinės pajėgos ir kai kada *mališi* [milicijos padaliniai revoliucijai ginti] iš vietinių gyventojų. Sukilėliai terorizuoja vietinius – kolaborantų šeimoms jie skiria keturiasdešimties tūkstančių afganių [Afganistano pinigai] baudą.“[53]

1982-ųjų vasarį Abdulajevo nuotaika buvo dar niūresnė. Iš daugiau kaip šimto mokyklų Faraho provincijoje veikė gal apie dešimt. Nors buvo per dvidešimt vieną tūkstantį mokyklinio amžiaus vaikų, iš jų mokėsi vos

Sukilėliai kontroliavo kaimo vietoves
jei ne dienomis, tai naktimis.

keturi tūkstančiai. Nedirbo nė vienas iš penkiasdešimt vieno kooperatyvo. Vietinė komjaunimo organizacija buvo visiškai pakrikusi ir turėjo tikriausiai ne daugiau kaip du šimtus narių. Regione veikė per keturiasdešimt sukilėlių būrių, o vidutinis šių kovotojų amžius nesiekė trisdešimties metų. Vis dėlto Abdulajevas tikėjo, kad dauguma gyventojų pripažins, jog aukščiausią valstybės postą užėmus Babrakui Karmaliui sumažėjo teroro ir smurto ir kad sukilėlių gaujos savo veiksmais save diskredituos. Bet žmonės išliko atsargūs. Po kelių mėnesių Abdulajevas iš Chosto miesto pranešė, jog čia niekas taip ir nepaminėjo Babrako Karmalio, išskyrus afganų karininką, kuris per politinį mitingą savo artilerijos pulke sušuko: „Mirtis Karmaliui!“

Heratas, kur viskas prasidėjo, per visą karą buvo kovų arena. Mudžahedai kontroliavo senamiestį, o vyriausybės ir rusų pajėgos – priemiesčius ir jų pakraščiu einantį svarbų kelią. Sovietų patarėjai gyveno viešbutyje „Herat“, kurį prieš kelerius metus pastatė miesto pakraštyje prie kelio į oro uostą ir kurį mėgo turistai. Bet dabar jis buvo paverstas nedidele tvirtove: balkonuose – smėlio maišai, prie įėjimo – BTR, o vietoje livrėją vilkinčio šveicoriaus – iki dantų ginkluotas kareivis su neperšaunamąja liemene. Dabartiniams viešbučio gyventojams buvo rekomenduojama net keliaujant po miestą turėti ginkluotą palydą.

1981-ųjų birželį vienam komjaunimo instruktoriui, Genai Kulaženkai, iš oro uosto reikėjo grįžti į viešbutį. Laisvos ginkluotos palydos tuo metu nebuvo, tad jis nusprendė važiuoti taksi – automobiliu „Toyota“. Kulaženka į viešbutį taip ir negrįžo. Jo kolegos Kabule, nesulaukę pagalbos nei iš karinės, nei civilinės sovietų valdžios, patys nuvyko į Heratą aiškintis, kas atsitiko. Jiems pavyko rasti tojotą, išvarpytą kulkų, o vietinis mula pasakė žinąs, kur užkastas Kulaženkos kūnas. Jie išvyko ta linkme lydimi tanko ir dviejų BTR, kurie tuojau pat įstrigo siauroje kišlako gatvėje. Mula juos nuvedė prie kapavietės, tačiau ją atkasus paaiškėjo, jog tas suiręs kūnas nėra Genos Kulaženkos. Paskui jie dar pateko į pasalą. Vėliau vienas vietinių sukilėlių būrys išplatino proklamaciją, kurioje buvo sakoma, kad Kulaženka yra nužudytas ir užkastas slaptoje vietoje.[54]

Tai buvo pirmoji iš keturių komjaunimo instruktorių mirčių Afganistane. Nikolajus Serovas 1984 metais mirė nuo kraujo vėžio, Atoras Abdukadyrovas žuvo per apšaudymą, o Aleksandras Babčenka mirė 1987-aisiais, prieš pat savo išvykimą į namus.

Nikolajų Komisarovą, komjaunimo veikėją iš Kazanės, 1982-aisiais išsiuntė į Faizabado miestą. Ten jis prisidėjo prie kitų aštuoniolikos instruktorių, iš kurių keturi buvo kariniai instruktoriai, gyvenusių nuomojamame būste. Komisarovas buvo atsakingas už vienuolika kišlakų. Su vertėju tadžiku jie neginkluoti ten reguliariai lankėsi dirbti propagandinio darbo su jaunimu. Vienas iš judviejų laimėjimų buvo tai, kad jie vietinę mergaičių mokyklą įtikino atsisakyti čadrų. Juodu turėjo ir kitų užduočių: rinkti informaciją ir padėti kurti vietines savigynos organizacijas.[55]

Kartą Komisarovas išgirdo, kad jo teritorijoje vyresniųjų mokinių klasę įkalbinėja prisidėti prie sukilėlių. Jis susirado vairuotoją kareivį ir išvažiavo aiškintis, kas vyksta. Į tą atokią vietovę keliauti be ginkluotos palydos buvo nepaprastai pavojinga, tad atsakingi asmenys pasiuntė du šarvuočius jo išgelbėti, jei pavyks. Kapitonas Igoris Morozovas vėliau pasakojo: „Pusiaukelėje mes sutikome tą automobilį. Kareivis, išbalęs nuo to, ką teko patirti, nervingai gniaužė vairą. Komisarovas sėdėjo šalia nemirksėdamas ir netgi bandė viską paversti juokais, šunsnukis. Ką jis pasakė tiems mokiniams, niekas nežino, bet faktas tas, kad nė vienas iš jų neišėjo pas sukilėlius. Už disciplinos nesilaikymą Komisarovui pareiškė papeikimą – ir visiškai pelnytai.“[56]

Viačeslavas Nekrasovas į Afganistaną atvyko iš Sverdlovsko (dabartinis Jekaterinburgas), kur dirbo tekintoju ir brigadininku karinėje gamykloje, tarnavo kariuomenėje ir mokėsi Aukštojoje komjaunimo mokykloje. Kai jį 1982-aisiais nutarta siųsti į Afganistaną patarinėti jaunimo reikalais, jis buvo dvidešimt aštuonerių ir dirbo vietinio komjaunimo komiteto pirmuoju sekretoriumi. Kaip ir kiti. Nekrasovas savo šeimos nariams pasakė, jog yra siunčiamas į Mongoliją. Ten jis metus padirbėsiąs, o tada pas save pasiimsiąs ir juos. Kad ši legenda atrodytų tikra, Nekrasovas nusipirko mongolų kalbos žodyną.

Nekrasovas ir jo vertėjas Dodichudas Saimetdinovas į Kabulą atskrido 1982-ųjų spalį. Miestas jiems pasirodė kur kas modernesnis ir labiau vakarietiškas, negu jų buvo manyta. Lapkričio mėnesį juos išsiuntė į Fariabo provinciją Afganistano šiaurėje.

Čia Nekrasovui jo viršininkai suteikė daug laisvės veikti savo nuožiūra. Vienas iš sumanymų buvo grupės afganų jaunimo lyderių kelionė į Sovietų Sąjungą, kad jie pamatytų, kaip ten gyvena musulmonai. Nekrasovas ir Saimetdinovas, nors ir nelengvai, įkalbėjo vietinį mulą keliauti kartu su jais. Tai daryti buvo verta: Nekrasovas girdėjo, kaip netrukus po sugrįžimo

iš Sovietų Sąjungos mula per muedzinų garsiakalbius labai entuziastingai atsiliepė apie tą kelionę.

Nuvykęs į Kabulą, Nekrasovas perėmė savo žinion kilnojamąjį kiną kartu su indiškų, rusiškų ir afganistanietiškų filmų rinkiniu bei trimis kino mechanikais afganais. Išsiprašęs lėktuvą, jis visą komandą nuskraidino į Fariabo provinciją ir išsiuntė važinėti po kaimus. Kinas pasirodė esąs populiarus net iki tol priešiškai nusiteikusiuose kišlakuose. Nekrasovo komanda už tai nieko neprašė, užtat buvo dvi sąlygos: visą savaitę prieš kino seansą kišlake negalėjo vykti jokių šaudymų, o ginklai turėjo būti paliekami lauke. Ironiška, bet vienu iš populiariausių filmų tapo komedinis trileris „Baltoji dykumos saulė" (*Белое солнце пустыни*). Šiame filme, kuris laikomas vienu iš labiausiai pavykusių sovietų filmų, pasakojama apie XX a. trečiojo dešimtmečio karą su Vidurinės Azijos sukilėliais – sukilėliais, etniškai tokiais artimais patiems afganams.

Kadras iš 1970 m. sovietinio kino filmo „Baltoji dykumos saulė".
Rodomas Afganistane jis labai patiko net priešingų pažiūrų žmonėms.

Kaip ir kiti civiliai politiniai patarėjai, Nekrasovas retsykiais nenoromis įsiveldavo į karines operacijas. Bet jo kontraktai jam taip pat kai kada suteikdavo teisę derėtis dėl ugnies nutraukimo su vietiniais partizanų vadais šitaip gelbstint civilių žmonių ir abiejų pusių kovotojų gyvybes.[57]

Nuo 1986-ųjų specialistų, patarėjų ir instruktorių skaičius pradėjo mažėti, kai siekis modernizuoti Afganistano visuomenę bei jo politinę ir ekonominę sistemą ėmė atrodyti vis labiau neįgyvendinamas. Tai buvo kartus nusivylimas tiems, kurie rizikavo savo gyvybe ir sveikata dėl, jų manymu, kilnaus reikalo.

Ir vis dėlto kai jų, grįžusių į Sovietų Sąjungą, klausdavo, kaip jiems pavyko iškęsti baisumus, daugelis jų atsakydavo, jog tiesiog įsimylėjo Afganistaną. Viačeslavas Nekrasovas rašė: „Mes ne kentėme, bet gyvenome. Gyvenome visavertį gyvenimą. Viskas mums atrodė įdomu. Kiekvieną dieną įvykis vijo įvykį. Žinoma, mes buvome jauni, nerūpestingi, greitai randantys naujų draugų. Nors praslinko daugiau kaip dešimt metų, vis dar esame tarsi viena broliška šeima.“[58]

AŠTUNTAS SKYRIUS

KAREIVIŠKAS GYVENIMAS

Net dalyvaudami karinėje kampanijoje, paprastai kareiviai mažai laiko praleidžia tiesiogiai mūšiuose. Didžiąją laiko dalį jie slampinėja, keiksnoja savo karininkus, seržantus ir viso karinio aparato kvailumą, šniukštinėja maisto, bando gauti išgerti, be paliovos galvoja ir kalba apie moteris (žinoma, ne tada, kai jiems virš galvų švilpia kulkos), be saiko giriasi ir laido šiurkščius sąmojus, kurie neretai pereina į silpnesniųjų engimą, taip pat ir fizinį smurtą. Visa ši, atrodytų, betikslė veikla, britų vadinama tiesiog „kareivišku gyvenimu", turi vieną neįkainojamą „šalutinį poveikį". Ji stiprina draugystės jausmą, kuris kareiviams yra tiesiogine prasme gyvybiškai svarbus kovose.[1]

40-osios armijos kariai šiuo atžvilgiu mažai kuo skyrėsi. Jie gyveno primityvioje ir nesveikoje aplinkoje, stingo nuo šalčio žiemomis ir šuto nuo karščio vasaromis, turėjo mažai malonumų ir beveik neturėjo moteriškos draugijos. Juos maitino prastai ir kartais nepakankamai. Juos puolė infekcinės ligos. Juos dažnai engdavo karininkai, seržantai ir vyresni kareiviai. Jiems nesuteikdavo atostogų, nebent išleisdavo į artimiausių žmonių laidotuves. Bet jie kentė sunkumus su tuo stoicizmu, kuriuo nuo seniausių laikų pasižymėjo rusų kareiviai, ir buvo pasiryžę eiti kovoti už savo draugus netgi tada, kai karas, atrodė, jau prarado bet kokį tikslą.

Šauktiniai

Nors ir nenoriai, dauguma Sovietų Sąjungos jaunuolių tarnybą kariuomenėje priėmė kaip neišvengiamą etapą kelyje į suaugusiųjų gyvenimą. Nuo mažų dienų jiems buvo skiepijami patriotizmo, pareigos, vadovaujančio visažinės Komunistų partijos vaidmens ir sovietinės gyvensenos pranašumo idealai. Kai kurie iš tų idealų pasirodė buvę pervertinti.

Šauktiniai tarnavo dvejus metus. Visuotinė mobilizacija vyko du kartus per metus – pavasarį ir rudenį. Šauktinius plikai nukirpdavo; tai buvo tradicija nuo carizmo laikų. Po mėnesio bendro pobūdžio mokymų tuos, kuriuos atrinkdavo tarnybai Afganistane, paprastai trims mėnesiams siųsdavo į „karantiną" – mokomąsias stovyklas Vidurinėje Azijoje, kur klimatinės sąlygos buvo panašios į Afganistano. Taigi pavasarinio šaukimo kareivių siuntimas į Afganistaną dažniausiai užtrukdavo iki rugpjūčio, vadinasi, jiems ten likdavo tarnauti apie dvidešimt mėnesių. Tačiau vadai galėjo užlaikyti ir užlaikydavo tarnybą baigusius karius, kol atvykdavo nauja šauktinių „partija".[2]

30 mm kalibro stoviniu granatsvaidžiu AGS sustiprinta sovietų pozicija.

Šauktiniai, jau turintys specialybę – buvo baigę aukštąjį mokslą, įgiję medicininę ar kitą aktualią kvalifikaciją, patekdavo į atitinkamus padalinius. Arba, prieš siunčiant į Afganistaną, juos šešis mėnesius mokydavo vairuotojais – suteikiant seržanto laipsnį – ar artileristais, tad jie ten tarnaudavo tik aštuoniolika mėnesių. Gabūs kareiviai turėjo galimybę įgyti seržanto laipsnį po metų ar aštuoniolikos mėnesių karo lauke. Bet viskas priklausė nuo jų vadų, kurie galėjo tą laipsnį ir atimti dėl prastos tarnybos.[3]

Nepaisant slaptumo, tėvai greitai suprato, kas iš tikrųjų vyksta. Turintys pinigų ar įtakos – tėvai iš Maskvos, Leningrado ir Pabaltijo – nuolat papirkinėjo karinių komisariatų karininkus arba ieškojo pažinčių, kad savo sūnus išsuktų iš kariuomenės.[4] O prasidėjus karui Afganistane, jie tai darė dar atkakliau. Taigi tie vaikinai, kuriems teko kautis, daugiausia buvo iš kaimų ir iš darbininkų klasės. 1986 metais atlikta 1 500 kareivių apklausa parodė, kad net du trečdaliai jų yra vidurinio išsilavinimo neturintys kaimiečiai arba iš darbininkų šeimų, nors tuo metu miestuose jau gyveno beveik du trečdaliai Sovietų Sąjungos gyventojų. Kone ketvirtadalis kareivių buvo iš

Kovinė desanto mašina (BMD) išvyksta iš bazės. Ant jos matyti sovietų oro desanto pajėgų emblema – du lėktuvai ir parašiutas.

iširusių šeimų. Tarp tų pusantro tūkstančio kareivių neatsirado nė vieno, kurio šeima priklausytų partiniam, biurokratiniam, administraciniam ar kariniam elitui.[5] Generolas pulkininkas Krivošejevas, karo istorikas, sarkastiškai sakė, kad tokiai kariuomenei buvo tikrai galima grąžinti seną romantišką ginkluotųjų pajėgų pavadinimą – Darbininkų ir valstiečių Raudonoji armija.[6]

Kartais atsakingi pareigūnai net nesiteikdavo šauktiniams paaiškinti, kur jie vyksta, bet juos paprasčiausiai išgrūsdavo leidę pasiimti degtinės, kad perėjimas į kitą būvį jiems būtų lengvesnis.[7] Net kai šauktiniai žinodavo, kur pateks, jiems liepdavo savo šeimoms sakyti, jog tarnaus užsienyje. Šis draudimas laikui bėgant beveik nustojo galioti, tačiau kai kurie jauni vyrai – kaip Viačeslavas Nekrasovas – vis tiek bandė sumažinti savo šeimos nerimą, todėl sakė, jog vyksta į Mongoliją. Dauguma tėvų viską suprato. Pavyzdžiui, Vladimiro Tamarovo tėvas, atsakydamas į pirmą ir raminantį sūnaus laišką, parašė, kad jis nelaikytų savo tėvų kvailiais: jie puikiai žino, kur jis yra.[8]

Išsiuntimo išvakarėse šauktinių būrį, kuriam priklausė Andrejus Ponomariovas, išrikiavo ir pasakė, kad nenorintieji vykti į Afganistaną žengtų tris žingsnius į priekį: jie galėsią tarnauti Sovietų Sąjungoje. Kad ir kaip jiems šito galbūt norėjosi, nei Ponomariovas, nei dar kas nors to nepadarė dėl gėdos ir baimės, jog tada jie taps atstumtaisiais. Vėliau Ponomariovas tarnavo 860-ajame atskirajame motorizuotųjų šaulių pulke, dislokuotame Badachšano provincijoje Afganistano šiaurės rytuose.[9]

1985-ųjų gegužę Vitalijus Krivenka, kartu su kitais šauktiniais vežamas traukiniais ir skraidinamas lėktuvais, atsidūrė prie Leningrado – už dvylikos tūkstančių mylių nuo Kazachstano, kuriame gyveno. Čia juos nusiuntė apsiprausti, davė dvi valandas naujoms uniformoms susitvarkyti, o tada iškart prasidėjo mokymai. Tie tipiški šauktinių mokymai – žygiuotė, karinės pratybos, šaudymas, rikiuotės pratimai, politinės pamokos, fizinis parengimas – buvo labai griežti. Tokie buvo ir šauktiniams vadovavę seržantai. Bet kai visa tai teko patikrinti mūšyje, Krivenka pripažino, jog tie mokymai jam daug padeda ir kad jis gali tapti universaliu kariu.

Problemos

Sovietų kariuomenėje, kaip ir anksčiau carinėje, kareiviai visada buvo ujami. Bet šis ujimas XX a. septintajame dešimtmetyje tapo tikru ritualu, kurį imta vadinti *dedovščina*, tai yra „senių valdžia“ arba „senių sistema“.

Rusų apžvalgininkai nurodo įvairias *dedovščinos* atsiradimo priežastis: kad šauktinių kariuomenė buvo demoralizuota; kad ji buvo per didelė, todėl kareiviai turėjo per mažai veiklos; kad šauktiniai buvo per menkai išsilavinę ir stokojo žinių, būtinų techniškai modernėjančiai kariuomenei; kad kariuomenėje tarnavo buvę kaliniai, kurie joje skiepijo kriminalinio pasaulio tradicijas.

Pagal šią sistemą kareivis, kuriam liko tarnauti mažiau kaip šešis mėnesius, buvo vadinamas „seniu“ (rus. *ded*). Naujokai buvo verčiami kuopti kareivines, rūpintis „senių“ apranga ir amunicija, nešti jiems cigaretes iš parduotuvės ir maistą iš valgyklos. „Seniai“ juos nuolat žemino ir mušė, kartais rimtai sužalodami. Dauguma jaunų kareivių visa tai kentė guosdamiesi mintimi, jog vieną dieną jie irgi taps „seniais“. Tačiau kai kurie neatlaikydavo: dezertyruodavo, žalodavosi ar nusižudydavo.

Pasitaikydavo ir tokių naujokų, kurie dėl ypatingos fizinės ir dvasinės stiprybės sugebėdavo priešintis; juos „seniai“ ilgainiui palikdavo ramybėje. Krivenka buvo vyresnis už kitus šauktinius, nes kelerius metus praleido kalėjime. Amžius ir gyvenimiškoji patirtis jam leido įgyti autoritetą tarp kareivių, o „seniai“ su juo elgėsi atsargiai.[10] Sergejus Nikiforovas buvo dziudo specialistas ir tai privertė „senius“ nuo jo atstoti. Neretai kareiviai iš tos pačios respublikos ar regiono susivienydavo, kad save apgintų. Vieno dalinio „seniai“ buvo perspėti, jog jei kas nors atsitiks dviem jame tarnaujantiems čečėnams, jie, „seniai“, sulauks žiauraus keršto.[11]

Jaunų kareivių padėtis priklausė ir nuo to, kur jie tarnavo. Kariuomenės vadovybė negalėjo sau leisti, kad, pavyzdžiui, strateginės paskirties raketiniuose daliniuose tarnautų neišsilavinę kareiviai, ir čia *dedovščina* buvo ne tokia brutali. Panašiai būta ir KGB pasienio kariuomenėje, kuri visą laiką turėjo rimtų darbų, taip pat elitinėse specialiosios paskirties pajėgose ir desantiniuose daliniuose, kur paprastai vyravo aukšta moralė. Sergejus Morozovas, 56-osios atskirosios desantinės šturmo brigados seržantas, tvirtino, kad jo dalinyje *dedovščina* neegzistavo, nes kariai nuolat buvo per daug užsiėmę ir per daug pavargę. Kai nedalyvaudavo operacijose, jiems norėdavosi tik valgyti ir miegoti.[12]

Afganistane „senių sistema“ buvo mažiau despotiška net ginkluotųjų šaulių daliniuose, nes čia kareiviai taip pat turėjo rimtų darbų. „Seniai“ vis tiek versdavo naujokus daug ką daryti už juos, tačiau tą skirtingumą buvo sunku demonstruoti mūšiuose. Engėjas rizikavo sulaukti ne tik priešo, bet ir saviškio kulkos; kovos įkarštyje niekam nebūtų rūpėję aiškintis, kas tą kulką paleido.[13] Nepaisant to, 1987 metais 40-ojoje armijoje 33 procentai karinių nusikaltimų buvo susiję su *dedovščina*. Per vienus metus nukentėjo du šimtai kareivių: vienus nužudė, kitus rimtai sužeidė.[14]

Daugelis Afganistano dalyvių tvirtino, jog *dedovščina*, nepaisant jos neigiamų ypatybių, padėjo palaikyti tvarką ir drausmę.[15] Pasak jų, priešakiniuose padaliniuose užgrūdinti kareiviai naujokus mokė higienos, vykdyti įsakymus ir prižiūrėti savo amuniciją. Naujokui Andrejui Ponomariovui „senių“ ujimą buvo labai sunku ištverti, ir nors jis nepalūžo, jam ne kartą teko kur nors kampe išsižliumbti po dar vieno sumušimo. Jis su bendražygiais pasižadėjo, jog tapę „seniais“ nenaudos tų metodų, kuriuos

Tarp karių, tarnaujančių Afganistane, taip pat neišvengta nestatutinių santykių, vadinamosios *dedovščinos*.

patyrė savo kailiu. Tačiau jie įsitikino, jog tai neefektyvu. Naujokai nustojo juos gerbti ir nedarė to, ką jiems liepdavo. Tad Ponomariovas irgi paleido į darbą kumščius, nes tai, tvirtino jis, buvęs vienintelis patikimas būdas pasiekti, kad jauni kareiviai skaitytųsi su jo nuomone.[16] Ponomariovas ir kiti panašiai manantieji gerai žinojo, jog kitose armijose už tuos *dedovščinos* aspektus, kuriuos jie laikė teigiamais, yra atsakingi patyrę puskarininkiai. Aleksandras Gergelis, 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko seržantas, pripažino, kad *dedovščina* graužia Sovietų Sąjungos ginkluotąsias pajėgas, ir situacija, jo nuomone, nepasikeis, kol kariuomenėje neatsiras kvalifikuotų puskarininkių korpuso, kurio ji neturi.

40-oji armija nuo savo pirmtakių skyrėsi ir dar vienu svarbiu aspektu – medicinos paslaugomis. Šioje srityje susikaupė tiek problemų, kiek jokia sovietų armija dar nebuvo patyrusi. Rusai Afganistane įkūrė septynias karines ligonines, bet dėl nuolatinio lėšų stygiaus joms trūko medicinos įrangos bei personalo ir jos vos įstengdavo susidoroti su savo darbu.[17] Kone žlugusios 40-osios armijos medicinos paslaugos buvo viena iš blogiausių jos improvizuoto, reikiamomis lėšomis neparemto dislokavimo pasekmių. Vienas gydytojas, dirbęs sužeistųjų evakavimo punkte, šitaip liejo savo apmaudą: „Tenka viską daryti, kad atrodytum, jog gelbėji žmones, tačiau kaip tu gali juos gelbėti, jei nėra nei vaistų, nei tvarsčių, nei gydytojų? Žmonės miršta nuo infekcijų, nuo ligų, nes jiems laiku nesuteikiama pagalba. Mūsų viršininkams atrodo, kad tu gali išgelbėti žmones tiesiog suleisdamas jiems vaistų nuo šoko, bet tai neįmanoma. Ir kai tų vaistų poveikis praeina, pacientas išleidžia paskutinę dvasią, o mes jam niekaip negalime padėti. Vienintelis dalykas, kurį turime, yra alkoholis, tačiau ir jis ne visada gelbsti. Jei būtume turėję tai, ko reikia, būtume išgelbėję du trečdalius pacientų, bet...“[18]

Galbūt tas gydytojas perdėjo, tačiau akivaizdu, kad gydymas beveik pralaimėjo kovą ne su mūšiuose patirtais karių sužalojimais, bet su infekcinėmis ligomis. Tai patvirtina skaičiai. Daugiau kaip trys ketvirtadaliai tarnavusiųjų Afganistane bent kartą pateko į ligoninę, nors iš jų sužeistų ar susižalojusių tebuvo maždaug 11 procentų. Kiti – iš viso 69 procentai Afganistano karo dalyvių – sirgo rimtomis ligomis: 28 procentai – infekciniu hepatitu, 7,5 procento – vidurių šiltine, taip pat infekcine dizenterija, maliarija ir kitomis ligomis.[19]

Kadangi tiek daug kareivių sirgo, dažnai padaliniai, švelniai tariant, būdavo ne visos sudėties. Didžiausia rykšte tapo hepatitas. Kariai juokaudavo, kad jie serga gelta, karininkai – Botkino liga, o generolus gydo nuo hepatito. Sklido kalbos, jog kai kurie kariai, norėdami išsisukti nuo pareigų, prašydavo sanitarų parūpinti užsikrėtusių ligonių šlapimo: jei jo išgersi, irgi susirgsi.[20]

1981-ųjų pabaigoje sirgo kas ketvirtas Šindande dislokuotos 5-osios gvardijos motorizuotųjų šaulių divizijos kareivis. Tuo pačiu metu ligoninėje atsidūrė ir jos vadas Borisas Gromovas, jo pavaduotojai ir visi štabo karininkai. Ši divizija atliko svarbų vaidmenį Afganistano kare.[21] Manoma, kad visą laiką ketvirtadalis, o gal ir trečdalis 40-osios armijos karių buvo išvesti iš rikiuotės dėl ligos. Kai epidemija pasiekė maksimumą, vienai slaugei tekdavo rūpintis trimis šimtais ligonių.[22]

Hepatitas nebuvo vienintelė problema. 1985-ųjų vasarą Džalalabade dislokuotos 66-osios atskirosios motorizuotųjų šaulių brigados kariai grįždami iš patruliavimo atsigėrė šalikelės šaltinio vandens. Po kelių dienų trys iš jų rikiuotėje susmuko pakirsti choleros. Susirgo daugiau kaip pusė brigados. Pasklido gandai, kad tą šaltinį tyčia užkrėtė du europiečiai, vilkėję vietinių gyventojų drabužiais. Žmonės taip pat kalbėjo, jog siekiant išvengti infekcijos plitimo mirusiųjų kūnus kremavo, o tai buvo beveik negirdėtas dalykas Rusijai, kuri, nepaisant visko, iš esmės išliko ortodoksine šalimi.[23] Sergančiuosius laikė už spygliuotos vielos kartu su gydytojais ir slaugėmis, o iš Maskvos pastiprinimui turėjo atskristi papildomas medicinos personalas.[24]

Taigi 40-osios armijos situacija priminė britų ir prancūzų armijų situaciją Krymo kare, taip pat ir priežastys buvo labai panašios: nešvarus vanduo, pasibaisėtina sanitarija, nevalyvi virėjai, nekuoptos valgyklos, neskalbta apranga, prastas maistas. Sovietai didžiavosi Afganistane jų pastatytų ligoninių skaičiumi, tačiau tų ligoninių ėmė nepakakti jiems patiems. Ir kuo ligoninė buvo didesnė, tuo blogesnės joje buvo sanitarinės sąlygos. Daugiausia hepatito atvejų pasitaikydavo net ne mažuose forpostuose, bet pagrindinėse dislokacijos vietose, kur šios bėdos turėjo būti lengviausia išvengti. Palyginti su situacija Afganistane, per Antrąjį pasaulinį karą sovietų medicinos tarnybos su infekcinėmis ligomis kovojo kur kas efektyviau.

Tačiau Afganistano kare gydytojai turėjo vieną svarbų pranašumą: sužeistieji iš kovos lauko galėjo būti evakuojami sraigtasparniais. Remiantis vienu optimistiniu liudijimu, devyni iš dešimties sužeistų karių pirmosios

medicinos pagalbos sulaukdavo per trisdešimt minučių, o į gydytojų rankas patekdavo per šešias valandas.[25] Buvo garbės reikalas evakuoti sužeistuosius ir išgabenti žuvusiųjų kūnus net mūšio metu ir net rizikuojant naujais nukentėjusiaisiais. Pasak vieno karininko, dalyvavusio abiejuose karuose, šios tradicijos išnykimas jam reiškė degradavimą: tuo sovietų kariuomenė Afganistane skyrėsi nuo rusų kariuomenės Čečėnijoje.[26]

Karių kasdienybė

40-ąją armiją dislokavo keturiose pagrindinėse bazėse; kiekvienoje buvo divizija ir kiti daliniai. 5-oji gvardijos motorizuotųjų šaulių divizija įsikūrė Šindande, netoli Helmando provincijos, kur taip pat veikė didelė aviacijos bazė. 201-oji motorizuotųjų šaulių divizija bazavosi Kundūzo mieste Afganistano šiaurėje. 108-oji motorizuotųjų šaulių divizija iš pradžių buvo dislokuota Kabule, o vėliau perkelta į aviacijos bazę Bagrame. 103-iąją gvardijos desantinę šturmo diviziją dislokavo Kabulo oro uoste. Mažesnes karines pajėgas sovietai išsklaidė po visą Afganistaną; tai buvo brigados, atskirtos nuo pagrindinių divizijų, atskirieji pulkai, pavieniai batalionai, specialiosios paskirties padaliniai ir daugybė *zastavų*. Daugiausia tokių pajėgų dislokuota prie Kandaharo, Gardezo ir Džalalabado, tai yra pietiniuose ir rytiniuose Afganistano regionuose, kurie ribojosi su 1 300 mylių ilgio valstybine Pakistano siena. Visos šios bazės, net Kabule, nuo teroristų atakų gynėsi minų žiedais, spygliuota viela ir sargybos postais.

Didesnėse bazėse karininkai, medicinos punktai ir parduotuvės ilgainiui įsikūrė „moduliuose" – vienaukščiuose surenkamuosiuose klijuotos faneros nameliuose, kurie buvo žaliai nudažyti ir turėjo plytelėmis išklotus vonios kambarius, nors, pavyzdžiui, Kabulo pakraštyje dislokuotos 108-osios motorizuotųjų šaulių divizijos štabas ir toliau gyveno purvinose patalpose, įrengtose sunkvežimių priekabose.[27] Visiems kitiems – nelaimėliams jaunesniesiems karininkams, kareiviams, valgykloms, virtuvėms, parduotuvėms, amunicijos sandėliams – dažniausiai teko glaustis palapinėse. Moterys paprastai turėjo atskiras gyvenamąsias patalpas, kurias kai kada reikėdavo dalytis su karininkais. Nors jas nuo vyrų skirdavo pertvaros, iniciatyviems kariškiams tai ne visada tapdavo neįveikiamu barjeru.

Kiekviena bazė turėjo karo ligoninę ar evakuacijos punktą sužeistiesiems, nors įvairiomis ligomis sergančių karių būdavo kur kas daugiau negu nukentėjusių mūšiuose. Bazėse taip pat buvo morgai, kuriuose

Priešo stebėjimas iš *zastavos*.

žuvusių karių kūnus ruošdavo siųsti namo. Net mažiausios bazės turėjo „Lenino kambarį“, kur kariai galėjo atsipalaiduoti tarp ant sienų kabančių Lenino ir tuometinio Sovietų Sąjungos vadovo portretų, skelbimo lentos su naujausiais politiniais šūkiais ir kelių knygų bei žurnalų. Čia būdavo ir šiek tiek vietų laiškams rašyti.

Kartais sovietų karius įkurdindavo senuose pastatuose. 56-osios desantinės šturmo brigados 3-iąjį batalioną dislokavo buvusioje anglikonų bažnyčios misionierių gyvenamojoje vietoje netoli Pakistano sienos. Saujelė pastatų ir siena aplink juos buvo sumūryti iš plytų, pagamintų iš purvo ir cemento. Anapus sienos plytėjo sąvartynas, jame įgula atsikratydavo nereikalingos amunicijos ir šiukšlių. Kartą sąvartynas užsidegė ir einantiems į lauko tualetą teko rizikuoti, nes šalia sproginėjo artilerijos ir reaktyviniai sviediniai. Be to, prieš tai čia buvęs motorizuotųjų šaulių padalinys paliko minų laukus, bet nepaliko jų žemėlapio. Du ar tris kartus per metus kas nors – paprastai iš vietinių gyventojų – žūdavo nuo skeveldrinių minų. Dienomis kaimus kontroliavo vyriausybinės pajėgos, o naktimis juos

kontroliavo sukilėliai. Ir net jei kasmet rengiamos didelės operacijos prieš sukilėlius tame regione atkurdavo Kabulo valdžią, tokia padėtis niekada netrukdavo ilgai.[28]

860-asis atskirasis Raudonosios vėliavos Pskovo motorizuotųjų šaulių pulkas buvo dislokuotas tipiškoje vidutinio dydžio bazėje Faizabade, Badachšano provincijoje Afganistano šiaurės rytuose. Pulkas 1980-ųjų pabaigoje čia atvyko iš Kirgizijos, prieš tai visą mėnesį žygiavęs snieguotais kalnais ir perėjomis (kai kurios iš jų buvo šešiolikos tūkstančių pėdų, arba beveik 4 480 metrų, virš jūros lygio). Šis žygis pulkui tapo legendinis. Netrukus pulkas patyrė pirmuosius gyvosios jėgos nuostolius: vieną kareivį paėmė į nelaisvę ir nužudė. Jo suluošintas kūnas rastas po dviejų parų. Kadangi žudikas žioplai pasiliko aukos ginklą, jis buvo nustatytas ir vietoje sušaudytas.[29]

Pulkas turėjo blokuoti tiekimo maršrutą, iš Pakistano ir Kinijos ėjusį Vachano koridoriumi – tuo siauru sausumos ruožu, kurį prieš aštuonis dešimtmečius sukūrė britai kaip barjerą tarp savęs ir rusų, taip pat siekdami užkirsti kelią pelningam lazurito, sukilėlių randamo aukštikalnėse, eksportui. Nominalus pulko karių skaičius buvo 2 198, tačiau dėl žūčių, ligų ir perdislokavimų pulkas paprastai teturėdavo šiek tiek daugiau kaip pusantro tūkstančio karių.[30] Iš tikrųjų pulkas bazavosi maždaug už trijų mylių nuo Faizabado miesto plačiame slėnyje, apsuptame kalvų ir kalnų. Jis turėjo ligoninę, parduotuvę, kepyklą, biblioteką ir skalbyklą. Nors galėjai maudytis čia pat esančioje sraunioje Kokčos upėje, tai nebuvo nepavojinga: per penkerius metus joje nuskendo trisdešimt sovietų karių. Šias mirtis paprastai užfiksuodavo kaip gyvosios jėgos nuostolius, patirtus mūšiuose.

Karininkai gyveno „moduliuose“, o kareiviai – palapinėse, kurias žiemą šildydavo dvi malkomis kūrenamos krosnelės. Vienoje palapinėje galėjo tilpti iki šešiasdešimties karių. Kokybiškesnes palapines sudarė trys sluoksniai: išorinis buvo iš neperšlampamo brezento, vidurinis – iš tankios izoliacinės medžiagos, o vidinis – iš šviesaus audeklo, kad pagyvintų palapinę.[31] Dažnai kareiviai savo palapinę iš vidaus apkamšydavo amunicijos dėžių mediena. Tai suteikdavo jaukumo, žiemomis saugojo nuo skersvėjo ir neleisdavo palapinei taip smarkiai plaikstytis kilus audrai. Kareiviai neturėjo normalių spintelių savo daiktams laikyti, todėl laiškus, nuotraukas, dovanas artimiesiems, savos gamybos alų, narkotikus ir kitokią kontrabandą slėpė tarp palapinių sluoksnių.

1-ojo bataliono kariams pasisekė labiau, nes jie įsikūrė solidesnėse patalpose. Šį batalioną dislokavo Baharako gyvenvietėje, maždaug dvidešimt mylių nuo Faizabado, kalnų apsuptame slėnyje, per kurį tekėjo trys upės. Jų krantai buvo tankiai apaugę vyšniomis. Kaimai spietėsi ant plačių kalnų terasų, tarp vaismedžių sodų ir mažyčių dirbamosios žemės plotelių. Drėkinimo kanalai tiekė vandenį visam slėniui. Batalioną sudarė trys šaulių kuopos, minosvaidžių, raketinės ir haubicų baterijos, žvalgybos būrys, ryšių padalinys ir valdymo grupė – nominaliai apie penkis šimtus karių, nors kai kada jų skaičius sumažėdavo perpus.

Iš pradžių kelias iš Baharako į Faizabadą buvo laisvas. Šiuo maršrutu netrukdomai vyko išteklių tiekimas, o bataliono vadas galėjo džipu keliauti į pulko pasitarimus Faizabade. Tačiau 1980-ųjų pabaigoje sukilėliai batalioną nuo pulko atkirto. Kiekvieną vasarą buvo bandoma siųsti sunkvežimių kolonas su kariniais ištekliais, bet kolonas kaskart pasitikdavo sukilėlių ugnis ir priversdavo grįžti atgal. Tad batalioną teko aprūpinti sraigtasparniais: jei leisdavo oro sąlygos, jie atskrisdavo du kartus per

Patrulis draudžia fotografuoti.

Išteklių *zastavai* atgabenę sraigtasparniai Mi-8.

dieną, išskyrus sekmadienius. Sraigtasparniai Mi-8 atvykdavo po du; jie skrisdavo didžiuliame aukštyje, kol atsirasdavo virš nutūpimo aikštelės, ir prieš nusileisdami iššaudavo specialius užtaisus su infraraudonaisiais spinduliais, kurie į save nukreipdavo mudžahedų priešlėktuvines raketas. Kareiviai bėgdavo prie nutūpusių sraigtasparnių, greitai iškraudavo krovinius ir čiupdavo iš namų atsiųstus laiškus.

Batalionas įsikūrė sename afganų forte. Jis buvo maždaug septyniasdešimt penkių kvadratinių jardų (apie 68,5 kv. m), su sargybos bokštais kiekviename kampe. Kariai ėjo pareigas nuo penktos valandos ryto iki dešimtos valandos vakaro, o miegojo kambariuose, įrengtuose prie trijų iš dumblo sulipdytų sienų. Ketvirtoji siena buvo daugiau kaip trijų pėdų (apie 91,5 cm) storio. Plokšti stogai iš šakų ir sulipusio grunto vasaromis saugojo nuo karščio, o žiemomis – nuo šalčio. Plastiku aptraukti langai išėjo į vidinį kiemą. Kareiviai sulipdė dar vieną žemą sieną aplink teritoriją, kuri turėjo sodo elementų: ūksmingų medžių, rožių ir žolės. Viduryje kerojosi didžiulis abrikosas, o viename iš kampų – storas šilkmedis.

Kai kurie drėkinimo kanalai su bėgančiu vandeniu net kirto forto ribas. Anapus sienų buvo maža sraigtasparnių nutūpimo ir pakilimo aikštelė ir bataliono šarvuočių stovėjimo vieta. Kai kada generatorius veikdavo vos dvi valandas per vakarą, todėl kariams tekdavo pasišviesti žibalinėmis lempomis.[32]

Palaipsniui atsirado daugiau patogumų. Pirmaisiais metais nebuvo kareiviškos pirties; kariai visą žiemą praleido nesimaudę, kol galiausiai, išplaukus ledams, galėjo išsimaudyti upėje.[33] Gyvenamosiose patalpose iškalė lubas, todėl šakų ir grunto gabalai daugiau nebekrito ant miegančių kareivių galvų. Buvo išbaltintos sienos. Sumūrytos krosnys, kad būtų šilčiau žiemą. Žuvusių bataliono karių atminimui išrikiuoti betoniniai luitai. Ta vieta buvo vadinama Šlovės alėja. Į sargybą stojantys kareiviai turėdavo ją pereiti vorele. „Lenino kambaryje" atsirado televizorius, nors jis rodė tik dvi sovietines programas ir, žinoma, tik tada, kai veikdavo generatorius. Kartais kino mechanikas iš Faizabado atveždavo parodyti kokį filmą. Tačiau didžiąją laiko dalį 1-ojo bataliono kariams tekdavo patiems ieškoti pramogų. Baharako bazėje moterų nebuvo, tad kariai, nuėmę nuo šautuvų optinius taikiklius, pro juos iš sargybos bokštų stebėdavo vietines moteris, besisukiojančias savo kiemuose.[34]

Už kelių šimtų metrų nuo forto buvo netvarkingas išsimėtęs kišlakas, kuriame gyveno apie pusantro tūkstančio žmonių. 1982-aisiais mudžahedai porą kartų apšaudė fortą iš minosvaidžių. Karui einant prie pabaigos, jų snaiperis nukovė bataliono sargybinį. Bet karių santykiai su kaimiečiais nebuvo labai priešiški. Kariai neprivalėjo brautis į kaimą, nebent būtų užpulti ar paimti į nelaisvę jų ginklo draugai. Tačiau kareiviams retkarčiais leisdavo ginkluotomis grupėmis ir su karininku, o kai kada lydimiems šarvuočių, apsilankyti turguje, kur jie pirkdavo cigarečių, degtukų, saldumynų – jais pakeisdavo cukrų darydami savadarbį alų, *bragą*, – avienos ir ryžių plovui, kurį gamindavo kurio nors kario gimtadienio proga, taip pat džinsų ir kasetinių magnetofonų (vežtis į namus), šviežių vaisių, beveik nieko nekainuojančių sezono metu. Narkotikai irgi buvo pigūs – arba jų gaudavo mainais už muilą.[35]

Nepaisant sunkumų, dauguma karių demonstravo gana gerą dvasinę būklę. Jie vykdė savo pareigą kovos lauke ir stojiškai laikėsi, kol ateidavo ilgai laukta demobilizacijos diena. Viskas priklausė nuo jų karininkų savybių. Sovietų karininkai buvo gerai išmokyti vadovavimo principų:

kaip rūpintis savo vyrais ir kaip juos valdyti mūšyje.[36] Tačiau kai atvyko į Afganistaną, dauguma jų neturėjo praktinės patirties, be to, kaip ir kitose kariuomenėse, ne visi jie buvo tinkami šiam darbui.

Kareiviai puikiai žinojo, ko nori iš savo karininkų: kompetencijos, asmeninės drąsos, taktinio meistriškumo ir jausmo, kad jų gyvenimai nėra aukojami be reikalo. Ko jie nenorėjo, bet su kuo tikrai dažnai susidurdavo, tai buvo vadai, kuriems labiau rūpėjo kilti karinės karjeros laiptais, o ne stengtis išsaugoti savo kareivių gyvybes. Eilinis Warrenas Olney'is, kuris priklausė Sąjungos kariuomenei ir dalyvavo viename iš pirmųjų Amerikos pilietinio karo mūšių, tai išsakė beveik tokiais pačiais žodžiais.[37]

Prabėgus daug laiko nuo tų dienų, kai juodu kartu tarnavo Baharake, Aleksandras Gergelis aplankė buvusį savo kuopos vadą atsargos kapitoną Jevgenijų Konovalovą. Gergelis pasakojo: „Šauniai atrodantis su kazokiškais ūsais, jis buvo labai gyvybingas, o iš kiekvieno jo žodžio ir judesio tryško gyvenimo džiaugsmas. <...> Kai aš dabar prisimenu tuos įvykius, man baisu pagalvoti, kokioje situacijoje buvo atsidūręs šis kuopos vadas: iš viršininkų – despotiški įsakymai, iš sąžinės – įsakymai, neleidžiantys aukoti savo aštuoniolikmečių gyvybių, nes tai tik padėtų saujelei karjeristų, kurie žiūrėjo į karą kaip į galimybę greičiau pakilti tarnyboje. Aš labai gerbiau savo vadą, kai kartu su juo tarnavau. Bet vėliau jį ėmiau gerbti dar labiau, nes supratau, kiek daug jis iš tikrųjų padarė mus saugodamas ir visaip stengdamasis, kad grįžtume pas savo tėvus gyvi ir sveiki. Vadovaujant Konovalovui, mūsų kuopa buvo viena geriausių. Visgi manau, jog jis greitai suprato šio karo beprasmiškumą ir nusprendė nei savo karių be reikalo nestatyti į pavojų, nei pernelyg stropiai vykdyti kvailus įsakymus."[38]

Aleksandras Karcevas, tarnavęs leitenantu pėstininkų dalinyje, šitaip prisiminė tą laiką: „Svarbiausias dalykas buvo nuolat duoti vyrams tikros veiklos. Kai <...> mane atsiuntė vadovauti kuopai gynybos poste, čia vyresni kareiviai (ir kuopos vado pavaduotojo bičiuliai) turėjo įprotį versti naujokus eiti sargybą sunkiausiu paros metu: naktį ir prieš aušrą. Kadangi aš turėjau tvirtinti budėjimo tvarkaraštį, buvo gana paprasta pastebėti, kas vyksta. Ir kai tu, užuot miegojęs, du kartus per naktį tikrini sargybą, daug ką pamatai ir supranti. Mes išsprendėme šią problemą per savaitę.

Paskui mes pasistengėme, kad vyrai visą laiką būtų užsiėmę, tai yra neturėtų per daug laisvo laiko. Prie būtinų darbų, susijusių su mūsų įtvirtinimų stiprinimu, aš dar pridėjau kasdienes fizinio lavinimo treniruotes. Neturėjome nei radijo, nei televizoriaus, laikraščių gaudavome nereguliariai,

todėl mums labai trūko informacijos. Tad aš nusprendžiau, jog vakarais kareiviai paeiliui pasakos apie savo namus ir šeimas, o mokantieji groti gitara ar kitu muzikos instrumentu rengs koncertus.

Be to, kuopos vadas turėjo gerai pažinoti savo vyrus – ne tik pavaduotoją, bet ir keturis seržantus, komjaunimo sekretorių, sanitarą, vairuotojus, šaulius. Tai jau buvo pusė kuopos, o kitus kareivius galima pažinti naktimis tikrinant sargybą.

Žinoma, man pasisekė, nes į Afganistaną patekau ne iškart po karo mokyklos, bet dar metus praleidęs specialaus rengimo stovykloje. Turėjo būti nelengva jauniems leitenantams, kuriuos į Afganistaną išsiuntė iškart po bazinio mokymo. Dažnai seržantai būdavo labiau patyrę, todėl jauni karininkai sunkiai išsikovodavo autoritetą. Daugelis jų buvo per daug išdidūs, kad miegotų su kareiviais vienoje palapinėje, kaip dariau aš. Kiti pernelyg susibičiuliavo su kareiviais ir tai pakenkė jų autoritetui. Svarbiausia buvo rasti aukso vidurį.“[39]

Rusai ir afganai

Vėliau rusai tvirtino, kad, nepaisant visų karo žiaurumų, jų žmogiškieji santykiai su Afganistano gyventojais buvo ganėtinai geri – geresni negu juos pakeitusių NATO karių.

Tai drąsus pareiškimas, bet jį galima pateisinti. Kadangi daug sovietų karių į Afganistaną pateko iš skurdžių kaimiškųjų vietovių, jie galėjo būti artimi afganų valstiečiams ir jų gyvensenai. Baharake tarnavęs Andrejus Ponomariovas buvo kilęs iš Kalugos rajono, esančio į pietus nuo Maskvos. Kuriam laikui jį išsiuntė į *zastavą*, saugančią tiltą per upę. Šioje *zastavoje* tarnavo ir afganų kariai, kurių blindažai buvo susimaišę su rusų blindažais. Ponomariovas susibičiuliavo su afganų šauktiniais; beje, apskritai paėmus, juos maitino geriau negu rusų karius. Kaip ir Ponomariovas, civiliniame gyvenime jie buvo valstiečiai, tik jiems tekdavo apdirbti kur kas prastesnę žemę negu jam prie Kalugos. Šie afganai troško išmokti rusų kalbos ir Ponomariovas kaip sugebėdamas juos mokė.[40]

Ponomariovo draugas Aleksandras Gergelis apie tai kalbėjo: „Negaliu garantuoti už visus savo bendražygius, tačiau aš niekada nejaučiau jokios neapykantos Afganistano žmonėms. Retkarčiais, kai gyvenimo sąlygos tapdavo ypač sunkios, man imdavo atrodyti, jog dėl visko kalti vietiniai gyventojai. Mano apmaudas pasiekdavo tokį lygį, kad norėdavosi juos

visus išguldyti. Bet paskui aš pamatydavau tuos žmones, dirbančius savo nederlinguose laukuose, ir vėl pajusdavau gailestį jiems visiems. Įtūžis ir neapykanta man prasiveržbeing mūšiuose. Kautynėse priešas mus dažnai pranokdavo kovotojų skaičiumi, o mes retai sulaukdavome aviacijos palaikymo. Tad galima sakyti, jog kariavome kaip lygūs su lygiais: mes turėjome geresnių ginklų, bet jie buvo pranašesni taktiniu atžvilgiu, juolab kad kovojo vietovėse, kurias pažinojo."[41]

Jaunesni sovietų vadai sudarydavo savus sandėrius su vietiniais kaimais ir mudžahedų vadais ir, žinoma, su tais, kurie rėmė komunistų režimą: kareiviais, policininkais ir kaimų savigynos būriais. Tie santykiai buvo painūs. Kovos kaitaliojosi su bendradarbiavimu ir kompromisais, įskaitant neoficialias paliaubas ir kontrabandos „nematymu", jei tik tai nebūdavo ginklų kontrabanda. Mažos *zastavų* komandos neturėjo kito pasirinkimo, tik sutarti su vietiniais kaimiečiais: antraip jie nebūtų galėję išlikti gyvi. Už tai kaimiečiams būdavo atsilyginama įvairiais daiktais: konservais, cukrumi, cigaretėmis, muilu, degtukais, dėvėtais drabužiais ir batais ir t. t.

Ginkluotė gabenama į viršūnę. Norint kontroliuoti didesnius plotus, pozicijas neretai tekdavo įrengti aukštai kalnuose.

Savo poziciją keičiantis mudžahedas.

345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko 2-asis batalionas, dislokuotas Pandžšyro slėnyje, buvo atsakingas už teritoriją aplink to paties pavadinimo upės žemupį. Jo štabas įsikūrė mažame Anavos forte. Batalionas kaimiečiams teikė paprastas medicinos paslaugas ir rodė filmus. Bataliono vadai lankėsi pas vietinius valdžios atstovus ir kvietėsi pas save. Jie bandydavo tarpininkauti gentims, įsivėlusioms į nesuprantamus konfliktus. Slaptosios afganų policijos (ChAD) atstovai bataliono karininkus kviesdavo oficialių pietų, per kuriuos karininkai susipažindavo su vietinėmis įžymybėmis: partijos komiteto sekretoriumi, vietinės administracijos vadovu, vietiniu gydytoju ir vietiniu mokytoju. Čia ant sienų kabėdavo Lenino ir Gorbačiovo portretai ir būdavo gausu maisto: saldumynų iš Pakistano dailiuose porcelianiniuose induose, mėsos, ryžių, bulvių, svogūnų. Pietūs vykdavo magnetofonui grojant populiarią afganų muziką. Retsykiais, paprastai sekmadieniais, mudžahedai apšaudydavo fortą, o rusai atsakydami į aplinkinius kalnus paleisdavo artilerijos sviedinių. Kartą mudžahedai pabandė šturmuoti vieną iš bataliono *zastavų*, bet tai buvo išimtis: jie siekė atkeršyti už neseniai prarastą karavaną.[42]

Daug priklausė nuo vietinių vadų asmenybių – tiek sovietų dalinių, tiek mudžahedų būrių. Aleksandras Karcevas gerai sutarė su vietiniais, bet netoliese buvusios *zastavos* vadas – ne. Jo *zastavą* nuolat puldinėjo, o Karcevas ir jo žmonės, galima sakyti, buvo palikti ramybėje.

Gerindamas santykius su kaimiečiais, Karcevas naudojo savo ribotus medicininius įgūdžius. Kadangi vietiniai gyventojai iki tol nebuvo gydyti šiuolaikiniais vaistais, aspirinas, paprasti antibiotikai ir kiti medikamentai jų organizmams darė stiprų teigiamą poveikį. Karcevo reputacija didėjo. Kartą, kai jis gydė savo ligonius vietiniame kaime, jį paėmė į nelaisvę. Karcevas bijojo blogiausios baigties, tačiau tuo metu netyčia persišovė vietinių mudžahedų vado Anvaro brolis ir jam reikėjo Karcevo pagalbos. Laimė, Karcevui pavyko jį išgydyti.

Po kelių mėnesių dviem afganų vyriausybinių pajėgų kovinėmis pėstininkų mašinomis (BMP) į Karcevo *zastavą* atvyko keli vietiniai pareigūnai. Jie siekė sudaryti sandėrį su Anvaru, bet tai buvo spąstai. Anvaras du pasiuntinius paėmė į nelaisvę ir ketino nužudyti. Vietinės ChAD vadas

BMP – sovietų kovinė pėstininkų mašina ir jos įgula.

pulkininkas Vahidas paprašė Karcevo derėtis dėl žmonių ir kovos mašinų grąžinimo. Karcevą atvedė pas Anvarą, kuris pasakė, jog atiduos BMP, bet belaisviai bus nužudyti, nes jie yra islamo priešų sąjungininkai; iš pagarbos Karcevui jų nekankins. Karcevas įtikinėjo, jog būtų nedora nužudyti pasiuntinius, be to, vyriausybinės pajėgos dėl to tikrai nusiaubs kaimą ir pasėlius. Mirs daug musulmonų. Anvaras apmąstė Karcevo žodžius, pasitarė su kitais vadais ir paleido abu belaisvius bei grąžino BMP.[43]

Tų santykių būta pačių įvairiausių. 1984-ųjų rugpjūtį afganų tankų pulkas dalyvavo bendroje operacijoje. Sukilėliams susprogdinus nuotolinio valdymo miną, vienas tankas apsivertė ir sutraiškė ChAD karininką. Po savaitės senyvo amžiaus vyras su keturiais sūnumis staiga pasirodė tam pulkui priskirto sovietų patarėjo kabinete. Broliai buvo aukšti, stiprūs ir kaip kalėdinės eglutės apsikarstę ginklais. Jie patarėjui papasakojo, kad žuvęs ChAD karininkas buvo jų brolis, studijavęs Sovietų Sąjungoje; patys jie prisidėję prie mudžahedų. Patarėjas juos pavaišino arbata, pakalbėjo apie orą, žemėlapyje parodė tą vietą, kur buvo susprogdinta mina, ir pasakė vietinių mudžahedų vado vardą. Broliai jam padėkojo ir išėjo patys keršyti vyrui, padėjusiam miną, kuri nužudė jų brolį.[44]

Pandžšyro Liūtas

Labiausiai dviprasmiški santykiai tarp rusų ir jų priešų buvo santykiai su Achmedu Šachu Masudu, kurio puikus Pandžšyro slėnio gynimas audrino ne tik afganų, bet ir rusų vaizduotę. Masudas (šis vardas arabų kalba reiškia „laimingas") buvo savitas ir charizmatiškas herojus, pats kompetentingiausias ir „valstybiškiausias" iš visų sukilėlių vadų. Savo ruožtu pavadinimas „Pandžšyras" tariamai reiškė „penki liūtai", tad Masudą imta plačiai vadinti Pandžšyro Liūtu. Generolas Ter-Grigoriancas, kuris su juo kovojo, sakė, kad tai „labai vertas priešininkas ir itin kompetentingas karinių operacijų organizatorius. Turėdamas ypač ribotas galimybes gauti ginklų ir amunicijos, jis disponavo kur kas menkesne ginkluote negu sovietų ir vyriausybinės pajėgos. Visgi jis sugebėjo taip organizuoti Pandžšyro gynybą, jog mums buvo labai sunku ją pralaužti ir pradėti kontroliuoti tą slėnį".[45]

Masudas užaugo Džangalako kišlake Pandžšyro slėnyje. Jo tėvas, kilęs iš įtakingos šeimos, buvo profesionalus karininkas. Masudas studijavo inžineriją Kabulo politechnikos institute, kur susidomėjo fundamentalisto Golbudino Hekmatiaro bei nuosaikesnių pažiūrų Burhanudino Rabanio islamistinėmis idėjomis ir įstojo į Musulmonų jaunimo organizaciją, kuri

Pandžšyro Liūtas – Achmedas Šachas Masudas (pirmoje eilėje antras iš kairės) su savo vyrais.

daug įkvėpimo sėmėsi iš Musulmonų brolijos, veikusios Viduriniuose Rytuose. Musulmonų jaunimo organizacija nebuvo vien su studijavimu susijusi grupė: jos nariai puldinėjo, jų manymu, nederamai vilkinčias moteris ir pešėsi su maoistinių ir komunistinių pažiūrų oponentais. 1973-iųjų pavasarį Musulmonų jaunimo organizacija suskilo į Afganistano islamo partiją (*Hezb-e Islami*), vadovaujamą Hekmatiaro, ir Afganistano islamo draugiją (*Jamiat-i Islami*), vadovaujamą Rabanio. Masudas pasirinko nuosaikesnį Rabanį, bet po nevykusio Hekmatiaro bandymo surengti karinį perversmą siekiant nuversti Daudą jis su islamistų lyderiais pabėgo į Pakistaną.

Masudas greitai grįžo į Pandžšyrą ir ėmė organizuoti sukilimą prieš Daudą. Jo vyrai užėmė Ruchos administracinį centrą ir kitus svarbius kaimus. Bet Masudas nepasirūpino politiniu savo kovos aspektu: neužsitikrino vietinių gyventojų paramos, juolab kad ėmė siautėti nusikaltėliai, kuriuos jis paleido iš vietinio kalėjimo. Masudas vėl pabėgo į Pakistaną. Tačiau jis išmoko svarbią pamoką: partizaninio karo sėkmė priklauso nuo gyventojų palaikymo.

Tai, ką išmoko, Masudas skrupulingai naudojo kariaudamas su rusais. Jis rūpinosi, kad jo žmonės turėtų maisto ir pastogę, o per rusų antpuolius juos gelbėjo nuo bombų ir kareivių išvesdamas į šalutinius slėnius arba aukštai į kalnus. Masudas tvirtai laikėsi esminio principo, jog nereguliariosios kariuomenės kovotojai turi visada vengti tiesioginio susidūrimo su priešu. Iki pat karo su rusais pabaigos jis darė viską, ką galėjo, kad užkirstų kelią žiaurioms tarpusavio kovoms, į kurias taip dažnai įsiveldavo konkuruojantys mudžahedų būriai. Masudas sistemingai kūrė vietinės vyriausybės ir administracijos institucijas jas finansuodamas iš lėšų, gaunamų apmokestinant brangakmenių kasyklas, žemę, prekes ir Pandžšyro regiono žmones, gyvenančius Kabule. Jo galutinis siekis visada buvo perimti valdžią Kabule ir 1984-aisiais jis pradėjo karines operacijas už Pandžšyro slėnio ribų. Joks kitas mudžahedų vadas neturėjo tokio masto ambicijų ir nebuvo taip suinteresuotas kurti valdžios institucijų.[46]

Žiaurios kovos Pandžšyro slėnyje pirmaisiais karo metais privertė rusus pradėti gerbti Masudo karinius gebėjimus. 1983-iųjų sausį jie susitarė su Masudu dėl paliaubų, kurių abi pusės daugmaž sąžiningai laikėsi iki 1984-ųjų balandžio. Su Masudu derėjosi GRU pulkininkas Anatolijus Tkačiovas, nustebintas virtinės nesėkmingų operacijų Pandžšyro slėnyje. Iš pradžių jis pasikalbėjo su generolu Achromejevu, kuris tada dar buvo Gynybos ministerijos operatyvinės grupės narys. Tkačiovas vėliau pasakojo: „Aš jam pasakiau, jog mes turime bandyti tartis su Achmedu Šachu dėl paliaubų, nes per artilerijos ir oro atakas žūsta taikūs gyventojai, o mudžahedai žudo mūsų kareivius. Jis atsakė, kad visi tie seni vyrai, moterys ir vaikai yra sukilėlių giminaičiai, o dėl mūsų karių mirčių, tai jie tik atliekantys savo pareigą. Žuvus vienam, į jo vietą galima atsiųsti dešimt. Achmedas Šachas turi būti parklupdytas ir priverstas sudėti ginklus."

Tačiau Tkačiovo idėją palaikė GRU pajėgų Afganistane vadas ir Achromejevo viršininkas maršalas Sokolovas. Per tarpininkus iš Pandžšyro regiono gyventojų, pabėgusių į Kabulą, Tkačiovas perdavė Masudui

pasiūlymą susitikti. Masudas nurodė savo sąlygas: susitikimas turi įvykti Naujųjų 1983-iųjų išvakarėse Pandžšyro slėnyje, jo vyrų kontroliuojamoje teritorijoje; Tkačiovas privalo atvykti naktį, neginkluotas ir be palydos.

Naujųjų metų išvakarėse, kai sutemo, Tkačiovas su savo vertėju išvyko į tarpinę susitikimo vietą. Kaip ir buvo numatyta, ten jis iškart iššovė signalinę raketą ir iš šalčiu dvelkiančios tamsos išniro grupelė sukilėlių. Jiems vadovavo Masudo kontržvalgybos vadas Tadžmudinas, kuris Tkačiovo paklausė, ar jis norėtų pailsėti. Tkačiovas atsakė: „Ne, eikime toliau. Svarbiausia – reikalai." Jie keliavo tamsoje apie keturias valandas ir galiausiai pasiekė Bazaraką, kur Tkačiovas turėjo susitikti su Masudu.

„Mudžahedų nusistatymas buvo gana draugiškas, – prisiminė Tkačiovas. – Jie mus nuvedė į šiltą patalpą. Elektros ten nebuvo, bet degė žibalinė lempa ir kūrenosi rusiška krosnelė. Kai pradėjome nusirenginėti, mudžahedai mus akylai stebėjo: gal po drabužiais slepiame sprogmenis. Tada jie pasiūlė arbatos ir atnešė čiužinius bei švarių paklodžių – tai buvo kariuomenės turtas su oficialiais antspaudais. Apie ketvirtą ryto mes atsigulėme į lovas ir miegojome viename kambaryje su mudžahedais.

Per pusryčius sulaukėme tradicinės afganų pagarbos: mes pirmi nusiplovėme rankas ir jas nusišluostėme švariu rankšluosčiu, pirmi perlaužėme paplotį ir pirmi pradėjome valgyti plovą iš bendro dubens. Laukdami susitikimo su Masudu, degėme iš smalsumo: juk nė vienas sovietų karininkas jo dar nebuvo matęs, net nuotraukose.

Tiksliai numatytu laiku į kambarį įžengė keturi ginkluoti vyrai; tai buvo Masudo asmens sargybiniai. Iškart po jų pasirodė jaunas, nelabai aukštas vyras – tamsiaplaukis, tradiciniais afganų drabužiais, susikaupusiu, bet atviru veidu. Jis visiškai nepanėšėjo į tą paveikslą, kurį piešė mūsų propaganda.

Po šiokio tokio sumišimo mes geriausiu afganų stiliumi apie pusvalandį keitėmės linkėjimais ir kalbėjome aptakiomis frazėmis. Paskui kambaryje likome vieni. Masudas pasiūlė eiti prie reikalo ir mes pradėjome diskutuoti apie draugiškus ir tradiciškai gerus kaimyniškus santykius tarp Afganistano ir Sovietų Sąjungos. Masudas liūdnai ištarė: „Kaip gaila, kad jūsų pajėgos įsiveržė į Afganistaną. Abiejų šalių vadovai padarė pačią didžiausią klaidą, kokia tik buvo įmanoma. Tai galima pavadinti nusikaltimu afganų ir sovietų žmonėms." O dėl Kabulo režimo, tai jis, Masudas, visada buvęs ir visada liksiąs jo nesutaikomas priešininkas. Sovietų pajėgoms pasitraukus, ši valdžia neturės ateities.

Masudas su rusišku automatu AK.

Kai mes išdėstėme dalykus, kuriuos patvirtino mūsų viršininkai, Masudas šiek tiek nustebo neišgirdęs nei ultimatumų, nei reikalavimų pasiduoti. Mūsų pagrindinis pasiūlymas buvo abipusės paliaubos Pandžšyre ir siekimas bendromis pastangomis sudaryti vietiniams žmonėms galimybę gyventi normalų gyvenimą. Mes diskutavome didžiąją dalį dienos ir sutarėme dėl sąžiningų paliaubų. Rezultatas: civiliai gyventojai grįžo į Pandžšyrą, kur kas geresnė situacija kelyje tarp Salango ir Kabulo, jokių karinių operacijų Pandžšyro slėnyje iki 1984-ųjų balandžio.

Tačiau tai nepatiko Kabulo režimui, kuris nuolat atkakliai tvirtino, jog sovietų pajėgos turi pulti Masudo pozicijas. Dėl šios priežasties mes daugiau negu sykį pažeidėme paliaubas. Pavyzdžiui, per vieną iš vėlesnių mano susitikimų su Masudu mes išgirdome artėjant sraigtasparnį. Aš patikinau Masudą, kad, kadangi galioja paliaubos, mums nereikia nerimauti dėl sraigtasparnių, tačiau jis pasakė, jog dėl visa ko turėtumėte eiti į slėptuvę. Vos tik mes tai padarėme, sraigtasparnis atakavo namą ir pusę jo sugriovė. Rodydamas į griuvėsius, Masudas tarė: „Šitaip teikiama internacionalinė pagalba."

Kitą dieną man parodė afganų vyriausybinės žvalgybos tarnybos pranešimą, teigiantį, kad vakar, pirmą valandą dienos, smogta kišlakui, kur buvo susirinkę Masudas ir daug kitų sukilėlių vadų. Visi jie žuvo. Masudui buvo nuplėštos rankos ir suskaldyta kaukolė. Aš pasakiau, jog praėjus šešioms valandoms po tariamo mirtino smūgio su Masudu gėriau arbatą: vadinasi, aš ją turėjau gerti su lavonu."[47]

Kareiviai ne tarnyboje

Net didesnėse bazėse kareivių gyvenimas buvo toks kankinamai monotoniškas dėl kasdienio fizinio lavinimo, priverstinių varžybų, pratybų su ginklais, budėjimų ir kuopimosi, jog daugelis geriau rinkdavosi dalyvavimą operacijose. Visgi kai kas buvo daroma tam, kad kariai galėtų atsipalaiduoti. Kai kurios didelės bazės turėjo ne tik „Lenino kambarius", bet ir bibliotekas, kur kareiviai galėjo pasiimti knygų ir paplepėti su bibliotekininkėmis. Ginkluotųjų pajėgų sistemai priklausančiose „Voentorg" parduotuvėse jie už savo menką išmoką galėjo nusipirkti cigarečių, saldumynų, o kai kada ir japoniškų prietaisų. Seržantui Frolovui parduotuvė 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko bazėje pasirodė tikras lobynas. Jis pasakojo: „Čia buvo daiktų, kurių mes net negalėjome įsivaizduoti Sovietų Sąjungoje. <...> Odekolono, losjonų ir kitų gaminių, turinčių alkoholio, <...> pardavimą griežtai kontroliavo, nes kai kurie kareiviai juos tiesiog atskiesdavo vandeniu ir gerdavo; kitiems pakako proto juos distiliuoti ir išgauti kone gryną alkoholį. Kai kurias prekes, pavyzdžiui, lagaminėlius [vadinamus „diplomatais"] ar sportinę aprangą, politiniai vadovai [„politrukai"] paskirstydavo politiškai patikimiems arba mūšiuose pasižymėjusiems kariams. Elektronikos prekės, tokios kaip magnetofonai, buvo

paliekamos karininkams. Tikras ar dirbtinis stygius paprasčiausiai sudarė sąlygas korupcijai įguloje: už čekius [karinę valiutą] galėjai gauti visko, net degtinės ir šampano.“[48]

Bet tikrieji lobynai buvo aptinkami turguose, prikimštuose japoniškos elektronikos, madingų drabužių, krepšinio batelių ir džinsų, atgabentų iš Vakarų šalių, taip pat magnetofono kasetėse įrašytos vakarietiškos ir netgi rusiškos muzikos, uždraustos Sovietų Sąjungoje. Bent jau afganų krautuvininkams sovietų invazija pagerino verslo galimybes. O sovietų kariams tai buvo jų pirmasis kontaktas su rinkos ekonomika, „bilietas į kitokį gyvenimą“.[49]

Problema buvo ta, kad nei kareiviai, nei karininkai neturėjo lėšų tam, kad patenkintų savo norus. Pagal Sovietų Sąjungos standartus karininkams mokėjo visai nemažai. Baigę mokslus leitenantai gaudavo vienkartinę 250 rublių išmoką, o paskui jų mėnesinė alga buvo 200 rublių. Palyginti – valdomų raketų sistemų kūrimo inžinieriai per mėnesį gaudavo 250 rublių.[50] Bet šauktinių padėtis šiuo atžvilgiu buvo kur kas blogesnė. Dalį jų išmokų pervesdavo į „Sberbanką“ (valstybinį taupomąjį banką), iš kurio jie tuos pinigus galėjo atsiimti tik baigę tarnybą. Kariai gaudavo šiokias tokias vienkartines išmokas už sužeidimus, tačiau paprastai seržantams temokėjo nuo dvidešimt iki aštuoniasdešimt rublių per mėnesį, specialistams – snaiperiams ar kulkosvaidininkams – devynis rublius per mėnesį, o eiliniams kareiviams – apgailėtinus septynis rublius. Tuo metu Sovietų Sąjungoje vidutinė mėnesio alga buvo šimtas rublių.

Dėl menkų išmokų ir karininkai, ir kareiviai įvaldė įvairias grobstymo formas. 40-oji armija šiuo požiūriu nebuvo unikali: Sąjungininkų kariuomenės po pergalės Antrajame pasauliniame kare lygiai taip pat elgėsi Europoje. Visgi 40-ojoje armijoje grobstymas pasiekė „herojišką“ lygį. Laikraščio *Komsomolskaja pravda* žurnalistas Vladimiras Snegiriovas ją pavadino *grabarmija* [rus. *грабить* (vogti, plėšikauti) + *армия* (armija, kariuomenė], kurioje kiekvienas gvelbė viską, ką galėjo.[51] Padaliniai, saugantys Salango greitkelį, purtė pravažiuojančias afganų transporto priemones. Krautuvininkai ir sunkvežimių vairuotojai buvo verčiami atiduoti dalį gabenamų krovinių. Snegiriovas rašė: „Per tą pusvalandį, kai aš kalbėjausi su sraigtasparnių pulko politiniu vadovu, vienas apsukrus kareivis nugvelbė mano automobilio atsarginį ratą. Vagystė buvo įvykdyta vidury dienos elitinio padalinio teritorijoje, prie pat štabo pastato, praktiškai sargybos panosėje. Oho, pagalvojau. Jei tie „kariai internacionalistai“ net iš

saviškių sugeba taip šauniai kniaukti viską, kas blogai pritvirtinta, galima įsivaizduoti, kaip jie elgiasi su afganais.

Visame Afganistane dislokuotų sovietų karinių pajėgų ūkio dalies viršininkai afganų krautuvininkams slapta pusvelčiui pardavinėjo kondensuotą pieną, miltus, riebalus, sviestą, cukrų ir už gaunamus pinigus su užsigedimu pirko daiktus, kuriuos anksčiau buvo matę tik per televiziją. Nuo jų nedaug atsiliko ir sovietų civiliai specialistai. Už dėžę degtinės jie galėjo gauti tris striukes, pamuštas kailiu; tas striukes pardavus Sovietų Sąjungoje, pinigų užtekdavo naudotam automobiliui."

Kareivių galimybės, žinoma, buvo daug mažesnės. „Jei buvai sumanus, galėjai sukaupti pinigų tokiems Sovietų Sąjungoje vis dar nematytiems gėrimams kaip kokakola ar fanta. Arba nupirkti suvenyrų artimiesiems – suglaudžiamąjį skėtį, vietinių papuošalų ar net (svajonių viršūnė!) džinsus „Montana".[52]

Prekyba Kabule virte virė net karo metais.

Pasak vieno eilinio, „kai kurie kariai į namus parsivežė porceliano, brangakmenių, papuošalų, kilimų. Tų daiktų jie prisirinkdavo, kai rengdavo operacijas kaimuose, arba nusipirkdavo. Pavyzdžiui, už kalašnikovo dėtuvę (*magaziną*) su šoviniais galėjai nupirkti savo merginai kosmetikos rinkinį, kurį sudarė dažai blakstienoms ir antakiams, pieštukas akių vokams ir pudra. Šoviniai, žinoma, būdavo „virti“: jų kulkos nelėkdavo, automato vamzdis jas tik išspjaudavo ir jos neturėjo jokios smogiamosios galios. Į kibirą ar dubenį su vandeniu priberdavome šovinių, tada juos porą valandų virindavome ir parduodavome tą patį vakarą. Prekiavo visi – karininkai ir kareiviai, didvyriai ir bailiai. Iš valgyklų ir kareivinių buvo gvelbiama viskas: peiliai, dubenys, šaukštai, šakutės, puodeliai, taburetės, plaktukai. Dingdavo šautuvų durtuvai, automobilių veidrodėliai, atsarginės dalys, medaliai. <...> Galėjai parduoti bet ką, net šiukšles iš įgulų, kurios būdavo pilnos skardinių, senų laikraščių, surūdijusių vinių, faneros gabalų, plastikinių krepšelių. Šiukšles pardavinėjo sunkvežimiais, o kaina priklausė nuo metalo laužo kiekio.“[53]

Už šį vagiliavimą mažai kas buvo nubaustas. Retsykiais valdžia atsiųsdavo karinių prokurorų komandą ir vienas kitas apsukruolis sulaukdavo pamokomos bausmės. Paskui viskas stodavo į senas vėžes – iš dalies dėl to, kad vyresnieji karininkai irgi būdavo paperkami.

Kadangi labai trūko kitokių pramogų, 40-ojoje armijoje buvo dažnai girtuokliaujama. Karininkai gėrė degtinę ir kitą alkoholį, kai kurie – tikrai daug.[54] Kareiviams degtinė paprastai būdavo prabanga, bet jie į šį reikalą žiūrėjo filosofiškai: jei galima gerti karininkams, tada galima ir jiems. Juolab kad karininkų laukė ilgametė tarnyba, o jie, kareiviai, su kariuomene būna susiję tik dvejus metus. Šiaip ar taip, kareiviai patys gaminosi vidutiniško stiprumo alų, vadinamą *braga*, kurį greitai padaryti padėjo Afganistano karštis.[55] Tą alų jie slėpdavo tarp medinės sienelės ir palapinės brezento arba kanistruose, skirtuose kurui ar vandeniui. Kareiviai taip pat turėdavo narkotikų, daugiausia marihuanos, kurią jie vadino *čaru*. Ypatingas, nors ir ganėtinai retas „delikatesas“ buvo arbata su hašišu. Kariai gaudavo narkotikų iš kitų dalinių ar įsigydavo iš afganų už grynuosius arba už įvairius kariškus daiktus. Vykdami į mūšį, kariai draugiškai surūkydavo cigaretę su marihuana ar malšindavo troškulį *braga*, nors daugumai pakakdavo sveiko proto nebūti apsvaigusiems prasidedant kautynėms.

Patikimos statistikos apie narkotikų vartojimo mastą nėra. Kai kurie Afganistano karo dalyviai neigia, kad tas mastas buvęs didžiulis, bent jau ne elitiniuose daliniuose, be to, reikia turėti omenyje jaunų vyrų norą pasigirti, kokie „kieti" jie buvo. Kai kurie kariai tapo narkomanais, bet dauguma atsikratė šio įpročio, kai grįžo namo. Tarp tų, kurie tapo priklausomi nuo narkotikų, buvo du kariai, Olegas ir Igoris, juos 1983 metais laikraščio *Daily Mail* prašymu iš nelaisvės Pakistane išvadavo žurnalistė Maša Slonim. Abu šie kariai užaugo Ukrainoje. Olegas dirbo *kolchoze* ir nepasižymėjo išmintimi. Igoris buvo rusas, palyginti išprusęs, netgi rašė eiles. Olegas netyčia nušovė kitą kareivį ir tą įvykį tyrė karinė prokuratūra, o Igoris sužinojo, kad jo mergina draugauja su kitu vyru. Juodu įsilaužė į savo dalinio, dislokuoto netoli Kandaharo, ginklų sandėlį, pasiėmė automatų bei amunicijos ir patraukė Pakistano link – be jokio žemėlapio ir turėdami labai mažai vandens. Netrukus bėglius sučiupo mudžahedai, kurie juos nugabeno į Pešavarą (miestas Pakistano šiaurėje), uždarė priemiesčio name ir elgėsi su jais gana gerai. Bet jiems reikėjo narkotikų, o kadangi pagrobėjai jų nedavė, jie pabėgo atgal į Afganistaną jų ieškoti. Juos vėl sučiupo ir šį kartą prirakino prie lovos. Sulysę ir negaluojantys, jie galiausiai sulaukė dienos, kai juos perdavė Mašai Slonim. Jų būklė buvo bauginanti.

Į Londoną skrendančiame lėktuve jiems pasireiškė sunkūs narkotinės abstinencijos simptomai ir Maša vos įstengė vyrus tramdyti. Olegą ir Igorį apgyvendino Sario grafystėje. Jie turėjo susitikti su televizijos žurnalistais, bet jų būklė tam buvo pernelyg bloga. Juos nuvežė į Londono kliniką, kur sėkmingai suvaldė jų priklausomybę nuo narkotikų. Paskui juos apgyvendino ukrainiečių šeimoje Londone ir jie ėmė dažnai užsukti į rusų restoraną „Balalaika", kurio nuolatinis lankytojas buvo šaunus vyras iš sovietų ambasados. Jis nuolat vaišino juos alkoholiniais gėrimais. Vieną gražią dieną Igoris ir Olegas dingo. Netrukus juodu pasirodė spaudos konferencijoje, surengtoje sovietų ambasadoje, ir pareiškė, jog nori grįžti namo. Visus Anglijoje sutiktus žmones, išskyrus Mašą, jie išvadino žvalgybos tarnybų agentais. Kai vyrai išvyko į Sovietų Sąjungą, *Daily Mail* pranešė, kad juos sušaudė. Tai netiesa. Igoris parašė esąs gyvas ir sveikas, tiesa, apie Olegą daugiau nebuvo jokių žinių.[56]

Gitara ir kalašnikovas

Kareiviai į Afganistaną keliavo su savo gitaromis. Jie kūrė dainas ir rašė eiles, kai kada net „išliekamosios“ vertės. Tos dainos ir eilės aprėpė visą Afganistano karo istoriją – pradedant tvirtu tikėjimu reikalo teisingumu, mūšių įspūdžiais, kovos draugų netektimis ir baigiant nusivylimu bei pralaimėjimo kartėliu.

Kai kurių populiarių dainų autoriai buvo įžymūs atlikėjai, kurie retsykiais lankydavosi didesnėse bazėse. Pavyzdžiui, dar ilgai po karo turėjo pasisekimą Aleksandro Rozenbaumo dainos *Čiornij tiulpan* („Juodoji

Gitara – priemonė prasiblaškyti, o gal ir užsimiršti.

tulpė“) – apie lėktuvus, į Sovietų Sąjungą skraidinusius karstus su žuvusių kareivių kūnais, ir *My verniomsia* („Mes grįšime“) – apie sovietų kareivius, patekusius į nelaisvę. Apsukrūs afganų prekybininkai importavo vakarietiškos muzikos, į kurią šnairavo sovietų valdžia, įrašus, tarp jų grupių „Beatles“, „ABBA“ ir nepaprastai populiaraus sovietų dainininko Bulato Okudžavos kūrinius. Jo dainos nederėjo su sovietine propaganda, todėl nesulaukdavo valdžios atstovų pripažinimo.

Bet kareivių požiūris į profesionalius dainininkus buvo prieštaringas. Kad ir kaip jausmingai dainavo šie žmonės, jiems patiems neteko uostyti parako. Jų muzika buvo dirbtinė, siekianti padaryti įspūdį ir, kaip daug kam atrodė, kuriama vien komerciniais tikslais. Tikriems dalykams skirtą muziką kariai patys kūrė gitaromis, pasiimtomis išvykstant į karą. Arba klausėsi karių bardų – žmonių, kurie patyrė tuos pačius išbandymus ir kurių dainos sovietų valdžios siaubui tapo labai populiarios. Tas dainas draudė politinė cenzūra, o muitinės pareigūnai pasienyje ėmėsi griežčiausių priemonių, kad tik jos, įrašytos magnetofono juostose, nepatektų į Sovietų Sąjungą. Bet jokie draudimai nepadėjo: šios dainos paplito visoje 40-ojoje armijoje.

„Afgancai“ puikiai žinojo apie savo tėvų ir senelių šlovingą kovą su Hitleriu ir jų ankstyvosiose dainose buvo užuominų, panėšėjančių į nedrąsią konkurenciją tarp kartų. Jiems didelę įtaką darė Vladimiro Vysockio dainos; nors jis Afganistane nekariavo, to karo dvasia persmelkė daugelį jo dainų. „Afgancai“ susidomėjo Kiplingo eilėmis ir prozos kūriniais, vaizdavusiais Afganistaną, jo žmones ir čia vykusias kovas. Sovietų valdžia nebuvo tokia entuziastinga, nes Kiplingą laikė britų imperinių siekių Afganistane gynėju. Karui maždaug įpusėjus, iškilo nauja tema: nostalgija ir užuojauta baltagvardiečiams – kariams, po 1917-ųjų revoliucijos kilusiame pilietiniame kare kovojusiems pralaimėnčioje pusėje ir likusiems ištikimiems Rusijos kariuomenės heroizmui ir drausmei net tada, kai aplinkui byrėjo jų šalis. Bardai ėmė dainuoti tų dienų romansus apie meilę, karą ir garbingą pralaimėjimą. Aleksandras Karpenka, bardas ir karinis vertėjas, svarstė: „Kodėl mano jaunystės laikais niekas viešai nekalbėjo apie baltagvardiečių generolų pasiaukojimą? Ir tada mano mintys apie baltagvardiečių kariuomenės vaidmenį sprendžiantis Rusijos likimui pradėjo maišytis su mintimis apie tai, kas vyksta Afganistane. Draudimai ir tyla, gaubianti baltagvardiečių pasiaukojimą, stimuliavo „afgancų“, taip pat ir

mano, energiją."[57] Karui baigiantis dainų nuotaika ėmė keistis. Nostalgiškas dainas išstūmė dainos, persmelktos beprasmiškumo ir pralaimėjimo jausmo, kuris įsivyravo 40-ojoje armijoje pradėjus žlugti šaliai, dėl kurios ji kovojo.

Dauguma kariškių bardų buvo karininkai, ypač iš specialiosios paskirties pajėgų. Vieną pirmųjų dainų sukūrė Sergejus Klimovas – apie sprogimą Afganistano vyriausybės ryšių centre 1979-ųjų gruodį; po to sprogimo prasidėjo rusų karių atakos Kabule.[58] Tačiau bardų tradicijos kariuomenėje pradininku dažniau laikytas Jurijus Kirsanovas. Jis tarnavo specialiosios paskirties būryje „Karpaty", kuris buvo grupės „Kaskad" atšaka. Kirsanovas pradėjo tarnybą KGB 1976-aisiais, o kai jį 1980-aisiais išsiuntė į Afganistaną, pasiėmė ir savo gitarą. Jo būrys buvo dislokuotas Šindande. Čia Kirsanovas pastebėjo keistą reiškinį – kad važiavimas į operacijas šarvuočiu stimuliuoja jo kūrybinę gyslelę. Jis su draugais į mažą magnetofoną sistemingai įrašinėjo Afganistano garsus – muedzinų kvietimą melstis, šarvuočių dardėjimą, šakalo kaukimą – ir tuos garsus naudojo kaip įžangas savo dainoms. Jas Kirsanovas įrašinėjo „studijos" sąlygomis, tai yra kareiviškoje pirtyje, kur jis dirbdavo naktimis, kai elektros tiekimas būdavo daugmaž stabilus ir nuslopdavo mūšių garsai. Savo dainomis Kirsanovas siekė išreikšti karo emocijas ir kareivių viltis laimingai grįžti namo. Vienas žurnalistas rašė: „Kirsanovo dainoms pavyko tai, ko nesugebėjo padaryti profesionalūs muzikantai. Jos perteikė tikrą ir autentišką tiesą apie Afganistano karą."[59]

Igoris Morozovas studijavo prestižiniame Baumano technikos universitete ir kurį laiką dirbo inžinieriumi karinėje pramonėje, kur padėjo kurti patobulintą pėstininkų kovos mašiną – BMP-2. Bet paskui jo tėvas, kuris Antrojo pasaulinio karo metais tarnavo karinėje žvalgyboje, jį įkalbėjo pereiti į KGB pirmąją vyriausiąją valdybą, atsakingą už operacijas užsienyje ir žvalgybą. Morozovas į ją pateko 1977-ųjų rugpjūtį. 1981 metais, po dviejų mėnesių specialaus mokymo, jis buvo išsiųstas į Afganistaną, kurį laiką tarnavo Kundūze, o 1982 metais paskirtas vadovauti grupės „Kaskad" padaliniui Faizabade. Būrį sudarė trys karininkai ir saujelė kareivių. Jie gyveno name miesto pakraštyje, saugomame ChAD. Būrys turėjo tris šarvuotuosius transporterius (BTR), iš kurių tik vienas buvo važiuojantis, tris džipus GAZ, du kulkosvaidžius, du minosvaidžius ir tris tonas šaudmenų. Nei būrio vadas, nei jo pavaduotojas nemokėjo vietinių kalbų, o vertėjo

teko laukti tris mėnesius. Nė vienas nežinojo, kokia situacija yra toje provincijoje. Kareiviai priklausė KGB pasienio kariuomenei, bet buvo įtraukti į 40-osios armijos sąrašą ir iš jos gaudavo išmokas bei maisto davinius. O trys karininkai priklausė Maskvoje esančiam štabui, kuris juos tiesiog pamiršo. Jiems nesiuntė pinigų jau šešis mėnesius, todėl jie buvo priversti prašinėti maisto iš kareivių. Patirties karininkams irgi teko semtis iš kareivių, kurie Afganistane buvo praleidę šešis mėnesius, mokėjo kelis žodžius vietinėmis kalbomis ir šį tą nutuokė apie situaciją.[60]

Tuo metu Morozovas jau buvo atsidavęs dainų kūrėjas. Ironiška, bet jo 1975 metais tėvo garbei sukurta daina *Batalionnaja razvedka* („Bataliono žvalgyba") vėliau tapo viena iš populiariausių „afgancų" dainų. Morozovas greitai suvokė, kad „valdžios rekomenduojamų patriotinių dainų ir muzikos kūrinių kareiviai nesuprato arba jų nepriėmė, nes tie kūriniai neperteikė nei karo dvasios, nei jo pobūdžio. „Ribotas kontingentas" jau rodė pirmuosius moralinio ir dvasinio smukimo ženklus". Pasak Morozovo, „tėviškės dainos jums pasako, kas ją skaudina". Jis pradėjo savo kareiviams dainuoti Kirsanovo dainas, o netrukus ėmė jas kurti pats. Kai vėjas, kareivių vadinamas „afganu", sukeldavo smarkias smėlio audras, kartais trunkančias kelias paras, operacijos būdavo atšaukiamos ir Morozovas tas pertraukas skirdavo dainoms kurti. Gana greitai 40-ojoje armijoje paplito ir jo dainos: *Vozvraščenije* („Grįžimas"), *Proščaite, gory* („Sudie, kalnai") – apie galutinį 40-osios armijos išvykimą; *Iz Tulukana v Faizabad* („Iš Tulukano į Faizabadą"), *Dožd idiot v gorach Afganistana* („Afganistano kalnuose lyja"), *Pesnia puli* („Kulkos daina") – apie mūšius; *Avtomat i gitara* („Automatas ir gitara") – apie meno ir karo santykį. Morozovas taip pat perdainavo ankstesnių dešimtmečių populiarias dainas, tokias kaip *Goluboj šar* („Žydrasis balionas").

1989-aisiais Morozovas galutinai išvyko iš Afganistano kirsdamas Salango perėją kartu su Vitebsko divizijos desantininkais. Valerijus Vostrotinas, kurio 345-asis gvardijos atskirasis desantininkų šturmo pulkas saugojo tą perėją, sakė, jog kiekviena jo diena prasidėdavo skambant kartėlio persmelktai Morozovo dainai *Proščaite, gory*. Praėjus dviem dešimtmečiams po karo, Morozovas ir jo draugai bardai, dabar senstelėję atsargos pulkininkai, vis dar atliko savo dainas.[61]

Dauguma 40-osios armijos kareivių, žinoma, labiausiai troško ištrūkti iš tos monotonijos ir kovų, kuo greičiau grįžti į namus ir toliau tęsti savo gyvenimą, kurį buvo nutraukęs šaukimas į kariuomenę. Visgi kai kurie, pavyzdžiui, leitenantas Karcevas ir seržantas Morozovas, Afganistane praleistus metus prisimins kaip geriausius savo gyvenime. Tokių, kurie išvykdami atgal į Sovietų Sąjungą liūdėjo, buvo išties nemažai. „Staiga jie su akinamu aiškumu suprato, kad ten, ateityje, nėra nieko. Ten viskas skendėjo nepermatomoje tamsoje, vakuume. Jei šauksi, nebus aido; jei mesi akmenį, neišgirsi, kaip jis nukrinta. Gyvenimas juos nesustabdomai nešė į tą žemėlapyje neegzistuojančią tuštumą. Nuo šiol viskas buvo praeityje.“[62]

Kariai klausosi akordeono garsų.

DEVINTAS SKYRIUS

KARIAVIMAS

Kariavimas, kaip ir kareivių gyvenimas, mažai skiriasi priklausomai nuo laikmečio ar vietos. Tai dalykas, kurio negali kaip reikiant suprasti to nedariusieji. Net pačių kareivių gretose egzistuoja „praraja tarp vyrų, ką tik grįžusių iš kautynių, ir juose nedalyvavusiųjų – tokia neįveikiama kaip skirtumas tarp blaivaus ir girto". Sovietų kariai Afganistane kovojo dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių britų kariai kovojo prie Somos upės, rusų – Rytų fronte, prancūzų – Indokinijoje ir Alžyre, o amerikiečių – Vietname ir Irake: kad viską padarytų dėl bendražygių, kad nukautų patys, užuot buvę nukauti. Kartais jie palūždavo, o kartais veržsaid...

Didžioji dalis kovų Afganistane buvo palyginti mažo masto: tai nedidelės operacijos vadovaujant kapitonams ir majorams. Arčiausiai tikro

senojo karo 40-oji armija atsidūrė tada, kai ji vykdė didelės apimties operacijas siekdama sunaikinti sukilėlių atramos punktus, nuginti juos toliau nuo miestų ar uždaryti sieną su Pakistanu. Čia jau ir pulkininkai bei generolai gavo šansą pademonstruoti savuosius karo meno gebėjimus. Šiuose galinguose puolimuose dalyvavo tūkstančiai kareivių, šimtai šarvuočių ir sraigtasparnių, buvo naudojamos oro atakos ir artilerijos ugnis. Tokios operacijos trukdavo ne vieną savaitę ir baigdavosi be didelių ilgalaikių rezultatų.

Ginklai

40-osios armijos kariai buvo gausiai aprūpinti moderniais ginklais. Kai kurie iš jų tapo sovietų ginkluotės simboliais – kalašnikovo automatas, pėstininkų kovos mašina, BMP, ir atakos sraigtasparnis Mi-24. Bet tais ginklais, kaip ir kareiviais, buvo numatyta kariauti su NATO armijomis – dabar juos teko pritaikyti visiškai kitokiam karui. Buvo dedamos ryžtingos pastangos siekiant patobulinti ginkluotę. Afganistane nuolat lankėsi konstruktoriai

Sovietų snaiperis ir stebėtojas žvalgosi priešo.

ir inžinieriai, kad išgirstų karių nusiskundimus ir patarimus.[2] Kai kurie rusų atsigabenti ginklai pasirodė esantys nereikalingi, pavyzdžiui, sunkieji priešlėktuviniai pabūklai. Jie naudingi kovojant su priešo karinėmis oro pajėgomis, tačiau kovojant su partizanais iš jų maža naudos. Šie pabūklai buvo išsiųsti atgal į Sovietų Sąjungą.

Sovietų kariuomenės pagrindą sudarė motorizuotųjų šaulių daliniai. Pėstininkai važiuodavo per mūšio lauką šarvuotaisiais transporteriais, BTR, kurių kiekvieną valdė trijų karių ekipažas ir kuris galėjo vežti septynis pėstininkus. Pėstininkai taip pat važiuodavo visur esančiomis kovinėmis pėstininkų mašinomis, BMP. Šios mašinos ekipažą irgi sudarė trys kariai ir ji galėjo vežti aštuonis pėstininkus. Tuo metu BMP buvo pažangi karinė transporto priemonė, tačiau jos pabūklas nepakildavo tiek, kad būtų galima atidengti ugnį į sukilėlius, šaudančius iš savo pozicijų kalnuose. Vėlesnis modelis, BMP-2, šio trūkumo jau neturėjo. BMP apsaugojo nuo šaulių ginklų ugnies, bet buvo lengvai pažeidžiama minų ir prieštankinių raketų. Jei po BMP sprogdavo galinga mina, ji nublokšdavo mašinos dugną iki pat viršaus ir sutraiškydavo esančiuosius viduje. Dėl to kariai dažnai važiuodavo įsitaisę BMP išorėje: tu esi neapsaugotas nuo kulkų, tačiau jei mašina pataikys ant minos, turi šansą būti nusviestas ant žemės ir išlikti gyvas. Vairuotojas, žinoma, tokio šanso neturėjo.

Atakos sraigtasparnis Mi-24, kurį kareiviai vadino „krokodilu“, matomas beveik visuose filmuose apie Afganistano karą. Jį valdė trijų lakūnų įgula, jame tilpo aštuoni keleiviai arba keturi neštuvai. Šiame grėsmingai atrodančiame padare galėjo būti montuojamos įvairios ir labai efektyvios sistemos, skirtos žmonėms, pastatams ir šarvuočiams naikinti. Sraigtasparnis Mi-8, arba „bitė“, buvo 40-osios armijos darbinis arklys. Jis pradėtas eksploatuoti 1967 metais ir jų, teigiama, yra pagaminta daugiau negu bet kokio kito tipo sraigtasparnių visame pasaulyje. Valdomas trijų lakūnų įgulos, jis galėjo skraidinti dvidešimt keturis keleivius arba dvylika neštuvų, arba trijų tonų krovinį. Praėjus šiek tiek daugiau kaip dešimtmečiui po sovietų kariuomenės pasitraukimo iš Afganistano, amerikiečiai sraigtasparnius Mi-8 samdė savo specialiųjų pajėgų aprūpinimui, nes jie ypač tiko kroviniams gabenti į kalnus Afganistano rytuose. Sraigtasparnius valdė rusų lakūnai – kai kada tie patys, kurie čia tai darė kariaujant sovietams. Tačiau kadangi Rusija tapo kapitalistine šalimi, šį kartą lakūnai buvo ne kariškiai, o samdomi specialistai, priklausantys komercinei kompanijai gana simbolišku pavadinimu „Vertikalė-T“. Kai 2008 metais vieną

Kovos sraigtasparniai Mi-24, karių vadinti „krokodilais". Jie buvo šarvuoti ir ginkluoti įvairiais grėsmingais šaunamaisiais ginklais. Nors mudžahedai juos dažnai numušdavo sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir raketomis, jie iki karo pabaigos išliko galinga kovine jėga.

Sovietų gamybos sraigtasparnis Mi-24 lydi sunkvežimių koloną.

Mi-8 skrieja pro pasaulinės kultūros šedevrą – Bamijano Budos statulas. 2001 m. jas nugriovė talibai.

sraigtasparnį numušė, rusų ambasadorius, reziduojantis Kabule, susisiekė su talibais ir paprašė atiduoti kūnus. „Norite pasakyti, jog tai rusai? – nustebo talibai. – Mes manėme, kad jie amerikiečiai. Žinoma, galite juos pasiimti."[3]

Karių asmeniniai ginklai buvo geri ir per visą karą nuolat tobulinami. Tačiau jų ekipuotė turėjo daug trūkumų. Iš pradžių jiems išdavė nepatogias uniformas su blogu maskuotės raštu, gremėzdiškas dvidešimt kilogramų sveriančias neperšaunamąsias liemenes (naujesnis modelis svėrė dvylika kilogramų), per mažus, vandenį praleidžiančius medvilninius miegmaišius, sunkias kuprines ir batus, netinkamus žygiams kalnuose. Kariai neturėjo padorių atpažįstamųjų ženklų, tiesiog laikė asmenines smulkmenas tuščiose šovinių gilzėse, kurias pasikabindavo ant kaklo, kaip tai darė jų tėvai ir seneliai Didžiojo Tėvynės karo metais.[4]

Tad kariai improvizavo. Kabule įsikūrusiame štabe buvo griežtai laikomasi aprangos kodo, tačiau karo lauke kariai vilkėjo tai, kas jiems iš tiesų tiko. Jie siūdavosi „liemenėles" (*lifčikus*) papildomoms šovinių dėtuvėms, granatoms, signalinėms raketoms ir kitiems reikmenims. Vietoj sunkių kareiviškų batų karininkai, kartais ir kareiviai, avėjo lengvus sportbačius – sovietų gamybos ar užsienietiškus. Pastarieji galėjo būti pirkti, įsigyti apiplėšiant afganų krautuves ar atimti iš priešo.[5] Puikus trofėjus buvo lengvas miegmaišis, įgytas tokiu pačiu būdu.

Elitinių pajėgų kariai buvo kur kas spalvingesni. Prieš karines operacijas jie atlikdavo bauginančius gėrimo ritualus ir net stovėdami rikiuotėje vilkėdavo pačią įvairiausią aprangą. „Mes būdavome apsirengę taip, kaip mūšyje. Kai kurie vilkėdavo *specnazo* aprangą, kiti – uniformą, vadinamą „afganka". Dauguma vilkėdavo brezentines striukes [*šturmovkes*], tankistų kombinezonus, ilgas afganiškas palaidines [*kamiz*] ir plačias afganiškas kelnes [*šalvar*]. Mūsų ginkluotė buvo ne mažiau įvairi. Kai kurie turėjo trofėjinius arabų ar kinų kalašnikovus, kiti – sovietinius automatinius ginklus su optiniais taikikliais, naktinio matymo prietaisais ir duslintuvais, dar kiti – įvairias modernizuoto kalašnikovo kulkosvaidžio [PKM] versijas ar automatiškai užsitaisančius karabinus vietoje mūsiškio snaiperinio Dragunovo šautuvo [SVD]. Viršila turėjo automatinį Stečkino pistoletą [APS] su duslintuvu ir savo PKM. Mes atrodėme kaip piratų laivo įgula."[6]

Žygiuose kareiviai priminė nešulinius gyvulius, kaip tai buvo visais laikais. Kiekvienas turėdavo neštis savo ginklus, šalmą, neperšaunamąją

liemenę, miegmaišį, palapinę, sausųjų davinių trims dienoms, talpyklas su vandeniu, apie šešis šimtus šovinių savo automatiniams ginklams, du šrapnelius ir dvi rankines granatas, signalinių raketų, dūminių užtaisų ir vieną arba du 82 mm kalibro minosvaidžio sviedinius. Visa tai sverdavo daugiau kaip keturiasdešimt kilogramų. Ryšininkai nešdavosi radijo stotis, o minosvaidžių ir kulkosvaidžių komandos - gremėzdiškas ir nepatogias savo sunkiųjų ginklų dalis.[7] Andrejus Ponomariovas vėliau prisiminė, kad kai pirmą kartą leidosi į žygį su 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko ryšininkų būriu, jis nebuvo nei pakankamai stiprus, nei pasirengęs tokiai užduočiai. Asmeninių ginklų, amunicijos, ekipuotės ir dar radijo stoties nešimas Ponomariovui pavirto tikru košmaru, bet jei jis būtų pasakęs, kad jam tai nepakeliama, būtų sulaukęs kitų kareivių paniekos ir galbūt kai ko daugiau. Tad jis tęsė žygį griežtdamas dantimis ir tramdydamas ašaras. Vėliau kai kurie kareiviai jam atėjo į pagalbą: jie paeiliui nešė radijo stotį, per kurią jis nuolat palaikė ryšį.[8]

Kariaujant į griežtas uniformos dėvėjimo taisykles dažnai žvelgta pro pirštus. Stengtasi įsigyti kuo patogesnių, Afganistano sąlygomis praktiškesnių drabužių, kaip matyti šioje nuotraukoje.

Nenuostabu, kad vykdami į žygius, ypač naktinius, net motorizuotųjų šaulių dalinių kariai dažnai palikdavo bazėse savo šalmus ir neperšaunamąsias liemenes, taip pat pasiimdavo lengvesnius ginklus ir ne daugiau kaip dešimt šovinių dėtuvių.[9] Aukštesnieji karininkai šito niekada nesuprato, bet Afganistano karo dalyviai, kai jis jau seniai buvo pasibaigęs, vis dar kalbėjo, kad sovietų kareivis kovoje vienas prieš vieną negalėjo prilygti afganų kovotojui dėl prasto parengimo ir griozdiškos ekipuotės.[10]

Priešas

Mudžahedai, su kuriais 40-oji armija ir jos afganų sąjungininkai kovojo devynerius metus, buvo grėsmingi, turintys stiprių vidinių paskatų, drąsūs, pasiryžę ir partizaninį karą gerai išmanantys kovotojai. Kai kurie iš jų anksčiau tarnavo Afganistano kariuomenėje, netgi turėjo karininkų laipsnius, tačiau galop tapo aršiais vyriausybės priešininkais. Kitus kovoti skatino religinis entuziazmas, troškimas keršyti, įsišaknijęs nenoras paklusti Kabulo valdžiai. Kai kuriuos karas išvarė iš namų, todėl jie neturėjo didelio pasirinkimo. Buvo ir tokių, kurie toje kovoje dalyvavo dėl pinigų. Kadangi daugumą jų sudarė paprasti kaimiečiai, rusams būdavo sunku atskirti, kas draugas, o kas priešas. Vyras, triūsiantis savo lauke, galėjo į tave iššauti tau važiuojant pro šalį. Draugiškai atrodantys kaimiečiai tave galėjo sąmoningai nukreipti tuo keliu, kur laukė pasala. Iškamuoti tokio mirtimi gresiančio neaiškumo, sovietų kareiviai dažnai pirmiau šaudavo, o tik paskui užduodavo klausimus. Jų vadai, susidūrę su pasipriešinimu, kviesdavosi pagalbon pajėgas, galinčias atsakyti oro smūgiais ar artilerijos ugnimi. Atsitiktinės civilių aukos jiems mažai rūpėdavo.

Bet sukilėlius, kaip ir pačią Kabulo valdžią, kamavo „esminis afganų visuomenės bruožas – nenuoseklumas".[11] Didžiąją karo dalį veikė septynios pagrindinės mudžahedų partijos, kurios buvo apsistojusios Pakistane ir turėjo savo atstovų Afganistane. Jos aprūpindavo mudžahedus pinigais ir ginklais. 1985-ųjų gegužę šios partijos susijungė į griežtos struktūros neturintį Septynių aljansą. Tačiau jos ir toliau buvo ne tiek partnerės, kiek varžovės, ir kai rusai 1989 metais pasitraukė iš Afganistano, tarp jų tvyrojusi įtampa pavirto atviru pilietiniu karu. Kaip ir Afganistano komunistų partija, šios grupuotės išsirutuliojo iš politinių judėjimų, kurie XX a. aštuntajame dešimtmetyje paplito šalies universitetuose. Jau tada išryškėjo tokie politiniai veikėjai kaip Rabanis, tapęs *Jamiat-e Islami* partijos lyderiu,

ir Hekmatiaras, tapęs *Hezb-e Islami* partijos lyderiu. Jie visi buvo sunitai ir puštūnai, išskyrus *Jamiat-e Islami* partiją; ją sudarė tadžikai, kuriems Afganistane vadovavo Achmedas Šachas Masudas (žr. trečią priedą „Septynių aljansas ir jo lyderiai").

Mudžahedų būrių vadai, kurie buvo formaliai atsakingi savo partijų lyderiams Pakistane, verbavo kovotojus Afganistane ir pabėgėlių stovyklose. Individualiai veikiantys karo vadai telkė kovotojų būrius dėl įvairių priežasčių: dėl Dievo ar savo pačių šlovės, siekdami vietinės valdžios arba tiesiog norėdami paplėšikauti. Jų lojalumas buvo nepatikimas, nes dėl

Mudžahedas trypia raudoną sovietų lokį.
Propagandinis sukilėlių plakatas.

„Karo dievas" Golbudinas Hekmatiaras, *Hezb-e-Islami* partijos lyderis, kovojo prieš Afganistano okupaciją daugiau nei 40 metų, iš pradžių remiamas JAV – prieš sovietus, vėliau prieš pačius amerikiečius.

asmeninės naudos jie galėjo lengvai pereiti į kitą pusę. Kai kurie pavieniai kovotojai mielai teikė savo paslaugas daugiausia pasiūliusiajam. Brolžudiškas karas tarp Afganistano kovotojų būrių nusinešė tūkstančius, o gal ir dešimtis tūkstančių partizanų ir civilių žmonių gyvybių.[12]

Niekas tiksliai nežino partizaniniame kare dalyvavusių kovotojų skaičiaus. 1980–1982 m. jų iš viso galėjo būti apie 250 000. Paskutiniais karo metais kiekvieną dieną tikriausiai veikė nuo 35 000 iki 175 000 kovotojų. Teigiama, kad Golbudino Hekmatiaro vadovaujamoje grupuotėje buvo 40 570 vyrų, arba maždaug trečdalis bendro kovotojų skaičiaus.[13] Šie skaičiai leidžia daugmaž įsivaizduoti aktyvaus pasipriešinimo mastą, tačiau jie nėra pagrįsti nepaneigiamais įrodymais.

Pakistano karinės žvalgybos – Tarpžinybinės žvalgybos (ISI) padalinio – pareigūnai visaip stengėsi monopolizuoti paramą afganų kovotojams. Prie Afganistano sienos jie rengė mokomąsias stovyklas ir primygtinai reikalavo, kad kovotojams skirti ČŽV ir kitų užsienio institucijų ginklai ir pinigai pirmiausia atitektų jų dispozicijon. Jie siekė įtvirtinti tokį Kabulo režimą, kuris būtų draugiškas ne tik Pakistanui, bet ir jų požiūriui į islamistinę vyriausybę. Tad Pakistano karinė žvalgyba rėmė vadus, pritariančius jos

Sukilėliai fotografuojasi ant užgrobtos karinės sovietų technikos.

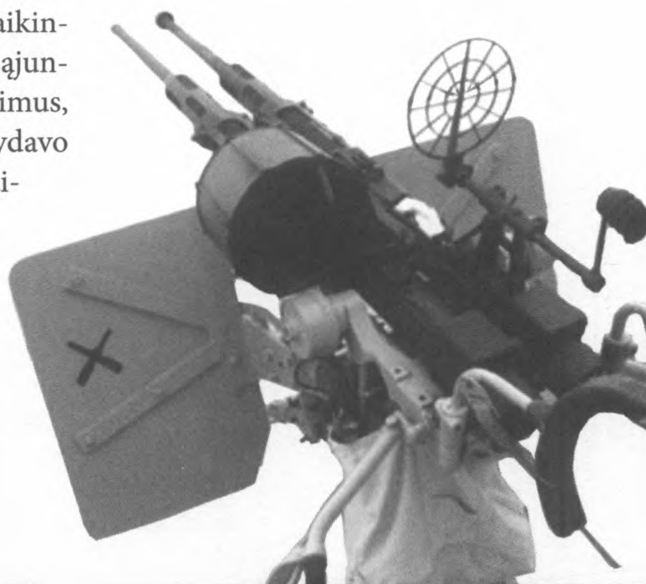
religiniams ir politiniams įsitikinimams, ir šykščiai rėmė nepritariančius, tokius kaip tadžikas Masudas. Prancūzai ir britai pripažino Masudo svarbą ir stengėsi jam padėti, tačiau ta pagalba buvo menka, nes jų galimybės nė iš tolo neprilygo amerikiečių galimybėms.

Mudžahedai iš pat pradžių veikė efektyviai. 1980-ųjų viduryje sovietų kariuomenės žvalgybos vadas Afganistane raportavo: „Jei šių metų balandį buvo surengtos 38 teroristinės atakos ir žuvo 63 žmonės, tai gegužę įvykdyta jau 112 teroristinių atakų, per kurias žuvo 201 žmogus. Afganistano islamo partijos direktyvoje <...> maištininkams nurodoma ir toliau vengti tiesioginių ginkluotų susidūrimų su reguliariosios kariuomenės pajėgomis bei maskuotis įsimaišant tarp civilių gyventojų.“[14] Kad ir ką darė sovietų ir Afganistano vyriausybinės pajėgos, mudžahedai nuolat įsiskverbdavo į išorinę Kabulo gynybinių įtvirtinimų liniją ir apšaudydavo sostinę raketomis. Vieną didžiausių tokio pobūdžio laimėjimų mudžahedai pasiekė 1986-ųjų rugpjūtį, kai raketomis su delstiniais sprogdikliais atakavo didžiulį amunicijos sandėlį, esantį prie Kabulo. Pasak pakistaniečių, tada

buvo sunaikinta keturiasdešimt tūkstančių tonų amunicijos, kurios vertė siekė maždaug 250 milijonų dolerių. Po dvejų metų, 1988-ųjų balandį, sprogo kitas didelis amunicijos sandėlis – šį kartą Pakistane, prie Ravalpindžio miesto. Į orą išlėkė dešimt tūkstančių tonų šaudmenų, plastiškos sprogstamosios medžiagos, raketų ir kitos amunicijos, žuvo šimtas žmonių, dar tūkstantis buvo sužeista. Operacijos laikas atrodė pasirinktas ne šiaip sau, nes netrukus turėjo būti pasirašyta Ženevos sutartis dėl sovietų kariuomenės pasitraukimo iš Afganistano ir rusai jau ruošėsi pirmam to pasitraukimo etapui. KGB ganėtinai aukštai vertino savo kolegų iš ChAD gebėjimus organizuojant tokias operacijas, todėl manė, jog tai yra jų darbas. Pakistano žvalgybos pareigūnai dėl to kaltino rusus, o paranojikai netgi įtarė amerikiečius. Visgi labiausiai tikėtina, jog sprogimas įvyko tiesiog dėl amunicijos sandėlio darbuotojų aplaidumo.[15]

Iš pradžių sukilėliai turėjo nedaug ginkluotės. Tarp jų buvo specialistų, mokančių valdyti šarvuočius ir skraidymo aparatus, tačiau tokios sudėtingos technikos jie įsigijo tik rusams pasitraukus iš Afganistano; tada grupuotės ją naudojo kovodamos vienos su kitomis. Padedami amerikiečių, pakistaniečių ir kitų, sukilėliai ėmė gauti minosvaidžių, minų, sunkiųjų kulkosvaidžių, radijo stočių. Dažnai tai būdavo sovietų gamybos ginkluotė, importuojama iš Kinijos, Egipto ir kitų šalių. Bet net sukilėlių nuo pat pradžių naudotas senas britų šautuvas „Lee-Enfield", kurį sovietų kariai vadino „būru" – tai buvo miglota užuomina apie tai, kad šis šautuvas naudotas Būrų kare, – pasirodė esąs tikslesnis ir šaudė kur kas toliau negu pusiau automatinis sovietų šautuvas. Kai sovietų kariai pradėjo žūti nuo toli įsitaisiusių mudžahedų snaiperių kulkų, kilo panika, su kuria karininkams buvo sunku kovoti.[16]

Pasitelkę sraigtasparnius ir naikintuvus-bombonešius, rusai ir jų sąjungininkai afganai naikindavo kaimus, įtarus sukilėlių slėpimu, pristatydavo išteklius į izoliuotas įgulas ir skraidindavo kareivius į pasalų vietas.

Sudvejintas 20 mm lengvasis priešlėktuvinis pabūklas „Swiss Oerlikon".

Tačiau mudžahedai nebuvo bejėgiai prieš oro atakas. Jų sovietų gamybos sunkieji kulkosvaidžiai, patekę į gabias rankas, galėjo numušti net šarvuotus atakos sraigtasparnius. Antraisiais ar trečiaisiais karo metais mudžahedai, padedami CŽV, įsigijo itin efektyvių, bet labai griozdiškų lengvųjų priešlėktuvinių pabūklų „Swiss Oerlikon". Jie surengė kelis įspūdingus sovietų ir afganų aviacijos bazių puolimus ir sunaikino daug ant žemės stovinčių lėktuvų. Nuo 1984-ųjų mudžahedai pradėjo naudoti kinų ir sovietų gamybos priešlėktuvines raketas ir abejotino efektyvumo britų „žemė–oras" raketas „Blowpipe". Kad nebūtų galima įrodyti šių raketų kilmės vietos, jos Afganistaną pasiekdavo iš įvairių slaptų šaltinių. Jas abi kariaujančios pusės naudojo ir Folklendų konflikte, nors vienas britų karininkas tai apibūdino kaip „bandymą šaudyti fazanus kanalizacijos vamzdžiu". Antra vertus, vyresnieji sovietų karininkai, tokie kaip generolas Varenikovas, ir sraigtasparnių lakūnai, pavyzdžiui, Borisas Železinas, šį ginklą vertino tikrai pagarbiai.[17]

Tačiau tai, ko mudžahedai labiausiai norėjo, buvo „Stinger" – modernus amerikietiškas nešiojamasis raketinis kompleksas, kuris galėjo susekti ir numušti orlaivį 4 500 metrų spinduliu ir skrendantį 180–3 800 metrų aukštyje.[18] JAV kariškiai priešinosi „Stinger" tiekimui mudžahedams, nes

Mudžahedas, ginkluotas zenitiniu raketų kompleksu „Stinger".

bijojo – ir, kaip paaiškėjo, pagrįstai, – kad šis ginklas gali patekti į rusų ir kitų priešininkų rankas. Tik 1986-ųjų vasarį amerikiečiai galiausiai ryžosi duoti mudžahedams apie 240 raketsvaidžių ir tūkstantį raketų.[19]

Pirmieji „Stinger" buvo panaudoti 1986 m. rugsėjo 26 d., kai Sovietų Sąjungoje mokęsis inžinierius vardu Gafuras numušė tris sraigtasparnius Mi-24, besileidžiančius Džalalabade.[20] Tai stipriai paveikė sovietų taktiką ir nuotaiką. Kai numušė tuos tris sraigtasparnius, Ala Smolina buvo ką tik atvykusi į Džalalabadą dirbti karinio prokuroro biure. Vėliau ji rašė: „Seni darbuotojai sakė, jog anksčiau skraidyti Afganistane neatrodė baisu. Sovietų ir afganų orlaiviai skraidė po visą šalį įvairiausiais tikslais bet kokiu paros metu ir bet kokiame aukštyje. Džalalabadas buvo viena iš kelių vietų, kur žiemą žydėdavo rožės, tad Kabulo įgula kiekvienais metais čia siųsdavo orlaivius pargabenti šių gėlių naujametiniams pokyliams."

Smolinos skrydis į Džalalabadą buvo paskutinis, kai orlaivis nusileido senuoju būdu. Nuo tada, jei tik galėdavo, orlaiviai skraidė naktimis; jie prisiartindavo prie oro uosto saugiame kelių tūkstančių pėdų aukštyje, o tada imdavo greitai leistis nedidele spirale. Pasak Smolinos, atrodydavo, jog esi kosminiame laive, o tavo viduriai tuoj išlįs per gerklę. Parašiutai tapo privalomi, nors sunku įsivaizduoti, kaip jais būtų pavykę pasinaudoti į orlaivį pataikius raketai. Be to, dauguma jų buvo per dideli moterims. Žmonės ėmė kuo mažiau skraidyti, tačiau keliaujant antžeminiu transportu galėjai patekti į pasalą, tad kai kurie išvis liovėsi keliauti. Visgi buvo ir tokių, kurie tebeskraidė į bazę su reikalais ar tiesiog dėl pomėgių: apeiti krautuves, užsukti pas kirpėją, netgi dalyvauti diskotekoje, kurią rengė desantininkų leitenantas.[21]

Dabar rusams teko tobulinti taktiką, naudotą prieš priešlėktuvines raketas ir sunkiuosius kulkosvaidžius. Jie pasitelkė užtaisus su infraraudonaisiais spinduliais, kurie turėjo klaidinti „Stinger" valdymo sistemas. Lėktuvai skraidė tokiame aukštyje, kur jų „Stinger" nepasiekdavo. Sovietų bombardavimai tapo dar netikslesni ir dar pragaištingesni civiliams gyventojams ir jų nuosavybei.[22] O sraigtasparniai skraidė labai žemai, prigludę prie kalnų, nes „Stinger" sistemos patikimai veikė tik tada, kai orlaiviai skrisdavo dangaus fone. Transportiniai orlaiviai daugiausia skraidė naktimis. Šios priemonės labai sumažino praradimus, bet jos ne visada gelbėjo. Vienas lėktuvas virš Chosto miesto buvo pamuštas, kai jis skrido 9 400 metrų aukštyje, tiesa, jam pavyko sėkmingai nutūpti su didžiule skyle stabilizatoriuje.[23]

Mudžahedai džiaugiasi numušę sovietų sraigtasparnį Mi-24.

Sovietų gynybos ministras pažadėjo, kad pirmasis asmuo, perėmęs „Stinger", taps Sovietų Sąjungos didvyriu. Yra dvi versijos, kaip tai atsitiko. Pirmoji versija ta, kad majoro Sergejevo vadovaujamas specialiųjų pajėgų padalinys, keturiais sraigtasparniais vykdydamas žvalgybą, 1987-ųjų sausį atakavo mudžahedų motociklų koloną. Mudžahedai iššovė du „Stinger", bet nepataikė ir sovietų kariai perėmė vieną nespėtą panaudoti „Stinger" komplektą.[24] Antroji versija yra spalvingesnė: tas laimingasis vadas buvęs majoras Belovas, kurį apdovanojo mažesnės vertės Kovinės raudonosios vėliavos ordinu, kai paskutinę minutę paaiškėjo, jog „jis turi problemų dėl alkoholio ir šiurkščiai atsiliepia apie savo viršininkus".[25]

Rusai taip pat mėgino „Stinger" iš sukilėlių nupirkti ir siūlė už jį 3 tūkstančius dolerių.[26] Iraniečiai darė tą patį ir per karinį paradą 1987-ųjų rugsėjį pademonstravo kelis „Stinger", kuriuos jiems už 1 milijoną dolerių tariamai pardavė du mudžahedų vadai.[27] Kai karas baigėsi, CŽV pareigūnai vis dar nerimavo dėl „Stinger" raketų ir bandė susigrąžinti nepanaudotas

žadėdami sumokėti dvigubai daugiau už jų pradinę kainą. Tačiau jie atgavo nedaug; apie 200–400 šių raketų liko pas mudžahedus ar dar kur nors.[28]

Buvo daug prikalbėta apie „Stinger" karinę ir politinę reikšmę.[29] Remiantis oficialia rusų statistika, 40-oji armija Afganistano kare neteko 113 lėktuvų ir 333 sraigtasparnių; palyginti – amerikiečiai Vietnamo kare prarado 5 086 sraigtasparnius.[30] Po pirminės panikos, kilusios atsiradus „Stinger", sovietų atsakomosios priemonės sumažino praradimus iki ankstesnio lygio. Nėra patikimų įrodymų rusiškuose šaltiniuose, jog „Stinger" paveikė politinius sprendimus Maskvoje ar kad jie, išskyrus pradinį taktinį poveikį, privertė sovietus kitaip organizuoti savo karines operacijas. Gorbačiovas nusprendė trauktis iš Afganistano metais anksčiau, negu buvo iššautas pirmasis „Stinger".[31]

Salango kelias

Kova, kurios sovietai niekaip negalėjo sau leisti pralaimėti, buvo kova dėl to, kad Salango kelias išliktų laisvas. Būtent juo 40-ajai armijai iš Sovietų Sąjungos pristatydavo tris ketvirtadalius išteklių. Milžiniškos tiekimo kolonos, kurias kai kada sudarydavo net aštuoni šimtai transporto priemonių, iš didžiulės logistikos bazės Chairatone, prie pat Amudarjos upės Afganistano pusėje, leisdavosi daugiau kaip 280 mylių kelionėn į Kabulą per Hindukušo kalnus.[32]

Šis kelias prasideda derlingose lygumose šalies šiaurėje ir vingiuodamas per vis aukštėjančius plikus kalnus veda į Puli Chumrio miestą, kuris yra maždaug pusiaukelėje į Kabulą. Tada kelias pasuka į pietus ir po kurio laiko neria į Salango tunelį, kurį XX a. septintajame dešimtmetyje maždaug už septyniasdešimt mylių į šiaurę nuo Kabulo nutiesė sovietai, kad maršrutu per Hindukušo kalnus būtų galima keliauti bet kokiu oru. Kai šis trijų mylių ilgio tunelis buvo nutiestas vienuolikos tūkstančių pėdų (apie 3 650 m) aukštyje virš jūros lygio, jis tapo aukščiausiai esančiu tuneliu pasaulyje. Salango tunelis net ir šiais laikais atrodo bauginančiai – siauras, be linijų, menkai apšviestas, blogai ventiliuojamas, slegiančiomis šiurkščiai aptašytos uolienos sienomis. Jame vos gali prasilenkti du sunkvežimiai. Afganistano karo metais šiuo tuneliu pervežta 8 milijonai tonų išteklių, skirtų 40-ajai armijai.

Trys ketvirtadaliai išteklių 40-ajai armijai buvo pristatomi iš Sovietų Sąjungos. Milžiniškos kolonos, kartais sudarytos net iš 800 transporto priemonių, keliaudavo daugiau kaip 280 mylių maršrutu, per Hindukušo kalnus vedančiu į Kabulą. Mudžahedai dažnai rengdavo pasalas kolonoms, bet taip ir nesugebėjo užblokuoti šio maršruto.

Sovietų kariuomenės sunkvežimių kolona prie gyvybiškai svarbaus Salango tunelio.

Paprastai tunelis pervažiuojamas per penkiolika minučių, tačiau didelei kolonai tai trunka daug ilgiau. 1982-ųjų lapkritį tunelyje įstrigo afganų vyriausybės kolona, kuri užtvėrė kelią iš paskos važiavusiai sovietų kolonai. Buvo labai šalta ir vairuotojai neišjungė variklių. Apsinuodiję anglies monoksidu mirė 64 sovietų kariai ir 112 afganų karių. Tai nebuvo pirmas toks atvejis: 1979-ųjų gruodį šiame tunelyje mirė dvylika kareivių, dar du – kitų metų pavasarį. Tiesą sakant, žmonės vis dar miršta Salango tunelyje, nors 2002 metais jis buvo renovuotas. Po 1982-ųjų nelaimės įvesta daug griežtesnė transporto kontrolė ir daugiau tokio masto incidentų nepasitaikė.[33] Bet ši vieta iki šiol yra pavojinga, netgi taikos metu: 2010-ųjų žiemą, įvykus virtinei lavinų, čia žuvo apie 160 žmonių. Į pietus nuo Salango tunelio kelias plačiais vingiais leidžiasi žemyn tarp plikų uolų ir kalnų vienoje pusėje ir stataus šlaito kitoje: ideali atkarpa pasaloms rengti. Kirsdamas vietoves su išsibarsčiusiais kaimais, kelias pasiekia pirmą didesnį miestą, Čarikarą, garsų savo vynuogėmis ir keramika. Čia per Pirmąjį anglų ir afganų karą buvo nužudytas kapitonas Codringtonas ir jo gurkhai. Čarikare atsišakoja mažesni keliai: vakarų kryptimi – į Bamijaną, rytų kryptimi – į

Bagramą, pagrindinę Afganistano aviacijos bazę, taip pat į Pandžšyro slėnį, teritoriją, kontroliuojamą grėsmingų Achmedo Šacho Masudo kovotojų. Čia prasideda derlinga Šomali plynaukštė – žalioji zona, pilna sienomis apjuostų kaimų, tankių vynuogynų, mažų sklypų ir drėkinimo kanalų, kurių painus tinklas šalia kelio driekiasi visas šešiasdešimt mylių iki Kabulo ir iki Bagramo aviacijos bazės pakraščių. Tai puiki vieta snaiperiams tykoti, pasaloms rengti, pakelės bomboms ir minoms dėti. Sovietų kariams buvo rizikinga lankytis Šomali plynaukštės kaimuose. Kartą vienas praporščikas nusprendė iš Kabulo į Bagramą vykti trumpiausiu keliu, tai yra per žaliąją zoną. Mudžahedai palaukė, kol jis su savo kolona įvažiuos į teritorijos gilumą, o tada ją atakavo. Buvo sunaikintos visos kovos mašinos, į pagrindinį kelią sugebėjo grįžti tik vienas sužeistas sovietų karys. Kai rusai pabandė atsiimti kūnus ir atkeršyti priešui, prarado sraigtasparnį.

Palei Salango kelią iki pat Bagramo aviacijos bazės buvo nutiestas vamzdynas naftos produktams iš Sovietų Sąjungos tiekti. Panašaus vamzdyno būta ir šalia kelio į Šindandą šalies vakaruose.[34] Vamzdynus ir perpumpavimo stotis saugojo ir prižiūrėjo nedideli Naftotiekio brigados padaliniai, kuriuos sudarė septyni kariai, vadovaujami šauktinio seržanto. Įvykus incidentui ar mechaniniam gedimui, dieną ar naktį jie turėjo vykti į tą vietą ir aiškintis situaciją. Tai buvo ne lengva, bet pavojinga tarnyba, ne veltui 1986 metais apdovanoti beveik trečdalis Naftotiekio brigados karių.[35]

Prie pagrindinių savo tiekimo maršrutų rusai kirto medžius ir griovė kaimus, šitaip naikindami priedangas potencialiems pasalų rengėjams. Jie glaustai išdėstydavo *zastavas*, kad reikalui esant jos galėtų padėti viena kitai. Arba dislokuodavo aukštumose, iš kur gerai matydavosi kelias. Didesnės įgulos bazuodavosi maždaug kas dvylika mylių ir turėdavo mobilų motorizuotųjų šaulių, šarvuočių ir artilerijos rezervą. Kai kolonos keliaudavo ypač pavojingais maršrutais, į priekį būdavo siunčiami specialiosios paskirties būriai ir desantininkai, kurie šarvuočiais sraigtasparniais nuskubėdavo užimti aukštumų, kad į jas negalėtų patekti mudžahedai, ir atkirsti jų atsitraukimo kelius. Vieną koloną, vežusią išteklius įgulai, dislokuotai Čagčarano mieste – jis yra kalnuose, pusiaukelėje tarp Herato ir Kabulo, – sudarė 250 kariškų sunkvežimių ir keli šimtai civilinių transporto priemonių, gabenusių produktus vietiniams gyventojams. Šią koloną saugojo keturi motorizuotųjų šaulių batalionai, penkios žvalgybos kuopos, du tankų daliniai, artilerijos padalinys ir trisdešimt du sraigtasparniai.[36]

Salango kelyje sunaikinta rusų karinė technika.

Tipiškas susirėmimas Salango perėjoje įvyko 1986 m. spalio 16 d., iškart po pusiaudienio, kai daugiau kaip mylios ilgio autocisternų koloną atakavo keli šimtai Masudo kovotojų iš Pandžšyro slėnio. Kalbama, kad juos lydėjo vienos Vakarų televizijos komanda, nusprendusi parengti įspūdingą reportažą. Koloną lydėję BTR išėjo iš rikiuotės po pirmos minosvaidžių sviedinių salvės. Daugybė autocisternų užsidegė ir vairuotojai šokinėjo iš jų ieškodami priedangos.

Tuo metu Ruslanas Auševas kaip tik vyko Čarikaro link su nedidele specialiosios paskirties grupe (*bronegruppa*), sudaryta iš septynių šarvuočių ir dviejų tankų, kai išgirdo šaudant. Už pasižymėjimą Afganistano kare jis jau buvo tapęs Sovietų Sąjungos didvyriu. Jis apgręžė savo grupę ir nuskubėjo padėti užpultai kolonai. Jie prasilenkė su iš pasalos ištrūkusiu apgadintu šarvuočiu ir keliomis autocisternomis. Toliau siaurame ruože skersai kelio stovėjo dvi degančios autocisternos, kurios buvo jį visiškai užblokavusios. Auševas savo tanku pabandė jas nustumti nuo kelio. Kai kilo grėsmė, kad

jo tankas irgi gali užsidegti, jis tas dvi autocisternas nubloškė keliais tanko sviediniais, iššautais tiesiu taikymu.

Tai, kas liko iš kolonos, pateko į spąstus aukščiau kalnuose. Jaunas leitenantas Nikolajus Kiseliovas, kuris vadovavo kitai *zastavai*, perdavė per radiją, jog siunčia į pagalbą savo mažas pajėgas. Auševo grupė ir maža Kiseliovo komanda išgelbėjo tuos, kurie liko gyvi. Bet Kiseliovas žuvo, o Auševas buvo sunkiai sužeistas.[37]

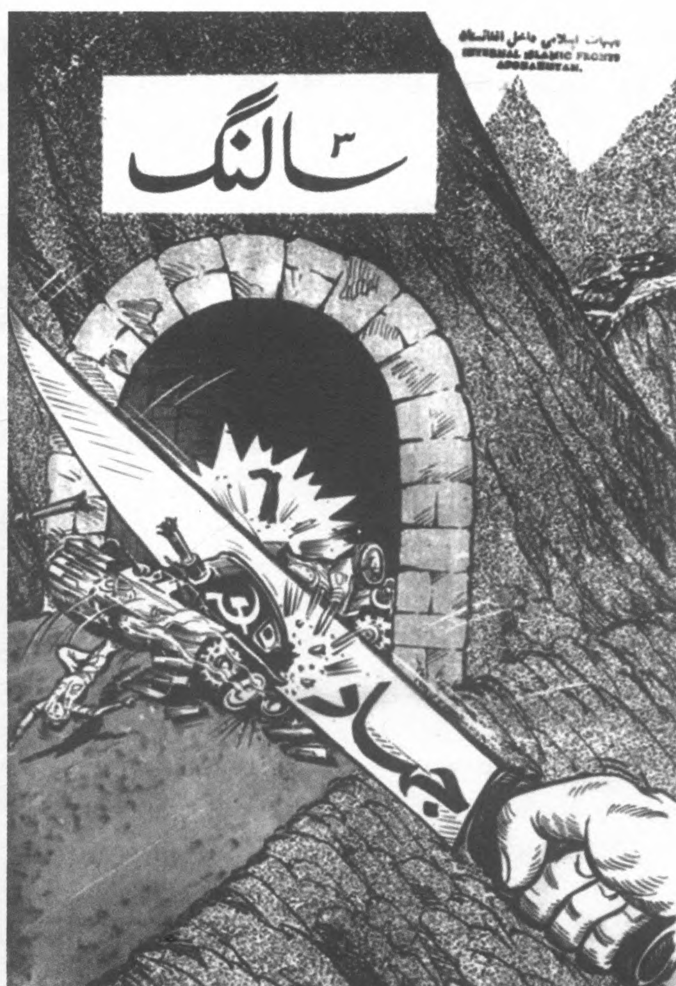
Nors kelias šalies vakaruose, iš Kuškos vedantis į Heratą, Šindandą ir Kandaharą, nebuvo toks svarbus kaip Salango kelias, jį irgi reikėjo išlaikyti laisvą. Kadangi didžioji vakarinio kelio dalis eina atvira dykuma ir nėra daug vietų, tinkamų pasaloms rengti, šis maršrutas atrodė ne toks pavojingas. Visgi juo keliauti niekada nebuvo saugu. Majoras Viačeslavas Izmailovas vadovavo Šindande dislokuotam transporto batalionui ir organizuodavo sunkvežimių kolonų keliones tarp Herato ir Kandaharo. Tos kelionės paprastai trukdavo tris paras. Majoro Izmailovo kolonas galėjo sudaryti iki dviejų šimtų sunkvežimių, kuriuos lydėdavo trys ar keturi BTR ir retsykiais tankai. Aviacijos priedangos šios kolonos beveik niekada neturėdavo.

Gal kad buvo kilęs iš musulmoniško Dagestano ir geriau suprato vietinius papročius, majoras Izamailovas nė karto nepateko į rimtą bėdą. Jis sakydavo, jog su afganais reikia elgtis pagarbiai: per jų kaimus važiuoti dviejų ar trijų mylių per valandą greičiu, nesprukti įvykus nelaimingam atsitikimui, bendrauti su kaimų vyresniaisiais. Įvykus nelaimingam atsitikimui, netgi pasibaigusiam mirtimi, afganai priimdavo kompensaciją grynaisiais ar kokia nors kita forma. Bet jei rusai nepripažindavo savo kaltės ar atsisakydavo mokėti kompensaciją, afganai ją atsiimdavo krauju – minuodami maršrutus ir rengdami pasalas transporto kolonoms. Iš savo agentų mudžahedai visada sužinodavo, kas vadovauja kolonai, ir nespęsdavo spąstų tiems, kurie žaidė pagal taisykles.

Kompensaciją galėjo sudaryti keli maišai ryžių ar pinigai laidotuvėms. Kai kartą Izmailovo vyrai tiesiog šiaip sau paleido ugnį į kelis sugedusius afganų sunkvežimius, stovėjusius šalikelėje, vietiniai lyderiai jam pasakė, jog tų sunkvežimių savininkai galbūt prarado pragyvenimo šaltinį. Jiems beliksią prisijungti prie mudžahedų. Izmailovas sudarė sudėtingą sutartį, pagal kurią jis turėjo išpumpuoti kuro iš savo autocisternų, per trečiuosius

asmenis jį perduoti vietiniams lyderiams, kad šie savo ruožtu jį perduotų tų sunkvežimių savininkams.

Kitas transporto batalionas laikėsi kitokios strategijos ir sulaukė kitokio likimo. Pulkininko Kretenino kolonos visada didžiuliu greičiu lėkdavo per gyvenamąsias vietoves keldamos debesis dulkių ir nesustodamos įvykus nelaimingam atsitikimui. Afganai nutarė jį pamokyti. 1987-ųjų vasarį Kreteninas su savo kolona išvyko iš Kandaharo į Šindandą. Jam iš paskos lėtesniu tempu judėjo Izmailovo kolona. Įveikus devyniasdešimt mylių, Izmailovas per radiją išgirdo, kad Kreteninas pateko į pasalą. Kai Izmailovas pasiekė įvykio vietą, didžioji dalis Kretenino kolonos buvo sunaikinta, o Kreteninas žuvęs.

Mirtis išvažiuojant iš Salango tunelio. Afganistano sukilėlių plakatas.

Sovietų tiekimo maršrutai nebuvo labai puolami mudžahedų, nors retsykiais transporto kolonos neišvengiamai patirdavo didelių nuostolių. Vieną koloną, kuri iš Sovietų Sąjungos teritorijos išvyko į Faizabadą, sudarė 1 200 transporto priemonių, tačiau kelionės tikslą pasiekė tik septyni šimtai. Kitai kolonai prireikė vienuolikos parų, kad įveiktų dvidešimt penkias mylias.[38] Didelę dalį tiekimo kolonų organizavo bendra afganų ir sovietų kompanija „Afsotr", kuri vis dar egzistavo 2008 metais. Sunkvežimių vairuotojai buvo civiliai; daug jų žuvo, o per devynis tūkstančius pelnė sovietų ir afganų vyriausybės apdovanojimus. Prarasta daugiau kaip vienuolika tūkstančių sunkvežimių ir autocisternų; net praėjus dvidešimčiai metų po karo pabaigos, Afganistano kalnų perėjos ir slėniai tebebuvo prigriozdinti tokio transporto laužo.[39]

Vietoj smėlio maišų pozicijoms sutvirtinti naudoti dideli akmenys. 1988 m. nuotr.

Karinės operacijos

Rusai, žinoma, nesilaikė vien gyvybinės taktikos; jie irgi imdavosi aktyvių karinių veiksmų. 1983-iųjų rugsėjį pulkininkas Rochlinas, Faizabade dislokuoto 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko vadas, pašalintas iš pareigų dėl to, kad sužlugdė didelę operaciją vietovėje, kur tuo metu buvo susitelkę daug mudžahedų. Per operaciją žuvo penkiolika sovietų karių, dar septyniasdešimt aštuoni buvo sužeisti. Tas mūšis įėjo į pulko istoriją kaip „Baharako žudynės". Rochliną pakeitė gerų ryšių turintis pulkininkas Valerijus Sidorovas, kurio tėvas dėstė Generalinio štabo akademijoje, o motina buvo Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos narė. Sidorovo kareiviai nemėgo. Nors buvo drąsus ir ryžtingas, kariams jis atrodė per daug agresyvus ir ambicingas. Jie manė, kad jam nerūpi jų gyvybės, nes siekdamas greičiau kopti karjeros laiptais jis vis planavo sudėtingas ir kartu pavojingas operacijas. Tas tamsus šešėlis, kuris krito ant pulko po „Baharako žudynių", dar labiau kaitino Sidorovo kraują: jis svajojo atkurti pulko reputaciją savo žygdarbiais.

Pirmą didelę operaciją Sidorovas surengė 1984-ųjų sausį. Jos tikslas buvo išguiti partizanus iš Karamugulio kaimo, išsidėsčiusio palei siaurą tarpeklį už penkių mylių nuo Faizabado. Operacijoje turėjo dalyvauti visa pulko sudėtis, taip pat virėjai ir vairuotojai. Ši naujiena ypač nuliūdino „senius", kurie vylėsi išvykti namo per kelias savaites. Kariai tikėjo dėsniu, kad drąsa pradeda mažėti, kai priartėja šansas išlikti gyvam.

Pulkininkui Sidorovui išrėžus entuziastingą kalbą, ankstyvą rytą pulkas išžygiavo. Po keturių valandų kariai užsiropštė ant plynaukštės vakarinėje tarpeklio pusėje. Buvo vos keli laipsniai šilumos, lijo ir per porą valandų jie kiaurai permirko. Dėl blogų oro sąlygų jų nedengė sraigtasparniai.

Penktą valandą ryto Karamugulio kaimas buvo sėkmingai blokuotas. Temperatūra nukrito iki 15–20 laipsnių šalčio, tad karininkai ir kareiviai glaudėsi vieni prie kitų bandydami apšilti. Šeštą valandą į kaimą įžengė žvalgybos kuopa. Kaime nesimatė nė gyvos dvasios, nors krosnys tebebuvo šiltos: ir kaimiečiai, ir sukilėliai laiku dingo iš kaimo. Neliko tikslo lūkuriuoti, todėl aštuntą valandą pajėgos pradėjo atsitraukimą ir iškart pateko į mudžahedų spąstus. Tik žvalgybos kuopa spėjo sulipti į savo kovos mašinas ir išvažiuoti.

Rusų atsitraukimą plynaukšte dengė trečiojo būrio kariai. Jie buvo geriau ginkluoti negu mudžahedai, tačiau pastarieji juos pranoko skaičiumi ir

mobilumu. Virėjams, vairuotojams, kai kuriems sužeistiesiems ir minosvaidžio komandai buvo įsakyta nedelsiant grįžti į pulko bazę; jiems vadovauti paskirtas praporščikas Sandirescu. Jie pradėjo trauktis plynaukšte, tačiau pateko į kryžminę ugnį ir Sandirescu jiems liepė leistis į tarpeklį tikėdamasis, jog šitaip jie grįš namo greičiausiai, nes tarpeklis vedė bazės link. Kitos pajėgos kelių lengvai sužeistų karių kaina sugebėjo ištrūkti iš spąstų, bet kai pasiekė plynaukštės kraštą, iš kur matėsi jų bazė, mudžahedai į juos vėl atidengė ugnį. Kariai ant užpakalių nušliuožė žemyn snieguotais šlaitais ir galiausiai parsigavo į bazę.

Po patikrinimo paaiškėjo, kad Sandirescu ir jam patikėti žmonės dar negrįžo. Žvalgybos kuopos kariai, kurie buvo mažiausiai pavargę, sėdo į savo BMP ir išvyko jų ieškoti. Apie penktą valandą grįždami atgal su vieno iš virėjų kūnu, jie aptiko ir įsisodino šešis karius, taip pat ir Sandirescu, kurie klupinėdami ėjo į bazę. Sandirescu buvo pernelyg sukrėstas, kad galėtų papasakoti, kas atsitiko. Dar du kariai parsirado naktį: virėjas iki kraujo suraižytomis pėdomis, nes buvo praradęs savo batus, ir vienas iš vairuotojų pravarde Moldovanas; iš jo nuo šalčio sustingusių rankų ginklą teko išplėšti jėga. Jis tegalėjo pasakyti, kad visi kiti žuvo, išskyrus vieną kareivį, Pašaniną, kuris pateko į nelaisvę.

Pulkininkas Sidorovas suprato, kad prisivirė košės ir bus pliekiamas už tai, jog nelaukė geresnio oro, nes tada būtų galėjęs turėti sraigtasparnių priedangą. Be to, buvo akivaizdu, kad to kaimo mudžahedai neleis lengvai užimti, kad jo, Sidorovo, pajėgos yra per menkos šiai užduočiai, kad virėjai ir vairuotojai absoliučiai netinka tokiai operacijai. Kaip jis paaiškins savo viršininkams tai, jog niekas nežino, kas atsitiko dingusiems vyrams? Išsekę kariai buvo paprašyti savanoriškai vykti ieškoti dingusiųjų. Kai tokių atsirado, įvyko negirdėtas dalykas: vienas „senis“ su penkiais naujokais nėjo miegoti, bet visą naktį šveitė tų vyrų ginklus, iš sandėlio jiems atnešė sausų drabužių ir džiovino jų batus. Išaušus šaltam, šviesiam rytui, krentant retoms snaigėms, savanoriai stipriai keikdamiesi išvyko į paiešką. Šį kartą juos lydėjo sraigtasparniai.

Pusė karių vėl užkopė į plynaukštę, kad pridengtų Ponomariovą ir jo vyrus, pasiųstus į tarpeklį, kuriuo bandė ištrūkti Sandirescu. Jie aptiko panaudotų fugasų ir krūvas šovinių gilzių. Lyg kažką nujausdami, kariai ėmė trupinti upės ledą. Senkant paskutinėms jėgoms, jie galiausiai aptiko septynių sustingusių, suluošintų ir iškastruotų karių palaikus.

Tapo akivaizdu, kas nutiko. Patekę į ugnį, nelaimėliai virėjai puolė bėgti savo bazės link, užuot užėmę gynybinę poziciją ir kvietęsi pagalbos. Moldovanas ir Pašaninas, du vyriausi kareiviai grupėje, kaip įmanydami dengė jų atsitraukimą. Mudžahedai atakavo tą mažą būrelį iš abiejų tarpeklio galų. Trečia mudžahedų grupė prisidėjo kulkų lietumi iš viršaus. Kai baigėsi šoviniai, Moldovanas išsigelbėjo šokdamas į užšalusią upę. Pašaninas atsisakė sekti paskui jį ir buvo paimtas į nelaisvę. Vėliau pulkas iš savo agentų afganų išgirdo, kad mudžahedai Pašaniną iškastravo, į nosį įvėrė žiedą, nuogą tampė po kampus, o po mėnesio nugalabijo.

Po šešių mėnesių į bazę atėjo murzinas berniukas ir pasakė galįs už atlygį parodyti, kur užkastas Pašanino kūnas. Lavonas buvo neatpažįstamas. Kareiviai palaidojo kūną, o afganų berniuką, užuot jam atlyginę, dar ir aptalžė. Kadangi kūnas nebuvo atpažintas, Pašaniną paskelbė dingusiu per mūšį.

Nepraradęs narsos Sidorovas nutarė surengti kitą didelę operaciją. Tiesus maršrutas iš Kišimo srities į Faizabadą – Senasis Kišimo kelias – sudarė apie dvidešimt penkias mylias. Tačiau jis ėjo per Argu perėją, o šią tvirtai kontroliavo mudžahedai. Vienintelis kitas maršrutas buvo Naujasis Kišimo kelias, kuris vinguriavo tolimesnėmis apylinkėmis daugiau kaip

Sovietų specialiosios paskirties grupė rengiasi kovinei užduočiai. 1988 m.

šešiasdešimt mylių. Sunkvežimių kolonos šį atstumą paprastai įveikdavo per tris ar keturias dienas, nes jos, lydimos šarvuočių, išminuotojų ir žvalgybos būrio, judėdavo pėsčiojo tempu – ir tai ne metafora, mat priekyje turėdavo eiti išminuotojai, ieškantys minų ir pakelės bombų. Bet vis tiek beveik kaskart, kai keliaudavo kolona, įvykdavo du ar trys sprogimai. Jei koloną apšaudydavo, rusai sugriaudavo artimiausią kaimą, kad atgrasytų ir kitų atakas. Baigiantis 1983-iesiems abipus Naujojo Kišimo kelio buvo pilna griuvėsių.

Sidorovas nusprendė vėl atidaryti Senąjį Kišimo kelią ir šiai puolamajai operacijai pasitelkė net tuos du batalionus, kurie iki tol atliko apsaugos ir konvojavimo funkcijas. Operacijoje turėjo dalyvauti visas pulkas, išskyrus mažas įgulas, liksiančias saugoti pulko ir batalionų bazes.

Operacija įvyko 1984-ųjų gegužę. Išvakarėse Sidorovas savo kariams išrėžė dar vieną ugningą kalbą kviesdamas juos būti vertus savo tėvų ir žūtbūtinai kovoti siekiant pergalės. Šį kartą oro temperatūra buvo keturiasdešimt laipsnių aukščiau nulio šešėlyje ir keli kariai nualpo nesulaukę savo vado kalbos pabaigos.

Kitą rytą pirmoji išvyko specialiosios paskirties grupė, gaubiama juodų dūmų, kuriuos skleidė riaumojantys jos BMP varikliai. Iš pradžių reikalai klostėsi ganėtinai gerai. Bet staiga operaciją, kuri tęsėsi jau kelias dienas, sustabdė netikėtas įvykis.

Šarvuotis, iš kurio operacijai vadovavo Sidorovas, užklimpo kirsdamas upę. Vairuotojas beviltiškai bandė jį išjudinti. Sidorovas ištempė nelaimėlį pro vairuotojo liuką, nuvarė jį šalin palydėdamas keliais taikliais kumščių smūgiais, o pats įsmuko į jo vietą. Tai darant, už kažko užkliuvo ir išsitraukė jo granatos žiedas. Per tas kelias sekundes, kurios liko iki granatos sprogimo, Sidorovas nesugebėjo jos atsikratyti. Paskutinę akimirką jis bandė savo kūnu pridengti kitus šarvuotyje buvusius karius ir žuvo pats.

Operacija buvo atšaukta. Tą vakarą prisigėrė visi pulko karininkai. Jie poškino iš savo ginklų ir šaudė signalines raketas. Keturi tankai paleido salvę į artimiausią kišlaką, kad vietiniai irgi turėtų kai ką, kas jiems primintų Sidorovą. Kareiviai degtinės negavo, užtat jiems davė po papildomą mėsos ir keptų bulvių porciją. Naktį sargybą ėjo vien naujokai.

Sudarkytas Sidorovo kūnas pulko morge buvo aptvarkytas ir aprengtas paradine uniforma. Kitą dieną pulkas išsirikiavo prie jo karsto. Garbės sargyboje stovėjo karininkai, visi baisiai pagiringi. Grojant pulko orkestrui, karstą, prikrautą Sidorovo medalių, įkėlė į sraigtasparnį ir prasidėjo ilga

šio karininko kelionė iki kapo Kuzminskojės kapinėse Sovietų Sąjungos sostinėje.[40]

Triuškinantis smūgis

Daugiausia operacijų 40-oji armija vykdė įspūdinguose kalnuose prie Pakistano sienos, nes ten buvo pagrindiniai mudžahedų aprūpinimo maršrutai, arba derlingame Pandžšyro slėnyje, iš kur sukilėlių būriai puldinėjo rusų aprūpinimo liniją, einančią Salango perėja.

Chosto miestas yra tik už dešimties mylių nuo rytinės sienos su Pakistanu, apie devyniasdešimt mylių į pietus nuo Kabulo ir šešiasdešimt mylių nuo Gardezo, su kuriuo jį jungia strateginis kelias, labai tikęs pasaloms rengti ir pakylantis į dešimties tūkstančių pėdų (apie 3 000 m) aukštį Satikandavo perėjoje. Sovietų intervencijos metais šiose vietovėse partizanams vadovavo Džalaludinas Hakanis. Po dvidešimties metų tokiems patiems kovotojams vadovavo jo sūnus Siradžudinas. Tada buvusioje rusų bazėje Chosto mieste jau šeimininkavo amerikiečiai ir būtent čia 2009-ųjų gruodį nuo savižudžio bombos žuvo septyni CŽV tarnautojai.

Džalaludino Hakanio bazę Džavaro vietovėje sudarė urvų kompleksas su įėjimais vos už kelių mylių nuo Pakistano sienos. Tuose urvuose buvo įrengti ginklų sandėliai, remonto dirbtuvės, garažas, medicinos punktas, radijo centras, virtuvė, mečetė ir viešbutis. Bazę saugojo penki šimtai mudžahedų, kurie savo dispozicijoje turėjo haubicų, raketsvaidžių, sunkiųjų priešlėktuvinių kulkosvaidžių ir du tankus T-55, 1983 metais perimtus iš afganų kariuomenės. Ši bazė leido Džalaludinui Hakaniui kelti Chostui nuolatinį pavojų.[41]

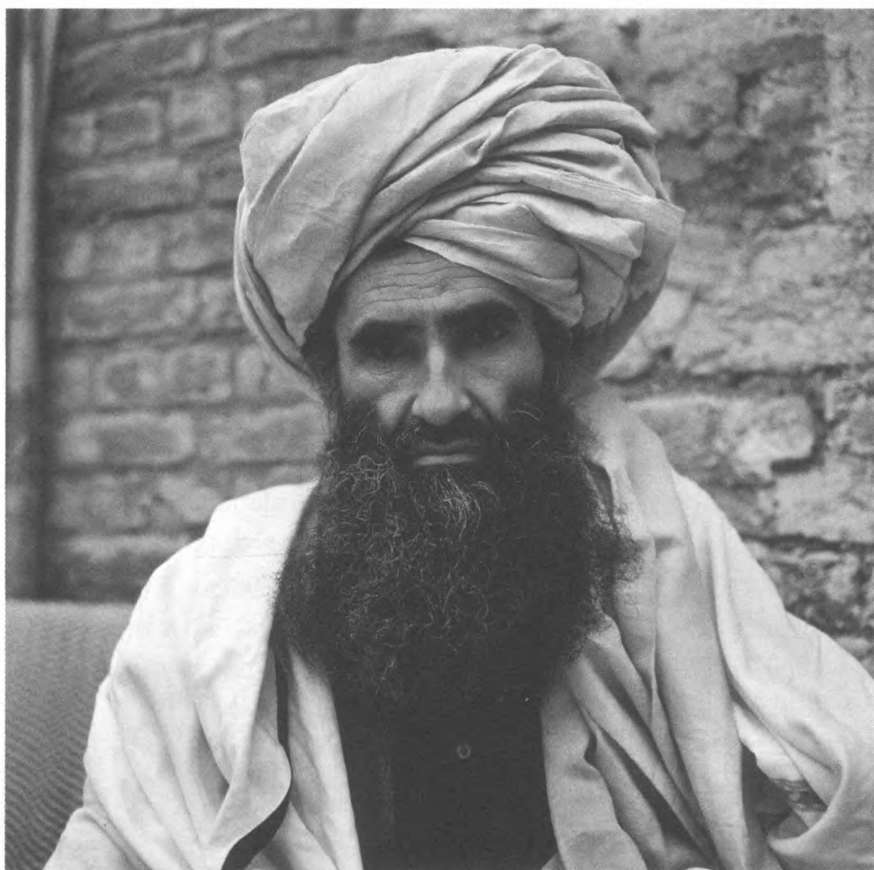
1985-ųjų pabaigoje Afganistano kariuomenė, remiama sovietų dalinių, surengė didelę karinę operaciją siekdama sunaikinti Džavaro bazę.[42] Pirmos atakos nebuvo sėkmingos. 38-oji afganų komandosų brigada, turėjusi iš oro šturmuoti bazę, pasiklydo tamsoje ir nusileido kitoje valstybinės sienos

Sovietų gamybos tankas T-55.

pusėje. Desantininkus apsupo ir paėmė į nelaisvę. Be šio praradimo, tuo metu Afganistano vyriausybinės pajėgos jau buvo netekusios dviejų trečdalių savo sudėties dėl žūčių, sužeidimų ir dezertyravimo ir daugiau negalėjo efektyviai veikti.

Tvarkyti reikalų į Chostą atskrido generolas Varenikovas. Šį kartą afganams paremti buvo skirti trys batalionai iš 56-osios gvardijos atskirosios desantinės šturmo brigados ir du batalionai iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko. Afganų pajėgos užėmė Džavaro bazę – bet tik tam, kad pamatytų, jog ji tuščia. Sovietų minuotojams davė mažai laiko – pernelyg mažai – tuneliams sunaikinti. Sovietų pajėgos atsitraukė, o Kabule buvo surengtas pergalės paradas. Mudžahedai per kelias dienas atsikovojo

Nesutaikomas sovietų priešininkas Dž. Hakanis.

Džavaro bazę. Maža to, jie nužudė septyniasdešimt aštuonis į nelaisvę paimtus afganų karininkus, tarp jų ir 38-osios komandosų brigados vadą.

Kitą rudenį viskas pasikartojo. Buvo surengta operacija kodiniu pavadinimu „Magistral", o jai vadovavo generolas Gromovas ir Afganistano gynybos ministras generolas pulkininkas Tanajus, kuris 1979-ųjų kovą padėjo iš Herato evakuoti sovietų patarėjus. Operacijoje dalyvavo apie dešimt tūkstančių sovietų ir aštuoni tūkstančiai afganų karių. Dėl savo dydžio ir svarbos operacija „Magistral" tapo viena iš reikšmingiausių operacijų Afganistano kare.[43] Teritorija ir vėl buvo užblokuota ir gruodžio 30 d. Chostą pradėjo pasiekti pirmosios sunkvežimių kolonos su ištekliais. Bet sovietai ir vėl atsitraukė ir mudžahedai sugrįžo. Varenikovas pelnė Sovietų Sąjungos didvyrio vardą. Tie, kurie manė, kad svarbiausią darbą atliko kiti, nebuvo labai patenkinti.[44]

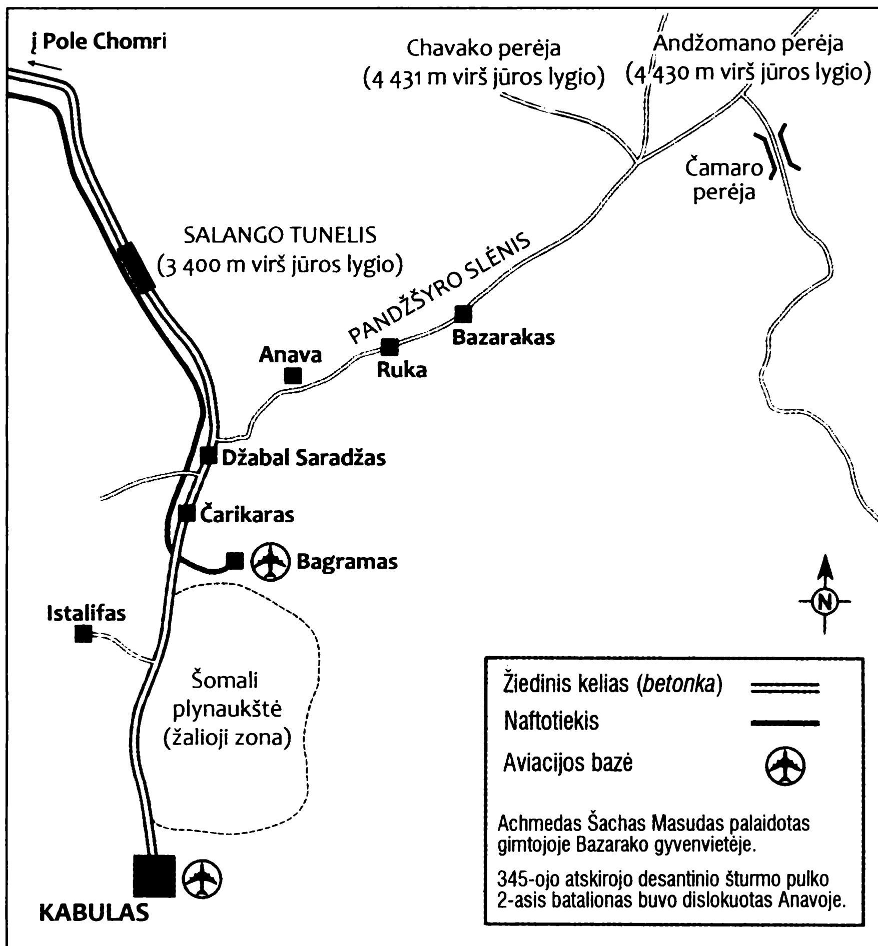
Vienas garsiausių Afganistano karo epizodų įvyko po operacijos „Magistral". Tai buvo Aukštumos 3234 gynimas. Ją gynė 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko 9-oji kuopa – ta pati kuopa, kuriai Vostrotinas vadovavo šturmuojant Tadžbeko rūmus 1979-ųjų gruodį. Nuo tos aukštumos – iškilusios virš jūros lygio daugiau kaip dešimt tūkstančių pėdų (apie 3 000 m) – matėsi svarbus kelio į Gardezą ruožas, kurį sovietų vadai buvo pasiryžę išlaikyti laisvą. 9-oji kuopa, iš viso trisdešimt devyni vyrai, aukštumoje išsilaipino 1988 m. sausio 7 d. Juos kone iškart atakavo mudžahedų pajėgos – maždaug 200–400 kovotojų. Atakos tęsėsi iki kito ryto, kai aukštumos gynėjai buvo beveik išnaudoję šovinius ir netekę šešių karių, neskaitant dvidešimt aštuonių sužeistųjų. Dviem žuvusiesiems – jaunesniajam seržantui ir eiliniui – po mirties suteikti Sovietų Sąjungos didvyrių vardai. Apie šį epizodą 2005 metais sukurtas didelio biudžeto filmas „9-oji kuopa" (*9-aja rota*). Filmas turėjo gan didelį komercinį pasisekimą Rusijoje ir užsienyje, tačiau Afganistano karo dalyviai tvirtino, kad jis pompastiškas, istoriškai netikslus ir visiškai neparodo to karo, kurį jie kariavo.

Džalaludinas Hakanis atnaujino Chosto blokadą. JAV kongresmenas Charlie'is Wilsonas, kuris buvo vienas efektyviausių mudžahedų rėmėjų, aplankė Hakanį ir jį pavadino „kilnumo įsikūnijimu".[45] Hakanis galiausiai užėmė Chostą 1991-ųjų balandį, praėjus dvejiems metams po sovietų pasitraukimo iš Afganistano. Vėliau jis prisidėjo prie talibų ir liko su jais po Rugsėjo 11-osios atakų. Jungtinių Valstijų labiausiai ieškomų pasaulio teroristų sąraše Charlie'io Wilsono herojui buvo skirta trečia vieta.[46]

Pandžšyro slėnis

Daug pačių rusų ir užsieniečių dėmesio sulaukdavo 40-osios armijos operacijos Pandžšyro slėnyje. Remiantis dauguma šaltinių, per Afganistano karą čia surengtos devynios didelės operacijos, nors ginčijamasi dėl to, kas yra didelė operacija. Visų šių operacijų modelis buvo panašus. 40-oji armija įsiverždavo į slėnį ir įsitvirtindavo, tačiau nesugebėdavo suduoti Masudui lemiamo smūgio, nes jis vengdavo tiesioginių susidūrimų. Tada rusai atsitraukdavo palikdami kontroliuoti teritoriją afganų pajėgoms ir civiliams Kabulo režimo atstovams. Šiems tai niekada nepavykdavo: Masudas atsikovodavo slėnį, žudydavo, valdžios atstovus viliodavo pereiti į jo pusę arba išvydavo. Ir sovietams viską reikėdavo pradėti nuo pradžių. Visgi rusai slėnyje išlaikė savo atramos taškus. Be forto Anavoje, 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko 2-asis batalionas turėjo dvidešimt *zastavų*, išsklaidytų Pandžšyro upės žemupyje. Kiekvienoje *zastavoje* budėjo iki tuzino kareivių, vadovaujamų leitenanto. Jas aprūpindavo sraigtasparniais, o tai buvo pavojingas reikalas: nors Masudas neturėjo „Stinger", jo kovotojai efektyviai naudojo sunkiuosius kulkosvaidžius ir vietinė sovietų eskadrilė neteko beveik trečdalio sraigtasparnių. Taip pat visą laiką būdavo gyvosios jėgos nuostolių, nes kariai arba užlipdavo ant minų, arba žūdavo nuo snaiperių kulkų. Jei nepadėdavo malūnsparnis, sužeistųjų paimti šarvuočiais vykdavo maža karių grupė, kuri juos, keldama pavojų kitų kareivių gyvybėms, evakuodavo keliu, vedančiu į Bagramą.

Pandžšyro slėnis – įspūdingo grožio vieta. Čia gyvena tadžikai, kurie yra sunitai; jie pamaldūs, bet ne fanatiškai. Tadžikai dažnai nesutaria su pietuose gyvenančiais puštūnais. Čia ėjo Aleksandro Makedoniečio epinio žiemos žygio maršrutas, kai jis persekiojo karalių Besą, paskutinį pretendentą į imperinės Persijos sostą. Vėliau vietiniai gyventojai pragyvendavo imdami duoklę iš turtingų karavanų, kurie iš Kinijos keliaudavo šiuo slėniu – iki XX amžiaus tai buvo vienas pagrindinių prekybos maršrutų į šiaurę nuo Kabulo. Renesanso tapytojai naudojo lazuritą, randamą aukštutinėje slėnio dalyje, iš kurio gaminosi mėlynus dažus savo madonų drabužiams spalvinti. Iš lazurito kasyklų net per karą mudžahedai kasmet gaudavo daugiau kaip 5 milijonus dolerių pajamų. Šias kasyklas jie kruopščiai maskavo, kaip įmanydami saugojo nuo oro atakų ir eksploatavo padedami inžinierių iš Japonijos ir Vakarų Vokietijos. Dėl ekonominės svarbos pasipriešinimui 1981-ųjų birželį kasyklas nesėkmingai atakavo tolimojo nuotolio bombonešiai iš bazių Sovietų Sąjungoje.[47]

Pandžšyro slėnis.

Kai per Salango perėją nutiesė kelią, Pandžšyro slėnis prarado savo kaip prekybos maršruto svarbą. Bet, nepaisant sumažėjusios svarbos, Pandžšyro slėnio padėtis – pavojingai arti Bagramo, pagrindinės sovietų aviacijos bazės, pavojingai arti pagrindinio sovietų tiekimo maršruto, ėjusio Hindukušo kalnais ir Salango tuneliu, ir pavojingai arti paties Kabulo – sąlygojo tai, kad partizanų būriai, rengiantys savo operacijas iš slėnio, nuo pirmos iki paskutinės karo dienos rusams kėlė didžiulį susierzinimą (žr. žemėlapį).

Į Pandžšyro slėnį patenkama pro grėsmingą vietą, esančią maždaug už dvidešimt penkių mylių į šiaurę nuo Kabulo. Keliaujant iš Čarikaro miesto, reikia leistis į siaurą Dalang Sango tarpeklį, kur dešinėje, šešiasdešimt pėdų (apie 18 m) žemiau, šniokščia Pandžšyro upė, o kelias prilipęs prie stačios akmeninės sienos kairėje. Būtent šiuo siauru keliu rusai siųsdavo savo karius, ginkluotę ir šarvuočius pirmaisiais penkeriais karo metais, kai vis vykdavo šturmuoti Pandžšyro slėnio.

Įveikus tarpeklį, atsiveria vaizdas į slėnį. Pandžšyro upės žemupyje plyti vynuogynai, šilkmedžių ir abrikosų sodai, drėkinami kviečių ir kukurūzų laukai. Upėje gausu žuvų. Abipus upės ir kalvų šlaituose išsibarstę kaimai, daugelyje kurių tėra viena pagrindinė gatvė su krautuvėmis ar turgumi. Juos dažnai saugo nedidelis fortas, o ir pačius namus supa sienos, padedančios apsiginti.

Nuo Čarikaro iki slėnio galo, kuris ima aukštėti, daugiau kaip šimtas mylių.[48] Rusų invazijos laikais už penkiasdešimties mylių kelias pasibaigdavo. Toliau tekdavo eiti pėsčiomis arba joti arkliais per vis labiau raižytą teritoriją galiausiai atsiduriant tarp ledynų. Čia jau būdavo Hindukušo kalnai, kurių aukštis siekia 10–20 tūkstančių pėdų (3 000–6 000 m) ir kurie stūkso labai arti valstybinių sienų su Pakistanu ir Kinija.[49] Iš šių kalnų galima ištrūkti dviem perėjomis, žyminčiomis Pandžšyro slėnio pabaigą:

Forsuojant sraunią kalnų upę...

tai Chavako perėja, esanti 12 624 pėdų (3 847 m) aukštyje ir vedanti į šiaurines lygumas, ir Andžomano perėja, esanti 14 534 pėdų (4 430 m) aukštyje ir vedanti į Badachšaną, šiauriausią Afganistano provinciją. Sunkiai pereinamos vasarą, žiemą jos būna beveik neįveikiamos. Bet būtent šiomis perėjomis narsūs vyrai sukilėliams gabeno mantą, ginklus ir amuniciją.

Pirmoji sovietų operacija Pandžšyro slėnyje įvyko 1980-ųjų balandį, praėjus vos keturiems mėnesiams po invazijos. Operacijoje dalyvavo trys batalionai, įskaitant 56-osios gvardijos atskirosios desantinės šturmo brigados 4-ąjį batalioną, kuriam vadovavo kapitonas Leonidas Chabarovas. Prie operacijos prisidėjo ir maždaug tūkstantis afganų karių ir saugumo tarnybos pareigūnų. Pagal planą sovietų pajėgos turėjo apsupti kišlakus, o afganai – juos iškrėsti. Masudas tuo metu turėjo šiek tiek daugiau nei tūkstantį kovotojų, kurie daugiausia buvo ginkluoti senais šautuvais ir dar nebuvo įsirengę patikimų gynybinių įtvirtinimų. Jie užminavo vienintelį kelią Pandžšyro slėnyje, susprogdino tiltus ir ketino iš pasalų atakuoti įsiveržėlius.

Iš pradžių operacija vyko sklandžiai. Rusai šalino minas, atstatinėjo tiltus ir gana sparčiai judėjo į priekį. Tuose ruožuose, kur kelias būdavo visiškai neišvažiuojamas, jie keliaudavo upės pakrante. Netrukus operacijos dalyviai pasiekė Masudo štabą, įsikūrusį Pasišaho-Mardano kišlako kalėjime. Jis buvo tuščias ir paliktas paskubomis: visur mėtėsi bylos, sąrašai ir asmens liudijimai.

56-osios gvardijos atskirosios desantinės šturmo brigados seržantas Sergejus Morozovas vėliau pasakojo: „Tai buvo pirma operacija, kai mes sulaukėme rimto pasipriešinimo. Kelyje mes susidūrėme su pasalomis ir minų sprogimais. Būdamas seržantas, aš, suprantama, tiksliai nežinojau, kas vyksta. Mes važiavome tol, kol galėjome, o tada išlipome iš kovos mašinų. Iš kišlako, kuriame buvo Masudo štabas, patraukėme tiesiai į Pandžšyro slėnio galą. Toliau, beveik iki pat sienos su Pakistanu, jokios mūsų pajėgos nenusigavo per visą karą.

Kopdamas į kalnus, mano batalionas pateko į pasalą. Žuvo trylika priešakinio būrio vyrų. Mano būrys irgi buvo priekyje, tad grįžtant jis turėjo pridengti kitas pajėgas. Sutemus mes sustojome ir visą naktį atsimušinėjome nuo mudžahedų atakų. Tuo metu jų šaunamieji ginklai buvo primityvūs, daugeliu atvejų savadarbiai. Jie dar ilgai neturėjo minosvaidžių. Mus puolančiųjų buvo labai mažai, gal pora tuzinų. Mus visą laiką

pridengė sraigtasparnis, žinoma, ne naktį. Per ilgą žygį dauguma radijo stočių nustojo veikti, nes išsikrovė jų baterijos. Bet aš prieš karą išmaniau radiotechniką ir išjungiau savo radijo stotį, kai ji buvo už ryšio ribų ar jį blokavo kalnai. Taigi man pavyko išsikviesti pagalbon sraigtasparnį, kai to reikėjo. <...> Mums prireikė šiek tiek laiko, kad atsisakytume tos nelanksčios taktikos, kurios mus mokė karui Europoje. Nors mūsų brigada buvo suformuota kovoms dykumoje ir kalnuose, teorija labai skyrėsi nuo praktikos. Po pirmos karinės operacijos Pandžšyre aš paklausiau savo kuopos vado kapitono Chabarovo, ar mums verta pulti nepaslankiomis šarvuočių kolonomis, kurios dažnai įstringa ir nesugeba apsisukti. Ar nebūtų geriau pajėgas į reikiamą vietą nuskraidinti sraigtasparniais? Ir laikui bėgant mes išmokome tokių dalykų.“[50]

Rusai tai pavadino pergale, o sukilėliai manė, kad nugalėjo jie. Pasak afganų istorikų, tuo metu Pandžšyro slėnyje tebuvo du šimtai ginkluotų sukilėlių, turinčių vos tris prieštankinius pabūklus. Jie sąmoningai nesipriešino pradiniam sovietų puolimui ir atakavo tada, kai rusai traukėsi iš kalnų. Sukilėlių laikraštis *Džihado balsas* rašė, kad apie šimtą sovietų kareivių žuvo, perimta dešimt pabūklų ir sugadinti aštuoni tankai ir kitos

Sovietų kariai evakuoja sužeistuosius.

kovos mašinos. Sukilėliai prarado keturis kovotojus, taip pat žuvo dvidešimt penki civiliai.[51]

Masudas, žinoma, pasinaudojo 1983–1984 m. paliaubomis ir perginklavo savo karius. Sovietų žvalgyba nustatė, kad dabar jis turėjo 3 500 kovotojų. Penki šimtai saugojo įvažiavimą į Pandžšyro slėnį, du tūkstančiai rengė išpuolius prieš afganų ir sovietų įgulas. Kiti telkėsi šiaurrytinėje slėnio dalyje ir jų užduotis buvo atremti galimus desantininkų šturmus.[52]

Spaudžiama Afganistano vadovybės, 1984-ųjų pavasarį Maskva nusprendė su Masudu susidoroti visiems laikams. Šį sykį puolime turėjo dalyvauti 11 000 sovietų ir 2 600 afganų karių, taip pat 200 lėktuvų ir sraigtasparnių.

Pirmieji į žygį leidosi specialiosios paskirties būriai. Jie pamatė, kad sukilėlių pozicijos yra tuščios, bet operacija nebuvo atšaukta, nes bombonešiai su kasetinėmis ir kitomis didelės sprogstamosios galios bombomis (didžiausios svėrė apie keturias tonas) jau buvo pakilę iš savo bazių Sovietų Sąjungoje.[53] Oro ataka truko apie dvi valandas.

Pagrindinės pajėgos paskui išminuotojus išvyko balandžio 19-ąją, ketvirtą valandą. Balandžio 30 dieną 62-ojo motorizuotųjų šaulių pulko 2-asis batalionas buvo kone sutriuškintas, nes pulko vadas, prieš tai neužėmus strateginių aukštumų, lengvabūdiškai įsakė veržtis tarpekliu, vedančiu į Pandžšyro slėnį. Kai iš pradžių batalionas nesutiko jokio pasipriešinimo, jis ėmė mažiau saugotis ir netrukus susidūrė su pasalomis iš trijų pusių. Žuvo penkiasdešimt trys kariai, tarp jų dvylika karininkų, o dar penkiasdešimt aštuoni buvo sužeisti.

Vėliau eilinis Nikolajus Kniazevas šitaip pasakojo apie tą epizodą: „Mano būrys saugojo pulko komandinį punktą, kai staiga išgirdome bruzdesį ir pulko vadas mums pasakė, kad vienas iš mūsų batalionų buvo užpultas ir yra žuvusiųjų ir sužeistųjų. Prie savo kovos mašinų pritvirtinę virbus minoms detonuoti, pradėjome leistis į tarpeklį. Palaukę, kol sutems, žygį tęsėme pėsčiomis. Mūsų buvo gal dešimt, įskaitant būrio vadą. Mes ilgai ir sunkiai brovėmės kalnų terasomis ir takais, užverstais riedulių. Negalėjome suprasti, kokį nuotolį įveikėme. Atrodė, jog einame visą amžinybę.

Po kurio laiko tamsoje pamatėme keistą šviesą. Būrio vadas įsakė sugulti, tačiau mes greitai išsiaiškinome, jog tą šviesą skleidžia BMP periskopas. Vos pajudėjome į priekį, į mus pradėjo šaudyti iš kalašnikovų. Mūsų vadas, leitenantas Arutiunovas, paleido signalinę raketą, mes ėmėme šaukti ir

šaudymas liovėsi. Priėjus arčiau paaiškėjo, kad tai viena iš mūsų kovinių mašinų, užvažiavusi ant minos. Joje buvo likęs vairuotojas ir bataliono *politruko* pavaduotojas majoras Kononenka, abu patyrę smegenų sutrenkimą. Mes tęsėme žygį ir netrukus sutikome žvalgus, prieš tai pasiųstus į priekį. Jie nešė kelių žuvusiųjų kūnus, tarp jų bataliono vado kapitono Koroliovo. Visi trumpam surimtėjome.

Jau švito, <...> kai pasiekėme kišlaką. Eidami pagrindine gatve, išgirdome variklių riaumojimą. Mūsų link važiavo dvi bataliono BMP, prikrautos žuvusių karių kūnų. Iš krūvos į visas puses styrojo rankos ir kojos. Žuvusiųjų kūnai taip pat buvo vežami mobiliosiomis radijo stotimis ir raketiniais kompleksais. Iš paskos vilkosi būrys karių. Buvo baisu žiūrėti į jų veidus. Šie vyrai atrodė taip, tarsi patys jau būtų mirę – jokių emocijų, tikri zombiai.

Gyvuosius parvežėme į pulko bazę. Netoliese nusileido sraigtasparnis, iš kurio išlipo kažkokie generolai. Vienas įsakė likusius gyvus karius išrikiuoti. Šie dar nebuvo atsitokėję ir dvokė lavonais, nes kelias dienas pragulėjo tarp žuvusiųjų (net negaliu įsivaizduoti, kas tada dėjosi jų galvose). Vienas iš atvykusiųjų priėjo prie karių ir suriko: „Šunsnukiai! Jūs čia stovite, išperos, o jūsų bendražygiai guli štai ten! Kodėl jūs esate čia?!“ Štai šitaip jis „padėkojo“ kariams. Juos visaip iškoneveikęs, generolas pasišalino jausdamasis atlikęs savo pareigą. Kariai stovėjo tylėdami ir nerodydami jokių emocijų – gal jie net negirdėjo, kas jiems yra sakoma.

Tą vakarą mums liepė grįžti į mūšio vietą ir pargabenti likusius kūnus. Įsivaizduokite atvirą, maždaug šimto kvadratinių metrų plotą. Per jo vidurį teka upė. Dešiniajame krante – kelios kalnų terasos ir kokių 200–300 metrų kalva. Kairiajame krante – kelias, įsiterpęs tarp uolinės sienos ir stataus šlaito, besileidžiančio prie upės.

Mums iškart paaiškėjo, jog esame ten, kur reikia: apie tai liudijo stiprus lavonų kvapas. Žuvę vaikinai čia pragulėjo beveik dvi paras, o tuo metu oro temperatūra vis kilo. Buvo baugu, kad sukilėliai gali laukti, kol kas nors atvyks surinkti kūnų; tokiu atveju mes irgi ten gulėtume. Ėmėme apžiūrinėti kalvos papėdę ir terasas. Pirmiausia radome seržanto, kuris jau turėjo demobilizuotis, kūną – be kojų. Jas nuplėšė arba sprogimas, arba sunkiųjų kulkosvaidžių papliūpa. Penkis ar šešis karių kūnus radome vienos iš terasų urve. Juos pražudė sukilėlių kulkosvaidžių ugnis ar granatos. Jie gulėjo susiglaudę ten, kur juos užklupo mirtis. Mes mašinaliai, tarsi miegodami, pernešėme jų kūnus į kitą upės pusę. Lavonai atrodė siaubingai.

Ant medžio ir po juo draikėsi uniformos likučiai – matyt, kulka pataikė į miną, kurią turėjo karys.

Staiga išgirdome silpną dejonę, sklindančią iš įdubos tarp uolų. Mes atsargiai nuėjome į tą vietą ir radome dar gyvą kareivį. Jam kulkos nuplėšė blauzdą ir ją laikė tik sausgyslių likučiai. Jis buvo nusilpęs, tačiau mirtinai nenukraujavo, nes sugebėjo sužalotą koją užveržti timpa. Mes jam suteikėme pirmąją medicinos pagalbą ir nunešėme į BMP. Karys išgyveno. Ginklų neradome – juos susirinko sukilėliai.

Gegužės 2-osios rytą grįžome prie kovos mašinų. Akmenuotoje upės pakrantėje eilėmis buvo suguldyti kūnai – iš viso gal penkiasdešimt. Mums pasakė, kad dalį jų jau išvežė. Mūsų kuopos vadas leitenantas Kurdiukas gulėjo ant nugaros; jo rankos buvo sulenktos, kumščiai sugniaužti, o krūtinėje matėsi kulkų žymės. Vėliau kalbėta, kad jį nušovė afganų kareiviai, kurie dalyvavo operacijoje kartu su rusų batalionu, bet pradėjo perbėginėti pas sukilėlius. Kurdiukas dar spėjęs savo vyrams įsakyti į juos šaudyti.“[54]

Šią operaciją rusai irgi paskelbė pergalinga. Jai pasibaigus, į Rochą, vieną iš pagrindinių Pandžšyro slėnio miestų, atskrido maršalas Sokolovas. Jis norėjo savo akimis pamatyti, kas vyksta, bet žiūrėti nebuvo į ką. Rusų tankai stovėjo kviečių laukuose, padaryta žala atrodė menka, o vietinių gyventojų išvis nesimatė. Sokolovas surengė pasitarimą pastate, kuriame laikinai įsikūrė dalinio štabas. Pasitarime dalyvavo trys afganai, priklausantys organizacinei kuopelei, turėjusiai vėl įtvirtinti Kabulo valdžią Pandžšyro slėnyje. Jie sėdėjo niūrūs ir nepastebimi tarp generolų ir pulkininkų.

Generolai Sokolovui raportavo, kad operacijai pasipriešino trys tūkstančiai sukilėlių. Nukauta tūkstantis septyni šimtai, likę gyvi pasitraukė į kalnus išsinešdami žuvusių bendražygių kūnus. Štai kodėl žuvusių sukilėlių kūnų beveik nematyti.

Pasitarime dalyvavo ir KGB Išorinės žvalgybos vyriausiosios valdybos Analitinio skyriaus viršininko pavaduotojas iš Maskvos. Jam nepadarė įspūdžio pateikti skaičiai. Kiek žuvo sovietų karių? Kaip tūkstantis trys šimtai sukilėlių galėjo nusinešti tūkstantį septynis šimtus kūnų? Kaip buvo suskaičiuoti tie kūnai, jeigu jų niekas nematė? Ir jis žinojo atsakymą į pagrindinį klausimą: priešo gyvosios jėgos nuostolius rusai apskaičiuodavo remdamiesi panaudotų šaudmenų kiekiu. Ši šauni formulė jiems leido tvirtinti, kad nuo 1982-ųjų sukilėliai neteko trisdešimties tūkstančių kovotojų.[55]

Pirminė į nelaisvę pakliuvusio afgano apklausa.

Sokolovas raportavo Ustinovui, kad 2 800 sukilėlių žuvo, o dar apie devyni šimtai paimta į nelaisvę. Tada Babrakui Karmaliui buvo pasakyta, jog dabar afganų valdžiai atsivėrė galimybė įtvirtinti civilinę administraciją ir Pandžšyro slėnio valstietijos labui pradėti įgyvendinti socialines ir ekonomines programas.[56] Tik vėliau paaiškėjo, kad Masudas, iš anksto perspėtas agentų, veikusių Kabule, ir šį kartą prieš sovietų operacijos pradžią į saugią vietą išvedė didžiąją dalį savo kovotojų. Štai kodėl sovietų pajėgos sutiko tokį mažą pasipriešinimą. Daugiausia rusų karių žuvo nuo minų ir pasalų, kai jie veržėsi per kaimus. Tolimojo nuotolio bombonešiai nebuvo efektyvūs atakuodami išsibarsčiusį priešą ir kaimiškąsias vietoves. Pasak vieno nepatenkinto pėstininko, „jie nenusipelnė savo šokolado“.[57] Masudo

vyrai jį ėmė gerbti dar labiau. Masudas išplėtė savo įtaką, ėmė kontroliuoti šiaurines šalies provincijas ir iš paprasto karo vado tapo rimta politine figūra, gerai žinoma Afganistane ir už jo ribų.

Taktika be strategijos

Seržanto Morozovo vadas kapitonas Chabarovas taip ir neatsikratė apmaudo dėl to, kaip buvo organizuojamos sovietų karinės operacijos Afganistane. „Kodėl, – klausė jis, – mes taip greitai pasitraukėme iš Pandžšyro slėnio? Koks buvo operacijos tikslas? <...> Per visą karą šitaip baigdavosi kone kiekviena operacija. Mes surengdavome puolimą, žūdavo mūsų kariai, žūdavo afganų kariai, žūdavo mudžahedai ir taikūs gyventojai, o kai operacija pasibaigdavo, mūsų pajėgos pasitraukdavo ir viskas likdavo kaip buvę. Mane ligi šiol kamuoja kaltė ir kartėlis dėl Afganistano vyriausybinių pajėgų karių, <...> kuriuos mes išdavėme ir išeidami palikome juos ir jų šeimas nugalėtojų malonei.“[58]

Net ir galingai puldamos, sovietų pajėgos nesugebėdavo sutriuškinti išsisukinėjančio, tradicinio karo strategijos nesilaikančio priešo branduolio. Rusai savo operacijomis įgyvendindavo tik pirmines užduotis: užimdavo Pandžšyro slėnį, išvydavo iš bazės sukilėlius ir ją susprogdindavo. Bet jiems visada trūkdavo pajėgų išlaikyti atkovotą teritoriją. Po sėkmingos operacijos jie grįždavo į savo dislokacijos vietas ir perduodavo atsakomybę sąjungininkams afganams. Tačiau Afganistano vadovybės kariniams ir civiliams atstovams būdavo sunku veikti priešiškai nusiteikusioje visuomenėje. Moralinis ir karinis mudžahedų spaudimas juos dažnai priversdavo palikti savo postus, dezertyruoti ar prisidėti prie sukilėlių.

Taigi rusams paaiškėjo, kaip kad anksčiau ir po to paaiškėdavo kitų šalių kariuomenėms, jog jei užimi teritoriją, tau reikia turėti pajėgų ją išlaikyti. Miestuose ir kaimuose galima dominuoti dieną, tačiau naktį juos valdys mudžahedai. Rusai niekada taip ir neišstūmė sukilėlių iš kaimiškųjų provincijų ir nesugebėjo uždaryti sienos, per kurią plūdo ištekliai mudžahedams.

Trumpiau tariant, rusai naudojo gerą taktiką, bet neturėjo veiksmingos strategijos. Jie galėjo laimėti mūšius, bet negalėjo įtikinamai laimėti karo. Visos jų pastangos, karinės ir politinės, nedavė norimų rezultatų. Galiausiai jiems beliko kuo oriau pasitraukti iš žaidimo.

DEŠIMTAS SKYRIUS

NIOKOJIMAS IR NUSIVYLIMAS

Kariuomenės – tai institucijos, vienijančios ir viena linkme nukreipiančios smurtą, kai siekiama įgyvendinti tam tikrą nacionalinio intereso idėją. Jos padeda sutelkti patriotizmo, aukojimosi ir solidarumo jausmus, kurie tampa gyvybiškai svarbūs šalies darnai ar net išlikimui.

Smurtą nėra lengva kontroliuoti, o vadams tenka kovoti ir su smurtu savo gretose, ir su žiaurumais priešo ir civilių gyventojų atžvilgiu. Antraip disciplina gali žlugti, o kartu ir kariuomenės gebėjimas efektyviai veikti. Vienas garsiausių karvedžių Arthuras Wellesley'is Wellingtonas šiuo požiūriu buvo labai griežtas ir bandė ryžtingai kontroliuoti „šunsnukius, stojusius į karo tarnybą tam, kad galėtų gerti". Bet net ir jam tai ne visada pavykdavo.

Bet vadams taip pat reikia palaikyti savo karių moralę ir saugoti „uniformos garbę", nes tai yra svarbu karių susitelkimui. Dėl to visose kariuomenėse retsykiais pasitaiko bandymų užmaskuoti ar sumenkinti karinių nusikaltimų pasekmes. Pavyzdžiui, nepaisant visuomenės spaudimo, Jungtinių Valstijų valdžia atsisakė pateikti išsamią ataskaitą apie žudynes Vietnamo kaime Milai 1968 metais. 40-oji armija nebuvo kitokia. Generolai jos vadus peikė dėl prastos drausmės, o patys, saugodami savo karjerą, savižudybes ir nužudymus dažnai pateikdavo kaip gyvosios jėgos

nuostolius, patirtus mūšiuose. Nors kai kurių nusikaltimų būdavo neįmanoma nuslėpti, daugeliu atvejų karininkai išsisukdavo nuo oficialaus savo ar savo karių veiksmų tyrimo. Ir tokie dalykai kaip kaimų, įtariamų sukilėlių slėpimu, naikinimas ar civilių gyventojų šaudymas buvo laikomi teisėtais ar bent jau neišvengiamais karo metu.

40-osios armijos vadai savo kariams ganėtinai aiškiai pasakė, kas jiems grės, jeigu jie blogai elgsis. 1985-aisiais buvo išleista nedidelė brošiūra pavadinimu „Afganistano liaudies gyvenimas, būdas ir papročiai: už savo šalies ribų tarnaujančio karinio personalo elgesio taisyklės ir normos".[1] Brošiūroje pasakojama apie Afganistaną ir jo žmones, apie jų religiją, troškimą išlikti nepriklausomiems, gyvenimo sąlygas, aprangą ir maistą, svetingumo ir kraujo keršto papročius, apie jų ritualus, susijusius su gimimu, vedybomis ir mirtimi. Brošiūroje taip pat pateikiama paprastų elgesio taisyklių: kad kariai privalo prisiminti esantys kariuomenės atstovai ir būti verti jiems patikėtos istorinės misijos; pažinti ir gerbti vietinių žmonių papročius, net jeigu šie labai skiriasi nuo jų papročių; labai pagarbiai elgtis su afganų moterimis; netrukdyti musulmonams melstis ir neiti į mečetes be būtino reikalo; be leidimo nepalikti dislokacijos vietos ir neiti į svečius pas vietinius gyventojus; neprekiauti, ypač narkotikais. Brošiūra baigiasi perspėjimu: „Kary, prisimink! <...> Už karo nusikaltimus tau gresia atsakomybė pagal baudžiamąjį kodeksą, nesvarbu, ar tie nusikaltimai būtų padaryti dėl aplaidumo, nerūpestingumo, ar sąmoningai." Už tyčinį nužudymą grėsė iki dešimties metų nelaisvės; mirties bausmė grėsė esant sunkinančioms aplinkybėms, įskaitant girtumą. Už plėšikavimą ar kontrabandos gabenimą į Sovietų Sąjungą irgi buvo numatyta iki dešimties metų nelaisvės.

Karo nusikaltimai

Tai nebuvo tušti grasinimai. Sovietų kariniams prokurorams Afganistane teko tirti visą spektrą karo nusikaltimų: žmogžudystes, plėšimus, išžaginimus, narkotikų vartojimą, dezertyravimus, savęs luošinimą ir retsykiais smurtą prieš vietinius gyventojus. Pripažintus kaltais griežtai baudė laisvės atėmimu, siuntė į baudžiamąjį batalioną, grąžindavo į Sovietų Sąjungą, o kai kada sušaudydavo. Vienu metu liūdnai pagarsėjusiame Puli Čarchi kalėjime rytiniame Kabulo pakraštyje kalėjo du šimtai sovietų karių dėl įvairių nusikaltimų prieš vietinius gyventojus, įskaitant žmogžudystes.

Nužudytų afganų kūnai. Dešinėje matyti einantys sovietų kariai.

Karo metais buvo nuteisti kalėti daugiau kaip du tūkstančiai sovietų karių, per du šimtus iš jų – už tyčinę žmogžudystę.[2]

Kadangi rusų Karinės prokuratūros dokumentacija iki šiol nėra pasiekiama, sunku daryti išvadas apie sovietų karių nusikaltimų Afganistano kare mastą. 1988 metais vienas generolas, sakydamas kalbą 40-osios armijos vadams, pasidžiaugė, kad sumažėjo karinių nusikaltimų: nuo 745 1986-aisiais iki 543 1987-aisiais. Jis nurodė dalinius, kuriuose situacija šiuo atžvilgiu buvo itin bloga: tai žvalgybos būriai, pagarsėję laisvu elgesiu ir drausmės nepaisymu; karinių oro pajėgų daliniai; 108-oji ir 201-oji motorizuotųjų šaulių divizijos; 66-oji ir 70-oji atskirosios motorizuotųjų šaulių brigados; 860-asis atskirasis motorizuotųjų šaulių pulkas. Remiantis kitu šaltiniu, Afganistano karo metais dėl kriminalinių veikų kaltinimai buvo iškelti 6 412 sovietų karių: 714 karių apkaltinti žmogžudyste, 2 840 – ginklų pardavinėjimu afganams, 534 – prekyba narkotikais.[3]

Nepaisydami sankcijų, sovietų kariai – pavieniui ar kolektyviai – įvykdė daug žiaurių nusikaltimų. Pasiteisinimas dažnai būdavo toks: „Jie su mumis šitaip elgiasi, tad ir mes turime teisę jiems tai daryti." Sovietų vadai savo kariams pasakodavo istorijas apie į nelaisvę paimtus karius, kuriuos

mudžahedai kankindavo arba nužudydavo, o tada jų suluošintus kūnus numesdavo ten, kur juos galėdavo rasti bendražygiai. Ir tai nebūdavo išgalvotos istorijos, nes Afganistane tebegyvavo senosios tradicijos, kažkada aprašytos Rudyardo Kiplingo. Vienas antraeilis mudžahedų vadas gyrėsi, jog jis po sėkmingos pasalos sovietų belaisviams nulupdavo dalį odos ir palikdavo leisgyvius tarp apgaulingųjų minų, kurios tapdavo mirtinais spąstais rusų gelbėjimo grupėms.[4] Varenikovas papasakojo, kas nutiko, kai 1985-ųjų balandį 22-osios specialiosios paskirties brigados kuopos žygis baigėsi tragedija Kunaro provincijos kalnuose rytinėje Afganistano dalyje, kur po dvidešimties metų vyko daug įnirtingiausių amerikiečių mūšių. Kuopa, nesitikėdama pasipriešinimo, pateko į pasalą ir žuvo trisdešimt vienas karys. Bandydamos susigrąžinti jų kūnus, sovietų pajėgos neteko dar trijų karių. Be to, paaiškėjo, kad septyni kariai, nenorėdami patekti į nelaisvę, nusižudė. Kiti buvo suluošinti ar sudeginti gyvi. Varenikovas atvyko aplankyti likusio gyvo kario, kuris išprotėjo.[5]

Kai kada kariai nusikalsdavo šaltakraujiškai, bet dažniau tai atsitikdavo įsikarščiavus ar po mūšių. Vienas iš jų rašė: „Kraujo troškimas <...> – tai siaubingas noras. Jis toks stiprus, jog jam negali atsispirti. Savo akimis mačiau, kaip mūsų batalionas atidengė ugnį į grupę karių, žygiuojančių mūsų kolonos link. O tai buvo MŪSŲ kariai – žvalgybos kuopos padalinys, dengiantis mus iš flango. Mus skyrė vos du šimtai metrų ir mes 90-čia procentų žinojome, jog tai yra mūsų žmonės. Ir nepaisant to – kraujo troškimas, noras žudyti bet kokia kaina. Daugybę kartų mačiau, kaip naujokai, nušovę savo pirmą afganą, džiūgaudami šaukdavo ir rėkdavo, rodydavo į negyvą vyrą, vienas kitam plodavo per nugarą ir dėl „visa pikta“ išpleškindavo į lavoną visą šovinių dėtuvę. <...> Ne kiekvienas gali sutramdyti tą jausmą, tą instinktą ir užsmaugti pabaisą savo sieloje.“

Odesoje užaugęs Vania Kosogovskis, 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko kareivis, buvo linksmas vaikinas, kurį visi mėgo. Jį su bendražygiais sraigtasparniu pasiuntė išžvalgyti afganų kaimą, buvusį už penkiolikos mylių nuo pulko bazės. Skrisdami kulkosvaidininkai smaginosi šaudydami į jaučių ir avių bandas; jie sakė, jog šitaip mažina mudžahedų maisto atsargas. Paskui, apšaudę ir kaimą, kariai išsilaipino, kad jį iššukuotų. Viename name Kosogovskis pastebėjo mažas duris ir išgirdo, kad anapus jų kvėpuoja žmonės. Grindyse buvo mažas plyšys. Kosogovskis paėmė granatą, patraukė už žiedo, įkišo ją pro tą plyšį ir dar paleido

papliūpą iš automato. Kai jis po to išspyrė duris, išvydo savo darbo rezultatus. Viduje gulėjo sena negyva moteris, kita, jaunesnė moteris, dar kvėpavo, o aplinkui voliojosi septyni vienerių–penkerių metų vaikai; kai kurie iš jų tebekrutėjo. Kosogovskis užbaigė reikalą ištuštindamas kalašnikovo šovinių dėtuvę ir sviesdamas antrą granatą.

Vėliau jis sakė: „Nežinau, kodėl taip padariau. Aš tiesiog nesitvardžiau. Gal norėjau, kad jie nekentėtų. Bet kokiu atveju jau grėsė karo teismas." Jis tikrai galėjo atsidurti baudžiamajame batalione, bet karininkai tą įvykį nuslėpė.[6]

1981 m. vasario 14 d. vyresniojo leitenanto vadovaujamas vienuolikos karių žvalgybos būrys iš 66-osios atskirosios motorizuotųjų šaulių brigados įsiveržė į namą. Tai įvyko kaime netoli Džalalabado. Viduje jie rado dvi pagyvenusias moteris, tris jaunas moteris ir penkis ar šešis vaikus. Kariai išprievartavo ir nušovė moteris, o tada nušovė visus kitus, išskyrus vieną berniuką, kuris pasislėpė; jis liko gyvas ir galėjo papasakoti, kas atsitiko.

Sovietų padalinys ir jų belaisviai.

Generolas Majorovas, kuris nuo 1980-ųjų birželio ir 1981-ųjų lapkričio buvo vyriausiasis sovietų karinis patarėjas Kabule, nedelsdamas įsakė pradėti tyrimą. Kaltininkai prisipažino ir juos suėmė. Bijodamas, kad mudžahedų vadovybė dėl šio įvykio visame krašte gali pradėti šventąjį karą, Majorovas pagrindiniuose miestuose sustiprino saugumo priemones. Jis taip pat už nusikaltimą atsiprašė Afganistano ministro pirmininko Ali Sultano Keštmando.

Majorovą ėmė iškart spausti, kad jis pateiktų kitokią įvykio versiją. Jį spaudė sovietų ambasadorius, KGB atstovai Kabule, Sovietų Sąjungos gynybos ministerija ir KGB Maskvoje. KGB tvirtino turintis informacijos, jog tą nusikaltimą kaip sąmoningą provokaciją įvykdė mudžahedai, persirengę sovietų karių uniformomis. Generalinio štabo vadas Ogarkovas piktinosi: kodėl jis, Majorovas, bando teršti gerą sovietų kariuomenės vardą? Gynybos ministras Ustinovas užsiminė, kad jei Majorovas nesušvelnins savo tono, jis nebus perrinktas į Centro komitetą artėjančiame Sovietų Sąjungos komunistų partijos šešioliktajame suvažiavime.

Majorovas atsilaikė. Jo neperrinko į Centro komitetą, tačiau Karmalis pasiskundė tiesiogiai Brežnevui, kuris nurodė nusikaltimo vykdytojams skirti pelnytą bausmę. Juos nuteisė mirties bausme arba ilgiems metams nelaisvės. Brigados vadui pulkininkui Valerijui Smirnovui pareikštas griežtas papeikimas. Pačios brigados vos neišformavo, ją išgelbėjo tik jos šlovingi nuopelnai Antrajame pasauliniame kare.[7]

Net ir aukštesnieji karininkai galėjo būti nubausti už tai, kad savo kariams leido vykdyti piktadarystes. Po penktosios operacijos Pandžšyro slėnyje 1982 metų gegužę ir birželį 191-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko vadas generolas leitenantas Kravčenka už belaisvių šaudymą buvo teisiamas karo lauko teisme ir nuteistas kalėti dešimt metų. 1986-ųjų balandį iš pareigų atleido 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko vadą pulkininką Aleksandrą Šebedą, pratarnavusį tose pareigose vos šešis mėnesius. Per operaciją buvo paimta į nelaisvę ir atgabenta į bazę Faizabade dvidešimt priešų. Šebeda juos nakčiai paliko žvalgybos kuopos priežiūrai. Ši kuopa neseniai buvo patyrusi gyvosios jėgos nuostolių ir dėl to vis dar niršo. Sovietų kariai nužudė belaisvius, o jų kūnus sumetė į Kokčos upę. Kilo skandalas ir Šebeda neteko vado pareigų.[8]

Civilių aukos

Be pavienių ar individualių nusikaltimų, kuriems 40-oji armija bandė užkirsti kelią ir už kuriuos baudė, kitus nusikaltimus lėmė pats Afganistano karo pobūdis – kova su ryžtingu, bet išsisukinėjančiu priešu, galinčiu kone stebuklingai susilieti su civiliais gyventojais. Sovietų kareiviams toks karas be frontų kėlė siaubą ir sąmyšį. Tu galėjai bet kada išlėkti į orą užlipęs ant minos. Barzdotas valstietis, dirbantis savo sklype, po kelių akimirkų į tave galėjo atidengti ugnį iš pasalos ar tau pakišti bombą. Tau galėjo iššauti į nugarą moteris ar net vaikas. Todėl sovietų kariai išmoko šauti pirmi nepaisydami pasekmių. Siekdami apsisaugoti ar trokšdami atkeršyti už žuvusius bendražygius, jie reaguodavo žiauriai, o kai kada ir per žiauriai – naudodavo aviacijos, artilerijos ar tankų ugnį prieš kaimus, kuriuos įtardavo slepiant mudžahedus ar apšaudžius jų, sovietų, pajėgas, ir palikdavo iš jų tik smilkstančius griuvėsius.

Aleksandras Ruckojus, karinių oro pajėgų pulkininkas ir Sovietų Sąjungos didvyris, po karo Rusijos parlamente gyrėsi: „Kišlakas atidengė ugnį ir nukovė kelis mūsiškius. Aš pasiunčiau porą lėktuvų ir iš kišlako neliko nieko. Kai paskandinau ugnyje kelis kišlakus, jie nustojo šaudyti."[9] Vitalijus Krivenka papasakojo, kaip jo 12-ojo gvardijos motorizuotųjų šaulių pulko kuopa vykdė užduotį blokuoti kelią netoli Herato, šalimais dviejų kaimų. Vienas kaimas buvo apleistas, bet sovietų kariai įtarė, kad jame gali slapstytis mudžahedai; su kito kaimo gyventojais jie palaikė draugiškus santykius. Kariai iškvietė sraigtasparnius, bet tie atakavo ne tą kaimą. Kol klaida paaiškėjo, draugiško kaimo nebeliko. „Na ir kas? – pridūrė Krivenka. – Kiek kitų kaimų buvo nušluota nuo žemės paviršiaus dėl rimtų priežasčių ar paprasčiausiai norint pasilinksminti?"[10]

Net kai kariai ir jų vadai turėdavo geriausių ketinimų, reikalai galėdavo pakrypti netinkama linkme. Visų baudžiamųjų akcijų prieš sukilėlius bėda yra ta, kad dažnai ateina akimirka, kai vadų pareiga saugoti savo karių gyvybes nusveria siekį, jei toks būna, tausoti civilių gyventojų gyvybes. Valerijus Širiajevas kaip tik ir pateko į tokią situaciją. Jis keliavo autocisternų ir išteklius gabenančių sunkvežimių kolonoje, kurios ilgis buvo pusė mylios ir kuri judėjo labai lėtai. Priekyje ėjo išminuotojai ir važiavo kelios BMP. Ariergardą sudarė daugiau BMP ir keturi tankai. Važiuodama per kaimą, kolona pateko į sukilėlių ugnį. Kelios autocisternos buvo pamuštos ir jas teko nustumti nuo kelio. Per trisdešimt minučių trukusį apšaudymą

Dviejų kultūrų susidūrimas.

užpuolikai keturis vyrus nukovė, o sužeidė dar daugiau. Galiausiai kolonos vadas tankų įguloms įsakė atidengti ugnį į kaimą, nors ir žinojo, jog jame turi būti moterų ir vaikų. Visi tankai paleido po salvę ir kaimą sunaikino. Vėliau vadą peikė už tai, kad jis tokio įsakymo nedavė greičiau.[11]

Niokojimas tapo įprastu dalyku. Viename iš savo apsakymų Aleksandras Prochanovas rašė: „Kariniai orlaiviai, skrisdami virš žaliosios zonos, mėtė bombas, lygino su žeme sodus ir juos supančias sienas, sprogdino vaismedžių šaknis, blokavo požemines drėkinimo sistemų arterijas, į dulkes trynė kišlakus. Jų sprogmenų karštis išdegino net deguonį ir padarė slėnio kraštovaizdį panašų į mėnulio. Žemė tapo pilka ir sausa, čia agonijoje žuvo vabzdžiai, bakterijos, gėlių žiedadulkės. Sterili ir išdžiovinta tarsi perkaitintas molinis indas lyguma buvo palikta kepti įsaulyje."[12]

Kelis kartus išoriniai stebėtojai bandė fiksuoti žmogaus teisių pažeidimus, kuriuos 1978–2001 m. darė visos kovojančios pusės. 1984-aisiais

Jungtinės Tautos tirti padėtį pavedė Felixui Ermacorai, žmogaus teisių srities teisininkui iš Australijos, ir jis dešimt metų siuntė išsamias ataskaitas.[13] Organizacija „Afganistano teisingumo projektas" (*Afghanistan Justice Project – AJP*) parengė kitą ataskaitą, kuri apėmė 1978–2001 m., tai yra nuo komunistų įvykdyto valstybės perversmo 1978-ųjų balandį iki pirmųjų JAV/NATO intervencijos metų.

Iš pradžių sovietų ir afganų vadovybės atsisakė bendradarbiauti su Felixu Ermacora, nors baigiantis karui ir vėliau jam buvo leista kelis sykius apsilankyti Afganistane.[14] Tad pirmąsias savo ataskaitas Ermacora rengė daugiausia remdamasis pabėgėlių suteikta informacija. Dar prieš sovietų intervenciją į Pakistaną pabėgo apie keturis šimtus tūkstančių afganų. Kai Ermacora pradėjo savo tyrimą, šis skaičius buvo padidėjęs iki 4 milijonų. Ermacora apskaičiavo, kad iki karo pabaigos iš šalies, turėjusios 19,5 milijono gyventojų, į Iraną ir Pakistaną pabėgo maždaug 5 milijonai afganų.[15]

Pabėgėliai suteikdavo daug patikimų žinių apie sovietų ir Afganistano vyriausybinių pajėgų piktnaudžiavimus. Tai buvo neteisėti suėmimai, įkalinimai be teismo, kankinimai, egzekucijos, smurtinės belaisvių mirtys, individualūs ar grupiniai žaginimai, moterų ir vaikų žudymai, kaimų bombardavimai ir civilių gyventojų skerdynės. Žinoma, liudytojai negalėjo konkrečiai pasakyti, kokie daliniai tai darė ir kas jiems vadovavo. Taip pat paprastai nebūdavo aišku, kurie kariai – sovietų ar afganų – padarė

Sovietai Afganistane naudojo reaktyvinės salvinės ugnies sistemas BM-21 „Grad".

Per sovietų specialiųjų pajėgų ataką žuvusi afganų šeima. Kandaharo apylinkės, 1985 m.

nusikaltimą, nors beveik niekas neabejojo, jog Afganistano vyriausybinės pajėgos su civiliais afganais elgėsi taip pat žiauriai kaip rusai.[16] AJP ataskaitoje buvo sakoma, kad nors rusai nutraukė žudynes, vykdytas Tarakio ir Amino, jie vis tiek yra atsakingi už savo sąjungininkų nusikaltimus, nes turi daug galių Afganistano vyriausybėje ir kariuomenėje.[17]

Sukilėliai taip pat vykdė nusikaltimus ir pažeidinėjo žmonių teises. Pakistane bazes turinčios grupuotės grasino moterims, nusižengiančioms jų, mudžahedų, nustatytoms griežtoms islamiško padorumo taisyklėms. Mudžahedai žudė oponentus, savo kalėjimuose laikė, kankino ir kai kada vykdė mirties bausmes afganų pabėgėliams, kuriuos įtarė esant nelojalius.[18] Jie metodiškai ir per daug nesiaiškindami žudė „kolaborantus“ ir „šnipus“; dažnai tai reikšdavo ir tų asmenų šeimų ar net kaimų sunaikinimą.[19] Buvo kalbama, kad sykį Pandžšyro slėnyje Masudo kovotojai paėmė į nelaisvę tūkstantį 14-osios afganų brigados karių ir tiek daug jų nušovė, jog net upė nusidažė raudonai.[20]

Tradicinius afganų drabužius vilkintys sovietų kariai, sučiupti sukilėlių 1981 m. rugsėjį.

Mudžahedų žiaurumas iš dalies tapo atsaku į okupantų ir Afganistano vyriausybinių pajėgų žiaurumą, bet tai taip pat buvo tradicinių afganų kariavimo metodų tęsinys. 1989-ųjų rudenį karinis vertėjas Andrejus Grešnovas Kabulo tardymo izoliatoriuje dalyvavo Muchamedo Hamido, itin aukšto intelekto sukilėlio, apklausoje. Grešnovas jo pasiteiravo apie Afganistano žmonių požiūrį į sovietų karius. Hamidas atsakė: „Jis buvo įvairus. Apskritai niekam nepatiko užsienio karinių pajėgų atsiradimas ir ta vyriausybė, kurią sovietai mums įbruko. Aš asmeniškai mačiau, ką *šuravi* (sovietai) darė provincijose: keršydami už vieną šautuvo šūvį, jie sunaikindavo ištisus kaimus. Tu pats keliavai po šalį ir matei, kaip vargingai čia gyvena žmonės. Palyginti gerai gyvena tik miestiečiai. Aš daug galvojau apie tai, kas vyksta mano šalyje, ir rašiau savo broliui, kuris studijavo Sovietų Sąjungoje. Mudu pasirinkome skirtingus gyvenimo kelius. Dalis gyventojų, žinoma, remia dabartinį režimą, bet tai darantieji jau yra bedieviai ir jiems teks sumokėti už musulmonų, nuo kurių jie atsimetė, kraują.“

Grešnovas paklausė Hamido, ar jis yra žudęs sovietų karius arba dalyvavęs kankinant belaisvius. Hamidas atsakė: „Aš privalėjau kovoti ne liežuviu, bet kulkosvaidžiu. Žmonės, norėję pjaustyti galvas, tai darė. O kurie nenorėjo, to nedarė. Beje, kankinimai ir galvų pjaustymas nėra metodai, sugalvoti specialiai sovietų kariams. Bet kuris bedievis gali netekti galvos, net jeigu jis būtų afganas. Kiekvienas turi savo požiūrį į pasaulį. Vieni žmonės pjausto galvas, kiti – ne. Užuot kankinęs priešą, aš jį geriau už grynuosius parduočiau tiems, kurie norėtų pirkti. Aš tai mačiau Logaro provincijoje. Sorchabo rajone mes sunaikinome automobilių koloną ir paėmėme į nelaisvę sovietų karių. Kareiviams nupjovė galvas, o karininkus pardavė. Daugiausiai belaisvių parduota Vokietijai; už gerus pinigus juos nupirkdavo organizacijos, kurios rūpinasi žmogaus teisių apsauga."[21]

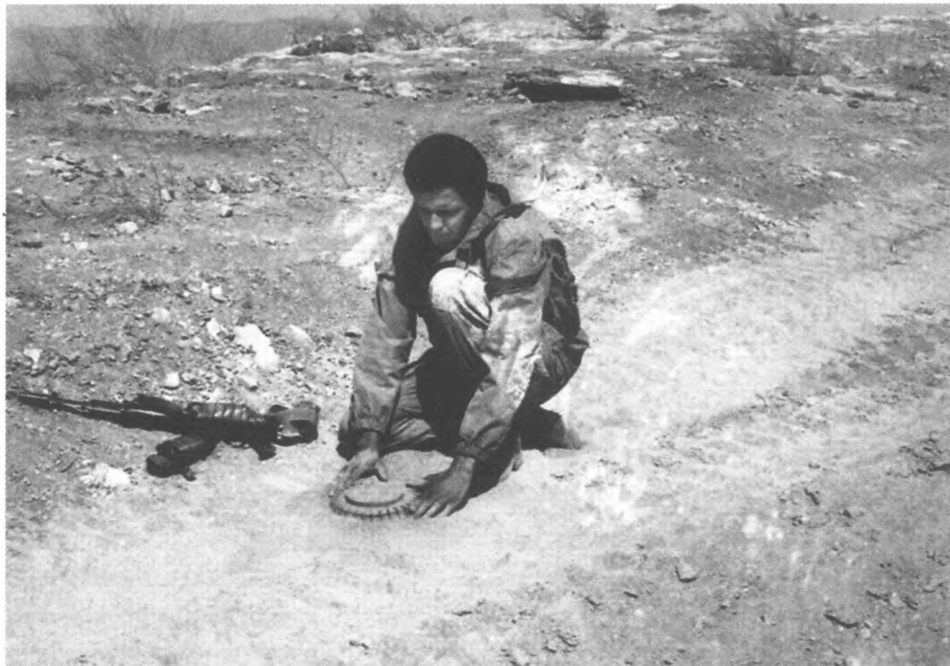
Mudžahedai nevengė derėtis ir su sovietais. Šindande dislokuotas tadžikų tautybės sovietų karininkas Feliksas Rachmonovas buvo atsakingas už santykius su vietiniais gyventojais. Jį mėgo ir bendražygiai, ir afganai, su kuriais jis palaikė ryšį. Šie afganai grąžindavo sovietų kareivius, dėl nerūpestingumo patekusius į nelaisvę. Kartą vietiniai gyventojai atvežė tris sovietų kareivius asilo tempiamu vežimu. Kareivių rankos buvo surištos jų pačių diržais. Rachmonovas juos išmainė į miltus ir kelias talpas dyzelinio kuro. Paskui – ir tai nenuostabu – sovietų karių, sučiuptų dėl išpirkos, skaičius pradėjo didėti.[22]

AJP ataskaita buvo labai kritiška rusų ir afganų vadovybės atžvilgiu, tačiau joje aprašyti ir mudžahedų piktnaudžiavimai, išvardyti jų vadai ir grupuotės, veikusios sovietų invazijos metais. Ataskaitoje skrupulingai dokumentuoti visų šalių, tarp jų Masudo ir Hekmatiaro pajėgų, nusikaltimai, padaryti vykstant pilietiniam karui: bombardavimai, apšaudymai raketomis, žudynės ir niokojimai, kurie 1993–1994 m. nusiaubė didelę Kabulo dalį, o 1994-ųjų sausio–birželio mėnesiais atėmė gyvybes apytikriai dvidešimt penkiems tūkstančiams žmonių; vėliau įsigalėjusio talibų režimo žvėriškumai; žiaurūs abiejų pusių veiksmai 2001 metais, kai amerikiečiai pradėjo karinę kampaniją siekdami išguiti Talibaną.[23] Pastaroji kova savo baisybėmis prilygo, o gal net pranoko tai, kas vyko 1979–1989 m.

Nėra lengva deramai įvertinti šiuos įvykius. Visuose karuose istorijos apie žiaurumus sklinda žaibo greičiu. Vienos būna išpūstos pasakojant, kai kurios išgalvojamos propagandos tikslais. Tokių istorijų neišvengė nei olandų sukilimas prieš ispanus XVI amžiuje, nei XVII amžiuje Europoje

vykęs Trisdešimtmetis karas, nei prancūzų įsiveržimas į Ispaniją Napoleono karų laikotarpiu, nei sipajų sukilimas Indijoje 1857 metais. Net palyginti garbinga kova Vakarų fronte per Pirmąjį pasaulinį karą buvo „pagražinta" istorijomis, o veikiau mitais, apie vokiečių karių išprievartautas ir nužudytas belgų vienuoles ar šautuvų durtuvais nukryžiuotą kanadiečių seržantą.

Ypač baisūs žiaurumai būdingi pilietiniams karams, taip pat tais atvejais, kai svetima kariuomenė, turinti technologiškai pranašesnes karines pajėgas, kovoja su vietiniais sukilėliais. Visgi tikrojo tokių žiaurumų masto niekada neįmanoma tiksliai nustatyti, o faktai dažnai būna sąmoningai iškraipomi. Vakarų propaganda sėkmingai kūrė 40-osios armijos, kaip itin žiauriai besielgiančių pajėgų, įvaizdį. Afganistano karo pradžioje rusai buvo dažnai kaltinami naudojantys cheminius ginklus. Regis, vienu metu jie naudojo ašarines dujas, tačiau pranešimai apie nuolatinį mirtinų dujų naudojimą niekada nepasitvirtino ir laikui bėgant tie pranešimai liovėsi. Taip pat sklandė istorijos, kad abi pusės naudoja apgaulingąsias minas ir sprogstamuosius užtaisus, atrodančius kaip įprasti daiktai, pavyzdžiui, laikrodžiai ar rašikliai. 1985 metais Jungtinės Tautos ir Vakarų propaganda

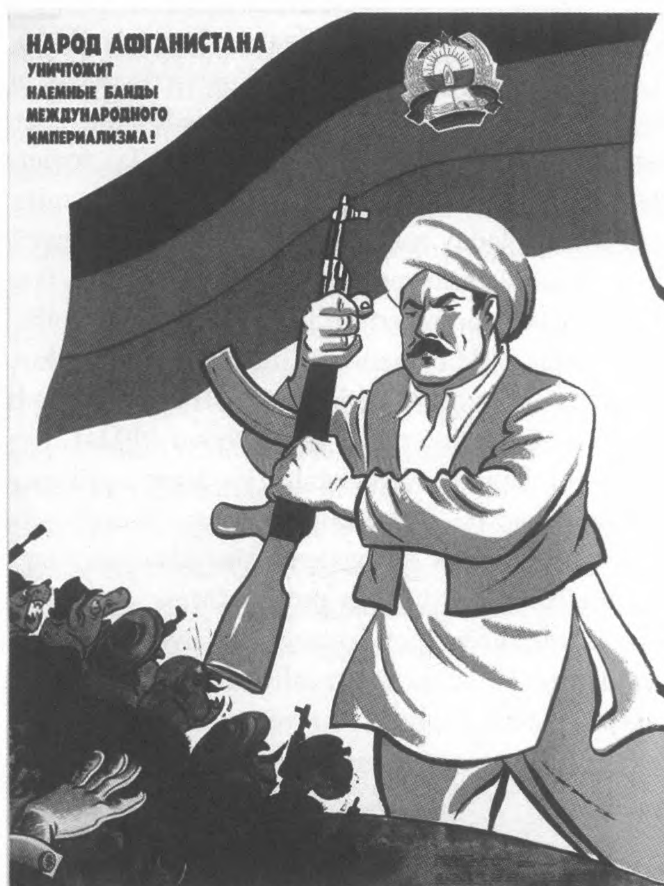
Minos nukenksminimas.

įsikando istoriją apie tai, jog KGB sukūrė minas, atrodančias kaip vaikiški žaislai – tam, kad įbaugintų paprastus afganus. Rusai atsikirto, jog šitaip elgiasi būtent mudžahedai, ir spausdino tai patvirtinančias nuotraukas. Tokie įtarimai galėjo kilti dėl mažyčių minų, vadinamų „peteliškėmis", kurių korpusai buvo gaminami iš spalvoto plastiko. Jas sovietai iš sraigtasparnių mėtė ant sukilėlių takų ir tiekimo maršrutų. Šios minos savaime sprogdavo po tam tikro laiko, nors dažnai sprogdiklis nesuveikdavo. Bet tai nebuvo KGB inžinierių iškrypusios vaizduotės vaisius. Tiesiog sovietai šias minas nukopijavo nuo amerikiečių minų „Dragontooth" BLU-43/B ir BLU-44B, didžiuliais kiekiais naudotų Indokinijoje. Jos skirtos ne tiek žudyti, kiek luošinti, nes sužeisti kariai kovos draugams sukelia daugiau problemų negu žuvę. Sovietinė minų versija buvo PFM-1, bet kariai jas vadino *lepestki* („vainiklapiai"). Nenuostabu, jog afganų vaikams tos minos atrodė masinančiai ir kad jie ir jų tėvai apie jas žurnalistams pasakodavo kaip apie žaislais užmaskuotus sprogstamuosius užtaisus. Visgi Jungtinių Tautų įkurtas specialus koordinacinis centras (*Mine Action Coordination Centre for Afghanistan*), turėjęs patikrinti šiuos dalykus, padarė išvadą, jog istorija buvo „akivaizdžiai sukurta žurnalistiniais tikslais ir, centro nuomone, nėra pagrįsta plačiai paplitusiais atvejais".[24]

Nusivylimas

Kad ir kaip vertintume karą Afganistane, vienas dalykas yra aiškus. Karui įsibėgėjant ir vis didėjant šios šalies niokojimo mastams, politikai ir generolai, kurie tikėjosi greito problemų sprendimo, taip pat entuziastai, vylęsi vienaip ar kitaip prisidėti prie Afganistano ateities, – visi jie pradėjo nusivilti.

Karas Afganistane turėjo būti slaptas ir kelis pirmuosius metus Sovietų Sąjungos komunistų partijos Centro komitetas ėmėsi drastiškų priemonių, kad taip ir būtų. Į Afganistaną išsiųsti kariai negalėjo pasakoti, kur jie yra. Karių, grįžtančių į Sovietų Sąjungą, neleido į Maskvą, kur 1980 metais vyko olimpinės žaidynės, nes buvo bijoma, jog jie apie Afganistano karą gali prasitarti užsieniečiams.[25] Vietiniai kariniai komisariatai žuvusių karių šeimoms griežtai įsakė niekam nepasakoti apie jų žūties aplinkybes.[26] Kelis pirmuosius karo metus sovietų vadovybė darė viską, kad paprastiems žmonėms būtų kuo sunkiau sužinoti, kas iš tikrųjų vyksta.

Sovietų propagandos pavyzdys: „Afganistano liaudis naikina samdomas tarptautinio imperializmo gaujas!"

Oficialiai buvo skelbiama, jog sovietų kariai atlieka savo „internacionalinę pareigą" Afganistane, bet nedalyvauja mūšiuose. Televizija be paliovos rodė šiltai apsikabinusius sovietų ir afganų karius; sovietų gydytojus, gelbstinčius afganų vaikus; kariuomenės propagandistus, užkariaujančius afganų širdis ir protus; sovietų moteris, susitinkančias su Afganistano moterimis; kareivius, dalijančius maistą ir vaistus laimingiems afganams. Visi šypsojosi.

Šitaip prieita prie absurdiškų dalykų. Pasak rusų rašytojo Vladimiro Voinovičiaus, 1980 metais sovietų cenzūrai filme apie Šerloką Holmsą

užkliuvo epizodas, kur Holmsas daro išvadą, jog Vatsonas grįžo nusivylęs iš Antrojo britų ir afganų karo; cenzorius pareikalavo, kad būtų sakoma, jog Vatsonas grįžo iš karo, vykusio „vienoje Rytų šalyje".[27]

1985-ųjų pabaigoje, kai į valdžią atėjo Gorbačiovas, vis dar galiojo griežtos taisyklės, ką žurnalistai gali ir ko negali pasakoti apie Afganistano karą. Tas reglamentas, parengtas Gynybos ministerijos ir Užsienio reikalų ministerijos bei patvirtintas Kriučkovo ir Varenikovo, numatė, kad žiniasklaida gali pranešti apie sovietų karių žūtis ar sužeidimus, patirtus atliekant karinę pareigą, atremiant maištininkų atakas ar vykdant užduotis, susijusias su internacionaline pagalba Afganistano žmonėms. Nebuvo galima pasakoti apie karines akcijas, kuriose dalyvautų padaliniai, didesni už kuopą, taip pat apie tai, kas vyksta per susirėmimus. Negalėjo būti tiesioginių televizijos transliacijų iš mūšio lauko. Žurnalistai galėjo šlovinti karių, tapusių Sovietų Sąjungos didvyriais, heroizmą, tačiau negalėjo nieko pasakoti apie dalinius, kuriuose jie tarnavo.[28] Panašias taisykles po dviejų dešimtmečių nustatė britų pajėgos, kovojusios Afganistane: karo žurnalistams galėjo būti draudžiama pasakoti apie dalinių struktūrą ir jų dislokavimą, operatyvinius nurodymus, gyvosios jėgos nuostolius ir karinę taktiką, taip pat atskleisti vietovių pavadinimus, laivų, padalinių ar orlaivių pavadinimus ar numerius ir karių pavardes. Skirtumas tas, kad apie pastarąjį karą taip pat

Surežisuoto prosovietinio mitingo dalyviai: „Afganistano liaudis dėkinga kariams internacionalistams už suteiktą pagalbą."

Iš atmintinės sovietų kariams Afganistane: „Kariui internacionalistui draudžiama megzti nesankcionuotus santykius, pažintis."

rašė žurnalistai, nesusiję su kariuomene, kurie galėjo rašyti tai, ką nori, jei tik buvo pasirengę susidurti su pavojais.

Žinoma, kai į namus pradėjo keliauti karstai, apgaudinėti tapo iš esmės neįmanoma, nors Politinis biuras ir toliau visaip bandė slėpti tiesą. Sprendimas, kurį jo nariai priėmė 1981 m. liepos 30 d., parodo, kokie atitrūkę nuo politinės tikrovės buvo šie senyvo amžiaus vyrai ir kaip klaidingai suvokė tikrąsias savo autoritarinės valdžios galias. Per Politinio biuro posėdį nuskambėjo pasiūlymas, kad kiekviena šeima, netekusi savo nario, gautų tūkstantį rublių antkapiui, tačiau tai nepatiko Michailui Suslovui, vyriausiajam ideologui: „Ar šiuo metu yra politiškai pageidautina statyti paminklus ir antkapiuose rašyti mirčių istorijas? Juk kai kuriose kapinėse tokių kapų bus ne vienas." Nors ir pripažindamas, jog kariai, žinoma, turi būti laidojami su pagarba, Andropovas sutiko, kad dar šiek tiek per anksti statyti antkapius. Tai nuomonei pritarė ir kiti. Diskusiją užbaigė Suslovas: „Mes turime sugalvoti, ką pasakyti tėvams, kurie paklaus, dėl ko jų vaikai

žuvo Afganistane. Čia negalima improvizuoti. Atsakymai turi būti trumpi ir standartiniai.“[29]

Ir iš tiesų ilgai nebuvo padorių paminklų. Žuvusiuosius sutikdavo be kariško pagerbimo ir vietinės valdžios ceremonijų, nors būtent priešingai, kaip tuo metu su kartėliu kalbėjo kareivis Andrejus Blinušovas, žuvę karo dalyviai yra sutinkami Jungtinėse Valstijose. Žuvusius sovietų karius šeimoms grąžindavo naktį ir artimieji juos laidodavo slapta, nes antraip galėjo būti nubausti. Taip jau Rusijoje dažnai būna, kad valdžios nurodymus sušvelnina individualus žmoniškumas, tačiau retas kuris sovietų vadovybės sprendimas sukėlė tiek pasipiktinimo kaip šis.

Sovietų vadovybės bandymai slapukauti iš pat pradžių buvo beprasmiški ir kone iškart nedavė norimų rezultatų. 1980-ųjų liepą Andrejus Sacharovas pakartojo savo ankstesnį raginimą išvesti karines pajėgas iš Afganistano; tai jis pasakė duodamas interviu amerikiečių televizijai būdamas savo tremties vietoje – Gorkio mieste prie Volgos (po Sovietų Sąjungos žlugimo šis miestas vėl imtas vadinti Žemuoju Naugardu). Savo interviu Sacharovas parėmė atviru laišku sovietų vadovybei, kuriame rašė: „Aš kreipiuosi į jus dėl itin svarbaus reikalo. Karas Afganistane vyksta jau kelis mėnesius. Žuvo

Atsisveikinimas su cinko karstuose gulinčiais bičiuliais.

tūkstančiai mūsų piliečių ir dešimtys tūkstančių afganų, kurių didžiąją dalį sudaro ne partizanai, bet taikūs gyventojai, senyvi vyrai, moterys, vaikai, valstiečiai ir miestiečiai. Daugiau kaip milijonas afganų tapo pabėgėliais. Yra didžiulį nerimą keliančių pranešimų apie tai, jog bombarduojami kaimai, įtariami pagalba partizanams, ir minuojamos kalnų perėjos, o tai reiškia, jog ištisus regionus gali ištikti badas."

Paprasti žmonės gal ir nebuvo taip gerai informuoti ar tokie drąsūs kaip Sacharovas ir vėliau daugelis jų teigė, jog neįsivaizdavo, kas vyksta Afganistane; jiems akys atsivėrusios tik tada, kai po 1985-ųjų Gorbačiovas pradėjo įgyvendinti savąją *glasnost* (atvirumo) politiką. Tačiau ne viskas taip paprasta. Sovietų Sąjungos gyventojai „nieko nežinojo" ne tik dėl informacijos blokavimo, bet ir dėl vidinio cenzoriaus, labai būdingo tai epochai. Buvo sunku ištrūkti iš įsigalėjusios tvarkos ir konformizmo gniaužtų, ypač tiems, kurie iš pradžių palaikė karą. Daug informuotų žmonių – diplomatų, politikų, mokslininkų, patarėjų – jautėsi priblokšti to, ką žinojo, tačiau tylėjo. Vėliau žurnalistas Vladimiras Snegiriovas rašė: „Man

Karstai su Afganistane žuvusiųjų kūnais atvyksta į Sovietų Sąjungą.

gėda prisipažinti, bet ir aš, kol geriau neįsigilinau, viską dalijau į juoda ir balta, į draugus ir priešus, į revoliuciją ir kontrrevoliuciją. Dabar man pikta tai prisiminti. O gal aš net nenorėjau mąstyti? Mano sąmoningumą tarsi užbetonavo, ir ta kelionė nuo tikėjimo dogmomis iki tikrojo suvokimo truko labai ilgai. Visgi būtų neprotinga reikalauti pilietinės drąsos iš žmonių, gyvenusių [Brežnevo] stagnacijos epochoje ir kartojusių standartines frazes, kurių iš jų laukta. Tegul kiekvienas pažvelgia į save, jei sugeba, ir prisimena, kur, kada, kaip ir kokiomis aplinkybėmis dangstėsi melu, nekovojo už savo tiesą, nesipriešino neteisingumui. Visi mes, be abejo, galėtume sudaryti slaptą sąrašą, apimantį tokius dalykus."[30]

Bet net ir vidiniai cenzoriai neapsaugojo nuo besiskverbiančių žinių. Tepraėjus šiek tiek daugiau negu mėnesiui po invazijos, Maskvoje ėmė sklisti kalbos, kad Taškento ligoninės yra pilnos sužeistųjų, kad lėktuvai skraidina namo karstus su žuvusių karių kūnais, kad portretai, perrišti gedulo juostele, iškabinti keliose Maskvos institucijose, išsiuntusiose savo specialistus į Afganistaną. Kareiviai, žurnalistai, slaugės ir civiliai pareigūnai jau pradėjo grįžti ir šnekėti nepaisydami draudimo. Kareiviai pasakojo savo motinoms, jos pasakojo savo kaimynėms. Gandai žaibiškai plito ir skaičiai dažnai būdavo išpučiami.[31] Aleksandras Karcevas, jaunas žvalgybos karininkas, tuo metu dar mokęsis karo mokykloje, per savo sesers vestuves 1980-ųjų sausį daug dalykų išgirdo iš kario, kuris vos prieš tris savaites dalyvavo šturmuojant Amino rūmus. Apie Afganistano karą nuolat pranešinėjo užsienio radijo stotys, transliuojančios laidas į Sovietų Sąjungą. O kai į visos šalies kaimus ir miestus pradėjo keliauti cinko karstai, yla išlindo iš maišo. Trečiaisiais karo metais laikraščiui *Komsomolskaja pravda* vienas skaitytojas rašė: „Nevarkite bandydami nuslėpti tiesą: karys parašo į namus laišką ir apie tai sužino visas kaimas; į namus atkeliauja karstas ir apie tai sužino visas rajonas."[32]

Prabyla kritikai

Kai kurie drąsūs žmonės bandė savo viršininkams mandagiai paaiškinti, kas iš tikrųjų vyksta. Laikraščio *Pravda* korespondentas Ščedrovas dar 1981-ųjų lapkritį Centro komitetui nusiuntė laišką, kuriame rašė, jog Afganistano vyriausybės pastangos atsiimti kraštą iš sukilėlių yra visiškai bevaisės. Žmonės linkę bendradarbiauti su valdžia, bet su viena sąlyga – kad vyriausybinės pajėgos juos tikrai apsaugos nuo sukilėlių keršto. Šios

sąlygos neįmanoma įvykdyti net didelių sovietų bazių kaimynystėje; jei valdžia sugeba šias teritorijas kontroliuoti dieną, tai sukilėliai jas kontroliuoja naktį. Akivaizdu, jog net sėkmingos karinės operacijos negali pakeisti šio esminio fakto.[33]

Atkaklus kritikas buvo pulkininkas Leonidas Šeršniovas. Jis vykdavo į kaimus, klausydavosi gyventojų minčių ir stengdavosi suprasti jų poreikius. Būtent Šeršniovas padėjo parašyti brošiūrą apie afganų kultūrą ir tradicijas, kuri buvo išdalyta 40-osios armijos karininkams ir kareiviams. 1981 metais jį nukreipė į 190-ąjį karinės agitacijos ir propagandos būrį, vieną iš daugelio būrių, suformuotų tam, kad „užkariautų afganų žmonių širdis ir protus".[34] Būrį sudarė sovietų gydytojas, kino mechanikas, jaunas patarėjas, du ar trys kariniai politiniai vadovai, grupė jaunų afganų artistų, partijos propagandistai ir mula. Būrys turėjo keliauti po kaimus į šiaurę nuo Kabulo ir valstiečiams dalyti maistą, gydyti sergančiuosius ir rodyti filmus. Šią iniciatyvą gerokai temdė tas faktas, kad būrį lydėdavo keli šarvuočiai ir tankas, o priekyje važiuodavo tankas, turintis įrenginį minoms detonuoti. Linksmo tanko vado požiūris buvo paprastas: geras afganas – miręs afganas.

Šeršniovas manė, kad karas plėtosis, jei armija ir toliau tik kariaus ir nepadės vietiniams gyventojams. Savo viršininkams jis nusiuntė raportą, kuriame rašė: „Nuo 1981-ųjų kovo pabaigos karinė ir politinė situacija beveik visame Afganistane nė kiek nesikeičia. Dabar padėtis šalyje blogesnė negu tuo pačiu praėjusių metų laikotarpiu. Labai svarbu tai, jog situacija tapo ypač rimta net tuose regionuose, kur nėra didelių sukilėlių grupuočių ir kur geografinės sąlygos ne tokios palankios joms veikti (tai šalies šiaurė, plynaukštės, sritys prie Sovietų Sąjungos sienos). Tai reiškia, kad dalis gyventojų – tos tautinės mažumos, kurios yra artimos mūsų šalies žmonėms (uzbekai, tadžikai, turkmėnai) ir kurios anksčiau laikėsi laukimo pozicijos, – dabar įsitraukė į kovą su liaudies valdžia [komunistine vadovybe] ir sovietų pajėgomis.

Priešas smogia į jautriausias vietas: sukilėliai žudo partijos aktyvistus ir patriotus (taip pat kaimų vyresniuosius), kelia pavojų visoms strateginėms ryšio linijoms ir trikdo transportavimą, naikina svarbius pramoninius objektus (vario kasykloje jie susprogdino du gręžimo įrenginius – kiekvienas kainavo 200 000 rublių), mokyklas (jau susprogdino 1 400), ligonines, administracinius pastatus. Didžiulių nuostolių patiria žemės ūkis, negrįžtamai mažėja galvijų skaičius. <...> Sukilėliai išstūmė liaudies valdžią iš

daugelio sričių ir regionų, kuriuos buvome išvadavę praėjusią vasarą, ir įsteigė kontrrevoliucinės valdžios organus (vadinamuosius „islamiškuosius komitetus“).“

Seršniovas taip pat sukritikavo Afganistano politinę vadovybę ir kariuomenę, gerai įvertino sukilėlių karinius gebėjimus ir perspėjo, kad tie kovotojai ne tik įstengs ilgai priešintis Kabulo režimui, bet ir sugebės ryžtingai pasipriešinti sovietų pajėgoms.

Kai Šeršniovas šias mintis išdėstė savo viršininkams, 40-osios armijos vado pavaduotojas jam pasakė, kad jo darbas yra galvoti apie savo kareivius, o ne apie afganus. Šeršniovas kreipėsi į Achromejevą, kuris jį įdėmiai išklausė, bet paskui pasakė: „Armija egzistuoja tam, kad kariautų. Ne jos reikalas veltis į politiką.“[35]

Šeršniovas nebuvo vienišas. Net tokia svarbi figūra kaip generolas Aleksandras Majorovas, pradinėje karo fazėje buvęs vyriausiuoju sovietų kariniu patarėju, greitai suprato, kad karas Afganistane nebus pergalingas. Antra vertus, jis niekada nenustojo tikėti tuo, jog Sovietų Sąjunga įsiverždama į Afganistaną vadovavosi teisėtais interesais ir kad tai buvo logiška šaltojo

Sužeistieji vienoje iš Afganistano ligoninių. Daugelis prarado galūnes, kiti patyrė rimtų psichikos traumų.

Atkaklus karo Afganistane kritikas Leonidas Šeršniovas.

karo pasekmė, nes tuo metu abi supervalstybės pasitaikius progai bandė įgyti pirmenybę viena prieš kitą. Bet kai kurie jo gerbiami afganai, taip pat ir vyriausybinių pajėgų karininkai, jam sakė, jog Afganistano neįmanoma nugalėti; gal jį ir galima nupirkti, tačiau Sovietų Sąjunga tam esanti nepakankamai turtinga. Babrakas Karmalis, su kuriuo Majorovas susitikdavo, buvo silpnas ir dažnai girtas. Majorovas padarė išvadą, jog Karmalį reikėtų pakeisti ir kad Sovietų Sąjunga turėtų kuo greičiau išvesti savo pajėgas.[36]

Atkaklusis Šeršniovas 1984 metais nusiuntė ilgą ir kritišką raportą tiesiai Sovietų Sąjungos komunistų partijos generaliniam sekretoriui Konstantinui Černenkai. Raporte buvo teigiama: karinės operacijos Afganistane įgavo baudžiamųjų akcijų pobūdį; civiliai gyventojai nuolat patiria daugybę

žiaurumų; ginklai naudojami nerūpestingai ir be pateisinamų aplinkybių; namai griaunami, mečetės išniekinamos, vyksta masinis plėšikavimas. „Mes įsitraukėme į karą su paprastais žmonėmis ir šis karas neturi perspektyvos", – užbaigė savo tezes Šeršniovas.

Stebėtina, bet jam gana gerai pasibaigė. Ant jo raporto Černenka užrašė: „Šeršniovo neliesti." Jo nepažemino ir neišvarė iš ginkluotųjų pajėgų iš dalies dėl to, kad jį gynė panašiai mąstantys vyresnieji karininkai, tokie kaip generolas Dmitrijus Volkogonovas, kuris tuo metu vadovavo Ginkluotųjų pajėgų Vyriausiajai politinei valdybai. Visgi Šeršniovo paaukštinimas tarnyboje buvo atidėtas, o kai galiausiai jo karjera ėmė strigti, jis 1991 metais pasitraukė iš kariuomenės.

Kitam savo tiesą norėjusiam įrodyti kariškiui, pulkininkui Cagalovui, pasisekė mažiau. 1987-ųjų rugpjūtį jis gynybos ministrui Jazovui parašė asmenišką ir labai kritišką laišką, kuriame tiesmukai išrėžė, kad sovietų karinės pastangos Afganistane yra bevaisės: „Milžiniški materialiniai ištekliai ir didžiuliai gyvosios jėgos nuostoliai neduoda teigiamo galutinio rezultato." Nadžibulos nacionalinio susitaikymo politika nelemianti proveržio karinėje ir politinėje situacijoje, kadangi režimą atsisako pripažinti kaimai, kur gyvena daugiausia afganų. Afganistano liaudies demokratinė partija esanti nepatikima ir beviltiška, kaip ir idėja apie jos ir kitų septynių partijų, veikiančių Pakistane, lyderių koaliciją. Cagalovas siūlė „radikaliomis priemonėmis" padėti progresyvioms jėgoms išsaugoti demokratiją afganų visuomenėje bei atkurti Sovietų Sąjungos ir Afganistano draugystę. Šios mintys buvo pernelyg abstrakčios ir niekaip nepanaudojamos. Kai Jazovas neatsakė, Cagalovas tą patį tekstą nusiuntė žurnalui *Ogoniok*. Už tai jį išmetė iš kariuomenės.[37]

Nusivylimas stiprėjo ir žemesniuose kariuomenės sluoksniuose. Rastemas Machmutovas buvo profesionalus karys – praporščikas. Jis atvyko į Afganistaną su 860-uoju atskiruoju motorizuotųjų šaulių pulku. Grįžęs į Sovietų Sąjungą po šešių mėnesių, 1982-ųjų rudenį, Machmutovas protestuodamas pasitraukė iš kariuomenės. Taip pat pasielgti nusprendę karininkai (praporščikas – ne karininkas) paprastai būdavo verčiami rašyti prašymą ne vieną kartą; jie sulaukdavo grasinimų ir užgauliojimų, o kai kuriems teko stoti prieš Garbės teismą. Machmutovui dar pasisekė: jis išėjo iš kariuomenės gyvas ir sveikas ir kurį laiką dirbo mechaniku gamykloje, gaminusioje raketų variklius, kur bendradarbiams vis pasakojo apie karą Afganistane ir rodė ten darytas nuotraukas; tai labai erzino valdžios

atstovus. Paskui jis pasirinko alternatyvų gyvenimo būdą: tapo barzdotu ožkaganiu prie Volgos. Galiausiai Machmutovas ėmėsi smulkaus verslo Maskvoje.[38]

Paprastiems kareiviams, kaip daugumai kareivių daugumoje karų, svarbiausias dalykas buvo ne sukti galvą dėl politikos, ne bandyti pakeisti įvykių eigą, bet kuo geriau kautis, padėti savo kovos draugams mūšyje bei sveikiems ir gyviems grįžti namo. Seržantas Aleksandras Gergelis, kulkosvaidininkas iš 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko, vėliau sakė: „Propaganda Sovietų Sąjungoje buvo labai galinga. Kad ir kaip keistai tai dabar galėtų atrodyti, aš ir mano draugai – net ir suprasdami, jog mūsų šalis save įstūmė į aklavietę – niekada neabejojome dėl galutinio tikslo: tai laisvė, brolybė, lygybė kiekvienam visoje planetoje. Net cinikai širdyje tikėjo jų, „karių internacionalistų“, misijos Afganistane teisingumu.“[39]

Daugumai karių kritikuoti ar abejoti iš tiesų atrodė ne jų reikalas. Pasak generolo Liachovskio, žmonės kaltina kariuomenę ir jos vadus dėl nusikalstamų politinės vadovybės siekių įgyvendinimo, „bet kai kariuomenė pradeda rinktis, kuriuos įsakymus vykdyti, o kurių ne, ji nustoja būti kariuomenė. Egzistuoja sena tiesa, kad kariuomenė veikia remdamasi tik įsakymais, daugiau niekuo. Ji nepaiso nei sveiko proto, nei aplinkybių, nei dar ko nors. Tuo ji skiriasi nuo kitų institucijų. Tai ją daro pažeidžiamą“.[40]

Žmonės nusiteikia prieš karą – ir kariuomenę

1982 metais sovietų į užsienį transliuojamų laidų diktorius pavarde Dančevas į savo anglų kalba skaitomus pranešimus pradėjo įterpti tokias frazes kaip „Afganistano žmonės vaidina svarbų vaidmenį kovoje, kurios tikslas – apginti savo šalį nuo sovietinių okupantų“ arba „Kandaharo ir Paktijos provincijų gentys įsijungė į kovą su sovietų įsibrovėliais“. Dančevo žodžius atkartodavo žinių pranešėjai, dirbantys užsienio radijo stotyse, kurios savo laidas transliavo į Sovietų Sąjungą. Stebėtina, bet Dančevas išvengė bėdos visus metus. Bet galiausiai 1983-iųjų gegužę jis persistengė, kai užsipuolė sovietų invaziją paeiliui trijose žinių suvestinėse. Jį išmetė iš partijos, atleido iš darbo ir įkišo į psichiatrijos ligoninę.

Tačiau tuo metu Sovietų Sąjungoje jau pradėjo keistis ir viešoji nuomonė: paprasti žmonės vis garsiau ir kritiškiau pasisakė prieš karą Afganistane. Į Komunistų partijos organus ir laikraščius iš visos šalies keliavo laiškai. Daugiausia rašė tie asmenys, kurių giminaičiai kovojo arba žuvo

Sovietų šarvuotasis transporteris (BTR) važiuoja siaura afganų kišlako gatve.

Afganistane. Šeršniovas atliko laikraščiui *Komsomolskaja pravda* atsiųstų laiškų analizę ir ją pateikė maršalui Sokolovui, Gynybos ministerijos operatyvinės grupės Afganistane vadui. Analizė parodė, kiek daug žmonių žinojo apie karą jau pirmoje jo stadijoje ir kaip mažai jie tikėjo oficialia propaganda apie karius, atliekančius „internacionalinę pareigą" ginant 1978-ųjų Balandžio revoliuciją ir padedant afganų liaudžiai.

Didžioji dalis laiškų buvo iš motinų, kurių sūnūs žuvo, tarnavo ar dar turėjo tarnauti Afganistane. Rašė kareivių seserys ir sužadėtinės, taip pat šaukiamojo amžiaus jaunuoliai. Laiškai buvo kupini sielvarto dėl kare žuvusių sūnų ar bendraamžių ir susirūpinimo dėl tų, kurie galėjo būti išsiųsti į Afganistaną. Ypač skaudžiai išgyveno tėvai, netekę vienintelio sūnaus. Kai kurie laiškų autoriai atvirai teigė, jog tam, kas vyksta Afganistane, nėra pateisinimo: „mūsų sūnų kraujas liejamas svetimoje šalyje užsieniečių labui"; „jis be pagarbos ir šlovės mirė svetimame krašte"; „kokią teisę

turi mūsų vadovybė laikyti mūsų karines pajėgas Afganistane?" Tarnyba Afganistane netapo prestižinė; vienas laiško autorius ją palygino su ištrėmimu prievartiniam darbui. Priešiškumas karui vis stiprėjo: „Afganistano komunistinį režimą palaiko sovietų ginklo jėga. Tai jų revoliucija, leiskime jiems patiems ją ginti." Žmonės skundėsi dėl to, kaip abejingai ir beširdiškai valdžia ir biurokratai elgiasi su žuvusių karių artimaisiais, prašė ir siūlė žuvusiuosius tinkamai pagerbti. Jie taip pat reiškė nepasitenkinimą dėl veidmainiškos oficialios informacijos: „Kaip bjauru laikraščiuose skaityti straipsnius apie Afganistaną – visą tą raminantį šlamštą!"[41]

Priešiškumas didėjo ne tik karui, bet ir jame dalyvaujantiems kariams, nors dauguma jų buvo prieš savo norą į kariuomenę paimti šauktiniai. Sklido vis daugiau istorijų apie karo žiaurumus, masinį kaimų, civilių gyventojų ir jų turto naikinimą. Regis, tik nedaugelis susimąstydavo, jog yra neteisinga kaltinti žmones, jų politinių lyderių išsiųstus į intervencinį karą, kuris dėl savo pobūdžio bemaž neišvengiamai turėjo tapti ypač žiaurus. Viena iš vidurinės klasės kilusi jauna moteris pirmą kartą apie „ribotą sovietų kariuomenės kontingentą Afganistane" išgirdo pačioje karo pradžioje, kai ji 1980-ųjų žiemą buvo komjaunimo stovykloje. Ji ir jos draugai žinojo, jog jiems negalima pasakoti apie tą žinią, juolab kritikuoti tai, kas vyko. Tačiau niekas nebandė tokio valdžios sprendimo ir ginti. Po dvejų metų, išsigandusi, kad jos mylimąjį gali pašaukti į kariuomenę, ji pasakė jo tėvui, kuris buvo kariškis, jog šis karas yra nusikaltimas.

Kai ji 1983 metais įstojo į Maskvos universitetą, pradėjo sklisti gandai apie siaubingą sovietų karių žiaurumą. Ją sukrėtė istorija, kurią jai papasakojo vienas iš studentų, tarnavusių Afganistane. Kažkas kelis kartus iššovė iš kaimo, kurį jo padalinys manė jau kontroliuojantis. Jau temo, tad, užuot ėjus ir suradus snaiperį, vadas įsakė kaimą sunaikinti artilerijos ugnimi. Studentams buvo pasakojama, kad mudžahedai naudoja minas, vadinamas „peteliškėmis", kurias jiems tiekia amerikiečiai; jos luošina vaikus, o mudžahedai dėl to kaltina sovietų karius. Bet paskui, 1988-aisiais, ji per radiją išgirdo, jog būtent rusai naudojo šias minas, ir jai tapo klaiku pagalvojus, kas atsitikdavo vaikams.

Ji buvo įsitikinusi, kad karo dalyviai, patyrę tokius dalykus, negali išlikti normaliais žmonėmis; kad jie visi vartoja narkotikus; kad jie moka tik žudyti; kad jie visi susidės su mafija arba įsidarbins saugos tarnybose; kad jie niekada nesugebės vėl integruotis į visuomenę. Tuo metu „afgancus" ji

„Peteliške" vadinama priešpėstinė fugasinė mina PFM-1 buvo amerikiečių minos BLU-43/B kopija.

įsivaizdavo kaip tamsią grėsmingą jėgą, kuriai neįmanoma padėti ir kurią reikia valdyti.

XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje sovietų spaudoje pasirodė daugybė istorijų apie Afganistano karą. Jos išsilavinimo ir amžiaus žmonės, kurie tuo metu mokėsi prestižinėse Maskvos aukštosiose mokyklose, šį karą laikė siaubingu nusikaltimu; invazija yra nepateisinama, o karą būtina sustabdyti panaudojus visas įmanomas priemones. Šį karą jie lygino su amerikiečių karu Vietname ir ten vykusiais siaubingais dalykais. Jie ieškojo paralelių amerikiečių filmuose „Elnių medžiotojas" (*The Deer Hunter*) ir „Būrys" (*Platoon*). Jiems nedarė jokio įspūdžio argumentai, kad kariai tik vykdė įsakymus. Jie bjaurėjosi viskuo, kas buvo susiję su šiuo karu.

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje moters požiūris ėmė keistis. Tie du Afganistano karo dalyviai, kuriuos ji gerai pažinojo, buvo linksmi, draugiški ir normalūs. Vienas iš jų garsėjo teigiamomis, šviesiomis nuostatomis

ir meile gyvenimui. Kitas nusprendė nutraukti studijas prestižiniame Maskvos valstybiniame tarptautinių santykių institute (MGIMO) ir išvyko į Afganistaną tarnauti specialiosios paskirties pajėgose. Jis irgi buvo nepaprastai linksma, komunikabili ir artistiška asmenybė. Moteris suprato, kad Afganistane kariavo paprasti vaikinai, kuriems neliko nieko kita, tik tarnauti jiems nurodytu laiku ir nurodytoje vietoje.[42]

Kariuomenės veiksmų Afganistane kritika daug kartų sustiprėjo, kai po Gorbačiovo spaudai suteiktos gana didelės laisvės tapo galima publikuoti tokius dalykus. Kariams galiausiai grįžus namo, jiems buvo sunkiausia pakelti tą kontrastą tarp jausmo, kad jie daug prisikentėjo, bet atliko savo pareigą, ir tėvynainių abejingumo ar net priešiškumo.

Tą kartėlį įtaigiai išsakė Vladimiras Plastunas ir Vladimiras Andrianovas, kurie abu karo metu buvo Afganistane: „Mes turime bandyti suprasti [esmines priežastis, kodėl mūsų politika Afganistane atsidūrė aklavietėje], net jeigu tai skausminga. Nėra malonu pažvelgti į blogį, kurį padarei, *nors tu galbūt ir įtikinai save, jog veikei skatinamas geriausių ketinimų*. Bet tai būtina atlikti, nes antraip žodis „Afganistanas“ dorų mūsų šalies piliečių sąmonėje ilgus metus asocijuosis su rusų liaudies ir Sovietų Sąjungos komunistų partijos gėda, asocijuosis su mūsų vaikinų krauju ir nesuprantamais tikslais, kurių juos vertė siekti (jei tie tikslai iš tiesų egzistavo), asocijuosis su neapykanta tiems, kurie mus išsiuntė į „Afganistano liūną“ ir sukėlė tiek daug neapykantos mums.“[43]

Šios emocijos neprasiveržė atvirais antivyriausybiniais protestais, kuriais prieš dešimtmetį Jungtinėse Valstijose prasiveržė priešiškumas Vietnamo karui. Didžiulės demonstracijos pagrindiniuose Sovietų Sąjungos miestuose prasidėjo vėliau ir buvo nukreiptos ne prieš jau pasibaigusį Afganistano karą, bet prieš esmines sovietinio režimo dogmas, prieš Komunistų partiją, slaptąsias tarnybas, neteisingumą ir blogą ekonomikos valdymą. Bet šios demonstracijos kūrė politinį foną ir kuo toliau, tuo labiau šalies vadovai negalėjo jo ignoruoti tuo pat metu karštligiškai ieškodami būdo ištrūkti iš „Afganistano liūno“, į kurį patys save įstūmė.

III DALIS

ILGAS ATSISVEIKINIMAS

Iš padangės viršūnių, kadais pavergtų,
Apanglėjusiais laiptais žemėn lipam po vieną
Lydimi melo salvių, taiklių ir piktų –
Mes išeinam išeinam šiandieną.

Sudie, kalnai, kuo mes išties
Čia buvom, tik jums išspręsti ginčą.
Lai kabinetiniai mokslinčiai
Nedrįsta mums suverst kaltės.

Sudie, kalnai, tik jums išties
Žinoti, kokią kainą čia mokėjom
Ir kokio priešo pribaigt nespėjom,
Kokius draugus palikom be vilties.

Sudie, Afganistane, vaiduokliškai žavus,
Nors gėrėtis tavim nederėtų vis viena,
Bet štai nuliūdo kažko mūsų vadas guvus –
Mes išeinam išeinam šiandieną.

Igoris Morozovas, 1988-ųjų gegužė[1]

VIENUOLIKTAS SKYRIUS

GRĮŽIMAS NAMO

40-oji armija savo „ritualais“ pati žlugdė naujokų įtraukimo ir atitarnavusių karių paleidimo sistemą. Kaip ir visa sovietų sistema, tai buvo neefektyvumo, žiaurumo ir kūrybiško lankstumo mišinys.

Būdami profesionalūs kariškiai, karininkai per savo tarnybą Afganistane galėjo tikėtis bent vieno išleidimo į namus. Bet net ir tiems, kuriems tokią teisę suteikdavo, apsilankymas namuose nebūtinai tapdavo maloniu išgyvenimu. Žmonos ir kitos giminaitės laukdavo dovanų iš egzotiškų Afganistano turgų, nors tas dovanas ne visada praleisdavo muitinė. Vyrai sugrįžusius atsipūsti karininkus kamantinėdavo, kiek jie nužudė žmonių. Tas kontrastas tarp parako dūmais pradvisusios tikrovės ir kone absoliutaus civilių nesugebėjimo suprasti, kas iš tiesų vyksta, kartais būdavo tiesiog nepakeliamas. Kaip ir britų karininkai, kurie Pirmojo pasaulinio karo metais grįždavo iš apkasų Prancūzijoje, sovietų karininkai kai kada sutrumpindavo savo atostogas, kad galėtų greičiau išvykti į rūsčią, bet užtat paprastą ir pažįstamą kovinę aplinką.[1]

Demobilizacija

Šauktiniai kareiviai neturėjo teisės gauti atostogų, nebent būtų rimtai sužeisti. Juos taip pat kai kada išleisdavo į namus dėl itin svarbių priežasčių,

pavyzdžiui, mirus labai artimam šeimos nariui. Kareivių gyvenimai buvo pavaldūs kitokiam ritmui. Dukart per metus – paprastai kovo 27-ąją ir rugsėjo 27-ąją – sovietų laikraščiai išspausdindavo gynybos ministro pasirašytą įsakymą (*prikazą*), nustatantį prieš dvejus metus į kariuomenę pašauktų kareivių demobilizavimo datą. 1985-ųjų kovo įsakymas skambėjo taip:

Remdamasis SSRS visuotinės karinės prievolės įstatymu, įsakau:

1. Iš SSRS armijos, karinio jūrų laivyno, pasienio ir vidaus pajėgų gretų 1985-ųjų balandžio–birželio mėnesiais paleisti į atsargą privalomosios karinės tarnybos karius, ištarnavusius numatytą tikrosios tarnybos laiką.
2. Ryšium su karių paleidimu į atsargą, kaip nurodyta 1-ame šio įsakymo punkte, pašaukti į tikrąją privalomąją karinę tarnybą armijoje, kariniame jūrų laivyne, pasienio ir vidaus pajėgose vyriškos giminės piliečius, kuriems iki šaukimo datos sukako 18 metų, taip pat vyresnio šaukiamojo amžiaus piliečius, praradusius teisę į tikrosios karinės tarnybos atidėjimą.
3. Šį įsakymą paskelbti visose kuopose, divizionuose, eskadrilėse ir laivuose.

SSRS gynybos ministras,
Sovietų Sąjungos maršalas S. Sokolovas

Ilgai laukto įsakymo paskelbimas sukeldavo didžiulį savo laiką atitarnavusių kareivių sujudimą. Šiuos kareivius armijos žargonu vadindavo *dembeliais*, o karinės biurokratijos veiksmus ir tradicinius „ritualus“, susijusius su tokių kareivių išvykimu namo – *dembelišku* akordu (*dembelskij akkord*), kuris apimdavo maždaug trijų mėnesių laikotarpį: nuo *prikazo* paskelbimo iki galutinio *dembelių* atsisveikinimo su Afganistanu. Tas laikotarpis savo ruožtu buvo vadinamas *stodnevka* („šimtas dienų“).

Egzistavo susitarimas, kad šiuo laikotarpiu *dembeliai* neturėtų būti siunčiami į pavojingas operacijas. Vitalijus Krivenka teigia, jog tokį nurodymą davė Gynybos ministerija, reaguodama į laiškus, siunčiamus tėvų, kurių sūnūs žuvo prieš pat išvykimą namo.[2] Tikrovėje šio susitarimo buvo dažnai nesilaikoma. Kartą grupė karių, turėjusių demobilizuotis 1987-ųjų vasarį, prieš tai du mėnesius praleido karinėje operacijoje ir grįžo į

Kareivių kūryba. Iš šovinių dėtuvių, juostų ir granatų ant žemės sudėliotas užrašas „Sudie, Afganistane".

bazę – nesiskutę, purvini – tik paskutinę naktį, likus kelioms valandoms iki jų išvykimo į Sovietų Sąjungą. Jie spėjo apsipràusti ir nusiskusti, kovos draugai juos apkirpo ir rytą jie stovėjo išsirikiavę prie pulko štabo pasidabinę ir pasiruošę išvykti.

Išvykimo „ritualai" buvo įvairūs. Kiti kareiviai *dembeliui* turėdavo surinkti pinigų, kad jis galėtų nupirkti dovanų namuose laukiantiems artimiesiems. Tačiau pagal oficialų nurodymą į Sovietų Sąjungą buvo galima vežtis tik tuos daiktus, kurie yra pirkti kariuomenės parduotuvėse. Daiktus, įsigytus afganų parduotuvėse – japoniškus magnetofonus, fotoaparatus, užsienietiškus drabužius, krepšinio batelius ir visa kita, ko labiausiai troško kareiviai, – galėjo konfiskuoti sovietų muitinės pareigūnai. Kareiviai įtarė, kad tuos daiktus muitininkai paprasčiausiai pasilikdavo sau. Jie dažnai atimdavo ir paprastesnius daiktus, kurių įstengdavo nusipirkti

Tarnybos draugai atsisveikina su namo grįžtančiu *dembeliu*.

dauguma kareivių, pavyzdžiui, skarą, skirtą motinai, kosmetiką merginai, japonišką laikrodį, prezervatyvus, atvirukus su melodija, ką jau kalbėti apie pornografiją, kuri tuo metu buvo užtvindžiusi Afganistaną. Kai kurie kareiviai nutardavo, jog bus paprasčiau dovanų nupirkti Taškente. Bet ir tai kėlė problemų: kareiviai kaupdavo afganų banknotus ir sovietų karinę valiutą – čekius – įvairiais būdais, dažniausiai nelegaliais. Valiutų kursai keitėsi, be to, kai kurie banknotai turėjo magnetines juosteles, o tai reiškė, jog galėjo būti nustatyta jų kilmės vieta. Taigi egzistavo didelė rizika, kad muitininkai gali konfiskuoti ir pinigus.[3]

Dembeliai dar turėjo atitinkamai paruošti savo paradines uniformas. Tie, kuriems ne taip pasisekė, susirasdavo savo seną paradinę uniformą, paprastai suglamžytą ir nešvarią, ją savaitei pamerkdavo į mašinų tepalą, kad ji atgautų tamsią spalvą, tada išplaudavo benzine ir mėnesiui pakabindavo lauke. Diržus nušveisdavo iki spindinčio baltumo, jų sagtis – iki akinamo tviskėjimo, o pečiajuostes supindavo iš parašiuto virvių.[4] Laimingesniems kareiviams galėjo būti išduota naujo fasono uniforma (*eksperimentalka*), kuri nuo 1985-ųjų buvo bandoma Afganistane ir atrodė geriau už standartinę aprangą.

Tarnybą baigiantys kariai taip pat pasidarydavo *dembelišką* albumą, apėpiantį jo Afganistane praleistą laiką. Šie albumai būdavo pilni nuotraukų, pasakojimų, piešinių, asmeninio pobūdžio įrašų ir kitokios medžiagos. Tas būtinas *dembelių* atributas nelabai patiko karinei vadovybei, nes ji bijojo, kad albumų medžiaga, ypač nuotraukos, gali pakenkti valstybės saugumui. Bet visi jos bandymai išnaikinti šią tradiciją buvo nesėkmingi.

Į išvykstančius karius kreipdavosi dalinio politinis vadovas, kuris nurodydavo, ką jie gali ir ko negali pasakoti grįžę namo. Svarbiausia tvirtinti, kad 40-oji armija yra „didi, galinga ir morališkai sveika“. Negalima kalbėti apie gyvosios jėgos nuostolius ar užsiminti apie žiaurų kovų pobūdį. Visos nuotraukos ir juostos turi būti sunaikintos. Nereikia nė sakyti, kad dauguma karių, laimė, nepaisė visų šių nurodymų, todėl išliko labai daug jų turėtų nuotraukų.[5]

Vitalijaus Krivenkos *dembeliškas* akordas truko nuo 1987-ųjų gegužės iki rugpjūčio. Susitarimo, kad *dembeliai* neturėtų dalyvauti pavojingose operacijose, vyresnieji karo vadai nesilaikė ir šį kartą. Krivenka jau buvo paruošęs visą išvykimui skirtą savo mantą, kai jo 12-ąjį gvardijos motorizuotųjų šaulių pulką liepos mėnesį išsiuntė dalyvauti operacijoje, kuria

siekta išguiti mudžahedus iš Herato. Pirmą kartą per visą tarnybą Krivenkos kuopą sraigtasparnis nuskraidino į kalnus, kur jie turėjo bandyti blokuoti mudžahedų atsitraukimo maršrutus. Šeši jo kuopos kariai buvo sužeisti; mudžahedai numušė sanitarinį sraigtasparnį, pilną sužeistųjų. Krivenkai į koją pataikė nedidelė šrapnelio skeveldra. Šalia buvęs desantininkų kapitonas, kuriam kliuvo šiek tiek daugiau, išpjovė skeveldrą. Mudžahedai atsitraukė mažai nukentėję; atsitraukė ir rusai – laižydamiesi žaizdas ir gabendami savo žuvusiuosius. Grįžtant Krivenkos kuopai buvo įsakyta užkirsti kelią mudžahedų karavanui. Operacija nepavyko, tada jie apšaudė kelis kaimus, kuriuose galėjo slėptis karavanas, ir rugpjūčio 1 d. parsigavo į bazę.[6]

Krivenka ir kiti keturi *dembeliai* iki išnaktų skutosi, pakavosi daiktus, tvarkė savo uniformas ir bėgiojo po bazę bandydami susirinkti pinigų. Krivenka savo pinigus paslėpė tarp saldumynų lagaminėlio dugne, porą marihuanos plytelių – indiškos arbatos dėžutėje ir buvo pasiruošęs iškeliauti.

Kitą rytą karininkai jiems padėkojo už tarnybą ir palinkėjo sėkmės. Juos nuvežė į Šindandą, o iš ten išskraidino į Taškentą. Čia Krivenka buvo maloniai nustebintas, kad muitininkai tik paklausė, ar jie turi ginklų arba narkotikų. Po neigiamo atsakymo vyrams buvo leista eiti savo keliais. Jiems pasisekė. Jie pamatė kitą grupę grįžtančių karių, kuriuos taip įsiutino muitininkų elgesys, kad jie, užuot atidavę savo dovanas, ėmė jas niokoti. Kraupi scena nutrūko tik tada, kai įsikišo karininkas ir liepė muitininkams leisti kariams prasinešti tuos daiktus.

Taškentas knibždėte knibždėjo grįžtančių karių, bet Krivenka ir jo draugai suglumo sužinoję, jog neįmanoma gauti degtinės: jie neįvertino Gorbačiovo antialkoholinių priemonių poveikio. Vyrams teko apsieiti su marihuana. Milicija ir patruliuojantys kariškiai į juos nekreipė dėmesio.

Užtat traukinyje paaiškėjo, kad palydovas turi parduoti degtinės. Kariai ėmė gerti, skambinti gitaromis ir pasakoti įvairias istorijas. Ir pradžių kiti keleiviai jų bijojo, tačiau paskui suprato, jog jie visai nėra kraujo ištroškę žudikai. Kilo tik vienas nemalonus incidentas. Kai buteliai ištuštėjo, palydovas nežmoniškai padidino degtinės kainą. Kariai nuėjo į jo kajutę, griežtai su juo pasikalbėjo ir „konfiskavo“ likusius butelius. Daugiau palydovas nedrįso prasižioti ir jie taikingai užbaigė savo kelionę.

„Juodosios tulpės"

Dauguma karių iš Afganistano grįžo namo gyvi, sveiki, ligoti, sužeisti ar neįgalūs, bet daug jų ten žuvo. Jų grąžinimas buvo išties niūrus reikalas. Pagrindiniu žuvusiųjų Afganistane simboliu daugeliui rusų tapo „juodoji tulpė": šitaip jie ėmė vadinti didelį keturmotorį krovininį lėktuvą An-12 – amerikiečių lėktuvo „Hercules" atitikmenį, – kuris į Sovietų Sąjungą skraidino Afganistane žuvusių karių kūnus. Prabėgus dešimtmečiams po šio karo pabaigos Aleksandro Rozenbaumo daina „Juodoji tulpė" vis dar priversdavo atsistoti rusų publiką ir tylos minute pagerbti žuvusiuosius. Buvo kelios istorijos apie tai, kaip to tipo lėktuvai pradėti vadinti šiuo romantišku pavadinimu, bet nė vienos iš tų istorijų autentiškumas taip ir nebuvo patvirtintas.

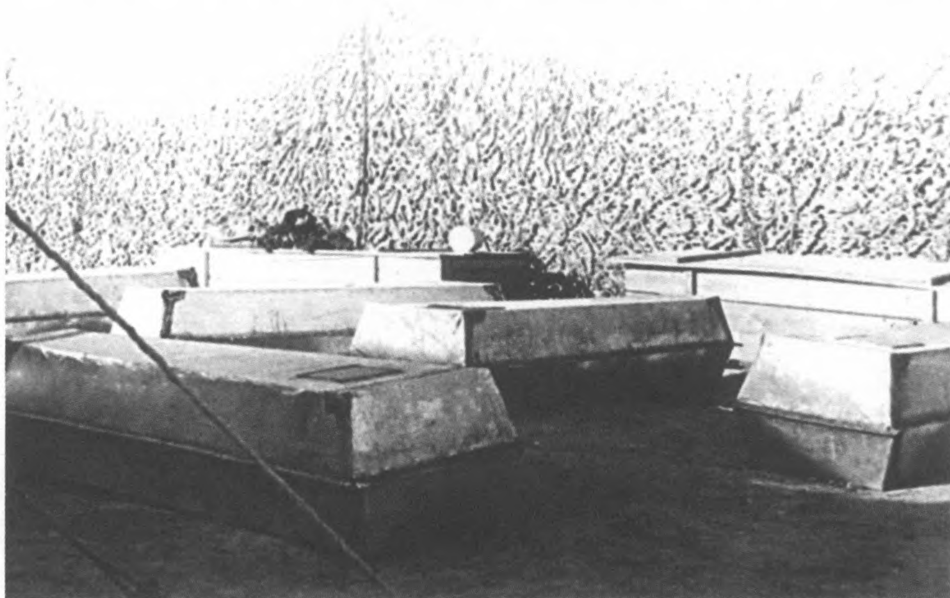
Košmaras prasidėdavo Afganistane, kur pulkų ar divizijų morguose žuvusiųjų kūnus ruošdavo kelionei į namus. Morgą paprastai įrengdavo įgulos teritorijos pakraštyje – palapinėje arba namelyje, prie kurio kartais prijungdavo kelias palapines. Morgui vadovaudavo leitenantas. Morgo viduje stovėdavo metalinis stalas, ant kurio lavoną apiplaudavo, pagražindavo, kiek tai būdavo įmanoma, ir aprengdavo karine uniforma. Tada lavoną paguldydavo į cinko karstą ir prilituodavo dangtį. Cinko karstą su atspaudu

„Juodąja tulpe" pramintas krovininis lėktuvas An-12.

„Neatidaryti“ įdėdavo į medinį dėžę, ant kurios trafaretinėmis raidėmis užrašydavo velionio pavardę. Dėl karščio, drėgmės ir dvoko darbas morge buvo sunkiai pakeliamas jauniems šauktiniams, alpėjantiems su guminėmis prijuostėmis ir guminėmis pirštinėmis. Antra vertus, šis darbas turėjo privalumą: nereikėjo rizikuoti savo gyvybe mūšiuose. Šie vyrai kone visą laiką būdavo girti ir gyvendavo savame pasaulyje. Buvo blogas ženklas susidurti su jais prieš vykstant į pavojingą karinę operaciją, tad kiti kariai jų vengdavo. Kareiviškoje valgykloje šauktiniai, dirbantys morge, valgydavo prie atskiro stalo; tiesą sakant, jie pernelyg ir nesistengdavo susidraugauti su kitais kariais, kurių sudarkytus kūnus jiems vėliau galėjo tekti dėlioti iš gabalų morge.

Dažnai būdavo sunku identifikuoti žuvusiųjų kūnus ir tvirtai žinoti, jog karste guli būtent tas karys, kurio vardas užrašytas ant karsto. Kadangi prieš karą Sergejus Nikiforovas šiek tiek mokėsi medicinos, kai jis atsidūrė Afganistane, jį paskyrė vadovauti mažam medicinos punktui. Gydytojas, turintis majoro laipsnį, Nikiforovą nuvedė į pulko morgą; tai buvo namelis, apsuptas palapinių. Dar net neįėjus į vidų, Nikiforovą pribloškė stiprus dvokas. Viduje du kareiviai, visiškai girti, rausėsi kūnų dalių krūvoje. Kitas kareivis pristūmė vežimėlį su pailga cinkuotos skardos dėže. Anie du kareiviai prikrovė dėžę mažų ir didesnių žmogaus palaikų gabalų,

Prie kabančio maskuojamojo tinklo sustatyti cinko karstai.

kuriuos lyg ir siejo tam tikras panašumas, tada dėžė nukeliavo ten, kur jai turėjo prilituoti dangtį. „Kiek jau šiandien?“ – paklausė majoras. „Šitas buvo dvidešimtas. Dar penki laukia.“

Kai jie vėl išėjo į lauką, majoras Nikiforovui suvertė tiek alkoholio, kad tam vos akys neišvirto. „Nusiramink, – pasakė majoras. – Kol pasijusi galutinai pribaigtas, tu pamatysi dar ne tokių dalykų. Stenkis mirtinai neprasigerti, nors to išvengti, kaip paaiškės, yra sunku. Tai, ką dabar matei, neatsitinka taip jau dažnai. Žvalgybos būrys pateko į pasalą, mudžahedai mūsų karius sukapojo į gabalus, sudėjo į maišus, rekvizavo sunkvežimį ir grąžino palaikus mums kaip dovaną.“[7]

Kelionei į Sovietų Sąjungą karstams suteikdavo neutralų kodinį pavadinimą – „Krovinys 200“. Andrejus Blinušovas, karys iš Riazanės, kuris vėliau tapo rašytoju ir žmogaus teisių aktyvistu, buvo pašauktas į kariuomenę 1983-iųjų pavasarį. Jis atsidūrė Urale, Iževsko mieste, ir tarnavo įgulos štabo kuopoje. Vieną vėlyvą vakarą kuopos „seniams“ buvo liepta priimti „Krovinį 200“. „Seniai“ atplėšė žvilgsnius nuo televizorių ekranų, bet tik tam, kad tą užduotį iškart pavestų atlikti jauniems kareiviams. Būtent tada Blinušovas pirmą kartą susidūrė su „juodąja tulpe“.

Štabo kuopos politinis vadovas, savimi akivaizdžiai pasitikintis leitenantas, Blinušovą ir kitus kareivius nuvežė tiesiai į vietinio oro uosto teritoriją, prie pat didžiulio krovininio lėktuvo, stovinčio tamsoje. „Juodosios tulpės“ krovinių skyrius buvo prigrūstas didelių, paskubomis sukaltų dėžių, sukrautų trimis eilėmis. Ant dėžių matėsi trafaretinėmis raidėmis užrašytos pavardės. Girtutėlis praporščikas liepė perkrauti dėžes į sunkvežimius ir nugabenti į miesto morgą.

Morgas buvo nedidelis ir pilnas lavonų, tad dėžes teko sukrauti pastato koridoriuje. Blišunovas jau spėjo sužinoti, kad jose yra cinko karstai su Afganistane žuvusių karių kūnais. Prieš užlituojant cinko karstus, o paskui šiuos dedant į medines dėžes, nebūdavo išrašomi normalūs mirties liudijimai, todėl morgo darbuotojai, neturintys jokios galimybės patikrinti, ar karsto turinys atitinka užrašą ant jo, paprasčiausiai paruošdavo atitinkamus dokumentus, kad karstus būtų galima pristatyti žuvusių karių artimiesiems.

Netgi 1983-iaisiais valdžia vis dar bandė išsaugoti iliuziją, kad sovietų pajėgos mūšiuose nedalyvauja, o tik vykdo savo „internacionalinę pareigą“ padėti afganų liaudžiai. Dėl to karstus su žuvusių karių kūnais artimiesiems pristatydavo nakties gūdumoje. Tai buvo beprasmis atsargumas. Kone

kiekvienu atveju žinia apie kario žūtį atskriedavo anksčiau, todėl giminės, kaimynai ir draugai jau laukdavo, kada pasirodys sunkvežimis, bus išardyta medinė dėžė ir cinko karstas perduotas žuvusio kario artimiesiems.

Tą pirmą naktį Blinušovas su kitais kareiviais pristatė karstą su sraigtasparnio piloto kūnu. Jiems teko užnešti karstą į septintą daugiabučio namo aukštą, kur gyveno žuvusiojo žmona – išblyškusi, neturinti jėgų verkti, spaudžianti glėbyje savo naujagimį. Atėjęs kaimynas pagelbėjo ieškant vietos karstui padėti. Ir tada ta jauna moteris ėmė klykti.

Kareiviai nepastebimai išsmuko iš buto, nulėkė laiptais žemyn ir prisistatė savo karininkui, kuris nedrįso išvysti tos scenos ir pasiliko sunkvežimyje.

Po kurio laiko Afganistane dislokuotų dalinių vadai pradėjo retsykiais leisti karininkui ar praporščikui lydėti žuvusįjį, ypač jei tai būdavo karys, po mirties apdovanotas už narsą. Tokių lydinčiųjų kamantinėjimas, be kitų dalykų, buvo geras būdas žmonėms sužinoti, kas iš tikrųjų vyksta Afganistane.

Vienam jaunam kapitonui, sraigtasparnio pilotui, leido pristatyti artimiesiems toje pačioje eskadrilėje tarnavusio kovos draugo kūną. Jis parodė Blinušovui priešakinėse pozicijose darytas – žinoma, slaptai – nuotraukas, kuriose buvo užfiksuoti kariai, dėvintys pusiau kariškus, pusiau civilinius drabužius, ir griuvėsiais paversti afganų kaimai. Jaunas karininkas pasakojo, kad vykdant operacijas prieš mudžahedus sraigtasparniams kai kada tekdavo atakuoti kaimus. Taip, moterys ir vaikai irgi žūdavo, bet tai, kaip neįtikinamai bandė įrodyti kapitonas, būdavęs mudžahedų darbas. Kapitonas taip bijojo susitikimo su žuvusio kovos draugo artimaisiais, jog net klausinėjo Blinušovo – eilinio kareivio – kaip jam reikėtų elgtis.

Kapitonas bijojo ne be reikalo. Kai jis su palyda – keliais kareiviais ir praporščiku – atvyko prie žuvusiojo namo, jį buvo apsupusi įsiaudrinusi minia. Kažkas praporščikui smogė į smakrą ir prakirto lūpą. Praporščiko kepurė nuskriejo į klaną. Moterys ėmė rėkti: „Žmogžudžiai! Ką jūs mums atvežėte?! Ką padarėte mūsų berniukui?“ Vyrai pradėjo pulti ir kareivius, bet moterys sušuko: „Palikite juos ramybėje. Jie tokie pat nelaimėliai kaip mes. Tai ne jų kaltė!“

Kareiviai išardė medinę dėžę ir lėtai įnešė karstą į butą, pilnutėlį žuvusiojo artimųjų ir kaimynų. Veidrodžius dengė juodos skraistės, moterys aimanavo, o vyrai buvo girti. Kapitonas mindžiukavo tarpduryje rankomis maigydamas savo kepurę. Kai Blišunovas vienai iš moterų pasakė, kad šis vyras atlydėjo savo kovos draugą iš paties Afganistano, ji puolė

prie kapitono sakydama: „Prašau mums atleisti. Jis buvo mūsų vienintelis sūnus." Baimindamasis likti vienas, kapitonas bandė įkalbėti Blinušovą pabūti, kol visi gers arbatą. Nepaisant karinių laipsnių skirtumo, juodu vienas į kitą kreipėsi vardais, bet Blinušovui jau reikėjo grįžti į bazę, tad jis su kitais kareiviais pasišalino.[8]

Cinko karstuose į namus grįždavo ne tik vyrai. Kai Alos Smolinos draugė Vera Čečetova 1987 m. sausio 14 d. iš savo nuošalios bazės sraigtasparniu skrido į Džalalabadą – skrydis turėjo trukti vos penkiolika minučių, – mudžahedai sraigtasparnį numušė. Vera atsisakė dėtis parašiutą, nes jai netiko jo dydis, be to, ji nenorėjo, kad susiglamžytų jos drabužiai. Būtent iš tų drabužių liekanų pavyko identifikuoti jos kūną. Kaip vėliau sakė Smolina, tai bent jau reiškė, jog kai Veros artimiesiems atgabeno karstą, jame tikrai buvo jų šeimos nario palaikai, o taip atsitikdavo toli gražu ne visada.[9]

Dingusieji be žinios

Jei karys dingdavo per karinę operaciją, tokio kario šeimai jokia parama nepriklausydavo, kol nepaaiškėdavo jo likimas. 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko praporščikas dingo kartu su savo šarvuotuoju transporteriu ir jo vairuotoju. Galiausiai šarvuotį rado, rado ir negyvą vairuotoją, bet praporščiko nesimatė nė ženklo. Jo žmona su vaikais buvo pasmerkti gyventi skurde.[10]

Paskutinę karo dieną, 1989 metų vasario 15-ąją, sovietų kariuomenės vadovybė vis dar nebuvo „atsiskaičiusi" už visus 333 karius, dingusius Afganistane. Trisdešimt aštuoni neabejotinai pateko į nelaisvę. Keturiasdešimt keturi prisidėjo prie mudžahedų; septyniolika iš jų galiausiai grįžo į Sovietų Sąjungą. Sprendžiant iš pavardžių, maždaug ketvirtadalis dingusiųjų ir ketvirtadalis susidėjusiųjų su mudžahedais buvo musulmonai. Devyniolika dingusių karių sugebėjo nusigauti į užsienio valstybes – Kanadą, Šveicariją ir Jungtines Valstijas. Dvidešimt keturi buvo laikomi mirusiais.[11]

Metams bėgant šie skaičiai tapo tikslesni, nes atitinkami sovietų valdžios atstovai ir toliau bandė aiškintis, kas nutiko dingusiems kariams. Iškart po mėginimo nušalinti Gorbačiovą per 1991-ųjų rugpjūčio pučą, buvo įkurtas Karių internacionalistų reikalų komitetas, bendrai finansuojamas Nepriklausomų Valstybių Sandraugos, sudarytos iš daugumos buvusių sovietinių respublikų. Pirmuoju ir ilgamečiu komiteto pirmininku tapo Ruslanas

Auševas, kuris pats Afganistane su pertraukomis tarnavo puspenktų metų. Komitetas gynė Sovietų Sąjungos (vėliau Rusijos) karių, dalyvavusių lokaliniuose karuose, interesus, tačiau viena iš pagrindinių jo misijų buvo aiškintis per Afganistano karą dingusių karių likimus, grąžinti į tėvynę gyvus ir rasti bei pargabenti į namus mirusiųjų palaikus.

1991-ųjų lapkritį žurnalistas Vladimiras Snegiriovas su dviem britų kolegomis, Rory'iu Pecku ir Peteriu Jouvenaliu, iš Tadžikistano leidosi į kelionę per kalnus tikėdamiesi susitikti su Achmedu Šachu Masudu, o jam leidus ir su sovietų kariais, likusiais Afganistane. Per keturiolika dienų Snegiriovui pavyko pabendrauti su šešiais buvusiais sovietų kariais. Keturi iš jų savo noru pabėgo pas mudžahedus dėl patirtų skriaudų kariuomenėje, kitus du mudžahedai paėmė į nelaisvę. Vieni buvo atsivertę į islamą, o keli pakėlę ginklą prieš savo tautiečius. Šiaip ar taip, dauguma jų atsisakė grįžti namo.[12]

1991-ųjų pabaigoje Andrejus Kozirevas, prezidento Jelcino kabineto užsienio reikalų ministras, nuvyko į Pakistaną tartis dėl belaisvių paleidimo.[13] 1992-ųjų kovą prezidentas Jelcinas ir JAV prezidentas Bushas įkūrė Jungtinę karo belaisvių ir be žinios dingusių karių komisiją. Šitaip pasielgti

Per mūšius Afganistane kai kurie sovietų kariai dingdavo be žinios.

prezidentą Bushą vertė ir jo tautiečių spaudimas ištirti istorijas apie tai, kad amerikiečių kariai, paimti į nelaisvę Vietnamo kare ar net Antrajame pasauliniame kare, vis dar gali būti laikomi Rusijoje. Šiai komisijai taip pat buvo pavesta aiškintis Afganistane dingusių sovietų karių likimus. Jungtinės Valstijos atsiuntė aparatūrą palaikams identifikuoti, kurią rusai, be kitų vietų, panaudojo Rostove prie Dono, kur tebebuvo neatpažintų Čečėnijos karo dalyvių kūnų. Kai amerikiečių kariai 2001 metais pradėjo misiją Afganistane, jie turėjo prievolę perduoti rusams bet kokią aktualią informaciją, kurią jiems pavyktų atskleisti.[14]

1998 metais Ruslanas Auševas vedė derybas su Masudu, o jo komitetas surengė kelias ekspedicijas į Pakistaną ir Afganistaną. 2003 metais rasti keturių karių palaikai. Dar šešių rasti 2006 metais.[15] 2008-ųjų gegužę, per dar vieną ekspediciją, komiteto nariai susisiekė su penkiais buvusiais kariais, tebegyvenančiais Afganistane. Vienas iš jų, Genadijus Cevma iš Donecko rajono, buvo paimtas į nelaisvę 1983 metais ir kariavo kartu su mudžahedais Kundūzo provincijoje. Du ankstesni įkalbinėjimai, kad jis su savo žmona afgane ir vaikais grįžtų į tėvynę, nebuvo sėkmingi, nes vyras bijojo to, kas jo gali laukti.[16]

Sukakus dvidešimčiai metų po sovietų pasitraukimo iš Afganistano, 2009-ųjų vasarį, Auševas galėjo pranešti, kad bendras vis dar dingusių be žinios karių skaičius sumažėjo iki 270; iš jų penkiasdešimt aštuoni, arba maždaug penktadalis, buvo musulmonai. Dvidešimt du buvę kariai rasti gyvi ir dauguma jų grįžo į tėvynę.[17]

Tokių rusų karių, kurie patys pasidavė mudžahedams, buvo mažai: karininkai jiems sakė, kad pasidavimas prilygs tėvynės išdavimui, be to, patekę į priešo rankas jie būsią nuolat kankinami. Užuot pasidavę, daugelis nusižudė, tačiau dalis karių vis tiek pateko į nelaisvę, paprastai būdami sunkiai sužeisti ar bejėgiškos būklės. Kartais mudžahedai belaisvius žiauriai nužudydavo, bet dažnai juos iškeisdavo į savo kovotojus, sučiuptus rusų ar Afganistano vyriausybinių pajėgų, paleisdavo už išpirką arba paversdavo savo vergais. Pasitaikė ir pabėgimų į Vakarų valstybes, kurių institucijos šių karių likimus panaudojo kaip dar vieną lazdą sovietams mušti už jų intervenciją į Afganistaną. Nusprendusiųjų grįžti į Sovietų Sąjungą laukdavo vienokio ar kitokio griežtumo atpildas. Karo teismas jiems skirdavo įvairios trukmės įkalinimą; apie sušaudymus žinių nėra, nors būtent tokią lemtį šiems kariams pranašaudavo Vakarų propaganda. Vieną karį, perėjusį

pas mudžahedus, išmainė į jų kovotoją, patekusį į rusų rankas. Karys grįžo vilkėdamas tautinius afganų drabužius. Jis nekariavo prieš savo tautiečius, bet buvo nuteistas šešeriems metams sunkiųjų darbų kalėjimo.[18] Kiti grįžusieji išsisuko lengviau ar net išvis nenukentėjo.

Aleksejus Oleninas, tarnavęs transporto batalione, buvo paimtas į nelaisvę Salango perėjoje. Jis buvo mušamas, bandė pabėgti, mėgino pasikarti, bet galiausiai prisijungė prie mudžahedų būrio, kuriam vadovavo žilabarzdis Sufi Puainda Mochmadas. Po dviejų mėnesių, praleistų kalnuose, Oleninas atsivertė į islamą. Vėliau jis pasakojo: „Niekas manęs nevertė to daryti. Aš paprasčiausiai supratau, kad jei vis dar esu gyvas, vadinasi, mane saugo kažkokia jėga. <...> Būčiau priėmęs bet kokį tuo metu pasitaikiusį tikėjimą, juk iki tol buvau pionierius, komjaunuolis, ruošiausi stoti į partiją.“ Jam davė musulmonišką vardą Rachmatula.

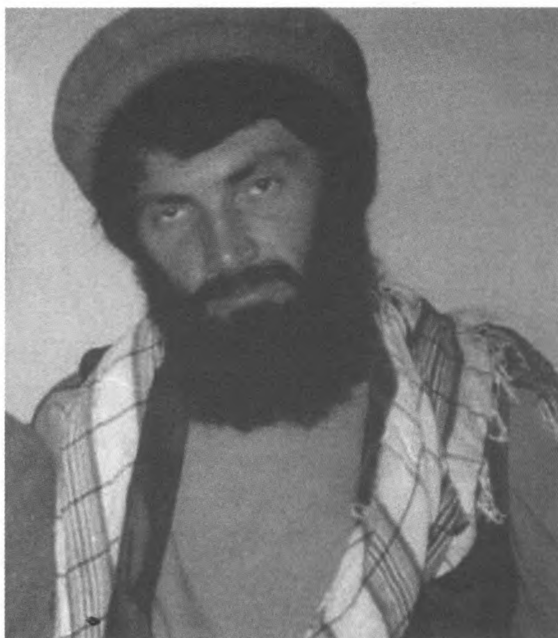
Per šešerius metus tame būryje atsirado dar keturi rusų kariai. Vienas iš jų buvo Jurijus Stepanovas; atsivertęs į islamą, jis tapo Muchibolo. Jį irgi paėmė į nelaisvę Salango perėjoje, kai mudžahedai užpuolė jo *zastavą*.[19]

Ir tada buvo paskelbta, kad 40-oji armija traukiasi iš Afganistano. Būrio kovotojai grįžo į savo ūkius. Oleninas nusekė paskui juos: „Mes auginome kviečius. Aguonas augino tik talibai.“ Sufi Puainda Mochmadas, kuris rusus vis dar laikė savo nuosavybe, nusprendė, kad jie visi turi vesti. Tėvai nenorėjo jiems atiduoti savo dukterų, nes rusai neturėjo lėšų nuotakos išpirkai, be to, tėvai bijojo, kad jų dukterims bus užtraukta gėda, kai rusai jas galiausiai paliks ir iškeliaus į tėvynę. Tačiau vienas vargingai gyvenantis afganų valstietis panoro išleisti už Olenino savo dukterį Nargez. Tuo metu Oleninas manė, kad jis jau vis tiek beveik nebeturi šansų grįžti namo.

Jis klydo. Kai jau artėjo vestuvių data, rusų vyriausybė sėkmingai baigė derybas dėl belaisvių grąžinimo. Uzbekų tautybės afganų generolas Abdulas Rašidas Dostumas, valdęs šiaurinę šalies dalį ir troškęs pagerinti santykius su rusais, pasirūpino, kad Oleninas ir Stepanovas galėtų grįžti į tėvynę. Pirmiausia jis leido atvykti jų motinoms ir pasimatyti su sūnumis savo citadelėje – Mazari Šarifo mieste. Pamačiusi sūnų, Olenino motina nualpo. Paskui belaisviai iškeliavo namo per Pakistaną, kur juos sutiko ministrė pirmininkė Benazir Bhutto; kalbama, kad tai ji davė pinigų šių vyrų išpirkai. Oleninas grįžo į gimtąjį Otradnojės kaimą 1994-ųjų gegužę. Jis rado savo šalį neatpažįstamai pasikeitusią po Sovietų Sąjungos žlugimo. Olenino motina jam rodė vietines merginas tikėdamasi, kad jis ves vieną iš jų ir nusiramins. Tačiau jį graužė sąžinė ir po šešių mėnesių jis grįžo į

Afganistaną, kur susirado Nargez ir ją vedė. Oleninas ketino žmoną parsivežti į Rusiją, bet dėl talibų įsitvirtinimo valdžioje jis vėl įstrigo Afganistane. Smulkus Olenino verslas buvo pelningas, žmona jam pagimdė dukterį ir 2004-aisiais jis galiausiai vėl grįžo į Otradnoję, šį kartą su savo šeima. Oleninas liko musulmonas, o vietinės moterys pastebėjo, kad jis dirba daugiau ir geria mažiau negu kiti čia gyvenantys vyrai.[20] 1995 metais sukurtas filmas „Musulmonas" (*Musulmanin*) nagrinėja tą pačią temą: kontrastą tarp tvarkingo Afganistane į islamą atsivertusio ruso ir nedrausmingo, sugedusio jo giminaičio ir gimtojo kaimo gyvenimo.

Nikolajus Bystrovas irgi pateko į mudžahedų būrį. Į Afganistaną jį išsiuntė 1982-ųjų pavasarį, kur jis saugojo Bagramo oro uostą. 1983-iųjų viduryje Bystrovas ir dar du kareiviai, nusižengdami galiojusiai tvarkai, išėjo pirkti maisto į už mylios buvusį kišlaką. Vienas kaimietis karius perspėjo, kad grįždami atgal jie pateks į pasalą, ir patarė eiti kitu keliu. Tai buvo spąstai: pasala jų laukė būtent tame kelyje. Kilus susišaudymui, vienas sovietų karys žuvo iškart. Bystrovas ir kitas karys buvo sužeisti, pastarasis taip sunkiai, jog afganai jį pribaigė. Taip pat žuvo vienas ar du afganai; jų kūnus pasiėmė saviškiai. Iš pradžių Bystrovą uždarė į namą tame

Nikolajus Bystrovas – islamą priėmęs sovietų karys, vėliau tapęs mudžahedų vado Masudo asmens sargybiniu.

pačiame kišlake. Kai jis bandė pabėgti išlindęs pro langą, jau kitame kieme jį sugavo ir primušė. Bystrovas neteko dalies dantų, jam sulaužė šonkaulius. Kadangi pasalą rengė dviejų mudžahedų grupuočių kariai, kilo kruvinas ginčas, kam turi atitekti belaisvis. Keli kovotojai žuvo. Tada Bystrovą, įrėmę į nugarą ginklą, mudžahedai ne vieną naktį kažkur vedė. Kai jis vėl bandė pabėgti, jie pagrasino, kad jį pakars. Mudžahedai Bystrovui netgi parodė afganų karį, kurį buvo pakorę.

Galiausiai Bystrovą atvedė į nedidelį namą Badarako kaime Pandžšyro slėnyje, kur buvo Masudo štabas. Visi susispietė į jį pažiūrėti. Rusiškai mokėjo vienintelis asmuo – inžinierius. Kai Bystrovas priėjo pasisveikinti, Masudas jam paspaudė ranką – tai buvo labai netikėta. Tuo metu Masudas, kuris šiek tiek mokėjo rusiškai, o suprato dar daugiau, valgė su savo vyrais. Jis Bystrovą pakvietė prisijungti.

Kitą naktį jį nuvedė toliau į Pandžšyro slėnio gilumą. Čia jau buvo mažiausiai du į nelaisvę patekę sovietų kariai – Saminas ir Fiodorovas. Kai jie pabandė pabėgti, juos mėnesiui uždarė kalėjimo kameroje. Belaisvius deramai maitino, su jais normaliai elgėsi ir pradėjo mokyti vietinės kalbos. Paskui tarp jų atsirado turkmėnų tautybės belaisvis vardu Balašinas Abdula. Buvo keista tai, kad nors jiems neleisdavo rūkyti, naujasis kameros gyventojas atsiduodavo tabako dūmais. Vieną rytą pabudę jie to vyro nerado. Akivaizdu, kad tai buvo šnipas. Vėliau mudžahedai kameroje įkalino dar du ar tris likimo draugus. Galiausiai visus nuvedė į Čajavu, kur Masudas turėjo savo kalėjimą, ir tikriausiai jam nežinant įmetė į duobę, kur jie praleido šešis mėnesius. Vienas rusas pabėgo į kalnus ir buvo išgelbėtas desantininkų patrulių. Kai Masudas grįžo, belaisvius perkėlė į mūrinį namą, kur sąlygos buvo kur kas geresnės.

Masudas belaisviams pasiūlė rinktis. Jie galėjo būti iškeisti į mudžahedų kovotojus, patekusius į rusų nelaisvę, arba galėjo per Pakistaną bandyti pasiekti Šveicariją, Kanadą ar Jungtines Valstijas. Dvylika belaisvių patraukė Pakistano link, bet Bystrovas ir dar vienas belaisvis pasiliko. Abu bijojo to, kas jų gali laukti grįžus į Sovietų Sąjungą, be to, Bystrovas manė, jog keliauti per Pakistaną turėjo būti ne mažiau pavojinga.

Tad Bystrovas pasiliko kalnuose su Masudu ir jo kovotojais. Tuo metu jie bazavosi prie vienos kalnų perėjos viršaus. Bystrovas gavo kinišką automatą ir neperšaunamąją liemenę ir sužinojo, kad nuo šiol bus vienu iš Masudo asmens sargybinių. Bystrovas negalėjo suprasti, kodėl sulaukė tokio didžiulio pasitikėjimo. Jis patikrino automatą; šis puikiausiai veikė,

šovinių irgi buvo į valias. Bystrovas galėjo nušauti Masudą, taip pat kitus asmens sargybinius ir pabėgti. Bet kadangi Masudas juo pasitikėjo, Bystrovas nusprendė, jog liks su juo. Masudas gerai išmanė žmogaus psichologiją.

1986 metais Bystrovas vedė moterį iš Masudo genties. Jis buvo Masudo asmens sargybiniu iki 1995 metų, kai jo patartas su žmona grįžo į Rusiją, kad išvengtų talibų. Po talibų išvijimo Bystrovas vėl pradėjo lankytis Afganistane, kur susitikinėjo su žmonos giminėmis ir ieškojo rusų karių palaikų. Bystrovo metodas buvo paprastas: jis eidavo į kaimus, kuriuose anksčiau vyko kovos, ir klausinėdavo gyventojų, kur jie užkasė kūnus. Sužinojęs iškasdavo palaikus ir suorganizuodavo jų pargabenimą į Rusiją. Savo šalyje Bystrovas tapo nedidele įžymybe, bet išliko geras, nors ir šiek tiek melancholiškas musulmonas.[21]

Motinos

Kadangi šauktinių kareivių gerovė niekam labai nerūpėjo, šio reikalo ėmėsi motinos, kurių sūnūs tarnavo Afganistane. Tarp tų karių buvo palyginti mažai turtingų ar įtakingų šeimų atžalų, todėl karo metais vis stiprėjančia jėga tapo kareivių, kilusių iš vargingų kaimo ir miesto šeimų, motinos, neturinčios jokios politinės veiklos patirties.

Šioms moterims teko kovoti su sentimentaliu kareivio motinos įvaizdžiu, kuris graudino paprastų žmonių širdis ir kurį valdžia sąmoningai plėtojo, nes jis padėjo mažinti įtampą. Per dvidešimtąsias pasitraukimo iš Afganistano metines viena pusiau oficiali organizacija į kareivių motinas kreipėsi su tokiu pasiūlymu: „Ką gali Motina padaryti dėl savo sūnaus kareivio? Ką? <...> Tik vieną dalyką – ji privalo laukti. <...> Tai Jums priklauso šlovingas Tėvynės gynėjo motinos vardas, tai Jūs esate atsakingos už tai, kad naujai kartai būtų perduotas meilės Tėvynei genetinis kodas. <...> Tai Jūs išgyvenate karčią tiesą ir puoselėjate pasididžiavimo kupiną savo sūnų atminimą. Mes sveikiname Jus, šios didžios šalies Motinos, kurios dieną ir naktį laukiate grįžtančių sūnų. Jie sugrįš!“[22]

Daugeliui motinų neliko nieko kita, tik klausytis tokių globėjiškų niekų. Tačiau kitos nepanorėjo likti pasyvios. Jos atakavo biurokratus, protestavo individualiai ir bandė – kartais sėkmingai – patekti į Afganistaną ir savo akimis pamatyti, kas vyksta. Jos turėjo keturis pagrindinius rūpesčius. Pirma, bandyti siekti, kad jų sūnūs čia išvis nepatektų. Antra, protestuoti prieš „senių“ savivalę ir ją mažinti, kur tai įmanoma. Trečia, aiškintis

Afganistane žuvusių karių likimus, ypač dingusių be žinios mūšiuose. Ketvirta, siekti grąžinti į namus tuos, kurie pateko į nelaisvę. Šis motinų judėjimas tapo vienu iš pirmųjų efektyvių judėjimų už žmogaus teises, susikūrusių Sovietų Sąjungoje. Jis įgavo dar daugiau galios, kai Gorbačiovo dėka sovietų politinė sistema ėmė laisvėti. Po karo motinos įsteigė formalesnes organizacijas, kurios kovojo už kareivių teises ir padėjo šauktiniams, išsiųstiems į Čečėniją.

Ala Smolina nuo 1985-ųjų rudens beveik trejus metus dirbo karinio prokuroro biure Džalalabade. Ji turėjo tvarkyti biuro archyvą ir cirkuliuojančią dokumentaciją; beveik visą laiką tai buvo slegiantis darbas. Jai teko tvarkyti ne įrašus apie šalimais esančiuose kalnuose kovojančių karininkų ir kareivių didvyriškumą, bet žudikų, plėšikautojų, prievartautojų, narkomanų, dezertyrų, savęs luošintojų, peštukų ir vagių bylas, taip pat savižudžių, sudarkytų kūnų ir masinių kapaviečių nuotraukas. Kartą, kai ji dalyvavo ekshumuojant palaikus, tarp jų buvo maža vaikiška pėda vis dar su guminiu batu, kuris ją apsaugojo nuo suirimo. Laikui bėgant tokie dalykai tapo rutina ir Smolina – šiek tiek padedama tabako ir alkoholio – nustojo į juos reaguoti.

Retsykiais į prokuroro biurą atkeliaudavo laiškai, rašyti motinų, kurių sūnūs pažeidė karinį statutą. Galiojo griežta taisyklė: į tokius laiškus neatsakinėti, juos tiesiog dėti į aplankus. Prasikaltusių kareivių reikalai paprastai būdavo tiriami apklausiant jų vadus. Bet vienas laiškas Smoliną ypač sudomino. Jį parašė ukrainietė, kuri septyniolikos metų tapo vieniša motina. Pasak laiško autorės, savo sūnų, Viktorą, ji užaugino geru berniuku; jį labiau domino literatūra, o ne išgėrinėjimai ar peštynės su bendraamžiais. Dabar jis nustojo rašyti ir motinai rūpėjo išsiaiškinti, kas jam atsitiko.

Smolina susirado šio kareivio bylą: deja, Viktoras, neatlaikęs „senių" ujimo, iš nevilties persišovė kojas ir vėliau buvo suimtas. Paprastai vadai stengdavosi tokius atvejus slėpti ir juos pateikdavo kaip nelaimingą atsitikimą ar karinės operacijos pasekmes. Visgi gydytojai, kurie gydydavo aukas, dažniausiai galėjo pasakyti, ar tai yra tyčinis susižalojimas, ar ne. Kai jie Viktorą išgydė, apie savo medicinines išvadas pranešė jo vadui. Vadas liepė Viktorą suimti. Jo laukė karinės prokuratūros tyrimas.

Paskui reikalai dar pablogėjo. Tadžikų tautybės kareivis sviedė granatą į palapinę, kurioje miegojo jį uję „seniai", iš ginklų sandėlio pasiėmė automatą ir pabėgo. Jį greitai sugavo ir uždarė į tą pačią areštinę kaip Viktorą. Tadžikas įkalbėjo Viktorą pabėgti ir bandyti patekti į Jungtines Valstijas

pasinaudojant viena iš programų, skirtų padėti dezertyravusiems sovietų kareiviams. Jie sėkmingai pabėgo, tada pateko mudžahedams į rankas, atsidūrė Pakistane, bet liko gyvi. Viktoras atsivertė į islamą.

Tuo metu atkeliavo antras jo motinos laiškas. Pasirodo, ji bandė įsidarbinti 40-ojoje armijoje, bet jai nepavyko. Tada moteris pardavė visą savo turtą ir nusipirko bilietą skrydžiui į Taškentą. Iš čia ji bandysianti patekti į Afganistaną. Smolina jai neparašė, kad jos sūnaus jau nėra Afganistane, tik paragino niekur nekeliauti, kol nebus baigtas tyrimas.

Tuo jų susirašinėjimas baigėsi. Bet istorija dar nesibaigė. Iš vieno sraigtasparnio piloto Smolina išgirdo, kad jauna išprotėjusi ukrainietė bandė kirsti sieną norėdama pamatyti savo sūnų, patekusį į bėdą. Ji mėgino nepastebimai įsėsti į transporto koloną, kuri rengėsi išvykti į pietus, tačiau buvo sučiupta. Paskui bandė įsiprašyti į sraigtasparnius. Galiausiai vietinė karo policija Termizo mieste (Uzbekistanas) ją uždarė į areštinę.

Ta moteris iš tiesų buvo Viktoro motina. Po karo Smolina oficialiais kanalais bandė aptikti jos pėdsakus, tačiau nesėkmingai. Paskui, daugiau

Afganistane žuvusio sovietų kariuomenės kapitono laidotuvės 1986 m. Daugelis eilinių palaidoti be jokių kariškų pagerbimo ceremonijų.

kaip po dviejų dešimtmečių, jai pasisekė atkurti įvykius iš internete rastų informacijos gabaliukų. Viktoras taip ir nepasiekė Amerikos. Jis buvo mokomas kariauti mudžahedų stovykloje Pakistane, tada grąžintas į Afganistaną, bet niekada nedalyvavo mūšiuose su sovietų pajėgomis. Galiausiai pabėgo į Iraną, ten susisiekė su sovietų ambasada ir pagaliau grįžo į Sovietų Sąjungą.

Badabero sukilimas

Nei kai Afganistano karas buvo jau senokai pasibaigęs, pasigirsdavo vis naujų istorijų apie dezertyrų ir buvusių karo belaisvių likimus. Pavyzdžiui, buvo pasakojama, kad vienas GRU karininkas pabėgo pas mudžahedus ir jiems perdavė sovietų ir Afganistano vyriausybės agentų sąrašus. Mudžahedai sučiupo agentus, o karininkas padėjo juos nužudyti. Paskui jis vadovavo kovotojų būriui, rengė išpuolius prieš savo buvusius draugus, o tada pasitraukė į Vakarus. Grupė GRU karininkų prisiekė jam atkeršyti. Praėjus dešimtmečiui po karo pabaigos, jie galiausiai jį susekė Lenkijoje ir nužudė.[23] Taip pat buvo kalbama, jog 2009-ųjų pabaigoje aštuoni sovietų kariai, kurie liko Afganistane, talibų gretose kovojo su Jungtinių Valstijų vadovaujama koalicija.[24] Vienas epizodas anksčiau buvo nutylėtas, bet galiausiai tapo legenda: tai 1985 m. balandžio 26–27 d. vykęs sovietų ir Afganistano vyriausybinių pajėgų karių, laikytų nelaisvėje Badabero kalėjime-forte šiek tiek į pietus nuo Pešavaro miesto Pakistane, sukilimas.

Badaberas 1958–1970 m. buvo JAV Karinių oro pajėgų žvalgybos slaptojo klausymosi padalinio, 6 937-osios ryšių grupės, bazė. Būtent iš čia žvalgybos lėktuvu U2 Gary'is Powersas išskrido vykdyti slaptos misijos Sovietų Sąjungoje, kurios teritorija prasidėjo vos už dviejų šimtų mylių. Tas nelemtas skrydis baigėsi Sovietų Sąjungos gilumoje, prie Sverdlovsko (dabartinis Jekaterinburgas), kai lėktuvas 1961 m. gegužės 1 d. buvo numuštas. Tai sukėlė rimtą Rytų–Vakarų krizę.

Per karą Badabero forte buvo laikomi ginklai ir amunicija; tai taip pat buvo Burhanudino Rabanio vadovaujamos *Jamiat-e Islami* partijos kovotojų mokomoji stovykla. Pasak Rabanio, jis visiškai valdė tą bazę: Pakistano vadovybė net nebandė kištis į tai, kas joje vyko. Nuo 1983 metų čia pradėti kalinti į nelaisvę patekę sovietų ir Afganistano vyriausybinių pajėgų kariai, kurie turėjo dirbti amunicijos sandėliuose ar šalia esančiose kasyklose. Juos laikė požeminėse kamerose. 1985 metais Badabere kalėjo

Jamiat-e Islami kovotojai su sovietų gamybos sunkiuoju kulkosvaidžiu DŠK. 1987 m.

apie dvylika sovietų karių, kurių didžiąją dalį Pandžšyro slėnyje į nelaisvę paėmė Masudo kovotojai, ir apie keturiasdešimt afganų kareivių ir policininkų. Belaisviai labai sunkiai dirbo, be to, ne musulmonams buvo duoti musulmoniški vardai tarsi įžanga į jų būsimą neišvengiamą atsivertimą. Tais vardais juos šaukdavo sargybiniai ir tais vardais belaisviams buvo įsakyta kreiptis vienam į kitą bendraujant.

Buvo kalbama, kad balandžio 26-osios, penktadienio, pavakarę, apie aštuonioliktą valandą, dauguma mudžahedų, turėjusių saugoti belaisvius,

meldėsi pratybų aikštėje. Liko tik du sargybiniai. Stipruolis ukrainietis Viktoras Duchovčenka (jo musulmoniškas vardas buvo Junosas) juos nuginklavo ir atidavė saugoti dviem belaisviams – afganui ir sovietų kariui vardu Muchamedas Islamas. Kiti belaisviai įsilaužė į ginklų sandėlį ir apsirūpino ginklais. Iš pradžių belaisviai planavo pabėgti, bet tuo metu Muchamedas Islamas apie tai, kas įvyko, pranešė kitiems sargybiniams. Šie apsupo stovyklą ir neleido belaisviams ištrūkti. Tada vieni belaisviai užsibarikadavo ginklų sandėlyje, o kiti su sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir mortyromis įsitvirtino ant stogo. Buvo pritraukti mudžahedų būriai ir Pakistano kariuomenės padaliniai, įskaitant tankus ir artileriją, bet pirmieji bandymai atsiimti tvirtovę nepavyko.

Vėlų vakarą į bazę atvyko Rabanis. Jis ėmė derėtis su sukilėliais žadėdamas juos palikti gyvus, jeigu jie pasiduos. Sukilėliai pareikalavo leisti jiems susitikti su Sovietų Sąjungos ir Afganistano ambasadoriais, taip pat su Raudonojo Kryžiaus atstovais. Sukilėliai pagrasino susprogdinti ginklų sandėlį, jeigu jų reikalavimai nebus įvykdyti.

Vienas iš Bedabero sukilimo malšintojų, būsimasis Afganistano prezidentas B. Rabanis (sėdi viduryje).

Rabanis atmetė jų reikalavimus. Jis vos išvengė sukilėlių paleistos raketos, o vienas jo asmens sargybinis buvo sunkiai sužeistas. Kitą rytą Rabanis įsakė pradėti visuotinį forto šturmą; jame dalyvavo reaktyvinė artilerija, tankai ir sraigtasparniai. Mūšio baigtimi niekas neabejojo, bet ją galutinai nulėmė sprogęs ginklų sandėlis. Kalėjimas buvo iš esmės sunaikintas. Vieni sako, kad ginklų sandėlį susprogdino mudžahedų paleistas sviedinys, kiti teigia, jog jį susprogdino patys sukilėliai. Gyvi liko trys sukilėliai, visi sunkiai sužeisti; juos pribaigė granatomis. Sprogimas pražudė ir daug mudžahedų. Pasak rusų, jų žuvo šimtas dvidešimt, be to, žuvo dar maždaug devyniasdešimt Pakistano reguliariosios kariuomenės kareivių ir šeši amerikiečių instruktoriai.[25] Taip pat vėliau buvo kalbama, kad sovietų specialiosios pajėgos ruošėsi belaisvius vaduoti, kai atsitiko ta tragedija.

Kitą dieną Golbudinas Hekmatiaras, pats radikaliausias mudžahedų lyderis, savo kovotojams įsakė rusų daugiau į nelaisvę neimti.

Nei Sovietų Sąjungos, nei Pakistano vadovybei nebuvo naudinga pranešti apie šiuos įvykius. Rusų valdžia tebetvirtino, kad „ribotas sovietų kariuomenės kontingentas Afganistane“ kare nedalyvauja. Į nelaisvę patekusių sovietų karių atsiradimas tolimame Pakistane būtų visiškai nederėjęs su ta raminančia pozicija. Pakistaniečiai irgi toliau apsimetinėjo, jog niekaip neremia mudžahedų. Jie aptvėrė kalėjimo teritoriją ir neprileido prie jos nei savų, nei užsienio žurnalistų. Tą incidentą aprašęs Pešavaro laikraščio *Safir* numeris buvo sunaikintas.

Nepaisant valdžių slapukavimo, tam tikros žinios prasisunkė, bet jos buvo fragmentiškos ir ginčytinos. Per sumaištį kai kurie afganų belaisviai pabėgo, vargais negalais grįžo namo ir vieninteliai galėjo papasakoti, kaip viskas vyko iš tikrųjų. Taip pat buvo teigiama, kad amerikiečių palydovas balandžio 28-ąją perdavė nuotrauką, rodančią, jog mudžahedų mokomąją stovyklą sunaikino sprogimas, palikęs aštuoniasdešimties jardų skersmens duobę. Gegužės 4-ąją amerikiečių radijo stotis „Amerikos balsas“ pranešė, kad sprogimo metu žuvo dvylika sovietų ir dvylika afganų belaisvių. 40-osios armijos elektroninės žvalgybos padalinys užfiksavo Pakistano sraigtasparnių lakūnų pokalbius su savo baze. Gegužės 9-ąją Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pareigūnas informavo sovietų ambasadą Islamabade, kad mudžahedų mokomojoje stovykloje įvyko sukilimas. Gegužės 27-ąją sovietų naujienų agentūra *Novosti* pranešė: „Kabulas. Visoje šalyje vyksta gyventojų mitingai dėl nelygioje kovoje su kontrrevoliucionieriais

ir Pakistano reguliariosios kariuomenės daliniais kritusių sovietų ir afganų karių, kuriuos maištininkai pagrobė Afganistano teritorijoje ir slapta įkalino Pakistane. Valstiečiai, darbininkai ir genčių atstovai griežtai smerkia barbariškai pasielgusį Islamabadą, šiurkščiai iškraipantį faktus negrabiai bandant išvengti atsakomybės."

Badabero kalėjimo įrašus sunaikino sprogimas, todėl neliko patikimo ten kalintų ir žuvusių belaisvių sąrašo. Painiavą didino ir tai, kad mudžahedai belaisviams suteikė musulmoniškus vardus, tad jų tapatybes buvo galima nustatyti remiantis vien fragmentiškais įrodymais. Po karo Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerija, Išorinės žvalgybos valdyba, GRU ir Nepriklausomų Valstybių Sandraugos Karo dalyvių komitetas stengėsi atkurti tuos įvykius. Proveržis pasiektas 1991-ųjų gruodį, kai į Maskvą atvyko Rabanio vadovaujama delegacija, kuri naująją rusų valdžią bandė įkalbėti daugiau neberemti komunistinės prezidento Nadžibulos vyriausybės. Mudžahedai atsisakė apie belaisvius kalbėtis tol, kol rusai nepripažins jų esminės nuostatos: jei pas juos ir patekdavo sovietų karių, tai jie būdavo tiesiog svečiai, galėdavę bet kada grįžti namo ar kur panorėję. Bet Pakistano užsienio reikalų ministro pavaduotojas su delegacija rusams visgi atskleidė penkių sovietų karių, žuvusių Badabere, pavardes.[26]

1992 metais Badabere apsilankė rusų ambasados Islamabade darbuotojas Zamiras Kabulovas, kuris vėliau tapo rusų ambasadoriumi Kabule. 2003 metais generolo Auševo vadovaujamas Karo dalyvių komitetas tyrimui davė naują impulsą. Tais metais, remiantis visiškai patikima informacija, nustatytos dar septynių Badabere kalėjusių ir sukilime dalyvavusių sovietų karių pavardės; kai kurie iš jų po mirties buvo apdovanoti medaliais už narsą. 2002 metais dėl įrodymų stokos Rusijos gynybos ministerija atsisakė apdovanoti tris kitus karius – Igorį Vaskovą, Nikolajų Didiną ir Sergejų Levčišiną.

Nepaisydama, jog seniai neliko pagrindo vilčiai, viena motina vis dar tikėjosi, kad jos sūnus sugrįš. Aleksandras Zverkovičius iš Minsko (Baltarusija) mokėsi suvirintojo amato, kai jį 1983 metais pašaukė į kariuomenę. 1984-ųjų kovą jo motina iš Aleksandro vado sužinojo, jog jos sūnus dingo „vykdydamas savo karinę pareigą". Dar prieš Sovietų Sąjungos žlugimą ji su kitomis karių motinomis nuvyko į Maskvą, kur valdžios atstovų paprašė padėti surasti ir grąžinti namo jų sūnus, tapusius karo belaisviais. Tai buvo bergždžios pastangos. XX a. paskutiniame dešimtmetyje moteris kreipėsi į teismus, kad tie pripažintų, jog jos sūnus yra žuvęs ir ji galėtų gauti jai

priklausančias išmokas. 2006 metais viltys atgijo, kai paaiškėjo, kad jos sūnus dalyvavo Badabero sukilime. Vietiniam laikraščiui ji kalbėjo: „To sukilimo dalyviams žadama Maskvoje pastatyti paminklą. Radijas pranešė, kad kai kurie iš jų liko gyvi. Mūsų kaime yra žmonių, tvirtinančių, jog matė Sašenką [Aleksandrą] per televiziją. <...> Aš net buvau pas būrėjas. Vienos sakė, kad jis miręs, kitos tikino, jog jis yra gyvas ir gyvena anapus vandenyno. Atiduočiau viską, kad tik sužinočiau tiesą, kad ir kokia skaudi ji būtų.“ Deja, Aleksandro Zverkovičiaus pavardė yra tų septynių karių, žuvusių Badabere, sąraše.

Visa tiesa apie Badabero sukilimą ir jo dalyvius gali niekada nepaaiškėti. Pakistano žvalgybos pareigūnai atsisako išslaptinti informaciją, kurią jie gali turėti, o visi kiti pasakojimai apie tą tragediją yra sąlygoti aplinkybių, gandų ir viltingų lūkesčių.[27]

„Juodoji tulpė" – paminklas kritusiems Afganistane, vėliau – Čečėnijoje. Jekaterinburgas.

DVYLIKTAS SKYRIUS

TIKSLAS – PASIEKTI TILTĄ

Sovietų Sąjungos komunistų partijos Politinis biuras diskusijas apie tai, kaip išvesti savo karines pajėgas iš Afganistano, pradėjo praėjus vos kelioms savaitėms po to, kai jos ten buvo įvestos. 1980 metais Kabule apsilankė Andropovas; grįžęs į Maskvą, jis pareiškė, kad situacija Afganistane tampa stabilesnė, o šios šalies vyriausybė tiesiog privalo įveikti vidaus nesutarimus, pagerinti savo kariuomenės kovinę galią ir sustiprinti ryšį su liaudimi. Ustinovas išliko atsargus: jis tvirtino, jog prireiks metų ar dvejų, kol sovietų kariuomenę bus galima išvesti iš Afganistano. Brežnevas su juo sutiko ir netgi užsiminė, kad pajėgas galbūt reikėtų šiek tiek padidinti. Gromyka patarė pirma užsitikrinti, jog Kinija, Pakistanas ir kitos šalys nesikėsins į Afganistano suverenitetą.[1]

Toks atsargumas buvo visiškai pagrįstas. Vasario pabaigoje Kabule prasidėjusios masinės demonstracijos ir veiksmai, kurių turėjo imtis 40-oji armija, kad jas nuslopintų, rodė, jog situacija Afganistane toli gražu nėra stabili. Kone iškart prasidėjo svarbios karinės operacijos Kunaro ir Pandžšyro slėniuose.

Apie kariuomenės iš Afganistano išvedimą sovietų lyderis Brežnevas prabilo dar 1980-aisiais, bet išvedimas nusikėlė iki 1989 m.

Brežnevas ieško būdo pasitraukti

Prireikė šiek tiek laiko, kol sovietų vadovai sugebėjo sau pripažinti, jog jų viltys greitai pasitraukti iš Afganistano yra tuščios. 1980-ųjų gegužę Brežnevas Prancūzijos prezidentui Giscardui d'Estaingui teigė suprantąs, kad karinės pajėgos turi būti išvestos. Jis sakė: „Aš asmeniškai reikalausiu rasti politinį sprendimą. Galite manimi pasikliauti." Po mėnesio Brežnevas įsakė išvesti tuos dalinius, kurių Afganistane daugiau nebereikėjo, ir nurodė Andropovui aptarti detales su Karmaliu.[2] 1980–1981 m. žiemą sovietų ambasadorius Islamabade su Pakistano prezidentu Zija ul Haku aptarinėjo galimybę surengti derybas tarpininkaujant Jungtinėms Tautoms. Ustinovą, anksčiau buvusį jėgos šalininku, pradėjo graužti abejonės. Politiniam biurui jis parašė laišką, kuriame teigė, jog karinėmis priemonėmis problemos

išspręsti neįmanoma, todėl būtina ieškoti politinio ir diplomatinio sprendimo.[3] Andropovas irgi prarado norą ginklo jėga spręsti užsienio reikalus. Kai tais pačiais 1980 metais įsiplieskė politinė krizė Lenkijoje, jis pareiškė: „Intervencijų kvota yra išnaudota."[4] 1981-ųjų rudenį jis ir Ustinovas parėmė Užsienio reikalų ministerijos pasiūlymą surengti Afganistano ir Pakistano derybas.

1982 metais mirus Brežnevui, jį pakeitė Andropovas. Per Brežnevo laidotuves jis Pakistano prezidentą Ziją ul Haką patikino dėl „naujos, lanksčios sovietų politikos ir noro kuo greičiau išspręsti krizę".[5] Vienintelė sąlyga – kad Pakistanas nustotų teikti pagalbą mudžahedams. Tuo metu Gromyka jau spėjo surengti tarpžinybinį susirinkimą, kuriame buvo aptariami sovietų pajėgų pasitraukimo iš Afganistano planai.

1983-iųjų vasarį Andropovas Jungtinių Tautų generaliniam sekretoriui pareiškė, kad sovietai neketina savo pajėgų laikyti Afganistane amžinai. Pasak Andropovo, ta operacija brangiai kainuoja, o Sovietų Sąjunga turi daug vidaus problemų, be to, karas sugadino santykius su Jungtinėmis Valstijomis, Trečiuoju pasauliu ir islamo šalimis. Lėtai, pabrėždamas kiekvieną žodį, jis pridūrė nuoširdžiai norįs „padaryti galą šiai situacijai". Istorija paneigė Vakarų taip mėgstamą kartoti argumentą, kad sovietų kariuomenė niekada nepasitraukė iš šalies, kurioje buvo dislokuota. Tačiau į Afganistano reikalus kišosi kiti įtakingi Sovietų Sąjungos veikėjai sakydami: „Mūsų kariuomenė turėtų likti tiek, kiek reikės, nes tai yra reikalas, susijęs su mūsų pietinių sienų saugumu."[6]

Geriems Andropovo ketinimams sutrukdė jo pašlijusi sveikata ir tai, kad sovietų naikintuvai 1983 m. rugsėjo 1 d. numušė Korėjos keleivinį lėktuvą. Sovietų Sąjunga akimirksniu tapo dar didesnio visuotinio smerkimo objektu, o prezidentas Reaganas tą įvykį pavadino „skerdynėmis". Andropovo pastangos išsikvėpė dar prieš jo mirtį 1984-ųjų sausį.

Jį pakeitęs Konstantinas Černenka taip pat rimtai sirgo ir jo įtaka politiniams procesams buvo menka. 1985 m. kovo 10 d. jis mirė. Sovietų politikos veikėjams tapo akivaizdu, kad šalies valdymo sistema neveikia taip, kaip turėtų. Praėjus kelioms valandoms po Černenkos mirties jo įpėdiniu buvo išrinktas Michailas Gorbačiovas – jaunas, energingas, lakios vaizduotės, bet, kaip manyta, griežtų pažiūrų.

•

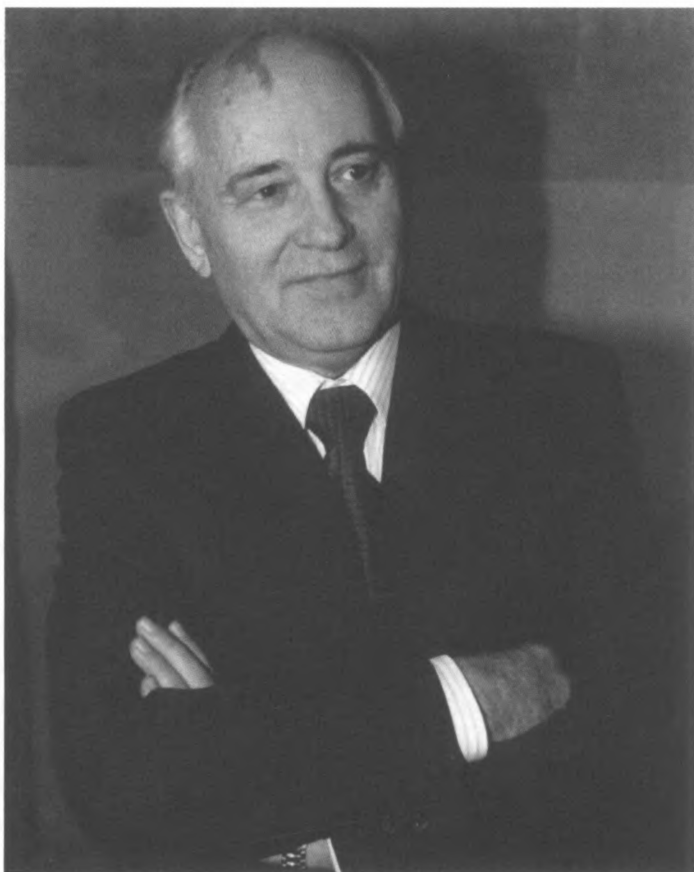
Gorbačiovas ima veikti

Gorbačiovas atėjo į valdžią pasiryžęs išspręsti Afganistano reikalą. Jis iškart pareikalavo, kad Afganistano reikalų komisija jam pateiktų ataskaitą apie politinę situaciją ir apžvelgtų „pasitraukimo pasekmes – pliusus ir minusus". Vėliau Gorbačiovas nusprendė, jog ši komisija, sudaryta iš pagyvenusių žmonių, yra proceso stabdys, ir ją panaikino.[7]

Pasak kai kurių Vakarų apžvalgininkų, Gorbačiovas generolams nurodė per metus „baigti darbą" karinėmis priemonėmis, todėl 1985–1986 m. kovos tapusios nuožmiausios per visą karo laikotarpį. Visada priešiškai nusiteikęs Kriučkovas vėliau teigė: iš pradžių Gorbačiovas kritikavo Gynybos ministeriją dėl to, kad kariaujama nepakankamai energingai, tačiau netrukus savo nuostatą pakeitė į priešingą.[8] 1985 metais iš tiesų vyko kelios svarbios operacijos, pavyzdžiui, puolimas Kunaro provincijoje gegužės–birželio mėnesiais. Tais pačiais metais Afganistane buvo dislokuota Specialiųjų pajėgų brigada, nes rusai atsisakė didžiulių sausumos operacijų ir perėjo prie lankstesnių kariavimo formų. Dabar jie dažniau rėmė Afganistano kariuomenės veiksmus, kuriuos prireikus palaikydavo tolimojo nuotolio bombonešiai iš bazių Sovietų Sąjungos teritorijoje. Bet sovietų gyvosios jėgos nuostoliai, pasiekę maksimumą prieš Gorbačiovui ateinant į valdžią, nuo 1985-ųjų gegužės pradėjo mažėti. Šis faktas sunkiai derinasi su teiginiais, kad Gorbačiovas liepė kariauti „energingiau".[9]

Kad ir kaip ten buvo, Gorbačiovas tvirtai apsisprendė dar tais pačiais metais. 1985-ųjų spalį jis pasikvietė į Maskvą Babraką Karmalį ir jam išsakė savo ketinimą išvesti iš Afganistano sovietų pajėgas. Karmalis buvo šokiruotas supratęs, kad rusams jo reikia mažiau, negu jam reikia rusų. Išbalęs jis tarė: „Jei dabar išvesite savo pajėgas, kitą kartą jums teks pasiųsti milijoną."[10] Gorbačiovas atsakė, jog iki 1986-ųjų vasaros Afganistanas privalo būti pasirengęs gintis savarankiškai. Sovietų Sąjunga jam daugiau nepadės savo karinėmis pajėgomis, nors ir toliau tieks amuniciją. Karmaliui reikia pamiršti socializmą, pradėti dalytis valdžia su kitais, taip pat ir mudžahedų vadais ir kitais, kurie dabar yra jo priešai, ir atkurti tikinčiųjų, tarp jų ir religinių lyderių, teises.

Anatolijus Černiajevas, buvęs Komunistų partijos veikėjas, kuris tais metais tapo Gorbačiovo patarėju diplomatiniais klausimais, savo dienoraštyje parašė: „Kiekvieną dieną žūsta dešimt mūsų vaikinų. Žmonės yra nusivylę. Jie klausia: „Kiek dar laiko ten bus mūsų pajėgos? Ir kada

1985 m. SSKP generalinio sekretoriaus pareigas pradėjęs eiti M. Gorbačiovas pasiryžo užbaigti sovietų ir afganų karą.

Afganistanas išmoks apsiginti pats?" Svarbiausia yra tai, jog nėra liaudies palaikymo, o be jo negali apsiginti jokia revoliucija. Mes rekomenduojame radikalų posūkį, grįžimą prie laisvo kapitalizmo, prie afganų ir islamo vertybių, prie realaus valdžios dalijimosi su opozicija ir net su priešais. <...> Aš patariau siekti kompromiso netgi su mudžahedų vadais ir, žinoma, su emigrantų organizacijomis. Ar Karmalis tam ryšis? O svarbiausia, ar jis yra toks tvirtas, ar pakankamai valdo situaciją, kad jo dabartiniai priešai panorėtų su juo susitikti?"[11]

Gorbačiovas Politiniame biure aiškiai pasakė, jog yra pasiryžęs spręsti reikalą iš esmės. Norėdamas paveikti jo klausančių asmenų emocijas, jis

ėmė skaityti laiškus, kuriuos į Komunistų partijos Centro komitetą atsiuntė žuvusių karių tėvai.[12] Daugelis laiškų buvo pasirašyti. Moterys pasakojo apie psichinį ir fizinį jų sūnų luošinimą. Karininkai, netgi vienas generolas, sakė, jog jau nebegali savo vyrams paaiškinti, ką reiškia šis karas. Kariai skundėsi, kad dėl spaudos suvaržymų laikraščiai rašo, jog kovoja tik Afganistano kariuomenė, nors iš tiesų yra priešingai. „Dėl ko mes esame Afganistane? Ar patys afganai nori, kad mes jų krašte vykdytume „internacionalinę pareigą"? Ar šis reikalas yra vertas mūsų vaikinų, nesuprantančių, dėl ko kovoja, gyvybių? Ką jūs darote jaunus šauktinius mesdami į kovą su profesionaliais žudikais ir banditais? Vyrai iš Politinio biuro, jūs padarėte klaidą ir jūsų reikalas ją ištaisyti – ir kuo greičiau, tuo geriau, nes kasdien daugėja žuvusiųjų." Politinis biuras pritarė Gorbačiovo išvadai, kad dabar sovietų politikos tikslas turėtų būti sustiprinti afganų valstybę ir pasitraukti.[13]

1986-ųjų vasarį Gorbačiovas paviešino savo ketinimus, kai dvidešimt septintojo Komunistų partijos suvažiavimo delegatams pasakė: sovietų pajėgos pasitrauks vos tik bus susiderėta, jog Afganistanas lieka draugiška, nepriklausoma ir neprisijungusi šalis, turinti garantijas, kad kitos valstybės nesikiš į jos reikalus.

Nors karą skeptiškai vertino vis daugiau gyventojų ir kariškių, to, žinoma, buvo per maža, jog Gorbačiovas tiesiog įsakytų karinėms pajėgoms pasitraukti. Jam teko atsižvelgti į vidaus politiką, nes kai kurios sovietų respublikos galėjo pradėti tikėtis to paties. Ir kaip rusams tai padaryti apdairiai ir garbingai, kad nesusidarytų įspūdis, jog jie tiesiog sprunka išduodami sąjungininkus afganus ir žuvusius karius? 40-oji armija nebūtų nugalėta karo lauke, tačiau kaip išvengti akivaizdaus smūgio Sovietų Sąjungos ir jos kariuomenės prestižui?

Maža to, Gorbačiovui reikėjo įtikinti kitus konflikto dalyvius: mudžahedus, amžinai kovojančius tarpusavyje, bet pasiryžusius žūtbūt atsikratyti bedievių Kabulo komunistų; pakistaniečius, norinčius kaimynystėje turėti draugišką islamišką vyriausybę; amerikiečius, kurių daugelis troško ištrinti iš atminties pralaimėjimą Vietname versdami rusus mokėti aukščiausią kainą krauju ir pažeminimu, kad ir kiek gyvybių tai atsieitų rusams ir, žinoma, afganams. Todėl nenuostabu, jog derybos užtruko kur kas ilgiau, negu įsivaizdavo Gorbačiovas.

Bet pirmiausia reikėjo sustiprinti Afganistano vyriausybę. Rusai prarado pasitikėjimą Babraku Karmaliu: jis pasirodė esąs silpnas, neryžtingas ir vis labiau priklausomas nuo alkoholio. 1986-ųjų balandį jie nusprendė, kad jo reikia atsikratyti. Gorbačiovas jį pasikvietė į Maskvą, kur Karmaliui gydė negaluojančius inkstus, tačiau jo nepriverte tyliai pasitraukti. Karmalis supykęs grįžo į Kabulą ir gegužės 1-ąją Kremlius išsiuntė Kriučkovą antram derybų raundui. Jų pirmą susitikimą pertraukė gatvėje garsiai šūkaujantys demonstrantai, palaikantys Karmalį. Kriučkovas šaltai pasakė puikiai žinąs, kaip tokios demonstracijos yra organizuojamos, ir po penkių minučių demonstrantų nebeliko. Per tą vizitą Kriučkovas nieko nepešė. Visgi praėjus kelioms dienoms jis grįžo į Kabulą ir po dvidešimt nepertraukiamų valandų trukusių įtikinėjimų Karmalis galiausiai sutiko atsistatydinti.[14] Viešai buvo paskelbta, kad jis traukiasi dėl pašlijusios sveikatos, nors rusų gydytojai, kurių tinkamai neinstruktavo, pareiškė, jog jo sveikata buvusi gera.[15] Karmalį pakeitė jaunesnis ir energingesnis Muchamedas Nadžibula, buvęs slaptosios policijos, ChAD, vadovas. Karmalis, net ir neturėdamas realios galios, laikėsi įsikibęs prezidento posto tol, kol į tas pareigas 1986-ųjų lapkritį išrinko Nadžibulą. Karmalis išvyko į Maskvą – tariamai gydytis, bet iš tikrųjų tai buvo ilgalaikė tremtis, – ir po dešimtmečio ten mirė.

Netrūko nepatenkintųjų ir Nadžibula. 1986-ųjų balandį GRU atlikta analizė parodė, kad vis dar egzistuoja nuomonių skirtumas tarp dalies sovietų kariškių, palankiai nusiteikusių ALDP *Chalk* frakcijos ir jos karininkų atžvilgiu, ir KGB, palaikančio *Parčam* frakciją, kuriai atstovavo Karmalis ir Nadžibula. Aptardami gandus, kad Nadžibula gali pakeisti Karmalį, GRU analitikai sakė, jog Afganistano politikai jį laiko stipria asmenybe. Antra vertus, jie bijo tos galios, kurią Nadžibula demonstravo vadovaudamas ChAD. Jis naudojo šią instituciją savo tikslams ir nė nesistengė užkirsti kelio jos žiauriems metodams. Kai Nadžibula vadovavo ChAD, Puli Čarchi kalėjime atsidūrė daugybė *Chalk* frakcijos narių. Jis buvo pagarsėjęs puštūnų nacionalistas. Nadžibulą nuolat kaltino dėl to, kad jis leidžia vykti dar neregėto masto grobstymams, papirkinėjimams ir korupcijai. GRU pareigūnai anaiptol nebuvo įsitikinę jo lojalumu Sovietų Sąjungai: jis čia nestudijavo ir, kitaip negu daugelis Afganistano komunistų lyderių, neturėjo karinės patirties. GRU analitikai padarė tokią išvadą: „Muchamedas Nadžibula nesugebės suvienyti partijos, kariuomenės ir liaudies tam, kad šalyje įsivyrautų taika.“[16]

Su tokia nuomone nesutiko generolas Varenikovas, tuo metu vyriausiasis vadas Afganistane. Nadžibulos kandidatūrai pritarė ir Kriučkovas. Būdamas aršus puštūnų nacionalistas, Nadžibula nesugebėjo įsiūlyti tadžikams ir kitiems jo inicijuotos Nacionalinio susitaikymo politikos idėjų – šis nesugebėjimas turėjo pražūtingų padarinių per pilietinį karą, kilusį po sovietų pasitraukimo. Bet kitų akivaizdžių kandidatūrų nebuvo. Visgi, nepaisant Nadžibulos trūkumų, dauguma apžvalgininkų sutaria, kad jis turėjo nemažai efektyvaus lyderio savybių: buvo gabus, energingas, linkęs išbandyti naujas idėjas ir geras oratorius. Kriučkovas ir Ševardnadzė, sovietų užsienio reikalų ministras, tapo jo karštais gynėjais Maskvoje. Jie labai piktinosi tuo, kokiu būdu Nadžibulos galiausiai atsikratė sovietų

Afganistano liaudies demokratinės partijos generalinis sekretorius M. Nadžibula teikia apdovanojimą sovietų karininkui. 1986 m.

lyderiai, o vėliau Rusijos Federacijos valdžia. Paskutiniais karo metais Kriučkovo ir Ševardnadzės atsidavimas Nadžibulai kėlė daug kivirčų Politiniame biure.

Bet kad ir koks gabus lyderis buvo Nadžibula, reali galia nepasikeitė tiek, kiek reikėjo. Milžiniška sovietų patarėjų armija – 1986 metais ji siekė du su puse tūkstančio – ir toliau kišosi į Nadžibulos reikalus. Gorbačiovas skundėsi: „Mes vis tiek viską darome patys. Visi mūsų žmonės išmano, ką ir kaip reikia daryti. Jie surišo Nadžibulai rankas ir kojas." Gorbačiovas piktinosi, kad sovietų ambasadorius Tabejevas elgiasi kaip generalgubernatorius sakydamas Nadžibulai, jog tai jo, Tabejevo, dėka jis tapo generaliniu sekretoriumi.[17] 1986-ųjų liepą Tabejevas buvo atšauktas. Nepaisant griežtos Gorbačiovo pozicijos, kad afganai turi prisiimti atsakomybę už savo likimą, net ir jis neatsispyrė pagundai bandyti smulkmeniškai kontroliuoti Afganistano politiką. Greitai rusai pradėjo abejoti ir dėl Nadžibulos. „Sunku pastatyti naują namą iš senos medžiagos, – sakė Gorbačiovas Politinio biuro nariams. – Dedu viltis į Dievą, kad mes nesuklydome dėl Nadžibulos."

Problema buvo ta, kad Nadžibulos tikslai kone visiškai skyrėsi nuo rusų tikslų. Rūpindamasis savo interesais, Nadžibula visomis priemonėmis – doromis ar negarbingomis – siekė priversti rusus pasilikti. Nes jeigu jie išeis, kaip jis ir jo vyriausybė išsilaikys, kai sukilėliai sustiprėjo, o jo pajėgas slegia nusivylimas? Nadžibula pripažino, kad tam tikros derybos su priešinga puse ir tam tikri kompromisai yra neišvengiami: jo Nacionalinio susitaikymo politika numatė į vyriausybę įtraukti nuosaikius politinės opozicijos atstovus ir mulas. Tačiau Nadžibula buvo tvirtai apsisprendęs, kad ALDP nariai privalo išlaikyti svarbiausius politinius ir administracinius postus, tarp jų Gynybos, Vidaus reikalų ir Saugumo ministerijas. Be to, jis nenorėjo bendradarbiauti su ne puštūnų tautybės politikais. Tiesą sakant, ši politika nedaug skyrėsi nuo tos politikos, kurią bandė vykdyti Karmalis. Tiesiog Nadžibula veikė energingiau ir labiau stengėsi palenkti savo pusėn mudžahedų vadus. Bet sukilėliai Nadžibulos atžvilgiu buvo tokie pat įtarūs kaip ir jo pirmtako atžvilgiu. Jo ištiestą alyvmedžio šakelę mažai kas sutiko priimti.

Daugeliui rusų politinių lyderių Afganistano vyriausybės sudėtis jau ne itin rūpėjo: jiems svarbiausia buvo sukurti garbingą dingstį pasitraukti iš šios šalies. O tuo tarpu buvo mažinamas karinių operacijų mastas kartu siekiant sumažinti ir gyvosios jėgos nuostolius.[18] Tai nelabai patiko sovietų

Nadžibula apsuptas karių. 1986 m.

generolams. Jiems buvo svarbu kariauti, tad tokie suvaržymai prieštaravo jų instinktams. Didžioji dalis griežė dantimis, bet darė tai, kas nurodyta. Tačiau seni konfliktai tarp pagrindinių sovietų institucijų Maskvoje – kariuomenės, KGB, partijos ir vyriausybės – ir toliau jaukė pasitraukimo planus, kartais keldami rimtų abejonių dėl jo laiko ir būdo. Nadžibula tuo meistriškai naudojosi.

1986-ųjų liepą Gorbačiovas išvedė iš Afganistano šešis pulkus. Tai parodė, kalbėjo jis Politiniame biure, kad SSRS neketina pasilikti Afganistane ar „veržtis prie šilto vandenyno". Kitaip sakant, sovietų lyderių žodžiai nesiskyrė nuo darbų. Nadžibula turėjo į tai atkreipti dėmesį ir imti reikalus į savo rankas. Šis Gorbačiovo veiksmas reiškė, kad 40-oji armija iš tikrųjų sumažėjo penkiolika tūkstančių karių. Antra vertus, jis nepadarė įspūdžio Vakarų šalims; joms tai tebuvo dar vienas propagandinis rusų triukas.[19]

1986-ųjų lapkritį Gorbačiovas vėl griežtai pasisakė Politiniame biure: „Mes kariaujame jau šešerius metus! Žmonės kalba, kad jei viskas taip tęsis ir toliau, šis karas gali trukti dvidešimt ar trisdešimt metų. <...> Jie pradeda

klausinėti: „Ar jūs ten būsite amžinai? Ar ketinate baigti šitą karą? Jei ne, užsitrauksite visuotinę gėdą.“ Strateginis tikslas yra baigti karą per vienus, daugiausia dvejus metus ir išvesti mūsų pajėgas.“ Ševardnadzė pridūrė, kad reikia nuspręsti, kas už tai yra atsakingas: kariuomenė ar KGB.

Karinė situacija ir toliau buvo akivaizdžiai nepatenkinama. Rusams taip ir nepavyko uždaryti Afganistano sienos. Sukilėliai pakeitė taktiką ir pasitraukė į pogrindį. Achromejevas, kuris dabar buvo Generalinio štabo vadas, išsakė tai, ką jam jau seniai kalbėjo kariškiai: „Per septynerius karo metus sovietų kariai dėjo pastangas kontroliuoti kiekvieną šios šalies kvadratinį kilometrą. Vos jie pasitrauks, priešas sugrįš ir viskas bus taip, kaip buvo. Mes pralaimėjome šį karą. Dauguma Afganistano gyventojų palaiko kontrrevoliucionierius. Pastarieji kontroliuoja aštuoniasdešimt procentų šalies. Ir valstiečių padėtis čia yra geresnė negu toje teritorijoje, kurią valdo vyriausybė.“

Politinis biuras sutiko, jog dabar pagrindiniai tikslai bus tokie: ne kurti socializmą Afganistane, bet atitraukti pusę sovietų pajėgų per vienus metus, o visas – per dvejus; išplėsti režimo politinę ir socialinę bazę; tada palikti Afganistano vyriausybę veikti savarankiškai. Gorbačiovas pasiūlė siekti tiesioginių derybų su Pakistanu.[20]

Kitas Politinio biuro posėdis, įvykęs 1987-ųjų sausį, buvo niūresnis. Galimybė garbingai pasitraukti iš Afganistano atrodė vis menkesnė. Gorbačiovas kalbėjo: „Mes galėjome išeiti greitai, nesijaudindami dėl pasekmių ir dėl visko apkaltinę savo pirmtakus. Bet dabar šito negalime daryti. Mes nesame atsiskaitę savo liaudžiai. Afganistane jau kariavo milijonas mūsų karių [iš tikrųjų jų buvo šeši šimtai tūkstančių]. Ir susidaro įspūdis, kad jie tai darė be jokios prasmės. Tai dėl ko šie vyrai žuvo?“

Ševardnadzė buvo ką tik apsilankęs Kabule. Jis perspėjo, kad afganai daugiau nebejaučia jiems įprasto draugiškumo Sovietų Sąjungai. Žuvo pernelyg daug žmonių. Pasak Ševardnadzės, „mes įžengėme nieko neišmanydami apie afganų psichologiją ir tai yra faktas. Ir visa tai, ką mes darėme ir darome Afganistane, nėra suderinama su mūsų liaudies moraliniais pagrindais“. Nadžibula padarė gerą įspūdį, bet jo palaikymas vis mažėjo. Karinė situacija irgi tapo blogesnė. Uždaryti sieną su Pakistanu pasirodė esąs neįvykdomas uždavinys. Karinėmis priemonėmis karo buvo neįmanoma laimėti. Apibendrindamas Gorbačiovas priminė, jog Sovietų Sąjunga, nepaisydama ideologinių nuogąstavimų, sutiko, kad, pavyzdžiui,

Lenkijoje, aktyviai veiktų bažnyčia, vyrautų privatus žemės ūkis ir egzistuotų politinis pliuralizmas. Reikia pažvelgti tikrovei į akis. Geriau mokėti materialiniais dalykais negu krauju.

Sausio mėnesį sovietų užsienio reikalų ministro pavaduotojas Anatolijus Kovaliovas išvyko į Pakistaną derėtis su šios šalies prezidentu Zija ul Haku. Vasarį Gorbačiovas dar kartą pabrėžė, jog svarbu į procesą įtraukti amerikiečius, ir prasitarė, jog su Pakistano prezidentu galėtų susitikti Taškente. Kai Gromyka paprieštaravo, kad kariniam konflikto sprendimui nėra alternatyvos, Gorbačiovas šiurkščiai atrėžė: „Alternatyva yra. Mes galime dislokuoti dar du šimtus tūkstančių mūsų karių, bet tai sužlugdytų visą mūsų reikalą.“[21]

Politinis biuras vėl susirinko 1987-ųjų gegužę. Dalyvavo vyriausieji sovietų pareigūnai iš Kabulo, taip pat ir Varenikovas. Jie skundėsi, kad Afganistano kariuomenė byra, kad amerikiečiai ir pakistaniečiai visaip bando sužlugdyti Nacionalinio susitaikymo politiką, kad Nadžibula praranda įtaką. Achromejevas teigė, jog Nadžibulos, kaip svarbiausio naujo politinio kurso įgyvendintojo, palaikymas reikš amžiną karą. Gorbačiovas atsakė, jog daugiau nėra ką palaikyti. Jei rusai nuo jo nusigręš, tai bus suprasta kaip išdavystė: „Mes negalėsime šito paaiškinti savo žmonėms. Afganistane mudžahedų rėmėjai ilgai prisimins, kaip mes juos žudėme, o Nadžibulos rėmėjai prisimins, kaip juos palikome priešų naguose. Išeidami paliksime mums nedraugišką Afganistaną. Antra vertus, mes negalime šio karo tęsti iki begalybės.“

Baigdamas tą nervingą Politinio biuro posėdį, Gorbačiovas vėl pasiūlė į procesą įtraukti amerikiečius ir Jungtines Tautas, kurios deryboms galėtų suteikti neutralų statusą. Be amerikiečių, pagrindinių ginklų tiekėjų mudžahedams, būtų sunku tikėtis garantijos, kad ateityje niekas nesikiš į Afganistano reikalus.[22] Nadžibulos vyriausybei reikia teikti dar didesnę ekonominę pagalbą, bet jam turi būti aiškiai pasakyta, jog rusai ketina pasitraukti iš Afganistano per kitus aštuoniolika mėnesių. Taip pat būtina siekti, kad su dabartine vyriausybe pradėtų bendradarbiauti mudžahedai, tremtyje gyvenantis karalius Zahyr Šachas ir tokie nuosaikūs grupuočių lyderiai kaip Rabanis.[23]

Jungtinių Valstijų prezidentas R. Reaganas ir SSRS lyderis M. Gorbačiovas 1985 m. Ženevos konferencijoje.

Diplomatiniai žaidimai

Kitus dešimt mėnesių, tarpininkaujant Jungtinėms Tautoms, Ženevoje, Islamabade, Maskvoje, Niujorke ir Vašingtone vyko derybos, kurios vangiai tęsėsi dar nuo 1982 metų. Iš tikrųjų amerikiečiai į jas įsitraukė nuo pat pirmųjų Reagano prezidentavimo dienų. Jungtinių Valstijų laikinajam reikalų patikėtiniui Maskvoje Jackui Matlockui buvo nurodyta „įtikinėti rusus, jog jų pietinė siena išliks saugi, taip pat žadėti, kad Afganistano teritorija nebus naudojama prieš Sovietų Sąjungą nukreiptiems veiksmams". Rusai į tai niekaip nereagavo. Po Ženevos konferencijos Reaganas 1985 m. lapkričio 28 d. Gorbačiovui parašė laišką, kuriame sakė: „Noriu informuoti, jog esu pasirengęs bendradarbiauti bet kokiu priimtinu būdu, kad [sovietų pasitraukimas iš Afganistano] būtų lengvesnis ir nepakenktų Sovietų Sąjungos saugumui."[24] Į šį laišką irgi nebuvo atsakyta.

1987 metais Maskva kaip reikiant sukruto. Rugsėjo mėnesį Ševardnadzė JAV valstybės sekretoriui George'ui Shultzui pasakė: „Mes išeisime iš Afganistano. Tai įvyks per penkis mėnesius ar vienus metus."[25] Ši žinia Shultzui padarė didelį įspūdį, tačiau jis kelias savaites tylėjo bijodamas Reagano kabineto dešiniojo sparno narių pykčio. Jį galėjo apkaltinti nuolaidžiavimu Maskvai.[26]

Po trijų mėnesių Vašingtone Gorbačiovas pareiškė Reaganui sutinkantis, jog Afganistanas turėtų būti neutralus, nepriklausomas ir pliuralistinis. Tai nėra socialistinė valstybė. Kokiu keliu ji pasuks, yra pačių afganų reikalas. Sovietų Sąjungai reikia draugiško Afganistano, bet ji neketina čia turėti savo karinių bazių. Ir amerikiečiai, ir rusai turėtų palaikyti Nacionalinio susitaikymo procesą. Amerikiečiai privalo nustoti remti mudžahedus. Kai tik bus nuspręsta dėl sovietų pajėgų pasitraukimo datos, jos nustos dalyvauti karinėse operacijose. Vis dėlto du valstybių vadovai nė vienu klausimu nebuvo vieningi. Reaganas netgi išsakė keistą idėją, jog Afganistano vyriausybė turėtų išformuoti savo kariuomenę.[27] Gorbačiovas išvyko iš Vašingtono susidaręs įspūdį, kad amerikiečiai džiūgauja dėl sunkumų, su kuriais sovietai susiduria bandydami išvesti savo pajėgas iš Afganistano, ir netgi yra linkę tam procesui trukdyti.

Vėliau sovietai ir amerikiečiai skirtingai vertino šio susitikimo rezultatus. Ir vieni, ir antri teigė, kad kita pusė nepasinaudojo proga žengti žingsnio į priekį. Rusams atrodė, jog Reaganas yra pasirengęs nutraukti pagalbą mudžahedams. 1988-ųjų sausį Ševardnadzė apie tai pranešė Nadžibulai ir, matyt, dėl neatsargumo – afganų spaudai. Shultzas paskelbė piktą paneigimą. Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministerija pareikalavo, kad Jackas Matlockas, tuometinis Jungtinių Valstijų ambasadorius Maskvoje, paaiškintų, kaip yra iš tikrųjų. Pasikonsultavęs su Vašingtonu, Matlockas atsakė, jog amerikiečiai liausis remti mudžahedus, jei sovietai nustos teikti karinę pagalbą Kabulo vyriausybei. Rusai su tokia sąlyga, žinoma, negalėjo sutikti, taigi abi pusės toliau rėmė savo statytinius. Rusams išliko įspūdis, jog jie yra mulkinami.

Vėliau Matlockas sakė manąs, kad sovietų pajėgos galėjo būti organizuotai išvestos 1986 ar 1987 metais, jei amerikiečiai būtų pažadėję daugiau neberemti mudžahedų nereikalaudami sovietų nutraukti pagalbos Kabului ir jei Gorbačiovas būtų anksčiau panorėjęs į šį procesą įtraukti Reaganą. Ar tam nebūtų sutrukdę vidaus politikos niuansai vienoje ir kitoje šalyje, dabar labai sunku pasakyti.[28]

1988 m. balandžio 1 d. Politinis biuras susirinko aptarti Ženevos derybų rezultatų. Amerikiečiai žadėjo pasirašyti susitarimą su sąlyga, jei jame nebus užsimenama apie jų karinę pagalbą mudžahedams. Gorbačiovo patarėjas Černiajevas pripažino, kad reikalas tikrai keblus: nepaisant galutinio susitarimo teksto, mudžahedai ir toliau gaus pagalbą, o rusai vis tiek turės išvesti savo pajėgas, nesvarbu, ar susitarimas bus pasirašytas, ar ne. Gorbačiovas pakvietė išsakyti nuomones. Visi sutiko, kad Sovietų Sąjunga susitarimą turi pasirašyti. Po dešimties dienų Taškente Gorbačiovas apie tai pranešė Nadžibulai, kuris į žinią reagavo tariamai šaltakraujiškai.[29]

Tarpininkaujant Jungtinėms Tautoms, susitarimas galiausiai buvo pasirašytas Ženevoje 1988 m. balandžio 14 d. Afganistano ir Pakistano vyriausybės įsipareigojo nesikišti į viena kitos vidaus reikalus. Rusai ir amerikiečiai pasirašė deklaraciją dėl tarptautinių garantijų. Sovietai įsipareigojo išvesti savo kariuomenę iš Afganistano dviem etapais iki 1989 m. vasario 15 d. Mudžahedai derybose nedalyvavo ir atsisakė pripažinti sąlygas. Taip atsivėrė kelias Nadžibulos režimo žlugimui ir po to prasidėjusiam kruvinam pilietiniam karui Afganistane. Išsipildė Gorbačiovo Černiajevui išsakyti baisiausi nuogąstavimai, kad sovietų pajėgų pasitraukimas gali baigtis skerdynėmis, „už kurias mums neatleis nei Trečiasis pasaulis, nei apgalėtini Vakarų liberalai, dešimt metų mus pliekę už tai, jog esame okupantai".[30]

Ševardnadzė pasirašė Ženevos susitarimą sunkia širdimi. Jis sakė: „Gal kam ir atrodė, jog turėjau būti laimingas, juk daugiau į namus nekeliaus karstai. Mes uždarome dvi sąskaitas: mirčių ir mūsų išteklių sekinimo, kuris išaugo iki 60 milijardų rublių. <...> Man buvo sunku įsisąmoninti, kad aš esu užsienio reikalų ministras, kuris pasirašo tai, kas tikrai nepanėši į susitarimą dėl pergalės. Rusijos ar Sovietų Sąjungos istorijoje tokių pavyzdžių nėra daug. Ir aš negalėjau liautis galvoti apie žmones, kuriuos mes išmokėme, įstūmėme į revoliuciją, o dabar paliekame vienus akis į akį su mirtinu priešu."[31] Tokie jausmai sąlygojo jo politines nuostatas kitus dvejus metus.

Grįžęs iš Ženevos, Ševardnadzė Politiniame biure kalbėjo: „Mes paliksime šią šalį apgailėtinos būklės – sugriauti kaimai ir miestai, paralyžiuota ekonomika. Žuvo šimtai tūkstančių gyventojų. Mūsų pasitraukimas bus traktuojamas kaip didžiulis politinis ir karinis pralaimėjimas. Partijos nariai ir liaudis tai vertina dviprasmiškai. Pagaliau mes turime bent jau paskelbti, kad mūsų pajėgų dislokavimas Afganistane buvo milžiniška

Sovietų užsienio reikalų ministras Eduardas Ševardnadzė pasirašo Ženevos susitarimą.

klaida, kad ekspertai ir visuomenė tada prieštaravo tokiam veiksmui. <...> Mums gali nepavykti lengvai atsiriboti nuo praeities tvirtinant, jog už viską yra atsakingi mūsų pirmtakai." Ševardnadzė taip pat pasiūlė, kad 10–15 tūkstančių sovietų karių turėtų būti palikta Afganistano vyriausybei paremti; tai buvo išties keistas pasiūlymas turint omenyje, kokį susitarimą jis ką tik pasirašė. Kriučkovas šį pasiūlymą palaikė. Gorbačiovas reagavo piktai ir tai pavadino „karingu Ševardnadzės riksmu". Nesvarbu, sakė Gorbačiovas, ar Nadžibula išliks, ar ne. Organizuoto sovietų pajėgų pasitraukimo niekas negalės lyginti su amerikiečių pabėgimu iš Vietnamo. Padarysime viską, kas įmanoma, kad būtų iki minimumo sumažintos neigiamos šio karo pasekmės.[32]

Nesutarimai, kaip rusai turėtų padėti Nadžibulai, - jei prireiktų, ir karine jėga, - sovietų politikus kamavo dar ilgokai po kariuomenės išvedimo. Ševardnadzė ir Kriučkovas ir toliau neatsisakė savo karingos pozicijos, nors jai nepritarė dauguma kariuomenės vadų.

Pirmas pasitraukimo etapas: 1988-ųjų vasara

Sovietų Sąjungos gynybos ministras Jazovas paskelbė kariuomenės išvedimo planus. Tuo metu Afganistane buvo maždaug šimtas tūkstančių sovietų karių. Pusę jų planuota išvesti iki 1988 m. rugpjūčio 15 d., kitus – iki 1989 m. vasario 15 d. Pasitraukimas turėjo vykti tais pačiais maršrutais, kuriais vyko invazija, tik priešingomis kryptimis: iš vakarinės Afganistano dalies – per Kandaharą ir Šindandą, iš rytinės – per Salango perėją, Chairatoną ir Draugystės tiltą, vedantį į Termizą.

Nutarta pirmiausia grąžinti į pagrindines pulkų bazes atokiausiai esančias įgulas. Buvo visiškai išvestos įgulos, dislokuotos prie sienos su Pakistanu – Džalalabade, Gardeze ir Gazni. Taip pat pasielgta su įgulomis, dislokuotomis Afganistano pietuose: Kandahare ir Laškar Ga. Be to, rusai pasitraukė iš savo pozicijų šiaurės rytuose – Kundūze ir Faizabade. Baigiantis pirmam etapui, sovietų pajėgos koncentravosi tarp Šindando ir Kuškos upės vakaruose ir tarp Kabulo ir didelės Chairatono aprūpinimo bazės rytuose.

Pirmoji turėjo išvykti įgula, dislokuota Džalalabade. Išsirikiavimo aikštėje buvo paskubomis įrengtos tribūnos aukštesniesiems sovietų karininkams ir vietiniams Afganistano politikams. Dalyvavo grupė nešnekių Jungtinių Tautų karinių stebėtojų, prižiūrinčių, kad būtų tinkamai įgyvendinami Ženevos susitarimai. Už tribūnų veikė bufetas, pilnas kumpių, dešrų ir sūrių – tokių dalykų, kokių įgula iki tol paprastai nematydavo. Auštant šarvuočiai ir jų ekipažai išsirikiavo aikštėje. Kariams teko klausytis begalinių pasisakymų; jų veidai buvo niūrūs, be šypsenų, išvargę. Karininkai juos sveikino atlikusius „internacionalinę pareigą“. Atsisveikinti susirinko minia afganų, kurie mėtė gėles pasitraukiančioms pajėgoms. Be gėlių buvo ir kitų „dovanėlių“: akmenų ir kupranugarių mėšlo.[33] Orkestras užgrojo tradicinį maršą „Slavės atsisveikinimas“ ir kolona leidosi į kelių šimtų mylių kelionę Kabulo link – tomis pačiomis perėjomis, kuriomis 1842-ųjų sausį iš Afganistano spruko britų „indusų armija“. Viršuje dūzgė koloną nuo atakų saugantys kovos sraigtasparniai; jie vis skrisdavo patikrinti, kai kalnų šlaituose pasirodydavo parako dūmų debesėliai, išduodantys ten pasislėpusius snaiperius.

Su kolona vykęs sovietų žurnalistas Davidas Gajus vėliau rašė: „Važiuodami mes matėme tai, kas liko iš pakelės kišlakų. Nebuvo nė vieno neapgadinto: gynybinės sienos išverstos, namai sugriauti, medžiai išlaužyti.

Sąjungininkai palydi sąjungininkus. Sovietų šarvuotos technikos kolona palieka vieną iš savo bazių Afganistane. Juos sveikina prosovietinės Afganistano vyriausybės pajėgos.

Laukai tušti ir nedirbami. Drėkinimo sistemos pavirtusios liūnais. Ir kas gavo naudos iš viso šito beprasmio naikinimo? Kiek pastangų prireiks, kad į šią negyvą erdvę grįžtų gyvenimas? 3 200 karo dienų (ar kiek jų ten buvo) beprasmybės vertė raudonuoti iš gėdos. <...> Vienintelis geras dalykas buvo tas, kad vaikinai keliavo namo.“[34]

Net išvykus šioms pajėgoms, sovietų tolimojo nuotolio bombonešiai ir toliau atakavo mudžahedų pozicijas aplink Kandaharą ir Džalalabadą.[35]

860-asis atskirasis motorizuotųjų šaulių pulkas irgi išvyko iš Afganistano su pirmąja banga. Tada Aleksandras Gergelis jau seniai buvo namie. Apie savo bataliono paskutines dienas Baharake jis sužinojo iš Anastazo Lisausko, kurio pasakojimą 2005 metais aptiko internete.

Kovos vyko iki paskutinių minučių. Tarp karių pasklido gandas, kad filmų kūrėjas iš užsienio, pastatęs filmą apie tai, kaip rusai naikina taikius

kaimus, dabar nori sukurti filmą apie sovietų bataliono pražūtį. Jis paragino mudžahedus pulti. Rusai ir mudžahedai visą savaitę apšaudė vieni kitus. Kai afganų generolas atvyko perimti fortą, rusų kariai, įtūžę dėl to, jog po devynerių karo metų turi išvykti pabrukę uodegas, surengė pogromą. Stebimi tyliai nirštančių afganų kariškių, jie sukišo artilerijos sviedinius į išvietės duobę, naikino sporto įrenginius, padegė miegamąsias patalpas, daužė Šlovės alėjos luitus, gadino transporto priemones. Galiausiai kažkas iššovė signalinę raketą į valgyklą. Tada rusų kariai, prisikimšę krepšius grobio, nuskubėjo prie sraigtasparnių. Iš kalnų jau artinosi mudžahedai. Po savaitės afganų kariai jiems atidavė fortą. Per kelis mėnesius jis buvo sunaikintas, kai sovietai ir Afganistano vyriausybinės pajėgos įvykdė virtinę oro atakų.[36]

Antras pasitraukimo etapas: 1988–1989 m. žiema

Antras pasitraukimo etapas turėjo prasidėti lapkritį, prieš iškrintant dideliam sniego kiekiui. Planą sujaukė mudžahedai, Nadžibulos vyriausybė ir sovietų pareigūnų nesutarimai tiek Kabule, tiek Maskvoje.

Pakistaniečiai ir amerikiečiai mudžahedams vis dar tiekė ginklus ir kitus išteklius. Remiantis sovietų statistika, vien rugsėjo ir spalio mėnesiais mudžahedus pasiekė 172 dideli karavanai.[37] Nadžibula kamavosi suprasdamas, jog dabar jo ir Sovietų Sąjungos interesai staiga ėmė nebesutapti. Rugsėjo pradžioje jis Varenikovui atvirai prisipažino darąs viską, kad sulėtintų sovietų pajėgų pasitraukimą ir šitaip atsvertų pakistaniečių ir amerikiečių bandymus pažeisti Ženevos susitarimo sąlygas. Varenikovas jam aiškiai pasakė, jog jei sovietai laiku nepasitrauks iš Afganistano, toks žingsnis bus pasmerktas ir Sovietų Sąjungoje, ir užsienyje.[38] Nadžibula vėl perėjo į ataką spalį, kai Kabule susitiko su aukšto lygio sovietų atstovais. Jis pareiškė, kad pagrindinė problema yra Masudas; jeigu šios problemos nepavyktų išspręsti derybomis, tada reikėtų imtis karinių priemonių. Nadžibula dar pridūrė, jog Masudas su ČŽV rezga planus į Afganistaną įsileisti amerikiečius.[39]

Nadžibulai jautė simpatiją kai kurie aukšti sovietų pareigūnai Maskvoje ir Kabule: jie padarė jį Afganistano vadovu ir negalėjo negarbingai jo atsikratyti. Jiems pagrindinė problema irgi buvo Masudas, tačiau jie nesutarė, kaip tą problemą spręsti. Kai tapo aišku, kad sovietai tikrai išeina, Masudas savo kovotojams nurodė vengti provokacijų, ypač Salango greitkelyje.

SSRS Gynybos ministerijos operatyvinės grupės Afganistane vadas, armijos generolas V. Varenikovas.

Tačiau kadangi Afganistano vyriausybinės pajėgos ir toliau apšaudė kaimyninius kaimus, Masudas perspėjo, jog jei tai nesiliaus, jis imsis atsakomųjų priemonių. Varenikovas su juo susitarė dėl laikinų paliaubų; siekiant mažesnių gyvosios jėgos nuostolių, tuo metu sovietų karininkams jau buvo leidžiama tokiais klausimais derėtis su aplinkinių kišlakų vyresniaisiais ir sukilėlių vadais.[40] Tačiau tai nepatiko Afganistano vadovybei, kuri manė, kad rusai bičiuliaujasi su priešu, nes nenori kariauti.

Varenikovas manė, jog rusams būtų naudinga su Masudu palaikyti ganėtinai draugiškus santykius. Tai buvo nepaprastai sumanus karo vadas, užsitarnavęs didžiulę tautiečių pagarbą; kai jis savo kovotojams įsakė nepuldinėti sovietų pajėgų, jie pakluso. Nors Masudas išliko nepalenkiamas Afganistano vadovybės priešininkas, jis paisė Nacionalinio susitaikymo principų ir neišprovokuotas neatakuodavo sovietų ar vyriausybinių pajėgų. Varenikovas perspėjo Maskvą, kad jei ji darys tai, ko nori Nadžibula, ir atnaujins karinius veiksmus prieš Masudą, 40-oji armija patirs

didelių gyvosios jėgos nuostolių, bus sujaukti pasitraukimo planai, Sovietų Sąjunga sulaužys Ženevos konvencijos sąlygas ir sulauks visuomenės pasipiktinimo savo šalyje. Masudas, be jokios abejonės, kėlė didžiausią grėsmę Kabulo režimui ir tikriausiai ketino po sovietų pasitraukimo suaktyvinti savo karinius veiksmus, antra vertus, ateityje jis galėjo tapti svarbia politine pokarinio Afganistano figūra, su kuria sovietams būtų verta bendradarbiauti. Masudas sąjungininkas geriau negu Masudas priešas. Sovietai būtų galėję palaikyti su juo tiesioginį ryšį žvalgybos kanalais.[41]

Tuo metu scenoje pasirodė naujas veikėjas – Julijus Voroncovas, Jegoryčevą pakeitęs Sovietų Sąjungos ambasadorius Kabule, vienas labiausiai patyrusių sovietų diplomatų. Voroncovas kelis kartus jau buvo susitikęs su mudžahedais. Gruodžio 6 d. jis Saudo Arabijoje bandė derėtis su Rabaniu ir kitais Septynių aljanso atstovais.[42] Susitikimo pradžia buvo kebli, bet tada Rabanis nusprendė, jog savo priešui gali bent jau paspausti ranką. Voroncovas pasakė, kad sovietai pasitrauks iš Afganistano, kaip yra pažadėję. Rabanis, aiškiai leisdamas suprasti, jog tuo netiki, atrėžė: „Norite pasakyti, kad jūs išeinate? Juk jūs tiek daug investavote į Afganistaną. Čia žuvo daugybė jūsų vyrų. Jūs nesiruošiate išeiti. Gana kalbėti tas nesąmones!“ Voroncovas atkirto, jog nuo šiol afganai – tokie kaip Rabanis – bus patys atsakingi už savo šalį. Kai sovietai išeis, Afganistanas galės daugiau nebesitikėti jų paramos. Vėl susitikęs su mudžahedais Islamabade, Voroncovas pakartojo savo teiginius. Jis pareiškė, jog rusai nenori išeiti skendėdami kraujyje, ir paprašė mudžahedų prie to prisidėti. Tie atsakė: „Jei iš tikrųjų išeinate, mes į jus nešaudysime.“ Ir jie daugmaž laikėsi savo pažado.[43]

Gruodžio 18 d. Varenikovas parašė Masudui. Savo laiške jis pasiūlė abiejų pusių atstovams susitikti tą pačią savaitę. Varenikovas pateikė konkrečių idėjų, kaip reikėtų valdyti greitkelį iš Kabulo į Chairatoną, kad juo ir toliau būtų tiekiami maisto produktai ir kitos prekės. Jei Masudas yra linkęs saugoti greitkelį, su vietiniais valdžios atstovais turėtų būti pasirašyti atitinkami susitarimai. Antraip sovietų ir Afganistano vyriausybinės pajėgos įrengs savo postus ir imsis atsakomųjų priemonių, jei Masudo vyrai juos puldinės.

Generolas Liachovskis parengė sąrašą politinių pasiūlymų, kuriuos reikėtų aptarti su Masudu. Be kitų dalykų, Liachovskis siūlė Afganistano šiaurėje įkurti autonominį tadžikų regioną su savo karinėmis pajėgomis, pavaldžiomis vyriausiajai Afganistano karinei vadovybei. Liachovskio dokumente taip pat buvo kalbama apie centralizuotai remiamą ekonominio

Vadas Achmedas Šachas Masudas, Burhanudinas Rabanis, Arabas Mudž Abdula Izamas mudžahedų vadų susitikime Badakšano provincijoje. 1988 m. spalis

vystymo planą; opozicijos atstovavimą Afganistano vyriausybės organuose; autonominio tadžikų regiono tiesioginius prekybinius, ekonominius ir kultūrinius ryšius su sovietų Tadžikistanu. Šioms idėjoms pritarė Varenikovas, Voroncovas ir, ganėtinai keista, Afganistano vadovybė.

Bet Maskvoje buvo brandinama kitokia idėja: surengti prieš Masudą galingą karinę operaciją. Tam pritarė Jazovas, Kriučkovas ir Ševardnadzė, kurie kaltino Varenikovą tuo, kad jis veikia už savo viršininkų nugarų ir atsisako vykdyti jų nurodymus bei Afganistano vyriausybės prašymus.[44] Jazovas paskambino Gromovui ir paklausė, kodėl dar nesusidorota su Masudu. Kai Gromovas atsakė, jog operacija būtų kruvina ir beprasmė, Jazovas jam tarė: „Nedelsk ir jį sutriuškink.“

Kariškiai pakluso ir surengė oro atakas prieš Masudo kovotojus, įsitvirtinusius aplink lazurito kasyklas Pandžšyro slėnio prieigose. Masudui pranešė, jog tai buvęs sąmoningas perspėjimas. Tokio rusų veiksmo Masudas negalėjo suprasti kitaip, kaip pažadų nesilaikymo. Jo atsakymas buvo greitas ir įtikinamas. Gruodžio 26 d. Masudas parašė: „Kai gavau jūsų laišką, ketinau susitikti su sovietų atstovais. Pasakysiu visiškai atvirai. Mes kenčiame šį karą ir jūsų invaziją jau devynerius metus. Dievui panorėjus, sugebėsime ištverti ir dar šiek tiek. Bet jei surengsite karinę operaciją, mes tinkamai pasipriešinsime. Tai viskas, ką turėjau pasakyti! Nuo šiandien mūsų grupės ir padaliniai bus visiškos karinės parengties."

Tai buvo paskutinis sovietų kariškių bandymas derėtis su Masudu, tačiau jie surengė prieš jį dar vieną karinę operaciją. Sausio viduryje į Kabulą atvyko Ševardnadzė. Nadžibula pareiškė, kad sovietų pajėgos turėtų pasilikti laikinai ir saugoti Salango greitkelį. Sovietų bombonešiai bazėse, esančiose prie Afganistano sienos, taip pat turėtų būti pasirengę prireikus smogti sukilėliams. Nadžibula pasiskundė, jog per ketverius metus prieš Masudą nebuvo surengta nė vienos rimtos karinės operacijos. Kol Masudas gyvas, į Kabulą nebus įmanoma pristatyti išteklių, o nuo to

Nepagaunamasis Masudas savo kovotojų pozicijose.

priklauso, ar dabartinė valdžia išsilaikys, ar ne. Ševardnadzė nuogąstavo dėl tarptautinių pasekmių: įvykdžius Nadžibulos prašymą, pasipiktintų JAV ir Pakistanas. Visgi jis pažadėjo įsigilinti į reikalą ir pasakyti aukštesniesiems sovietų atstovams Kabule, jog norint išvengti sostinės blokados dalis sovietų pajėgų turėtų pasilikti, galbūt neribotam laikui, ir saugoti Kabulo oro uostą bei Salango greitkelį. Ševardnadzė ambasadai nurodė parengti planą, pagal kurį Afganistane liktų dvylika tūkstančių karių; jie galėtų turėti Jungtinių Tautų leidimą arba būtų „savanoriai".

Varenikovas ir jo kolegos įsiuto: Ševardnadzės ir kitų politikų siekis tenkinti Nadžibulos politines ambicijas jiems prilygo dar vienai kariškių išdavystei. Grieždami dantimis jie atidėjo pajėgų išvedimą ir suplanavo karinę operaciją, kurią galbūt tyčia ironiškai pavadino „Taifūnu". Tokį kodinį pavadinimą vokiečiai buvo suteikę savo karinei operacijai, kai jie 1941 metais puolė Maskvą. Operacija turėjo prasidėti sausio 24 d. Nadžibula paragino pakelės gyventojus kuriam laikui išvykti, nes čia bus telkiama sunkioji artilerija ir raketsvaidžiai.

Tuo metu Ševardnadzė Maskvai perdavė dar vieną Nadžibulos pasiūlymą: kad sovietai turėtų pasiųsti brigadą, kuri nutrauktų Kandaharo blokadą ir saugotų kolonas, į tą miestą gabenančias ginklus. Tai išgirdęs Černiajevas įtūžo: „Gal jis iš proto išėjo? Argi jis nesupranta, jog Nadžibula spendžia spąstus siekdamas, kad mes neišeitume ir susipyktume su amerikiečiais ir visu kitu pasauliu? O gal jam trūksta drąsos išsakyti kontrargumentus?" Nadžibulos režimas jau vis tiek buvo pasmerktas ir viskas, ką dabar galėjo padaryti sovietai, tai išsaugoti jo kailį. Černiajevas klausėsi, kaip Gorbačiovas telefonu kalbėjosi su Ševardnadze, kuris pradėjo kaltinti kariškius. Neiškentęs Černiajevas įsiterpė į pokalbį ir Ševardnadzei išrėžė:

– Kariškiams daugiau nieko nebeliko, tik derinti technines detales to plano, kurį jūs su Nadžibula sugalvojote. Bet tas planas absoliučiai prieštarauja visai mūsų politikai ir tiesiog sveikam protui, ką jau kalbėti apie netektis, kurioms jūs pasmerksite mūsų vaikinus.

– Jūs ten nebuvote, – piktai atkirto Ševardnadzė. – Ir nieko nenutuokiate apie visa tai, ką ten nuveikėme per pastaruosius dešimt metų!

– Bet kodėl mes turėtume didinti savo nusikaltimus? Kokia viso šito logika? Juk mes vis tiek neįstengsime išgelbėti Nadžibulos <...>.

– Tačiau jis sako, kad jei jam pavyktų išsilaikyti vienus metus po mūsų pasitraukimo, jis sugebėtų išlikti neribotą laiką <...>.

– Ir jūs tuo tikite? Ir dėl to esate pasiruošęs aukoti mūsų vaikinus ir sulaužyti pasižadėjimą, kurį mes davėme Ženevoje?[45]

Politinis biuras susirinko sausio 24 d. Ševardnadzė atkakliai tvirtino, kad Sovietų Sąjunga negali būti abejinga Nadžibulos režimo likimui. Afganistane reikėtų palikti bet jau 10–15 tūkstančių sovietų karių, nes jiems tektų saugoti kelius, kuriais trauksis kariuomenė. Ševardnadzę ir vėl palaikė Kriučkovas. Apibendrindamas Gorbačiovas pasisakė prieš. Sovietų Sąjunga turi moralinį įsipareigojimą Nadžibulai ir reikia padaryti viską padedant jam kuo ilgiau išlikti, tačiau iki pasitraukimo liko vos dvidešimt dienų ir jis turi būti įvykdytas laiku.

Operacija „Taifūnas“

Politinio biuro sprendimas atkeliavo per vėlai, kad operaciją būtų galima sustabdyti. Jazovas įsakė Varenikovui pradėti operaciją diena anksčiau, sausio 23-iąją. Ji truko dvi dienas.[46] Karių kovinė dvasia buvo visiškai smukusi. Jie stebėjosi, kodėl dar kartą turi rizikuoti savo gyvybėmis prieš pat išvykimą į tėvynę, kur, jie žinojo, šį karą vadino neteisingu ir lygino su amerikiečių veiksmais Vietname. Operacijos išvakarėse vienas jaunas karininkas savo viršininko paklausė: „Kam gi reikia dar vieno kraujo praliejimo? <...> Aš bandysiu įkvėpti savo bataliono vyrus, bet jums pasakysiu atvirai: jei man bus įsakyta šaudyti, aš šaudysiu, bet dėl to savęs nekęsiu.“[47]

Naikintuvai-bombonešiai ir sunkieji bombonešiai iš aviacijos bazių Sovietų Sąjungoje surengė per tūkstantį oro atakų prieš sukilėlių pozicijas. Atlikta daugiau kaip keturi šimtai raketų ir artilerijos smūgių. Kai kada apšaudymai panėšėjo į tuos artilerinės ugnies uraganus, kuriais prasidėjo pergalingas Raudonosios armijos puolimas per Antrąjį pasaulinį karą.[48] Kai viskas baigėsi, 40-osios armijos štabas pranešė, jog nukauti šeši šimtai maištininkų. Likę gyvi yra demoralizuoti, o tebesitęsiančios aviacijos ir artilerijos atakos jiems neleidžia persigrupuoti ir pasitelkti pastiprinimų. Civilius pabėgėlius apgyvendino palapinių stovykloje; armijos politiniai vadovai jiems uoliai aiškino, kad tai, kas atsitiko, buvo Masudo „kriminalinio požiūrio“ pasekmė. Sovietai neteko trijų karių, dar penkis sužeidė. Kiek žuvo civilių, jie nesivargino skaičiuoti.

Masudo reakcija buvo staigi ir pikta. Jis Voroncovui parašė, kad „žiaurūs ir gėdingi“ rusų veiksmai nieko nepakeitė. Per dešimt siaubingo karo metų sovietai turėjo įsitikinti, jog jėga ir grasinimais afganų neįmanoma

Sovietų reaktyvinės salvinės ugnies sistemos BM-21 „Grad" su žeme lygina spėjamas priešo pozicijas.

Sovietų aviacijos bazės personalas prie lėktuvo Su-17M3 kabina bombą.

parklupdyti. Bet sovietai ir toliau remia „saujelę parsidavėlių, kurie išdavė save ir kuriems nėra vietos šalies ateityje". Masudas išreiškė viltį, kad naujoji sovietų vadovybė supras, jog ji negali primesti musulmonams žlungančio režimo, ir kad jai pakaks ryžto veikti atsižvelgiant į tikrovę ir pagal savo įsitikinimus.[49]

Rusų kariškiai reagavo lygiai taip pat piktai. Generolas Sockovas, kuris 1988–1989 m. buvo vyriausiasis sovietų karinis patarėjas Kabule, apie operaciją „Taifūnas" rašė: „Tas tris dienas ir tris naktis tarsi veidrodyje atsispindėjo kone dešimt karo metų: politinis cinizmas ir karinis žiaurumas, absoliutus civilių žmonių interesų nepaisymas ir patologinis poreikis žudyti ir naikinti kitus. Į tas tris baisias dienas sutilpo dešimt kraujo praliejimo metų."[50]

Kai operacija „Taifūnas" baigėsi, sausio 27 d. atnaujintas pajėgų išvedimas. Civilių ir kariškių išvykimas turėjo prasidėti nuo Naujųjų metų – šeimų nariai iškeliavo anksčiau. Oro sąlygos buvo nepaprastai blogos: daug sniego, rūkas ir apledėję keliai, ypač Salango perėjoje. Sniego lavinos ir akmenų griūtys užtvėrė ištisas mylias ir inžineriniams daliniams teko tas kliūtis pašalinti. Kai darbas buvo atliktas, ilgos šarvuočių ir sunkvežimių kolonos tęsė kelionę šiaurės link pagal grafiką, numatytą generolų ir Ženevos susitarimo.[51]

Sovietų orlaiviai iš Bagramo bazės išskrido tarp sausio 30 d. ir vasario 4 d. Iki vasario 4 d. Kabulą paliko paskutinės sovietų pajėgos. Per šias dvi paskutines karo savaites rusai neteko dar trisdešimt devynių karių. Vienas iš jų buvo Igoris Lachovičius iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko, kurį nušovė snaiperis. Jis iškeliavo iš Afganistano susuktas į neperšlampamą paklodę ir pririštas prie BMP. Pasak legendos, tai buvo paskutinis šiame kare žuvęs sovietų karys.

Generolui Sebrovui, į Afganistaną 1979 metais įžengusiam su 103-iąja divizija, nepadarė įspūdžio nei oficialios kalbos, nei susirinkusi minia, nei gėlės. Jis su kartėliu apibendrino: „Šalis, kuriai mes dešimt metų įvairiausiais būdais padėjome, dabar skendi griuvėsiuose. Visi prisidėjo prie šio naikinimo <...>, tačiau didelė kaltės dalis krinta mums. Buvo neįmanoma skaudžiai nereaguoti į tai, kaip pasikeitė žmonių požiūris į mūsų armiją ir mūsų karius. Kai čia atėjome, mus sutiko draugiškai, su simpatija. Dabar, kai išeidinėjome, paprastai afganai mums grasino ir mus įžeidinėjo."[52]

Tilto pervažiavimas

1989 m. vasario 14 d. Cholmo mieste generolas Gromovas, 40-osios armijos vadas, kaip paprastai nubudo pusę septynių ryto. Jis jautėsi žvalus, o iki sienos buvo likusi valanda kelio. Kitados šis miestas (anksčiau vadintas Taškurganu) didžiavosi savo senoviniu ir labai gražiu turgumi, bet per mūšius iš jo beveik nieko neliko. Karo metais turguje ilgai bazavosi motorizuotųjų šaulių pulkas, o nuo sausio jame įsikūrė paskutinis 40-osios armijos štabas. Dabar afganai vaikštinėjo aplinkui, tarsi ši vieta priklausytų jiems, ir vertino išlikusius pastatus, kurių savininkais jie netrukus turėjo tapti. Dešimtą valandą nedidelė Gromovo kolona – 201-osios divizijos žvalgybos batalionas – pajudėjo į Chairatoną, kur prie upės, afganų pusėje, buvo tranzitinė bazė.

Kai čia Gromovas ir jo kolegos sustojo dar kartą patikrinti, jog niekas iš 40-osios armijos neatsiliko, paskambino panikuojantis Jazovas. Užsienio ministerijos pareigūnai atkreipė dėmesį į tai, kad pagal Ženevos susitarimą sovietų pajėgų turėjo nebelikti Afganistane iki vasario 15 d. Kitaip sakant, jos privalėjo grįžti į Sovietų Sąjungą iki vasario 14-osios vakaro. Gromovas paaiškino, jog jau kalbėjosi su Jungtinių Tautų atstovais ir tie pažadėjo į tai žiūrėti pro pirštus. Tada Jazovas paklausė: „Kodėl jūs ketinate išvykti paskutinis ir nesate savo pajėgų priekyje, kaip priklausytų vadui?" Gromovas atsakė manęs, jog po daugiau kaip penkerių uolios tarnybos Afganistane metų nusipelnė tokios teisės. Jazovas daugiau neištarė nė žodžio.

Visą dieną kareiviai ir karininkai šveitė transporto priemones ir gražino savo geriausias uniformas. Gromovas išvyko apžiūrėti tranzitinės bazės. Ji pasirodė esanti tokia didelė, jog norint ją visą ištyrinėti būtų prireikę savaitės. Čia buvo daugybė traktorių ir kitos žemės ūkio technikos, stogo dangos, cemento, cukraus, miltų. Gromovą vedžiojęs afganas jam parodė vieną konteinerį, kuris išliko užantspauduotas nuo tada, kai jį čia atgabeno 1979 metais. Konteinerį atidarė vos prieš kelias dienas. Jis buvo pilnas pyragaičių ir saldumynų – visa tai tyliai supuvo.

Grįžęs pas savo karius, Gromovas juos išrikiavo norėdamas įsitikinti, kad jie visiškai pasirengę rytdienos įvykiui. Jo transporto priemonė – BTR Nr. 305 – buvo apžiūrėta, patikrinta, o paskui dar kartą apžiūrėta. Ko mažiausiai norėjo Gromovas, kad jo BTR sugestų tilto viduryje.

Paskutinė sovietų šarvuočių kolona palieka Afganistaną. 1989 m. vasaris.

Tą paskutinę naktį Gromovas miegojo prastai. Jis nejautė jokių emocijų: pakilios ankstesnių dienų nuotaikos neliko nė ženklo. Apie ketvirtą valandą užsnūdo, bet pabudo net nesuskambėjus žadintuvui. Penktą valandą bazė vėl atgijo. Girdėjosi kareivių juokas, buvo šildomi pirmų transporto priemonių varikliai. Kažkas uždainavo.

Devintą valandą Gromovas išsikvietė savo adjutantą, kad jis patikrintų, ar jo uniforma tvarkinga, ir pusę dešimtos įsakė judėti. Bataliono šarvuotieji transporteriai nuskubėjo į priekį ir užvažiavo ant tilto. Kai kurie kareiviai verkė. Be penkiolikos minučių dešimtą valandą Gromovas nusekė paskui juos savo šarvuotyje su prie jo pritvirtinta 40-osios armijos vėliava. Tai buvo paskutinė transporto priemonė, pervažiavusi tiltą. Kariuomenės išvedimas baigėsi.[53]

Kitoje upės pusėje spietėsi daugybė vietinių partinių veikėjų, vyriausybės atstovų, sovietų ir užsienio žurnalistų. Čia taip pat buvo negrįžusių kareivių artimųjų, kurie vis dar tikėjosi išgirsti, kad galbūt juos paskutinę minutę rado gyvus ir sveikus. Minioje sukiojosi Aleksandras Rozenbaumas, jaunas žurnalistas iš Archangelsko jaunimo laikraščio *Severnyj komsomolec*. Afganistane žuvo penkiasdešimt devyni Archangelsko jaunuoliai ir savo jaudinantį reportažą apie ceremoniją prie tilto Rozenbaumas užbaigė klausimais, kuriuos dabar jau uždavinėjo visi: „Kodėl mes ten ėjome? Kurie asmenys dėl to kalti?“[54]

Žmonės glėbesčiavo ir bučiavo kareivius, mėtė gėles po jų šarvuočių ratais. Gromovą pribėgęs apkabino sūnus, kuris atvyko jo pasitikti. Buvo sakomos kalbos, paskui pietaujama netoliese esančioje karininkų kavinėje. Gromovas paskambino Jazovui, kuris jį entuziastingai pasveikino. O tada, išskyrus administracinius reikalus, viskas buvo baigta.

Bet oficialioji spauda ir toliau bruko senus mitus. Tomis paskutinėmis dienomis *Pravda* rašė: „Grojant orkestrams šalis sveikina savo sugrįžtančius sūnus. Mūsų vaikinai keliauja namo įvykdę internacionalinę pareigą. Per dešimt metų sovietų kariai Afganistane suremontavo, rekonstravo ir pastatė šimtus vidurinių ir technikos mokyklų, per 30 ligoninių, maždaug tiek pat vaikų darželių, apie keturis šimtus daugiabučių ir trisdešimt penkias mečetes. Jie iškasė daugybę šulinių ir drėkinimo kanalų bei griovių, kurių bendras ilgis sudaro beveik 150 kilometrų. Prireikus jie taip pat padėjo saugoti karinius ir civilinius įrenginius.“[55]

Generolo B. Gromovo susitikimas su sūnumi SSRS ir Afganistano pasienyje.

Tačiau pasveikinti karių prie tilto iš Maskvos neatvyko joks oficialus asmuo – nei iš Komunistų partijos, nei iš vyriausybės, nei iš Gynybos ministerijos, nei iš Kremliaus. Vėliau jie teisinosi, kad tai buvęs purvinas karas, todėl atvykimas į Termizą pasveikinti karių būtų reiškęs pritarimą jų įvykdytam nusikaltimui.[56] Tai buvo neįtikėtinas cinizmas – labai bloga politika ir labai blogas elgesys. Kareiviai šio įžeidimo niekada nepamiršo ir už jį niekada neatleido.

TRYLIKTAS SKYRIUS

KARAS NESIBAIGIA

40-osios armijos vyrai, pervažiavę tą tiltą, nebuvo paskutiniai sovietų kariai, išvykę iš Afganistano; jie taip pat nebuvo paskutiniai, ten matę karinius veiksmus. Sovietų ambasados teritorijoje bazavosi desantininkai, kurie turėjo saugoti ambasadorių ir jo sumažėjusį personalą, dabar įkurdintą čia iš atokių butų mikrorajonuose ir iš kitur. Afganistane pasiliko karo specialistų; jie padėjo afganų kariams įvaldyti sudėtingesnę ginkluotę. Be to, nuošaliose provincijose, ypač prie Sovietų Sąjungos sienos, vis dar veikė sovietų specialiosios pajėgos ir žvalgybos būriai.[1]

Taip pat buvo žmonių, kurie judėjo priešinga kryptimi: jie skrido į Kabulą dabar pusiau tuščiais lėktuvais. Kai ten grįžo karinis vertėjas Andrejus Grešnovas, jis turėjo „rankinį bagažą“, sveriantį daugiau kaip 250 kilogramų. Laimė, budinčių afganų muitininkų nebuvo, tad jam nereikėjo atskleisti, kad tie uogienės stiklainiai ir guminiais kamščiais užkimšti buteliai, kuriuos jis gabenosi, yra pilni alkoholio. Jis ir kiti sovietų korespondentai, didžiąją laiko dalį slampinėjantys neturėdami ką veikti, pasiliko priemiesčio namuose, bet įsirengė atsarginius teletaipus tiems atvejams, jei kas nors nutiktų jų biuruose mieste.

Ekonominis sunkmetis jautėsi ne visur. Ambasados parduotuvėje buvo dar neregėtas gėrybių ir įvairiausių maisto produktų pasirinkimas: čia suvežė viską, kas liko kariuomenės krautuvėse. Alkoholinių gėrimų norma

padidėjo iki keturių butelių moldaviško konjako ir keturių butelių baltojo vyno, o alaus normos išvis nebeliko.

Prieš išvykdami sovietų kariai pardavė viską, ką buvo įmanoma parduoti: amuniciją, maisto produktus, antklodes, paklodes, plataus vartojimo prekes, sūdytą mėsą, graikiškas sultis, olandiškus putojančiuosius gėrimus, lenkiškus ir vengriškus kumpius, žaliuosius žirnelius, saulėgrąžų aliejų, mėsos konservus, arbatą ir cigaretes. Rinka buvo taip persotinta, kad afganų krautuvės dar ne vienus metus po sovietų pasitraukimo turėjo iš jų įsigytų prekių.

Ypač įspūdingą sukčiavimo būdą sugalvojo grupė praporščikų. Karinės oro pajėgos išmesdavo dėžes su plastikiniais raketų priekiniais kūgiais, kuriuos vadino *nursikais*. Iš jų buvo galima gerti, tačiau daugiau jie nelabai kam tiko. Praporščikai pradėjo vaikščioti po afganų krautuves ir teirautis prekybininkų, ar jie turi parduoti *nursikų*. Prekybininkai, kurie nebuvo girdėję apie *nursikus*, klausinėjo, kam jie skirti. „Jūs nesuprasite, – atsakydavo sukčiai. – Jie yra labai naudingi, labai reti ir labai brangūs." Paskui šie praporščikai paleido į rinką kelias dėžes *nursikų* ir patys juos supirkinėjo išpūstomis kainomis. Prekybininkų godumas pakėlė *nursikų* kainą iki padangių; kai paklausa, rodės, pasiekė aukščiausią tašką, sukčiai pardavė du pilnus sunkvežimius *nursikų* ir iškeliavo. Prekybininkai pasiskundė sovietų ambasadai, bet jiems buvo pasakyta: „Bijai vilko, neik į mišką." Metai bėgo, o prekybininkai savęs vis klausinėjo, kaip jie galėjo leistis šitaip visapusiškai apkvailinami.

Istorija apie *nursikus* Afganistane. (*Nursik* – nevaldomo sviedinio *Nurs* dangtelis. Visiškai nenaudingas dalykas, jį nuėmus išmetamas.)

Vienas dalykas Kabule Grešnovui ypač krito į akis. Tai buvo „monumentas“ šalia Nacionalinės liaudies armijos Centro komiteto: ant pjedestalo užkeltas tankas T-62. Jis čia turėjo prastovėti mažiausiai dešimt metų, nes Grešnovas jį matė dar tada, kai buvo verčiamas Aminas. Grešnovas svarstė, ar tankas tebėra veikiantis. Po trejų metų jis buvo nukeltas nuo pjedestalo, kai Achmedo Šacho Masudo pajėgos traukėsi iš Kabulo. Kovotojai tanką pripildė dyzelinio kuro, įdėjo naują akumuliatorių ir nuvažiavo juo į Pandžšyro slėnį.[2]

Pilietinis karas tęsiasi

40-oji armija išvyko, tačiau pilietinis karas Afganistane tęsėsi šiurpinamai nuožmiai. Mudžahedai buvo pakilios dvasinės būsenos. Pakistanas jiems ir toliau tiekė ginklus pažeisdamas Ženevos susitarimus. Pakistaniečiai niekada ir neketino jų laikytis: Pakistano prezidentas Zija ul Hakas JAV prezidentui Reaganui pasakė, jog jie, pakistaniečiai, aštuonerius metus neigė aktyviai veikiantys Afganistane ir kad dėl kilnaus reikalo musulmonai turi teisę meluoti.[3] Dauguma žmonių pranašavo, jog greitai Nadžibulos vyriausybę pakeis islamiška, galbūt fundamentalistų, vyriausybė, kuri, kaip niūriai kalbėjo CŽV pareigūnai, „geriausiu atveju bus dvilypė, o blogiausiu <...> gali būti aktyviai priešiška, ypač Jungtinėms Valstijoms“.[4]

Sovietai savo ruožtu ir toliau tiekė Kabului didžiulius kiekius maisto produktų, kuro, amunicijos ir karo technikos. 1989-ųjų gegužės pradžioje aptarti priemonių ir būdų į Afganistaną atvyko Varenikovo vadovaujama sovietų karinė delegacija.[5] 1990-aisiais sovietų pagalbos Kabulo vyriausybei vertė siekė 3 milijardus dolerių per metus. Afganistano kariuomenė ir karinės oro pajėgos visiškai priklausė nuo tos pagalbos. Vyriausybinės pajėgos sėkmingai kovojo su mudžahedais tol, kol sovietai jiems tiekė išteklių.

Kone iškart po 40-osios armijos išvykimo aplink Džalalabadą kilo didžiulis mūšis. Pakistaniečiai tikėjo, kad kritus šiam miestui kristų ir Kabulas, o tai leistų užgrobti valdžią jų statytiniui Hekmatiarui.[6] Mudžahedai savo puolimą pradėjo 1989-ųjų kovo pradžioje; jie užėmė atokų postą papirkę jam vadovavusį karininką.[7] Tada pabandė užimti oro uostą, bet buvo atremti ir patyrė didžiulių gyvosios jėgos nuostolių. Mudžahedų situaciją dar labiau apsunkino tai, kad atskiri vadai atsisakė vykdyti bendrą

Sovietų instruktoriai apmoko Afganistano Liaudies Respublikos karius naudotis turima įranga.

planą. Mūšio pradžioje mudžahedai nužudė daug belaisvių; tai sustiprino vyriausybinių pajėgų karių pasiryžimą priešintis.

Nadžibula vėl paprašė sovietų padėti oro atakomis. Gorbačiovas sušaukė nepaprastąjį susirinkimą tam prašymui aptarti. Jis buvo atmestas.[8] Tačiau tolesnius mudžahedų bandymus pulti sustabdė paties Afganistano karo aviacija ir iki balandžio vyriausybinės pajėgos perėjo į puolimą. Į mudžahedų pozicijas paleista daugiau kaip keturi šimtai operatyvinių-taktinių raketų „Scud", kurių pirmtakė buvo Antrojo pasaulinio karo laikų vokiečių raketa V2; šiomis raketomis šaudė sovietų komandos, pasilikusios Afganistane. Kaip ir V2 atveju, jokie ženklai neperspėja apie atskriejančią „Scud" raketą, kol ji nesprogsta. Grešnovas, tuo metu lankęsis Džalalabade, rašė: „Mudžahedai, kurie, galima pagalvoti, jau turėjo būti pripratę prie įvairiausių ginklų naudojimo jų tėvynėje <...> neįstengė psichologiškai atsilaikyti, kai juos ėmė atakuoti tomis raketomis. <...> Žuvo tūkstančiai

civilių gyventojų, o pats mūšis buvo toks žiaurus ir tokio milžiniško masto, kad kariniu požiūriu jį, ko gero, galima palyginti nebent su Stalingrado mūšiu."[9] Kariai sutvarkė kelią, vedantį iš Kabulo – tą senąjį „anglų" kelią, kuriuo 1842 metais traukėsi britų „indusų armija", ir išvadavo miestą iš apsiausties. Kai 1989-ųjų liepą mūšis baigėsi, mudžahedų nuostolius sudarė daugiau kaip trys tūkstančiai žuvusių ir sužeistų kovotojų. Vienas mudžahedų karo vadas sielojosi, kad „Džalalabado mūšis pakirto mūsų reputaciją, kurią užsitarnavome per devynerius kovų metus". Brigados generolas Mohamedas Jusafas, kuris daug laiko buvo Pakistano tarpžinybinės žvalgybos (ISI) karininkas, atsakingas už ginklų tiekimą mudžahedams, sakė: „Po Džalalabado [mūšio] džihadas taip ir neatsigavo." Iškart po karo jis rašė, kad ta šiurkšti karo pabaiga „neatneš taikos ar stabilumo nei Afganistanui, nei Pakistano pasienio sritims".[10] Kaip pasirodė vėliau, jo žodžiai buvo pranašiški.

Afganistano nacionalinės armijos turima „Scud" raketa Kabulo gatvėse.

Kandaharas visada buvo pavojingas užsieniečiams. Jei šiame mieste, pilname niūrių puštūnų turgų, atvykėlis prašnekdavo jų kalba, vietiniai manydavo, jog jis taip daro tik todėl, kad yra šnipas. Su grupe užsienio žurnalistų Grešnovas apsilankė Kandahare 1989-ųjų vasarą – praėjus metams, kai jame per pirmą pasitraukimo etapą nebeliko sovietų įgulos.

Dabar Kandaharas atrodė visiškai kitaip negu per jo pirmą apsilankymą 1983 metais. Vėliau Grešnovas rašė: „Mes kirtome žaliąją miesto juostą ir ėmėme važiuoti pro pirmąsias pakelės krautuves. Visur tie patys priešiški, įtarūs žvilgsniai. Priešų miestas, prisisunkęs neapykantos sovietams. Kas Kandahare pasikeitė? Na, beveik nieko, jei ignoruosime tą faktą, kad sugriauta didelė miesto dalis. Man neteko matyti sovietų antskrydžio, įvykusio 1986 m. gruodžio 8 d., pasekmių. Dabar aš pirmą kartą pamačiau, kaip Kandaharas atrodo po sovietų pajėgų išėjimo.

Mes sustojome priešais vietą, kurioje anksčiau buvo kavinė su iškaba „Toyota“. Šią miesto dalį aš gerai pažinojau. Bet kavinės čia jau nesimatė. <...> Viskas buvo atpažįstama, tačiau viskas dabar atrodė kitaip. Mūsų šarvuočius aplipo vaikai. Jie klausinėjo: *„Ingrisi? Feransavi? Amrikai?“* <...> Aš šaltai atsakiau esąs *šuravi*, tai yra sovietas. Vaikai manimi netikėjo tol, kol nepaleidau stiprių rusiškų keiksmažodžių tirados. Tai jiems sukėlė didžiulį vaikišką pasitenkinimą, kuris prasiveržė ne dėl karo patirties: jie buvo tikriausiai vieninteliai žmonės Kandahare, prisimenantys mus be neapykantos. Kišdami savo purvinus pirštus sau į burnas ir šitaip rodydami, jog yra alkani, jie ėmė rusiškai šaukti: „Soviete, soviete, pis** tavo motiną, gerai, duok mums pinigų, duok mums cigarečių!“[11]

Kandaharą vis dar kontroliavo vyriausybė, tačiau jį nuolat apšaudė Hekmatiaro kovotojai. Per kelis paskutinius mėnesius miestui teko atlaikyti du galingus puolimus. Kaip Grešnovui pasakė miesto gubernatorius, aštuoniasdešimt procentų krautuvininkų turguje buvo mudžahedai, besiilsintys nuo kovų. Anksčiau jie ateidavo dviem ar trims dienoms per mėnesį, dabar ateina penkiolikai–dvidešimčiai dienų. Po sovietų pajėgų pasitraukimo mudžahedų skaičius tame regione padidėjo keturis ar penkis kartus. Tai dori vyrukai, aiškino gubernatorius. Jie neturi ketinimų sugriauti miestą; jie tik nori jį išlaisvinti. Gubernatorius ir pats palaikė diskretiškus ryšius su jų vadais.

Kur viskas ritasi, pagalvojo Grešnovas, jei oficialus didelio miesto gubernatorius kalba apie „dorus mudžahedus“?[12]

Kabulo kritimas

1989–1990 m. Nadžibulos vyriausybei pavyko sustiprinti savo karines pajėgas. ChAD finansavo nereguliariosios kariuomenės būrių formavimą iš buvusių mudžahedų: buvo teigiama, kad į nereguliariąją kariuomenę įstojo 100 tūkstančių buvusių sukilėlių. Herate dislokuotą 17-ąją diviziją, kurios maištas 1979-ųjų kovą paspartino organizuoto pasipriešinimo komunistams pradžią, dabar sudarė 3 400 reguliariosios kariuomenės karių ir 14 000 nereguliariosios kariuomenės karių. Remiantis vienu šaltiniu, 1988 metais Afganistano vyriausybės dispozicijoje iš viso buvo 300 000 galinčių kovoti vyrų.[13] Atokvėpis truko neilgai. Sukilėliai dar nebuvo išmokę kariauti konvencinio karo, todėl 1989 metais vyriausybinės pajėgos daugiausia sėkmingai atmušdavo jų atakas.[14] Tačiau artėjant 1990-ųjų vasaros pabaigai vyriausybinės pajėgos jau visur tik gynėsi. Dabar Masudas turėjo dvidešimt tūkstančių kovotojų, taip pat tankų ir artilerijos. Pirmąją 1991 metų pusę vyriausybė kontroliavo tik dešimt procentų Afganistano teritorijos; sukilėliai galiausiai užėmė Chosto miestą, žlugo kariuomenės kovinė dvasia, dezertyravimas tapo įprastu reiškiniu. Ševardnadzė ir Kriučkovas toliau kovojo už tai, kad nebūtų nutrauktas išteklių tiekimas Nadžibulai.

Mudžahedas ant užgrobto sovietų tanko.

Tačiau 1990-ųjų gruodį Ševardnadzė atsistatydino, o Kriučkovas buvo suimtas po nepavykusio pučo 1991-ųjų rugpjūtį. Nadžibula prarado užtarėjus sovietų vadovybėje. Pačiai Sovietų Sąjungai grėsė ekonominis ir politinis žlugimas. Vienas afganų pareigūnas, tuo metu lankęsis Maskvoje, vėliau sakė: „Mes pamatėme tas tuščias Maskvos parduotuves ir ilgas eiles prie kepalo duonos ir pagalvojome: ką rusai gali mums duoti?“[15]

Jelcinas, turintis vis daugiau įtakos Rusijos politikai, nematė prasmės leisti rusų pinigus bandant sušvelninti sovietų veiksmų pasekmes. Jo komanda pradėjo atvirai kalbėti, kad Nadžibulos reikia atsikratyti ir pirmenybę teikti islamiškai vyriausybei. Tą rudenį Nadžibula karčiai rašė Ševardnadzei: „Aš nenorėjau būti prezidentu, jūs mane įkalbėjote ir pažadėjote paramą. Dabar paliekate mane ir Afganistano respubliką likimo valiai.“[16] 1991-ųjų gruodį KGB atstovai galutinai paliko Kabulą atsisakydami savo ilgalaikių siekių kontroliuoti Afganistano reikalus.[17] Dar prieš Sovietų Sąjungos žlugimą Jelcinas ir jo žmonės ėmė tiesiogiai bendrauti su mudžahedų lyderiais; tai buvo dalis jų plano atimti iš Gorbačiovo vyriausybės užsienio politikos kontrolę.[18] 1992-ųjų sausį nauja, Jelcino, vyriausybė nutraukė karinių išteklių ir kuro tiekimą Nadžibulai.

Puvinys plito sparčiai. Nadžibulos karo aviacija, efektyviausia priemonė kovojant su mudžahedais, įstrigo savo bazėse dėl kuro stygiaus. Sukilėliai ir toliau gaudavo ginklų iš Pakistano. Jie pradėjo užimti didelius miestus ir vis dažniau rengė teroristinius išpuolius Kabule. 1992-ųjų sausį Nadžibula per penktąsias jo inicijuotos Nacionalinio susitaikymo politikos metines viešai apkaltino Sovietų Sąjungą dėl Afganistaną užklupusių negandų ir pavadino sovietų pasitraukimo dieną „Nacionalinio išsigelbėjimo diena“. Bet paties Nadžibulos jau niekas negalėjo išgelbėti.

Rusai laikėsi Kabule tiek, kiek galėjo. Jie pavertė ambasadą tvirtove: apsupo ją dviguba betonine siena su plieniniais vartais. Prieš išvykdamas 1989-ųjų vasarį, sovietų inžinerinis dalinys visus metus praleido prie pat ambasados administracinio korpuso įrenginėdamas didžiulę priešlėktuvinę slėptuvę. Slėptuvė turėjo autonomines vandens ir elektros tiekimo sistemas, gerą ventiliaciją, joje buvo didelės maisto atsargos ir visa kita, ko būtų galėję prireikti visam ambasados personalui, kad jis čia išsilaikytų tam tikrą laiką. Didžiulis refrižeratorius turėjo atlikti morgo funkcijas. Atskirai buvo įrengtos patikimai apsaugotos patalpos Nadžibulai, jei jis paprašytų politinio prieglobsčio.[19] Tomis paskutinėmis dienomis ambasadoje tvyrojo nerimo kupina, bet slopinama įtampa. Vakarinėje miesto dalyje mūšiai

stiprėjo. Vieną dieną darbuotojams buvo liepta eiti į slėptuvę, kurioje jiems teko praleisti daug laiko, nes ambasadą ir jos teritoriją mudžahedai vis intensyviau apšaudė raketomis ir artilerijos sviediniais.[20]

Galina Ivanova ir kitos ambasados darbuotojų žmonos gyveno slėptuvėje, o jų vyrai grįžo dirbti į savo kabinetus. Slėptuvėje taip pat gyveno du ar trys tuzinai vyrų. Kai kurie iš jų elgėsi bjauriai: apsileido, nustojo skustis, skundėsi dėl vandens ir maisto normų, piktinosi, kai Galina šiek tiek maisto atidėdavo ambasados šuniui. Situacija tapo tokia nemaloni, kad Galina ir kitos moterys išėjo miegoti į polikliniką. Tai truko tol, kol jos vyras Valerijus, vadovaudamasis nuojauta, jai paskambino ir pasakė, jog kiekvieną akimirką gali prasidėti nauja mudžahedų ataka: joms reikia bėgti iš poliklinikos ir pasislėpti ambasados parduotuvės rūsyje. Vos moterys išbėgo, poliklinika pavirto griuvėsiais. Jas išgelbėjo kelios akimirkos.[21]

Ambasadorius vis dar darė viską, ką galėjo, siekdamas palaikyti efektyvius santykius su Afganistano vyriausybe. Kabule ir toliau veikė sovietų prekybos organizacijos, vadovaujamos Valerijaus Ivanovo. Bendros sovietų ir afganų transporto kompanijos „Afsotr“ direktorius buvo Jurijus Maratchanianas. Kai jis 1992 m. rugpjūčio 12 d. savo bute su žmona Nina ir Jevgenijumi Konovalovu gėrė arbatą, į pastatą pataikė tanko sviedinys. Nina ir

Pabėgėliai, gyvenantys buvusios sovietų ambasados pastatuose. Kabulas. 2001 m.

Konovalovas buvo sunkiai sužeisti ir po kelių dienų mirė. Jų kūnus užlitavo cinko karstuose ir padėjo į refrižeratorių, kuris buvo skirtas tokiam tikslui. Kadangi elektros tiekimas vis nutrūkdavo, iš refrižeratoriaus ėmė veržtis freonas. Keli draugai afganai, nepaisydami apšaudymų, sugebėjo jo parūpinti daugiau.[22]

Tos pačios dienos vakarą Nadžibula paskambino vyriausiajam sovietų kariniam patarėjui generolui Lagošinui ir pasakė, kad jis ir jo kolegos – tuo metu Kabule buvo likę tik septyni sovietų kariniai patarėjai – privalo kuo greičiau išvykti iš Afganistano. Sukilėliai netrukus užgrobs valdžią, o jis, Nadžibula, įstengs išsilaikyti prezidento poste vos penkias dienas. Nadžibula pridūrė, kad nors sovietai jį išdavė, jis jaučiąs pareigą karinius patarėjus išsiųsti namo gyvus ir sveikus. Ir iš tiesų, kai oro uosto administracija kitą dieną ėmė visaip trukdyti patarėjų išvykimui, Nadžibula pats atvažiavo į oro uostą ir padėjo jiems išskristi į Taškentą.[23]

Kitą dieną Nadžibula kreipėsi į Jungtines Tautas prašydamas jam padėti išskristi į užsienį, nes jo vyriausybė galutinai žlugo. Bet jo grupės kelionė baigėsi oro uoste, kurį dabar kontroliavo generolas Dostumas. Tada Nadžibula pasiprašė prieglobsčio ten, kur, kaip jis tikėjosi, turėjo būti saugu – Jungtinių Tautų atstovybėje Kabule.[24]

Dabar nebebuvo prasmės žmones laikyti Kabule ir rusai nusprendė ambasadą evakuoti. Operacija prasidėjo rugpjūčio 28-osios rytą, ketvirtą valandą, kai iš Termizo į Kabulą išskrido trys lėktuvai. Naujasis ambasadorius Jevgenijus Ostrovenka, kuris šias pareigas ėjo tik kelis mėnesius, su savo personalu išvažiavo į oro uostą. Rusai taip pat pavežė Mongolijos, Kinijos, Indonezijos ir Indijos diplomatus.

Ir Afganistano vyriausybės likučiai, ir mudžahedai garantavo, kad rusų lėktuvai galės saugiai nusileisti ir išskristi. Trys Il-76 leisdamiesi visgi iššovė užtaisus, klaidinančius raketas. Valerijus Ivanovas, jo žmona Galina ir tam tikras skaičius kitų žmonių sulipo į pirmą lėktuvą. Į jį taip pat įdėjo karstus su Ninos Maratchanian ir Jevgenijaus Konovalovo kūnais, sukrovė daiktus. Lėktuvas saugiai pakilo, stačia trajektorija pasiekė keturių kilometrų aukštį, kur negalėjo pasiekti raketos, o tada lakūnai nustatė kursą namų link. Bet tada mudžahedai pradėjo apšaudyti oro uostą. Antras lėktuvas taip pat laimingai išskrido, nors skeveldros sudraskė kelias jo važiuoklės padangas. Tačiau trečias lėktuvas užsiliepsnojo ir ambasadoriaus žmona, kuri į jį jau lipo, vos išsigelbėjo. Desantininkai ir įgula spėjo išnešti šiek

tiek dokumentų, tačiau visas bagažas liko lėktuve. Vyrams iššokus, po kelių akimirkų lėktuvas sprogo.

Pirmo lėktuvo vadas atsisakė grįžti ir paimti oro uoste įstrigusius žmones. Jis paaiškino Ivanovui, jog nebeliko raketas klaidinančių užtaisų. „Tu man turėtum labai daug sumokėti, kad apsigalvočiau", – pridūrė vadas tikriausiai juokaudamas. Termize, kur dabar buvo nepriklausomas Uzbekistanas, oro uosto personalas atsisakė papildyti degalų, taip pat nei įgulai, nei keleiviams nedavė maisto ir vandens tol, kol kaip kyšio negavo dviejų sunkvežimių „KamAZ", kuriuos skraidino lėktuvas. Kaip siaubingai pablogėjo reikalai nuo tada, kai žlugo Sovietų Sąjunga, pagalvojo Ivanovas.

Afganistane likusiems ambasados darbuotojams, tarp kurių buvo ir ambasadorius Ostrovenka su žmona, teko keliauti į Mazari Šarifo miestą keliais lėktuvais An-12, kuriuos skyrė generolas Dostumas. Iš ten jie išskrido namo.

Vienas karys išgelbėjo kulkų suvarpytą vėliavą, pritvirtintą prie stiebo šalia sovietų ambasados. Po daugelio metų ji vis dar kabėjo jo kabinete.[25]

Ieškojusieji paralelių prisiminė, kad prieš du dešimtmečius amerikiečių ambasados Saigone personalas buvo išgelbėtas dar labiau žeminančiomis aplinkybėmis.

Kabulo griuvėsiai. 1993 m.

Afganistano sostinėje neliko aiškios valdžios. Uzbekų nereguliariosios kariuomenės vadas generolas Dostumas, iki tol vienas efektyviausių Nadžibulos vadų, prisidėjo prie Masudo ir Hekmatiaro, puolančių Kabulą. Bet jų vienybė buvo trumpalaikė. Seni nesutarimai tarp mudžahedų grupuočių dabar prasiveržė dar žiauresne forma. Per devynerius sovietų invazijos metus Kabulas nukentėjo nedaug. Dabar didelė jo dalis buvo sunaikinta per apšaudymus, kurie vykdavo nesirenkant konkretaus taikinio. Apiplėšinėjimai, prievartavimai ir žudymai tapo kasdienybe. Masudo pajėgos ypač žiauriai elgėsi chazarų mažumos atžvilgiu. Teigiama, kad iki 1996 metų buvo nužudyta apie keturiasdešimt tūkstančių šių Afganistano gyventojų, o du šimtai tūkstančių jų pabėgo iš šalies.[26]

Pilietinį karą užbaigė talibai. Daugelis jų augo pabėgėlių stovyklose Pakistane ir čia buvo ugdomi tradicinėse musulmonų mokyklose. Savo pirmą pergalę jie pasiekė 1994-ųjų pavasarį, kai užėmė Spin Baldako miestą prie Pakistano sienos. Iš čia talibai pradėjo nenumaldomai veržtis į Afganistano gilumą. Jie užėmė Kandaharą, bet buvo kuriam laikui sustabdyti prie

Nužudytų, o paskui ant vielos pakabintų Afganistano Demokratinės Respublikos prezidento Nadžibulos ir jo brolio kūnai.

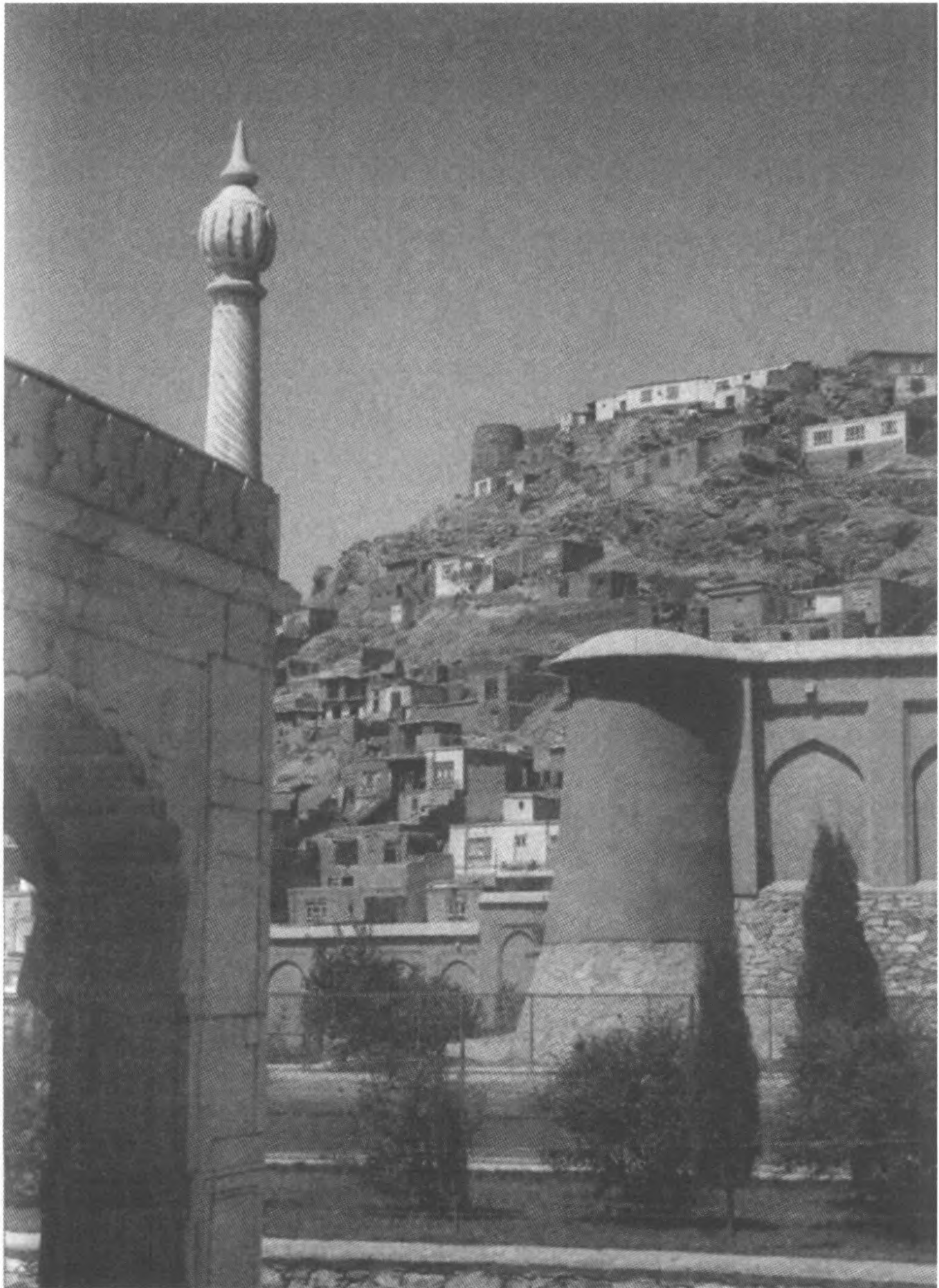
Kabulo, kuriame, regis, dominavo Masudas. Tada talibai, remiami Pakistano, nukreipė dėmesį į šalies vakarus. Jie užgrobė aviacijos bazę Šindande kartu su visa technika, o 1995-ųjų rugsėjį be kovos užėmė Heratą. Kautynės prie Mazari Šarifo pasižymėjo skerdynėmis, kurias vykdė abi pusės, bet 1996-ųjų rugpjūtį talibai čia galiausiai įsitvirtino. Džalalabadas ir Kabulas krito rugsėjį.[27]

Daugumai Kabulo gyventojų talibų pergalė, bent jau iš pradžių, grąžino tam tikro saugumo ir tvarkos jausmą, nors tie dalykai ir buvo įtvirtinami naudojant žiauriąją šariato versiją. Tačiau Nadžibulai tai reiškė pabaigą. Talibai jėga ištempė jį ir jo brolį iš Jungtinių Tautų atstovybės, tada juos kankino, iškastravo ir pakabino jų kūnus miesto centre.

Masudo nužudymas

Kai rusų nebeliko, iš pradžių Masudo politinė ir karinė karjera ir toliau klestėjo. Bet dėl permainingos sėkmės ir nuolat kintančių pilietinio karo aljansų, o labiausiai dėl Talibano atsiradimo, jis vis dažniau turėjo gintis, atlaikyti oro atakas ir buvo išstumtas iš Kabulo. Nors Masudas kovojo demonstruodamas ankstesnius įgūdžius ir jį palaikė Iranas, Uzbekistanas ir Rusija, galiausiai jam teko grįžti į savo senąją bazę Pandžšyro slėnyje. Čia jis tapo Jungtinio Afganistano gelbėjimo islamiškojo fronto, arba Šiaurės aljanso, lyderiu. Šiaurės aljansas vienijo talibų vis dar neužimtos mažos Afganistano dalies – dešimtadalio – lyderius.

Nepaisydami šių nesėkmių, rusai ir toliau palaikė ryšius su Masudu ir Šiaurės aljansu. Masudas susirašinėjo su Jevgenijumi Primakovu, kuris tuo metu vadovavo Rusijos išorinės žvalgybos tarnybai.[28] 1994-ųjų vasarį rusų atstovai Afganistane slapta derėjosi su Masudu. 1998 metais Masudas savo Užsienio reikalų ministrą Abdulą Abdulą išsiuntė į Maskvą tartis dėl karinio-techninio bendradarbiavimo ir karinės pagalbos. Masudo atstovai susitiko su Rusijos Generalinio štabo vadu generolu Kvašninu, Jelcino patarėju Sevostjanovu ir užsienio reikalų ministro pavaduotoju Pastuchovu. 2000 metais vėl įsiplieskė rimtos kovos. Talibai prieš Masudą naudojo tankus ir aviaciją, bet jis, nors turėjo vis mažiau ginkluotės ir išteklių, sugebėjo juos atmušti. Tų metų pavasarį Talibanas paskelbė Rusijai džihadą. Spalio mėnesį Dušanbėje Masudas susitiko su Rusijos gynybos ministru maršalu Sergejevu, kuris sutiko jam tiekti ginklų ir amunicijos. Talibai greitai reagavo perspėdami: „Rusija turėtų liautis kištis į Afganistano vidaus reikalus,

Baburo parkas ir mauzoliejus 2008-aisiais. Įkurti apie 1528 metus, labai nukentėjo per pilietinį karą, kuris kilo po sovietų pajėgų pasitraukimo 1989 metais. Išvijus talibus buvo rekonstruoti Agos Chano IV lėšomis.

Europos Parlamento pirmininkė priima Achmedą Šachą Masudą Strasbūre. Spaudos konferencija. 2001 m. balandis.

antraip ji gali sau sukurti daug pavojingų problemų ir sunkių pasekmių." 2000-ųjų gruodį, pasiūlius Sovietų Sąjungai ir Jungtinėms Valstijoms, Jungtinių Tautų Saugumo Taryba sutiko taikyti Talibanui naujas sankcijas. 2001-ųjų balandį Masudas apsilankė Europos Parlamente Strasbūre ir paprašė pagalbos kovojant su Talibanu, kurio sąjungininkės „al-Qaedos" dėmesys, perspėjo jis, netrukus nukryps į JAV ir Europą.[29]

2001-ųjų rugsėjo pradžioje Arkadijus Dubnovas, laikraščio *Novoje vremia* žurnalistas, stoviniavo svečių namuose Pandžšyro slėnyje laukdamas interviu su Masudu, kurį jis gerai pažinojo nuo 1993-iųjų, kai pradėjo dirbti Afganistane. Be Dubnovo, kambaryje laukė du arabų žurnalistai, kurie irgi norėjo imti interviu iš Masudo. Tiems arabams interviu buvo paskirtas rugsėjo 9 d. ir jie nužudė Masudą susprogdinę bombas, paslėptas jų filmavimo kamerose. Jie sakė esantys marokiečiai iš naujienų agentūros Londone, todėl nužudymą tyrė Skotland Jardas, kurio pareigūnai apklausė Dubnovą. Tačiau tyrimas buvo nutrauktas – tikriausiai dėl įrodymų trūkumo.[30]

Masudas aiškina veiksmų planą.

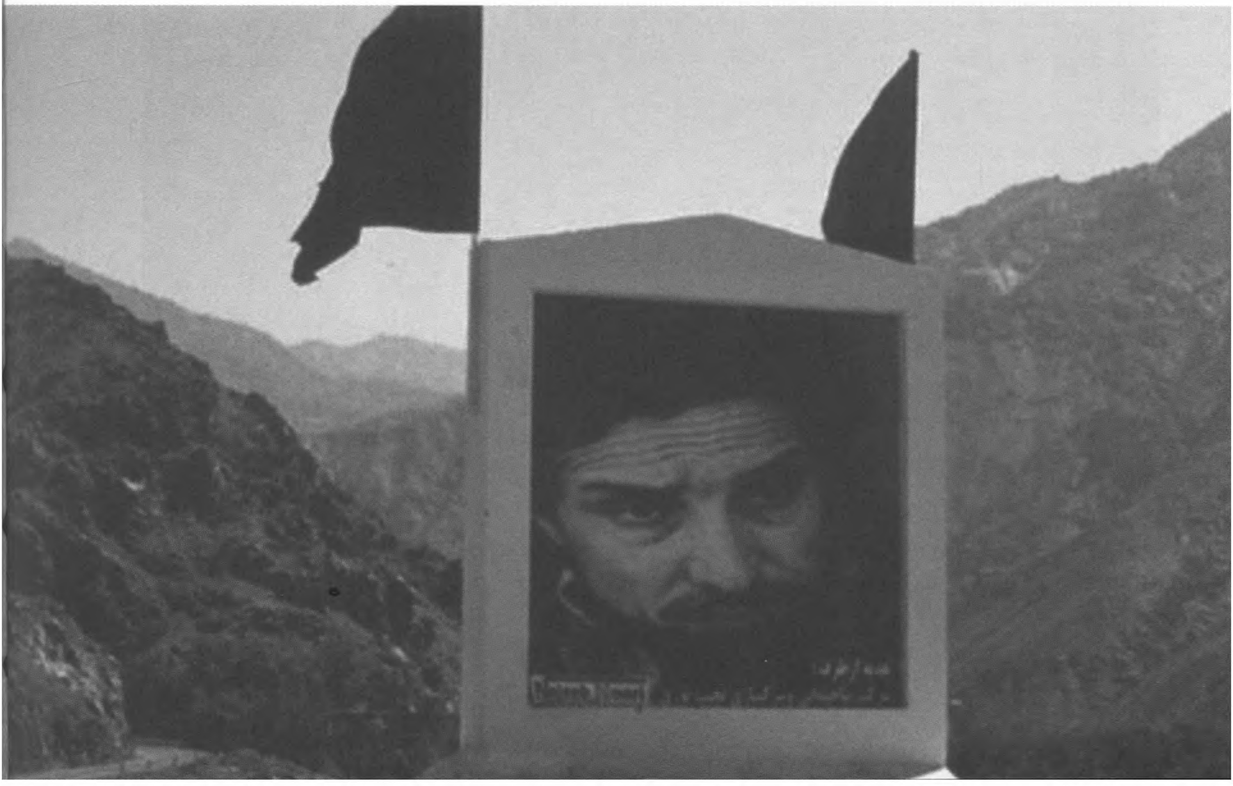
Prezidentas Putinas nedelsdamas paskambino prezidentui Bushui. Vėliau Putinas pasakojo: „Aš pranešiau, jog ką tik buvo nužudytas Masudas, Šiaurės aljanso lyderis. Savo amerikiečiui kolegai pasakiau: „Aš labai nerimauju. Artėja kažkoks didelis įvykis. Jie kažką planuoja.“[31] Po dviejų dienų Niujorke buvo atakuoti bokštai dvyniai. Putinas pirmasis iš užsienio lyderių pareiškė užuojautą Bushui ir iškart ėmėsi praktinių veiksmų paremdamas būsimą amerikiečių karinę kampaniją, kuria jie siekė sunaikinti Talibaną ir „al-Qaedą“. Putino žmonės amerikiečiams perdavė nemažai informacijos, taip pat minų laukų žemėlapius – daug jų po tiek metų, žinoma, buvo netikslūs. Jis atidarė Rusijos oro erdvę amerikiečių karo lėktuvams ir įkalbėjo Vidurinės Azijos šalių vadovus padaryti tą patį. Jis susitiko su Šiaurės aljanso lyderiais, padidino jiems karinę pagalbą ir įtikino juos bendradarbiauti su amerikiečiais. Rusų ir amerikiečių bendradarbiavimas nesilpnėjo. Šiaurinis tiekimo maršrutas per Rusiją darėsi vis svarbesnis, nes tiekimo maršrutas iš Pakistano amerikiečiams tapo problemiškas. Rusai ir toliau dalijosi informacija. 2010-ųjų spalį jie padėjo ir patarinėjo

amerikiečiams, kai vyko pastarųjų vadovaujamas reidas siekiant sunaikinti keturis didelius narkotikų fabrikus – tai buvo pirma jungtinė tokio pobūdžio operacija. Daugeliui rusų atrodė, jog amerikiečiai yra nepakankamai dėkingi už tai, ką Putinas padarė bandydamas jiems padėti.[32]

Kai pradinis amerikiečių karinės kampanijos etapas baigėsi ir Kabule buvo įtvirtintas naujas režimas, rusai toliau stiprino ryšius su naująja Afganistano valdžia. Jie atvirai ar slaptai keliavo ten kaip pareigūnai, žurnalistai ar netgi turistai, kaip tai beveik netrukdomi darė nuo pat sovietų invazijos pabaigos.

Masudą palaidojo Pandžšyro slėnyje, ant kalvos šalia jo gimtojo Džangalako kaimo, ir jam iškart buvo pastatytas paminklas. Antrųjų jo žūties metinių ceremonijoje dalyvavo didelė rusų delegacija, vadovaujama generolo Varenikovo. Metams bėgant Masudo kultas stiprėjo ir jo kapas buvo paverstas didžiuliu mauzoliejumi. Rusai ir toliau kasmet atvykdavo jam pareikšti pagarbos. Puštūnai piktinosi tokiu šlovinimu žmogaus, kuris nebuvo jų gentainis ir kuris, dar ilgai po karo apmaudavo jie, sudarinėjo paliaubų sutartis su rusais, užuot tęsęs kovą su jais.[33]

Afganistanas gedi Masudo.

201-oji divizija kovoja toliau

Vienam 40-osios armijos padaliniui karas niekada nesibaigė. 201-oji divizija iš Afganistano pasitraukė į Tadžikiją ir čia liko tol, kol šis kraštas po Sovietų Sąjungos žlugimo tapo nepriklausomas. Divizijos štabas buvo sostinėje, Dušanbėje, o du jos pulkus dislokavo arčiau Afganistano sienos – Kuliabo (dabartinis Kulobas) ir Kurgan Tiubė (dabartinis Bochtaras) miestuose. Kai 1992 metais kilo pilietinis karas tarp centrinės vadovybės ir islamo sukilėlių, vietiniai tadžikų šauktiniai dezertyravo. Rusų karininkai ir praporščikai su šeimomis užsidarė savo kareivinėse ir atsisakė pasiduoti sukilėliams. Jelcinas diviziją sugrąžino Rusijos jurisdikcijon. Diviziją sudarė rusų šauktiniai ir gerus atlyginimus gaunantys kontraktininkai. Ji tapo Nepriklausomų Valstybių Sandraugos įkurtų taikos palaikymo pajėgų branduoliu. Šios pajėgos buvo išformuotos, kai 1997 metais baigėsi pilietinis karas, bet divizija liko Tadžikijoje turėdama neapibrėžtą statusą.

201-oji motorizuotųjų šaulių divizijos bazė Dušanbėje. 1998 m.

Karas tęsėsi ir KGB pasienio kariuomenei. Jos štabas taip pat įsikūrė Dušanbėje, o kai kurie Afganistano pasienyje dislokuoti padaliniai prieš tai dalyvavo operacijose šioje šalyje. Tarp 576 karių, priklausiusių KGB struktūrai ir žuvusių Afganistane, buvo ir šių padalinių karių. Dabar jie saugojo Afganistano ir Tadžikijos sieną nuo narkotikų gabentojų ir fundamentalistų, kurie veržėsi į Tadžikiją siekdami paremti vietinius sukilėlius islamistus. Šios pajėgos galiausiai taip pat perėjo Rusijos jurisdikcijon. 1993 metais Rusija ir Tadžikija pasirašė draugystės ir bendradarbiavimo sutartį, pagal kurią Rusija prisiėmė oficialią atsakomybę už sienos apsaugą.

Išpuoliai prieš pasienio postus jau buvo prasidėję. Liepos 13 d., anksti ryte, užpulta 12-oji *zastava*. Užpuolikų buvo apie du šimtus, daugiausia mudžahedai ir Afganistano reguliariosios kariuomenės 55-osios pėstininkų divizijos kariai. *Zastavos* įgulą sudarė keturiasdešimt aštuoni pasienio kariuomenės kareiviai. Jie skubėjo užimti gynybines pozicijas, o tuo metu į juos šaudė iš aplinkinių kalvų ir iš anapus sienos. Pirmieji žuvo BTR ekipažo nariai, kurie net nespėjo parengti kovai savo šarvuočio. Kai žuvo dvidešimt vienų metų *zastavos* vadas, jo pavaduotojas nusprendė, kad likę gyvi kariai turėtų veržtis iš apsupties. Gelbėti apsuptos *zastavos* buvo pasiųstos nedidelės 201-osios divizijos ir tadžikų armijos pajėgos, kurias rėmė pora sraigtasparnių. Vieninteliame privažiavime jų laukė minos bei pasalos ir tadžikų kariai pasuko atgal. Kai rusų pajėgos galiausiai pasiekė *zastavą*, joje rado dvidešimt penkis sudarkytus karių kūnus.

Šešiems *zastavos* kariams – keturiems po mirties – buvo suteiktas Rusijos didvyrio vardas. Jie prisijungė prie tų aštuoniasdešimt šešių karių, kurie Afganistano kare tapo Sovietų Sąjungos didvyriais.[34]

KETURIOLIKTAS SKYRIUS

ŠALIS, TINKAMA DIDVYRIAMS

Vasario 15 d. pervažiavę Draugystės tiltą, kariai grįžo į šalį, gyvuosiančią mažiau kaip dvejus metus; į šalį, sukrėstą, nors ir savaip, tačiau kaip ir tą, iš kurios jie ką tik išvyko. Vyko radikalus rinkimų procesas ir vyresnieji karininkai praradinėjo vietas parlamente, nors iki tol manė, kad tos vietos jiems tiesiog priklauso. Vis garsiau skambėjo nepasitenkinimo balsai sąjunginėse respublikose. Ekonomika nuolat smuko. Spauda apie kariuomenę visada atsiliepdavo pagarbiai, tačiau dabar ji leido sau ją negailestingai kritikuoti. Kariai turėjo kuo piktintis, bet juos ypač papiktino populiaraus poeto Jevgenijaus Jevtušenkos eilėraštis, kuriame aprašomos afganiškos skruzdėlės, ropojančios žuvusio rusų kario veidu, mintys.

Ir tada sovietų kariuomenei buvo suduoti tokie smūgiai, kad jie vos nesužlugdė jos kaip efektyvios karinės jėgos.

40-osios armijos vadų nuomone, ši armija pasitraukė iš Afganistano išsaugojusi karinę reputaciją ir nepraradusi garbės. Ji įvykdė tas ribotas užduotis, kurias jai numatė politikai: apginti miestus, išlaikyti laisvas susisiekimo linijas ir taip suvaržyti sukilėlių veiksmus, kad Kabulo vyriausybė galėtų sustiprinti savo karines pozicijas ir išlikti bent jau kurį laiką. Šie kariai atliko savo pareigą ir nebuvo nugalėti mūšio lauke. Karas nebuvo malonus išgyvenimas, tačiau bent jau karine prasme jis netapo pažeminimu. Iš štai 40-ąją armiją, vieną galingiausių sovietų istorijoje, per kelis mėnesius išformavo, jos generolus, divizijų vadus ir jų pavaduotojus

perkėlė kitur arba išsiuntė į karo akademijas, o pulkų vadus išsklaidė po visą Sovietų Sąjungą.

Kai mažiau kaip po dvejų metų Sovietų Sąjunga subyrėjo, daugelis tų karininkų ėmė tarnauti nepriklausomų šalių kariuomenėse. Kadangi jie buvo davę priesaiką Sovietų Sąjungai, kai kurie atsisakė prisiekti dar kartą ir baigė savo karinę karjerą.

Karininkų apmaudas

Daug įskaudintų ir sutrikusių karininkų atsigręžė į ankstesnes savo krašto tradicijas. Jie ėmė jausti kaltę ir gėdą dėl Rusijos, dėl savo tėvų šalies, dėl jos tuštėjančių kaimų, dėl sugriautų bažnyčių – dėl valstybės, kuri pasikeitė kone neatpažįstamai, tapo svetima ir, pasak vieno iš tų karininkų, „nereikalinga nei man, nei tokiems kaip aš".[1] Jie simpatizavo savo proseneliams, carinės armijos karininkams, pilietiniame kare priverstiems rinktis vieną iš pusių. Dabar, kai, regis, vėl artėjo pilietinis karas, jų laukė panašus

345-ojo gvardijos atskirojo desantininkų šturmo pulko kariai ir karininkai Afganistane. Grįžęs į SSRS šis pulkas buvo pasiųstas į Tbilisį malšinti prieš vyriausybę nukreiptų demonstracijų.

pasirinkimas. Ar jiems susitaikyti su nauja Gorbačiovo ir Jelcino politika? Ar daryti viską toliau puoselėjant tai, ką turėjo geriausia sovietinis režimas?

Nori nenori jiems teko įsitraukti į vis painesnius ir vis labiau smurtingus Sovietų Sąjungos vidaus reikalus. 345-ąjį gvardijos atskirąjį desantininkų šturmo pulką, kuris vienas pirmųjų įžengė į Afganistaną ir vienas paskutinių iš jo išėjo, dislokavo Kirovobade (dabartinė Gendžė), kur jis neturėjo nei kareivinių, nei patalpų technikai laikyti, nei patogumų, nei pinigų. 1989-ųjų balandį, praėjus vos dviem mėnesiams po grįžimo iš Afganistano, pulką staiga išsiuntė į Tbilisį tramdyti antivyriausybinių demonstracijų. Panaudojus nuodingas dujas ir desantininkų kastuvėlius, žuvo devyniolika žmonių. Didžiąją žuvusiųjų dalį sudarė moterys ir merginos. Visi kratėsi atsakomybės, bet daugumai karių atrodė, jog dėl to kalčiausias pats Gorbačiovas. Maskva kaltino Gruzijos politikus ir vietinės milicijos vadovus. Kaukazo karinei įgulai vadovavęs generolas Rodionovas, pasižymėjęs

Sovietų dalinys Rytų Vokietijoje prieš išvykstant kontingentui.
Ant vartų užrašyta „Lik sveika, Vokietija".

40-osios armijos vadas, buvo atleistas iš pareigų ir paskirtas Generalinio štabo akademijos direktoriumi.[2] Po devynių mėnesių, 1990-ųjų sausį, Azerbaidžano sostinėje Baku rusų kariai nužudė du šimtus demonstrantų. Tarp panaudojusiųjų ginklą buvo ir karininkų, tarnavusių Afganistane.

1990-ųjų rugsėjį sovietų vadovybė sutiko, kad vėl susijungtų dvi Vokietijos. Daugeliui karininkų tai atrodė kaip pergalės prieš Hitlerį išdavystė ir Gorbačiovo, Ševardnadzės bei kitų „liberalų" parsidavimas. Jau buvo prasidėjęs ir sovietų pasitraukimas iš Rytų Europos. 1989-ųjų rudenį britų generolas apsilankė ukrainiečių tankų divizijoje, kurią ketinta išformuoti. Divizijos vadas generolas majoras girdint kitiems karininkams jam pasakė: „Žmonės ima kalbėti, kad visa kariuomenė yra metama į šiukšlyną <...> [pauzė], aš su jų nuomone sutinku."[3] Per kitus dvejus metus iš Vokietijos Demokratinės Respublikos ir kitų Rytų Europos šalių į Rusiją grįžo apie pusę milijono karių ir jų šeimų narių. Čia jie rado skurdą ir chaosą. Daug karininkų neturėjo kur gyventi, tad jiems su savo artimaisiais teko prisiglausti palapinėse ar dar blogesnėse vietose. Kariai savo nepasitenkinimą reiškė vis garsiau. Vyresnieji karininkai savo sūnums patarinėjo neiti jų pėdomis.

Komunistų partija visada ryžtingai kovojo su politikavimu ginkluotosiose pajėgose: generolus, įtariamus „bonapartizmu", vydavo iš kariuomenės (Stalino laikais sušaudydavo). Nepolitikuoti juos vertė ir tai, kad didžiausia šalies ekonominių resursų dalis būdavo skiriama ginklams kurti ir jų masinei gamybai siekiant prilygti kitai supervalstybei – Jungtinėms Valstijoms. Dabar situacija darėsi vis grėsmingesnė, nes kariuomenė pradėjo kratytis politikų kontrolės. 1990-ųjų rudenį Gorbačiovą aršiai užsipuolė du „juodieji pulkininkai" – Alksnis ir Petrušenka, kurie nuolat viešai ir prie keturių akių kaltino jį išdavus valstybę ir lengvai išsisukus. Partijos nariai rašė laiškus smerkdami Gorbačiovą dėl to, kad jis išdavė Rytų Europą ir sužlugdė sovietų ginkluotąsias pajėgas. 1990-ųjų gruodį penkiasdešimt trys įžymūs asmenys, tarp kurių buvo ir generolas Varenikovas, po Afganistano paskirtas sausumos kariuomenės vadu, Generalinio štabo vadas generolas Moisejevas ir Karinio jūrų laivyno vadas admirolas Černavinas, viešai pareikalavo konfliktų zonose paskelbti nepaprastąją padėtį ir įvesti tiesioginį prezidentinį valdymą, jei konstitucinės priemonės pasirodytų esančios neefektyvios. Metų sandūroje dvidešimt vyresniųjų karininkų, taip pat ir Achromejevas, dabar jau maršalas, Gorbačiovui konfidencialiai įteikė ultimatumą su savo nuoskaudomis ir reikalavimais.[4]

Tai buvo beprecedenčiai atvejai: iki tol kariškiai niekada nesikišo į politiką taip atvirai. Bet 1991-ųjų sausį nuo žodžių pereita prie darbų. Vilniuje rusų specialiosios pajėgos nužudė keturiolika žmonių, kurie taikiai siekė savo krašto nepriklausomybės. Gorbačiovo vaidmuo nėra aiškus iki šiol: ar jis apie tai žinojo iš anksto, o gal sankcionavo tokius kariuomenės veiksmus? Tačiau tarp tų, kurie tuos veiksmus planavo ir įgyvendino, tikrai buvo generolas Varenikovas.

Sąmokslas prieš Gorbačiovą

Gorbačiovo naudota taktika išvedant karines pajėgas iš Afganistano ir įgyvendinant vidaus reformas tikriausiai buvo vienintelė, kuri galėjo būti efektyvi. Daugiausia Gorbačiovo dėka Sovietų Sąjungos žlugimas ir Rusijos

Sausio 13-oji. Vilniaus spaudos rūmai. 1991 m. sausio mėnesio įvykiai, per kuriuos Lietuvoje buvo mėginta įvykdyti valstybės perversmą panaudojant Sovietų Sąjungos ginkluotąsias pajėgas, Vidaus reikalų ministerijos vidaus kariuomenę ir SSRS Valstybės saugumo komitetą (KGB). Laisvės kaina – per TV bokšto šturmą žuvo 14 beginklių žmonių, daugiau kaip 700 sužalota.

atgimimas įvyko praliejus palyginti nedaug kraujo. Bet generolai jam niekada neatleido už tai, ką jie laikė išdavyste, sugriovusia didžią valstybę. Jiems Gorbačiovas ir jo sąjungininkai buvo kuo tikriausi išdavikai. Savo prisiminimuose Varenikovas prikiša Gorbačiovui bailumą, demagogiją, neryžtingumą, karinės ir ekonominės tikrovės ignoravimą, priešiškumą ginkluotosioms pajėgoms ir gynybos pramonei. Varenikovas ir jo draugai aukštesnieji karininkai įtikėjo, kad Gorbačiovas yra neabejotinas išdavikas.[5] Nors tokios kraštutinės pažiūros mažai siejosi su faktais, visgi daugeliui karininkų atrodė, jog Gorbačiovas nesupranta ir neatjaučia kariškių, nerodo jiems pagarbos, kurią jie manė užsitarnavę kariaudami Afganistane. Tokios priešpriešos neigiamai veikė politinę situaciją ir persekiojo Gorbačiovą visą laiką, kol jis buvo valstybės vadovas.

Galiausiai Varenikovas ir kiti vyresnieji karininkai neištvėrė ir įsitraukė į sąmokslą, 1991-ųjų rugpjūtį surengtą prieš Gorbačiovą.[6] Rugpjūčio 17 d., sąmokslo išvakarėse, Varenikovas atvyko į Kriučkovo sušauktą susirinkimą, kuriame buvo tariamasi, ką reikėtų daryti siekiant išgelbėti Sovietų Sąjungą nuo politinio ir ekonominio žlugimo. Tada Varenikovas ir kiti nuskrido į Krymą susitikti su ten atostogaujančiu Gorbačiovu. Kai Varenikovas pareiškė Gorbačiovui, kad jeigu jis nesugeba vadovauti šaliai, tegul daro atitinkamas išvadas, susitikimas baigėsi. Po to Varenikovas visą laiką apgailestavo, jog tada nė vienam nepakako drąsos Gorbačiovą iškart pašalinti. Paskui Varenikovas nuvyko į Kijevą, kur Ukrainos vadovus bandė įkalbėti skelbti nepaprastąją padėtį ir perspėti gyventojus, jog bet kokie nacionalistų mėginimai savanaudiškai naudotis susidariusia situacija bus slopinami karine jėga. Varenikovo sumanymas neišdegė ir dėl to buvo išvengta daug kraujo praliejimo.

Kitą dieną sąmokslininkai šalyje paskelbė nepaprastąją padėtį ir į Maskvą įvedė karines pajėgas. Generolas Liachovskis padėjo parengti planą, kuris numatė Baltųjų Rūmų – Rusijos Federacijos parlamento ir jos įžūlaus prezidento Boriso Jelcino būstinės – šturmą.[7] Bet ir kariuomenėje, ir KGB anaiptol ne visi palaikė pučą: abiejose institucijose daugelį karininkų pribloškė tai, kad jų buvę kolegos ketina pakeisti šalies vadovybę ginklo jėga. Tarp Baltųjų rūmų gynėjų buvo pulkininkas Ruckojus, Afganistano karo dalyvis, kurį apdovanojo po to, kai jo lėktuvą numušė virš Pakistano, taip pat specialiųjų pajėgų karių su jiems būdingais dryžuotais marškinėliais. Parlamento gynėjai turėjo visai mažai ginklų, tad jei būtų įvykęs šturmas, jis būtų pasibaigęs labai greitai. Bet tokio įsakymo kariai nesulaukė ir pučas

žlugo. Būtent Afganistano karo dalyviai iškilmingai palydėjo į amžinojo poilsio vietą tris jaunus vyrus, žuvusius per susišaudymą, įvykusį kilus sumaiščiai antrąjį pučo vakarą. Vienas iš žuvusiųjų irgi buvo „afgancas", apdovanotas už narsą Afganistano kare.

Generolus taip pat draskė vidiniai nesutarimai ir per pučą kai kurie iš jų atsidūrė skirtingose barikadų pusėse. Tragiškiausia lemtis ištiko maršalą Achromejevą. Itin sumanus ir sąžiningas, turintis ironišką humoro jausmą, jis pateko tarp dviejų ugnių. Praradęs kolegų pasitikėjimą, nes tapo uoliu Gorbačiovo kariniu patarėju, sukrėstas to, kas nutiko jo mylimai kariuomenei, jis žlungant pučui pasikorė. Varenikovą suėmė dėl jo dalyvavimo perversme ir apkaltino tėvynės išdavimu. 1994-ųjų vasarį Jelcinas sąmokslininkus amnestavo, bet Varenikovas atsisakė amnestijos pareikšdamas, jog nėra joks tėvynės išdavikas: jis tiesiog gynė Sovietų Sąjungą, kuri tuo metu buvo teisėta valstybė. Varenikovas išsireikalavo pakartotinio teismo ir šis jį išteisino.

Rusijos prezidentui B. Jelcinui ištikimos pajėgos po Baltųjų rūmų Maskvoje apšaudymo. 1993 m. spalis.

Jelcinui generolai nebuvo nė trupučio atlaidesni negu jo pirmtakui Gorbačiovui. Visgi Jelcinui įsakius jie, kad ir nenoromis, per perlamento maištą 1993-iųjų spalį atakavo Baltuosius rūmus. Pasak oficialių šaltinių, 187 žmonės žuvo ir 437 buvo sužeisti. Remiantis neoficialiais šaltiniais, žuvo net du tūkstančiai žmonių. Daugiau aukų gatvių mūšiuose Maskvoje buvo tik 1917 metais. Jelcino ekonomines reformas persmelkusi politinė ir biurokratinė korupcija, taip pat nežabota spekuliacija daugelį generolų nuteikė prieš visą liberaliosios demokratijos idėją. Nenuostabu, kad didelė jų dalis džiaugėsi, kai šaliai ėmė vadovauti ryžtingesnis ir mažiau demokratiškas Vladimiras Putinas, kuris 2000 metais tapo Rusijos prezidentu.

Pasibjaurėję tokiais įvykiais, iš kariuomenės pasitraukė daug karininkų, tarp jų kai kurie garsiausi kariai bardai – Viktoras Kucenka, Sergejus Klimovas, Vadimas Dulepovas, Vladimiras Koševelas. Vienas jų dirbo taksistu, o kai 1991 metais prasidėjo pučas, iš savo miesto prie Volgos atvažiavo į Maskvą barikadose kovoti už Jelciną. Paskui jis pabandė verslininko duonos, bet susidūręs su korupcija įsidarbino Maskvos metro. Kitas tapo muzikos salių žvaigžde. Trečias pradėjo rašyti filosofinius darbus. Dar kitas dvejus metus praleido kalėjime, nes kažką nužudė per peštynes naktiniame klube.[8] Igoris Morozovas pasitraukė iš kariuomenės 1993-iaisiais būdamas keturiasdešimt vienų metų. Jis išvyko gyventi į Riazanės sritį – savo tėvo ir prosenelių gimtinę. Vietinė valdžia leistinomis ir neleistinomis priemonėmis bandė užvaldyti tas žemes ir gujo lauk žmones, kurių protėviai čia gyveno iš kartos į kartą. Dabar Morozovas visą savo laiką ir energiją skyrė kovai už savo žemės ir namų išsaugojimą.[9]

Kareivių likimai

Po Afganistano karo generolus morališkai palaikė karinės savigarbos jausmas ir mąstymo įpročiai, įgyti gyvenant izoliuotame profesionalių kariškių pasaulyje. Tačiau šauktiniai, kare prisiėmę svarbiausią smūgį, stokojo karinių tradicijų, kuriomis galėtų remtis. Jie neturėjo nei laiko, nei energijos veltis į didžiąją politiką. Jiems labiausiai rūpėjo kaip nors prisitaikyti prie civilinio gyvenimo ir sudurti galą su galu šalyje, kurios politinė ir ekonominė sistema patyrė krachą, kurios gyventojai buvo sukrėsti valstybės žlugimo ir buvo pernelyg užsiėmę kovodami už kasdienį egzistavimą, todėl negalėjo daug dėmesio skirti iš karo grįžtančių karių problemoms.

Kol vyksta karas, kareiviams sakoma arba jie tiesiog įtikina save, kad jam pasibaigus viskas bus kitaip, kad dėkinga vyriausybė ir visuomenė jiems atsilygins darbo vietomis, namais ir pripažinimu. Bet kareiviams beveik visada tenka nusivilti. 1918 metais Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas rinkimų kampanijos metu žadėjo: „Aš padarysiu Britaniją šalimi, tinkama gyventi jos didvyriams.“[10] Netrukus šalis patyrė didžiulį ekonominį nuosmukį ir daug karių liko be darbo ir be padorių būstų. 1945 metais Didžiosios Britanijos parlamento rinkimus laimėjo Leiboristų partija ir daugeliui karių atrodė, jog šį kartą bus kitaip. Naujoji vyriausybė iš tiesų stengėsi kurti darbo vietas, visuotinę sveikatos sistemą ir apskritai gerovės valstybę. Tačiau po karo Didžioji Britanija buvo labai skurdi šalis. Trūko gyvenamųjų namų, iš dalies dėl to, kad daug jų sugriovė vokiečių bombos. Nacionalinių finansų srityje buvo daug netvarkos. Maisto normavimas visiškai baigėsi tik 1954-ųjų liepą. Pažadai karo dalyviams iš esmės buvo vykdomi, tačiau labai menkai.

Iš Afganistano grįžtantys kariai buvo lygiai taip pat įsitikinę, kad vyriausybė rūpinsis jų darbo vietomis, būstais, medicinos priežiūra, lengvatomis ir išmokomis. Bet kadangi Sovietų Sąjungai grėsė politinis ir ekonominis žlugimas, daugeliui karo dalyvių teko sunkiai kovoti net dėl tų dalykų, kurie jiems priklausė. Išmokos buvo mažos, trūko būstų ir darbo vietų, nes fabrikus uždarinėjo, o darbininkus atleidinėjo. Trūko net ir tų itin prastos kokybės protezų, kaip ir invalidų vežimėlių. Karo dalyviams buvo sunku išsigydyti psichologines traumas, atsikratyti Afganistane įgytų žalingų įpročių ir polinkio į smurtą. Kai kurie išsiskyrė su žmonomis ir mylimosiomis. Kai kurie ėmėsi nusikalstamos veikos. Dauguma galiausiai sugebėjo grįžti į civilinį gyvenimą. Tačiau visi jautėsi išduoti. „Vaikinai ten tiek daug išgyveno, žvelgė mirčiai į akis, neteko savo draugų. <...> Paskui jie grįžo namo, į mūsų kasdienį, ne visada linksmą gyvenimą, ir jų jautrūs nervai <...> pajuto visą tą melą, veidmainystę, abejingumą, tą akis badantį klestėjimą vienų ir kartėlio persmelktą skurdą kitų. Ir jie jautėsi įskaudinti, nes niekam nebuvo svarbu, ką jiems teko patirti, niekam nerūpėjo jų fizinės ir dvasinės žaizdos. Būtent tada jie pradėjo idealizuoti praeitį.“[11]

1980-ųjų vasarį, vos prasidėjus karui, sovietų vyriausybė padidino reguliariosios kariuomenės karių algas ir pensijas, taip pat išmokas žuvusių karių šeimoms. Bet jie nieko nepagerino šauktiniams. Jei kareivis tapdavo invalidu, jis turėjo teisę gauti tokią pačią pašalpą, kokią gaudavo Antrojo pasaulinio karo invalidai, tačiau 1980 metais ta išmoka pasidarė visiškai

nepakankama. Kitais atvejais šauktiniai galėjo tikėtis dar mažesnės pašalpos, kuri būdavo mokama sužalotiesiems darbe.

Po dvejų metų priimtas dar vienas nutarimas, skirtas būtent Afganistane esantiems kariams ir civiliams bei jų šeimoms, „siekiant sėkmingai įgyvendinti SSRS vyriausybės skirtas užduotis". Kad tos „užduotys" yra karinio pobūdžio, užsiminta nebuvo. Nutarimas numatė privilegijas, panašias į Antrojo pasaulinio karo dalyvių, įskaitant pensijas, medicinos paslaugas, aprūpinimą būstu, keliavimo lengvatas ir t. t., tik mažesnės apimties. Pagerinimai buvo menkesni, negu galėjo pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Išmokos liko nedidelės ir priklausė nuo karinio laipsnio. Karininkai turėjo gauti vienkartinę trijų mėnesių atlyginimo dydžio išmoką. Kariams, tarnavusiems ilgiau, negu privalėjo, priklausė 500 rublių, šauktiniams – 300 rublių išmoka. Invalidai turėjo gauti dukart mažiau, bet išėję iš ligoninės galėjo mėnesį praleisti sanatorijoje. Taip pat numatytos pašalpos žuvusiųjų – ir kariškių, ir civilių – šeimoms. Bet tai tebuvo bendras nutarimas, kurį reikėjo papildyti begale vykdomųjų dokumentų. Šių niekas neskelbė, todėl vietinės valdžios apie juos dažnai arba nežinodavo, arba juos ignoruodavo.[12] Tad karo dalyviai atsimušdavo į biurokratinės painiavos ir klaidinimo sieną. Nieko negalintys padėti pareigūnai sakydavo: „Tai ne aš tave siunčiau į Afganistaną." Šitaip jie teisino savo nenorą karo dalyviams suteikti privilegijų, į kurias pastarieji manė turintys teisę.

Dabar spauda jau nebijojo rėžti tiesos. 1987 metais *Pravda* aprašė sunkumus, laukiančius Afganistano karo dalyvių, grįžusių pas savo tėvynainius, kuriems patiems trūksta pinigų, tinkamos medicinos priežiūros, normalių būstų ir kurie nemato daug priežasčių, kodėl juos eilėse turėtų peršokti vyrai, šiaip ar taip, net nekovoję tikrame kare. Laikraščio *Komsomolskaja pravda* atlikta apklausa parodė, kad net 71 procentas Afganistano karo dalyvių manė, jog jų privilegijos ir lengvatos egzistuoja tik popieriuje.[13] Karo dalyviams vis dar buvo sunku sužinoti, kas jiems priklauso. Neegzistavo nei aiškaus administracinio mechanizmo, leidžiančio efektyviai tvarkyti jų reikalus, nei vieno langelio principo. Karo dalyviams teko vaikščioti iš vienos biurokratinės įstaigos į kitą, kad gautų tai, ką turėjo teisę gauti.

1989-ųjų vasarį „afgancai" įgijo oficialų karių internacionalistų statusą. Pirmą kartą toks pavadinimas suteiktas užsieniečiams savanoriams, 1917–1923 m. pilietiniame kare kovojusiems sovietų pusėje. Vėliau šitaip imta vadinti sovietų karius, kovojusius pilietiniuose karuose Ispanijoje ir Kinijoje, taip pat vykusius kautis už „pažangius" režimus Kuboje, Korėjoje,

Medalis kariui internacionalistui.

Medalis kariui internacionalistui nuo dėkingos Afganistano liaudies.

Angoloje, Etiopijoje, Vietname ir kitur. Buvo netgi pagamintas medalis kariui internacionalistui. Jis vaizdavo penkiakampę žvaigždę, apsuptą auksinio laurų vainiko. Centre – rankų paspaudimas, o apačioje skydas, simbolizuojantis gynybinį operacijos pobūdį. Visa tai netenkino „afgancų“, kurie norėjo, kad jiems būtų suteiktas Antrojo pasaulinio karo dalyvių statusas.[14]

Turbūt didžiausiu košmaru tapo aprūpinimas būstu. Kai Afganistano karo dalyvis nusižudė, nes niekaip nesugebėjo gauti, kur gyventi, vienas profsąjungų veikėjas situaciją pakomentavo šitaip: „Aš suprantu, ką jis jautė. Kai vaikinai kovėsi Afganistane, jiems tikriausiai buvo žadama viskas. Tačiau neįmanoma kaipmat pristatyti butų. Reikiamo reglamentavimo taip pat nėra. Tada paaiškėja, jog namus reikia statytis patiems, nors žinant naujas kainas tai tampa beveik neįmanoma. Eilėje butui gauti Saša buvo dvyliktas. Prieš jį – Antrojo pasaulinio karo veteranai ir anksčiau grįžę kiti Afganistano karo dalyviai.“[15]

Sovietų Sąjunga visada buvo labai skurdi šalis. Ji niekada neturėjo pakankamai lėšų pažadėtai visuotinei gerovei kurti. Kad ir kaip būtų norėjusi

vykdyti pažadus dėl specialių privilegijų „afgancams“, Sovietų Sąjunga juos tesėti įstengdavo retai. Vienas iš Afganistano grįžęs karininkas pripažino: „Šalies ekonominio išsivystymo lygis lemia, kokio masto socialinę pagalbą ji gali teikti įvairiems visuomenės sluoksniams. Jei mes neturėtume būstų problemos, nebūtų ir „afgancų“ apgyvendinimo problemos. <...> Tai nėra nuoširdumo ar dėmesio stokos rezultatas, tai yra mūsų šalyje egzistuojančių problemų rezultatas.“[16]

Tačiau dauguma Afganistano karo dalyvių šitaip nemanė. Juos skaudino tai, kad visuomenė jiems nerodė net dėkingumo, kurio jie jautėsi nusipelnę. Pažadai nebuvo vykdomi. Jie turėjo kovoti dėl menkiausių jiems priklausančių privilegijų. O kai kurie niekada niekur nekariavę gyventojai pavydėjo ir jų.[17]

Bet viena iš priežasčių, kodėl požiūris į „afgancus“ skyrėsi nuo požiūrio į ankstesnių karų dalyvius, buvo sustabarėjusios sovietų sistemos išlaisvėjimas, pasireiškęs visuomenės aktyvumu daugelyje sričių. Pirmą kartą Sovietų Sąjungos gyventojai įgijo galimybę kurti nepriklausomas organizacijas. Karui artėjant prie pabaigos, įsisteigė nemažai oficialių ir pusiau oficialių organizacijų, kurios arba tiesiogiai padėjo Afganistano karo dalyviams, arba tais klausimais derėjosi su valdžia. Visgi nereikėtų perdėti šių organizacijų reikšmės. Kai kurių jų veikla nebuvo labai efektyvi. Kartais susidarydavo įspūdis, kad jos ne tiek siekia padėti „afgancams“, kiek pelnyti prestižą, postus ir netgi turtus savo lyderiams. Dažnai šios organizacijos būdavo labai artimos valdžiai.

1986 metais sovietų komjaunimo organizacija įkūrė „afgancų“ problemų valdybą. 1990-ųjų balandį Aukščiausioji Taryba įsteigė karių internacionalistų reikalų komisiją, tarp kurios narių buvo trylika Afganistano karo dalyvių.[18] Ketverius metus Gulage praleidusio karininko sūnus Aleksandras Koteniovas 1989 metais įkūrė Afganistano karo dalyvių sąjungą. Afganistane vos nežuvęs sprogus minai ir nusivylęs tuo karu, jis tapo karo istoriku. 1991 metais ši organizacija teigė atstovaujanti daugiau kaip trims šimtams tūkstančių Afganistano karo dalyvių. 1995 metais Koteniovas pasitraukė iš organizacijos protestuodamas prieš valdžios kišimąsi į jos reikalus.[19]

1990-ųjų lapkritį buvo įkurta Afganistano karo dalyvių sąjungos atšaka – Rusijos Afganistano karo dalyvių sąjunga. Jos steigiamajame susirinkime dalyvavo generolas Varenikovas, viceprezidentas Aleksandras Ruckojus, metropolitas Pitirimas ir Generalinio štabo vadas Moisejevas. Pirmuoju

šios sąjungos pirmininku tapo Jevgenijus Liaginas. 1991-ųjų pabaigoje jį pakeitė Koteniovas, o dar vėliau Francas Klincevičius – politinis vadovas iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko.

1991 metais buvo įkurtas Rusijos fondas Afganistano karo invalidams. Jis veikė permainingai. Fondo vadovą Michailą Lichodėjų 1994-ųjų lapkritį nužudė. Po dvejų metų žuvo ir jo įpėdinis Sergejus Trachimovas, taip pat keturiolika organizacijos narių, o dar dvidešimt keturi buvo sužeisti, kai sprogo bomba jiems dedant vainikus „afgancų" memoriale Kotliakovskojės kapinėse Maskvoje. Bandymai sugauti ir nuteisti nusikaltėlius buvo painūs ir tik iš dalies sėkmingi. Visgi vienas įtariamasis 2007-ųjų vasarą atsidūrė teisiamųjų suole.[20] Po šių peripetijų Rusijos Afganistano karo dalyvių sąjunga buvo pervadinta Afganistano karo invalidų visos Rusijos socialine organizacija. Tokių įvykių Jelcino vadovavimo laikais pasitaikydavo dažnai, kai tarp ambicingų ir negailestingų vyrų vyko žūtbūtinė – tiesiogine šių žodžių prasme – kova dėl žlugusios sovietų valstybės trofėjų.

1997 metais generolas Gromovas įkūrė Karinę broliją (*Bojevoje bratstvo*), kuri, turėdama artimų ryšių su valdžia, naująjį šimtmetį tapo viena iš

Veteranų organizacijos „Karinė brolija" susibūrimas. Buvę kariai internacionalistai laiko žuvusiųjų nuotraukas.

įtakingiausių Afganistano karo dalyvių organizacijų. Ji entuziastingai pasitiko interneto epochą ir kūrė savo regionines interneto svetaines, tapusias, pasak organizacijos narių, didžiausiomis tokio pobūdžio svetainėmis Rusijoje.

Jelcinas karo dalyvių organizacijoms negailėjo privilegijų, tokių kaip mokestinės ir komercinės lengvatos, muito nuolaidos alkoholiui, tabakui ir kurui, galimybė turėti sąskaitas užsienio valiuta, sanatorinis gydymas ir leidimai steigti komercines įmones, kurių apyvarta siekdavo milijonus rublių. Tai tapo įmanoma dėl Jelcino inicijuotos „privatizavimo" politikos. Panašių privilegijų turėjo ir kitos organizacijos, pavyzdžiui, Nacionalinis sporto fondas, ir tokia tvarka buvo dar vienas šalies žlugimo ir byrėjimo ženklas. Vykdyti įsipareigojimus karų dalyviams valdžia patikėjo privačiam sektoriui. Chaotiškomis ir korupcijos persmelktomis paskutinio XX a. dešimtmečio sąlygomis tai reiškė leidimą pinigautis. Nemažai Afganistano karo dalyvių organizacijų vadovų labai praturtėjo, nes tik 24 procentai, o remiantis kai kuriais šaltiniais, tik 9 procentai, pinigų pasiekdavo karo invalidus, kuriems jie buvo numatyti.[21]

Šią įtartiną sistemą bandyta pertvarkyti dar iki minėto sprogimo kapinėse. 1995 metais pataisytas Karo dalyvių įstatymas „afgancams" galiausiai suteikė visateisį veteranų statusą.[22] Visų grupių karo dalyviams buvo numatyta daug socialinių privilegijų, deja, joms realizuoti ir vėl neskirta pakankamai lėšų. Maža to, 2004 metais Rusijos vyriausybė tokias privilegijas kaip nemokamas važiavimas visuomeniniu transportu ar atostogų kelialapiai pakeitė piniginėmis išmokomis, kurios siautėjant infliacijai buvo nedaug vertos. 2006 metų savivaldos reforma dar kartą perskirstė atsakomybę už privilegijų ir lengvatų administravimą. Visgi spartus Rusijos ekonomikos augimas po 2000 metų gerokai padidino valstybės galimybes vykdyti finansinius įsipareigojimus savo piliečiams.

Kadangi šių karo dalyvių organizacijų viena iš užduočių buvo ugdyti, ypač jaunimo, patriotizmą ir pagarbą ginkluotosioms pajėgoms, joms buvo garantuota vieta ryžtingesnį valdymą demonstravusio Putino Rusijoje. Kai kurie jų vadovai tapo nacionalinio lygio politikais. Pavyzdžiui, Francas Klincevičius iki 2007 metų Rusijos Dūmoje buvo Putiną palaikančios „Vieningosios Rusijos" frakcijos lyderis, taip pat vadovavo komitetui, atsakingam už pensininkų ir karo dalyvių problemų sprendimą. 2007-ųjų rudenį kelios karo dalyvių organizacijos atvirai rėmė Putino ir partijos „Vieningoji Rusija" rinkimų kampaniją.[23]

Kareiviai, grįžtantys iš bet kokio karo, turi prisitaikyti prie pasaulio, negalinčio suprasti, ką jiems teko iškęsti. Jie turi prisitaikyti prie kare nebuvusių žmonių, kurių visa tai nedomina arba domina tik legendos apie didvyriškumą. Kareivių patirti psichiką traumuojantys išgyvenimai jiems nerūpi. Kareiviai matė siaubingų dalykų ir ne vienas jų pats darė siaubingus dalykus. Juos kamuoja košmarai, jie kivirčijasi su savo žmonomis, smurtauja namuose ir kitur, krinta ant žemės sučiaudėjus automobilio varikliui. Juos ypač persekioja vaikų žūčių vaizdai.[24] Šias reakcijas nuo jas sukėlusių įvykių gali skirti mėnesiai ar net metai. Apsiginti nuo prisiminimų kariai bando slopindami savo emocijas, tapdami bejausmiai, ir tokia būsena gali tęstis ilgai. Kadangi daug laiko praleido karinėje aplinkoje, kuriai būdinga didvyriškumo kultūra, disciplina ir vyriškas kietumas, jiems sunku pasakoti apie patirtus išgyvenimus ar ieškoti pagalbos už buvusių bendražygių rato ribų.[25]

Tokie dalykai kamuoja ne vien tuos, kurie kariavo ir žudė. Pavyzdžiui, panašūs simptomai pasireiškė britų taikos palaikymo pajėgų Bosnijoje kariams, nors jie beveik nekariavo, nebent gindamiesi. Tai būdinga ir civiliams, patyrusiems katastrofiškus įvykius – tragiškas avarijas, stichines nelaimes ar tapusiems smurtinio nusikaltimo aukomis. Nuo XX a. devintojo dešimtmečio šis reiškinys turi mokslinį pavadinimą: potrauminio streso sindromas (PTSS).

Amerikiečių tyrimai parodė, kad PTSS pasireiškė 20–30 procentų amerikiečių karių, dalyvavusių itin nepopuliariame Vietnamo kare, ir tik 15 procentų karių, 1991 metais dalyvavusių Pirmajame Persijos įlankos kare, kurį visuomenė laikė teisingu ir būtinu.[26] Kaip rodo statistika, kariams, po 2003 metų grįžusiems iš Irako karo, rizika netekti gyvybės – dėl savižudybių, žmogžudysčių, užpuolimų, vairavimo neblaiviems ir narkotikų vartojimo – buvo didesnė, negu ten kariaujant.[27]

Net kai šalis tiki, jog dalyvauja „teisingame“ kare, loginis pagrindas išnyksta, kai prasideda skerdynės ir kareiviai daugiau nebekovoja už „reikalą“, bet tik tam, kad išliktų gyvi ir padėtų išlikti gyviems savo kovos draugams. Pergalingi britų kariai, grįžę namo po Antrojo pasaulinio karo, teoriškai buvo didvyriai, tačiau tikrovėje jais dažnai piktinosi civiliai, kurie savo kailiu patyrė nepriteklius ir vokiečių bombų keliamą mirtiną grėsmę. Trūko darbo vietų, be to, dažnai siūlomi darbai neįtiko karo dalyviams, įsivaizdavusiems, jog dėl tarnybos kariuomenėje jie nusipelnė jų įgūdžius ir statusą atitinkančių pareigų. 1935–1947 m. skyrybų skaičius Didžiojoje

Ne vienas iš Afganistano į tėvynę grįžęs sovietų karys po karo susidūrė su vadinamuoju „afgancų sindromu".

Britanijoje padidėjo penkiolika kartų, nes poros, išblaškytos karo, nesugebėdavo atkurti subyrėjusių santuokų. Per dešimt metų, iki 1948-ųjų, pustrečio karto padaugėjo smurtinių nusikaltimų, seksualinio pobūdžio nusikaltimų – tris kartus. Laikraščiai buvo pilni pasakojimų apie kareivius, nužudžiusius savo žmonas. Kai pirmas susidūrimas su civiliniu pasauliu karo dalyviams pasirodė nedraugiškas ir netgi priešiškas, jie mieliau rinkosi bendražygių, o ne šeimos draugiją. Laikui bėgant dauguma jų pamažu grįžo į civilinį ir šeiminį gyvenimą. Buvę kovos draugai nutolo vieni nuo kitų ir bičiulystės šilumą pakeitė nostalgija apibendrintam herojiško karo vaizdui. Tačiau PTSS simptomai gali grįžti praėjus keleriems metams ar net dešimtmečiams. 2001 metais vieną iš penkių Antrojo pasaulinio karo dalyvių vis dar kamavo su karu susiję psichologiniai sutrikimai.[28]

Rusijoje tai buvo vadinama „afgancų sindromu", kuris visiškai neišnyko net prabėgus dvidešimčiai metų po Afganistano karo pabaigos. 2009 metais šio sindromo simptomus puikiai apdainavo roko grupė iš Sibiro „Graždanskaja oborona".[29] Afganistano karo dalyviams tą neišvengiamą jausmą „jie ir mes" dar labiau stiprino tai, kad jų tėvynainiai dabar šį karą laikė purvinu ir nepateisinamu. Kaip ir kariavusiems Vietname, jiems teko

kovoti su dažnai nematomu ir daug pavidalų turinčiu priešu. Dabar juos vadino vaikų žudikais, žmogžudžiais, sadistais, kankintojais ar mulkiais, buvusiais per daug kvailais, kad suprastų, kokius nusikaltimus jie daro. Šitaip kalbėjo asmenys, niekada nepatyrę karo baisumų – karo, kurio beprasmiškumą kariai ir patys greitai suprato. Vienas užsienietis prisiminė matęs, kaip du visiškai blaivius ir mandagius jaunus karininkus su pasižymėjimo kovose ženklais metrdotelis išvijo iš restorano pareikšdamas, jog tai nėra ta įstaiga, kurioje „tokie tipai" galėtų tikėtis pavalgyti.[30]

Ir toks rafinuotas požiūris nebuvo būdingas vien Maskvos, Leningrado ir kitų didelių miestų inteligentijai. Afganistano karo dalyviai susidūrė su priešiškumu ir mažuose provincijos miestuose. Kai Vitalijus Krivenka 1987-ųjų rugpjūtį grįžo į savo gimtąjį miestą, jį anksčiau pažinoję žmonės su juo elgėsi tarsi su nenormaliu. Jis išsiskyrė su savo mergina, nes ji kaltino jį tuo, kad jis, kaip ir visi kiti „afgancai", yra įjunkęs į narkotikus. Kare nebuvę sugėrovai jo klausinėjo, ar jis linkęs siautėti, jei padaugina alkoholio. Ieškodamas darbo, Krivenka išmoko nutylėti, jog buvo kontūzytas sprogimo bangos: darbdaviai nenorėjo priimti „afgancų", nes manė,

Iš Afganistano išvykstančių sovietų karių paskutinis paradas.

kad jie yra sunkaus charakterio ir nuolat reikalauja lengvatų, kurios jiems buvo pažadėtos, bet kurių jie taip ir nesulaukė. Netrukus Krivenka atsidūrė kalėjime už milicininkų užpuolimą.

Statistika nėra išsami ir ją nelengva suprasti, bet kai ką galima sužinoti iš neoficialių šaltinių. 2008 metais Aleksandras Gergelis išsiaiškino, kad iš tų karių, su kuriais jis tarnavo Baharake, vienas mirė nuo piktnaudžiavimo narkotikais ir alkoholiu, vieną nužudė per ginkluotą apiplėšimą, o dar vienas tapo samdomu žudiku ir dešimčiai metų atsidūrė už grotų. Taigi situacija neatrodė tragiška, nes visi kiti daugmaž prisitaikė prie civilinio gyvenimo. Visgi Gergelis rašė: „Tačiau vakarais po vienos ar dviejų taurių beveik visi mes pajusdavome, jog sieloje kažkas yra nutrūkę. Manau, tai galima nusakyti šitaip: gyvenimas mus priverstinai pakeitė pagal savo šabloną ir nė vienas iš mūsų daugiau nebegalėjome tapti tokie, kokie būtume norėję tapti, jei ne Afganistanas. Ar būtume buvę geresni, ar blogesni, čia jau kitas klausimas."[31]

Nors nebuvo visą šalį apimančių tyrimų, atskiri regionai, vietinės karo dalyvių organizacijos ir vietiniai laikraščiai pradėjo kurti savo interneto svetaines, skirtas Afganistane tarnavusiems jaunuoliams. Laikraštis *Voronežskaja gazeta* pranešė, jog Voroneže yra 5 200 „afgancų". Iki 1996-ųjų vasaros septyniasdešimt penkių iš jų nebeliko tarp gyvųjų: pusės dėl nelaimingų atsitikimų, trečdalį pakirto ligos, o vienas iš septynių nusižudė. Po dvylikos metų mirusiųjų buvo daugiau kaip penki šimtai – penktadalis grįžusiųjų iš Afganistano karo. Laikraštis teigė, jog tie jauni vyrai mirė ne tiek dėl to, ką patyrė Afganistane, bet daugiausia dėl to, kad nesulaukė psichologinės pagalbos, neįstengė sau leisti tinkamų medicinos paslaugų, negalėjo rasti darbo ar padorios vietos gyventi.[32]

Psichologinės reabilitacijos trūkumą iš dalies sąlygojo išteklių stygius ir iš dalies tai, jog psichologinės traumos sąvoka vis dar buvo mažai girdėta. Jei sovietų kariai, kovoję Antrajame pasauliniame kare, galėjo išgyventi be psichiatrų ar psichoanalitikų, kodėl turėtų būti kitaip Afganistano karo dalyvių atveju? „Psichologinė trauma" – tai kažkokia svetima idėja, tikriausiai amerikietiška.

Vis dėlto silpna, bet autentiška rusų tradicija šioje srityje egzistavo. Rusijoje pirmą mokslinį darbą apie psichologinių traumų kamuojamus kareivius po 1904–1905 m. vykusio rusų ir japonų karo parengė Karo medicinos akademijos psichiatrai. Sovietai iš esmės ignoravo to darbo išvadas, tad

į Afganistaną kariauti vykstančioje 40-ojoje armijoje psichiatrų nebuvo. Pirmieji šios srities specialistai čia pasirodė įpusėjus karui. Simptomai, kuriuos jie nustatė „afgancams“, atitiko Vietname kariavusių amerikiečių simptomus: kaltės jausmas dėl padarytų kraupių dalykų, pasibaisėjimas matytais žiauriais vaizdais, sąžinės graužimas dėl to, kad jie liko gyvi, o kovos draugai žuvo. Kai kurie specialistai manė, jog tam tikros pagalbos reikia net kas antram Afganistano karo dalyviui. Iš pradžių simptomai būna psichologinio pobūdžio: irzlumas, agresyvumas, nemiga, košmarai, mintys apie savižudybę. Po penkerių metų daugeliui pasireiškia fizinės ir psichologinės pasekmės – širdies ligos, skrandžio opos, bronchinė astma, neurodermatitas.

Skirtingai nuo Jungtinių Valstijų, Rusija neturėjo sąlygų ir priemonių psichologiškai traumuotiems kariams gydyti. Visoje Rusijoje egzistavo vos šeši specializuoti reabilitacijos centrai, o jie buvo skirti ne tik „afgancams“, bet ir likvidavusiems Černobylio avarijos padarinius, kariavusiems Čečėnijoje, tarnavusiems kitose smurtingų konfliktų vietose.[33]

Vienas iš tų, kurie šį reiškinį bandė paaiškinti moksliškai, buvo profesorius Michailas Rešetnikovas, Rytų Europos psichoanalizės instituto Sankt Peterburge rektorius. Jį, karo medicinos karininką nuo 1972-ųjų, 1986 metais nukreipė tarnauti į Afganistaną. Rešetnikovas Generaliniam štabui nusiuntė ataskaitą, pagrįstą dviejų tūkstančių karių apklausa, kurioje išdėstė 40-osios armijos problemas: nuo netinkamos karinio aprūpinimo sistemos iki moralinio ir psichologinio karių rengimo trūkumų. Į jo ataskaitą niekas neatsižvelgė, o viršininkai netgi piktinosi, kodėl jis sąmoningai renka faktus, užtraukiančius gėdą sovietų kariuomenei. 1988–1993 metais Rešetnikovas vadovavo kelioms Gynybos ministerijos programoms, kurios tyrinėjo žmonių, paveiktų lokalių karų, avarijų ir katastrofų, elgesį. Pasitraukęs iš kariuomenės, Rešetnikovas tapo Afganistano karo dalyvių asociacijos nariu.

2002 metais Afganistano karo dalyvių interneto svetainėje jis publikavo straipsnį, kuriame įrodinėjo, kad rusų polinkis savo karinę praeitį apgaubti heroizmo aura turi politinę, moralinę ir psichologinę funkciją. Tai padeda kompensuoti ne tik Afganistano ir Čečėnijos karų, bet ir Didžiojo Tėvynės karo – pagrindinio įvykio šiuolaikinėje rusų patriotinėje mitologijoje – baisumus. Rešetnikovas taip pat aprašė kelis siaubingus Afganistano karo atvejus: kaip kareivis sudegino gyvą snaiperį, nušovusį jo draugą; kaip iš sraigtasparnio išmetė mažą vaiką; kaip visas būrys išprievartavo mergaitę;

kaip iš keršto šaudydavo taikius gyventojus ir naikindavo kaimus. Jo išvados buvo kategoriškos. Visi karai sukelia „amoralumo epidemiją", tvirtino Rešetnikovas. Tikras heroizmas ir pasiaukojanti draugystė iš tiesų egzistuoja, tačiau visuose karuose ir visose kariuomenėse tai susipina su žudymais, kankinimais, žiaurumu belaisviams, prievartavimais ir masiniais plėšikavimais, ypač jei armija veikia už savo šalies ribų. Kaltumo jausmas, poreikis kaip nors išpirkti kaltę dėl padarytų nusikaltimų kareivius užklumpa vėliau. Tai paveikia visus jų asmeninius santykius, ypač šeimoje. „Karių prisiminimus nuodija jų atlikti nusikalstami ar pusiau nusikalstami veiksmai ir jie tampa realia grėsme ne tik sau, bet ir visuomenei." Nenuostabu, kad šis Rešetnikovo straipsnis įsiutino daugelį jį skaičiusių Afganistano karo dalyvių. Juos ypač papiktino išvada, jog jie visi buvo didesnio ar mažesnio masto nusikaltėliai. Tą pyktį savo interneto svetainėje jie išsakė pačiais aštriausiais žodžiais.

Nuotaikos rimsta

Po 1989 metų žurnalistų ir liberalių politikų bandymai perprasti tiesą apie Afganistano karą buvo aršiai puolami ne tik to karo dalyvių, bet ir jų šeimų. Kai 1990 metais Svetlana Aleksijevič išleido knygą apie Afganistane tarnavusius vyrus ir moteris, autorę užgriuvo kritika. „Jūs norėjote parodyti šio karo beprasmiškumą ir nedorumą, bet nesuprantate, jog šitaip

Baltarusių rašytoja, 2015 m. Nobelio premijos laureatė Svetlana Aleksijevič už savo knygą Afganistano karo tema sulaukė daug kritikos.

darydama įžeidžiate tuos, kurie jame dalyvavo, tarp kurių daugybė nekaltų vaikinų." „Kaip jūs galėjote? Kaip drįsote apdrabstyti mūsų vaikinų kapus tokiu purvu? <...> Jie buvo didvyriai, didvyriai, didvyriai!" „Ten žuvo mano vienintelis sūnus. Guodžiausi mintimi, jog užauginau didvyrį, bet, pasak jūsų, jis anaiptol nebuvo didvyris, o žudikas ir agresorius." „Kiek toli jūs ketinate eiti apibūdindama mus kaip psichikos ligonius, prievartautojus ir narkomanus?"

Afganistano karo dalyvius itin siutino teiginiai, jog tas karas buvo „klaida". „Kam visos tos kalbos apie klaidas? Ir ar jūs iš tikrųjų manote, kad visi tie faktų dėstymai ir atradimai spaudoje padeda? Jūs atimate iš mūsų jaunimo jo didvyrišką palikimą." „Nenoriu girdėti apie jokias politines klaidas. <...> Grąžinkite man mano kojas, jei visa tai buvo klaida." „Mus siuntė į Afganistaną valstybė, kuri sankcionavo karą, – sakė viena moteris, – o grįžę sužinojome, kad ta pati valstybė jo išsigynė. Mane užgauna tai, kokiu būdu mes esame tiesiog dildomi iš visuomenės atminties. Tai, kas visai neseniai buvo vadinama „internacionaline pareiga", dabar laikoma kvailyste." „Jie kaltina kelis žmones, kurie jau mirę [Brežnevą, Andropovą, Černenką]. O visi kiti buvo nekalti – išskyrus mus! Taip, mes naudojome ginklus žudymui. Tam jie ir buvo duoti. Gal tikėjotės, jog grįšime namo angelais?" Ir ramesnis pasisakymas: „Žinoma, ten buvo nusikaltėlių, narkomanų ir žudikų. Ar jų nėra čia? Kariavusieji Afganistane privalo būti laikomi aukomis, kurioms reikia psichologinės reabilitacijos."[34]

Afganistano karo dalyviams bene sunkiausia buvo pakelti kontrastą tarp to, kaip elgiamasi su jais, ir to, kokio sutikimo – bent jau šitaip užsifiksavo žmonių atmintyje – sulaukė jų tėvai ir seneliai, kai grįžo kaip didvyriai po pergalės prieš Hitlerį. Bet tai irgi pradėjo keistis. Prezidentas Putinas ėmėsi gaivinti didžiavimąsi Rusijos XX amžiaus istorija, taip pat Sovietų Sąjungos istorija. Atsirado naujų patriotizmo ir Rusijos karinės praeities aspektų, kurie buvo ypač pabrėžiami. Karas Afganistane pradėtas vadinti herojišku epizodu, kai kariai atliko savo karinę pareigą ir apgynė tėvynės interesus. Putinui nurodžius, 2004 metais kariams internacionalistams pastatytas paminklas Pergalės parke, grandioziniame memorialiniame komplekse, kuris Brežnevo nurodymu buvo įrengtas *Paklonnaja Gora* – lėkštoje kalvoje Maskvos pakraštyje, kur Napoleonas bergždžiai laukė, kol Maskvos šeimininkai jam įteiks raktus nuo miesto.[35] Šalia paminklo pastatė pėstininkų kovos mašiną su dykumos kamufliažu – kuklų priedą prie karinės Didžiojo Tėvynės karo technikos, išbarstytos po visą komplekso teritoriją.

2004 m. Maskvoje pastatytas memorialas kariams internacionalistams.

Blogos nuotaikos pradėjo rimti, kai ėmė slopti jas sukėlusios diskusijos ir pasikeitė elgesys „afgancų“ atžvilgiu. Rusų apžvalginінkai atsisakė begalinių ginčų apie tai, kas kaltas dėl sovietų nesėkmės. Diskusijos įgijo visiškai naują aspektą, kai 2001 metų pabaigoje Afganistane buvo dislokuotos amerikiečių karinės pajėgos.[36] „Afgancai“ matė, jog amerikiečiai patiria tą patį, ką patyrė jie, ir kartoja jų klaidas. Buvo ir užuojautos kariams, kovojantiems toje pačioje pragariškoje teritorijoje, buvo ir neišvengiamos piktdžiugos stebint, kaip klimpsta NATO karinė kampanija. Antra vertus, rusai neturėjo būti suinteresuoti, kad NATO patirtų nesėkmę ir paliktų nestabilų Afganistaną prie jų ir taip neramios pietinės sienos.

Internetas

Naujai šaliai egzistuojant ketvirtus ar penktus metus, nutiko dar vienas svarbus dalykas. Afganistano karo dalyviai atrado internetą, kuris pradėjo smelktis į rusų į visuomenę ir suteikė balsą žmonėms, kurie iki tol negalėjo būti išgirsti. „Afgancams“ internetas leido apeiti oficialias organizacijas,

bendrauti tiesiogiai ir ieškoti buvusių kovos draugų. Interneto svetainėje „Karo menas" jie publikavo savo atsiminimus, eilėraščius, apsakymus ir romanus. Daugelis tų literatūrinių bandymų buvo aukšto lygio ir dažnai labai objektyvūs, o vyriško pagyrūniškumo pasitaikydavo palyginti retai. Ir rašydavo ne vien intelektualai ar išsilavinusieji. Dažnai pasisakydavo ir tie, kurių gramatika ir sintaksė ne visada būdavo tobula. Afganistano karo dalyviai internete pradėjo rašyti laiškus buvusiems tarnybos draugams, pasakoti savo dalinio istorijas, organizuoti bendražygių susitikimus. Tarp aktyviausiųjų buvo vyrai iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko. 2009-ųjų vasarą buvę šio desantinio šturmo pulko kariai, dabar susekę per du tūkstančius kovos draugų, sanatorijoje prie Maskvos surengė trečią susitikimą. Susirinko įvairius karinius laipsnius turintys vyrai; buvo ir tokių, kurie vieni kitų ieškojo du dešimtmečius ar dar ilgiau. Daugelis atsivedė savo žmonas ir vaikus. Buvo čia ir pulkininkas Antonenka, kuris anais laikais vadovavo pulkui. Taip pat eilinis Konstantinas Snejerovas ir jo vadas Jurijus Vygovskis, šio ištikimo kareivio garbei savo sūnui davęs Konstantino vardą. Jie gėrė už negrįžusių karių atminimą ir pasižadėjo tokius susitikimus organizuoti ir ateityje.[37]

Dvidešimtoji sukaktis

2009-ųjų vasarį visoje Rusijoje buvo švenčiama dvidešimtoji pasitraukimo iš Afganistano sukaktis. Maskvoje šventimas prasidėjo didele ceremonija Olimpiniame stadione, kurią surengė organizacijos „Karinė brolija" Maskvos skyrius. Dalyvavo apie penkis tūkstančius žmonių: Afganistano karo dalyviai, jų žmonos ir mylimosios, daug paauglių, taip pat itin galingo stoto desantininkas – aukštas, gerokai per 180 cm, ir stambus. Skambėjo nesibaigiančios kalbos ir sentimentalios dainos, išrinktiems karo dalyviams padovanota tuzinas automobilių. Tai buvo pretenzingas ir labai brangus gestas. Kai kam atrodė, kad tuos pinigus geriau reikėjo išdalyti tai daugybei karo dalyvių, kurie vis dar skendėjo skurde.

Vasario 15-ąją, sekmadienį, tikslią sukakties dieną, buvo šalta. Šlapdriba maišėsi su gausiu snygiu. Skambant maršams ir seniems sovietų himnams, ant Nežinomojo kareivio kapo prie Kremliaus padėtas oficialus vainikas. Trys ar keturi šimtai Afganistano karo veteranų, taip pat ir Aleksandras Gergelis ir jo bendražygiai iš 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko, eidami nuo Kremliaus per sniegą ir pliurzą raudonas 40-osios

armijos vėliavas nunešė prie paminklo kariams internacionalistams. Čia į juos kreipėsi generolai Ruslanas Auševas, pasižymėjęs Pandžšyro slėnyje ir tapęs Sovietų Sąjungos didvyriu, o paskui – savo gimtosios Šiaurės Kaukazo respublikos Ingušijos gubernatoriumi, ir Valerijus Vostrotinas, dar vienas Sovietų Sąjungos didvyris, kuris šturmavo Amino rūmus, o per operaciją „Magistral“ vadovavo 354-ajam gvardijos atskirajam desantininkų šturmo pulkui. Kalbos buvo ramios ir maloningai trumpos. Auševas netgi pajuokavo, kad jei politikai būtų pasimokę karo mokykloje ir šį reikalą suplanavę tinkamai, pasitraukimas būtų įvykęs malonesniu sezonu ir dabar karo dalyviams nereikėtų stovėti sniege. Kariai, aiškino kalbėtojai, gynė savo šalies interesus ir darė tai, ko jų prašė tėvynė. Jie vyko padėti afganams, o kai afganai jų daugiau nebenorėjo, išėjo. Francas Klincevičius, buvęs pulko politinis vadovas, o dabar Rusijos Afganistano karo dalyvių sąjungos pirmininkas, sakė, jog tai buvusi bloga taika, bet bloga taika geriau negu geras karas. Santūriai ir oriai pasisakė žuvusio kario motina: Afganistano karas turėtų būti paskutinis karas, kuriame žuvo Rusijos vaikinai. Ji pamiršo Čečėniją.

Tą vakarą Kremliuje įvyko grandiozinė ceremonija. Afganistano karo dalyviai pajuto, kad po dviejų dešimtmečių jų kančios Afganistane galiausiai sulaukė tam tikro įvertinimo, net jei ta valstybė, dėl kurios jie kovojo, daugiau neegzistavo.

EPILOGAS: ATSISKAITYMAS

1989-ųjų gruodį Sovietų Sąjungos Liaudies deputatų suvažiavimas priėmė rezoliuciją, sakančią, jog sprendimas kištis į Afganistano reikalus „nusipelnė moralinio ir politinio pasmerkimo“. Vėlesniais metais dešiniojo sparno politikai ir Afganistano karo dalyvių organizacijų lyderiai, tokie kaip Francas Klincevičius, siekė, kad rezoliuciją panaikintų, ir tvirtino, jog ja neketinta visiškai pasmerkti Afganistano karą.[1] Bet, nepaisant bandymų iškreipti formuluočių prasmę, šia rezoliucija buvo padaryta gerokai daugiau, negu atsiprašydamos dėl pralaimėtų karų padarė daugelis kitų šalių.

Žūčių ir naikinimo mastai Afganistane po 1979 metų nėra beprecedenčiai. Kai karinė intervencija sutampa su vietiniu pilietiniu karu ir ypač kai viena pusė turi triuškinantį techninį pranašumą, gyvosios jėgos nuostolių disproporcijos būna labai didelės. Kiek civilių gyventojų žūsta dėl vienos ir kitos pusės kaltės tokiuose karuose, bent kiek tiksliau nustatyti neįmanoma. Dėl visų civilių gyventojų žūčių jokiu būdu negalima kaltinti vien užsieniečių; daug afganų, vietnamiečių ir alžyriečių krito nuo tėvynainių rankos. Bet kad ir kokie netikslūs būtų skaičiai, vienas dalykas yra aiškus: okupacijos metu vietinių gyventojų žūsta daug daugiau negu okupanto karių. Ir dėl to šansai užkariauti jų širdis ir protus, o tai yra baudžiamųjų akcijų prieš sukilėlius teorijos branduolys, labai sumažėja (žr. 4 priedą – Indokinija, Vietnamas, Alžyras, Afganistanas. Palyginimas).

Vis dėlto Sovietų Sąjungai šis karas dauguma aspektų buvo palyginti mažas; tie, kurie vėliau tvirtino, jog Rusija prarado visą jaunuolių kartą, labai perdėjo.[2] Per devynerių metų laikotarpį Afganistane iš viso tarnavo apie 620 000 jaunų vyrų ir šiek tiek jaunų moterų. Iš jų 525 000 tarnavo ginkluotosiose pajėgose, o kiti priklausė KGB pasienio kariuomenei bei specialiosioms pajėgoms ir Vidaus reikalų ministerijai. Tai sudarė vos 3,4 procento Sovietų Sąjungos gyventojų, tinkamų karinei tarnybai. Afganistano karo metu dauguma sovietų karių ir toliau tarnavo Tolimuosiuose Rytuose arba – daug daugiau – Europoje, kuri buvo laikoma pagrindiniu grėsmės šaltiniu.

Remiantis oficialia statistika, gyvybės neteko 15 051 karys – 2,4 procento visų tarnavusiųjų. Šis skaičius apima žuvusius KGB pasienio kariuomenės karius, dingusius per karines operacijas ir mirusius nuo sužeidimų ir ligų, įskaitant tuos, kurie mirė pasitraukę iš kariuomenės (apie 5,5 procento) ar dėl nelaimingų atsitikimų (apie 12 procentų). Iš penkiasdešimt dviejų mirusių moterų keturios buvo praporščikės, kitos – civilės.

Afganistane kovojo kariai iš visos Sovietų Sąjungos, pradedant didžiausia tauta, rusais, ir baigiant pačiomis mažiausiomis tautomis. Tarp žuvusiųjų buvo Rusijos vokiečių, lenkų, graikų, rumunų, vienas romas, vienas suomis, vienas vengras ir vienas čekas. Karo našta nepasiskirstė tolygiai, bet vidutiniškai žuvo 65 gyventojai iš milijono. Tai, kad kariai iš Vidurinės Azijos nenorėjo kariauti su savo bendratikiais, yra mitas. Visų slavų atveju šis rodiklis sudarė 53,5 vienam milijonui; rusų – 51,1. Kaukaziečiams ir Baltijos šalių gyventojams atrodė, kad jų sąmoningai daugiau siunčia tarnauti į Afganistaną – šitaip neva buvo keršijama už jų politinį nepatikimumą, kuriuo juos įtarė Kremlius. Statistika atskleidžia, jog tai dar vienas mitas: vidutiniškai iš milijono kaukaziečių Afganistane žuvo tik 25,8, o Baltijos šalių gyventojų – vos 17.

Be žuvusiųjų, dar per penkiasdešimt tūkstančių buvo sužeista, o daugiau kaip dešimt tūkstančių tapo invalidais. Daugelis kitų kamavosi dėl įvairių formų potrauminio streso sindromo, griebėsi nusikaltimų ar narkotikų arba neįstengė išlaikyti nuolatinio darbo. Statistika apie šias karo aukas yra negausi ar klaidinanti arba ir tokia, ir tokia. Niekas nepolemizuoja dėl milžiniško Afganistane susirgusių ar sužeistų karių skaičiaus – 469 685, o tai sudaro net 88 procentus visų čia tarnavusiųjų.[3]

Vakarų žvalgyba, remdamasi neoficialiais šaltiniais, tuo laikotarpiu pranešinėjo apie milžiniškus gyvosios jėgos nuostolius. Pasak vieno tokio

pranešimo, Afganistane iki 1981-ųjų pabaigos žuvo 20–25 tūkstančiai sovietų karių, o iki 1983-iųjų pabaigos – 50 000.[4] Bet Gynybos ministerija ir Rusijos regionai rengė Atminimo knygas, kurios detalizavo kiekvieno kareivio mirtį. Vietinės interneto svetainės aiškinosi tarnavusių ir žuvusių vietinių vaikinų likimus. Ilgainiui ši iniciatyva Rusijoje nuslopo ir oficialią statistiką, neturint kitų šaltinių, imta laikyti daugmaž patikima.

Daug garsių pareiškimų buvo išsakyta, įskaitant mudžahedus, dėl Afganistano karo poveikio Sovietų Sąjungos žlugimui. 2002-ųjų pavasarį Burhanudinas Rabanis šitaip kalbėjo Mazari Šarife: „Mes privertėme komunistus pasitraukti iš mūsų krašto, mes galime išguiti visus įsibrovėlius iš šventojo Afganistano. <...> Jei ne džihadas, visas pasaulis tebebūtų komunistų gniaužtuose. Berlyno siena griuvo dėl to, kad mes sužeidėme Sovietų Sąjungą ir įkvėpėme visus engiamus žmones. Mes suskaldėme Sovietų Sąjungą į penkiolika dalių. Mes išlaisvinome žmones iš komunizmo. Džihadas atnešė laisvę. Mes išgelbėjome pasaulį, nes komunizmas čia, Afganistane, rado savo kapą!“[5]

Tikrovė buvo painesnė. Karas Sovietų Sąjungai tapo ekonomine ir karine našta, tačiau ne itin sunkia, lyginant su jos visais įsipareigojimais.[6]

Narsus afganų kovotojas atremia sovietų tankų ir sraigtasparnių atakas. Propagandinis plakatas. Mudžahedų vadai tikėjo, kad būtent jų kova suskaldė SSRS.

Nesėkmė Afganistane iš tiesų sustiprino Sovietų Sąjungos žmonių nepasitikėjimą savo vadovybe, kuris vis didėjo devintajame dešimtmetyje, tačiau tą nusivylimą skatino ir daug kitų veiksnių: tie spektakliai, kai iki Gorbačiovo išrinkimo 1985 metais vieną gerontokratą valdžios viršūnėje keitė kitas gerontokratas; šalies vadovybės nekompetentingumas ir apgaulingumas 1986-ųjų balandį sprogus Černobylio atominei elektrinei; valstybę alinantis konkuravimas su Jungtinėmis Valstijomis ginklavimosi srityje; ekonominis negalavimas, dešimtmečio pabaigoje pavirtęs ekonomine katastrofa; suirutė ir abejonės, kurias sukėlė Gorbačiovo reformos. Visa tai buvo simptomai, jog sovietų ekonominė ir politinė sistema daugiau nėra gyvybinga. Ši sistema sparčiai žlugo ne ir be Afganistano karo poveikio.

Taigi Sovietų Sąjungai labiausiai kenkė ne tiek dėl karo Afganistane patiriami materialiniai nuostoliai, kiek politiniai praradimai šalyje ir užsienyje. Vidaus pasipriešinimas šiam karui niekada nepasiekė to lygio, kurį jis pasiekė Jungtinėse Valstijose vykstant Vietnamo karui. Žinant sovietų politinės sistemos esmę, tai buvo tiesiog neįmanoma. Tačiau greitas suvokimas, kad invazija yra klaida, nusivylimas, kurį pradėjo jausti netgi kai kurie vadovybės ir kariuomenės pareigūnai, paprastų žmonių pyktis ėmus suprasti, kas vyksta, – visa tai didino spaudimą politikams ieškoti išeities iš tos keblios padėties.

„Afgancams“, žinoma, tai anaiptol nereiškė mažo karo. Mudžahedai jį laikė kova už nacionalinį orumą ir šalies laisvę ir buvo pasirengę kautis – tiesiogine šių žodžių prasme – iki mirties.

Žuvusiųjų skaičiai, kuriais disponuojame, tėra apytikriai spėjimai, bet sovietų invazijos metu turėjo žūti 600 000–1,5 milijono afganų.[7] Dar keli milijonai paliko savo namus ir ieškojo prieglobsčio Pakistane ir Irane. Sudėtingi santykiai, sąlygoję afganų gyvenseną, buvo sunaikinti bemaž nepataisomai. Tačiau Afganistano žmonės, kaip ir Vietnamo gyventojai, prieš įsibrovėlius turėjo vieną nepakeičiamą pranašumą: jie pasiliks, o užsieniečiai anksčiau ar vėliau išeis. Kaip byloja patarlė, užsieniečiai turi laikrodžių, bet vietiniai gyventojai turi laiko.

Per sovietų karą Afganistane ir po jo tiek rusai, tiek amerikiečiai jį įvairiais aspektais lygino su amerikiečių karu Vietname. Šaltasis karas sąlygojo abiejų valstybių sprendimus. Abi ryžosi kariauti remdamosi abejotina tarptautinės teisės interpretacija ir tikėjimu, jog šitaip gina savo šalies

gyvybinius interesus. Abiejų šalių artimiausi tikslai buvo tokie patys: apginti globojamą valstybę ir užkirsti kelią į strateginę teritoriją kitiems. Abi šalys turėjo grandiozinių siekių: tolimame krašte sukurti politinę, socialinę ir ekonominę sistemą, panašią į jų. Nei viena, nei kita nesuprato, į ką veliasi. Abi galvojo, kad joms pavyks taip sutvirtinti vietinį sąjungininką – ALDP vyriausybę Kabule ir Pietų Vietnamo vyriausybę Saigone, – kad tas sąjungininkas galėtų prisiimti atsakomybę už savo šalies saugumą, o tada pasitraukti. Abi tikėjo, jog jų šiuolaikinė karinė mašina be didelių sunkumų įveiks partizanų pajėgas, su kuriomis jos susidūrė.

Ir iš tikrųjų pralaimėjimai nebuvo kariniai. Nei sovietų kariuomenės Afganistane, nei amerikiečių kariuomenės Vietname niekas nenugalėjo: jos išlaikė teritoriją ir galiausiai tvarkingai pasitraukė. Pralaimėjimas abiem atvejais buvo žvalgybos, sveiko proto ir įvertinimo pralaimėjimas. Ir amerikiečiai, ir rusai sau užsibrėžė nepasiekiamus strateginius tikslus. Nei vieni, nei kiti negalėjo įgyvendinti pagrindinio politinio siekio, kuris buvo draugiškas stabilus režimas, pritariantis jų ideologiniam ir politiniam kursui. Jų statytinius nuvertė, o Vietnamo ir Afganistano gyventojai atmetė jiems siūlomus politinius modelius. Kai kurie rusų ir amerikiečių kariškiai tikėjo, kad jų nesėkmę lėmė visuomenės ir spaudos minkštabūdiškumas ir politikų silpnumas ar net išdavystė. Bet mudžahedų įžengimas į Kabulą, kaip ir šiaurės vietnamiečių įžengimas į Saigoną, tapo galutiniu nuosprendžiu abiem karams, kurių pobūdį, pavyzdžiui, prūsų karo teoretikas Carlas von Clausewitzas, būtų nustatęs akimirksniu.[8]

Vakarų propaganda sėkmingai vaizdavo sovietų elgesį Afganistane kaip itin žiaurų. Tačiau kaip Vietname, taip ir Afganistane kariuomenės įsitraukė į atsainų ir nerinklų kaimų, pasėlių, gyvulių ir žmonių naikinimą. Jos naudojo didžiulę apšaudymo galią bandydamos priblokšti negailestingą ir nepagaunamą priešą, kuris joms niekada neatskleidė taikinio, verto jų įmantrių šiuolaikinių ginklų. Rusus kaltino, kad jie Afganistane naudoja cheminį ginklą, tačiau tie kaltinimai subliūško. Amerikiečiai Vietname naudojo cheminę medžiagą „Agent Orange" miškams ir pasėliams naikinti, kuri taip pat pražudė ar susargdino didelį skaičių vietnamiečių. Rusų bombardavimai naudojant karo aviaciją buvo didžiulio masto, bet neprilygo masinėms amerikiečių bombonešių B-52 oro atakoms Šiaurės Vietname. Amerikiečiai ant Laoso numetė daugiau bombų, negu ant Vokietijos jų numetė britų Karališkosios oro pajėgos ir JAV karinės oro pajėgos kartu sudėjus.[9]

Jungtinių Valstijų kariuomenės pėstininkas Vietnamo džiunglėse. Amerikiečių karas Vietname ir sovietų karas Afganistane turėjo ne tik panašumų, bet ir skirtumų.

Abu karai truko devynerius metus, tačiau Vietnamo karas buvo daug didesnio masto negu karas Afganistane. Vietname vienaip ar kitaip veikė per 2,5 milijono amerikiečių – kone penkis kartus daugiau negu sovietų, tarnavusių Afganistane. Amerikiečių ir žuvo kone keturis kartus daugiau. Vietnamiečių taip pat žuvo daugiau negu afganų – nuo pusantro karto iki šešių kartų, priklausomai nuo to, kuriuo iš daugelio ganėtinai nepatikimų šaltinių būtų remiamasi.[10] Kaip ir Afganistane, po Vietnamo karo prasidėjo žiaurus pilietinis karas, taip pat nusinešęs daugybę gyvybių.

Tokia moralinio pobūdžio aritmetika nėra labai vaisinga. Abu karai vyko labai panašiai. Tačiau tarp šių karų buvo vienas esminis skirtumas, kurį JAV prezidentui Carteriui kitą dieną po sovietų invazijos nusakė jo patarėjas nacionalinio saugumo klausimais Zbigniewas Brzezinskis. Vietnamo karo nugalėtoja Hanojaus vyriausybė buvo susitelkusi, ryžtinga, negailestinga ir efektyviai veikianti. Didžiule kaina ji sugebėjo įvesti tvarką savo šalyje, kuri per kitus trisdešimt metų darėsi vis labiau pasiturinti ir vis atviresnė išoriniam pasauliui. Mudžahedams niekada nepavyko pasiekti

tokio susitelkimo ir tvarkos; jų įsiveržimas į Kabulą tebuvo įžanga į dar kelis dešimtmečius truksiantį karą ir užsieniečių intervencijas ir dėl to tapo beveik neįmanoma atitaisyti tą fizinę, socialinę, moralinę ir politinę žalą, kurią iš pat pradžių padarė komunistinis režimas ir sovietų intervencija. Vietnamiečiai sugebėjo pasinaudoti savo pergalės rezultatais, o afganai – ne.

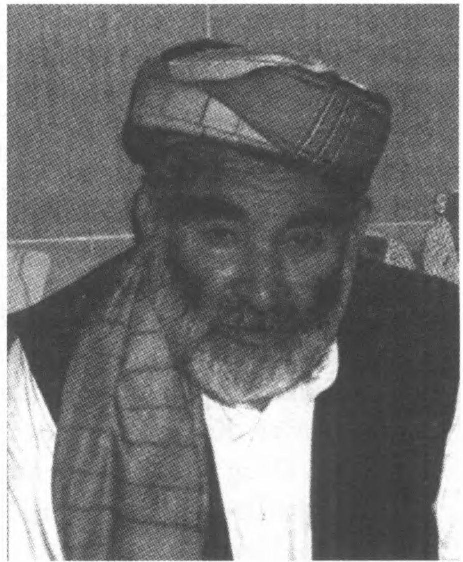
Galbūt kaip tik dėl tų kruvinų įvykių, kurie prasidėjo šalyje po sovietų pasitraukimo, afganai, regis, neilgai jautė pagiežą rusams. Leonidas Šebaršinas grįžo į Heratą praėjus vos devyniems mėnesiams, kai iš Afganistano išvyko 40-oji armija. Jis tikėjosi būti sutiktas su baime, neapykanta ir priešiškumu. Nieko panašaus. Pašnekovai afganai jam sakė: kol vyksta kovos, tu išgyveni tik vienos rūšies emocijas, bet karui pasibaigus reikia pamiršti blogus dalykus, kurie atsitiko.[11] Kai žurnalistas Vladimiras Snegiriovas 2003 metais grįžo į Afganistaną, vietiniai gyventojai jau buvo pradėję apie rusus atsiliepti palankiau negu apie naujus įsibrovėlius, atsiradusius šalyje 2001 metais. Vėliau Snegiriovas rašė: „Atrodė, kad jie pamiršo mūsų kiliminius bombardavimus, minų laukus, žmonių gaudynes, plėšikavimą, vienu žodžiu, viską, kas, deja, buvo susiję su „ribotu kariniu kontingentu."[12]

Vėliau „afgancai" pradėjo keliauti kaip turistai į tas Afganistano vietas, kuriose jie kovojo prieš du dešimtmečius. Prisitaikydamas prie jų, iniciatyvus Sergejus Žarovas interneto svetainėje „Rusai grįžta" įkūrė virtualų turisto vadovą, konsultuojantį tėvynainius transporto ir vizų klausimais, taip pat patariantį, kokias vietas verta aplankyti, o kokių reikėtų vengti.[13] 2006 metais Igoris Jamščikovas su draugu nuvyko į Kabulą, tada patraukė į Džalalabadą pakeliui filmuodami apsaugos postus, kuriuose jie tarnavo 1981–1982 m., ir tą medžiagą įkėlė į „YouTube".[14] Andrejus Kuznecovas ir du jo kovos draugai iš 345-ojo gvardijos atskirojo desantinio šturmo pulko 2006 metais irgi apsilankė Kabule. Už 100 dolerių jie nusisamdė taksi, tada iš Bagramo nuvažiavo į Salango perėją ir ten pastatė paminklinį akmenį. Savo įspūdžius vyrai taip pat publikavo internete.

2009-ųjų pavasarį Dmitrijus Fiodorovas, buvęs 860-ojo atskirojo motorizuotųjų šaulių pulko vyresnysis seržantas, per Ošą ir Iškašimą grįžo į Afganistaną, o tada kalnų keliais iš Badachšano leidosi į Baharaką ir Faizabadą – tai yra tuo pačiu maršrutu, kuriuo keliavo jų pulkas, kai beveik prieš tris dešimtmečius veržėsi į Afganistano gilumą. Per tą laiką daug kas pasikeitė. Keliukai, palei kuriuos pulkas taip sunkiai kovojo, pavirto

gerais keliais. Faizabado miestas išsiplėtė kone tris kartus ir dabar didžiavosi padoriu viešbučiu, priklausančiu buvusiam mudžahedų vadui Bazirui. Priemiestis dabar aprėpė tas dvi ar tris mylias, kurios miestą skyrė nuo pulko bazės. Pati bazė buvo neatpažįstama. Ta plika teritorija, kur sovietų kariai bergždžiai bandydavo įžiūrėti bent kokį medį, tapo Libano kedrais apsupta vešinčia oaze su parkais ir namais. Fiodorovas ir jo draugai pabendravo su tais, kurie kovojo prieš juos. Vyrams, buvusiems jų pusėje – priklaususiems ChAD ir vyriausybinėms pajėgoms – jie įteikė sovietų pasitraukimo iš Afganistano dvidešimtųjų metinių pažymėjimus. Nepasikeitė vienas dalykas, sakė Fiodorovas. Kaip ir sovietų invazijos metais, centrinė valdžia ir dabar nekontroliavo šio regiono. Faizabadą ir jo apylinkes valdė Baziras ir kiti įtakingi asmenys. Taip buvo visada.

Apie tai, kad reikia pamiršti blogus dalykus, susijusius su sovietų invazija, afganai kalbėjo ne tik rusams, kuriems galbūt norėjo įsiteikti, bet ir kitiems užsieniečiams. „Kai aš 2008-ųjų rugsėjį lankiausi Afganistane kaip vienos iš čia dabar kariaujančių šalių atstovas, kone kiekvienas sutiktas afganas man sakė, jog prie rusų jie gyveno geriau. Rusai nebuvo tokie nuošalūs kaip amerikiečiai, kurie tais retais atvejais, kai trumpam pasirodydavo iš už aukštų sienų, už kurių užsibarikadavo, panėšėjo į marsiečius su savo įmantria ginkluote, grėsminga kūno apsauga ir nepermatomais akiniais nuo saulės „Ray-Ban“. Rusai, buvo sakoma man, sukūrė pramonės pagrindus, o šiuo metu didžioji dalis pagalbai skirtų pinigų dingsta nepasiekę šalies. Rusų laikais visi turėjo darbo; dabar reikalai vis blogėja. Paskutinis komunistų prezidentas, Nadžibula, buvęs vienas geriausių naujausių laikų šalies valdovų: populiaresnis už Daudą ir prilygstantis Zahyr Šachui. Visame Kabule pardavinėjo Nadžibulos kalbų vaizdo įrašus, kur jis perspėja, kaip pasirodė, pagrįstai, kad jį nuvertus prasidės pilietinis karas.

Šeras Achmedas Maladanis iš Herato, devynerius metus kovojęs su rusais ir talibais, manė, kad rusai buvo geresni priešai negu amerikiečiai.

Gyventojai atvirai peikė prezidentą Karzajų, kuris, pasak jų, yra užsieniečių marionetė. Šeras Achmedas Maladanis, buvęs mudžahedų vadas Herate, dešimtmetį kovojęs su komunistais ir rusais, o paskui su talibais, man sakė, kad jei 1979 metais valdžia būtų atitekusi ne Karmaliui, o Nadžibulai, tai šalis nebūtų atsidūrusi dabartinėje maišatyje. Jis irgi teikė pirmenybę rusams. Jie buvę stiprūs ir drąsūs. Rusai kovoję vyras prieš vyrą, o ginklus naudoję tik tada, kai priešas būdavęs ginkluotas. Jie niekada nežudę moterų ir vaikų. Amerikiečiai, teigė Maladanis, bijo kovoti vienas prieš vieną ir bombarduoja be jokios atrankos.

Nors su daug afganų išsakytų dalykų galėjau ginčytis, man susidarė įspūdis, kad vėlesni bandymai afganams buvo tokie pat bergždi kaip ir pirmtakų."

Lyderiai įtraukia savo šalis į karus užsienyje skatinami ambicijų, godumo, dorovinio ar misionieriško užsidegimo arba tikėdamiesi gauti naudos, nors jų lūkesčiai ne visada išsipildo.

Generolai stengiasi kariauti kuo geriau. Patys pažangiausi valdo savo kareivių gyvenimus ir juos tinkamai kontroliuoja. Kai viskas baigiasi, jie rausiasi archyvuose ir rašo memuarus, kad įeitų į istoriją, pateisintų priimtus sprendimus, o kartais – kad sukritikuotų buvusius bendražygius.

Mūšio lauke kovoję kariai grįžta namo matę ir darę baisių dalykų, kurie juos vis persekioja. Istorijos apie heroizmą ir kareivišką draugystę jiems padeda išverti tuos kankinančius atsiminimus ir suteikia prasmę tam, ką jie patyrė. Kai kurie tvirtina, kad tie kovų metai buvo geriausi jų gyvenime. Daug didesnė dalis nieko nepasakoja ir iškeliauja iš šio pasaulio net artimiausiems ir brangiausiems žmonėms neprasitarę apie tai, kaip ten iš tikrųjų buvo.

Taip būna po visų karų. Taip buvo po sovietų karo Afganistane.

PRIEDAI

I PRIEDAS

Chronologija

1717 m.	Petras Didysis siunčia ekspediciją į Vidurinę Aziją. Ekspedicija žlunga.
1747 m.	Achmedas Šachas Abdalis pradeda valdyti kraštą, kuris tapo šiuolaikine afganų valstybe.
1835 m.	Jonas Vaitkevičius, pirmasis rusų pasiuntinys, pasiekia Kabulą.
1838–1842 m.	Pirmasis britų ir afganų karas.
1878–1880 m.	Antrasis britų ir afganų karas.
1880–1901 m.	Valdžią perima Abdulas Rahmanas Chanas, jis labai sustiprina valstybę ir kariuomenę.
1901–1919 m.	Afganistaną valdo Habibula. Nužudytas.
1919–1929 m.	Šalį valdo Amanula. Pabėgo į užsienį.
1919 m.	Trečiasis britų ir afganų karas.
1921 m.	Pasirašyta sovietų ir afganų draugystės sutartis.
1929–1933 m.	Šalį valdo Nadyr Šachas. Nužudytas.
1933–1973 m.	Šalį valdo Zahyr Šachas. 2007 m. mirė Kabule.
1959 m.	Šalį aplanko JAV prezidentas Eisenhoweris.
1965 m.	Įkuriama Afganistano komunistų partija.
1973 m.	Daudas pasiskelbia prezidentu.
1978-ųjų balandis	Komunistai perima valdžią, nužudo Daudą.
1979-ųjų kovas	Sukilimas prieš komunistus Herate.
1979-ųjų rugsėjis	Ministras pirmininkas Aminas suima ir nužudo Tarakį.

1979-ųjų gruodis	Į Afganistaną įsiveržia sovietai. Aminas nužudomas, jis pakeičiamas Karmaliu.
1980-ųjų sausis	Jungtinės Tautos pasmerkia sovietų invaziją.
1980-ųjų vasaris	Didžiulės demonstracijos Kabule. Sovietai pradeda dideles karines operacijas.
1982-ųjų lapkritis	Miršta Leonidas Brežnevas, jį pakeičia Jurijus Andropovas.
1983-iųjų vasaris	JT generalinis sekretorius Perezas de Cuellaras su Andropovu tariasi dėl sovietų pajėgų pasitraukimo.
1984-ųjų vasaris	Miršta Andropovas, jį pakeičia Černenka.
1985-ųjų kovas	Miršta Černenka, jį pakeičia Michailas Gorbačiovas.
1985-ųjų spalis	Politinis biuras nutaria, kad sovietų karinės pajėgos turi pasitraukti iš Afganistano per aštuoniolika mėnesių.
1986-ųjų vasaris	Gorbačiovas Sovietų Sąjungos komunistų partijos suvažiavime praneša, kad sovietų pajėgos pasitrauks iš Afganistano.
1986-ųjų gegužė	Karmalis pakeičiamas Nadžibula.
1986-ųjų rugsėjis	Panaudoti pirmieji „Stinger“. Numušti trys sovietų sraigtasparniai.
1987-ųjų sausis	Nadžibula inicijuoja Nacionalinio susitaikymo politiką.
1987-ųjų gruodis	Per operaciją „Magistral“ išlaisvinamas Chosto miestas.
1987-ųjų gruodis	Gorbačiovas ir Reaganas diskutuoja dėl Afganistano.
1988 m. balandžio 14 d.	Ženevoje pasirašomas susitarimas dėl sovietų pajėgų pasitraukimo iš Afganistano.
1988-ųjų gegužė	Prasideda sovietų pajėgų pasitraukimas
1989 m. vasario 15 d.	Išeina paskutinės sovietų pajėgos.
1992-ųjų balandis	Nuverčiamas prezidentas Nadžibula.
1992-ųjų rugpjūtis	Iš Kabulo evakuojama sovietų ambasada.
1996-ųjų rugsėjis	Talibai užima Kabulą ir nužudo Nadžibulą.
2001 m. rugsėjo 9 d.	„al-Qaeda“ nužudo mudžahedų lyderį Achmedą Šachą Masudą.
2001 m. rugsėjo 11 d.	Niujorke sugriaunami bokštai dvyniai.
2001-ųjų gruodis	Remiamas JAV Šiaurės aljansas iš Afganistano išstumia talibus.

II PRIEDAS

40-osios armijos daliniai, kurie buvo dislokuoti Afganistane

Žvaigždute pažymėti daliniai, minimi šioje knygoje

Divizijos

*5-oji gvardijos motorizuotųjų šaulių divizija (Šindandas)**

12-asis gvardijos motorizuotųjų šaulių pulkas (Heratas)*
101-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Heratas)*
371-asis gvardijos motorizuotųjų šaulių pulkas (Šindandas)
24-asis gvardijos tankų pulkas (Šindandas)
1060-asis artilerijos pulkas (Šindandas)
1122-asis (vėliau 1008-asis) priešlėktuvinis raketinis pulkas (Šindandas)
650-asis gvardijos žvalgybos batalionas (Šindandas)
68-asis gvardijos atskirasis inžinerinis išminuotojų batalionas (Šindandas)

*108-oji motorizuotųjų šaulių divizija (Kabulas, vėliau Bagramas)**

177-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Džabal Saradžas)
180-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Kabulas)*
181-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Kabulas)
1074-asis artilerijos pulkas (Kabulas)
1415-asis (vėliau 1049-asis) priešlėktuvinis raketinis pulkas (Kabulas)
781-asis atskirasis žvalgybos batalionas (Bagramas)
271-asis atskirasis inžinerinis išminuotojų batalionas (Bagramas)

*201-oji motorizuotųjų šaulių divizija (Kundūzas)**

122-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Taškurganas)
149-asis gvardijos motorizuotųjų šaulių pulkas (Kundūzas)
395-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Puli Chumris)
234-asis tankų pulkas (Kundūzas)
998-asis artilerijos pulkas (Kundūzas)
990-asis priešlėktuvinis raketinis pulkas (Kundūzas)
783-iasis atskirasis žvalgybos batalionas (Kundūzas)
541-asis atskirasis inžinerinis išminuotojų batalionas (Kundūzas)

*103-ioji gvardijos desantinė šturmo divizija (Kabulo oro uostas)**

317-asis gvardijos desantinis šturmo pulkas (Kabulo oro uostas)
350-asis gvardijos desantinis šturmo pulkas (Kabulo oro uostas)
357-asis gvardijos desantinis šturmo pulkas (1980–1986 m. – Bala Hisaras; 1986–1989 m. – Kabulo oro uostas)
1179-asis gvardijos artilerijos pulkas (Kabulo oro uostas)
62-asis gvardijos atskirasis savaeigės artilerijos batalionas (Kabulo oro uostas)
130-asis gvardijos atskirasis inžinerinis išminuotojų batalionas (Kabulo oro uostas)
105-asis priešlėktuvinės raketinės artilerijos batalionas (Kabulo oro uostas)

Atskirosios brigados ir pulkai

56-oji gvardijos atskiroji desantinė šturmo brigada (Kundūzas)*
66-oji atskiroji motorizuotųjų šaulių brigada / 160-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Džalalabadas)*
70-oji gvardijos atskiroji motorizuotųjų šaulių brigada / 373-iasis gvardijos motorizuotųjų šaulių pulkas (Kandaharas)
191-asis motorizuotųjų šaulių pulkas (Puli Chumris / Gaznis)
345-asis gvardijos atskirasis desantinis šturmo pulkas (Bagramas)*
860-asis atskirasis motorizuotųjų šaulių pulkas (Faizabadas)*

264-asis atskirasis specialiųjų pajėgų pulkas (radijo ir radiotechninės žvalgybos; Kabulas)
15-oji specialiųjų pajėgų brigada (Džalalabadas)*
22-oji specialiųjų pajėgų brigada (Asadabadas)*
58-oji automobilių brigada / 159-oji (inžinerinė) kelių taisymo brigada (Kabulas)

59-oji logistikos brigada
279-oji vamzdžių tiesimo brigada (Doši)*
278-oji kelių apsaugos brigada (Doši)
28-asis artilerijos pulkas / raketinės artilerijos pulkas (Šindandas)
45-asis inžinerinis išminuotojų pulkas (Čarikaras)
103-iasis atskirasis ryšių pulkas (Kabulas)

Motorizuotųjų šaulių dalinių sudėtis

Motorizuotųjų šaulių divizijų ir jiems pavaldžių dalinių sudėtis skyrėsi priklausomai nuo laiko ir vietos. Afganistane daliniai niekada nebuvo visos sudėties, todėl toliau pateikiama informacija gali būti ne visai tiksli.

Motorizuotųjų šaulių divizija: 12 000 karių, 50 BMP, 221 BTR, 6 raketsvaidžiai, 18 šturmo savaeigių (130 mm kalibro), 18 prieštankinių pabūklų, 126 savaeigės ir buksyruojamosios haubicos, 96 minosvaidžiai ir sudėtiniai raketsvaidžiai, 46 mobilieji priešlėktuviniai raketiniai kompleksai, 16 savaeigių zenitinių savaeigių.
Atskirasis motorizuotųjų šaulių pulkas: 2 198 karininkai ir kareiviai, 132 BMP, 40 tankų, 18 savaeigių haubicų (122 mm kalibro), 264 transporto priemonės.
Motorizuotųjų šaulių batalionas: 481 karys, 41 BMP.
Motorizuotųjų šaulių kuopa: 101 karys, 11 BMP.
Motorizuotųjų šaulių būrys: 30 karių, 3 BMP.

Karo aviacija

40-oji armija buvo unikali tuo, kad turėjo savo karines oro pajėgas. Jas sudarė du koviniai oro pulkai ir viena kovinė eskadrilė, mišrus aviacijos pulkas, trys atskirieji sraigtasparnių pulkai, sraigtasparnių padalinys – iš viso 60 kovos lėktuvų, 19 transporto lėktuvų ir 253 sraigtasparniai. Kartu su afganų karo aviacija sovietų orlaiviai bazavosi Kabule, Šindande, Bagrame ir Kandahare.

40-ąją armiją taip pat rėmė tolimojo nuotolio bombonešiai, atskrendantys iš bazių Sovietų Sąjungoje.

Šaltiniai: Командиры соединений и частей 40 армии. Sud. A. Volkovas (http://www.rsva-ural.ru/library/mbook.php?cid64); В. Королев. Уроки войны в Афганистане 1979–1989 годов (http://www.sdrvdv.org/node/159); Авиация (http://pressa.budet.ru/article/detail.php?ID47643); Дальняя авиация России (www.sinopa.ee/davia003/davo3.htm). Šia informacija maloniai pasidalijo Aleksandras Karcevas.

III PRIEDAS

Septynių aljansas ir jo lyderiai

Kabulo vyriausybei priešinosi daugiau kaip septyniasdešimt grupuočių ir partijų, dauguma kurių buvo mažareikšmės. Septynios pagrindinės partijos, veikusios iš Pakistano, kelis kartus nesėkmingai bandė suvienyti pastangas tam, kad būtų derinama kova Afganistane ir efektyviau darbuojamasi Jungtinėse Tautose ir kitur. Tokias pastangas susivienyti rėmė Pakistanas, amerikiečiai, Saudo Arabija, kinai musulmonų dvasininkai – tiek Afganistane, tiek už jo ribų. 1985-ųjų gegužę šios septynios partijos susijungė į laisvą aljansą. Tai neišsprendė įsisenėjusių problemų. Septynetas ir toliau buvo veikiau varžovai negu partneriai ir po rusų pasitraukimo 1989 metais ši priešpriešа peraugo į pilietinį karą. Kitas aljansas, ne toks įtakingas, veikė iš Irano.

Dauguma šių partijų XX a. aštuntajame dešimtmetyje pradėjo formuotis Kabulo universitete. Jos suskilo į dvi kategorijas – islamistų ir konservatyviųjų nacionalistų. Islamistinės partijos buvo *Hezb-e Islami* (Gulbudinas), *Hezb-e Islami* (Chalisas), *Ittihadi Islami Baraje Azadi* ir *Jamiat-e Islami*, o konservatyviosios – *Mazadi-Melli-Islamije*, *Jahar-i Nejar-i Melli* ir *Harakat-i Enkelabi Islami* (Islamistinis revoliucinis judėjimas). Visos partijos buvo sunitų, o konkrečiau – puštūnų, tik *Jamiat-e Islami* – tadžikų. Konservatyvieji islamistai iš Pakistano tarpžinybinės žvalgybos (ISI) rodė palankumą trims puštūnų partijoms, jos ir gaudavo daugiausia pinigų ir ginklų, kurie atkeliaudavo iš Jungtinių Valstijų ir iš kitur.

Pakistanas kreivai žiūrėjo į partiją *Jamiat-e Islami* ir jos efektyvų karo vadą Achmedą Šachą Masudą, nes šiai partijai priklausė ne puštūnai, be to, jie nenorėjo

paklusti pakistaniečių ar puštūnų nurodymams. Dėl to juos palyginti menkai rėmė Pakistanas ir Jungtinės Valstijos. Užtat šiai tadžikų partijai buvo palankūs britai ir prancūzai, tačiau jie neturėjo daug išteklių jai paremti.

Šios organizacijos kovojo tarpusavyje karo metais, o ypač jam pasibaigus. Per liūdnai pagarsėjusį incidentą 1989-ųjų liepą Sajedas Džamalis, vienas iš Hekmatiaro vadų, Afganistano šiaurėje surengė pasalą ir nukovė trisdešimt Masudo vyrų.

Šaltinis: šiame priede remtasi informacija iš G. Dorronosor. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present*. New York, 2005, p. 152.

IV PRIEDAS

Indokinija, Vietnamas, Alžyras, Afganistanas. Palyginimas

Prancūzai kariavo kolonijinius karus Indokinijoje ir Alžyre bergždžiai bandydami išlaikyti savo imperiją. Amerikiečių karai Vietname ir Pietryčių Azijoje ir sovietų karas Afganistane buvo intervenciniai, vykę šaltojo karo konkurencijos fone. Nepaisant skirtumų, visi šie karai turėjo daug bendra. Kiekvienu atveju šiuolaikinė kariuomenė kovojo su ryžtingų partizanų pajėgomis, kurios kovėsi savo teritorijoje vykstant žiauriam pilietiniam karui. Įsibrovėliai turėjo geresnių ginklų ir galėjo siaubti šalį naikindami miestus, kaimus, pasėlius ir gyvulius, žudydami neproporcingai daug priešo kareivių ir civilių gyventojų. Ir vis dėlto visi šie karai baigėsi nesėkme.

Prancūzų, amerikiečių ir sovietų statistika apie gyvosios jėgos ir ginkluotės nuostolius yra gana patikima: šiuolaikinės kariuomenės kruopščiai registruoja tokius dalykus. Tačiau neįmanoma tiksliai pasakyti, kiek vietinių karių ir civilių gyventojų žuvo Vietname, Kambodžoje, Laose, Alžyre ir Afganistane: niekas neturėjo laiko ar pareigos skaičiuoti žuvusiuosius. Kiekvienu atveju daug žmonių žuvo pilietiniame kare, kuris vyko paraleliai, taip pat suvedinėjant sąskaitas, kai karas oficialiai buvo laikomas pasibaigusiu.

Bet labai apytikriai skaičiavimai rodo, kad Indokinijos kare 1945–1954 m. vienam žuvusiam prancūzų kareiviui teko aštuoni žuvę vietnamiečiai. Alžyro kare 1954–1962 m. vienam žuvusiam prancūzų kareiviui ar civiliui teko dvidešimt du

žuvę alžyriečiai. Vietname 1959–1975 m. vienam žuvusiam amerikiečiui galėjo tekti 27–68 vietnamiečiai. Afganistane vienam žuvusiam sovietų kariui galėjo tekti 40–100 žuvusių afganų.

Prancūzų Sąjungos kariuomenė Indokinijoje, įskaitant kolonijines pajėgas, prarado 75 867 karius. Vietnamiečių žuvo 500–600 tūkstančių.

Alžyre prancūzai neteko 17 456 karių ir 1 788 civilių; alžyriečių kovotojų žuvo apie 141 000, o per karą žuvusių alžyriečių civilių skaičius varijuoja nuo 30 tūkstančių iki 300 tūkstančių. Dar maždaug 150 tūkstančių alžyriečių žuvo po karo, kai buvo suvedinėjamos sąskaitos. Alžyro šaltiniai nurodo, jog per karus žuvo iki milijono alžyriečių. Prancūzai tai neigia.

Amerikiečiai Vietname neteko 58 260 karių, įskaitant dingusius be žinios. Mūšiuose šiaurės vietnamiečiai prarado 1,1 milijono kovotojų, pietų vietnamiečiai – 266 000. Žuvusių civilių gyventojų skaičius varijuoja nuo 361 000 iki 2 milijonų.

Afganistane žuvo 15 051 sovietų karys. Pasak dr. Antonio Giustozzio, civilių afganų žuvo maždaug 600 000. Plačiau priimtas skaičius yra 1–1,5 milijono. Generolas Liachovskis kalba apie 2,5 milijono, tačiau nenurodo jokio šaltinio.

Šaltiniai: „Secondary Wars and Atrocities of Twentieth Century“ (http://users.erols.com/mwhite28/warstat3.htm) – pateikiama lentelių ir bibliografinių nuorodų apie gyvosios jėgos nuostolius Indokinijoje ir Alžyre, taip pat apie žuvusiuosius pilietiniuose karuose ir per masines represijas, kurios vyko amerikiečiams pasitraukus iš Vietnamo; http://en.wikipedia.org/wiki/Vietnam_War_casualties – pateikiami skaičiai ir nuorodos apie abiejų pusių gyvosios jėgos nuostolius per JAV karą Vietname; taip pat žr. http://en.wikipedia.org/wiki/Vietnam_War_casualties#Unites_States_Armed_Forces); statistinės informacijos apie gyvosios jėgos nuostolius Vietnamo kare žr. Nacionaliniame archyve (http://www.archives./gov/research/vietnam-war/casualty-statistics.html); Г. Кривошеев. *Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил*. Москва, 2001 – patikimas šaltinis apie sovietų gyvosios jėgos nuostolius; dr. Antonio Giustozzis, pokalbis, Londonas, 2010 m. gruodžio 5 d.; А. Ляховский. *Трагедия и доблесть Афгана*. Москва, 2009, p. 1018.

NUORODOS

Prologas

[1] Thucydides. Book II, p. 8.

[2] Olney, W. *„Shiloh" as Seen by Private Soldier: A Paper Read before California Commandery of the Military Order of the Loyal Legion of the United States, May 31, 1889.* Kessinger Publishing, Whitefish, Mont., 2007.

[3] Кривенко, В. Экипаж машины боевой. Ст. Петербург, 2004, p. 380.

[4] Nežinomas komunistas, cituojamas R. Sikorski, *Dust of Saints: A Journey to Herat in Time of War.* New York, 1990, p. 180–183.

[5] Interviu su Šeru Achmedu Maladaniu, Heratas, 2008 m. rugsėjo 10 d.

[6] Afghanistan Justice Project. *Casting Shadows: War Crimes and Crimes Against Humanity, 1978–2001.* The Century Foundation (www.tcf.org), 2005, p. 21. http://www.afghanistanjusticeproject.org/.

[7] Izmailas Chanas, kuris buvo Herato įgulos karininkas, apie sukilimą išsamiai papasakojo Sikorskiui (*Dust of Saints*, p. 228 ir toliau). Chano pateikti žuvusiųjų skaičiai nėra patikimi, o jo vaidmuo sukilime yra perdėtas, nors vėliau jis tapo svarbiu mudžahedų lyderiu; jis kovojo su rusais, buvo sučiuptas talibų ir tapo ministru Karzajaus vyriausybėje. Mokslinę ataskaitą apie jo karjerą žr. A. Giustozzi, „Genesis of a Prince: The Rise of Ismail Khan in Western Afghanistan, 1979–1992", Crisis State Research, London School of Economics, 2006 m. rugsėjis; A. Giustozzi. *Empires of Mud.* London, 2009.

I dalis. Kelias į Kabulą

[1] Снесарев, А. Афганистан. Москва, 2002, p. 199. Pirmą kartą ši knyga išleista 1921 m., bet jos autorių Stalino laikais suėmė ir ji išliko mažai žinoma, kol buvo pakartotinai išleista po aštuoniasdešimties metų.

Pirmas skyrius. Prarastas rojus

[1] Hopkirk, P. *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia.* London, 1992, p. 305.

[2] Ball, W. *Monuments of Afghanistan.* London, 2008.

[3] Rasanaygam, A. *Afghanistan: A Modern History.* London, 2005, p. 42–45.

[4] Халфин, Х. Политика России в Средней Азии (1857–1868). Москва, 1960, p. 19–43. Šiame moksliniame darbe pateikiama daug gerai dokumentuotos informacijos

apie oficialią Rusijos nuostatą Vidurinė Azijos atžvilgiu XIX amžiuje. Skaitant šią ir kitą Chalfino knygą – apie britų politiką Afganistane (Провал британской агрессии в Афганистане. Москва, 1959), tenka atsiriboti nuo sovietinio ir marksistinio tendencingumo.

[5] Ляховский, А., и Давитая, С. Игра в Афганистан. Москва, 2009, p. 16.

[6] Ten pat, p. 20.

[7] Hopkirk. *The Great Game.* P. 22.

[8] Orlovo ekspedicijos ataskaita iš E. Парнов. В Индию – марш. Знание – сила. Nr. 10/04. http://www.znanije-sila.ru/online/issue_2962.html.

[9] Rusų karininkai XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje žurnalistui Charlesui Marvinui sakė, kad Rusija galėjo užimti Indiją, bet neturėjo tokio ketinimo. Marvin, C. *The Russian Advance towards India* (pirmą kartą išspausdinta 1882 m.; Peshawar, 1984), p. 78; apie Bennigseną žr. D. Lieven. *Russia against Napoleon.* London, 2009, p. 64.

[10] Халфин, Х. Провал британской агрессии в Афганистане. P. 33–34.

[11] Šį epizodą paviršutiniškai ir neįtikinamai aprašo Liachovskis ir Davitaja. Žr. Ляховский и Давитая. Игра в Афганистан. P. 25–26.

[12] Ten pat, p. 32.

[13] Халфин, Х. Политика России в Средней Азии. P. 31–32. Cituojami SSRS Centrinio valstybinio karinio politinio archyvo dokumentai (TsGVIA).

[14] Ten pat, p. 89–104.

[15] Bendro pobūdžio išvada Alesanderio Morrisono knygoje *Russian Rule in Samarkand, 1868–1910: Comparison with British India.* Oxford, 2008. Citata iš p. 292.

[16] Халфин, Х. Провал британской агрессии в Афганистане. P. 30. Šis Chalfino darbas reikšmingai koreguoja daugelį britų ataskaitų apie karus su afganais; J. Stewart. *Crimson Snow.* Stroud, 2008, p. 39–42.

[17] Lamb, C. *The Sewing Circles of Herat.* London, 2004, p. 221 ir toliau.

[18] Forrest, G. *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain, G.C.B., G.C.S.I.* London, 1909, p. 142–151.

[19] D. Loyn, *Butcher and Bolt.* London, 2008, p. 109.

[20] Marvin. *The Russian Advance towards India.* P. 43; Monypenny, W. F., and Buckle, G. *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield.* London, 1910–1920, VI tomas, p. 154–155.

[21] Hopkirk. *The Great Game*, p. 175, citata iš Kaye, J. W. *History of the War in Afghanistan.* London, 1851.

[22] Ляховский и Давитая. Игра в Афганистан. P. 49.

[23] Ten pat, p. 64.

[24] Khrushchev, N. *Khrushchev Remembers.* London, 1971, p. 508.

[25] Blood, P. (ed.). *Afghanistan: A Country Study.* Washington, DC, 2001.

[26] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afghan_tragedy_and_glory/index.shtml.

[27] Lamb. *The Sewing Circles of Herat.* P. 221 ir toliau.

[28] Dupree, N. (Wolfe). *An Historical Guide to Kabul.* Kabul, 1965, p. 68.

[29] Abram, A. Dienoraščio rankraštis (maloniai leidus misteriui Abramui).

[30] Lamb. *The Sewing Circles of Herat.* P. 30.
[31] Steele, J. Red Kabul Revisited. *Guardian*, 2003 m. lapkričio 13 d.
[32] Lamb. *The Sewing Circles of Herat.* P. 216.

Antras skyrius. Tragedija prasideda

[1] Aleksandras Liachovskis, pokalbis, Gelendžikas, 2007 m. rugsėjo 19 d.
[2] Pavyzdžiui, žr. В. Снегирев, Рыжий. Москва, 2000, p. 146.
[3] Крючков, В. Личное дело. Москва, 1996, 1-as tomas, p. 188.
[4] Prados, J. *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA.* Chicago, 2006, p. 10.
[5] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_afgan_tragedy_and_glory/index.shtml.
[6] „An Appeal to the Leaders of the PDPA Groups „Parcham" and „Khalq", 1974 m. sausio 8 d., Cold War International History Project (www.cwihp.org), leidus „Woodrow Wilson International Center for Scholars".
[7] Afghanistan Justice Project. *Casting Shadows: War Crimes and Crimes Against Humanity, 1978-2001.* The Century Foundation (www.tcf.org), 2005, p. 13. http://www.afghanistanjusticeproject.org/.
[8] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана.
[9] Dmitrijus Riurikovas, interviu, Maskva, 2009 m. liepos 23 d.
[10] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2009, p. 108.
[11] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 81 ir 16.
[12] Крючков. Личное дело. I tomas, p. 192.
[13] Žr. Oddo Arne Westado pastabas apie Puzanovo pranešimą iš originalo Šiuolaikinės dokumentacijos centre (TsKhSD), fond (f.) 5, opis (op.) 75, delo (d.) 1179, listy (11.) 2–17. Westado pastabas publikavo „Cold War International History Project at Woodrow Wilson center", Washington, DC. http://www.wilsoncenter.org/index.cfm topic_id=1409&fuseaction=va2document&item=5034DB6A-96B6-175C-91262B384BCC068C&=Collection&item=Soviet%20Invasion%200f%20 Afghanistan.
[14] Dorronosoro, G. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present.* New York, 2005, p. 96.
[15] Иванов, Н. Операцию шторм начать раньше. Москва, 1993, 14-as skyrius. http://militeralib.ru/prose/russian/ivanov_nf/index.html; interviu su Valerijumi ir Galina Ivanovais, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.
[16] Egzistuoja daug vienas kitam prieštaraujančių pasakojimų apie šį sukilimą, žr. Sikorski, R. *Dust of Saints: A Journey to Herat in Time of War.* New York, 1990; Hyman, A. *Afghanistan under Soviet Domination 1964-81.* London, 1982; Giustozzi, A. Genesis of a „Prince": The Rise of Ismail Khan in Western Afghanistan, 1979–1992. Crisis State Research, London School of Economics, September 2006; Dorronosoro. *Revolution Unending*, kur cituojama Olivierio Roy'aus knyga *Afghanistan, Islam et modernité politique.* Paris, 1985, p. 146, kaip pateikianti labai platų gyvosios jėgos nuostolių diapazoną: nuo 5 000 iki 25 000; Ляховский, А. и Давитая, С. Игра в Афганистан. Москва, 2009, p. 135, pateikia mažesnį žuvusių sovietų karių skaičių. Kiti šaltiniai, pateikę mažą sovietų karių žūčių skaičių:

G. Zaitsev, *Alpha – My Destiny.* St. Petersburg, 2005, p. 118; Заплатин, В. До штурма дворца Амина. Завтра, Nr. 51 (316), 1999 m. gruodžio 21 d. http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/99/316/61.htm; Гай и Снегирев. Вторжение. P. 78; Аблазов, В. Афганистан четвертая война. Киев, 2002. Net patys rusai pripažino didesnį žuvusių sovietų karių skaičių. Cordovezas, D., and Harrisonas, S. *Out of Afganistan.* Oxford, 1993, p. 36, cituoja sovietų pareigūną, kuris mini didelį žuvusiųjų skaičių. 2008 m. rugsėjo 7 d. Kabule man panašiai kalbėjo ir rusų ambasadorius Zamiras Kabulovas.

[17] Šių Politinio biuro posėdžių ir telefono pokalbių su Afganistano vadovais stenogramos buvo neoficialiai publikuotos dešimtojo dešimtmečio pradžioje, kai atsivėrė archyvai. Dauguma jų yra Liachovskio knygoje Трагедия и доблесть Афгана. Vertimą į anglų kalbą žr. „Cold War International History Project“ interneto svetainėje „Soviet Invasion of Afghanistan“. http://www.wilsoncenter.org.

[18] Visą tekstą žr. Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 1995, ir TsKhSD, f. 89, per. 25, dok. I, p. 28–34; trumpesnę versiją žr. Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 119–122; vertimą į anglų kalbą žr. „Woodrow Wilson Center's Cold War International History Project“ interneto svetainėje http://www.wilsoncenter.org.

[19] Woodrow Wilson Center Cold War Archive: CPSU CC Politburo Session on Afghanistan, 1979 m. kovo 22 d. stenograma, TsKhSD, f. 89, per 25, dok. 2.

[20] Ali Keštmandas, interviu, Londonas, 2009 m. gegužės 25 d.

[21] Hyman, A. *Afghanistan under Soviet Domination 1964–81.* London, 1982, p. 126, 149, 152.

[22] MacEachin, D. *Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan.* Center for Study of Intelligence. http://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/; Dorronosoro. *Revolution Unending.* P. 103–104.

[23] Šių prašymų sąrašą žr. Sarin, O., and Dvoretsky, L. *The Afgan Syndrome: The Soviet Union's Vietnam.* Novato, CA, 1993, p. 79–84; Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 1995, daugelyje vietų.

[24] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 90.

[25] Zaitsev. *Alpha – My Destiny.* P. 114–115.

[26] Тухаринов, И. Секретный командарм. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/secret_com/index.shtml.

[27] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 69.

[28] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 131 ir 133. Galutinis Pavlovskio pranešimas yra p. 192.

[29] Zaitsev. *Alpha – My Destiny.* P. 126–127.

[30] Аблазов. Афганистан четвертая война. P. 163; Sarin and Dvoretsky. *The Afgan Syndrome.* P. 79–84.

[31] MacEachin. *Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan.*

•

Trečias skyrius. Sprendimas vykdyti karinę intervenciją

[1] Dėl šio įvykio daug kas lieka neaišku. Šioje knygoje daugiausia remtasi dviem šaltiniais: V. Mitrokhin. *The KGB in Afghanistan.* Woodrow Wilson International

Center for Scholars, Washington, DC, February 2002, ir Слинкин, М. Тревожное лето и осень 1979 г., Култура народов Причерноморья. Nr. 4, 1998, p. 138–152. http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/avtory/slinkin/knp/index.htm. Mitrochinas buvo KGB archyvistas, jis intensyviai užsirašinėjo turimus dokumentus ir tuos užrašus atsivežė į Vakarus, kur pabėgo po Sovietų Sąjungos žlugimo. Jis retai pateikia nuorodas ar net datas, todėl jo pasakojimus reikia vertinti atsargiai. Aš pridėjau medžiagos iš Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_afgan_tragedy_and_glory/index.shtml, daugelyje vietų. Bet įvykio smulkmenos vis dar slypi KGB archyvuose ir Kabule.

2 Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 153.

3 Майоров, А. Правда об афганской войне. Москва, 1996, p. 74.

4 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана, 2004; Borovik, A. *The Hidden War.* New York, 1990, p. 247.

5 Richardo Holbrooke'o užrašai, Washington National Records Center, RG 330, McNamara Vietnam Files: FRC 77 - 0075, Vietnam - 1966. Tekstą man maloniai davė Sherardas Cowperis-Colesas.

6 Bent jau tokia yra Mitrochino ir Liachovskio nuomonė. Aš neaptikau jokio patvirtinimo iš afganų pusės, kad tai buvo šitaip suprasta Tarakio.

7 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 155.

8 Слинкин, М. НДПА у власти. Симферополь, 1999, p. 128.

9 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 160.

10 Mitrokhin. *The KGB in Afghanistan.* P. 52. Šis fragmentas, regis, buvo anksčiau minėtos rugsėjo 13 d. telegramos tęsinys.

11 Telegrama Brežnevui iš Puzanovo ir kitų, ten pat, p. 53.

12 Ten pat, p. 55.

13 Riurikovas savo ambasadoriui rašė dienoraštį, kuris yra Mitrochino knygoje *The KGB in Afghanistan*, p. 59–62. Šis pasakojimas apie susišaudymą iš rugsėjo 19 d. įrašo, jis papildytas interviu su Riurikovu Maskvoje 2009 m. liepos 24 d. ir 2010 m. kovo 9 d. Pasak Riurikovo, jo dienoraščio kopijos buvo išsiųstos į daug žinybų Maskvoje. Taip pat žr. Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 173.

14 Interviu su Tarakio žmona D. Gajaus ir V. Snegiriovo knygoje Вторжение. Москва, 1991, p. 45.

15 Аблазов, В. Афганистан четвертая война. Киев, 2002, p. 163–168.

16 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 156.

17 Гай и Снегирев. Вторжение. P. 44.

18 Ten pat, p. 42.

19 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 167–169.

20 Ten pat, p. 176–180. Kurilovo pasakojimas buvo gerokai sutrumpintas. Generolas Bogdanovas manė, kad Kurilovas pasidavė vaizduotei. Savo knygoje *The Great Gamble: The Soviet War in Afghanistan.* New York, 2009. Gregory Feiferis kalba apie Guliabzojaus tvirtinimą, kad jis nekeliavo iš Kabulo dėžėje.

21 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 181.

22 Mitrokhin. *The KGB in Afghanistan.* P. 71.

[23] Šis pasakojimas pagrįstas kartais prieštaringais Ekbalo, Vadudo ir Džandado liudijimais per Tarakio mirties aplinkybių tyrimą, kuris buvo atliekamas pašalinus Aminą. Žr. Аблазов. Афганистан четвертая война. P. 149–156.
[24] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 185–186.
[25] Чазов, Е. Здоровье и власть. Москва, 1992, p. 182. Čazovas atpasakoja, ką jam kalbėjo Andropovas.
[26] Gorelovo, Paplatino ir Tabejevo požiūriai aprašyti Gajaus ir Snegiriovo knygoje Вторжение. P. 71–77.
[27] Dorronosoro. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present.* New York, 2005, p. 96–97; Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 189.
[28] Волков, А. *40-ая Армия: История создания, состав, изменение структуры.* www.rsva-ural.ru/library/?d63.
[29] Liachovskis savo knygoje Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 213, kalba tik apie tokius dalyvavusius asmenis, nors Černenkos užrašų kopija, kurią autorius atkuria p. 214, rodo, jog taip pat dalyvavo Grišinas, Kirilenka, Tichonovas ir Ponomariovas.
[30] Gates, R. *From the Shadows.* New York, 1996, p. 123.
[31] Dorronosoro. *Revolution Unending.* P. 310.
[32] Coll, S. *Ghost Wars.* London, 2005, p. 48.
[33] Pasakojimas apie Andropovo pranešimą pagrįstas A. Dobrynino užrašais, Oddo Arne Westado perduotais „Cold War International History Project".
[34] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 215; faksimilė – p. 214.
[35] Cituojamas Liachovskio knygoje Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 218–220.
[36] Lyakhovski, A. *Cold War International History Working Paper Nr. 51: Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul, December 1979.* Woodrow Wilson International Center for Scholars, January 2007, p. 27.
[37] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 1995, 2-as skyrius.

Ketvirtas skyrius. Rūmų šturmas

[1] Lyakhovski, A. *Cold War International History Working Paper Nr. 51: Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul, December 1979.* Woodrow Wilson International Center for Scholars, January 2007, p. 30, 32.
[2] Jevgenijus Kiseliovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 24 d.
[3] Duomenys iš http://ru.wikipedia.org/wiki/Операция_"Дунай".
[4] Žr. http://en.wikipedia.org/wiki/Soviet_war_in_Afghanistan.
[5] Савинкин, А. Афганские уроки: Выводы для будущего в свете идейного наследия А. Е. Снесарева. Москва, 2003, p. 755.
[6] Шебаршин, Л. *Рука Москвы: записки начальника советской разведки.* Москва, 2002, p. 195.
[7] Direktyva Nr. 312/12/001, pasirašyta Ustinovo ir Ogarkovo ir išsiųsta gruodžio 24 d. Žr. Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 252.
[8] Įsakymas Nr. 312/1/030, 79.12.25, nurodomas ten pat, p. 258, visa apimtimi cituojamas 2-ajame skyriuje.
[9] Гай Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 107.
[10] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2009, p. 331; Королев, В. Уроки войны в Афганистане *1979–1989 годов.* http://www.sdrvdv.org/node/159.

[11] FCO File FSA 020/9: Soviet Intervention in Afganistan, Folio 2: Kabul telegram to FCO of 27 Decemner 1979.

[12] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 106–107.

[13] Straipsnis apie 56-osios gvardijos atskirosios desantinės šturmo brigados istoriją. http://www.andjusev.narod.ru/a/56_DSCHB.htm.

[14] Sergejus Morozovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 31 d.

[15] Громов, Б. Ограниченный контингент. Москва, 1994. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/limited_contingent/index/shtml.

[16] Тухаринов, И. Секретный командарм. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/secret_com/index.shtml.

[17] Громов. Ограниченный контингент.

[18] Daugelyje pasakojimų klaidingai teigiama, kad Aminas persikėlė į netoliese buvusius Darul Amano rūmus, kuriuos pastatė Amanula.

[19] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 246.

[20] Grau, L. *The Take-down of Kabul: An Effective Coup de Main, Combat Studies Institute, Command and General Staff College.* Fort Leavenworth, Kansas, 2 October 2002.

[21] Lyakhovski. *Cold War International History Working Paper Nr. 51.* P. 63.

[22] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 249.

[23] Ten pat, p. 249, 253.

[24] Lyakhovski. *Cold War International History Working Paper Nr. 51.* P. 49, 52.

[25] Aleksandras Liachovskis, pokalbis, 2007 m. rugsėjo 18 d.

[26] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 242, 253–382.

[27] Pulkininkas Kuznečkovas trumpai minimas Попова, Т. Поминай нас, Россия. Leningrado motinų komitetas, 1991, su nuotraukomis ir pasakojimais apie Leningrado kareivius. Kuznečkovas yra pirmas.

[28] Istorija apie KGB virėją pakartojama, pavyzdžiui, Kuzichkin, V. *Inside the KGB: Myth & Reality.* London, 1990, p. 315. Kuzičkino pasakojimai apie Afganistaną yra netikslūs, bet jis teigia šią istoriją asmeniškai girdėjęs iš Talybovo. Taip pat žr. Крючков, В. Личное дело. Москва, 1996, 1-as tomas, p. 206.

[29] Aleksandras Škiranda, interviu, Maskva, 2007 m. liepos 27 d.

[30] Lyakhovski. *Cold War International History Working Paper Nr. 51.* P. 454.

[31] Ten pat, p. 67.

[32] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 288.

[33] Снегирев, В. Рыжий. Москва, 2000, p. 145.

[34] Kitos versijos yra, kad jį nužudė granatos skeveldra ar net jo paties sargybiniai: Lyakhovski. *Cold War International History Working Paper Nr. 51.* P. 62.

[35] Liachovskio pasakojime gyvosios jėgos nuostoliai varijuoja. Jo knygoje Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 285 ir 295, pateikiami šiek tiek didesni žuvusių sovietų karių skaičiai negu *Cold War International History Working Paper Nr. 51.* P. 64. Aš remiuosi pastaraisiais.

[36] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 285.

[37] Galina Ivanova, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.

[38] Баленко, С. Спецназ ГРУ в Афганистане. Москва, 2010, p. 69. Nuo dešimtojo dešimtmečio pradžios, kai paslapties skraistė, gaubusi rūmų šturmą, buvo pakelta,

egzistuoja tam tikras skaičius daugmaž nuoseklių šių painių įvykių atpasakojimų. Bene išsamiausiai tai pateikiama Lesterio Grau straipsnyje „The Takedown of Kabul: An Effective Coup de Main“ (http://www.cgsc.edu/carl/download/csipubs/Block/chp9_Block_by.pdf). Straipsnis paremtas liudytojų parodymais ir Rusijos generalinio štabo technine analize. 3-iasis žemėlapis šios knygos pradžioje parengtas pagal detalų planą, esantį Gau straipsnyje.

39 Tas katinas figūruoja Liachovskio knygoje Трагедия и доблесть Афгана. 1995, ir Generolo Drozdovo pasakojime apie rūmų šturmą Balenkos knygoje Спецназ ГРУ в Афганистане. P. 66.

Penktas skyrius. Pasekmės

1 Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 308–309.

2 Dr. Lutfullah Latifas, interviu, Londonas, 2008 m. liepos 18 d.

3 Kalinovsky, A. *A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija. Londono ekonomikos mokykla, 2009, cituoja Andrew, C., ir Mitroshin, V. *The World Was Going Our Way.* New York, 2006, p. 407.

4 Грешнов, А. Заложники времени. Москва, 2006, p. 44, 134, 136.

5 Yra daug pasakojimų apie šį nesmagų momentą. Žr., pavyzdžiui, Рассказы об операциях – Байкал. http://antiterror.ru/to_profs/tales/71898035.

6 Грешнов. Заложники времени. P. 42.

7 Сухопаров, А. Афганский синдром. www.russia-today.ru/2009/no_02_02world_02.html.

8 Белофастов, А., и Ребрик, А. (red.). Мухаверы, Москва, 2005, p. 44.

9 Žuvo 24 amerikiečių kariai, 325 buvo sužeisti. Panamos karinės pajėgos prarado 205 karius. Pasak JAV kariškių, žuvo nuo 100 iki 2 000 civilių Panamos gyventojų. Kiti šaltiniai nurodo apie 2 000–5 000 aukų. http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_invasion_of_Panama.

10 Dmitrijus Riurikovas, interviu, Maskva, 2009 m. liepos 24 d.

11 Bonner ir Sacharovo tekstus žr. www.hro.org-editions-karta.

12 Galeotti, M. *Afghanistan: The Soviet Union's Last War.* London, 1995, p. 139–154.

13 Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. P. 19; interviu su Olegu Bogomolovu, Maskva, 2007-ųjų gegužė.

14 Informacija iš dr. Galinos Jemeljanovos, buvusios instituto mokslininkės, 2009 m. birželio 6 d.

15 Informacija iš sero Christopherio Mallaby, kuris tuo metu dirbo Užsienio reikalų departamente.

16 Черняев, А. Совместный исход: Дневник двух эпох 1972–1991 годы. Москва, 2008. 1979 m. gruodžio 30 d., 1980 m. vasario 5 d. ir 1980 m. vasario 9 d. įrašai dienoraštyje, p. 386, 391, 392.

17 Савинкин, А. Афганские уроки: Выводы для будущего в свете идейного наследия А. Е. Снесарева. Москва, 2003, p. 728.

18 Coll, S. *Ghost Wars.* London, 2005, p. 132–133.

[19] MacEachin, D. *Predicting the Soviet Invasion of Afghanistan.* Center for Study of Intelligence. http://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/books-and-monographs/.

[20] Coll. *Ghost Wars.* P. 132–133.

[21] FCO File FSA 020/2, Folio 74e: Hovell Minute, 1979 m. lapkričio 28 d.

[22] Aleksandras Majorovas, kuris 1980–1981 m. buvo vyriausiasis sovietų karinis patarėjas Afganistane, teigia, kad gynybos ministras Ustinovas kalbėjo apie abu siekius. Nėra įrodymų, jog Ustinovas turėjo omenyje konkrečius planus, o ne puoselėjo miglotus siekius: Майоров, А. Правда об афганской войне. Москва, 1996, p. 50, 269; Gates, R. *From the Shadows.* New York, 1996, p. 148. FCO FS 021/6: rugsėjo 28 d. Pietų Azijos departamento laiškas Aukščiausiajai komisijai Islamabade.

[23] Grain Becomes a Weapon. *Time*, 1980 m. sausio 21 d.

[24] FCO File EN021/1980, Folio 103: 1980 m. sausio 9 d., Vašingtono skambutis 137 į FCO.

[25] Žr. http://en. Wikipedia. Org/wiki/Carter_Doctrine.

[26] Dorronosoro, G. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present.* New York, 2005, p. 192, išnaša.

[27] Brzezinski, Z. *Reflections on Soviet Intervention in Afghanistan.* 1979 m. gruodžio 26 d. http://www.cnn.com/SPECIALS/cold.war/episodes/20/documents/brez.carter/.

[28] Coll. *Ghost Wars.* P. 44; Brzezinskio interviu žurnalui *Le Nouvel Observateur*, 1998 m. sausio 15–21 d. http://www.globalresearch.ca/articles/BRZ110A.html.

[29] *Daily Telegraph*, 1985 m. sausio 14 d.

[30] Prados, J. *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA.* Chicago, 2006, p. 489–490.

[31] 1984 m. gruodžio 6 d. dokumentas, kurį Collas cituoja savo knygoje *Ghost Wars*, p. 102. Apie siekį politizuoti amerikiečių pagalbą mudžahedams man daug paaiškino Artemijus Kalinovskis.

[32] Jie daugiausia rėmėsi Brzezinskio interviu žurnalui *Le Nouvel Observateur* 1988-ųjų sausį.

[33] Lyakhovski, A. *Cold War International History Working Paper Nr. 51: Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul, December 1979.* Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2007 m. sausis, p. 64.

[34] Feifer, G. *The Great Gamble: The Soviet War in Afghanistan.* New York, 2009, p. 97.

[35] Крючков, В. Личное дело. Москва, 1996, 1-as tomas, p. 207.

[36] Asmeniška informacija.

II dalis. Karo negandos

[1] Чернобровкин, И. Десять горких лет. http://www.centrasiaru/newsA.php4?st=1091161680.

Šeštas skyrius. 40-oji armija eina į karą

[1] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 251; Гай Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 91.

[2] Тухаринов, И. Секретный командарм. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/secret_com/index.shtml.

[3] Kalinovsky, A. *A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija, Londono ekonomikos mokykla, 2009.

[4] Kinijos pilietiniame kare 1946–1950 m. žuvo apie 155 sovietų karininkus; Korėjos kare – 168; Vietnamo kare 1965–1974 m. – 20; Kuboje 1962–1964 m. dėl nelaimingų atsitikimų ir ligų mirė 7 sovietų karininkai; kovose tarp arabų ir izraeliečių žuvo 18 sovietų karininkų; Etiopijoje – 23; pasienio kovose su Kinija 1969 m. – 40: Кривошеев, Г. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил. Москва, 2001, p. 521–534.

[5] Ten pat, p. 537.

[6] Anatolijus Jermolinas, pokalbis, Varšuva, 2006 m. rugsėjis.

[7] Aleksandras Karcevas, interviu ir medžiaga iš jo memuarų Шелковый путь. Išleido pats, 2004.

[8] Caroe, O. *The Pathans.* New York, 1964, p. 320.

[9] Pasak JT, 2005 m. daugiau kaip pusės Afganistano bendrojo vidaus produkto šaltinis buvo narkotikų gamyba. Daugelyje šalies regionų „opiumas buvo vienintelis perspektyvus produktas", *UNODC Afghanistan Opium Survey 2005.* http://www.unodc.org/newsletter/en/200504/page008.html.

[10] Проханов, А. Третий тост. Москва, 2003, p. 61.

[11] Townsend, M. I Could Fell the Breeze as the Bullets Went By. *Observer*, 2007 m. rugpjūčio 5 d.

[12] Карцев, А. Военный разведчик. Москва, 2007, p. 47.

[13] Лапшин, Ю. Афганский дневник. Москва, 2004, p. 62.

[14] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 236; Лапшин. Афганский дневник. P. 101.

[15] Grau, L. *The Soviet-Afgan War: Superpower Mired in the Mountains.* http://www.smallwars.quantico.usmc.mil/search/LessonsLearned/afghanistan/miredinmountainssp; Королев, В. Уроки войны в Афганистане 1979–1989 годов. http://www.sdrvdv.org/node/159.

[16] Козлов, С. Спецназ ГРУ: Афганистан. Москва, 2009, p. 25; История спецназа ГРУ. http://bratishka.ru/specnaz/history.php; Афганистан. http://www.agentura.ru/dossier/russia/gru/imperia/specnaz/afgan/.

[17] Generolo Vadimo Kokorino paskaita; 1985–1987 m. jis buvo 40-osios armijos žvalgybos vadas. Paskaitos kopiją man maloniai davė pulkininkas Ruslanas Kiriliukas.

[18] Igoris Morozovas, interviu, Maskva, 2007 m. vasario 19 d. ir 2010 m. kovo 11 d. http://www.agentura.ru/specnaz/bezopasnost/kaskad/; Независимое военное обозрение. http://nvo.ng.ru/spforces/2000-09-22/7_kaskader.html; Kipling, R. *Stalky & Co.* London, 1899, p. 257.

[19] Кучерова, Л. Спечназ КГБ в Афганистане. Москва, 2009, p. 321, 319.

[20] Харичев, В. Пограничники – в огненной войне Афганистана. http://pv-afgan.ucoz.ru/publ./ctati1.

[21] Огрызко, В. Песни афганского похода. Москва, 2000, p. 30–31.

[22] Generolo Vadimo Kokorino paskaita.

[23] Pasak Gorelovo, kuris karo pradžioje buvo sovietų karinis patarėjas Afganistane, afganų vyriausybinės pajėgos turėjo 10 divizijų, 145 000 karių, 650 tankų, 87 pėstininkų kovos mašinas, 780 šarvuotųjų transporterių, 1 919 pabūklų, 150 lėktuvų, 25 sraigtasparnius.
[24] Galeotti, M. *Afghanistan: The Soviet Union's Last War.* London, 1995, p. 7.
[25] Pirmas skaičius yra iš Urban, M. *War in Afghanistan.* London, 1990, p. 106; antras skaičius – iš Dorronosoro, G. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present.* New York, 2005, p. 188.
[26] Valerijus Širiajevas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 12 d.
[27] Бобров, Г. Солдатская сага. Москва, 2007, p. 127–240.
[28] Огрызко. Песни афганского похода. P. 49.
[29] Крючков, В. Личное дело. 2 tomai, Москва, 1996, 1-as tomas, p. 213.
[30] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 137.
[31] Ten pat, p. 113.
[32] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2009, p. 450; Kakar, M. *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan Response, 1979–1982.* Berkeley, CA, 1995, p. 114–119.
[33] Тухаринов. Секретный командарм.
[34] Лапшин. Афганский дневник. P. 101.
[35] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_afgan_tragedy_and_glory/index.shtml.
[36] Варенников, В. Неповторимое. 7 tomai, Москва, 2001, 5-as tomas, p. 117–129.
[37] Тухаринов. Секретный командарм.
[38] Prados, J. *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA.* Chicago, 2006, p. 488.
[39] Yousaf M., and Adkin, M. *Afghanistan: The Bear Trap.* Barnsley, 1992, p. 208.
[40] Дальняя авиация России. www.sinopa.ee/davia003/davo3.htm.
[41] Кривошеев. Россия и СССР в войнах XX века. P. 539.
[42] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 766–777.
[43] Žr. http://militaryphotos.net/forums/showthread.php?t=16922.
[44] Desantinės šturmo pajėgos ateina į Afganistaną. http://www.militaryphotos.net/forums/showthread.php?16922-(Soviet-Air-Assault-Comes-to-Afghanistan-1984.
[45] Громов, Б. Ограниченный контингент. Москва, 1994. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/limited_contingent/index/shtml.

Septintas skyrius. Valstybės kūrėjai

[1] Olcon, M. B. Soviet Islam and World Revolution. *World Politics*, 23-ias tomas, Nr. 2, 1982 m. liepa, p. 488, cituojama Kalinovsky, A. *Intruder in the „Communal Apartment": The Afghan War, Soviet Muslims, and the Collapse of USSR.* Referatas HY510 seminarui, Londono ekonomikos mokykla, 2009 m. lapkričio 11 d.
[2] Šie skaičiai yra iš Kalinovsky, A. *The Blind Leading the Blind: Soviet Advisors, Counter-insurgency and National-Building in Afghanistan.* Referatas HY510 seminarui, Londono ekonomikos mokykla, 2009 m. vasario 11 d., ir Kalinovsky, A. *A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija, Londono ekonomikos mokykla, 2009, p. 120.

[3] Гай, Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 322; Снегирев, В. Рыжий. Москва, 2000, p. 157.
[4] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 323.
[5] Ten pat, p. 361.
[6] Крючков, В. Личное дело. Москва, 1996, p. 220; Padishev, B. Najibullah, president Afghanistana. *International Affairs.* Moscow, 1990 m. sausio 23 d., cituojama Kalinovsky. *A Long Goodbye.*
[7] Snegiriovas, V. Мухаверы. А. Белофастов и А. Ребрик (red.). Москва, 2005, p. 27.
[8] Майоров, А. Правда об афганской войне. Москва, 1996, p. 117.
[9] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 317.
[10] Valerijus ir Galina Ivanovai, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.
[11] Майоров. Правда об афганской войне. P. 110; Valerijus Širiajevas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 12 d.
[12] Тухаринов, И. Секретный командарм. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/secret_com/index.shtml; Valerijus Širiajevas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 12 d.
[13] Kalinovsky. *The Blind Leading the Blind.*
[14] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 317.
[15] Киреев, Г. Кандагарский дневник. http://kireev.info/index.html.
[16] Белофастов и Ребрик (red.). Мухаверы. P. 13.
[17] Ten pat, p. 40, 41.
[18] Jevgenijus Kiseliovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 24 d.
[19] Грешнов, А. Заложники времени. Москва, 2006, p. 26, 27.
[20] Van Bladel, J. *The All-Volunter Force in the Russian Mirror: Transformation without Change.* Groningen, 2004.
[21] Смолина, А. Лариса-парикмахерша. http://artofwar.ru/s/smolina_a/text_0160.shml.
[22] Vienas toks atvejis minimas Гай и Снегирев. Вторжение. P. 277.
[23] Смолина, А. Ответ „афганки“ для авторши „Цинковых мальчиков“. http://artofwar.ru/s/smolina_a/text_0150.shtml.
[24] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 284.
[25] Кривошеев, Г. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил. Москва, 2001, p. 537.
[26] Ветераны боевых действий Нижнекамска. http://www.afgankamsk.ucoz.ru/index/0 - 4.
[27] Смолина. Лариса-парикмахерша.
[28] Смолина, А. Медсестра Татьяна Кузмина (1951–1986). http://artofwar.ru/s/smolina_a/.
[29] Смолина, А. Ответ „афганки“ для авторши „Цинковых мальчиков“. http://artofwar.ru/s/smolina_a/text_0150.shtml.
[30] Aleksievich, S. *Zinky Boys.* New York, 1992, p. 114.
[31] Смолина, А. Из окошка девичево модуля, или воспоминания „афганок“. http://artofwar.ru/s/smolina_a/text_0200.shtml.
[32] Pulkininkas Viktoras Antonenka, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 31 d.
[33] Aleksievich. *Zinky Boys.* P. 114.

[34] Ten pat, p. 41, 24.
[35] Asmeniška informacija.
[36] Aleksandras Chorošavinas 2006 m. birželio 25 d. savo komentarus įkėlė į to pulko interneto svetainę „rūkomasis". http://artofwar.ru/b/bobrow_g_1 /kurilka860doc. shtml.
[37] Šią taktiką moterys naudoja ir kitokiomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, kai tenka ilgai gyventi mokslinėse stotyse, kur viena ar dvi moterys su kolegomis vyrais praleidžia po kelis mėnesius: pokalbis su Meredith Hooper, 2008 m. gegužės 17 d.
[38] Дышев, А. ППЖ: Походно-полевая жена. Москва, 2007. Knygos tikroviškumą patvirtino pulkininkas Antonenka, Valerijus Širiajevas ir Aleksandras Gergelis.
[39] Dmitrijus Fiodorovas, elektroninis laiškas autoriui, 2007 m. liepos 25 d.
[40] Viačeslavas Nekrasovas, interviu, Maskva, 2009 m. liepos 28 d.; Снегирев, В. Наши. Российская газета. http://www.rg.ru/peoples/sneg/1.shtm.
[41] Майоров, А. Правда об афганской войне. Москва, 1996, p. 145–148.
[42] Yousaf M., and Adkin, M. *Afghanistan: The Bear Trap*. Barnsley, 1992, p. 146.
[43] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 317–318.
[44] Смолина, А. Невезуха, она и в Афганистане – невезуха. http://artofwar.ru/s/smolina_a/.
[45] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 351–355.
[46] Ten pat, p. 335–361.
[47] Ten pat, p. 320.
[48] Белофастов и Ребрик (red.) Мухаверы. P. 59.
[49] Aleksandras Jurjevas, 1985 m. birželio 15 ir 16 d. įrašai dienoraštyje, ten pat, p. 198.
[50] Ten pat, p. 203.
[51] Ten pat, p. 47.
[52] Ten pat, p. 19.
[53] Ten pat, p. 16.
[54] Ten pat, p. 17, 111 ir kt.
[55] Nikolajus Komisarovas, interviu, Maskva, 2007 m. liepos 26 d.
[56] Белофастов и Ребрик (red.). Мухаверы. P. 48.
[57] Viačeslavas Nekrasovas, interviu, Maskva, 2007–2010 m.
[58] Белофастов и Ребрик (red.). Мухаверы. P. 130–134.

Aštuntas skyrius. Kareiviškas gyvenimas

[1] Geriausiai literatūriškai „kareivišką gyvenimą" (angl. *soldiering*) aprašė Fredericas Manningas savo knygoje *The Middle Parts of Fortune*. London, 2000, kurioje pasakojama apie 1916 m. vykusį Somos mūšį.
[2] Galeotti, M. *Afghanistan: The Soviet Union's Last War*. London, 1995, p. 32–37.
[3] Aleksandras Gergelis, elektroninis laiškas autoriui, 2008 m. liepos 28 d.
[4] Apie tai man papsakojo Artemijus Kalinovskis.
[5] Рещетников, М. Психофизиологические основы прогнозирования эффективности боевой деятельности и боевой адаптации военнослужащих. Šį straipsnį man maloniai parūpino dr. Rešetnikovas.
[6] Galeotti, M. *Afghanistan*. P. 30.

7 Aleksievich, S. *Zinky Boys*. New York, 1992, p. 27. Panašių istorijų buvo prasidėjus karui Čečėnijoje.

8 Tamarov, V. *Afghanistan: A Russian Soldier's Story*. Berkeley, CA, 2001, p. 138.

9 Andrejus Ponomariovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.

10 Pirmoje savo knygoje Экипаж машины боевой (*Kovos mašinos ekipažas*). Ст. Петербург, 2004, dalyje, p. 36–336, Vitalijus Krivenka pateikia pusiau beletristinį pasakojimą apie tai, ką matė būdamas Afganistane. Antra knygos dalis Как поживаешь, шурави? (*Kaip laikaisi, šuravi?*) yra memuarai, iš kur ir paimtos detalės apie Krivenkos karjerą. Apie jaunų kareivių ujimą žr. p. 346.

11 Черняев, А. Совместный исход: Дневник двух эпох 1972–1991 годы. Москва, 2008, 1985 m. rugpjūčio 27 d. įrašas dienoraštyje, p. 643.

12 Sergejus Morozovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 31 d.

13 Кривенко. Экипаж машины боевой. P. 45; Никифоров, С. Без всяких правил. Ст. Петербург, 2008, p. 113.

14 Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml.

15 *Dedovščinos* ir puskarininkių (seržantų) poreikio problema išsamiai išnagrinėta. Pavyzdžiui, žr. Белановский С., и Марзеева, С. Дедовщина в советской армии. Москва, 1991. www.sbelan.ru/content/дедовщина в советской армии; Радов, М. Дедовщина – *истоки и причины*. http://slovo.odessa.ua/366/5_4.html; Радионов, И. Перестройку армии нужно начинать с сержантов. http://tr.rkrp-rpk-ru/get.php?42; Aleksandras Gergelis, elektroninis laiškas autoriui, 2009 m. birželio 24 d.

16 Andrejus Ponomariovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.

17 Tas nepakankamumas grafiškai parodytas Гай, Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 258–292.

18 Никифоров, С. Без всяких правил. P. 100.

19 Кривошеев. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил, Москва, 2001, p. 538.

20 Дышев, А. ППЖ: Походно-полевая жена. Москва, 2007, p. 38–39.

21 Громов, Б. Ограниченный контингент. Москва, 1994. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/limited_contingent/index/shtml.

22 Гай и Снегирев. Вторжение. P. 273.

23 Смолина, А. Холера в Джелалабаде. http://artofwar.ru/s/smolina_a/text_0070.shtml.

24 Смолина, А. Лариса-парикмахерша. http://artofwar.ru/s/smolina_a/text_0160.shml.

25 Galeotti. *Afghanistan*. P. 67–68.

26 Majoras Viačeslavas Izmailovas, interviu, Maskva, 2009 m. liepos 29 d.

27 Громов. Ограниченный контингент. 3-ia dalis, „Первая командировка, Ташкент – Кабул".

28 История 3-го батальона (serg2331.narod.ru).

29 Pochtarev, A. An Afghan Diary. *Novaja gazeta*, Moscow, 2005 m. kovo 4 d.; Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2009 m. vasario 16 d.

30 Afganistane sovietų motorizuotųjų šaulių pulką sudarė 181 karininkas, 124 praporščikai, 363 seržantai, 1 530 šaulių, 132 BMP, 40 tankų, 18 savaeigių haubicų,

264 transporto priemonės: Васильев, А. О 149 полку. http://artfwar.ru/w/wasilxew_a_i/text_0010.shtml; Бобров, Г. Солдатская сага. Москва, 2007, p. 11. Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d. Žr. taip pat 2-ą priedą „40-osios armijos daliniai, kurie buvo dislokuoti Afganistane".

[31] Бобров. Солдатская сага. P. 51–52, 81.

[32] Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.; S. Demiašovas, interviu. http://www.peresvet-lavra.ru/index.php?typereview&area2&particles&id104&PHPSESSIDcea44aa4bcbb077087dec923e7ece70; Бобров. Солдатская сага. P. 170.

[33] Andrejus Ponomariovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.

[34] Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2009 m. liepos 28 d.

[35] Bazė aprašyta remiantis Aleksandro Gergelio interviu ir jo apysaka „Письмо счастливому солдату" („Laiškas laimingam kareiviui"). http://artofwar.ru/g/gergelx_a_n/text_0030shtml.

[36] Pulkininkas Ruslanas Kiriliukas, pokalbis, Londonas, 2010 m. liepos 15 d.

[37] Olney, W. *Shiloh" as Seen by Private Soldier: A Paper Read before California Commandery of the Military Order of the Loyal Legion of the United States, May 31, 1889.* Kessinger Publishing, Whitefish, Mont., 2007, p. 17.

[38] Aleksandras Gergelis, elektroninis laiškas autoriui, 2009 m. birželio 24 d.

[39] Aleksandras Karcevas, elektroninis laiškas autoriui, 2009 m. birželio 22 d.

[40] Andrejus Ponomariovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.

[41] Aleksandras Gergelis, elektroninis laiškas autoriui, 2008 m. rugsėjo 23 d.

[42] Лапшин, Ю. Афганский дневник. Москва, 2004, p. 50–59, 89.

[43] Карцев, А. Шелковый путь. Išleido pats, 2004, 13-as skyrius; interviu, Maskva, 2010 m. kovo 3 d.

[44] Valerijus Širiajevas, elektroninis laiškas autoriui, 2010 m. kovo 16 d.; laiške yra tame epizode dalyvavusio sovietų vertėjo pasakojimas.

[45] Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remtasi pasakojant apie Masudą ir Pandžšyro slėnį, yra Ляховский, А., и Некрасов, Н. Гражданин, политик, воин: Памяти Ахмада Шаха Масуда. Москва, 2007, p. 24, ir kt.: Ter-Grigorianco pastabos yra p. 40–43; Clammer, P. *Afghanistan: Lonely Planet Guide.* London, 2007; Newby, E. *A Short Walk in the Hindu Kush.* London, 1974; *The Pandsher Valley, the Emerald Mines and Blue Mountain.* http://www.travelafghanistan.co.uk/pages/panj.html; Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. P. 10; autoriaus apsilankymas čia 2008 m. rugsėjį.

[46] Giustozzi, A. *Empires of Mud.* London, 2009, p. 282, 287.

[47] Ляховский А., и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 73 ir kt.

[48] Dmitrijus Fiodorovas, elektroninis laiškas autoriui, 2007 m. liepos 25 d.

[49] Aleksandras Golcas, interviu, Maskva, 2006 m. gruodžio 6 d.

[50] Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2007 m. liepos 24 d.; tokia tuo metu buvo jo tėvo alga.

[51] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 282 ir kt.

[52] Snegiriovas, V. Мухаверы. А. Белофастов и А. Ребрик (red.). Москва, 2005, p. 25.

[53] Aleksievich. *Žinky Boys.* P. 18.

[54] Tai patvirtino Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2009 m. vasario 16 d.

[55] Кривенко. Экипаж машины боевой. P. 352.

56 Maša Skonim, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.
57 Огрызко, В. Песни афганского похода. Москва, 2000, p. 45.
58 Ten pat, p. 7.
59 Interviu su Jurijumi Kirsanovu. http://torrents.ru/forum/viewtopic.php?t322885; Komsomolskaya Pravda Ukrainy, 2008 m. gruodžio 25 d. http://kp.ua/daily/251208/67416/; Viktoro Verstakovo ištrauka iš „Афганский дневник". http://kaskad-4.narod.ru/Dnevnik_Verst.html; Igoris Morozovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 11 d.
60 Огрызко. Песни афганского похода. P. 23.
61 Ten pat, p. 147; Igoris Morozovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 11 d.
62 Дышев. ППЖ. P. 379; Valerijus Širiajevas sakė, kad palikdamas Afganistaną jautėsi lygiai taip pat.

Devintas skyrius. Kariavimas

1 Manding, F. *The Middle Parts of Fortune*. London, 2000, p. 5; Junger, S. *War*. Book Three: Love. London, 2010, p. 2. Aš šiek tiek sužinojau apie kareivio gyvenimą ir kareivišką draugystę, kai pats tarnavau, bet niekada nedalyvavau mūšyje. Tačiau yra įtikinamų pasakojimų žmonių, kurie dalyvavo: Frederikas Manningas 1916 m. kovojo Somos mūšyje; per Antrąjį pasaulinį karą Vasilis Bykavas (*Его батальон*. Москва, 2000) kovojo Rytų fronte; Nathanielis Fickas (*One Bullet Away*. London, 2006) 2003 m. buvo Irake; Bernardas Fallas (*Street without Joy: The French Debacle in Indochina*. Barnesley, 2005) buvo Indokinijoje; Jeanas Jacquesas Servanas-Schreiberis (*Lieutenant en Algére*. Paris, 1957) buvo „širdžių ir protų" padalinyje Alžyre; Sebastianas Jungeris 2007–2008 m. buvo karo žurnalistas Afganistane. Taip pat yra daugybė literatūros apie amerikiečių patirtį Vietname.
2 Nawroz M., and Gau, L. *The Soviet War in Afghanistan: History and Harbinger of Future War?* Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth, Kansas, Juny 1996.
3 Asmeniška informacija. Informacija apie „Vertikalę-T". http://vertical-t.biz/.
4 Лапшин, Ю. Афганский дневник. Москва, 2004, p. 81.
5 Смолина, А. Десантник, или первое знакомство с Джелалабадом. http://artfwar.ru/s/smolina_a/text_0110.shtml.
6 Карцев, А. Военный разведчик. Москва, 2007.
7 Карцев, А. Шелковый путь. Išleido pats, 2004, 17-as skyrius.
8 Andrejus Ponomariovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.
9 Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.
10 Pulkininkas Antonenka ir Aleksandras Gergelis, interviu, 2007 m. gegužės 31 d. Antonenka tvirtino, jog viena iš priežasčių, kodėl partizanai kovojo geriau, – jie keliaudavo be sunkios ekipuotės. Gergelis vėliau sakė, jog Antonenka teisus tik iš dalies.
11 Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 439.
12 Ten pat.
13 Urban, M. *War in Afghanistan*. London, 1990, Appendix IV, p. 332; Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. P. 441.
14 Ten pat, p. 370.

[15] Bearden M., and Risen, J. *The Main Enemy.* New York, 2003, p. 227, 333–336; Yousaf M., and Adkin, M. *Afghanistan: The Bear Trap.* Barnsley, 1992, p. 155, 220.

[16] Тухаринов, И. Секретный командарм. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/secret_com/index.shtml.

[17] Гай Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 154; Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. P. 383–432; Варенников, В. Неповторимое. 7 tomai, Москва, 2001, 5-as tomas, p. 85; Borisas Železinas, interviu, Maskva, 2007 m. vasario 19 d.

[18] Žr. http://en.wikipedia.org/wiki/FIM-92_Stinger.

[19] Cordovez D., and Harrison, S. *Out of Afghanistan.* Oxford, 1995, p. 194–197.

[20] Šią datą nurodo Collas, S. *Ghost Wars.* London, 2005, p. 149. Crile'as, G. *Charlie Wilson's War.* New York, 2003, nurodo, jog tai buvo rugsėjo 25 d.

[21] Смолина, А. Всем девушкам, летавшим в афганском небе. http://artofwar.ru/ssmolina_a/text_0080.shtml.

[22] Варенников. Неповторимое. P. 196–197.

[23] Лапшин. Афганский дневник. P. 94.

[24] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 151.

[25] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 1995, 6-as skyrius. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml. Šio įvykio versija yra Проханов, А. Третий Тост. Москва, 2003, p. 5–103.

[26] Гареев, М. Моя последняя война. 6-as skyrius, p. 102. http://militera.lib.ru/memo/russian/gareev_ma/index.html.

[27] Žr. spaudos ištraukas iš NTI: „Working for Safer World". http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Missile/1788_1802.html.

[28] Cordovez and Harrison, S. *Out of Afghanistan.* P. 198.

[29] Generolas Jusafas, Pakistano žvalgybos karininkas, tvirtina, kad per dešimt mėnesių iki 1987-ųjų rugpjūčio mudžahedai sėkmingai panaudojo 75 procentus savo „Stinger" (Yousaf and Adkin. *Afghanistan.* P. 186). Antra vertus, vieno amerikiečių tyrimo išvadose nurodoma, jog šis rodiklis buvo 50 procentų, taip pat teigiama, kad prieš pradedant naudoti „Stinger" numušta apie 100 sovietų ir Afganistano vyriausybinių pajėgų orlaivių. 1987-aisiais, pirmais metais, kai buvo pradėti naudoti „Stinger", sovietai ir afganai prarado 150–200 lėktuvų ir sraigtasparnių. 1988 metais šie praradimai nesiekė 50 vienetų (Cordovez and Harrison, S. *Out of Afghanistan.* P. 198).

[30] Kiek orlaivių sovietai prarado Afganistane, nurodoma Кривошеев, Г. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил. Москва, 2001, p. 540; pasak Vietnamo sraigtasparnių pilotų asociacijos (*Vietnam Helicopter Pilots Association*), Vietnamo kare amerikiečiai iš viso prarado 5 086 sraigtasparnius iš 11 827. http://www.vhpa.org/heliloss.pdf.

[31] Черняев, А. Совместный исход: Дневник двух эпох 1972–1991 годы. Москва, 2008, 1985 m. balandžio 4 d. ir 1985 m. spalio 17 d. įrašai dienoraštyje, p. 617, 650. Apie sovietų sprendimų priėmimo procesą žr. šios knygos 12-ame skyriuje. Michailas Gorbačiovas tvirtino, kad „Stinger" atsiradimas pas mudžahedus nepaveikė jo sprendimų, nors kariškiai, žinoma, atsižvelgė į šį veiksnį planuodami sovietų pajėgų pasitraukimą (pokalbis, Sofija, 2010 m. spalio 7 d.).

[32] Galeotti, M. *Afghanistan: The Soviet Union's Last War.* London, 1995, p. 197.

33 Гай Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 162.

34 Yousaf and Adkin. *Afghanistan*. Barnsley, 1992, p. 73–76; Тухаринов, Секретный командарм.

35 Sergejus Morozovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 31 d.; Yousaf and Adkin. *Afghanistan*. P. 73–76; Galeotti. *Afghanistan*. P. 192–197.

36 Гай и Снегирев, В. Вторжение. P. 262.

37 Ten pat, p. 227–229.

38 Aleksandras Gergelis, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 1 d.

39 Аблазов, В. Афганистан четвертая война. Киев, 2002, p. 189.

40 Бобров, Г. Солдатская сага. Москва, 2007, p. 144.

41 Гай и Снегирев, В. Вторжение. P. 139.

42 Варенников. Неповторимое. P. 226.

43 Urban. *War in Afghanistan*. P. 234.

44 Pasakojimas apie operaciją „Magistral" ir operacijas aplink Chosto miestą paremtas informacija iš Громов, Б. Ограниченный контингент. Москва, 1994. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/limited_contingent/index/shtml; Grau, L. and Jalali, A. The Campaign for the Caves. *Journal of Slavic Military Studies*, 14-as tomas, Nr. 3, 2001 m. rugsėjis. http://www.globalsecurity.org/military/library/report/2001/010900-zhawar.htm; Westermann, E. *Limits of Soviet Airpower*. Thesis, Air University, Maxwell Air Force Base, Alabama, 1997; Варенников. Неповторимое. P. 215–240.

45 Crile. *Charlie Wilson's War*. P. 521.

46 Imtiaz, A. The Haqqani Network and Cross-Border Terrorism in Afghanistan. *Terrorism Monitor*, 2008 m. kovo 24 d.

47 Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995, p. 10. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml.

48 Pasak Didžiosios Britanijos gynybos ministerijos: elektroninis laiškas autoriui, 2010 m. sausio 19 d.

49 Ляховский, А., и Некрасов, В. Гражданин, политик, воин: Памяти Ахмада Шаха Масуда. Москва, 2007, p. 24, ir kt.

50 Sergejus Morozovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 31 d.

51 Григорьев, С. Панджшер в 1975–1990 г.г. глазами афганского историка. Ст. Петербург, 1997, p. 41.

52 Šis pasakojimas paimtas iš Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 93–121 ir daugelyje vietų. Duomenys apie čia dislokuotas sovietų pajėgas yra p. 96. Kiti šaltiniai pateikia kitokius skaičius.

53 Дальняя авиация России. www.sinopa.ee/davia003/davo3.htm.

54 Asmeniškas Kniazevo pasakojimas yra Ляховский и Некрасов, В. Гражданин, политик, воин. P. 117–121.

55 Шебаршин, Л. *Рука Москвы: записки начальника советской разведки*. Москва, 2002, p. 195.

56 Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 128.

57 Дальняя авиация России.

58 Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 33.

Dešimtas skyrius. Niokojimas ir nusivylimas

[1] Быт, нравы и обычаи народов Афганистана: Правила и нормы поведения военнослужащих за рубежом родной страны. 1985. Šios brošiūros kopiją man maloniai davė Aleksandras Karcevas.

[2] Girardet, E. *Afghanistan: The Soviet War.* Beckenham, 1985, p. 46.

[3] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml; Odom, W. *The Collapse of the Soviet Military.* New Haven, 1998, p. 290, cituoja *Rabochaja gazeta*, 1990 m. balandžio 6 d.

[4] Thomas Tugendhatas, interviu, Londonas, 2007 m. gruodžio 1 d.

[5] Варенников, В. Неповторимое. 7 tomai, Москва, 2001, 5-as tomas, p. 142–150; rusų „Wikipedia". http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибель_Мараварской_роты; apie amerikiečių kovas žr. Junger, S. *War.* London, 2010, daugelyje vietų.

[6] Бобров, Г. Солдатская сага. Москва, 2007, p. 202–203.

[7] Майоров, А. Правда об афганской войне. Москва, 1996, p. 243–279 p.; Vladimiras Snegiriovas, elektroninis laiškas autoriui, 2010 m. balandžio 12 d.

[8] Ляховский А., и Некрасов, В. Гражданин, политик, воин: Памяти Ахмада Шаха Масуда. Москва, 2007, p. 144; informacija iš Aleksandro Gergelio.

[9] Cituojamas Gall C., and de Waal, T. *Chechnya: A Small Victorious War.* London, 1997, p. 97.

[10] Кривенко, В. Экипаж машины боевой. Ст. Петербург, 2004, p. 372.

[11] Valerijus Širiajevas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 12 d.

[12] Проханов, А. Третий тост. Москва, 2003, p. 61.

[13] Pirmoji buvo ECOSOC E/CN.4/1985/21 1985 metais, o paskutinė – E/CN.4/1995/64 1995 metais.

[14] Pranešimas apie žmogus teisių situaciją Afganistane, JT Generalinė Asamblėja A/43/742.

[15] 1979 metais, remiantis gyventojų surašymu, kuris gali būti netikslus, Afganistane gyveno 15,5 milijono žmonių, iš jų tik per 900 000 gyveno Kabule.

[16] Бобров. Солдатская сага. P. 283.

[17] Afghanistan Justice Project. *Casting Shadows: War Crimes and Crimes Against Humanity, 1978–2001.* The Century Foundation (www.tcf.org), 2005, p. 34. http://www.afghanistanjusticeproject.org/.

[18] Ten pat, p. 56.

[19] Кривенко. Экипаж машины боевой. P. 351.

[20] Снегирев, В. Афганский пленник. *Rossijskaja gazeta*, 2003 m. rugpjūčio 12 d.; Viačeslavas Nekrasovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 13 d.

[21] Грешнов, А. Заложники времени. Москва, 2006, p. 133.

[22] Ten pat, p. 148.

[23] Afghanistan Justice Project. *Casting Shadows.* P. 63.

[24] Alan A. H. Macdonald, Afganistano minų likvidavimo koordinavimo centro (*Mine Action Coordination Centre*) štabo vadas, elektroninis laiškas autoriui, 2009 m. gegužės 4 d.

[25] Грешнов, А. Афганистан. P. 56.

[26] 101-ojo motorizuotųjų šaulių pulko interneto svetainė. http://101int.ruindex.phpoptioncom_content&taskkview&id204&ltemid5.

[27] Войнович, В. Главный цензор. http://www.voinovich.ru/home_reader.jsp?books8.jsp.

[28] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml; Keeble R., and Mair, J. (red.). *Afghanistan, War and the Media: Dealines and Frontlines.* London, 2010, p. 87.

[29] Варенников. Неповторимое. P. 308. Šis Politinio biuro protokolas yra dažnai reprodukuojamas, pavyzdžiui, Aleksandro Liachovskio, taip pat kituose memuaruose ir pasakojimuose apie Afganistano karą.

[30] Гай, Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 192, 190, 175. Sacharovo „Atviras laiškas Brežnevui", žr. http://www.uic.unn.ru/ads/biography/txt1.htm.

[31] Черняев, А. Совместный исход: Дневник двух эпох 1972–1991 годы. Москва, 2008, 1979 m. vasario 5 d. įrašas dienoraštyje, p. 391.

[32] Гай и Снегирев, В. Вторжение. P. 207.

[33] *National Security Archive, Afghanistan: Lessons from the Last War.* Vol. II, Document 15, 1981 m. lapkričio 12 d. http:/www.gwu.edu/ ~ nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/soviet.html.

[34] Волков, А. *40-ая Армия: История создания, состав, изменение структуры.* www.rsva-ural.ru/library/?d63.

[35] Гай и Снегирев, В. Вторжение. P. 204.

[36] Майоров. Правда об афганской войне. P. 5, 154 ir daugelyje vietų.

[37] *National Security Archive, Afghanistan: Lessons from the Last War.* Vol. II, Document 13 August 1987, Document 20, 13 August 1987. http:/www.gwu.edu/ ~ nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB57/soviet.html.

[38] Rastemas Machmutovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 27 d.

[39] Aleksandras Gergelis, elektroninis laiškas autoriui, 2007 m. rugsėjo 27 d.

[40] Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 213–214.

[41] Гай и Снегирев, В. Вторжение. P. 207.

[42] Asmeniška informacija.

[43] Пластун В., и Андриянов, В. Наджибула: Афганистан в тысках геополитики. Москва, 1988, p. 2.

III dalis. Ilgas atsisveikinimas

[1] Ši vienos populiariausių Igorio Morozovo dainos „Sudie, kalnai" ištrauka spausdinama maloniai leidus jos autoriui. Kai pirmą kartą pasirodė dainos tekstas, karinė cenzūra pareikalavo žodžius „O galingas krašte, dėl kurio kovojom / Ar gali dabar nušluostyti mūsų motinų ašaras?" pakeisti žodžiais „O tolimas krašte, Afganistane, dėl kurio kovojom / Ar gali dabar nušluostyti mūsų motinų ašaras?". Šitaip buvo bandoma sovietų vadovybę išsukti nuo kaltės dėl karo.

Vienuoliktas skyrius. Grįžimas namo

[1] Žr. Дышев, А. ППЖ: Походно-полевая жена. Москва, 2007.

[2] Кривенко, В. Экипаж машины боевой. Ст. Петербург, 2004, p. 9.

[3] Ten pat, p. 378.

[4] Šis būdas atnaujinti uniformą aprašytas Aleksievich, S. *Zinky Boys.* New York, 1992, p. 50.
[5] Ten pat, p. 378.
[6] Кривенко. Экипаж машины боевой. P. 372.
[7] Šis tipiško pulko morgo aprašymas pagrįstas informacija iš Дышев. ППЖ. P. 28–38; Никифоров, С. Без всяких правил. Ст. Петербург, 2008, p. 99; Королева, Г. Двадсать месяцев в аду. *Darial,* Nr. 3, 2000. http://www.darial-online.ru/2001_3/koroleva.shtml.
[8] Blinušovas šiuos epizodus užsirašinėjo ketindamas ateityje parašyti knygą, bet kažkas apie tai pranešė KGB, kuris konfiskavo visą jo surinktą medžiagą: Блинушов, А. Черный тюльпан. http://www.reznik.pri.ee/document.php?Id108.
[9] Смолина, А. Всем девушкам, летавшим в афганском небе. http://artofwar.ru/ssmolina_a/text_0080.shtml.
[10] Лапшин, Ю. Афганский дневник. Москва, 2004, p. 95.
[11] Šie skaičiai paimti iš Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995, 13-ojo priedo Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml.
[12] Снегирев, В. Рыжий. Москва, 2000, p. 257–304.
[13] *Los Angeles Times.* 1991 m. gruodžio 17 d.; Kalinovsky, A. *A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija, Londono ekonomikos mokykla, 2009.
[14] Žr. www.dtic.mil/dpmo/sovietunion/jcsd.htm; straipsnį: UralPress.ru, 2007 m. balandžio 17 d. www.urallpress.ru/art111069; JAV ir Rusijos komisijos (US-Russia Commission) 19-asis plenumas. http://dtic.mil/dpmo/sovietunion/AARVer319thPlenum.pdf.
[15] Žr. http://ru.wikipedia.org/wiki/Комитет_по_делам_воинов_интернационалистов; NewsRU.com.report, 2006 m. rugsėjo 27 d. www.newaru.com/russia/27se02006/afgan.html.
[16] Žr. http://www.komitet92.com/index.html; http://www.komitet92.com/12poisk.html.
[17] *Komsomolskaja pravda,* 2009 m. vasario 13 d.; *FontankaRu* 2009 m. vasaro 13 d. pranešė, kad pet karą dingo be žinios arba pateko į nelaisvę 417 karių. Iš 119 išlaisvintų 97 grįžo į Sovietų Sąjungą. Kiti pasiliko užsienyje. www.fontanka.ru/2009/02/13/031.
[18] Кривенко. Экипаж машины боевой. P. 345.
[19] Stepanovo pasakojimas, iš: *TrudRu,* Nr. 206, 2006 m. lapkričio 8 d. www.trud.ru/article/08 – 11 – 2006/afgandkij_plennik.html.
[20] Straipsnis iš *Vlast,* Nr. 6 (809), 2009 m. vasario 16 d. www.kommersant.ru/doc.aspx?DocID116089&printtrue.
[21] Nikolajus Bystrovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 31 d.
[22] 101-ojo motorizuotųjų šaulių pulko interneto svetainė. http://101int.ruindex.phpoptioncom_content&taskkview&id204&ltemid5.
[23] Asmeniška informacija.
[24] Interfax-AVN, 2009 m. gruodžio 29 d., cituojama Johnsono sąraše, Nr. 35, 2009 m. gruodžio 31 d.

[25] Пахмутов, С. Бадабер – неизвестный подвиг. www.rustrana.ru/article.php?nid8803.

[26] Аблазов, В. Долгий путь из афганского плена: Страницы из книги. http://www.fond-dobrobut.org.ua/download/1991modzaxedmoccba.doc.

[27] Šis pasakojimas apie sukilimą remiasi 2009-ųjų filmu „Мятеж в преисподней"; Голесник, С. Надежда не умирает. *Союз: Беларусь-Россия*, Nr. 406, 2009 m. gegužės 21 d. http://www.rg.ru/2009/05/21/propal-soldat.html; Пахмутов. Бадабер – неизвестный подвиг; Vladimiras Snegiriovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 3 d. Detalės yra fragmentiškos ir prieštaringos.

Dvyliktas skyrius. Tikslas – pasiekti tiltą

[1] Andropovo pasisakymas Politinio biuro posėdyje 1980 m. vasario 7 d. iš Rusijos Federacijos prezidento archyvo, 3-iasis fondas, 82-as aprašas, 75-a byla: kopiją maloniai parūpino Svetlana Savranskaja.

[2] Pasakojant daugiausia remtasi Kalinovsky, A. *A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija, Londono ekonomikos mokykla, 2009 m. Iki šiol Kalinovskio pasakojimas apie sovietų pajėgų pasitraukimą yra labiausiai mokslinis ir aiškus. Taip pat žr. Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004.

[3] Cordovez D., and Harrison, S. *Out of Afghanistan.* Oxford, 1995, p. 65.

[4] Kalinovsky. A Long Goodbye. Cituoja Zubok, V. *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold war from Stalin to Gorbachev.* Chapel Hill, NC, 2007, p. 267.

[5] Sarin O., and Dvoretsky, L. *The Afgan Syndrome: The Soviet Union's Vietnam.* Novato, CA, 1993, p. 123.

[6] Cordovez and Harrison. *Out of Afghanistan.* P. 123.

[7] Черняев, А. Совместный исход: Дневник двух эпох 1972–1991 годы. Москва, 2008, 1985 m. kovo 30 d. įrašas dienoraštyje, p. 614; Kalinovsky. *A Long Goodbye.*

[8] Крючков, В. Личное дело. Москва, 1996, 1-as tomas, p. 223.

[9] Tarp tų šaltinių, kuriuose tvirtinama, jog Gorbačiovas nurodė kovoti „energingiau", yra Odom, W. *The Collapse of the Soviet Military.* New Haven, 1998, p. 103. Odomo cituojami šaltiniai nėra patikimi. Pats Gorbačiovas neigė turėjęs tokį ketinimą (Michailas Gorbačiovas, pokalbis, Maskva, 2010 m. kovo 10 d.). Subtilesnę analizę pateikia Prados, J. *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA.* Chicago, 2006, p. 485–487.

[10] Šią istoriją papasakojo Nadžibula, kuris ten dalyvavo: Гай Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 365. Snegiriovas vėliau sakė, jog Karmalis paskui karštai neigė šitaip kalbėjęs: Снегирев, В. Рыжий. Москва, 2000, p. 132.

[11] Черняев, А. Совместный исход. 1985 m. spalio 16 d. įrašas dienoraštyje, p. 647.

[12] Kalinovsky. *A Long Goodbye.*

[13] Черняев. Совместный исход. 1985 m. balandžio 4 d. ir 1985 m. spalio 17 d. įrašai dienoraštyje, p. 617, 650.

[14] Крючков. Личное дело. 1-as tomas, p. 227.

[15] Kalinovsky. *A Long Goodbye.*

[16] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 532.

[17] Черняев А., и др. В Политбюро ЦК КПСС. Москва, 2006, p. 47; Politinio biuro posėdis 1986 m. gegužės 29 d.; protokolavo Svetlana Savranskaja, iš Gorbačiovo fondo.
[18] Kalinovsky. *A Long Goodbye.*
[19] Черняев, А., и др. В Политбюро ЦК КПСС. 68 p.; Prados. *Safe for Democracy.* P. 488.
[20] Громов, Б. Ограниченный контингент. Москва, 1994. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/limited_contingent/index/shtml); Черняев, А., и др. В Политбюро ЦК КПСС. P. 108; protokolavo Svetlana Savranskaja, iš Gorbačiovo fondo.
[21] Politinio biuro posėdžių 1987 m. sausio 21–22 d. ir 1987 m. vasario 22 d. protokolai, Черняев, А., и др. В Политбюро ЦК КПСС. P. 136–138; protokolavo Svetlana Savranskaja, iš Gorbačiovo fondo.
[22] Kalinovsky. *A Long Goodbye.*
[23] Черняев А., и др. В Политбюро ЦК КПСС. P. 190–193.
[24] Kalinovsky. *A Long Goodbye.* Cituoja Matlockas; Matlocko elektroninis laiškas autoriui, 2010 m. vasario 27–28 d.
[25] Kalinovsky. *A Long Goodbye.*
[26] Coll, S. *Ghost Wars.* London, 2005, p. 168.
[27] Kalinovsky. *A Long Goodbye.* Cituojamas Gorbačiovo ir Reagano 1987 m. gruodžio 9 d. pokalbio sovietų protokolas, National Security Archive, READD/RADD kolekcija.
[28] Jackas Matlockas, elektroninis laiškas autoriui, 2010 m. vasario 27 d.
[29] Черняев. Совместный исход. 1988 m. balandžio 1 d. įrašas dienoraštyje, p. 749.
[30] Ten pat, 1988 m. rugsėjo 20 d. įrašas dienoraštyje, p. 765.
[31] *Literaturnaja gazeta*, 1990 m. balandžio 18 d., cituojama Гай и Снегирев. Вторжение. P. 307.
[32] Черняев и др. В Политбюро ЦК КПСС. P. 336–338.
[33] Helen Womack, britų žurnalistė, keliavusi su šia kolona. Detalės yra iš jos pasakojimo.
[34] Гай и Снегирев. Вторжение. P. 371.
[35] Дальняя авиация России. www.sinopa.ee/davia003/davo3.htm.
[36] Гергель, А., и Лизаускас, А. Прощай Бахарак. 2009 m. rugpjūtis. http://www.navoine.ru/magazines/12/5.
[37] Варенников, В. Неповторимое. 7 tomai, Москва, 2001, 5-as tomas, p. 351–353.
[38] Ten pat, p. 389.
[39] Черняев. Совместный исход. 1988 m. spalio 20 d. įrašas dienoraštyje, p. 769.
[40] Ляховский, А., и Некрасов, Н. Гражданин, политик, воин: Памяти Ахмада Шаха Масуда. Москва, 2007, p. 179–187.
[41] Варенников. Неповторимое. P. 378 ir kt.
[42] *Pravda*, 1988 m. gruodžio 7 d. Cituoja Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afgan_tragedy_and_glory/index.shtml.
[43] Voroncovo interviu. *Rosijskije vesti*, Nr. 18, 2007 m. gegužės 23–30 d.
[44] Pasakojimas apie generolų priešinimąsi operacijai „Taifūnas" yra iš Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004, p. 668–671.

[45] Черняев. Совместный исход. 1989 m. sausio 20 d. įrašas dienoraštyje, p. 781.
[46] Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 208–209; Варенников. Неповторимое. P. 390–393.
[47] Ten pat, p. 212.
[48] Громов. Ограниченный контингент.
[49] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 213.
[50] Соцков, М. Долг и совесть. Ст. Петербург, 2007, p. 531, cituojamas Kalinovsky. *A Long Goodbye.*
[51] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 675.
[52] Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 212.
[53] Grau, L. Breaking Contact without Leaving Chaos: The Soviet Withdeawal from Afghanistan. *Journal of Slavic Military Studies*, 20-as tomas, Nr. 2, 2007 m. balandis, p. 235–261.
[54] Rodrickas Braitwaite'as, Maskvos dienoraštis, nepublikuotas, 1989 m. kovo 3 d. įrašas.
[55] Cituota Aleksievich, S. *Zinky Boys.* New York, 1992, p. 9.
[56] Anatolijus Černiajevas, pokalbis, Maskva, 2007 m. gegužė.

Tryliktas sakyrius. Karas nesibaigia

[1] Asmeniška informacija.
[2] Грешнов, А. Заложники времени. Москва, 2006, p. 7–9, 17, 12, 10, 61.
[3] Rubin, B. *The Search for Peace in Afghanistan.* New Haven, Conn., 1995, p. 89, cituojama P. Corwin, *Doomed in Afghanistan.* New Brunswick, NJ, 2003, p. 10.
[4] Coll, S. *Ghost Wars.* London, 2005, p. 171.
[5] Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2009, p. 928.
[6] Dorronosoro, G. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present.* New York, 2005, p. 227, 228.
[7] Vladimiras Snegiriovas sako, jog gynėjų buvo 3 000, o užpuolikų – dešimt kartų daugiau: Снегирев, В. Рыжий. Москва, 2000, p. 156.
[8] Черняев, А., и др. В Политбюро ЦК КПСС. Москва, 2006, p. 454, 576.
[9] Грешнов. Афганистан. P. 71, 74; Džalalabado mūšio aprašymas yra iš Urban, M. *War in Afghanistan.* London, 1990, p. 274 ir toliau.
[10] Yousaf, M., and Adkin, M. *Afghanistan: The Bear Trap.* Barnsley, 1992, p. 237–233.
[11] Грешнов. Афганистан. P. 84, 92, 150 151.
[12] Ten pat, p. 99.
[13] Giustozzi, A. *Empires of Mud.* London, 2009, p. 54–57; Minko, A., and Smólynee, G. 4-D Soviet Style: Defence, Development, Diplomacy and Disengagement in Afghanistan during Soviet Period, Part 1: State Building. *Journal of Slavic Military Studies*, 2010, p. 23, 306–307, 324.
[14] Ляховский, А., и Некрасов, Н. Гражданин, политик, воин: Памяти Ахмада Шаха Масуда. Москва, 2007, p. 220.
[15] Kalinovsky, A. *A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija, Londono ekonomikos mokykla, 2009, cit. *Gardez Victory: Soviet Message of Support Revives Kabul Regime.* Agente France-Presse, 1991 m. spalio 14 d.

[16] Гареев, М. Афганская страда. Москва, 1999, p. 316.
[17] Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 227.
[18] Giustozzi. *Empires of Mud.* P. 210.
[19] Снегирев. Рыжий. P. 157.
[20] Григорьев, С. Как это было: Кабул 1992 год. http://artofwar.ru/s_grig/publ_grig_5.html.
[21] Galina Ivanova, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.; Григорьев. Как это было: Кабул 1992 год.
[22] Valerijus Ivanovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.; Лысенков, Д. Последный флаг над Кабулом. *Specnaz Rossiji.* www.tuad.nsk.ru/ ~ history/Author/Russ/L/LjysenkovD/flag.htm.
[23] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 702.
[24] Corwin. *Doomed in Afghanistan.* P. 93.
[25] Valerijus Ivanovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 14 d.; Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2004, p. 706. Kur šie du pasakojimai prieštaravo vienas kitam, aš rėmiausi Ivanovu.
[26] US Committee for Refuges. *World Refuge Survey.* 1997, p. 124–125. http://www.unhcr.org/refworld/publisher,USCRI,HKG,3ae6a8b534,o.html; Corwin. *Doomed in Afghanistan.* P. 128.
[27] Šis pasakojimas apie Talibano iškilimą yra pagrįstas informacija iš Dorronosoro. *Revolution Unending.* P. 245–256.
[28] Ляховский и Некрасов. Гражданин, политик, воин. P. 260–261.
[29] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2009, p. 984–990.
[30] Arkadijus Dubnovas, interviu, Maskva, 2007 m. gegužės 29 d.
[31] Prezidentas Putinas, 2002 m., interviu „Brook Lapping's", BBC serialas „Iranas ir Vakarai" („*Iran and West*"), pirmą kartą parodytas 2009 m. vasarį.
[32] Ляховский. Трагедия и доблесть Афгана. 2009, p. 998; asmeniška informacija.
[33] Piras Saidas Achmedas Gailanis, interviu, Londonas, 2008 m. liepos 22 d.
[34] Apie paskutinį 12-osios *zastavos* gynimą žr. http://wolfschanze.livejournal.com/tag/%Do%93%Do%Ao%Do%9F%Do%92%Do%A2 ir http://kua1102.rivejournal.com/38687.html. Šiuos interneto adresus man mielai pasakė Oksana Antonenko.

Keturioliktas skyrius. Šalis, tinkama didvyriams

[1] Огрызко, В. Песни афганского похода. Москва, 2000, p. 146, 20, 151.
[2] Odom, W. *The Collapse of the Soviet Military.* New Haven, 1998, p. 259.
[3] Braithwaite, R. *Across the Moscow River.* New Haven, Conn., 2002, p. 138.
[4] Murrell, G. *Russia's Transition to Democracy.* Brigiton, 1997, p. 61.
[5] Варенников, В. Неповторимое. 7 tomai, Москва, 2001, 5-asis tomas, p. 230.
[6] Šis pasakojimas paimtas iš ten pat, p. 192 ir toliau.
[7] Aleksandras Liachovskis, interviu, Gelendžikas, 2007 m. rugsėjo 19 d.
[8] Огрызко. Песни афганского похода. P. 161.
[9] Igoris Morozovas, interviu, Maskva, 2010 m. kovo 11 d.
[10] Davidas Lloydas George'as, kalba pasakyta Vulverhamptone 1918 m. lapkričio 23 d.; apie ją 1918 m. lapkričio 25 d. pranešė *The Times.*

[11] Гай, Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991, p. 253.

[12] Galeotti, M. *Afghanistan: The Soviet Union's Last War.* London, 1995, p. 74.

[13] *Komsomolskaja pravda*, 1989 m. gruodžio 21 d., cituojama Данилова, Н. Расплата за долг: Политика и коллективные действия ветеранов войны в Афганистане. Neišleista, 2-asis skyrius.

[14] Данилова. Расплата за долг.

[15] *Komsomolskaja pravda*, 1990 m. liepos 22 d., cituojama ten pat.

[16] Galeotti. *Afghanistan.* P. 76.

[17] Знаков, В. Психологические причины непонимания афганцев. Cituojama Данилова. Расплата за долг. 2-asis skyrius.

[18] Galeotti. *Afghanistan.* P. 123–125.

[19] Катенов, А. Неоконченная война. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/unfinished_war/index.shtml; http://kotenov.chat.ru/.

[20] *Gazeta.Ru.* 2007 m. birželio 12 d. http://gzt.ru/incident/2006/11/12/220000.html.

[21] Danilova, N. Veterans Policy in Russia: a Puzzle of Creation. *Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, Nr. 6/7, 2007; *The Social and Political Role of War veterans.* http://www.pipss.org/document873.html.

[22] Federalinis įstatymas Nr. 5-ФЗ, 1995 m. sausio 12 d.

[23] OOOIVA interneto svetainė http://www.rfpi.ru/000iva/index.php.

[24] Informacija iš dr. Rodo Thortono, Notingamo universitetas. Jis seržantu tarnavo Bosnijoje ir sakė, jog sunkiausiai pakeliamas dalykas buvo vaikų žūtys.

[25] Interviu internetu su dr. Mattew Friedmanu, JAV Karo dalyvių administracijos Nacionalinio potrauminio streso sindromo centro (*US Veterans Administration's National Center for Post-Traumatic Stress Disorde*) direktoriumi. http://www.pbs.org/wgbh/pages/fronline/shows/heart/interviews/friedman.hmtl.

[26] Interviu internetu su pulkininku Thomu Burke'u, JAV Gynybos departamento Psichinės sveikatos politikos (*Mental Health Policy for the US Department of Defence*) direktoriumi. http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/heart/interview/burke.html.

[27] As a Brigade Returns Safe, Some Meet New Enemies. *New York Times*, 2010 m. liepos 14 d.

[28] Allport, A. *Demobbed: Coming Home after World War II.* New Haven, Conn., 2009, p. 87, 109, 164, 209.

[29] Tekstas http://www.gr-oborona.ru/pub/rock/group.html.

[30] Galeotti. *Afghanistan.* P. 152.

[31] Aleksandras Gergelis, elektroninis laiškas autoriui, 2009 m. liepos 2 d.

[32] *Voronežskaja gazeta*, specialus leidimas, 2009 m. vasario 11 d.

[33] Звягинцев, Ю. Афганский излом. *Vestnik ATN*, 1999 m. rugpjūtis.

[34] Aleksievich. *Zinky Boys.* New York, 1992, p. 185–194.

[35] Maskvos miesto interneto svetainė http://mos.ru/wps/portal/!ut/p/co/.

[36] Афганский синдром для США. *InfoRus*, 2008 m. vasario 14 d. http://www.inforus.ru/?Id20566. •

[37] Aleksandras Ješanu, elektroninis laiškas, 2009 m. rugsėjo 9 d., Artofwar.ru/.

Epilogas. Atsiskaitymas

[1] Шило, Н. Афганистан: 30 лет спустя. http://www.mgimo.ru/afghan/132585.phl; Anatolijaus Kostyrios straipsnis. http://www.afghanistan.ru/doc/16256.html.

[2] Olegas Bogomolovas, interviu, Maskva, 2004 m. spalio 7 d.

[3] Кривошеев, Г. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил. Москва, 2001, p. 536.

[4] Arnold, A. *The Fateful Pebble.* Novato CA, 1993, p. 188 ir toliau.

[5] Seierstad, A. *The Bookseller of Kabul.* London, 2008, p. 150.

[6] Kalinovsky, A. A. *Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.* Filosofijos daktaro disertacija, Londono ekonomikos mokykla, 2009.

[7] Dokumentinių įrodymų yra mažai arba jie neegzistuoja. Mažiausią skaičių man pasiūlė dr. Antonio Giustozzi. Generolas Liachovskis kalba apie 2,5 milijono, bet nenurodo šaltinio; tas skaičius yra neįtikimai didelis: Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2009, p. 1018.

[8] Tikėjimo, kad JAV galiausiai laimėjo karą Vietname, radikalų pavyzdį žr. Jennings, P. *The Politically Incorect Guide to the Vietnam War.* Washington, DC, 2010.

[9] „Laose buvo numesta daugiau bombų, negu JAV karinės oro pajėgos numetė Europoje. Tai pasakytina ir apie britų karines oro pajėgas Europoje. Tiesa ir tai, kad ant Laoso buvo numesta daugiau bombų, negu amerikiečiai ir britai numetė Europoje kartu paėmus. Tačiau visos karinės oro pajėgos (įskaitant taktinę aviaciją) visoje Europoje (įskaitant Viduržemio jūros regioną) per Antrąjį pasaulinį karą numetė 2,4 milijono tonų bombų, o Laose numesta šiek tiek per 2 milijonus tonų“: Johnas Pradosas, elektroninis laiškas autoriui, 2010 m. balandžio 26 d.

[10] Diskusija apie gyvosios jėgos nuostolius žr. 4-asis priedas „Indokinija, Vietnamas, Alžyras, Afganistanas. Palyginimas“.

[11] Шебаршин, Л. *Рука Москвы: записки начальника советской разведки.* Москва, 2002, p. 220.

[12] Снегирев, В. Наши. *Rosijskaja gazeta*, 2003.

[13] Žr. http://zharov.com/afghan/index.html.

[14] Ярославцы в Афганской войне. http://www.afghan-yar.msk.ru/page.php?Id104.

ŠALTINIAI

Ši knyga daugiausia paremta rusiškais šaltiniais. Ją rašant naudotasi publikuotais dokumentais, daugybe antrinių šaltinių, informacija, esančia internete, interviu su žmonėmis, kovojusiais Afganistane ar kitaip susijusiais su tais įvykiais.

Šaltiniai apie sovietų karą Afganistane nėra susisteminti ar patogūs, kitaip negu šaltiniai, apimantys Stalino periodą arba Didįjį Tėvynės karą. Pavyzdžiui, daugybę dokumentų apie NKVD (Vidaus reikalų liaudies komisariatas) oficialiai publikavo šios organizacijos įpėdinė FSB (Federalinė RF saugumo tarnyba), taip pat Aleksandras Jakovlevas ir jo Demokratijos fondas.

Visgi dienos šviesą išvydo nemažai dokumentų, ypač susijusių su sprendimu įsiveržti į Afganistaną ir sprendimu kone po dešimtmečio iš jo pasitraukti. Viena iš priežasčių yra ta, kad kariškiai norėjo išsakyti savo požiūrį. Generolai nedelsdami sėdo rašyti atsiminimų ir istorijų; tuo metu archyvuose vyravo chaosas ir į juos patekti buvo kur kas lengviau negu anksčiau (ir vėliau).

Kitus dokumentus, susijusius su 1985–1991 m. periodu, publikavo Gorbačiovo fondas, ypač tų metų Politinio biuro posėdžių protokolus, kartu su Anatolijaus Černiajevo, Gorbačiovo patarėjo užsienio politikos klausimais, dienoraščiu. Dar daugiau dokumentų publikavo Wilsono centras Vašingtone.

Tačiau dokumentai buvo atrinkti taip, jog liko didžiulės spragos, kurios negreitai bus užpildytos. Pasirodė mažai KGB dokumentų, todėl daug ko neįmanoma sužinoti apie tikrąjį KGB vaidmenį procese, kai Afganistane valdžią perėmė komunistai. Daugybė esminių karo pradžioje ir jo pabaigoje priimtų politinių sprendimų aspektų taip ir lieka apgaubti paslapties ir situacija prastėja, nes liudininkai traukiasi nuo scenos.

Daug pasirodžiusių dokumentų buvo nenuilstamos generolo Aleksandro Liachovskio veiklos rezultatas. Jis pats 1984–1989 m. tarnavo Afganistane. Jo knygoje „Трагедия и доблесть Афгана“ („Afganų karo tragedija ir didybė“) gausu oficialių dokumentų, politinių ir karinių, taip pat interviu su visų lygių karo dalyviais.

Knygoje pirmiausia išsakomas kariškio požiūris, todėl šia knyga naudotis nėra lengva. Ji buvo išleista tris kartus: 1995, 2004 ir 2009 metais, po pirmalaikės autoriaus mirties. Šie trys leidimai nedera tarpusavyje, ne visada aiškūs šaltiniai, o rodyklės sudarytos netinkamai. Bet kol oficialūs archyvai bus užverti, Liachovskio darbas turėtų išlikti pagrindiniu Afganistano karo tyrinėjimo šaltiniu.

Apie Afganistano karą kol kas nėra tiek parašyta literatūros kūrinių, kiek jų parašyta apie Didįjį Tėvynės karą, pavyzdžiui, Vasilijaus Grosmano „Žyzn i sudba" („Gyvenimas ir likimas"), Vasiliaus Bykavo apysakos ar Konstantino Simonovo romanai. Visgi pastaraisiais metais padaugėjo Afganistano karo dalyvių romanų, kurie dažniausiai yra prastai užmaskuoti pasakojimai apie asmeninius išgyvenimus. Bet geriausi kūriniai yra turiningi, įžvalgūs ir neretai kritiški; tuo jie labai skiriasi nuo Vakaruose kepamų vaikėziškų ir dažnai pagyrūniškų knygelių. Daugelis Afganistano karo dalyvių rašo poeziją ir kuria dainas, išsakančias ilgesį tam egzotiškam kraštui, kuriame jie praleido dalį savo jaunystės ir matė, kaip žuvo jų kovos draugai.

Bet tikriausiai naudingiausias yra internetas. Daugelį reikšmingų rusų knygų ir atsiminimų, parašytų turint įvairiausių ketinimų ir tikslų, galima rasti tik internete. Rusijoje jų nespaudina, jų nėra ir Didžiosios Britanijos bibliotekose. Man pasakydavo jų interneto adresus, bet elektroninės kopijos ne visada būna tvarkingos, tad tie, kuriems įdomu pažiūrėti, ką aš kai kada cituoju, turėtų kantriai ieškoti interneto šaltinių.

Internete taip pat galima rasti svarbių ir aktualių straipsnių. 2 005 Afganistano karo dalyviai ir kiti su juo susiję asmenys internete išsako savo nuomonę, pateikia sukauptą informaciją ir publikuoja pasakojimus apie patirtus išgyvenimus. Dauguma publikacijų yra puikios – protingos, jautrios ir aukšto literatūrinio lygio. Pasitaiko ir pompastikos, bet ją lengva atskirti. Visi interneto straipsnių adresai yra nuorodose.

Rusai pastatė kelis objektyvius filmus apie Afganistano karą, pavyzdžiui, „Poslednij soldat" („Paskutinis kareivis", 2004). Filmas „Afganskij kapkan" („Afganiški spąstai", 2009) – apie maištą Badabere. Aleksejus ir Tatjana Kroliai sukūrė kelių dalių dokumentinį filmą „Afganskaja voina" („Afganų karas"), kuriame daug įdomių interviu ir archyvinės filmuotos medžiagos. Geriausias pilnametražis vaidybinis filmas, pasak daugelio Afganistano karo dalyvių – „Afganskij izlom" („Afganistano lūžis", 1991), – yra įmantrus, bet įdomus pasakojimas apie kareivį, atsivertusį į islamą, kuris iš nelaisvės grįžta į savo kaimą Rusijos gilumoje. Filmas „Deviataja rota" („Devintoji kuopa"), impozantiškas rusų atsakas į tokį

pat „vyrišką" ir sentimentalų amerikiečių filmą „Gelbstint eilinį Rajaną" („Saving Private Ryan"), daugumai Afganistano karo dalyvių nepatinka. „Osama" (2003) – tai aukščiausio lygio afganų filmas apie talibų viešpatavimą Kabule. Amerikiečių filmas „The Beast" („Žvėris", 1988) yra geresnis, negu skamba jo pavadinimas. Filmas „Charlie Wilson's War" („Čarlio Vilsono karas", 2007) – įdomus, bet menkai siejasi su istorine tikrove.

Internete galima rasti karių bardų dainų – tokių, kokios jos buvo įrašytos karo Afganistane metu. Igorio Morozovo ir kitų karių bardų įrašai nėra plačiai paplitę, o daugelių šiuolaikinių įrašų akompanimentai yra anaiptol ne autentiški.

Rasti naujų faktų ir patikrinti senus man labai padėjo „Wikipedia". Akademinis pasaulis į „Wikipedia" žiūri kreivai, tačiau lygiai pat pat kritiškai gali būti vertinami straipsniai akademinėje spaudoje ir netgi dokumentai, esantys oficialiuose archyvuose. Kai kurie iš jų yra tikrai patikimi, ypač susiję su sovietų ir amerikiečių ginklų techninėmis charakteristikomis, o kai kurie – akivaizdžiai šališki. Visgi dauguma išlaiko vidurį. Viliuosi, kad man pavyko atskirti pelus nuo grūdų.

Vertimai yra mano, nebent nurodyta kitaip.

BIBLIOGRAFIJA

Abdur Rahman. *The Life of Abdur Rahman.* 1-asis tomas, London, 1900.
Afghanistan Justice Project. *Casting Shadows: War Crimes and Crimes Against Humanity, 1978–2001.* The Century
Foundation. www.tcf.org, 2005. http://www.afghanistanjusticeproject.org/.
Aleksievich, S. *Zinky Boys.* New York, 1992.
Alexiev, A. *Inside the Soviet Army in Afghanistan.* Santa Monika, CA, 1988.
Appy, C. *Vietnam.* London, 2006.
Armesto, M. R. *Son Nari a tué Nassoud.* Paris, 2002.
Arnold, A. *The Fateful Pebble.* Novyto, CA, 1993.
Babur. *The Baburnama.* Vert. W. Thackson. New York, 2002.
Ball, W. *Monuments of Afghanistan.* London, 2008.
Bearden, M. *The Black Tulip.* New York, 1998.
Blood, R. (ed.) *Afghanistan: A Country Study.* Washington, DC, 2001.
Bocharov, G. *Russian Roulette: Afghanistan through Russian Eyes.* London, 1990.
Borer, D. *Superpowers Defeated: Vietnam and Afghanistan Compared.* London, 1999.
Borovik, A. *The Hidden War.* New York, 1990.
Braithwaite, R. *Across the Moscow River.* New Haven, Conn., 2002.
Byron, R. *The Road to Oxania.* London, 2007.
Caroe, O. *The Pathans.* New York, 1964.
Chayes, S. *The Punishment of Virtue.* London, 2006.
Clammer, P. *Afghanistan.* Melburne, 2007.
Coll, S. *Ghost Wars.* London, 2005.
Cordovez, D., and Harrison, S. *Out of Afghanistan.* Oxford, 1995.
Corwin, P. *Doomed in Afghanistan.* New Brunswick, NJ, 2003.
Crile, G. *Charlie Wilson's War.* New York, 2003.
Dorronosoro, G. *Revolution Unending: Afghanistan, 1979 to Present.* New York, 2005.
Doubleday, V. *Three Women of Herat.* London, 1988.
Dupree, V. *Afghanistan.* Oxford, 1997.
Dupree (Wolfe), N. *An Historical Guide to Afghanistan.* Kabulas, 1971.
Elliot, J., *An Unexpected Light: Travels in Afghanistan.* London, 1999.
Elphinstone, M. *An Account of the Kingdom of Caubul.* New Delhi, 1998.
Fall, B. *Street without Joy: The French Debacle in Indochina.* Barnesley, 2005.

Feifer, G. *The Great Gamble: The Soviet War in Afghanistan.* New York, 2009.
Fick, N. *One Bullet Away.* London, 2006.
Forrest, G. *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain, G.C.B., G.C.S.I.* London, 1909.
Forsyth, F. *The Afghan.* London, 2007.
Galeotti, M. *Afghanistan: The Soviet Union's Last War.* London, 1995.
Gall, C., and de Waal, T. *Chechnya: A Small Victorious War.* London, 1997.
Gall, S. *Afghanistan: Travels with the Mujahedeen.* London, 1989.
Gall, S. *Behind Russian Lines: An Afghan Journal.* London, 1983.
Gates, R. *From the Shadows.* New York, 1996.
Ghaus, A. S. *The Fall of Afghanistan.* London, 1988.
Giustozzi, A. *Empires of Mud.* London, 2009.
Giustozzi, A. *Koran, Kalashnikov and Laptop.* London, 2007.
Grau, L. *The Bear Went Over the Mountain.* London, 1996.
Henty, G. *For Name and Fame: or, Through Afghan Passes.* Mill Hall, PA, 2001.
Hodson, P. *Under a Sickle Moon.* London, 1989.
Hopkirk, P. *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia.* London, 1992.
Hosseini, K. *A Thousand Splendid Suns.* London, 2007.
Hosseini, K. *The Kite Runner.* London, 2004.
Hyman, A. *Afghanistan under Soviet Domination 1964–1981.* London, 1982.
Isby, D. *Russia's War in Afghanistan.* Oxford, 1986.
Isby, D. *War in Distant Country: Afghanistan – Invasion and Resistance.* London, 1989.
Jennings, P. *The Politically Incorrect Guide to the Vietnam War.* Washington, DC, 2010.
Johnson, C. *Afghanistan.* Oxford, 2004.
Junger, S. *War.* London, 2010.
Kakar, M. *Afghanistan: The Soviet Invasion and the Afghan response, 1979–1982.* Berkeley, CA, 1995.
Kalinovsky, A. A. *Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992.*
PhD thesis, London School of Economics, 2009.
Keeble, R., and Mair, J. (eds.) *Afghanistan, War and the Media: Dealines and Frontlines.* London, 2010.
Kipling, R. *Kim.* London, 1971.
Kipling, R. *Stalky & Co.* London, 1899.
Khrushchev, N. *Khrushchev Remembers.* London, 1971.
Klass, R. *Land of the High Flags: Afghanistan When the Going Was Good.* Hong Kong, 1964.
Kuzichkin, V. *Inside the KGB: Myth & Reality.* London, 1990.
Lamb, C. *The Sewing Circles of Herat.* London, 2002.
Lieven, D. *Russia against Napoleon.* London, 2009.
Lyon, D. *Butcher and Bolt.* London, 2008.
Lyakhovski, A. *Cold War International History Working Paper Nr. 51: Inside the Soviet Invasion of Afghanistan and the Seizure of Kabul, December 1979.* Woodrow Wilson International Center for Scholars, January 2007.
Maclean, R. *Magic Bus.* London, 2007.

Manning, F. *The Middle Parts of Fortune.* London, 2000.
Marvin, C. *The Russian Advance towards India.* Pirmą kartą išleista 1882; Peshawar, 1984.
Matlock, J. *Reagan and Gorbachev: How the Cold War Ended.* New York, 2004.
Medley, D., and Barrand, J. *Kabul.* Chalfont St Peter, 2003.
Monypenny, W. F., and Buckle, G. *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield.* London, 1910–1920.
Morrison, A. *Russian Rule in Samarkand, 1869–1910: A Comparison with British India.* Oxford, 2008.
Murphy, S. *A Darkness Visible.* London, 2008.
Murrell, G. *Russia's Transition to Democracy.* Brighton, 1997.
Newby, E. *A Short Walk in the Hindu Kush.* London, 1974.
Nojumi, N. *The Rise of the Taliban in Afghanistan.* New York, 2002.
Odom, W. *The Collapse of the Soviet Military.* New Haven, 1998.
Olney, W. *„Shiloh" as Seen by Private Soldier: A Paper Read before California Commandery of the Military Order of the Loyal Legion of the United States, May 31, 1889.* Kessinger Publishing, Whitefish, Mont., 2007.
Prados, J. *Safe for Democracy: The Secret Wars of the CIA.* Chicago, 2006.
Pressfield, S. *The Afghan Campaign.* London, 2007.
Prochanov, A. *A Tree in the Centre of Kabul.* Moscow, 1983.
Rasanaygam, A. *Afghanistan: A Modern History.* London, 2005.
Rashid, A. *Descent into Chaos.* London, 2008.
Robbins, C. *The Ravens: Pilots of the Secret War of Laos.* Bangkok, 2005.
Roy, Ya. *Islam and Ressistance in Afghanistan.* Cambridge, 1986.
Rubin, B. *The Fragmentation of Afghanistan.* New Haven, Conn., 2002.
Sakharov, A. *Memoirs.* London, 1990.
Sale, F. *A Journal of the First Afghan War.* Oxford, 2002.
Sanders, V. *The USA and Vietnam 1945–1975.* London, 2002.
Sarin, O., and Dvoretsky, L. *The Afgan Syndrome: The Soviet Union's Vietnam.* Novato, CA, 1993.
Schofield, V. *Afghan Frontier: Feuding and Fighting in Central Asia.* London, 2003.
Seierstad, A. *The Bookseller of Kabul.* London, 2008.
Servan-Schreiber, J. J. *Lieutenant en Algére.* Paris, 1957.
Sikorski, R. *Dust of Saints: A Journey to Herat in Time of War.* New York, 1990.
Snow, J. *Shooting History.* London, 2005.
Stewart, J. *Crimson Snow.* Stroud, 2008.
Stewart, R. *The Places in Between.* London, 2004.
Tamarov, V. *Afghanistan: A Russian Soldier's Story.* Berkeley, CA, 2001.
Urban, M. *War in Afghanistan.* London, 1990.
Van Bladel, J. *The All-Volunter Force in the Russian Mirror: Transformation without Change.* Groningen, 2004.
Westad, O. *The Global Cold War.* Cambridge, 2005.
Yousaf, M., and Adkin, M. *Afghanistan: The Bear Trap.* Barnsley, 1992.
Zaitsev, G. *Alpha – My Destiny.* St. Petersburg, 2005.

Аблазов, В. Афганистан четвертая война. Киев, 2002.
Ахметова, Т. Русский мат: Толковый словарь. Москва, 1977.
Ассоциация журналистов. *Афганская война: Как это было.* Москва, 1994.
Баленко, С. Спецназ ГРУ в Афганистане. Москва, 2010.
Белофастов, А., и Ребрик, А. (red.). Мухаверы. Москва, 2005.
Бобров, Г. Солдатская сага. Москва, 2007.
Богданов, В. Афганская война. Москва, 2005.
Бологов, В. Книга памяти о советских воинах, погибших в Афганистане. Москва, 1995. http://afgan.ru/memoryafgan/.
Болтунов, М. Алфа – сверхсекретный отряд КГБ. Москва, 1992.
Быков, В. Его батальон. Москва, 2000.
Варенников, В. Неповторимое. 7 tomai, Москва, 2001.
Гай, Д., и Снегирев, В. Вторжение. Москва, 1991.
Гареев, М. Афганская страда. Москва, 1999.
Гареев, М. Моя последняя война. http://militera.lib.ru/memo/russian/gareev_ma/index.html.
Горбачев, М. Жизнь и реформы. Москва, 1995.
Грешнов, А. Заложники времени. Москва, 2006.
Григорьев, С. Панджшер в 1975–1990 г. г. глазами афганского историка. Ст. Петербург, 1997.
Громов, Б. Ограниченный контингент. Москва, 1994.
http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/limited_contingent/index/shtml.
Данилова, Н. Армия и общество. Ст. Петербург, 2007.
Дышев, А. Афганец. 4 истории, Москва, 2009.
Дышев, А. Назад в Афганистан. Москваб, 2009.
Дышев, А. ППЖ: Походно-полевая жена. Москва, 2007.
Ермаков, О. Знак зверя. Москва, 2006.
Житнухин, А., и Ликошин, С., (sud.). Звезда над городом Кабулом. Москва, 1990.
Иванов, Н. Операцию шторм начать раньше. Москва, 1993.
Карцев, А. Шелковый путь. Išleido pats, 2004.
Киреев, Г. Кандагарский дневник. http://kireev.info/index.html.
Коноплянников, Ю. Все это жизнь. Москва, 2005.
Катенов, А. Неоконченная война. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/unfinished_war/index.shtml); http://kotenov.chat.ru/.
Козлов, С. Спецназ ГРУ: Афганистан. Москва, 2009.
Кривенко, В. Экипаж машины боевой. Ст. Петербург, 2004.
Кривошеев, Г. Россия и СССР в войнах XX века: Потери вооруженных сил. Москва, 2001.
Крючков, В. Личное дело, 2 т. Москва, 1996.
Кучерова, Л. Спечназ КГБ в Афганистане. Москва, 2009.
Лапшин, Ю. Афганский дневник. Москва, 2004.

Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 1995. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/afghan_tragedy_and_glory/index.shtml.
Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2004.
Ляховский, А. Трагедия и доблесть Афгана. Москва, 2009.
Ляховский, А., и Давитая, С. Игра в Афганистан. Москва, 2009.
Ляховский, А., и Н., Некрасов, Н. Гражданин, политик, воин: Памяти Ахмада Шаха Масуда. Москва, 2007.
Майоров, А. Правда об афганской войне. Москва, 1996.
Маначинский, А. Афганистан: Когда дуют ветры войны. Киев, 2006.
Нешумов, Ю. Граници Афганистана. Москва, 2006.
Никифоров, С. Без всяких правил. Ст. Петербург, 2008.
Носатов, В. Фариабский дневник. Москва, 2005.
Огрызко, В. Песни афганского похода. Москва, 2000.
Осипенко, В. Привилегия десанта. Москва, 2009.
Пластун, В., и Андриянов, В. Наджибула: Афганистан в тысках геополитики. Москва, 1988.
Попова, Т. Поминай нас, Россия. Leningrado motinų komitetas, Ленинград, 1991.
Проханов, А. Афган. Москва, 2008.
Проханов, А. Третий тост. Москва, 2003.
Савинкин, А. Афганские уроки: Выводы для будущего в свете идейного наследия А. Е. Снесарева. Москва, 2003.
Себякин, Л. Афган накануне трагедии. Москва, 2009.
Себякин, Л. Афган в моей судьбе. Москва, 2006.
Слинкин, М. НДПА у власти. Симферополь, 1999.
Смирнов, О. Никто не создан для войны. Москва, 1990.
Снегирев, В. Рыжий. Москва, 2000.
Снесарев, А. Афганистан. Москва, 2002.
Шебаршин, Л. Рука Москвы: записки начальника советской разведки. Москва, 2002.
Тихонов, Ю. Афганская война Сталина. Москва, 2008.
Тухаринов, И. Секретный командарм. http://www.rsva.ru/biblio/prose_af/secret_com/index.shtml.
Халфин, Х. Политика России в Средней Азии (1857–1868). Москва, 1960.
Халфин, Х. Провал британской агрессии в Афганистане. Москва, 1959.
Чазов, Е. Здоровье и власть. Москва, 1992.
Черняев, А. Моя жизнь и мое время. Москва, 1995.
Черняев, А. Шесть лет с Горбачевым. Москва, 1993.
Черняев, А. Совместный исход: Дневник двух эпох 1972–1991 годы. Москва, 2008.
Черняев, А., Медведев, В., и Шахназов, Г. В Политбюро ЦК КПСС. Москва, 2006.
Чикишев, С. Спецназ в Афганистане. http://artofwar.ru/c/chikishew_a/text_0010.shtml.

PADĖKOS

Ši knyga nebūtų buvusi parašyta be pagalbos daugybės žmonių, kurie dalijosi savo išgyvenimais, patirtais Afganistane, suvedė mane su savo daug žinančiais draugais, davė man knygų ir skaitė mano rankraštį – visą ar jo dalis.

Ne vienus metus man labai padėjo velionis generolas Aleksandras Liachovskis, Viačeslavas Nekrasovas ir Aleksandras Gergelis. Aleksandras Karcevas nuolat konsultavo mane siųsdamas elektroninius laiškus arba per mudviejų susitikimus Maskvoje. Jis, Aleksandras Gergelis, Artemijus Kalinovskis, Svetlana Savranskaja ir Peteris Carsonas skaitė ir išsamiai komentavo šios knygos apmatus. Svetlana maloniai leido naudotis dokumentais, už kuriuos ji buvo atsakinga. Artemijus ir Svetlana uoliai ieškojo vertingų dokumentų ir teikė mokslinių patarimų. Artemijaus Kalinovskio daktaro disertacija „A Long Goodbye: The Politics and Diplomacy of the Soviet Withdrawal from Afghanistan, 1980–1992“ yra puikus ir elegantiškas darbas, kurį leidykla „Harvard Press“ ketina išleisti knygos pavidalu. Maša Slonim, Valerijus ir Galina Ivanovai, Valerijus Širiajevas, Vladimiras Snegiriovas, Dmitrijus Riurikovas ir Aleksandras Gergelis taisė su jais susijusius knygos fragmentus.

Kai 2008 metais lankiausi Afganistane, Rory'is Stewartas kilniadvasiškai leido apsistoti savo kambaryje *Turquoise Mountain Foundation* patalpose. Esu labai dėkingas jam ir jo kolegoms už tai, kad jie man padėjo pajusti tą neprilygstamą šios šalies žavesį – ypač Hedvigui Alexanderiui ir Manjai Burton, taip pat Azizui ir Zijai, kurie mane nuvežė į Salango perėją ir Pandžšyro slėnį. Ten Azizas man parodė gimtuosius namus ir supažindino su savo žmona ir šeima.

Su manimi bendravo, davė interviu ir suteikė labai įdomios informacijos daugybė žmonių: generolas Viktoras Antonenka, generolas Ruslanas Auševas, Jefimas Bašanas ir Nataša Golicyna, profesorius Olegas Bogomolovas, Nikolajus Bystrovas, Anatolijus Arkadijus Dubnovas, Andrejus Dyševas, Dmitrijus Fiodorovas,

Pavelas Felgengaueris, Piras Saidas Achmedas Gailanis, Antonio Giustozzis, Jurijus Glakevičius, Aleksandras Golcas, Michailas Gorbačiovas, Andrejus Grešnovas, Meredith Hooper, Aleksandra Ivanova, majoras Viačeslavas Izmailovas, Peteris Jouvenalis, ambasadorius Zamiras Kabulovas, Sultanas Ali Keštmandas, Jevgenijus Chruščiovas, Jevgenijus Kiseliovas, Francas Klincevičius, Nikolajus Komisarovas, Aleksandras Konevas, Viktoras Korgunas, generolas Vladimiras Kosariovas, Aleksejus ir Tatjana Kroliai, pulkininkas Olegas Kulakovas, pulkininkas Ruslanas Kiriliukas, dr. Lutfula Lafitas, pulkininkas Michailas Lavrenenka, Aleksejus Makarkinas, Rustemas Machmutovas, Šeras Achmedas Maladanis, Jackas Matlockas, Omidas Modžadedis, Igoris Morozovas, Sergejus Morozovas, Mohamedas Naseras Nahezas, Borisas Pastuchovas, Andrejus Ponomariovas, Johnas Pradosas, profesorius Michailas Rešetnikovas, Natalija Riurikova, Ismaelis Saadatas, Valerijus Šyriajevas, Aleksandras Škiranda, Ala Smolina, Vladimiras Snegiriovas, Thomas Tugendhatas, Rustumchodža Tursunkulovas, Aleksandras Umnovas, generolas Valentinas Varenikovas, Aleksandras Voroncovas, Anatolijus Jermolinas, Borisas Železinas.

Kaip visada, aš begėdiškai naudojausi Jurijaus Senokosovo ir Lenos Nemirovskajos kilniadvasišku draugiškumu ir svetingumu, kaip ir neišsenkama Inos Beriozkinos pagalba.

SERIJA
I PASAULINIS KARAS

KAJ HENNINGSEN, LARS N. HENNINGSEN, MARTIN BO NÖRREGÅRD (sud.)
Kaizerio kareivis Lietuvoje: Ivero Henningseno laiškai ir piešiniai

MANFRED VON RICHTHOFEN
Raudonasis baronas. I pasaulinio karo aviacijos legendos užrašai

ALEKSANDR SVEČIN
Kovose prie Vilniaus. Caro pulkininko atsiminimai

BUS IŠLEISTA:

ALEKSANDRAS USPENSKIS
Didžiajame kare. I pasaulinis karas Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje
Carinės Rusijos kariuomenės papulkininkio ir nepriklausomos Lietuvos kariuomenės pulkininko Aleksandro Uspenskio atsiminimai, kaip jis dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, mūšiuose Lietuvoje ir Rytų Prūsijoje, kai vadovavo vienai iš 106-ojo Ufos pulko kuopų.

SERIJA
II PASAULINIS KARAS

LEONID RABIČEV
Karas viską nurašys

JUTAKA JOKOTA, JOSEPH D. HARRINGTON
Povandeniniai kamikadzės

OTTO CARIUS
„Tigrai" purve

CAJUS BEKKER
K vyrai. Vokiečių jūrų diversantai II pasaulinio karo metais

JOHANN VOSS
Juodasis edelveisas. Waffen-SS kario atsiminimai

VLADIMIR BEŠANOV
1942-ųjų mėsmalė

HEINZ GUDERIAN
Kareivio atsiminimai

ILMARI JUUTILAINEN
Kaip aš kovojau su raudonaisiais

JOACHIM HOFFMANN
Vlasovas prieš Staliną. Rusijos išvadavimo armijos tragedija 1944–1945 m.

ALISTAIR URQUHART
Užmirštas kalnietis

NIK CORNISH
Berlynas: pergalė Europoje

HANS RUMPF
Ugnies uraganas: išdeginta Vokietija

VLADIMIR BEŠANOV
Trečiojo reicho katastrofa

BEN MACINTYRE
Dvigubas kryžius. Tikroji D dienos šnipų istorija

DANIIL GRANIN
Mano leitenantas

WENDY LOWER
Hitlerio furijos. Kodėl jos žudė?

OTTO SKORZENY
Aš – Hitlerio komandosas

HEINRICH VON EINSIEDEL
Išgyvenimo keliu: Bismarcko provaikaičio išpažintis

PAUL BRICKHILL
Didysis pabėgimas

ROBERT HUHN JONES
Keliai į Rusiją

HEINZ SCHAEFFER
U-977

MIKA KULJU
Stebuklas prie Talio ir Ihantalos: lemtingas Suomijos mūšis
1944-aisiais, per Tęstinį karą, prie Talio ir Ihantalos buvo sprendžiamas Suomijos likimas. SSRS planas įsiskverbti giliau į Suomiją žlugo. Knygoje atskleidžiama didžiojo mūšio eiga.

THOMAS GOODRICH
Pragaro audra
Nacistinės Vokietijos žlugimas 1944–1947 m.

VLADIMIR BEŠANOV
1943-ieji. Lūžio metai
Neregėto masto kautynių vaizdai, generolų klaidos, pražudžiusios milijonus karių – lemtingo lūžio „didžiajame tėvynės" kare, po kurio prasidėjo Raudonosios armijos žygis į Vakarus, kaina.

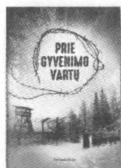
DIETER K. HUZEL
V-2. Nuo Pėnemiundės iki Kanaveralo
Tai knyga apie įslaptintą Trečiojo reicho raketų centrą Pėnemiundėje. Jos autorius – šiame centre dirbęs, raketų V-2 bandymų stendui vadovavęs inžinierius.

WOLFGANG FRANK
Jūrų vilkai
Admirolo K. Dönitzo štabe tarnavusio W. Franko atsiminimai apie Vokietijos povandeninius laivus.

VINCENT HUNT
Kruvini miškai. Antrojo pasaulinio karo pabaiga Kuršo katile
Britų autoriaus knyga apie Latvijos tragediją. Čia pasakojama apie sovietų okupaciją 1940 m., vokiečių įsiveržimą, žydų žudynes, dviejų – „raudonojo ir rudojo" – agresorių kariuomenėse tarnavusių latvių likimus.

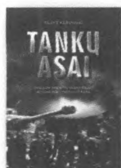
HELMUT BOHN
„Prie gyvenimo vartų"
1944 m. šios knygos autorius, jaunas Vermachto ryšininkas H. Bohnas, patenka į sovietų nelaisvę. Tai pasakojimas apie sunkų gyvenimą lageriuose, sekinamą darbą durpynuose ir miškuose, nuolatinį badą, šaltį ir gimtinės ilgesį.

WALTER SCHELLENBERG
Hitlerio šnipų aso atsiminimai
W. Schellenbergas – viena paslaptingiausių Trečiojo reicho figūrų. Hitlerinėje Vokietijoje jis vadovavo Saugumo tarnybos (SD) Išorinės žvalgybos skyriui, o po karo parašė šiuos atsiminimus.

JOACHIM WIEDER, HEINRICH VON EINSIEDEL
Stalingradas. Tragedija prie Volgos
Knygoje pasakojama apie vokiečių kariuomenės tragediją – Stalingrado katilą. Atskleidžiama, kaip buvo apsupta feldmaršalo F. Pauluso vadovaujama 6-oji armija, kas vyko katilo viduje ir kaip jis likviduotas.

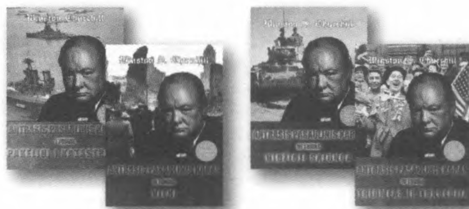
FRANZ KUROWSKI
Tankų asai
Garsiausi Trečiojo reicho tankų asai, jų kovos ir žygdarbiai.

VISVALDIS LĀCIS
Latvių legionas. Mano kariškas kelias
Knygos autorius – buvęs Latvių legiono karys. Čia pasakojama apie Legiono kūrimo aplinkybes, jo vadus ir kovos kelią. V. Lācis išsklaido Rusijos propagandos kuriamus mitus apie tai, kad legionieriai dalyvavo nekaltų žmonių žudynėse ar „išdavė Sovietų Sąjungą".

WINSTON S. CHURCHILL
Antrasis pasaulinis karas

WINSTON S. CHURCHILL
Tai vienos iškiliausių XX a. asmenybių sero Winstono S. Churchillio (1874–1965) memuarai, už kuriuos jam skirta Nobelio literatūros premija.

I tomas – „Pakeliui į katastrofą"
II tomas – „Vieni"
III tomas – „Didžioji Sąjunga"
IV tomas – „Triumfas ir tragedija"

KEITH LOWE
Barbarų žemynas. Antrojo pasaulinio karo padariniai Europoje
Po karo Europa išvydo siaubingą žiaurumo proveržį. Belaisviai žudė kalėjimo prižiūrėtojus, kareiviai žiauriai elgėsi su civiliais, buvo vykdomi etniniai valymai, pilietiniai karai ir žmogžudystės.
Ši knyga – sukrečiantis to laikotarpio paveikslas.

ADOLF GALLAND
Pirmas ir paskutinis. Liuftvafės iškilimas ir nuopuolis (1939–1945)
Buvęs Liuftvafės asas ir naikintuvų pajėgų vadas A. Gallandas atskleidžia Vokietijos karinių oro pajėgų iškilimą ir nuosmukį, gyvai ir vaizdingai perteikia oro mūšių permainingą eigą ir jaudulį, išsamiai pasakoja apie tai, kaip buvo kuriami nauji lėktuvai, apie savo ginčus su Göringu ir Hitleriu dėl svarbių Vokietijos aviacijos pramonės ir oro erdvės gynybos klausimų.

VALENTIN BEREŽKOV
Kaip aš tapau Stalino vertėju
Autorius spaudė rankas tokioms istorinėms asmenybėms kaip J. Stalinas, W. Churchillis, F. Rooseveltas, A. Hitleris. Jis dalyvavo slapčiausiose derybose, kuriose spręstas pasaulio likimas. Asmeninis Stalino vertėjas V. Berežkovas pateikia daug įdomių detalių iš pasaulio galingųjų gyvenimo. Šią knygą išdrįsta publikuoti tik subyrėjus Sovietų Sąjungai.

STEVEN H. NEWTON
Feldmaršalas W. Modelis. Hitlerio karo elitas
Tai pasakojimas apie vieną sėkmingiausių Trečiojo reicho karo vadų, feldmaršalą Walterį Modelį. „Fiurerio ugniagesiu" pramintas W. Modelis ne kartą kariavo pavojingiausiuose fronto ruožuose. Prieš pat karo pabaigą feldmaršalas nusišovė.

ERICH VON MANSTEIN
Prarastos pergalės
Trečiojo reicho feldmaršalo E. von Mansteino atsiminimai. Šis kariškis laikytas vienu gabiausių ir įtakingiausių asmenų vokiečių generalitete. Čia jis aprašo karines operacijas, kurias jam teko planuoti ir dalyvauti, pateikia savo požiūrį į kolegas ir fiurerį A. Hitlerį.

BUS IŠLEISTA:

REINHOLD BUSCH (sud.)
Stalingradas. 6-osios armijos žlugimas. Išsigelbėjusiųjų pasakojimai
Remiantis niekur nepublikuotais interviu, dienoraščiais, neskelbtomis ataskaitomis, atskleidžiamos dramatiškos Stalingrade išgyvenusių žmonių – nuo kareivio iki generolo – istorijos.

ISTORINĖ PROZA IR PUBLICISTIKA

MINDAUGAS MILINIS
Partizanas

MARK LAWRENCE SCHRAD
Vodkos Imperija: alkoholis, valdžia ir politika Rusijoje

JUZEFAS IGNACAS KRAŠEVSKIS
Paskutinė iš Slucko kunigaikščių

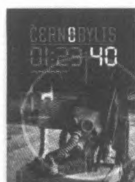
JUZEFAS IGNACAS KRAŠEVSKIS
Vilnius per amžius

INGEBORG JACOBS
Vilko vaikas

GENEROLAS SERAS RICHARD SHIRREFF
2017-ieji. Karas su Rusija

IGNAS ŠEINIUS
Raudonasis tvanas

ROMANAS JUDINAS
Karūnos švytuoklė

ANDREW LEATHERBARROW
Černobylis. 01:23:40
Įtraukiantis pasakojimas apie didžiausią branduolinę katastrofą atskleidžia, kas iš tiesų įvyko 1986 m. Černobylyje. Istorinė plotmė susipina su autoriaus kelionės į apleistą Pripetės miestą ir Černobylio draudžiamąją zoną įspūdžiais.

ARKADIJ BABČENKO
Karas
Autorius dalyvavo abiejuose Čečėnijos karuose, vėliau tapo karo korespondentu, dirbo Gruzijoje ir Ukrainoje. Knygoje atskleidžiama 18-mečio Arkadijaus, pašaukto atlikti karinės tarnybos, patirtis Čečėnijoje. A. Babčenka rusų kariuomenę vaizduoja kaip itin gausiai ginkluotą nusikaltėlių gaują. Čia viešpatauja sadistiniai impulsai ir godumas.

FRED KAPLAN
Kibernetiniai karai
JAV žurnalistas ir rašytojas Fredas Kaplanas šioje knygoje pasakoja dar negirdėtą istoriją apie karininkus, pareigūnus, mokslininkus ir šnipus, išradusius naują karybos rūšį, planavusius ir kėlusius kibernetinius karus daug dažniau nei žmonės nutuokė.

POVILAS GAIDELIS
100 širdžių – ant Tėvynės laisvės kovų aukuro
Šioje knygoje pateikiamos 100-to Lietuvos didvyrių – laisvės kovotojų – trumpos biografijos ir svarbiausi veiklos epizodai.

HENRY FORD
Mano gyvenimas ir veikla
Tai autobiografinė „Ford Motor Company" įkūrėjo Henry Fordo knyga. Čia jis pasakoja, kaip ėmėsi automobilių gaminimo, atskleidžia savo verslo kūrimo patirtį, padėjusią jam tapti ne tik turtingu, be galo įtakingu žmogumi, bet ir pelnyti didelę verslo kolegų ir milijonų paprastų amerikiečių pagarbą.

RODIC BRAITHWAITE
„Afgancai". Sovietai Afganistane 1979–1989 m.
Dokumentais, interviu ir istorijomis iš pirmų lūpų paremta knyga apie sovietus, kariavusius Afganistane. Jos autorius – buvęs Didžiosios Britanijos ambasadorius Maskvoje (1988–1992).

SERIJA KOMUNIZMAS BE GRIMO

IGOR BUNIČ
Partijos auksas

NIKITA PETROV
Budeliai. Jie vykdė Stalino užsakymus

VARLAM ŠALAMOV
Kolymos apsakymai

VLADIMIR VOINOVIČ
Kareivio Ivano Čonkino gyvenimas ir nepaprasti nuotykiai. Neliečiamasis asmuo

JUKKA RISLAKKI
Vorkuta! Sukilimas lageryje

ROBERT CONQUEST
Sielvarto derlius: sovietinė kolektyvizacija ir teroras badu

AKIM ARUTIUNOV
Leninas be grimo

ROBERT SERVICE
Blogio sėkla: komunizmas pasaulyje

VLADIMIR BEŠANOV
Kruvina Raudonoji armija

MICHAIL SOLOVJOV
Be mitų: sovietų karo korespondento užrašai

SERIJA MARK SOLONIN

MARK SOLONIN
Birželio 25-oji: kvailystė ar agresija prieš Suomiją

MARK SOLONIN
Katastrofos chronologija

MARK SOLONIN
1941-ųjų birželis. Galutinė diagnozė

MARK SOLONIN
Pyro pergalė: kaip Sovietų Sąjunga nugalėjo kare

SERIJA
KARAS UKRAINOJE

SERGEI LOIKO
Oro uostas

ROMAN ZINENKO
Ilovaisko dienoraštis
Savanorių bataliono „Dnipro-1" karys pasakoja apie Ilovaisko tragediją 2014 m. Jis rašo, kaip antiteroristinėje operacijoje dalyvavę ukrainiečių kariai pateko į vietos separatistų ir į šalį įsiveržusių rusų kariuomenės dalinių jiems surengtą „katilą".

SERGEI LOIKO
Reisas
Virš separatistų kontroliuojamos Rytų Ukrainos numuštas tarptautiniu reisu skridęs civilinis lėktuvas. Žuvo keli šimtai niekuo dėtų keleivių, daugiausia moterų, vaikų. Kas, kaip, kodėl įvykdė šį siaubingą nusikaltimą ir, svarbiausia, kas buvo jo organizatorius, užsakovas, kaltininkas?

MAKSIM MUZYKA, ANDRIJ PALVAL
Savur Mohyla: karių atsiminimai
Dviejų autorių – Ukrainos kariuomenės savanorių – atsiminimai apie kovas Savur Mohylos aukštumoje, patekimą į rusų nelaisvę ir ilgą kelionę pas saviškius.

ALEKSANDR MAMALUJ
Karo dienoraštis. 2014–2015 m.
Karo Rytų Ukrainoje dalyvio, snaiperio dienoraštis. Tai knyga ne apie didvyrius ar šventuosius, o apie paprastus vaikinus, likimo nublokštus kovoti už savo šalį.

ANDRIJ CAPLIJENKO
Permainų knyga
Garsaus žurnalisto ir rašytojo apsakymų rinkinyje pasakojama apie įvykius Ukrainoje, sudėtingus herojų tarpusavio santykius Kijevo Maidano ir prasidėjusio karo Donbase fone.

SERIJA
ŠALTASIS KARAS

M. STANTON EVANS, HERBERT ROMERSTEIN
Stalino slaptieji agentai. Poveikis Roosevelto vyriausybei

BEN MACINTYRE
Šnipas tarp draugų. Kimas Filbis ir didžioji išdavystė
Knyga apie K. Filbį, įžymiausią XX a. šnipą, kuris ištisus 20 m. išdavinėjo Sovietų Sąjungai savo šalį ir draugus. Remiamasi neviešintais britų žvalgybos dokumentais, atskleidžiami nauji jaudinantys šaltojo karo istorijos puslapiai.

SHERRY SONTAG, CHRISTOPHER DREW, ANNETTE LAWRENCE DREW
Medžioklė po vandeniu. Neatskleista povandeninių laivų šnipinėjimo istorija per šaltąjį karą
JAV karinio jūrų laivyno povandeninės operacijos šaltojo karo metais.

DAVID E. HOFFMAN
Negyvėlio ranka
Remiantis mokslininkų, karių, diplomatų ir šnipų liudijimais, pasakojama apie JAV ir SSRS šaltojo karo laikotarpio vidinius motyvus ir slaptus sprendimus.

LT. GEN. ION MIHAI PACEPA, PROF. RONALD J. RYCHLAK
Dezinformacija
Buvęs Rumunijos žvalgybos vadovas I. M. Pacepa ir istorijos bei teisės mokslų profesorius R. Rychlakas atskleidžia didžiausias plačiajam pasauliui nežinomas dezinformacijos kampanijas.

SERIJA
VILNIUS LIEPSNOSE

GINTAUTAS ŠIRONAS (sud.)
Liepsnojantis Vilnius. Liudininkų prisiminimai
Beviltiška gynyba ir sunkus puolimas, kruvini mūšiai siaurose senamiesčio gatvelėse. Visa tai – lūpomis žmonių, praleidusių tas lemtingas dienas liepsnojančiame Vilniuje.

ANTANAS VERKELIS
Kas sugriovė Vilnių
Sovietinė propaganda tikino, kad per Antrąjį pasaulinį karą buvo sugriauta 40 % Vilniaus senamiesčio. O kas nutiko iš tikrųjų? Kur dingo ištisi viduramžių Vilniaus kvartalai, sovietmečiu virtę plačiais bulvarais ir niūriomis automobilių stovėjimo aikštelėmis?

JÓZEF MACKIEWICZ
Nereikia garsiai kalbėti
Atskleidžiami nežinomi Vilnijos istorijos faktai Antrojo pasaulinio karo metais, kai komplikuotų santykių raizgalynėje susipynė vieni su kitais kovojantys vokiečiai, lietuviai, lenkai ir sovietų diversantai bei teroristai, save vadinantys „partizanais".

BUS IŠLEISTA:

ANTANAS VERKELIS
Operacijos „Ostra brama" blefas
Žlugusio Armijos krajovos Vilniaus puolimo anatomija.

ANTANAS VERKELIS
Fester Platz Vilna
Penkios 1944 m. liepos mėnesio kruvinų kovų dienos Vilniuje.

RODRIC BRAITHWAITE

AFGANCAI

SOVIETAI AFGANISTANE
1979–1989

Vertėjas Edmundas Juškevičius
Redaktorė Ingrida Daračienė
Korektorė Ilona Čiužauskaitė
Maketuotojas Arūnas Latišenka
Viršelio dizainerė Emilija Dobrovolskienė

Išleido leidykla „Briedis",
Parodų g. 4, LT-04133 Vilnius, Lietuva, www.briedis.lt, info@briedis.lt

Spausdino „Standartų spaustuvė",
Dariaus ir Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius, www.standart.lt, info@standart.lt

Vargu ar Sovietų Sąjungos vyriausybė, 1979 m. nusprendusi surengti intervenciją į Afganistaną, galėjo numatyti, kad šis jos sprendimas taps dar viena vinimi į jau ruošiamą SSRS karstą. Lengva, trumpa ir pergalinga operacija, turėjusi išsaugoti sovietams palankų marionetinį Kabulo režimą, virto užsitęsusiu, ekonomiškai raudonąją imperiją alinančiu karu. Būtent apie šiuos įvykius savo knygoje „Afgancai". Sovietai Afganistane 1979–1989" pasakoja britų rašytojas, buvęs diplomatas, Birmingamo universiteto profesorius Rodricas Braithwaite'as.

Nušviesdamas Afganistano reikšmę iš istorinės ir geopolitinės perspektyvos, autorius bando paaiškinti sovietų įsiveržimo priežastis. Jis aprašo virtinę Kabule įvykdytų perversmų, Afganistano vadovo H. Amino nužudymo aplinkybes, pasakoja apie pagrindinius sovietų ir jų priešų – mudžahedų – vadus.

Ne mažiau dėmesio skirta sovietų pajėgų Afganistane buičiai. Čia klesti nestatutiniai santykiai, vadinamoji *dedovščina*, korupcija ir turto grobstymas, slapta prekyba ginklais, pasitaikydavo ir narkomanijos atvejų. Vykstant karui, sovietų visuomenė pirmą kartą sužinojo apie tūkstančius į tėvynę keliaujančių cinko karstų, „juodąsias tulpes", „afgancų sindromą".

Tarp žuvusiųjų tolimajame kare yra ir 96 lietuviai.

2019 m. sukanka lygiai trisdešimt metų, kai paskutinis sovietų dalinys paliko Afganistaną.

